

MAGYAR NYELVÉSZET.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

HARMADIK ÉVFOLYAM.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND BIZOMÁNYÁBAN.

1858.

MAGYAR NYELVÉSZET.

ANNEKT

HUNFALVY PÁL.

HARMADIK KÖTET.

PESTEN.

ROEDERER KÖNYVNYOMDÁJA.

Pesten, 1858. Emich Gusztáv könyvnyomdája.

TARTALOM

I. ÉRTEKÖZÉSEK

	Lap
A' magyar igealakok egybevetve a' görög és latin igealakokkal. IMRE SÁNDOR	1-39
A' román nyelv ismertetése FEKETE JÁNOS	40-66
	137-150
	318-381
Szófejtések. Áldomás, átok, imádság, innep, ingyen. HUNFALVY PÁL	114-122
Rövid elmélkedés az i betűs egytagu szókra	125-136
Tájékozás a' szanszkrit görög és latin nyelvtudományban. HUN- FALVY PÁL	167-188
	291-380
A' magyarok és finnek között volt viszonyokról. ROSTY ZSIG- MOND	217-222
A' nyelvtudomány többet bizonyít mint a' krónikák. HUNFALVY PÁL	223-233
A' szamojéd nyelvről. különösen annak tárgyi igeragozásáról. HUNFALVY PÁL	263-282
A' magyar igeidők használhatása. HUNFALVY PÁL	327-357
	407-425
Az ember neve némelly árja nyelvekben. IMRE SÁNDOR	382-398
A' héber névi módról. Gr. KUUN GÉZA	426-436

II. KÖNYVISMÉRTETÉSEK

Mátyás Flórián hasonlító nyelvtudománybeli működései. HUN- FALVY PÁL	67-84
	87-113
Dr. Márki József. Szóelemzés. HUNFALVY PÁL	151-156
Eurén finn nyelvtana. FÁBIÁN ISTVÁN	189-207
Warga János magyar nyelvtana. IMRE SÁNDOR	283-290
	208-216
Kovács Samu gyakorlati magyar nyelvtana németek számára. HUNFALVY PÁL	233-239
Mullach, Grammatik der griechischen Vulgarsprache. TELFY JÁNOS	247-262
Tatay István. Linguistikai jegyzetek a' lat. perfectum alakjairól	315-319

	Lap
Szeremley Gábor. Homér Iliásza	219—220
Hidasi Kornél. De stilo bene latino	398—401
Ott Ed. Sprachgeschichtliches aus Homer	401—404
Ross. Italok és Görögök. TÉLFY JÁNOS	437—451
Szabó Károly. Oidipusz. HORVÁTH ZSIGMOND	452—459

III. VEGYESEK.

Szokatlan új tünemény és Xenofónnak egyik helye	86
Koplya. IMRE SÁNDOR	123
Lehet-e Thuküdidesz gymnasiumi olvasmány? AGRICOLA	156
Sz. Bruno levele II. Henrik n. császárhoz	158
Magyar néptalányok. PHILOFENNUS	164
Ugocsai néptalányok. SZILÁGYI ISTVÁN	320
Helynevek és tájszók. PHILOFENNUS	240
Szózat Igor hadjáratáról	326
Tájszók. PHILOFENNUS	404
Schott Vilmos érzsvételei	460
Riedl M. Magyarische Grammatik. HUNFALVY PÁL	460—476

A' magyar igealakok egybevetve a' görög és latin igealakokkal.

Azok után a' mellyek a' Magyar Nyelvészet I. 49 — 77. II. 364. 's köv. 435. 's köv. lapjain a' magyar igeragozásról, 's az igealakok használatáról elmondattak, tisztában áll, hogy az igék időinek használatára nézve változásnak javításnak kell életbe lépni az irodalom nyelvezetében; miből önként következik, hogy ezen változásnak elő kell készíttetni a' tanintézetekben, vagyis az igéknek a' beszéd ezen idegeinek — Humboldt-ként ¹⁾ — ha célirányos oktatást akarunk, máskép kell idői módjai használatára nézve tárgyaltatni oktatásunkban és kézikönyveink körében.

Szükséges volna meggyőződni az illetőknek, hogy itt nem nyelvészeti felekezeti, nem is a' M. Nyelvészet szerkesztője szólt, hanem maga a' nyelvtörténet; 's nem egy vagy más placitumnak védelmezése, hanem a' nyelv egykori gazdagságának az elszegényedéstől megóvása, a' nyelv természetének szabályainak épségben tartása forog fen. Az itt szóban forgó javítást elfogadni nem áll kényünkön, tetszésünkön; ezt nemzeti nyelvünk múltja története paran-

---

¹⁾ Nem jobb-e: Humboldt *szerint*? Mert, Humboldt-ként annyi tennie itt, hogy: mint Humboldt teszi valaminek idegeit, úgy az ige a' beszéd idegei. Okoskodhatunk Humboldt-ként; akkor mi és Humboldt. cselekvéseinkre nézve, hasonlítunk egymáshoz. Ha mondom: a' kalap dívatja Humboldt-ként változó, ezt mondom: a' kalap olyan változó, mint Humboldt. Pedig nem azt akartam mondani, hanem ezt, hogy a' kalap változó, mint azt Humboldt is észrevette; azért így kell azt kifejeznem: a' kalap dívatja Humboldt szerint (azaz Humboldt észrevétele szerint) változó. Ha tévedek, a' szerző szíves lesz azt megmondani.

H. P.

csolja. Itt nem újabb és szokatlan alakok teremtéséről, a' magyar nyelv hajlamával tán alig is egyeztethető újításról, hanem maig is *általán* használt, de hibásan használt alakok helyesb használatáról van szó.

A' czélba vett javításnak szükségéről meggyőződve, bátorkodom megkísérteni a' magyar igelakoknak a' görög és latin alakokkal egybevetését *).

A' dologra nézve nincs az a' nehézség, hogy kiinduláspontunkat megállapítani, 's a' nyelvtörténet fő elveit, 's gyakorlatára nézve a' lényegeseket kellene tisztába hozni; elég tisztában tüntetik föl nyelvemlékeink a' kérdéses igealakok létezését, 's a' gyakorlatnak használatnak fő szabályait a' Halotti Beszédtől fogva a' múlt századig; úgy hogy itt nem is az a' kérdés: *lehet-e* az újabban ajánlandó használatmódot elfogadnunk, hanem akarjuk-e?

De csakugyan vannak mégis némelly mellékes nehézségek, mellyeket itt előlegesen meg kell említenünk. Egyik nehézség a'

---

*) Lehetnek, kik azt hiszik, hogy az alak-gazdagság nem legfőbb előnye a' nyelvnek, 's mint péld. Shakespeare, Göthe és Lamartine²⁾ nyelve, miénk is ellehetne a' múlt különböző alakjai, az ige-jelentmény különböző mozzanatainak megfelelő kifejezések nélkül; — hogy nem nagy bűn volna nyelvünk irodalmunk jövője iránt, ha veszni engednők, mi már enyészetnek indúlni látszik, azt a' néhány igealakot. — Nézetem szerint mégis vétek volna, ha már a nyelv *kifejlettsége* korában hagynánk kiveszni oly alakokat, mellyek valóban szükségesek, 's a' külföldi nyelvek befolyására! De tulajdonkép nem is elveszésnek indult alakok megtartásáról, hanem hibásan használt, 's csak ennyiben némileg veszve volt nyelvvalakok visszahelyezéséről van szó, mint már elmondók. Sem újnak szerzése, sem elveszettnek visszaszerzése, hanem a' visszaélésnek megszüntetése van szóban. Ezt nem csak joga, hanem kötelessége is a' nyelvtannak sürgetnie. Humboldtra hivatkozom, kinek tekintélye nálunk oly nagy és régi. „A' nyelv egyéb tényezői után a' nyelvészek lépnek elő, 's adják meg az utolsó vonást a' nyelvrendszer teljességre fejlődésének. Az nem hivatásuk, hogy *teremtsek*; általuk egy hajlítási alak sem létesülhet, egy kezdő vagy végző hangzat elnyelezése sem lehet közérvenyüvé. De néhol egyet mást elvetnek, közönségessé tesznek, vagy *hészagokat pótolnak*. Ő tőlök ered a' hajlítási sorozatok rendezése. E' körben törvényadók stb. stb. Humboldt: Verchiedenheit des menschl. Sprachbaues 194. lap.

²⁾ Lamartine nyelve, azaz a' francia nyelv, időalakokban nem szegény, sőt gazdagabb a' mienknél is: mind a' mellett okosan élnek vele a' francia írók, 's aggodalmasan megkülönböztetik az időket. A' német és angol nyelv, arra nézve, szegényebb, 's alkalmatlan az idők kifejtésére. H.P.

mai népnyelv alakszegénységében és az irodalmi nyelv ebbeli ingatagságában rejlik. Széphanzzat és rövidség kedvéért némelly beszédalakok kivált pedig igealakok feláldoztattak. Így a' *vala* végzetű összetett igeszók, mellyek, úgy hiszem, rossz hangzatuk, hosszadalmasságuk miatt koptak ki a' beszédből. Tinódi és egyéb versszerzők gyűlöltették meg a' költőkkel és folyóbeszédírókkal. Ide járult, hogy az újabb nyelvújítási és irályi elvek 's eljárás mód a' külföldi újabb nyelvektől irodalmaktól vonattak el; mellyek mivel nyilván az alakok fogyatkozása felé irányzódtak, ezen hajlamot átvette a' mi irodalmi nyelvezetünk is, és beértük — a' *syntaxis* erejére bizván magunkat, az egyetlenegy múlttal, egy félmúlttal stb. stb.

Midőn továbbá az alakok használatának törvényeiről van szó, nagy nehézségül tűnik fel, hogy némelly ige-alakok használatában a' régi íróknál méltán latinismust gyaníthatunk: de mikre nézve, meddig terjedjen a' latinismus (germanismus)? a' nyelv eddigelé tüzetesen tanulmányozva nem volt.

Latinismust gyanítunk például: 1) A' kapcsolómód félmúltjának (óhajtómód jelene) mellék mondatbeli illyféle használatában: eljöttem hogy *megnézném*. — 'S nyelvünk annyira hatott, hogy Róma is magyar bullát *adna*. — 2) A' kapcsolómód múltjának illyes használata, ne alajtsátok, hogy *jöttem légyen*. — Ezekből kitetszik miket *tanított légyen*. — 3) A' kapcsolómód régmúltjának (óhajtó múlt) efféle használata: mikoron *látta volna* Jézus a' sokaságot, felméne egy hegyre, és mikoron *leült volna*, hozzája menének tanítványi stb. — 4) A' melléknévi részesülő illyes használata: adjon nektek nyugalmat tíférjeiteknek házában, kiket *vendők* vattok. — 5) A' határozatlan ige (névi mód?) illy nemű használata: monda neki *élnie* — megkértem *előjöni* — kérem *venni* stb.

Mindezeket és az illyféléket latinismusnak tartsuk-e (mint például: ne akarjátok tenneket, — az Augustus császár stb.) holott legrégibb nyelvemlékeinkben találtnak? — 's valjon ³⁾ ezen emlé-

³⁾ Ezen szót se *valljon*, se *valjon*-nak nem kell írni, hanem *vajjon*-nak. Nyilván összefügg a' *vagy* (vel oder) szóval, 's él a' *vaj*, *vajigen*, *vajmi*, *vajki* stb. társaiban is. Szinte azonos vele a' finn *vai*, p. o. *vai on-ko* vaj van-e? *vai niin* vagy így? *menetko vai tulet* mégy-e vagy jösz. A' *vajjon*-ban az *on* harmadik személy lehet mint a' *vagyon*-ban. Egébiránt a' *vagy*, (vel) *vaj*, *vajjon* szók, a' finn *vai*-val együtt a' *val* igével függnek össze, mellynek l-je változékony bötű.

kek közül melyeket tarthatunk külső befolyástól menteknek, és a' legrégibbeket is tarthatjuk-e tisztán magyar eredetűeknek? — abban eligazodni igen nehéz. Az élőnyelv számos kifejezésnek határozottan ellene mond: de az élő nyelvet sem foghatni fel, és nem határozhatni meg egy-két vidék szójárásából, a' különböző vidékek szójárásai pedig egybe vetve, egyeztetve nincsenek.

Ezen és több más oknál fogva inkább gyanítanunk mint szorosán következtetnünk lehet, minő kifejezéseinkben lappang latinismus; úgy hogy míg nyelvemlékeink szóköteése az élőnyelvvél pontosan egybevetve, a' kettőből a' nyelv természete kiderítve nem lesz: az igealakok használatára nézve uémileg bizonytalanság marad fön. De a' milly bizonytalan emez alakok használatának eredetisége, magyarossága: épen olly bizonyos, hogy azok valóban léteztek és használtattak. Így például nem lehet latinismust keresni abban, hogy a' latin imperfectum ezzel adatik vissza: *lát vala*; mert ha ez a' magyar kifejezés a' latinnak módjára alakult volna, egyszerű alak felelne meg az egyszerűnek. De némi latinismust gyaníthatunk eben: *láttattam legyen, láttattam volna, látandó vagyok*, melly előbbie, kivált régi alakjokban, (*láttattam legyen, láttattam volnék* stb.) a' latin kifejezésnek minden részletben megfelelnek. Nem ebben: *látá=vidit* (elbeszélési múlt) egyéb okon kívül azért sem, mert maig meglévő játék mondókákban, érteményöket vesztett ókori versezetekben hallunk illyeket: mély kútba *tekinték*, aranyszálat *szakaszték*, asszonyomat *látám*, biborban bársonyban stb. — Az illy mondókák elkoreszosodni nem szoktak: a' nemzet ősi világnézete, 's ősi nyelvjárása legépebben ezekben lelhető fel.

Ezt azokra nézve kellett megjegyeznem, kik a' *lát vala, látá vala* és *láték* ajánlott használatában a' magyar nyelv természete ellen félnének cselekedni; de mindazok megnyugtatóására is, kik a' nyelvemlékek és népi beszéd rendkívüli ellentételén aggódnak, nem örömet áldozván fel az élő a' hóltnak, a' jelent a' múltnak, a' bizonyost a' bizonytalannak ⁴⁾.

De térjünk feladatunkra, a' magyar igének a' göröggel és latinnal egybevetésére.

⁴⁾ Az élő nyelv méltánylását lásd többi közt M. Nyelv. II. 276. 289. 371. 459—461. lapjain.

I.

Az ige, mint fentebb is említők, a' beszéd idege, a' nyelv legfőbbik alkatrésze, azon tagja, melyben az összes nyelv ereje képessége nyilatkozik. A' nevek ugyanis a' lények dolgok, az ige a' cselekvés fogalmának felel meg leginkább; és cselekvésből áll az élet, cselekvés legfőbb tárgya az isméretkörnek, igékből áll főkép a' fejlettebb műveltebb beszéd. De ha szinte a' különböző nyelvfejllettség mellett különböző is az igealakok száma, mennyisége és minősége, nem lehet csupán az igealakokról itélni valamely nyelv fejlettségére. Nem lehet például fejletlennek mondani általában a' hébert igéi miatt, bár egészen másképen fejlett is az, mint a' magyar, vagy az árja ⁵⁾ nyelvfaj. Amannal ugyanis inkább a' cselekvés alanyi és személyi, ezekben — az árja régiekben — idő, és módviszonyai, a' magyarban viszont tárgyi vonatkozásai fejletnek ki sokszorosabban. Lehet, hogy ama' momentumok fontosabbak, mint a' magyarban kifejezhetők; annyi igaz, hogy a' magyar igealakok száma fölülhaladja bármelyik ó classica nyelvét, és szegénységgel, mint néhol látjuk, épen nem vádolható; kivált az újabb képeztetésű nyelvekhez képest, melyek alig birnak alakkal, mely a' magyarban hiányzanék; a' tárgyi vonatkozás kifejezésére pedig teljesen elégtelenek. E' tanulság, úgy hiszem, az alább következők által is igazoltatni fog.

Az igére nézve első helyen vehetjük tekintetbe az *igenemetket* (genera verborum), az igető azon változásait, melyek az alany benső állapotához képest létesülnek. Jelentenek e' szerint az igék — így szólnak általánosan — cselekvést, szenvedést, állapotot. (De ezen állapotban is mennyire és milly irányban tevékeny az alany, sokképen megkülönbözteti, 's külön képzőkkel fejezi ki a' magyar nyelv). A' *cselekvésnek* általán szólva, a' kiható cselekvő ige, a' *szenvedésnek* a' szenvedő, az állapotnak a' közép felel meg. A' cselekvő és szenvedő igenemnek saját végzetek felelnek meg a' latinban és görögben; a' középnek nincsenek saját végzetei, és elkülönöztetése a' latinban lehetetlen, csak részleg a' görögben.

⁵⁾ Az árja nyelvfaj, néha szanszkrit nyelvfajnak, többnyire *indeuropainak* nevezik. Ez utóbbi név igen határozatlan, lévén más nyelvek is Európában; legjobb tehát azt árja *nyelvfajnak* neveznünk, mely névtől a' külföldi tudomány sem idegen.

A' magyar közép igének, e' nevezet alá foglalván mind azt, mi nem tisztán cselekvő vagy szenvedő, míg személy-végzetei a' szenvedőével egyenlők, más részről képzői olly számosak, jelent-ményeikre nézve olly finom árnykülömbőségűek, hogy amazokkal alig vettethetnek egybe, 's csak értelmező szók által fejeztethetnek ki a' görög közép ige alakjai, csak körülírás által adathatnak vissza a' magyar közép ige képzői.

Ugyanis ha Curtius szerint egyszerűen négyes felosztást veszünk fel, lesznek:

1) Az *egyenes irányú közép ige*, mellyben az alany önmagára hat, vagy saját cselekvésének tárgyául szolgál. Így *παύω* megszüntet, *παύομαι* megszűnik (magától), *φαίνω* mutat, *φαίνομαι* mutatkozik, — *γεύω* izleltet, *γέυομαι* izlel, — *λούω* mos, *λούομαι* mosdik. (Néha: kozik, — kodik, péld. birkozik, szoritkozik, furakodik, to-lakodik, mosakodik).

2) A' *nem egyenes közép ige*, midőn az alany a' cselekvéstől csak mellékesen érdekeltetik, a' cselekvés például az alany *számára* vagy *érdekében* történik. Így *πορίζομαι* szerzek magamnak, — *προ-βάλλομαι* valamivel védekezem, — *εὐρίσκομαι* magamnak föllelem.

3) *Alanyi közép ige*, midőn a' cselekvés nem csak külsőleg, hanem *bensőkép is az alanyból* indul ki, péld. saját erejéből, eszkö-zeiből, tehetségéből, péld. *παρέχειν* oda ad, *παρέχεσθαι* önnönéből ad, — *ποιεῖν* péld. *εἰρήνην* békét szerez, *ποιεῖσθαι* εἰρ békét eszközöl.

4) Az *okozó közép ige*, melly azt jelenti, hogy az alany valami *önmagáért cselekedtet*, péld. *διδάσκεται τὸν υἱόν* fiját taníttatja. (Lásd Krüger l. 370.)

A' közép igék ezen négy fajához alig lehet a' magyar igekép-zőket viszonyítani, vagy ezek szerint osztályozni. Úgy látszik ezek többnyire az egyenes középhez tartoznak, 's az alanynak a' tárgyra, 's a' tárgynak az alanyra való kisebb nagyobb fokú hatását, vagy a' tárgy és alany kölcsönös de különbféle mértékben vegyülhető összehatását jelentik. Erre nézve elég a' közép igenemnek alkotó képzőire tekintenünk. Ezek:

ad, ed stb. péld. enged, ragad, gyúlad, marad, rothad. Néha cselekvő igéket is képez...

og, eg péld. lebeg, robog, ragyog...

ik, mint a' M. Nyelv. Rendszere mondja cselekvő igéből kö-zépet álkot, péld. nyúl-ik, tör-ik, hallik...

ol, el, öl péld. omol, romol . . .

an, en péld. zuhan, csöppen, rebben, röppen, fogan stb.

ong, eng, péld. borong, mereng, a' húzamosság vagy gyakoriság mellékjelentményével.

kod, ked (k+ed) kodik, péld. gondolkodik, pirkad . . .

koz, kez, kozik (k+oz) foglalkozik, imádkozik, (=imád+k+oz).

Mellyik felel meg ezen képzők közül a' közép igék egyik vagy másik nemének, azt elhatározni, vagy is a' magyar igeképzőket a' fentebbi kategoriák szerint felosztani nem tudnám. Az bizonyos, hogy például a' -*kozik*, -*kodik*, -*an*, -*ang* képzőknél a' tevékenység némi fogalma rejlik, midőn az od, öd, ód öd-nél teljesen benmaradó értemény érezhető. A' nép beszédében sokképen összevegyülve jönnek ezek elő; így: beszélgetődünk, dolgozgatódom stb. Az is igaz, hogy valamelly igének közép és egyébféle jelentményt nem annyira képzője mint töje ad. Így péld. *küzd*, *bajlódik*, *munkálódik*; — 's ekkép a' magyar igeképzők, nemcsak a' közép igenem egyik másik kategoriájának, hanem magoknak az igenemeknek sem felelnek meg szabatosan.

Általában e' tárgyra nézve nagy és elég zavaros sokféleséget mutat fel nyelvünk, fentebbin kívül azon okért is, mivel az egyjelentményű képzők igen számosak; tehát két dolog, úgymint a' szabatos értemény hiánya és a' képzők sokasága miatt.

De ha illy feltűnő is ez a' magyarban, megvan némileg a' görögben és latinban is. Mert egy az, hogy azon hangzók és szótagok, melyek a' tőt igévé teszik, 's mik ekkép a' magyar képzők egy részének felelnek meg, nem bírnak világos értemenynyel, 's egyszer cselekvésnek, máskor állapotnak stb. felelnek meg; péld.

ε ebben γαμέω, δοκέω, ρίπτω

αν „ αμαρτάνω, αυξάνω, βλαστάνω, φθάνω

οκ „ γεράσκω, εύρίσκω

úgy a' latinban is ezekben:

i péld. fugio, sitio

e „ lateo, video, moveo, sedeo, mordeo, pendeo

u „ statuo

sc „ cresco, hebesco, fatisco stb.

Más az, hogy mint a' magyarban az ik, úgy a' latinban az *or*, *ris*, *tur* nem mindig szenvedő vagy közép jelentménynyel bír.

A' deponens igékre gondolok: ἔρχομαι megyek, — δύναμαι hatok, lehetek, — βρώσσομαι (ettől βιβρώσσω) eszem, — hortor, loquor, fateor stb.

De valamint a' latinban és görögben, úgy a' magyarban is ez a' szabálytalanság csak látszó. Mert, mint az előbbiekből is kiteszik, a' cselekvésben is gyakran a' szenvedéssel határos bensőség, belre hatás; a' szenvedésben is némi mozzanata a' cselekvő alanynak sejdíthető.

A' mi pedig az egy jelentményű igeképzők sokaságát, kivált a' magyarban olly feltűnő dolgot, illeti: arra nézve Benfeyvel ezt felelném: A' nyelv alakok osztályai nem származtak az emberi lélekkel, hanem egymásután a' nyelv fejlődésével. A' különböző egyéni képesség, szükség és felfogásmód szerint egyszerre több is származott, melyek közül aztán a' kevésbé kifejezők, mint föleslegések, idővel kivesztek. De néha egymás mellett is, és olyak is fönmaradtak, melyeknek szükségét utóbb nem érthetik. — Hozzá teszem: ez így van főkép ragozó nyelvben, mint a' miénk. Az árja nyelvekben a' gondolat vagy érzelmek változási mozzanatainak a' szókban a' hangzók változásai (hosszabbodás, kettőzés, áttevés stb.) feleltek meg; nálunk egy-egy rag, vagy szótag. (Itt csak általában szólunk). Ezek természetesen a' nyelv tovább fejlődésével összetorlódtak, 's így a' jó hangzat hatására összevonásoknak kellett előállni; így származtak a' rövidebb és hosszabb képzők, többször kevesebbszer összetettek, kisebb nagyobb mértékben szabatosak. És gyakran megmaradtak egymás mellett a' különbözők egyazon mozzanat kifejezéseül. Így: hallik = hallszik = hallatszik, — tudakoz = tudakozódik = tudakozolódik, — szorgalmas = szorgalmatos = szorgalmazatos, — forgódik (Sz. Molnár) forgolódik, — iratik = irattatik, — éghetetlen = (népnél) stb. stb.⁶⁾

⁶⁾ Ezen I. alatti szakaszra megjegyzem, hogy szorosan meg kell különböztetnünk a' ragokat a' képzőktől, mely különbségen sarkallik az igének nemre való eloszlása.

Vannak a' görög igének kétféle ragjai: ω (μι) és μαι-félék; vannak a' latin igének is kétféle ragjai; o és or-félék: hátrább menve a' szanszkritra, ott is kétfélék a' ragok: मि és मामि, összehúzza é-beliek. P. o.

Szanszkrit.		Görög.		Latin.	
मि	मामि	ω, μι	μαι	o	or
tudāmi	tudē	τύπτω	τύπτομαι	tundo	loquor
tudaszi	tudaszē	τύπτετε	τύπτεται	tundis	loqueris
tudati	tudatē	τύπτει	τύπτεται	tundit	loquitur.

II.

A' cselekvésre, és így az igelalakok származására módosulására nézve is legfőbb tényező az *idő* momentuma. Erre nézve természetesen három pontot különböztethetünk meg: a' *jelent*, a' *múl-*

Ezen kétféle ragozás, a' szanszkrit nyelv tanúsága szerint, azon alapszik, hogy a' rag egyszerű-e vagy összetett. A' *mi*, *ω*, o-féle ragok egyszerűek: a' *mami*, *μαι*, or ragok összetettek. Az egyszerűek az alany nominatívusát fejezik ki; tehát tud(a)sz*í*, tud(a)l*í*, és *τυπ(τ)εις* (*εστ*), *τυπ(τ)ει* (*ετι*) stb. azt teszi: lők-te, lők-ő. A' görög *ω* és latin *o* végzetben a' személy rag a' kötbütüvel, melly a' szanszkrit szóban *a*, olvadt össze (mint a' második és harmadik személyben is együtt vannak a' kötbütü és személyi rag), azért veszett el az első személy *m* ragja, melly a' görög *ἐτυπτον*-ban *ν*, a' latin *tundebam*-ban épen van meg. Az összetett *mami*, összehúzva *é*, *μαι* és *or* ragban az alany nominatívusán kívül, mellynek ott lenni kell, az alany dativusa vagy accusativusa is megvan, innen tudaté, *τύπεται* stb. annyi, mint: üti magát. Utóbb ezen magára vivő értemény csak kevés igénél maradt meg: ezek a' görög valóságos mediumok; másoknál áthatóvá lett, vagyis, azokon a' magára vitel eltűnt, miután az összetett rag eredeti jelentése el volt már homályosulva; s mindez annál inkább történt, hogy a' szenvedő képző kénytelen volt a' magára vivő ragot (az összetett) fölvenni. Innen a' görögben a' mediumnak összefolyása a' passivummal, s a' latinban a' deponensé a' passivummal, De a' szanszkrit passivum a' magára ható idomtul az illető képző által válik el. Azomban már ott is ezen passivum képzője (*ja*) egészen azonos a' *ja* jellemzővel, melly az úgynevezett IV-dik igeosztályt jellemzi. A' görögben és latinban észre sem vehető a' passivum képzője, innen ezekben a' szenvedő idom tökéletesen egy a' mediummal (néhány időt kivéve) s a' deponenssel.

A' magyar egészen hasonló fejlődést mutat a' szanszkrit igével. Vannak neki *k* és *m* féle ragjai. Az első *az* alany nevezőjét fejezik ki, p. o. tud-o-k, tud-sz, s ezeknél a' harmadik személy ki sincs fejezve, így: tud; ezek hát a' szanszkr. *mi*, a' görög *ω* vagy *μ*, a' latin o-félékhöz hasonlók. Az utóbbiak szintén összetettek, az alany nevezőjéből és annak accusativusával. Kiismérszenek a' harmadik személy *ik* ragja által; miért is jól nevezzük *ikes* igéknek. Ezen *ik* magáravivő rag, nem alanyi, mellyet a' magyar ige nem fejez ki, mint: tud, lát. stb. Vegyük a' *tör* igét. A' *tő*: *tör*, rag nélkül, áthatót jelent, így: *tör valamit*; — *tör ik*, raggal, magára hatót jelent, így: *tör ik a' bot* der Stock bricht sich. Minthogy az *ikes* igében magáravivő rag van, innen az első személyben *m*. Minthogy pedig a' második tárgyi személy *l* (lát-l-ak), innen a' nyelv ezen bütüvé hasonította a' második személy alanyi ragját. A' magáravivő ragozás tehát: *töröm, töröl, törik*. — Látjuk, az *ikes* ige szintűgy módosító képző nélkül van, mint a' szanszkrit magáraható ige. Sajátságos a' magyarban, hogy az ige nemcsak a' magáraható, de

tat, a' jövőt. E' szerint valamint minden cselekvés múlt, vagy jelen, vagy jövő, az igének is három idői alakja van főképen, vagy három *főideje* (tempora prima, Haupttempora).

De a' cselekvést még sok egyéb körülmények is határozzák, vagy a' múltban, jelenben és jövőben egyéb körülményektől is függőnek foghatjuk fel, nevezetesen:

1) lehet a' cselekvés pillanati vagy tartós (momentan, concentrirt oder dauernd) —

2) lehet más időben történő cselekvésekkel viszonyban, együtt egymáshoz képest felfogva, —

3) lehet nem időbeli körülményektől is függésben, péld. lehetség, ok, végok vagy cél, kétkedés, kérdés stb.

Ehhez képest a' főidők a' jelen, múlt, és jövő, — mellékidők a' tartós múlt (félmúlt, múlt jelen) — az elbeszélési múlt, — a' bevégzett vagy sajátlagos múlt, — az előbb- vagy régmúlt, — a' jelen jövő (?), a' múlt jövő. Ezek úgy hiszem a' három nyelvben általán meglevő idők, melyeket egybevetve értelmezni, 's utóbb egymás mellett párhuzamos táblázatban előterjeszteni megkísérlek.

1) A' jelen, csak képzelt de valóban alig létező időpont, egy végetlenül parányi pontocska az élet vonalán, — szoros érintkezésben a' múlttal és a' jövővel. Néha már e' perczen végződő

a' második és harmadik személyre ható (tárgyi) ragot is összekötheti az alanyi raggal, minél fogva, pusztá ragokkal, képző nélkül, következő rágások erednek:

török,	töröm	töröm,	törlek
törsz,	töröl	töröd	—
tör,	törík	töri	—

A' szerző által felhozott képzők, mint ad, og, ol, an, eng, kod, koz, nem sorozhatók össze az *ik*-kel, mely más kategoriájú. Az egyszerű k, sz, stb. 's az összetett (a' többi) személyi ragok mind az igetőhöz, mind a' képzők által módosított tőhöz járulnak. Egyébiránt nálunk is elmosódtak a' különböző jelentések; az *ikes* ige többnyire csak a' harmadik személyben divatos; 's van *ikes* ige átható jelentéssel is, mint: *eszem, iszom* stb.

Végre a' szerző által felhozott görög és latin igetők bővítései (*χαίω, ἄγνυμι*, fugio stb) nem tö-módosítók, mint a' szanszkrit szenvedő, stbi képző vagy mint a' magyar tenger képzők, hanem csak a' fő idők súlyosbításani, melyek a' többi időkben eltűnnek, tehát az igető jelentményét nem módosítják.

H. P.

múltat, máskor e' perczben kezdődő jövőt jelel. Majd azt, mit egy időben gondolunk történni egy más cselekvénynyel. Péld.

ὅτι πάλαι σοι λέγω ὅτι ταῦτον φημι εἶναι τὸ κρείττον καὶ τὸ βέλτιστον

dum loquor hesperias metas nox tetigit

épen most mondom, hogy hallgass. (Múlt.)

τοῖς λόγοις τοῖς ἐψευσμένοις ἀπόλλυμαι, felhagyok. (Jövő.)

ὁ θεὸς τε καὶ τὰ τοῦ θεοῦ πάντα ἄριστα ἔχει

az isten és az ő dolgai mindig legjobbak. (Allandósági jelen.)

A' jelen, elbeszélési múlt helyett is használtatik, mit a' múltat élénkités végett jelenítő képzelem okoz. Ez mind a' három nyelvvel közös. De kiváló sajáttsága a' magyarnak, hogy jelene egyszermind alakjánál fogva is jövő. Valódi és egyedüli jövőnek mondanánk, ha csupán a' nép beszédét tekintenők. Lehet, hogy a' *látni fogok* alak nem németes, nem magyartalan, és vannak megfelelő összetett alakok a' rokon nyelvekben; de igaz, hogy a' nép, melly másféle újítást könnyen megértett, hamar elsajátított, ezt huzamos idő óta sem bírja érteni, jól használni. Oka nézetem szerint a' *fog* ige fontosabb jelentménye, mint a' millyennel a' német *werden* (vagy az angol *will* és *shall*) bírnak. A' nép a' gyakorlatban mindig nagy súlyt helyez a' *fog*-ra, mintha *kezdést* ⁷⁾ akarna kifejezni. Ebből és a' régi gyakorlatból is ez folyik, hogy a' jelen fejezi ki a' jövőt természettel és magyar nyelvszokás szerint mindannyiszor, valamikor 1) kötszók által a' jövő érteménye kitüntetve van, péld. hónap meglátlak. — 2) főmondatban ha a' mellékmondat feltételt és eff. fejez ki. Péld. Ha egészségem lesz, leend, *elmegyek*. A' melly napon ejéndel — halálnak halálával *halsz*. De összetett jövővel élünk, ha a' szabatosság kívánja. Péld. Állni fog Buda, és élni fog magyar, — egészen más, mint: áll Buda, él magyar!

2) A' *félmúlt* (múlt jelen, imperfectum) tartós, ismételt cselekvést fejez ki a' múltban (Krüger 53. §. 2. Schultz §. 322.), melly néha fő máskor mellékmondatban jelenik meg. Illy értemben a' görög és latin múlt jelennek a' magyar *látok vala* felel meg. Így ebben ἐπεὶ ὑπηντίαζεν ἡ φάλαγξ καὶ ἅμα ἡ σάλπιγξ ἐφ' ὅργιστο καὶ ἐπαύνησον καὶ μετὰ ταῦτα ἐλάλαζον καὶ ἅμα τὰ δόρατα καθίεσαν, ἐν ταῦθα οὐκέτι ἐδέξαντο οἱ πολέμοι ἔφενγον. Azután ellen fordul

⁷⁾ Vesd össze a' M. Nyelv. I. 223. I. és II. 353. lapján a' 32. §. H. P.

vala a' hadtömeg, egyszersmind megharsana *a'* kürt, győzödelmet énekelnek és újongnak *vala*, és dárdáikat lebecsátják *vala*, az ellen pedig ezután sehol sem mutatkozik, hanem fut *vala*. (Xen.)

Ismét: Sed et bellum Volscum imminebat, et civitas ipsa discors intestino in patres plebemque *flagrabat* odio, maxime propter aes alienum. *Fremebant* se foris dimicantes domi a civibus oppressos esse; invidiam unius calamitas accendit. Magno natu quidam . . . se in forum projecit. Obsita erat squalore vestis, promissa barba et capilli efferaverant speciem oris. (Liv. II. 23.)

Így: *Vala* egy ember Úz földében . . . Születtenek *vala* (Döbrentei-codexben: születének) neki hét fiai és három leányi. *Elmennek vala* pedig az ő fiai és lakodalmat *szerезnek vala* és elküldének *vala*, és hűgaikat *elhívják vala* stb. (Károli G.)

A' görög és latin imperfectum megfelel *a'* fentebbi meghatározásnak, *a'* múltban tartós cselekvésnek. De mindenkor megfelel-e *a'* magyar múlt jelen, fentebbi példák, *'s* némely nyelvmlékek gyakorlatának összevetéséből kétségbe hozhatnók. Annyi bizonyos, hogy *a'* régiebbek *a'* latin imperfectumot *rendesen* magyar múlt-jelennel fejezték ki, *a'* későbbiek inkább cserélgették egyéb múltakkal, és *a'* használat, minél közelebb jövünk *a'* mai időkhöz, annál szabálytalanabbá lett.

De *a'* kifejezés alakja: *lát vala* világosan mutatja, mit kell neki jelenteni, t. i. azt *a'* mit *a'* jövő legtöbbször: állandóságot, folytonosságot, de múltban; tehát elmúlt folytonosságot gyakoriságot. Illy értelemben fordul az elő *a'* 17 század íróinál is, ha szinte szabálytalanul. Tehát az alak megvan maig is, (Rómában *a'* keresztény világnak fő ura, . . . nagy álmod *lát vala*. Garay. — Túra falánál *ülle* Kukulin . . . jár *vala* gondolatja Kárbrén. Fábrián. Lásd Magy. Nyelv. II. 439. stb. I.), értelme magából, *a'* régibb- és részben az újabb gyakorlatból esmértes. Ideje hát hogy használjuk ezt természetéhez jelentményeihöz képest *a'* görög és latin imperfectumnak megfelelőleg *tartós cselekvény* kifejezésére, főképp mellékes dolgoknak leírásában jellemzésében, *a'* történeti múlt mellett.

Méltó lesz tán arról is szólni, mi okozhatja, hogy ezen alak használatból kiment? — Némely alakoknak megszületését, másoknak elfeledtetését okozta az idegen nyelvek utánzása, *'s* az azokból merített nyelvművelődés. Itt, ha nem csalódom, az utóbbi az eset. Latinismus — vagy akár germanismus — hogy *a'* *lát vala*

kifejezés helyett *láta-t* és *látott-ot* mondunk. A' latin perfectum *vidi* jelenti magyarul : *láta* és *látott* (elbeszélési és sajátlagos múlt), a' *vidi láta*-val kezdvén fordíttatni, a' *láta* a' *videbam*-nak lett megfelelővé; annyival inkább, mert az összetett alakoknak némi-
leg ellensége a' műveltebb nyelvezet, ha azok egyhangúságot okoz-
nak, mint Tinódinál, Lisztinél, Sz Molnárnál stb. Látjuk, hogy pél-
dául a' német kihagyja a' *gesehen* mellől, a' hol csak lehet, a' *ha-
ben-t*, és a' latin írók a' participiumok mellől az *esse-t*, 's a' görög
melléknévi részesülővé teszi az összetett igealakot.

Mikép kelljen e' most is fölmerülő nehézségtől 's a' kivált
költői irányunkra nézve, szerfölött kellemetlen *vala* ismétlésétől
menekednünk, — melly épen a' múlt jelen használatánál sokkal
többször fordul elő mint másutt : könnyű, úgy hiszem, eltalálni.
Tegyük a' *vala* szót egyszer a' több ige elsőihez vagy utolsójához,
midőn egymás után, párhuzamos mondatokban állanak. Így péld.
Elmennek *vala*, lakodalmat tesznek, hivatják. . . . E' *vala* kedég
szokás a' régieknél Izraelben . . . és valaha egyik a' másiknak
enged *vala*, hogy erős lenne az adás, megódja (*vala*) az ember az ő
saruját és ő rokonának *adja* *vala* . . . De ha a' mondatok közt némi
hézag van, vagy nem egyazon menetelűek, a' *vala* ki nem hagyat-
hatik. Így közelebb ebben *enged* *vala*.

3) Félmultnak, helyesebben múlt jelennek tartsuk és nevez-
zük-e az illy alakot : *láta* *vala*, vagy nem létezőnek a' debreczeni
magyar grammatika, 's némelly eddigiek ellenére. — vagy valami
másnak, nem múlt jelennek? nehéz elhatározni. Ezen alak hasz-
nálata igen gyér, de még sem szokatlan; sokkal szokottabb az élő-
beszédben, mint az *-and*, *-end*, vagy a' *láttam legyen* alak; feltalál-
tatik itt-ott mai jobb íróinknál is. Így : a' szél elhallgatott, a' habok
is lecsöndesültek, a' vizek ítélő szellemei megkapták az áldozatot,
a' kiért felzúdulának *vala* (Jókai.) — Meg *kelle* *vala* biz azt néz-
nem! — *Látám* *vala* a' nagy sűrűségben, de egy pillantás alatt el-
tűnt. (Népi beszéd).

Mit mutat ezen alaknak alkotása? Az elbeszélési múlt, melly-
ről alább szólunk, de mellyet már eléggé ismerünk, a' *vala* pót-
lékkel áll összetéve. A' *vala* a' jelent múlt jelenné teszi, te-
hát az elbeszélési múltat még múltabbá, azaz előbbmúlttá, rég-
múlttá. Mint a' példákból — mellyekhez úgy hiszem hasonlatos
lenne akár hányat kutatnánk fel, — kitetszik, leginkább mellék-

mondatokban mellék-, és az elbeszélési múltra nézve múlttá lett cselekvés kifejezésére való, — 's így értelme a' régmúltéval határos.

4) A' múlt cselekvényt, ha az valóban elmúlt, megtörtént, és egy utóbb történetre nem vonatkozik, kétféleképen fogta fel a görög és római nyelvszellem, és természetesen is. Egyik a' cselekvés elmúltát csupán határozatlanul adja elő, 's rendesen egymásnak megfelelő történetek elsorolására használtatik (történeti, elbeszélési múlt, perf. historicum); másik a' múlt cselekvényt, mint a' melly bizonyos állapotot eredményezett. (Sajátlagos múlt. Teljesen múlt.) V.ö. Schultz § 321. Krüger 353. 3., 5. Magy. Nyelvészet II. 438—446. l.

Az elbeszélési múltnak megfelel a' görög aoristos és a' latin perfectum, melly utóbbi az elbeszélési múltul is szolgál. Például: *Κρέοντος βασιλεύοντος οὐ μικρὰ συμφορὰ κατέσχε Θήβας. ἔπεινε γὰρ Ἥρα Σφίγγα, ἣ εἶχε πρόσωπον γυναικὸς . . . μαθοῦσα δὲ αἰνιγμὰ τι παρὰ Μουσῶν, ἐπὶ τὸ Φίκειον ὄρος ἐκαθέζετο, καὶ τοῦτο προὔτεινε . . . χρημοῦ δὲ Θηβαίοις ὑπάρχοντος τηνικαῦτα ἀπαλλαγῆσεσθαι τῆς Σφίγγος, ἥνικα ἂν τὸ αἰνιγμα λύσῃσι . . . ἐπεὶ δὲ μὴ εὗρισκον, ἀρπάσασα ἔνα κατεβίβρωσκεν. Οἰδίπους δὲ ἀκούσας ἔλυσεν. Ἡ μὲν οὖν Σ. ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως ἐαυτὴν ἔρριπεν. Οἶδ. δὲ τὴν βασιλείαν παρέλαβε καὶ τὴν μητέρα ἔγχευε . . . παῖ παῖδας ἐτέκνωσεν* stb. stb.

Ezen példából és ama' számtalanokból, mellyek minden elbeszélő műnek lapjain feltalálhatók, kijő, hogy a' görög aorisztos megfelel a' mi elbeszélő multunknak (a' fentebbi példában: szerencsétlenség *éré, küldé, megfejté, leveté, elfoglalá, elveré, nemze*) még pedig nem csak a' jelentő módban, a' midőn a' latin és magyar nyelvben szabatosan kifejezhető, hanem az óhajtóban, kapcsolóban és az infinitívusban sőt az igenevekben is, — mint ugyancsak a' fentebbi példából kivehető. Ezen alakok is már létesült cselekvést fejeznek ki, 's az aorisztosi részesülők illy cselekvést kifejező mellékmondatoknak felelnek meg. *Σωκράτης βουλευσας ποτὲ πλείονος ἐποιήσατο εὐοχεῖν ἢ χαρίσασθαι τῷ δήμῳ* (tanácsot *ülvén* — *becsülé* — *kedveskedni*).

A' magyar és latin nyelv ezen aoristosokat, hol a' szabatosság múlthatlanul kívánja, körülírás, megfelelő mellékmondatok által fejezi ki.

Miként változik néha az aoristosba tett igének még alap-értelménye is el, péld. *ἄρχειν* uralkodik, *ἄρξαι* uralkodásra jut, *ἰσχύειν*

erős (van), ἰσχύσαι megerősödik stb. — az a' nyelvtani kézikönyvekből látható.

5) A' múlt, vagy sajátlagos múlt a' jelenre nézve teljesen bevégezett cselekvényt fejez ki, oly dolgot vagy történetet, mely már *eldült*, megállapodott. Így: *Fuit* Ilium et ingens gloria (vólt, állott Ilium! az tény). *Fuit* ista quondam virtus! (Mégvólt egykor azaz erély) Ἀχίλλεα τοῦνομα μεμνεύω δ'οὐ = Hallottam (az tény), de nem emlékezem.

Az illy múlt az elbeszélésben leginkább bizonyos állapotszerű körülménynek, néha kiinduló pontúl alapúl veendőnek előadására való. Így: elmene egy ember Bethleemből — és meghala, és (neje) marada az ő fiaival . . . *Kik* (latinosan) feleséget vőnek, kiknek egyike hivattatik vala Orfának . . . És marada a' némbéri ő két fiaitól és férjétől megvált (részesülő) . . . Monda nekik: tegyen Úr tiveletek irgalmasságot, miként ti *tettetek* . . . Forduljatok meg én leányim, mert én vénségben megfogyatkoztam és én ellenem kiment Urnak keze. — Es Csereinel: Bánfi D. az alatt nagyobb splendorral *kezdé* a' maga udvarát nevelni, úgy hogy a' fejedelem udvarát adaequálja vala . . . a' mely szegény nemes emberek közel *laktanak* (?) jószágaihoz, azoknak jószágait el *kezdé* foglalni; mikor *utazott* stb. De Csereinel szabályosságot az idők használatában hiába keresnénk ⁸⁾.

Így közönségesen: Megvirradt: a' madarak felébredének és megszólalának, a' férgek fölpezsdülének . . . minden élni kezdé.

A' perfectum természetébül folyik az a' körülmény a' görögben, hogy némelly igének múlt idejők csak azt fejezi ki, időkülömbőség nélkül, a' mit a' jelen, de határozottabban. Péld. *μυνήσχω* emlékezem, megemlékezem, *μυνημαι* emlékezetben tartom, *γινώσκω* ismerem, *ἐγνώξηναι*, így: nosco — novi, coepi. Lásd Krüger és Curtius nyelvkönyveiket.

6) A' régmúlt vagy *előbbmúlt* idő értelmezése egyszerű. Ha két cselekvény egymást megelőzi, 's az előbbi az utóbbira szintűgy múltra nézve, befejeztetett: az tétetik ki régebb-múltul (Krüger 52. §.)

⁸⁾ Mégis, e' felhozott példában, helyesen használta az idöket. *Kezdé*, elbeszélési múlt; *adaequálja vala* a' latin imperfectum: *laktanak* különböző múlt a' *kezdé* és *adequálja vala*-tul mert tartós állapotot fejez ki; az *utazott* is általános múlt, mely a' *mikor*-tul függ, azaz: valamikor, valahányszor *utazott*.
H. P.

péld. τὴν ἀγορὰν ἀνεσκευάσαν καὶ αἱ πύλαι ἐπέκλειντο, καὶ ἐπὶ τῶν τευχῶν ὅπλα ἐφαίνετο = felszerelék — bezárattak vala a' kapuk' a' falakon fegyverek tűntek elő. Copias, quas ex Italia duxerat convocavit. Egybegyűjté a' csapatokat, melyeket Itáliából hozott volt.

A' népi nyelv a' *vala* pótlék helyett *volt*-ot használ, hihetően rövidítés végett. Jól jön ezen régmúlt kiváltképp oly mondatokba, melyek után ellenkezőjök következik. Péld. Tudtam volt én azt, de elfeledtem.

7) Az egyszerű jövőről (nem a' Magy. Nyelv Rendszerével szólván), mely a' magyarban nem egyéb mint a' jelen, már fentebb szólottunk, úgy szinte az összelett *látni fogok* jövőről is. Mit a' M. Ny. Rendszere egyszerű jövőnek nevez, az a' nyelvtörténet következőzetes tanúbizonyossága szerint föltételes, vagy általán és helyesebben mondva, *múlt jövő*. A' Magy. Nyelvészet II. 443. 's köv. lapjain eléggé szabatosan ki van fejtve ennek mivolta; csak az a' kérdés, miként felelnek meg neki a' görög és latin időalakok.

A' latin exactum futurum, melyet például Zumpt a' jelentő módhoz számít, használtatik:

1) midőn két jövő cselekvésről van szó, azon jövőnek kifejezésére, mely a' másikat megelőzi. Péld.

si invenero, tecum communicabo

ha meg~~le~~ndem, megosztom veled.

Quocunque iveris, sequar

akárhova *menendesz*, követlek (Bibl. ford.)

2) Mikor egy mellékmondatbeli cselekvény után a' főmondatbelinek rögtöni bekövetkezése fejeztetik ki. Itt a' jövővel a' múlttá levést a' teljes bizonyossággal megtörténést akarják kifejezni; a' honnan a' magyarban múlttal is kifejezhetjük ⁹⁾. Így:

Da mihi hoc, jam maximam partem defensionis tuae praecideris

Engedd meg ezt (esmerd el) 's a' védelemtől nagy részben megfosztándod (?) megfosztottad magadat.

A' görögben az elsőnek az aoristos conjunctivusa és optativusa felel meg, a' másodiknak a' harmadik vagy valódi múlt jövő (Futurum exactum. Paulo post Futurum).

⁹⁾ Ekkor a' jelen idő is állhatna, így: engedd meg ezt, 's a' védelemtől nagy részben megfosztod magadat. De a' múltban több erő rejlik. H. P.

Például: νέος ἂν ποιήσῃς, γῆρας ἔξεις εὐθάλως

ha — munkálandsz, vénséged diszes lesz.

Οὐτε πέφυκεν ἀθάνατος ἡμῶν οὐδείς οὐτ' εἰ τῷ ξυμβαίῃ, γένοιτο ἂν εὐδαίμων . . . ha az történnék (történendené) sem lenne bódog.

Ἄ ἂν μάθῃ τις, ταῦτα σῶζεσθαι φιλεῖ πρὸς γῆρας a' mit megtanulánd — azt szereti . . .

Ὁ δὲ κεν ζεχολώσεται ὃν κεν ἴσῃμαι: boszankodni fog, a' kihez én megyek.

A' magyarban csak *kétes feltételt* jelentő *mellékmondatokban* találom használtatva a' múlt jövőt, például:

a' melly napon *endöl*, az napon meghalsz . .

valahányszor *ejéndétek* a' kenyeret, és *ijándjátok* a' poharat, az Urnak halálát hirdessétek . . .

mikor *imádkozandol*, bemenj te hajlékodb.

Ezen tapasztaláshoz, ha kifogást nem szenvedend, kell módosítanunk az *and* jövő használatát, és nem élnünk azzal fő- vagy önálló mondatokban, még rövidség vagy jó hangzat kedvéért sem.

Jegyzet. A' görög és latin igealakok jelentményére 's használatára nagy világot vet azoknak etymologiai alkotásuk is. Az újabbkori nyelvészetnek jeles gyümölcse, hogy a' két ó classica nyelveknek már-már minden ízök, részecskéjük összevetve, származására nézve tájékozva indokolva lesz, úgy hogy a' melly alakok eddig rideg hieroglyphi esmératlenségben állottak a' nyelvész előtt, most már a' több rokon nyelvekben összefüggőknek, bizonyos nyelv-, és lélektani szabályok szerint eredetteknek, és létezőknek tetszenek. Mennyire terjed ez, nincs itt helye előadni. Annak bővebb felfogása végett *Bopp* összehasonlító nyelvtanára, *Curtius* Sprachvergleichende Beiträge-jére és a' Zeitschrift für vergleich. Sprachforschung-ra utalunk. Csak egy-két vonást akarok kiemelni a' főbb igealakok etymologiai kifejtéséből.

A' három fő idő latinban *lēgo*, *lēgi*, *lēgam* egyszerű. A' múltban már a' kettőztetés (*didici*, *pepuli*) és annak pótléka a' meghosszítás (*lēgi*, *vīdi*) kettőztetett, ismételt, vagy határozottan, teljesen bevégezett cselekvésre mutat. A' múlt időt jellemző ezen kettőztetés némi módosítással általán sajátjuk az ind-európai nyelvek

nek, 's egy fő jelensége a' hajlításnak, 's a' hajlító és nem (olly értelemben) hajlító nyelvek közötti külömbségnek *).

A' mellékidők 1) *lēgēbam*, származik mint a' tö szótagjának rövidsége mutatja a' jelentől, összetéve az *abam* múltidői raggal (melly hihetően a' *bhu-*, *qv-* *fu-* létigétől veszi eredetét, mint a' jövő *bo* végzete is). — 2) *lēgeram*; — látszik, hogy a' kettőztetés fejében meghosszított múlttól *lēgi* származik, *eram* (esam) végzettel, mely semmi más, mint a' létige aligmúltja. — 3) A' múltnak és jövőnek egyesülése igen szabatosan van kifejezve a' *múltjövőben* az által, hogy *lēgero* származik a' múlt tőjéből: *lēgi*, és hozzá járul az *ero* jövői végzet a' *sum* létigétől.

Így ezekben: *pōno* — *pōnēbam*

pōsui — *pōsueram*

pōsui — *pōsuero*

Így: *pango* — *pangebam*

pepigi — *pepigeram*

pepigi — *pepigero*.

A' görögben is illy megfelelő az idők alakulása. Fő idők *λῶ*,

*) Nem azt akarom mondani, hogy a' magyarban kettőztetés nincs. Sőt tán sehol annyi! Hanem múlt idő jellemzőjeül, 's belmódosulást okozólag nem jó elő a' kettőztetés. Egyébiránt ha melleleg érintenem lehet, a' kettőztetést az ismételt vagy gyakori cselekvés, vagy cselekvésre vágyás szóval kifejezése okozta eredetileg (Benfey Kurze Skrogramm. 48. l.) Előfordul nemcsak a' múltnak, hanem 1) a' *belső törekvés* bármely momentumánál. Így *δίδωμι*, *βιβάζω* stb. — 2) *természeti hangokban*, melyek ismételve tűnnek elő. Így: *lalore*, *tintinnire*, *ululare*, *ἀλαλάζω*, *susurrare*, *murmurare*, *titubare*, *pipire*, *bubire*, *bubulare*, *gingrire*, *baubari*, *cucurire*, *cuculare* stb. Így a' gyermekbeszédben is. — 3) *Illyesektől származó nevekben*: *turtur*, *upupa*, *ulula*, *cuculus*, *bubo*. — 4) Olly aprós dolgok elnevezésére, melyek egymás mellett nagy számmal állanak, úgy hogy tömérdekségök meglepi a' lelket. Így: *furfur*, *papaver*, *cinnus*, *populus*. — 5) *Nevekben*, melyek a' *fénysugar* ismételt mozdulatait, csillogó játékát fejezik ki, így *marmor* (=mar-mar) lásd Corssen Zeitschrift für vergl. Sprachforsch. II. 12. *cicindela* (Szentjános-bogár). — 6) *Mellékneveknél*, *némásoknál* — mi már átmenést képez a' rhetori figurára, péld. *quis-quis*, — *kiki* stb. Ide sorozhatni aztán a' rhetori ismétlést nagyítás végett: *nagy-nagy ember*, — *sok-sok kincs*; — sőt tán a' tagadó ismétlést: *senki sem*, *sehol sem* stb. Lásd: M. Tud. Társ. Nyelvtud. Pályam. IV. kötet 140. 's köv. lap. — Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung II. 11, 12. lap. — Mindez áll a' magyar nyelvre nézve is; de a' múlt időnél szokásos kettőztetésnek nálunk semmi nyoma.

λέλυα, λύω, λύομαι; a' mellékidők ἔλουν, ἐλελύκειν, λελύσομαι. Ezek körül a' jelenből származik a' félmúlt (múlt jelen), a' múlt időből az előbbmúlt v. régmúlt, a' jövőből a' múltnak jellemzőjével a' kettőztetéssel a' múlt jövő: λελύσομαι.

Az aoristos ἔλυσα első tekintetre kiválónak látszik; de a' σ jellemző bötü elég számos latin igében feltalálhatatik mint múlt időnek jellemzője, péld. *veh-o, vec-si*, — *carp-o, carp-si* — *sum-si, indul-si* stb—; minélfogva elég ok van a' σ-t a' perfectum egyik jellemzőjének tekinteni, melly hasonlókép a' létigéből olvadt oda. — A' szenvedői aoristos θ-járól kétségtelen, hogy a' cselekvést jelentő θ-éw-ból olvadt össze, és így a' cselekvésnek kihatását, tárgyasságát azaz szenvedést és múlt (határozottabb) cselekvést jelent.

A' magyarra nézve tudtommal nincsenek az etymologiai kutatások annyira előhaladva, hogy a' módok és idők alakjainak származása elég valószínűséggel tudva lehetne, tájékozva volna. Ha a' sajátlagos múlt: *láttam* a' *lát* tön kívül a' *te-sz* töt foglalja magában, mint még a' múlt igenév *látott*, *látatva*, mint a' szenvedői képző *tat*, 's mint a' cselekedtető képzője *tat*: ez ér valamit; bár elég zavaros, hogy a' *tat* olly sok érteményű, és a' *te-sz* (ha csakugyan ez) olly sok alakban, — mint múltidői, mint alanyi és tárgyi érteménymódosító, — jelenik meg; úgy hogy ebben a' német nyelvészek az agglutinatio egyik hátrányára, 's a' „kevésbé tökéletes“ nyelvek egyik szabatossági hiányára találnának és mutatnának. Annyi bizonyos, hogy maga a' magyar nyelvrész ezt ismerte el sajátlagos múltnak az által, hogy minden egyéb alakjait a' múltnak mellőzván ezt érti leginkább, ezt használja csaknem kirekesztőleg. — Az *and end* végzet idegenszerűen hangzik, úgy hogy annak eredetiségét magyarságát kétségbe hozta egykor a' nyelvészet, kétségessé tenné maga az élő nyelv is tetteleg, ha a' tőle származók a' nép beszédében is nem használtatnának. Értem az *andó* igenevet, illyekben: *állandó, halandó, maradandó, várandós* stb.

Az *and*-tól származtatott illyféle ragozást: látandék, látandot-tam, stb. — döntőleg ítélte el a' M. Nyelv. szerkesztője. Nem egyebek ezen alakok, mint halva született korcs fajzatai az idegen nyelvek mohó utánzásának. Ezen meggyőződésre az élőbeszéd és a' nyelvtörténet tekintélye vezet, melly ellen nem csak néhány író szokása, hanem a' szükség sem bir elegendő erővel. Más helyen érintve van, hogy ezen alakok szükségtelenek is.

A' *lát*ni fog illyes ragozása: *lát*ni fogék, fogtam, fogjak, fog-nék — nézetem szerint türhetőbb amannál. Miért? Másutt — a hogy tehetém, kifejtöttem. Bizonyos, hogy ez határos az illyessel: *lát*ni kezdék, kezdék, kezdenék stb. De gyakran el is kerülhető, péld.

el fogna ő oda menni, de körülményei nehezen engedik el menne ő oda stb.

Amaz sem botrányos, de eme' magyarabb. Így :

mihelyt meg fogott érkezni, azonnal közlöm (latinosan közlendem) vele . . .

mihelyt megérkezend azonnal közlöm vele.

Ha unokáink egyike jőne idővel, fogna-e találni nyomdoka-inkat? (Eötvös) . . . talál-na-e. (Az óhajtó jelene, mint más jelen is, jövő értelményével bir).

Már-már a' terembe lépendő vala (fogott volna lépni), midőn az ajtó hirtelen megzörren. (Kölcsey) lép vala.

A' körülirt hajtogatást — melyre az utóbbi példa átvezet — a' millyek: *látandó* vagyok, *válék* stb. a' jövőnek (látok, látni fogok) az akarat, kénytelenség's eff. momentumaihoz képesti módosítására, néhol pedig éppen az *akarok*, *fogok* pótló igék értelményének kikerülésére a' latin nyelv tekintélye után hozták be. Régibb irodalmunkban találtatnak példái, a' múlt századbeliekben alig, — újabb időkben ismét igen divatos. Mindenesetre latinismus pedig ez, ha valami az. Ha a' nyelvtörvények körében csak ez a' két hatalom rendelkezik, a' nyelvtörténet és az élő beszéd; és ha e' kettő fölött nem áll rendszabólag a' szükség (és itt van-e valódi szükség?): úgy az illyeket el kell vetnünk. És ez nem is lehetetlen, például:

adjon meg Úr ti férjeitekkel, kiket *vendők* vagytok (kiket venni fogtok) kiket vejéndetek . . .

Atyját *szabadítandó* (lévén) önmagát tette ki veszélyre — akarván szabadítani.

Valóban szükséges-e itt vagy amott a' fentebbi alakok használása, szükséges megfontolnunk. Annyi igaz, hogy a' nép — „szájt szemet tár“ az effélékre. Az is kétségtelen előttem, hogy minden görög vagy latin kifejezést megfelelővel úgy adni vissza, hogy a' rövidség, szótagszám éppen az legyen, hiába való törekvés, de szükségtelen is. Ezen meggyőződésre íróinkat nem a' nyelvészet, hanem egy-két újabbkori nyelv ismérte, 's ezeknek a' classicaí nyelv-

vekkal összehasonlítása is elvezethette volna. Két nyelv gazdag és kifejtett lehet egyiránt, ha nem egyféleképen is, mint két mennyiség lehet egy kiterjedésű alakjának, részleteinek különfélesége mellett is.

III.

Az igék időalakjaira módosítólag hatnak az igemódok, úgy, hogy a' két viszonyt, az időt és módét, alig lehet külön tárgyalni.

Az igemódok a' cselekvésnek más cselekvések 's körülményekhez képesti változásait fejezik ki. Így:

a' valódi tényleges cselekvést, melly a' cselekvő szándékától vagy mellék körülményektől független, kifejezi a' *jelentő mód*, —

az alany akarata vagy más körülmény által föltételezett cselekvést az óhajtó, kapcsoló és parancsoló. A' parancsoló kivált akkor, midőn a' cselekvés egyedül az alanytól függőnek vétetik fel.

Ez így van általán szólva minden nyelvre nézve; de az alkalmazásban sokszoros az eltávozás, mellyet röviden érinteni kell:

1) A' magyar parancsoló és kapcsoló csak nyelvtanokban és jelentményre nézve különböznek, alakra nézve nem.

2) A' mi a' magyar régibb nyelvtanokban kapcsolónak (foglaló) mondatott, újabban két részre szakasztatott, kapcsolóra és óhajtóra. Óhajtó ez: *látnék, láttam volna*. Igaz, hogy az óhajtásnak rendesen ezek felelnek meg (Vajha látnám arcodat! Vajha láttam volna! és soha sem így: vajha láttam! bárcsak láttam légyen). De csak óhajtást fejeznek-e ki? Óhajtást mindig ezek, de egyebet is, és még többször, péld. feltételt, megengedést stb. A' módok neveit *a potiori* adták. Szabatosan mindent nem nevezhetünk, különben annyit kellene neveznünk, mint mondatkapcsolat van: megengedőt, feltételest, lehetségit, czélzatost stb. Maradhatott volna tehát a' régi elnevezés, vagy megmaradhatunk az eddigi mellett, nem zavarván a' nyelvtanulót *feltételelessel* stb.

3) Legkisebb eltérés van a' görög, latin és magyar nyelvek közt a' jelentő módra nézve. Ez rendesen a' valót, a' bizonyosnak ténylegesnek vettet, igenelve vagy tagadólag, fejezi ki. Csak egy eset van, a' midőn a' latin jelentőnek kapcsoló felel meg vagy óhajtó; és ez az, midőn a' feltételes mondatban illyféle kifejezés jön elő: *kellene, kellett volna, akarnám, akartam volna* 's t. eff. Péld. *Possum persequi multa . . . sed ea quae dixi, sentio fuisse longiora*. Sokat

Sok függ mint a' görögben és latinban, úgy a' magyarban is, a' kötszókától. A' múlt pedig (látott legyen) úgy vélem, csak kötszó nélkül állhat. A' kötszó, úgy látszik, legtöbbször elég a' megengedési értemény kifejezésére.

c) *Lehetőség* (conj. potentialis). Midőn az állítás enyhébben fejeztetik ki, mint lehetőség. Péld. Hoc sine ulla dubitatione confirmaverim, eloquentiam rem esse difficilem (állíthatom, állítani merem).

A' görögben optativus felel meg az illy szerkezetnek *ἄν* szócskával, péld. τοῦτο γε πολλάς ἄν εὐροῖς μηχανάζ, γυνή γὰρ εἶ. . találhatsz.

A' magyarban rendesen *hat, het* igeképző felel meg a' potentialisnak. De szelidebb állításban fordul elő illyes is: úgy vélném — óhajtanám — mintha úgy látszanék — mintha hallanám — hallottam volna stb.

d) *Kétkedés, kétkedő kérdés*, midőn t. i. kérdésünkre nem bizonyosan igenlő feleletet, hanem inkább *véleményt* várunk feleletül, péld. Quis dubitet quin in virtute divitiae sint? Ki akarna kétkedni? Ego tibi irascerer? Hogy haragudhatnám?

A' görögben itt ismét *ἄν* áll óhajtóval, péld. τί ἄν τις οὐχὶ πρὸς σε ἀληθεῖ λέγοι: Ki nem mondana?

A' magyarban az óhajtó jelen és múlt használtatik a' kétkedő kérdéseknél, a' kapcsoló mód — élő és népi beszédben legalább — soha sem. Hibásan mondatik e' szerint: ki *legyen* ön? (kicsoda, ki lehet? mi egészen más érteményü mint ama' kifejezés) ki *higye**) ezt e' h. ki *hinné*, ki *hiheti*? ki *akarjon*? stb. Ellenben jól áll:

Ki *áll* amott a' szirttetőn? (Cz.)

Ki *látta*, hogy pók önhálóiival magát kötötte volna be (V.)

Ki *lesz*, ki úgy örüljön, óh szépem jóm, neked (Vörösm.)

Gyakori és helyes a' körülírás *hat-, het* igeképzőkkel és tudigével mint föntebb.

e) *Feltételes jelentmény*, ha az állítás csak lehető vagy bizonytalan, vagy épen lehetlen és tagadást foglal magában. Péld. Me dies vox et latera *deficiant*, si hoc vociferari *velim* (ha akarnám). — A' görögben optativus áll, mint az előbbi esetben. A' bizonytalanság fokozata vétetik itt főkép tekintetbe. A' mit bizonyosabbnak

*) Az élőnyelv kettőztetve ejti *higye*, de nem úgy *legye, vegye*.

veszünk, 's mint illet fejezünk ki, az jelentő móddal tétetik ki. Például:

Ha munkádat *elvégezted* pihenj

Ha *akarod*, tudod

Ha *akarnád*, tudnád

Ha *akartad volna*, tudtad volna

Ha *akarándod*, tudni fogod.

Hibás: Ha P. át *ne lássa*, akarom

Adott hitét megszegni fogta mindörökké (Szalai.)

Illyen sem lehet: ha *lássam*, ha *láttam legyen*.

Idői mellékjelentménynyel: a' melly napon *ejéndel*, az napon

Valahová *menendesz* ott leszek . . . (Schultz 344. §. Krüger

54. §. 4.)

Átmegeyek a' módok használatára

Mellékmondatokban.

Általában szólva a' *függés* (bizonytalanság, feltételeesség) minden mozzanata nagyobb pontossággal fejeztetik ki, mint a' magyarban; és a' görögre nézve áll azon általános szabály, hogy a' kapcsoló mód csak a' jelennel összeköttetésben álló cselekvényt (a' főmondat jelene, múltja, jövője után állót), az óhajtó mód csak elbeszélési idők után következőt fejez ki. (Curtius I. 230.) Így:

a) *Nyilvánítási és kérdési mellékmondatokban* a' latin mindig (t. i. hol infinitivus nem áll), a' görög gyérekben, a' magyar soha sem tesz kapcsoló, illetőleg óhajtó módot. Egy-két példa elég lesz:

Mondd meg mi véleményed *van*. Jelentő.

εἰπέ μοι τίνα γνώμην ἔχεις. Jelentő.

Dic mihi quam sententiam *habeas*. Conj.

Megmondtam mi véleményben *vagyok*

εἶπον ἥντινα γνώμην ἔχοιμι

dixi quam sententiam *haberem*.

Még ha módja, fokozata jelentetik is ki a' mellékmondatbeli cselekvénynek, mint a' görög *ώς*-szal, a' latin *ut*-tal, *quam*-mal szókás, akkor is gyakran áll jelentő mód a' görögben, de soha vagy alig valaha a' latinban, és épen soha a' magyarban. Péld.

Militibus relatum est, *ut* haec res colloquium diremisset.

Caes.

értesültek *miként* oszlatta el ezen dolog az értekezést.

οἷσθ' ὡς πρεσβυτέροισιν Ερινύες αἰὲν ἔπονται Hom.

tudtad hogy követik az Erinysek az idősbeket.

Természetesen itt is sok függ a' bizonyosságtól, vagy bizonytalanságtól, úgy hogy noha a' *néha*, *gyakran* kifejezéseket a' nyelv-tanban igen rösteljük, 's az ezekkel kezdődő szabályt szabálynak is alig ismerhetjük: más törvényt nem gondolhatunk itt, mint ezt, hogy a' nyilvánítási mellékmondatokban *gyakrabban* áll jelentő mód, és mindannyiszor, midőn a' dolog nem bizonytalan cselekvényre vonatkozik, és más értemény (feltétel, kívánat, célzat) nem járul hozzá. Például:

Tudom mit *akarok*

Nem tudom mit *teszek*, mit *tegyek* (nagyobb bizonytalans.)

Értem mit *mondasz*

Gondolom mit *akarsz*, *akartál* (soha sem: akarj, *akartál* legyen)

Hallám mit *mondál*

Sejtem, mit *akartál*

Sejtem mit *akartál volna* (feltétel érzetetik oda) stb.

β) *Czélzatos mondatokban* a' három nyelv és bármely más természetesen megegyez, a' cél (végok, nézet) érteménye különösen a' jövő bizonytalanságának felelvén meg. De az idők következésére használatára nézve némi különbség van, mint már fentebb is érintettem. Péld.

bemegyén hogy *imádkozzék*

εἰσέρχεται ἵνα προσεύχηται, *kapcs.*

ingreditur ut precetur, *oret*

bemenne hogy *imádkoznék*

bement hogy *imádkozzék*

Kötszókkal jelentő mód is áll. Péld.

Bementem, hogy *majd imádkozom* *)

Bemegyek, és *imádkozom* — mind valódi szokott kifejezések, az utóbbi nem csak a' magyarban.

Miként tesz a' görög infinitivust a' czélzatos mellékmondatban *ὡς*-szal és a' nélkül, — miként áll az epikusoknál a' *ἵνα* után is jelentő mód: lásd a' nyelv-tanokban és bővebb szótárakban.

A' félelmet jelentő igéről Curtius nyomán itt szólunk, mivel

*) Hadd látom, hadd eszem stb.

az is némileg czélzatot tesz fel, az ohajtás czélzatát rejtven a' felelem mellé. A' két classicaí nyelv egyez. A' *ὥς* után illy esetben is néha jelentő mód áll. Péld. *μή δείσητε ὥς οὐχ' ἡδέως θαυευδήσετε.* A' latinban tagadó *ut*-nak *μη οὐ* felel meg, a' *ne*-nek *μη.* A' latin *ut* a' magyarban jelent *hogy* — *ne*-t, a' *ne* *hogy*-ot. A' görögben conj. és optativus, a' latinban conj. a' magyarban mindig jelentő mód áll, péld.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδεδίσαν θυμάρχους, μὴ ἀποστῶσιν

Athenienses verebantur ne socii desciscerent

„ socios verebantur ne desciscerent

Az athéniek féltek hogy . . . elpártolnak.

Az élő beszéd a' kapcsoló mód használatát illy esetben nem tűri, mondja például:

A' gyermek fél, hogy atyja *meghal* — *meghalt* — *megfog halni*

Nem mondja: a' gy. fél, hogy atyja *meghalt legyen, meghalt volna, meghaland,*

Ezt sem: a' gy. fél *nehogy* atyja *meghal* stb.

A' *nehogy* használata divátossá lett illy szerkezettel is: félek *nehogy* (lásd Szepesi Latin Mondatanát) . . . Irodalmi emlékeinkben előfordúl, de aligha nem latinismus. Legalább az alföldi beszédmód nem ismeri. Szathmárban tiltólag használják így: *Nehogy* elessék aztán! (Főmondat). Több nyelvjárásaink összehasonlítása fogja igazolni, vajjon a' latin szókötés utánzása hozta-e be, vagy eredetileg magyar.

γ) *Feltételes mondatokról lásd előbb.*

δ) *Visszavivő mondatokban, ha czélzat, megengedés 's eff. fordul elő, fentebbi szabályok állanak.*

Néha a' *hogy* helyén áll a' latin relativ névmás, péld.

Legati venerunk *qui* dicerent

követek jövének *hogy* megmondják (Cél jelentm. l. f.)

Máskor mondat elején áll és ezzel fordítható: *ez aztán, és ez* stb. A' régibb, még múlt századi íróknál is latinosan fordítva. Péld. Megöletett Bátori G. Nagy Várad alatt; kinek is gyilkosait az erdélyi rendek stb. e' h. gyilkosait azután, v. de gyilkosait stb.

Néha más kapcsoló módú vagy határozatlan igével kifejezett mondatához van kötve, péld. Socrates dicere solebat omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes. A' magyarban itt since

helye kapcsoló módnak, kivált ha a' főmondat jelen idővel legyen kifejezve.

ε) *Következményes mondatokban* (Folgesätze) hasonlókép kapcsoló áll a' classicaí nyelvekben, de jelentő a' magyarban, péld.

factum est ut M. plus valeret

az történt hogy M. többre ment.

Adeo veritatis est diligens, ut nunquam mentiatur

olly igazságszerető, hogy soha sem hazudik.

Így a' görögben is, azon megjegyzéssel, hogy az utó-mondatban infinitivus is állhat, péld. οὕτω φοβήθη, ὥς μικρόν καὶ ἀποθάνειν = úgy megijedt, hogy csaknem meghalt.

ζ) *Idői mellékmondatokban* e' három fő eset lehetséges: a) az idő tisztán és határozottan kijelöltetik, a' cselekvés feltétlen. Ekkor a' gör. latinban mint a' magyarban is a' kapcsolónak semmi helye, péld. ταῦτα ἐποίου, μέχρι σκότος ἐγένετο.

Haec faciebant, dum nox advenit

Így cselekszenek vala, míg sötétség lőn.

b) A' cselekvés feltételes, vagy némileg az ok mellékjelentménye foglaltatik benne. Ekkor conj. optat. áll. a' görögben 's gyakran — az ok esetében — a' latinban is, de jelentő mód a' magyarban: Péld. *Μαινόμεθα πάντες ὅταν ὀργιζόμεθα*

Furimus omnes quando (quum, dum) irascimur

Fszelösködünk mikor (mig, valahányszor stb.) haragszunk.

Μηδένα φίλον ποιεῖ, πρὶν ἐξετάσης, πῶς κέχρηται τοῖς προτέρου φίλοις

Neminem amicum facito priusquam expertus fueris etc.

Senkit barátoddá ne fogadj, még meg nem tudod stb.

c) Elbeszélésben a' latin beszéd az imperfectum és plusquamperfectum conjunctivusát teszi az idői érteményű *quum* után (Schultz 365. §.) péld.

Epaminondas quum videret, et ipse gravi vulnere exanimari se videret, quaesiit etc.

E. miután diadalmas lőn, 's látá, hogy erősen megsebezett, kérdezé stb.

Az ellenkezőt (péld. *Mikor Jézus onnan elmenne, látá, — hollott* (hibás fordítása a' *quum*-nak) távolról felemelték volna szemeiket, nem láták stb. lásd fentebb) már előbb latinismusnak bélyegeztük, és úgy hiszem méltán.

A' bizonytalanság momentuma itt is bír nyomatékkal, úgy szinte a' megengedési és egyéb értemény is; úgy hogy az efféléket: midőn a' mezőt (netalán) *megveended*, Rúthot is venedd kell, — hol leljelek meg, ha napod elkövetközend stb. — azon oknál fogva türhetőknek, 's itt-ott szükségeseeknek tartom.

Az igenevekről is szükséges egy-két szót tennünk.

A' görög és latin nyelv nagyon eltávoznak egymástól az infinitivus használatára nézve, miként azt nyelvkönyveink bőven előadják. A' magyar szókötés tekintetéből, csak egy vonást kívánok kiemelni az infinitivusról.

Számos nevek és igék mellett áll kiegészítőül a' görög infin. midőn a' latinban mellékmondat felel meg, *ut* és *ne* kötszókkal.

ἔλεγον σοι μή γαμῆιν

dixi tibi ne uxorem duceres

mondtam hogy ne házasodjál meg.

ἐπεύχομαι ἐλθεῖν

rogo ut veniat

kérem (hogy) jöjön, hibásan-e jöni, mint szinte: parancsolta megszámlálni)? stb.

A' szokás — quem penes *arbitrium* est — mutatja meg, mely igék mellett állhat az infinitivus germanismus vétke, gyanúja nélkül. Fő szabálynak látszik, hogy csupán kiegészítési használatú, saját tárgyisággal nem bíró igék mellett péld. akarok, szándékozom, kívánok, tudok (képes vagyok), lehet stb. inkább, — saját érteménynyel, befoglalt névi jelentménynyel bírók mellett kevésbé állhat az infinitivus, mellék-mondat helyett. Az utóbbiakra példák: irva van *γράφεται*, törvény: *νόμος ἐστι*, melyek mellett görögben állhat infinit., magyarban nem. De mint mondtam a' szokás — mellynek csak úgy nincs a' szókötésben mint az etymológiában mindenkor formulázható törvénye, a' szokás mutatja ki, mi magyaros, mi nem.

Az bizonyos, hogy midőn a' határozatlan igével kifejezett mondatot egy másik, czélzatos vagy nyilvánítási mondat előzi meg, az az mutató névmáson nem kezdődhetik, péld.

az volt célja, az öreg urat megnyerni (czélja volt)

az nem lehet, elfeledni vétkeidet

azt ohajtá egyedül, magasra jutni stb.

A' görög infinitivus megfelel a' latin supinumnak is. Péld. *χαλεπὸν εὑρεῖν* = *difficile inventu* = megtalálni nehéz.

A' magyar szókötésnek nem épen az a' rendi. Péld. *Ea vox difficilis erat inventu* = az a' szó nehéz vala megtalálásra; helyesen: azt a' szót nehéz vala megtalálni = az a' szó nehezen vala megtalálható. Tehát a' görög és latin alany a' magyarban tárgy lesz. Ez is egyik tétele a' magyar-latin nyelvkönyveknek, melynek azokból kimaradni bajos, ha midőn latinul tanítjuk, a' magyarról letanítani, leszoktatni 's germanismusba mibe bele vezetni nem akarjuk a' tanulókat.

A' részesülők (igenevek) a' magyarban világosan háromfélék: főnéviek, melléknéviak 's határozóiak. Vagy rövidebben szólva: néviek és igehatározóiak. Innen lehetne tán kiindulni az igenevek tárgyalására nyelvkönyveinkben.

A' magyar igenevek alakjai:

író	scribens	<i>γράφων</i>
írt, írott	—	<i>γεγραφώς</i>
írott, (íratott)		
irattatott, íródott)	scriptus	<i>γεγραμμένος, γραπτός</i>
írandó	scripturus	<i>γράψων</i>
írandó, (íratandó)		
irattatandó, íródandó)	scribendus	<i>γραπτέος, γραφθησόμενος</i>

A' mult és jövő alakjára nézve kétértelműség kapott lábra, miután a' korában divatozott hosszabb, és kemény hangzatú alakok megrövidítettettek. A' jobb hangzat kedvéért — mint másutt is — a' szabatosságot áldoztuk fel. De ezt maga az előbeszéd készíté elő, 's nincs miért fájlalnunk. Óvatos szófűzés által könnyen orvosolható, mint más nyelvekben még többször történik.

Igehatározó részesülők: *írván* — *íratván*, *irattatván*, *íródván*, *írva* — *íródva*, *íratva*, idői mellékjelentmény nélkül. Tulajdonképp egyetlenegy alak: *írván* (rövidítve: *irva*(a' szenvedői, közép, cselekedhető, tehető stb.) képzőkkel. Illy alakot *írandván* ép úgy nem esmérék, mint illyest: *írottván*, vagy *írtván*, (és *irandhat*, *írotthat*, *irahat* stb.)

A' részesülők a' mellékmondatok összevonására valók. Az összehúzás abban áll, hogy az összehuzandó mellékmondat igéje részesülővé lesz. Ez a' részesülő

magyarúl vagy névi vagy határozói, görögül és latinul csak névi. Ez felel meg mindkétfele magyar alaknak.

A' részesülő a' görögben és latinban *mindenkor* jelző, melly a' kitett vagy oda (nem: alattomba!) értett főnévvel mindenkor megegyez. Illyenné lesz természetesen a' magy. íghehatározói igenév is. Például:

Hány embert találtak *alva* (alvót) ¹⁰⁾

Hány menekedett el *élve* (élő).

Sétálva tanul (ő, valaki) = sétáló tanul stb.

A' szigetlakók *kigúnyolva* felelnek vala (*kigúnyolják* és felelnek vala, *kigúnyolók* felelnek vala).

De ha a' mellékmondathoz saját, és a' főmondatétól külön alanya van, határozói állása lesz a' görög és latin kifejezésnek is, megfelelő a' magyarnak, azon különbséggel, hogy amott ablativusban, s az ezzel egyértékű görög genitivusban, fognak állani a' mellékmondat alanya és részesülővé lett mondománya, a' magyarban pedig a' *ván, vén* részesülő tárgyi vonzatát megtartja. Például:

Kréon uralkodván (mialatt Kr. uralkodik vala — uralkodása alatt) nagy veszély érte Thebaet.

Κρέοντος βασιλεύοντος -- Kreonte regnante

Caesar a' gallusokat legyőzván Rómába tért (szenvedőleg a' gallusok legyőzetván — miután a' gall. legyőzettek)

Καίσαρ τῶν Κελτῶν νενικημένων εἰς Ρώμην ἀνέστρεψεν.

C. devictis gallis Romam reversus est.

A' régieknél a' *ván, vén* mellett alanyeset is állott, például: *szája fel nyitva*. Ma is mondjuk szájtátva, szemmeresztve, fű kaszálni, fa vágni, ember ölni, gyermek verni; de csak igénevek mellett, (ide értve a' határozatlan igét, vagy névi módot is). Ez azoknak névi természetére mutat. Mert soha sem mondják: szemmereszttek, szájtátok, favágtam. Innen ismét egy szabály folya a' szóképzésre nézve, melly szerint nem állhatna meg az illyes: *képviselem* stb.

¹⁰⁾ Magyarban kétséges lehet, ezen „ígehatározói igenév” az alanyra vitetik-e vagy a' tárgyra. Innen úgy látszik nekem, ezen mondatot: „hány embert találtak alva,” meg kell különböztetni a' másiktul: „hány menekedett el élve.” Az elsőt nem találom helyesnek. Ha a' „madarat reptiben lövik”: nem lehet-e altában találunk az embert? Nem volna-e jobb: hány embert találtak altában?

A' gerundiomról — a' gerundivumból, *dus, da, dum*, megme-
revült főnévi igenévről egy különös szabály van, hogy t. i. az nem
áll tárggyal vagy birtokviszonyban, hanem mihelyest efféle szó
kerül melléje, visszanyeri melléknévi szerepét, és e' h. az istent
szeretni kell, lesz: az isten szeretendő, e' h. az isten szeretésére,
lesz: szeretendő istenre stb.

Nem tarthatni magyarosnak, valamint fentebb a' körülírt ra-
gozást, úgy itt a' főnév után tett részesülőt, mint utól álló jelzőt,
vagy *va, ve* végzetű részesülő helyén használni szokott *andó* része-
sülőt; nem mind a' mellett, hogy nyelvemlékeinkben itt-ott felta-
lálható, 's újabb időkben nagyon lábra kapott. A' mondatok ela-
prózása, 's a' mellékmondatoknak kikerülése indította íróinkat ezen
visszaélésre. Régibb időkben pedig elfogúlt utánozása a' latin con-
structionak, feledése a' magyaros szokótés igényeinek. A' görögben,
és latinban kivált, melly itt utánoztatik, — sokkal kevésbé veszt a'
világosság, érthetőség az egymásután halmozva összetűzött, messze
nyújtott hosszas jelzők által, mint nálunk. Ott a' főnév rendesen
elől áll, 's így a' fő szempont, melly körül minden egyéb forog, igen
jól szemügyre vehető. — Ha pedig erőlködünk a' főnevet több ösz-
szetett jelzőknek is eléjük tenni, kétszeresen hibázunk. Nincs mül-
hatlan szükségünk arra, hogy oly hosszas körmondatokat (szörny-
mondatoknak nevezhetném) alakítsunk, minőket például a' törvény-
kezési irály itt-ott felmutat. A' mondatrövidítések — mond Curtius
Zeitschrift für vergl. Sprachforsch. I. 266 l. — később kori hasz-
nálat, az újabb idők visszaélése; a' régieknél, hozzá teszem: a'
népnél, ismeretlen.

IV.

Ezek után megkísértem a' görög-latin és magyar igealakokat
egybevetve előadni.

C s e l e k v ő I g e.

Jelen idő.

Jelentő mód	λύω	solvo	öldok
Kapcsoló „	λύω	solvam	öldjak
Óhajtó „	λύομαι	solvam, solverem	öldanék, öldjak
Parancs. „	λύε	solve	öldj
Határoz. „	λύειν	solvere	öldani
Részesülő „	λύων	solvens	öldó, öldván.

Múlt jelen. Imperfectum.

Jelent.	ἔλυν	solvebam	öldök vala, öldék vala
		<i>Jövő</i>	
Jelentő	λύσω	solvam	öldök, öldani fogok
Kapcsoló	—	solvero? fut. exact.	öldjak, öldándok
Óhajtó	λύσοιμι	solvam	öldjak, öldanéκ
Határoz.	λύσειν	solvere, -uturum esse	öldani, (öldandani)
Részesülő	λύσων	solvens, soluturus	öldendő cselekv.
Parancs.	—	solvito	öldj

Aoristos. Elbeszélési múlt

Jelentő	ἔλυσα	solvi	öldék
Kapcsoló	λύσω	solverim	öldjak, öldottam le- gyen
Óhajtó	λύσαιμι	solvissem, solverem	öldanéκ, öldottam volna
Parancs.	λῦσον	solve	öldj
Határoz.	λῦσαι	solvisse, solvere	öldani
Részesülő	λύσας	solvens	öldott. cselekv.

Sajátlagos múlt. Perfectum.

Jelentő	ἔλυνκα	solvi	öldottam
Kapcsoló	λελύκω	solverim, (solverem)	öldottam legyen (legyek)
Óhajtó	λελύκοιμι	solvissem	öldottam volna
Parancs.	ἔλυνκε	—	öldd meg! (legyen megöldottad)
Határoz.	λελυκέναι	solvisse	öldani előbb (öldot- tani ad form. öld- dandani)
Részesülő	λελυκώς	qui solvit	öldott, cselekvőleg.

Előbbmúlt. Régmúlt. Plusquamperfectum

Jelentő	ἔλελύκειν	solveram	öldottam vala, öld- dottam volt
Kapcsoló	—	solvissem	öldott. volna (óhajt.)

K ö z é p i g e.

Jelen idő (egyszersmind szenvedői)

Jelentő	λύομαι	solvor, solvo me, (libero me, exuo me)	szenv. öldatom, közöldódodom, öldom magamat, v. magamnak, péld. ruhámat, fegyveremet. (Öldozkodom.)
Kapcsoló	λύωμαι	solvar	öldassam, öldjam magamat
Óhajtó	λνοίμην	solverer	öldatnám, öldanám m.
Parancs.	λύου	solvere	öldassál, öldd m.
Határozatl.	λύεσθαι	solvi	öldatni, öldani m.
Részesülő	λνόμενος	solvendus, qui solvetur	öldatandó, mag. öldandó.

Múlt jelen. Imperfectum (egyszersmind. szenv.)

Jelentő	ἐλνόμεν	solvebar	öldatám vala, m. öldám vala
---------	---------	----------	-----------------------------

Jövő (egyedül közép)

Jelentő	λύσομαι	solvam, exuam me etc.	öldani fogom mag. öldódodom, öldódni fog.
Óhajtó	λνσοίμην	solverem me	öldanám, öldani fog-nám mag.
Határozatl.	λύσεσθαι	solvere se posthac	öldani m. jövőben
Részesülő	λνσόμενος	soluturus se	m. öldandó.

Aoristos (egyedül közép)

Jelentő	ἐλυσάμην	solvi me, exui me	öldám m. öldódám
Kapcsoló	λύσωμαι	solverim, exuerim me	m. öldottam, öldód-tam legyen
Óhajtó	λνσαιίμην	solvissem exuissem me	öldottam legyen m.
Parancs.	λῦσαι	solve, exue te ipse	öldjad m.
Határozatl.	λύσασθαι	solvisse, exuisse se	öldani m. előbb
Részesülő	λυσάμενος	qui se solvit, exuit	m. öldott. cselekv.

Sajátlagos múlt. Perfectum (egyszersmind szenvedői)

Jelentő	ἔλυμαι	solutus sum, solvi m.	öldattam, m. öldottam
Kapcsoló	ἔλυμένος ὦ	solutus sim	öldattam legyen stb.
Óhajtó	ἔλυμένος εἶην	solutus essem	öldott. volna (volnék)
Parancs.	έλυσο	solvere, solve te ips.	öldattassál, oldtad legyen magadat
Határozatl.	ἔλυσθαι	solvi, solutum esse, se ips. solvisse	öldatni ezelőtt stb.
Részesülő	ἔλυμένος	solutus, qui se solvit	öldott, önmagát felöldott.

Előbbmúlt. Régmúlt. Plusquamperfectum (egyszersmind szenved.)

Jelentő	ἔελίμην	solutus eram solve-	öldattam vala, mag.
		ram me	öldottam vala, volt

Múlt jövő (egyszersmind szenved.)

Jelentő	ἔλυσομαι	solutus ero, me sol-	öldatandom, öldan-
		vero	dom mag.
Óhajtó	ἔλυσοίμην	solutus forem etc.	öldatnám (jövő) (öldatandanám) öldanám ezután m.
Határoz.	ἔλυσθαι	solutum fieri etc.	megöldatni (ezután) (megöldatandam) (megoldandani m.)
Részesül.	ἔλυσόμενος	solvendus etc.	megöldatandó, mag. megoldandó

Szenvedő ige (csupán szenvedői alakok).

(aoristos)

Jelentő	ἔλυθην	solutus sum, solvebar	öldotám
Kapcsoló	λυθῶ	solvar, solutus sim	öldassam, öldattam legyen
Óhajtó	λυθείην	solutus essem	öldattam volna
Parancs.	λύθητι	solvere, solutus esto	öldattassál
Határozatl.	λυθῆναι	solutum fore	öldatni ezután (felöldatandom)
Részesülő	λυθείς	solutus	öldatott (öldott)

Jövő

Jelentő	λυθήσομαι	solvar	óldatni fogok, felóldatom
Óhajtó	λυθησοίμην	solutus forem	óldattatnám ezután (óldattatandanám) (óldatandanám)
Határozatl.	λυθήσεσθαι	solutum iri	óldatni ezután (óldatandani stb.)
Részes.	λυθησόμενος	solvendus	óldandó szenv. óldatandó
<hr/>			
Igenevek	λυτός	solutus	óldott. szenv.
	λυτέος	solvendus	óldandó, óldatandó
ez utóbbi a' kénytelenség szükség eszméjével.			

Az igealakok ezen összevetésében egészen szabatosak alig lehetünk. Úgy hiszem hiú törekvés is volna, mint a' Magy. Nyelvészet helyesen jegyzi meg, egyik nyelvet a' másiknak rájárára vonni, vagy a' két 's több nyelvekben lévő alakokból egymást teljesen fedőket erőltetni össze. Ki tudná például a' görög aoristosokat, perfectumokat, 's közép igealakokat a' különböző módok szerint, egyszerű magyar kifejezésekkel visszaadni. Néha *hat* igekép-zőnk, máskor kötszóink által adjuk azokat vissza, máskor másnemű egyszerű alakjainkal stb.

Sokat tesz az is, hogy a' görög ige jelentménye a' történeti időkben néha egészen elváltozik, úgy hogy egészen más magyar ige-tőnek felel meg. Ennél fogva csak nem minden görög ige-nék főbb idői — a' meglevők, a' használtak — külön értelmezést 's a' magyar igékkel részenkénti egybevetést igénylenek még elemi oktatásban, és első használatra való szótárban is.

A' görög igék betanítása általában egyik legnehezebb feladat a' gymnasiumi nyelvtanítás körében; mellyet csak az elmélet és gyakorlat, az etymologia és syntaxis okszerű egybekötése győzhet eléggé. Nincs jobb elmélet — mond egy német paedagogus — mint az okszerű gyakorlat, és nincs nehezebb elmélet, mint 'a' methodus nélküli gyakorlat. Ez oda is vág, hogy a' syntaxisnak az etymologia mutatja ki irányát, 's az etymológiának értelmet a' syntaxis ad.

Az ige nevektől ¹¹⁾, vagy általában az igéktől származnak azok azon névszók, melyeknek a' cselekedet fogalmával némi rokonságuk és összeköttetésök van. Így (Lásd Curtiust.)

1) A' *cselekvő neve* (nomen agentis) a' görögben a) *εὖς* végzet-tel az igetől ered, 's a' desiderativumnak megfelelő *ειω*-val vet-hető össze. (Bopp Vergl. Accent. 161. l. — Benfey Gr. Wurzellexicon. I. 229 l.) — b) *τηρ, τωρ, της* lat. tor, ta (görögös) végzettel. Péld. *γραφεὺς, ῥήτωρ, ποιητής*, lat. actor, poeta stb.

Magyarban az ó, ő végzetű igenév néha önálló főnévvé lesz, például: kaszáló, álló, ülő, író, — *máskor* az utól levő szó főhangzóná v-vé lesz, péld. mérő, mérű mérv, — sérő, sérv, — keserő, keserű, keserv, — nedő, nedű, nedv.

Ide tartoznék az ár, ér, 's a' nok, nők képző is; de ezek, kivált az utóbbi, eredetileg főnevek mellé járultak. Péld. bajnok, tárnok, asztalnok, pohárnok ¹²⁾.

2) A' *cselekvés neve*: görögben *σις, σια, τις* képzőkkel, péld.: *πίστις, πράξις*, — és *μός* képzővel: *πασμός, δεσμός* stb.

Latinban a' képző *io* — a' görög *ια*-nak megfelelő — péld. Cantio, — *or* péld. amor, clangor, rumor (szkr. *cru*=hallok?) ¹³⁾.

A' magyarban eredetileg — mert a' gyakorlat ingadozó — és szóelemzésileg megkülönböztetvük a' cselekvés *folyama* és, és képzővel az *elbeszélési* múlttól (Magy. Nyelvészet II. 390. l.) és a' cselekvény *bevégzése* at, et képzővel nagyon természetesen a' sajátlagos múlttól, péld. jövés, jövet, — látás, látat, — írás, irat, — nézés, nézet stb.

3) A' *cselekvés eredményét* jelentő képzők görögben főképp *μα* péld. *παῖν-μα* a' szenvedői *μ*-vel. Magyarban: *vány* = va + ni, —

¹¹⁾ Talán nem szükségtelen az *igenév* (nomen verbale) és *igésnév* (infinitivus, participium) különböztetése, miután az első nem követheti az ige-nek vonzását. Szó-idom szerint is különbözik tehát a' „lector (igenév, nomen verbale) *libri*“ a' „librum *legens*“ -től (igés-név), mely utóbbi az accusativust követeli (librum), az előbbi a' genitivust igényelvén. H. P.

¹²⁾ A' magyar *igésnévi* ó, ő képző szófejtésileg megfelel a' görög *ων*, és latin *-ns* képzővel, p. o. *λέγων*, legens, olvasó. Hogy a' magyarnak értelme nyelve nemcsak a' görög *εὖς, τηρ, τωρ* ige-névi, hanem a' szenvedő *μερός* igés-névi képzőt is kifejezi, vagy kifejezheti, az nem változtat a' szófejtésen. H. P.

¹³⁾ A' sznkr. „*cru*“ a' görög *κλύ-μι*, 's az ettől származó *clytus* (inclutus) -szal rokon. H. P.

mány = *ma* + *ni*. A' *ma me* úgy látjuk önállóan is megvan például: *szakma* (a' népnél inkább: *szakmány*) *kelme*, *hagyma*, (jobbán táj-szójárásban: *hajma*) 's mint látjuk névszóhoz is tétetik, és nem úgy áll-e az *am*, *em* képzőhöz, mint *acz*: *cza*, — *ka*: *ak*, — *any*, *eny*: *nya*, *nye*—hez stb. Magában áll néha az *ány*, *ény* képző is, (tán a' történeti múlt *a*-ja meg *ni*?) péld. *irány* (tő *ir* ebben iramodik) és járul névszókhoz is. A' *ni* eredeti értelménye mint a' rokon nyelvekből a' Magy. Nyelvészet II. 387 's t. lapon kimutatja: szándék, czél. Ennek felel meg a' most említett képző is.

Latinban ide tartoznak a' múlt részesülöböl egyszerűen me-revült *tum* képzőjü főnév *actum*, *fatum*, stb. és a' *men* képző a' görög μένος és infin. μέναι-nak megfelelő; péld. *agmen*, *semen*, *nomen* (*novimen*)¹⁴⁾ — és a' kettőből összetett *mentum*, *mentis* péld. *augmentum*, *segmentum* (*sec-o*), *additamentum*, *sementis*, *Carmentis* (*carmen*; töje: *can-o*, *cans-men* lásd Benfey id. m.) és *Carmenta*, mint *juventus*, *juventa*; és *senectus*, *senecta*.

4) Az eszköz neve görögben és latinban -τρον és -trum képzővel, péld. ἄροτρον, aratrum, stb. Magyarul saját képzője az eszköznek nincs. Néha a' részesülövel fejeztetik ki, mint a' fent idéztekben. Gyakran megfelel az eszköznek a' *tyú*, *tyü* képző is, például: *fergettyü*, *szivattyu*, *pörgettyü*, *nyirettyü*, stb; de ezen képzőt is homályossá teszik az illyesek: *fattyú*, *hattyú* stb.

5) A' helynév görögben τηριον (τηρ = της + ιον) lat. *torium*, például: *μυστήριον*, *auditorium*, — és ειον nevek mellé járuló képzővel.

b) Tulajdonságnevek της, lat. *tas*, *tus*, *ta* magyarban *ság* képzőkkel csak nevektől erednek. Pél. σχοληρότης, *honestas*, *pubertas*, *juventus*, *ifjúság* stb.

Szükség megjegyezni hogy a' magyar képzőkre, már a' nyelv jelleménél fogva igen sokfélekékre és zavarosakra nézve, sok kifejteni való van hátra; de a' tök és képzők tüzetes tanulmányozására a' rokon nyelvek ismerete mulhatlanul szükséges, mint erről a' német nyelvészek munkáinak első megtekintése is meggyőzhet.

¹⁴⁾ Nem tudom, lehet-e *nomen-t* „*novimen*“re taglalni? Szanszkritban legalább *nāman* (görögül ὄνομα-ν, egy előhanggal, mint a' sz. *danstrā*=*danc* = *dak*, *dens* és ὁδοντ, ὁδότης) nőmen. De ha a' szkr. szó a' *dsná* γνῶ-*gno* (γινώσκω, *cognosco*) törzstől származik: a' „*novimen*“ helyes taglalása a' *nōmen*-nek.

Én ez úttal csak ennyire terjeszkedhetem. — A' fentebbiekben elemi dolgokat beszéltem, nem *nyelvészetet*. A' divatozó magyar mondatkötés, szókötés némelly visszaéléseire akartam figyelmeztetni az ügyszeretőket. Sikerült-e valami általán elfogadhatót mondanom, azok ítéljék meg. Annyi bizonyos, hogy legtöbbször nézve még tanulnunk kell, a' nyelvemlékek szókötését, irányát, és az élő nyelvet. Ezekre *készek* aligha vagyunk. Óhajtom is minél többen legyünk a' tanulók, minél kevesebben a' *készek*. A' kész emberekkel semmire sem mehetni: Wer fertig ist — mond Goethe — dem ist nichts recht zu machen . . .

IMRE SÁNDOR.

Az előttünk álló értékezés kísérlet a' görög-latin és magyar nyelvek idomai találkozásának vagy elütésének meghatározására, mire nyelvtanításinkban olly nagy szükségünk van. Reményljük, mind maga, a' derék szerző, folytatni fogja nyomozásait, 's kiegészíteni, a' mit ez úttal talán kénytelen vala mellőzni, — mind mások is követni fogják példáját. Míg a' latin-görög nyelvtanulgatás foly, az alatt a' magyar nyelvészködés is mind jobban kisűtheti, mit csak a' rokon nyelvek tanulása segítségével lehet fölvilágosítani. E' különböző oldalról induló vizsgálgatás együtt fogja teremteni azon nyelvtudományt, a' melyet a' gymnasiumokban tölünk igaz okkal követelnek, de a' melyet, kimondhatlan kárunkra, nem találnak fel közöttünk! — — —

Imre úr értékezése arrul is győz meg többek közt, hogy a szanszkrit tudás nemcsak a' külföldi nyelvtudomány megértésére hanem a' remek nyelvek tudományos tanulására is megkívántatik. Mint segíthetne ahhoz, szegényül bár, nyelvészeti folyóiratunk, rég óta gondolkozik a' szerkesztő, ki jól tudja, mennyire bajos meghaladt korban tanulni, mit az ifjúság könnyebben megtanulhat, ha ideje korán figyelmessé lesz reája. 'S bizonyos dolgokkal, melyek tudását kárunkkal halogatjuk, boszantani is jobb másokat, mint soha sem említeni, ki akarván kerülni a' boszontást; — mert nekünk valóban nincs időnk a' halogatásra.

A' magyar módok és idők képzőjinek etymologiai homályosságát méltán panaszolja szerző a' 19-k lapon. — Némellyek, úgy hiszem, világosodni kezdenek már előttem, de nem merek még azok

előadásával fellépni, minthogy előbb az altaji nyelvfaj tanujival meg kell ismérködnöm. Annyit mondhatok már is, hogy a' mi nyelveink a' képzők alkotásában, minden különbség mellett is, nagyon hasonlóan jártak el az árja nyelvekhöz. Például a' múlt időnek képzője *t*, melly a' magyar és török-tatár nyelvekben divatos, nyilván, úgy hiszem én legalább, mutató névmásbul lett, melly távolságot jelent, mint a' finn *tuo*, a' magyar *to* (ebben: *tétova*=ide oda, *tovább*=odább). Ennél fogva vol-*t*, törökül *ol-di* annyi mint: a' (val) *lét* fogalom távolban, multban van; így tud-*t*, bir-*t* stb. Ennek megfelelne a' szanszkrit- és görögben az úgynevezett augmentum p. o. *ἐ-μαθ-ov* szanszkr. a-bhudh-am, mellyben az *ε* a mutató névmási törzsbül való. — A' magyar történeti múlt képzője: *a e* létige, melly a' törökben, tatárban, jakutban él még; az tehát a' szerző által a' 18-dik lapon felhozott szanszkrit *bhu*, görög *qu*, latin *fu* törzsnek felelne meg. — Továbbá a' szenvedő és cselekedtető képző *tat* vagy *at*, (*t*) egyenlő ugyan, de az a' szanszkritban is a' *ja*, mint szenvedő és cselekedtető képző, mellyet csak a' ragok különbsége tesz azzá, vagy ezzé. Már ezek is mutatják, hogy az agglutinatio és flexio fogalmai a' közönséges tanban nem állanak. — De ezek és hasonlóak reményt nyújtanak arra is, hogy a' szerzőnek a' 28-dik lapon kifejezett észrevétele: „a' szokásnak úgy a' szókötésben mint az etymológiában nincs mindenkor formulázható törvénye“ — mind szűkebb körre lesz alkalmazható. Mert valamint az etymologiai titkok a' szerint nyilvánulnak, mint inkább meg inkább pillanthattunk a' nyelvek multjába: azonkép a' szókötés tüneményei is lassankint elvek alá fognak sorozódni, — jóllehet ezen a' mezőn szabadabban intézködhetik az önkény.

H. P.

7 lap alulról	8-dik sor	γεράσχω	h. olv.	γηράσχω
8 " felül.	2 " "	βιβρώσχω	h. "	βιβρώσχω
15 " "	7 " "	μνεμνέω	h. "	μνημονεύω

A' román nyelv ismertetése.

(Lásd M. Nyelvészet II. 243. 'stb. lapj.)

III.

A' képző és egyeztető rész.

Az elemi szavak a' románnyelvben hajlithatók, és hajlithatlanok. Amazok négy osztályra ágaznak el, t. i.: nevek, névmások, igék, és részesülökre p. o. omu, bunu, ember, jó — io, tu, én, te — facu, vediu, csinálók, látok — facutu, vediutu, csinált, látszott. — Ezek közül, a' nevek, névmások, és a' részesülők ejtegettetnek; az igék pedig hajtogattnak. — Hajlithatlanoknak pedig neveztetnek azon elemi szavak, melyeknek végzetei változatlanul maradnak. Az ilyen szavak is négyfélék; t. i.: határozók, elöljárók, kötszók, indulatszók.

A névmutatóról (*despre articlu*).

A' névmutató a' szavak végzetétől veszi eredetét, valamint a' görögöknél is a' névmutató csak későbbi időkben hozatott be, a' legáltalánosabb végzeteket a' szavak végéről azoknak elejére tévén át, mint: ó θεός, θεά. A' románnyelvben pedig megmaradt a' névmutató a' szavégen; a' honnan állitható, hogy a' románnyelvben elejente a' névmások az egyes számban csupán az *u* és *a*, a' többes számban pedig az *e* és *i* magánhangzók ismétléséből állottak, p. o. domnu-*u*, és domne-*e*; az *l* pedig csak későbbben tétetett közökbe, hogy ez által a' magánhangzóknek egybeolvadása, és az innét következtethető értelmi zavar a' határozott és határozatlan esetek közt kikerültessék, p. o. a' nőnemű többes számban, hol ha két *e* egybeolvadna, a' kimondásban semmi különbség sem vétetnék észre, a' határozatlan dómne! uram, és a' határozott, domne-*e*, (uriasz-

szonyok) = domne-re olvadt szó között; azért tehát később a' két *e* és két *u* közzé az *l* betű tétetett, p. o. a' Domnu-u, és Domne-e-bul lett Domnulu az ur, és Domnele az uri asszonyok. A' nőnemű tompa *à*-ba végződő szavakban pedig a' határozatlan *á* végzet, és az *a* névmutató közzé, némi hangzási különbség lévén, ha bár mind két betű egyszármazásu is, nem tétetett az *l* betű, de mindamellett, midőn az *a* névmutató a' tompa *à*-ba végződő nevekhez ragasztatik, az *a* kihagyatik, elébe tétetvén hiányjel, p. o. Dómnà uri asszony, Dómn'a az uriaszony. *)

A' névmutatónak, melly a' román nyelvben a' név végtagjához ragasztatik, két neme van: him- és nőneme (articulu de genulu barbatescū si femeiescū).

a) A' himnemű névmutató a' románnyelvben *lu* és *le*, melly a' himnemű szavakhoz tétetik illy képen:

1-ör. Az *u* vagy *iu* végzetű himnemű nevek felveszik a' *lu* névmutatót p. o. leu, orosz lány-leulu az orosz lány, sociu társ-sociulu, a' társ; — ochiu szem, ochiulu a' szem.

2-ör. Az *e*-be végződő himnemű nevek felveszik a' *le* névmutatót, p. o. frate testvér, fratele a' testvér. — Parinte atya, Parintele az atya.

b) A' nőnemű névmutató *a* és *ua*, melly a' nőnemű nevekhez illyképen ragasztatik:

1-ör. Azon nőnemű nevek, mellyek tompa *a*-ba végződnek, a' tompa hang *a* helyett felveszik az *a* névmutatót, mint: apá-viz, ap'a a' viz, barba szakál barb'a a' szakál.

2-ör. Az *e*-be végződő nőnemű nevekhez hozzájok függesztetik az *a* névmutató, 's lesz kettős hangzó *ea*; mint: minte ész, mintea az ész, parte rész, partea a' rész.

3-ör. Az *ea*-ba végződő nőnemű nevek az *ua* névmutatót vesznek fel, a' határozatlan név *a* végzetje kihagyatván, és az előtte lévő *e* éles ékezettel jelettetvén; mint: stea csillag, stéua a' csillag, turturea gerlicze, turturéua a' gerlicze.

Az ejtegetésről.

Az ejtegetés kétféle: általános a' szó végzetje és neme sze-

*) Ezen előadás az *a e* articulusról, melly elé *l* bötű került volna, ellenközik a' többi római nyelvek tényeivel, mellyek a' latin *ille, illa*-bul csinálták a' *le, la* articlust.

rint, és részletes a' beszédnek ejtegető részei szerint. A' román nyelvben hat ejtés van : alany eset (nominativu), sajátító (genitivu), tulajdonító (dativu), tárgyeset (accusativu), hívó (vocativu) határozó (ablativu).

Szám kettő van : *egyes* (numerulu singuritu vagy singurariu), melly csak egy dolgot jelent; például omu ember; és *többes* (numerulu înmultitu vagy plurariu), melly több dolgot jelent, például ómeni emberek.

A' határozó névmutató ejtegetése.

(Declinarea articlului definitu).

Egyes szám.

	<i>Himnem</i>	<i>Nő-</i>	<i>nem</i>
Al.	— lu, és le	— a	— ua
Saj.	a — lui	a — ei, i	a — lei
Tul.	— lui	— ei, i	— lei
Tárgy.	— pre — lu, és le	pre — a	pre — ua
Hiv.	— e, v. le	— o	—
Hat.	dela — lu, és le	dala — a	— ua

Többes szám.

	<i>Himnem</i>	<i>Nőnem</i>
Al.	— li, i	— le
S.	a — loru	a — loru
T.	pre — li, i	pre — loru
H.	— loru	— loru
Hat.	dela — li, i	dela — le

A' határozatlan unu-una ejtegetése :

Egyes szám.

Al.	unu	egy	una
S.	a unui		a unei.
T.	unui		unei
Tárgy.	pre-unu		pre — una
Hat.	dela unu		dela una

Többes szám.

A.	unü	némelyek	unele	némelyek
S.	a unoru		a unora	
T.	unoru		unora	
Tárgy.	pre unü		pre unele	
Hat.	dela unü		dela unele	

A' névről.

A' név személyt, tárgyat, és a' szavak minőségét vagy mennyiségét jelenti, e' szerint háromféle; úgy mint Főnév (nome substantivu), melly személyt vagy tárgyat jelent, p. o. io, tu, ellu, én, te, ő, omu, ember, casa-ház. Melléknév, melly a' személynek vagy tárgynak tulajdonságát, minőségét jelenti; mint, albu, fejr, negru, fekete, bonu, jó, reu, rosz, és számnév, melly a' személynek, vagy tárgynak mennyiségét jelenti, mint: unu, egy, duoi, kettő.

A' nevek a' románnyelvben általjában a-ba u-ba vagy e-be végződnek. Kivétetik: di, nap — de ez is úgy ejtegettetik, mint az a-ba végződő nevek, a' honnét gyakran így ejtik ki „diua.“

A' nem három: him, nő, és köz nem. Him és nőneműek azok, mellyeknek neme ugyanaz marad mint az egyes, mind a' többes számban p. o. barbatu férfi, barbati férfiak himnemü — muliere fejrénép, mulieri fejrénépek nőnemü. Köz nemü nevek azok, mellyek az egyesben him, a' többes számban pedig nőneműek, p. o. unu fieru egy vas, himnemü, duoa fieru, két vas, nőnemü, ossu csont himnemü, ossa csontok nőnemü, degetu ujj himnemü, degete ujjak nőnemü.

A' nevek négy osztályúak, t. i. fő- és melléknevek, névmások és részesülők. Ezek közül a' főnevek, melléknevek, és a' részesülők egyformán ejtegettetnek, és ezen ejtegetés általánosnak neveztetik; a' részletes ejtegetés pedig foglalja magában a' tulajdon neveket, némelly fő, és mellékneveket, és a' névmásokat.

A) Általános ejtegetés.

I. Az a-ba végződő nőnemű nevek ejtegetéséről.

Az a-ba végződő nőnemű nevek ejtegetésének határozatlan, azaz névmutató nélküli idomban, csak két végzete van: a és e. Az a az egyes számú alany, tárgy, hívó és határozó esetben, az e

pedig az egyes számu sajátító és tulajdonítóban; a' többesben a' határozott idombani végzethez ragasztatik az illő névmutató, a' következő minta szerint :

*Egyes szám.**Többes szám.*

Al. Dómnâ-a az uri asszony	Dómne-le az uri asszonyok
Saj. a Dómne-ei az uri asszonyé	a Dómne-loru az uri asszonyoké
Tul. Dómne-ei az uriasszonynak	Dómne-loru az uri asszonyoknak
T. pre Dómnâ-a az uri asszonyt	pre Dómnele az uri asszonyokat
Hiv. o Dómnâ-o ó uri asszony	o Dómne-loru ó uri asszonyok
Hat. dela Dómnâ-a az uri asszonytól	dela Dómne-le az uri asszonyoktól.

*Egyes szám.**Többes szám.*

Al. filiâ-a a' leány	filie-le a' leányok
Saj. a filie-ei a' leányé	a filie-loru a' leányoké
Tul. filie-ei a' leánynak	filie-loru a' leányoknak
T. pre filiâ-a a' leányt	pre filie-le a' leányokat
Hiv. ó filiâ-o ó leány	o filie-loru ó leányok
Hat. dela filia-a a' leánytól	dela-filie-le a' leányoktól.

1-ső *Jegyzés.* Az alanyeset határozatlan idomu *tompâ-ja* kihagyatik az *a* névmutató előtt, helyébe hiányjegy tétetvén; a' sajátítóban és tulajdonítóban a' két *e* egybe olvad, *e'* szerint így iratik : Dómna az uri asszony, a dómnei az uri asszonyé, dómnei az uri asszonynak; itten az *ei* is hosszú *i*-nek hangoztatik.

2-ik *Jegyzet.* Azon nevek, melyek *ela* végzetből az *l*-et kivetvén a' két magánhangzót kettős hangzó *ea*-vá olvasztották: mint *stea* csillag, *masea* zápfog (ezek helyett: *stela*, *maxilla*), mindön azokhoz ragasztatik az *a* névmutató, *u*-t tesznek elibe, mint: *stea* csillag, *stena* a' csillag, a' maradott *e*-re az egyszámaban sajátítóban, és tulajdonítóban éles ékezet jut; valamint a' többes minden eseteiben az *l* ismét eléjön.

Egyes szám.

Többes szám.

Al.	stéua a' csillag	stele-le a' csillagok
Saj.	a ste-lei a' csillagé	a stele-lore a' csillagoké
Tul.	ste-lei a' csillagnak	stele-loru a csillagoknak
Tárgy.	sté-ua a' csillagot	pre stelele a' csillagokat
Hat.	dela sté-ua a' csillagtól	dela stele-le a' csillagok-tól.

Közönséges szabályok.

1-ör. A' tulajdonító hasonlít a' sajátítóhoz mind a' két nemben és számban, avval a' megjegyzéssel, hogy a' sajátítóban előljáró *a* van, mely a' tulajdonítóban kimarad.

2-or. A' tárgyeset és a' határozó hasonló az alany esethez, csak hogy a' tárgy esetben az előljáró *pre* a' határozóban pedig *dela* van.

3-or. A' hívó az egyes és többes számban, midőn névmutató nélkül van a' név, hasonló az alany esethez, ha pedig névmutatóval ejtegettetik a' név, akkor az egyesben *a* helyett *o* hallatszik, még a' tulajdon nevekben is, legyenek azok him, vagy nőneműek, mint: Mari'o Thom'o : a' többes számban pedig hasonló a' sajátítóhoz elöltétetvén az indulatszó *o*!

4-er. A' többes számu alanyeset végzetének rendesen csak *e*-nek kellene lenni, a' mint a' fenn irt mintában látható, de mindazonáltal sok szóban *i*-vel cseréltetett fel a' rövidség végett, egyébaránt az *e* és *i* betűk a' latinoknál is annyira azonosítva voltak, hogy a' mint a' változási idomok bizonyítják, egyik a' másikkal felcseréltetett, p. o. omnei omnes is; az *e* végzet mai napig gyakrabban és inkább használatba van, mint az *i*, és főképen :

a) Azon nevekben, melyeknek nem szerint két különböző végzetjük *u* és *a* van, mint Domnu-a, soru-a, pomu-a, bonu-a stb.

b) A' *ba*, *da*, *fa*, *la*, *ma*, *pa*, *sa*, *ta*-val végződő nevekben, mint : barba szakál, cода fark, serófa kocza, óla fazék, bruma hóharmat, scama (squamma) pihe, cépa hagyma, casa ház, placinta palacsinta sat.

c) A' *cia*, *dia*, *tia* végződő nevekben, mint : acia czérna, frundia levél, radia (radius) sugár, seméntia (semen) mag, blandetia (blandities) jámborság, cunosciéntia ismeret sat.

d) Az *ea* vagy *e* vagy *i*-be végződőkben, melyek a' többes számban a' *le* szótagot veszik fel, mint : *stea*, *stelele* csillagok, *di nap*, *dile napok* sat.

A' többes számot többnyire *i*-vel képezik :

a) Azon nevek, melyek az egyes számu alanyesetben *ea*, *ga*, *na*, *ra*-ba végződnek : p. o. *vaca*, *tehén*, *gura* (gula) *száj*, *fuga*, *futás*, *föntána kút* sat.

b) Azon melléknevek, melyek *escu*, *esca*-ra végződnek, mint *domnescu* *uri*, hogy ez által megkülönböztetessenek az *e* végzetű nagyon számos határozóktól, mint : *domesce* *uriasan*.

c) Mind a' két osztályból azon nevek, melyek az egyes számban *ia*-ba végződnek az *a* helyett *e*-t hangoztatnak mint : *urechie* *fül* sat.

5-ör. A' román első ejtegetés közelebből megfelel a' latin *a*-ba végződő első ejtegetésnek, melynek a' sajátítója és tulajdonítója *ae* végzetű, a' román nyelvben *e*; a' tárgy esetben *am* a' románnyelvben pedig az *m* kihagyatik, a' hívó mind a' két számban egyenlő az alany esetekhez, mind a' latin, mind a' románnyelvben, mint : *Dómina* o *Domina*! *Dómna* o *Dómna*! — *Dominae* o *Dominæ*! *Dómne* o *Domne*! — a' honnan látható, hogy a' románnyelv megtartotta eredeti formáját.

6-or. Minthogy a' latin nyelvben több *ia*-ba végződő nevek az első ejtegetéstől átmennek az ötödikre, az *a*-t *es*-re változtatván, mint *materia*, *blanditia*, *mollitia* sat. *materies*, *landities*, *mollities*, (lásd *Charisius* *libro* 1-o *cap.* 13-o, 9 : „*segnitia* an *segnities*“) innen a' románnyelvben is nem csak ezen szó „*facia*“, mint az olaszoknál, lett a' latin *facies* szóból, hanem némely *etia*-ba végződő főnevek most is *e* végzettel ejtetnek ki, inkább a' többes számban, mint az egyesben, mint : *blanditie* *jámborság*, *bonetie* *jóság* sat.

II. Az *u*-ba végződő him és köznemű nevek ejtegetéséről.

Az *u*-ba végződő himnemű nevek ejtegetésének, határozatlan azaz névmutató nélküli idomban, három végzete van : *u* *e* és *i*. — Az *u* az első öt ejtésre nézve az *e* az egyes számu hívóra, az *i* pedig a' többes számra nézve, áll, mint : *Domnu*, *Domne*, *Domni*, a' köznemű neveknek pedig csak két végzetjük van : *u* az egyes számban, *e* vagy *a* a' többes számban, mint : *degetu* *ujj* *degete* *uj*-

jak, osu csont, osa csontok, vagy *ri*, mint utórag az *u*-hoz, egy szótaggal növekedvén, mint *tempu* idő, *tempuri* idők; a' melly határozatlan idombani végzethez hozzá ragasztatik az illő névmutató a' következő minta szerint.

Hímnemű nevek ejtegetési mintája.

1.

Egyes szám.

Többes szám.

Al.	Domnu-lo az ur	Domni-li az urak
Saj.	a Domnu-lui az uré	a Domni-loru az uraké
Tul.	Domnu-lui az urnak	Domni-loru az uraknak
Tárgy.	pre Domnu-lu az urat	pre Domni-li az urakat
Hiv.	o Domnu-le o ur *)	o Domni-loru
Hat.	dela Domnu-lu az urtól	dela Domni-li az uraktól.

2.

Al.	Filiu-lu a' fiu	fili-li a' fiuk
Saj.	a Filiu-lui a' fiué	a fili-loru a' fiuké
Tul.	Filiu-lui a' fiunak	fili-loru a' fiuknak
Tárgy.	pre Filiu-lu a' fiut	pre fili-li a' fiukat
Hiv.	o Filiu-le o fiu	o fili-loru o fiuk
Hat.	dela filiu-lu a' fiutól	dela fili-li a' fiuktól.

Jegyzés. Azon nevek, mellyek az egyesbe felveszik a' *lu* névmutatót, a' többes számban lágyított *l*-lel mondatnak ki, vagy az *l* nem is hangoztatik, mint Domnili, filili, calulu, calili, porcelulu, porcelili sat. olvasd: Domnii, fii, caii, porceii sat.

Köznemű nevek ejtegetési mintája.

Egyes szám.

Többes szám.

Al.	degetu-lu az uj	degete-le az ujak
Saj.	a degetu-lui az ujé	a degete-loru az ujaké
Tul.	degetu-lui az ujnak	degete-loru az ujaknak
Tárgy.	pre degetu-lu az ujat	pre degete-le az ujakat
Hiv.	o degetu-le o uj	o degete-loru o ujak
Hat.	dela-degetu-lu az ujtól	dela degete-le az ujaktól.

*) A' hívónak névmutató nélküli végzetje *e* mint: Dómne! Uram!

Egyes szám.

Al.	tempu-lu — az idő
Saj.	a tempu-lui — az időé
Tul.	tempu-lui — az időnek
Tárgy.	pre tempu-lu — az időt
Hiv.	o tempu-le — o idő
Hat.	dela tempu-lu — az időtől

Többes szám.

tempuri-le — az idők
a tempuri-loru — az időké
tempuri-loru — az időeknek
pre tempuri-le — az időket
o tempuri-loru — ő idők
dela tempuri-le — az időktől

Egyes szám.

Al.	osu-lá — a' csont
Saj.	a osu-lui — a' csonté
Tul.	osu-lui — a' csontnak
Tárgy.	pre osu-lu — a' csontot
Hiv.	o csu-le — o csont
Hat.	dela osu-lu — a' csonttól

Többes szám.

ósa-le — a' csontok
a osa-loru — a' csontoké
ósa-loru — a' csontoknak
pre ósa-le — a' csontokat
o ósa-loru — o csontok
dela osa-le — a' csontoktól

Jegyzés. Az *u* ba végződő nevek himneműek:

1) mellyek férfi lényt jelentenek, és mellyek természetük vagy végzetöknél fogva, férfiaknak tulajdoníthatnak, mint: Angeru — Angyal — Imperatu, császár — preotu, pap — socru, ipa — fauru, kovács — pastoriu, pásztor — peccurariu, juhász = vacariu, tehénpásztor — boariu, ökörpásztor — mesariu asztalos stb.

2) A' négy lábu állatok nevei, mint bou, ökör — asinu, szamár — calu, ló — cerbu, szarvas — leu, oroszlány — lupu, farkas — porcu, sertés — tauru, bika — vieru, kan stb. és a' madarak nevei, mint: corbu, holló — vulturu, sas stb,

3) Az élő és gyümölcsfáknak nevei, mint: alunu, magyarófa — ciresiu, cseresnyefa — fragariu, eperfa — mǎru, almafa — nucu, diófa — fagu, bükkfa stb. A' füvek nevei, mint: trifoliu, három levelű fű stb.

A' hónapok nevei, mint: Januariu, Februariu, Martiu. Az *elu* és *uru*-ba végződők, mint: catielu, kutyakölök — porzelu, malacz — vitiellu, bornyu — cercelu, fülbevaló — faguru, méz-sejt, muguru, bimbó stb.

Szokás szerint a' testnek némelly részei, mint: ficatu, máj, peru, haj, rerunchiu vese stb.

A' köznemhez tartoznak a lelketlen dolgok nevezései, a' mellyeknek a' többes számu végzete háromféle: *a e* és *ri*; a' többes számos *a*-val képezik.

a) Mellyek eredeti *ru* szótagban végződnek, mint: *caru*, *szer* — *feru*, *vas* — *poporu*, *nép*, *ou* *tojás*; — ezek szerint, némelly melléknevek is: *amaru-a*, *késérü* — *nou-a*, *új* — *duoi-a* *kettő* stb.

b) A *su*, *ciu*, *din*, *siu*, *tiu*-val végződők, mint: *vasu*, *vasá*, *edények* — *osu*, *ósa* *csontok* — *fusu*, *fusa*, *orsók*; *ordiu* (*hordeum*) *árpa* — *stupusiu*, *stupusia*, *dugók* — *negotiu*, *negotia*, *kelmék* stb.

c) Az *iu* ba végződők: *paiu*, *paia*, *szalmák* — *maiu*, *maia*, *sujkok* stb.

A' többes számot *e*-vel képezik a' következő köznemű nevek:

a) Mellyek alhangu *ecu* szótagba végződnek, mint: *cântecu*, *cantece*, *dalok* — *intunerecu*, *setéség* — *intunerece*; — továbbá *eru* és *etu* szótagokba végződők, mint: *fulgeru*, *villámlás* — *fluoru*, *furulya* — *âmbletu*, *járás* — *capetu*, *eleje* *valaminek* — *cugetu*, *gondolkodás* — *gemetu*, *nyögés* — *sufletu*, *lélek* — *capu*, *fő* — *capete* (*capita*) stb.

b) Több *nu*-ba végződők, mint: *lemnu*, *fa* — *semnu*, *jel* — *scaunu*, *szék* — *cornu*, *szarv* — *granu*, *buza* — *frenu*, *kantár* — *sínu* (latinul *sinus*) *sínuri*, *keblek*.

c) Az *entu*-ba végződők, mint *cuventu* szó — *momentu* *sirhalom*; — *kivétetik* *pamentu*, *föld*, *mert a' többes száma* *pamenturi*.

d) Az *oru*-ba végződők, mint: *fecioru*, *legény* — *pecioru*, *láb*, *urcioru*, *korsó*; — *kivétetik*, *ustioru* (lat. *ostiolum*) *küszöb*, *többes száma* *ustiori* *küszöbök*.

e) Némelly *cu* és *tu*-ba végződő nevek, mint *acu*, *tő*, *spicu*, *kalász*; *cuticu* *kés* — *midilocu*, *eszköz*, *de* *kivétetnek* *focu*, *tűz* — *locu* *hely* — *fruptu*, *gyümölcs* — *viptu* (lat. *victus*), *mert ezeknek többes száma* *uri*.

f) valamint ezen szavak is a' többes számot *e*-be képezik: *maru*, *alma* — *satu* *falu* — *capestru*, *kötőfék* — *versatu*, *himlő*.

A' köznemi nevek többes száma *a* végzetjének *e*-re való változtatása a' latinoktól veszi eredetét, kik némelly közneműeket *ae*-val ejtettek, mint: *haec*, *quae*, és viszont némelly nőneműeket a' többesben *a*-val ejtettek, mint *haec schola scopa*, e' helyett *hae scholae scopae* (Quintilianus libro I-o cap. 5-o—16).

A' többi köznemű nevek majd mind *ri*-vel képezik a' többes számot, mint: *cercu*, *abroncs*, — *lacu*, *tó*, — *jocu*, *táncz*, — *fundu*, *fenék*, — *vádu* *gázló hely*, — *frigu*, *hideg*, — *jugu*, *járom*, — *ramu*, *ág*, — *fumu* *füst*, — *fenu*, *széna*, — *vinu*, *bor*, — *tempu*, *idő*, — *ceru*,

ég, — lucrú dolog, — dosu, hát, — plansu, sirás, — stratu, meleg-
ágy, — peptu, mell, — gûtu, torok, — vëntu, szél, — cercuri, la-
curi, jocuri stb.

A' többes számu köznemü *a*-nak *ri* végzetre való változtatása, úgy hogy tempora helyett tempuri mondatik, a' latinoktól veszi eredetét, kik sokszor az *a*-t *e*-re, az *e*-t pedig *i*-re változtatták, lásd Charisius libro I-o cap. 16. 16: „a mare an a mari?”

Az *u*-val végződő him- és köznemü nevek ejtegetése, meny-nyiben mind a' két számban egy szótaggal sem nevednek, megfelel a' II-ik és IV-dik latin ejtegetésnek; — a' mennyiben pedig a' többesben *ri* szótaggal növekednek, mint tempuri (tempora), megfelel a' III-diknak.

III. Az *e*-vel végződő nevek ejtegetése.

Az *e*-vel végződő nevek ejtegetése elágozik három mintára, egyik a' him, a' másik a' nő, a' harmadik a' köznemü nevek nézve, a' mellyek között:

a) A' himnemü nevek ejtegetésének két végzete van: *e* és *i*, az *e* t. i. az egyes, az *i* pedig a' többes számra szolgál, p. o. lapte, tej, lapti, tejek.

b) A' nőnemü nevek ejtegetésének is csak két végzete van *e* és *i*, de az *e* csak az egyes, alany, tárgy, hívó és határozó esetekre, mint parte rész, az *i* pedig az egyesszámu sajátító és tulajdonítóra, a' többes számban pedig minden esetre szolgál, mint: parti részek.

c) A' köznemü nevek névmutató nélküli ejtegetésének csak egy végzete van: *e*, mind a' két számra nézve, minden esetben, p. o. nome, név. — Mind a' három névmutatóval ejtegettetik, a' következő minták szerint:

H i m n e m.

Egyes szám

Többes szám.

Al. frate-le — a' fivér.

frati-li — a' fivérek

Saj. a frate-lui — a' fivéré

a frati-loru — a' fivéreké

Tul. frate-lui — a' fivérnek

frati-loru — a' fivéreknek

Tárgy. pre frate-le — a' fivért

pre frati-li — a' fivéreket

Hiv. o frate-le — o fivér

o frati-loru — o fivérek

Hat. dela frate-le — a' fivértől

dela frati-li — a' fiverektől.

N ő n e m.

Al.	parte-a — a' rész	parti-le — a' részek
Saj.	a parti-ei — a' részé	a parti-loru — a' részeké
Tul.	parti-ei — a' résznek	parti-loru — a' részeknek
Tárgy.	pre parte-a — a' részt	pre parti-le — a. részeket
Hiv.	o parte-a — o rész	o parti-loru — o részek
Hat.	dela parte-a — a' résztől	dela parti-le — a' részekről

K ö z n e m.

Egyes szám.

Többes szám.

Al.	nume-le — a' név	nume-le — a' nevek
Saj.	a nume-lui — a' névé	a nume-loru — a' nevéké
Tul.	nume-lui — a' névnek	nume-loru — a' neveknek
Tárgy.	pre nume-le — a' nevet	pre nume-le — a' neveket
Hiv.	o nume-le — o név	o nume-loru — o nevek
Hat.	dela nume-le — a' névtől	dela-numele — a' nevektől.

Jegyzés. Az *e*-be végződő neveknek himne nem olly számos, mint a' nőnemüeké, és *nem*, vagy *szokás* szerint kijelölhető: mint:

a) Nemszerint, parinte, atya — frate testvér — ginere, vő — mire, vőfél — óspe, vendég — jude, bíró stb.

b) Felvett szokás szerint a' négy lábú állatoknak nevei, mint: cane, kutya — iepure, nyul; — más lelkes dolgoknak nevezései, mint: pesce, hal — purice, bolha — sierpe, kígyó — siorece, egér — vierme, nyü; a' plánták nevei, mint: burete (boletus) gomba — pepene (pepo) dinya; valamint a' következő nevek is: dinte, fog — monte, havas — sóre, napfény,*) — pariete, fal — peptine (pecten), fésű, tetiune üszök, carbune, szén — abore, göz.

A' nőnem inkább el van terjedve, 's kijelentetik

a) *Nem* szerint, mint muliere fejérnép.

b) Végzet szerint, 1) *are, ere, ire, ore*-vel, p. o. stare, állás — avere, vagyon — facere, tevés — scire, tudás — sare, só — nare, orrluk — miere (mel), méz — secere, sarló — colóre, szín — flóre, virág — putóre, bűdösség — sudóre, izzadság stb.

*) Szanszkritban *szura* a' latin *sol* (*savar*=fényleni); a' román *sore* majd nem visszatér az eredetire.

2) *ame ime*-vel, mint: *grasime*, kövérség — *marime*, nagyság — *fratime*, testvériség — *multime*, sokaság stb.

3) *ate, ete, ute*-vel végződők, mint: *bonetate*, jóság — *direptate*, igazság — *sete* (*sitis*) szomjuság — *vértute* erény stb.

c) Szokás szerint a' következők: *óie* (*ovis*), juh — *pasere*, madár — *vulpe*, roka — *ghinde*, makk, (lat. *glans*) — *pace*, béke — *cerbice*, nyakszirt — *cruce*, kereszt — *lege*, törvény — *cale*, út — *valle*, völgy — *pelle*, bőr — *culme*, tető — *lume*, világ — *pane*, kenyér — *carne*, hus — *grandine*, jégeső — *marginé*, széle valaminek — *funingine*, korom — *lature*, oldal — *pulbere*, por — *tusse*, köhögés — *minté*, ész — *fronte*, homlok — *punte*, palló — *luntre*, csónok — *nópte*, éjszaka — *óste*, tábor — *carte*, könyv — *parte*, rész — *mórte*, halál — *sórte*, sors — *curte* (*cors*) udvar — *cute* (*cos*) köszörűkő — *chiaie*, kulcs.

4) *e*-be végződő köznemű nevek nagyon kevesen vannak; *nume*, név — *fóle* és *pantece*, has.

5) A' nőnemű neveknek az egyes számú sajátítóban és tulajdonítóban *ei* végzet hosszú *i*-nek hangoztatik, mint: *parti-i*.

6) A' hívo az egyes számban névmutató nélkül van, mint: *frate*, *parinte*; a' többes számban pedig névmutatóval: *fratiloru* *parintiloru*.

7) A' *t, i* előtt mind a' két nemből és számban, mint *cz*, lásd a' helyes írást a' *t*-ről (Lásd II. 274. lap).

8) A' román 3-dik ejtegetés mindenben megfelel a' latin 3-ik ejtegetésnek, avval a' különbséggel, hogy a' románnyelvben a' 3-ik ejtegetés mindenkor az egyes számban *e*-vel végződik; a' latin ejtegetésnek végzete pedig változékony, és az alanyesetben kurtább, mint: *lac lactis*, *pars-tis*. A' román és latin végzet közti különbség onnét magyarázható, hogy a' latinok megkurtították az egyesszámú alanyesetet, egy betűt vagy szótagot a' szó végéből kivétvén p. o. *lacte parte*-ből kivétvén a' *te* szótagot, lett *lac pars*, vagy az *e-t i*-re változtatván, mint *cane*, *ceve*-ből lett *canis*, *civis*, hozzáadván t. i. egy *s* betűt. *)

Az bizonyos, hogy a' latin szavak régi idomzási mintái, a'

*) A' latin nominativus kurtítását másképp fejtí meg az egybe hasonlító nyelvtudomány. A' nominativus ragja *s* (mit a' szanszkrit világosan tanít), mely az előtte álló törzsöt börtül kilöki, p. o. *mons*, *monts* helyett. A' leánynevek sokszor a' törzsöt őrizték meg a' genitivusból stb. H. P.

hogy a' nyelv-tudósoknál és a' régi monumentumokban olvashatók, közelebb állanak a' román szavak mintáihoz p. o. Plautusnál olvasható lacte, pane; innen kitetszik, hogy ha bár a' románnyelvbeni 3-ik ejtegetésnek alanyesete a' latin határozótól származott-nak látszik, ez valójában a' régi latin alanyesetnek végzeti idoma

A' megrövidített latin alanyeset a' románnyelvben megmaradt a' következő szavakban: omu (homo) leu leo, capu, caput, a' végső o u-vá változtatott, mely oknál fogva a' 2-ik ejtegetésre tétetett, valamint ezekben is seceta (siccietas), jude judex, óspe hospes, sierpe serpens, nume nomen, lume lumen, az n és s vagy x betűket kihagyván, lásd ezekről a' híres philologus, Timotheus Cipariu Balásfalvi kanonok „Elemente de linba româna“ munkáját.

B) Részletes ejtegetés.

1. Főnevek.

A' főnevek ejtegetetnek az általános ejtegetés mintája szerint: kivétetik, tata apa, és popa pap, mert ezek ámbár himnemek, az egyes számban a névmutatóval ejtegetetnek, mint tatei, popei sat. A' többes számban i névmutatóval ejtegetetnek a' himnemű nevek mintája szerint.

2. Tulajdon nevek

A' férfi személyeknek tulajdon nevei és az Istenek nevei, ugy szintén Dumneđu Isten, az egyes szám sajátítójában és tulajdonítójában a' névmutatót a' név előtt veszik föl, nem pedig utána, mint a' köznevekben, p. o. cartea acésta 'e a lui Antoniu, ez a' könyv az Antalé; casa lui Georgiu, a' György háza.

A' névmutató a' tulajdon nevek után tétetik, mikor egy birtokos névmás következik: meu, teu, seu, nostru, vostru, loru p. o. partea Joannelui nostru, a' mi Jánosunk része.

1-ső Jegyzés. Az á-ra végződő tulajdonnevek az egyes számban nem a' nem, hanem a' végzet szerint ejtegetetnek, mint Thoma saj. a Thomei, tul. Thomei. Kivétetnek, melyek ca és ga-val végződnek, mert ezek nem ei vel képezik a' sajátítót, és tulajdonítót, hanem megmaradván az alanyeseti tompa à, hozzá ragasztatik az i, és orrhangulag hangoztatik, mint Luca saj. a Lucâi, Veronica saj. Veronicâi.

2-ik Jegyzés. A' *pre* előljáró a' tárgyesetben csak ésszel bíró lények nevei elébe tétetik, p. o. *chiamá pre Joanu*, hidd el Jánost. Midőn pedig a' szenvedő a' működőtől meg nem különböztetik, a' szenvedő, ámbár nem ésszel bíró lény, is felveszi a' *pre* előljárót p. o. *leulu a invinsu pre ursu*, az oroszlány meggyőzte a' medvét; de ha a' szenvedő és működő külömbőség-tételével semmi kétség nincsen, a' *pre* előljáró elmarad, p. o. *vitielulu a suptu laptele* — a bornyu elszopta a' tejet.

3. A' neveknek névmutató nélküli ejtegetése.

A' nevek névmutató nélkül is ejtegettetnek, de határozatlanul, a' sajátítóban *de*, a' tulajdonítóban pedig *a* vagy *la* előljárók segítségével, p. o. *monte havas*.

Egges szám.

Többes szám.

Al.	Monte havas	Monti havasok
Saj.	de monte havasi	de monti havasiak
Tul.	a-vagy la monte havason- v-ra	a vagy la monti havasokon- ra-nál
Tárgy.	pre monte havason v-ra	pre monti havasokon v ra
Hat.	dela monte havas-tól-ról	dela monti havasok-tól-ról.
Al.	casa ház	case házak
Saj.	de casa házi	de case háziak
Tul.	a v. la casa otthon háznál	a v. la case házakhoz-nál
Tárgy.	pre-casa házon-ra	pre case házakon-ra
Hat.	dela casa háztól-ról	dela case házaktól-ról.

Jegyz. Az előljáró *de* a' sajátítóban a' dolog tehetségét vagy minőségét jelenti, és melléknévi értelme van, p. o. *de casa házi*, de mésa asztali, de lemnu fából való, de auru aranyból való. Az előljárók *a* és *la* pedig azon helyet mutatják, a' hová valaki igyekszik, vagy a' hol találtatik valamelly tárgy, p. o. *a*, vagy *la casa*, otthon vagy a' háznál; *a* vagy *la monte havas-ra-nál*; *a* vagy *la manua* kézben sat.

Mellécknevek.

A' román nyelvben a' mellécknevek kétfélék, némellyek két végzetűek, mint: *bonu bona* jó, *albu alba* fejr; némellyek egy végzetűek, mint: *dulce* édes, *subtire* vékony, *mare* nagy; és ezen

utóbbiak közönségeseknek neveztetnek, p. o. bonu, mint domnu, bona mint dómna, verde a' himnemben mint frate, a' nőnemben pedig mint parte, nou mint osu, reagrea, mint stea. Lásd feljebb az általános ejtegetés mintáit.

Midőn a' főnév a' melléknévvel ejtegettetik, a' név, melly elől tétetik, fölveszi a' névmutatót, és ejtegettetik, a' második név pedig megtartja a' névmutató nélküli idom végzetét azaz, az a-ba végződőknek az egyesszámban két végzete van a és e, az a t. i. az alany, tárgy, hívó és határozóra, az e pedig az egyes sajátító és tulajdonító esetekre szolgál, a' többesben minden esetre; az u-ba végződő himnemü neveknek három végzetjük van: u e és i, az u t. i. az alany tárgy hívó és határozó esetekre, az e az egyes számú hívóra; az i végzet pedig a' többes szám minden esetére szolgál; az u-ba végződő köznemü neveknek csak két végzetük van: u és a, az u az egyes, az a pedig a' többes számra szolgál, mint: nou-a ujak.

Az e-be végződő himnemü neveknek két végzetjük van: e és i, az e az egyes számra, az i a' többes számra szolgál. A' nőnemü e végzetű neveknek is csak két végzetük van: e és i, de az e csak az egyes alany-tárgy hívó és határozó esetekre, az i pedig az egyes sajátító és tulajdonítóra, valamint a' többes szám minden esetére szolgál.

A' himnemü melléknévek, előttök való főnévvel.

Egyes szám.

Többes szám.

Al.	Domnulu bonu a' jó ur	Domnii boni a' jó urak
Saj.	a Domnului bonu a' jó uré	a Domniloru boni a' jó uraké
Tul.	Domnului bonu a' jó urnak	Domniloru boni a' jó uraknak
Tárgy.	pre Domnulu bonu a' jó urat	pre Domnii boni a' jó urakat
Hiv.	o Domnule bone o jó ur	o Domniloru boni o jó urak
Hat.	dela Domnulu-bonu a' jó urtól	dela Domnii boni a' jó uraktól.

A' melléknév elől van :

Al.	dulcele pomu az édesgyü-	dulcii pomi az édes gyüm.-fák
	mölcsfa	
Saj.	a dulcelui pomu az édes	a dulciloru pomi az édesgy.-
	gyü-fáé	fáké
Tul.	dulcelui pomu az édesgyü-	dulciloru pomi az édes gyüm.
	fának	fáknak
Tárgy.	pre dulcele pomu az édes	pre dulcii pomi az édes gyü-
	gyüm.-fát	m.-fákat
Hiv.	o dulce pomu o édes gyü-	o dulciloru pomi o édes gyü-
	m.-fa	m.-fák
Hat.	dela dulce pomu az édes	dela dulcii pomi az édes gyü-
	gyüm.-fától	m.-fáktól.

*A' nőnemű melléknévek, előttök való főnévvel.**Egyes szám.**Többes szám.*

Al.	ap'a limpede a' tiszta viz	apele limpedi a' tiszta vizek
Saj.	a apei limpedi a' tiszta vizé	a apelu limpedi a' tiszta vi-
		zeké
Tul.	apei limpedi a' tiszta viz-	apelu limpedi a' tiszta vi-
	nek	zeknek
Tárgy.	pre ap'a limpede a' tiszta	pre apele limpedi a' tiszta vi-
	vizet	zeket
Hiv.	o apo limpede o tiszta viz	o apelu limpedi o tiszta vi-
		zek
Hat.	dela ap'a limpeda a' tiszta	dela apele limpedi a' tiszta
	viztől	vizektől.

A' melléknév elől van :

Al.	long'a nopte a' hosszú éj	longile nopti a' hosszú éjek
Saj.	a longei nopti a' hosszú éjé	a longiloru nopti a' hosszú
		éjeké
Tul.	longei nopti a' hosszú éj-	longiloru nopti a' hosszú éjek-
	nek	nek
Tárgy.	pre long'a nopte a' hosszú	pre longile nopti a' hosszú
	éjt	éjeket
Hiv.	o longo nopte o hosszú éj	o longiloru nopti o hosszú éjek
Hat.	dela longa no'pte a' hosszú	dela longile nopti a' hosszú
	éjtől	éjektől.

A' neveknek, „*acestu, acelu*“ mutató névmással való ejtegetése.

A' mutató névmás *acestu* ez, *acelu* az, hol a' név elébe, hol utána tétetik, ha a' név elébe tétetik, egyedül a' névmás ejtegettetik, ha pedig a' mutató névmás a' név után tétetik, mind a' kettő változik, mint:

Egyes szám.

Többes szám.

A. *acestu omu bonu ez a' jó ember* a *acesti ómeni boni ezek a' jó emberek*

S. a *acestui omu bonu ez a' jó emberé* a *acestoru ómeni boni ezeké a' jó embereké*
s. a' t.

Egyes szám.

Többes szám.

A. *omulu acestu bonu* ómeni *acesti boni*

S. a *omului acestui bonu* a *ómeniloru acestoru boni.*

Jegyzés. A' melléknév *totu*, a' főnév elébe tétetvén, az egyes-számban nem ejtegettetik; mint: *totu omul* minden ember, — *saj. a totu omului* minden emberé; — *tul. totu omului* minden embernek, *sat.* A' többes számban ejtegettetik p. o. *toti ómenii* minden emberek *saj. a totoru ómeniloru* minden embereké, — *tul. totoru ómeniloru* minden embernek *sat.* — De ha a' melléknév *totu* főnév gyanánt vétetik, jelentvén egy egészet, akkor úgy ejtegettetik mint a' főnév.

A' nőnemű neveknek a' himnemű nevekből való képezése.

(*Straformarea numelor de genulu femeiescu din celu barbatescu.*)

Általános szabály.

I. A' himnemű fő vagy melléknév, melyek rövid *u*-val végződnek, nőnemmé lesznek, ha az *u*-t *a*-vá változtatják; p. o. *Domnu*, úr, *Dómna*, úriasszony; — *vecinu*, szomszéd, *vecina* szomszédné, — *paganu* pogány, *pagana* pogánynő — *copillu* (pupillus) gyermek, *copilla* leánygyermek — *nepotu*, unoka, *nepóta* unokaleány, — *domnisiuru*, urfi, *domnisióra*, kisasszony.

Kivetétnek ezen szabály alól:

1) Azon főnevek, melyek mind a' két nemre nézve külön elnevezéssel bírnak; mint: *Tata* vagy *parinte*, *apa* — *mamma*, *anya*

— unchiu, nagybátya — matusia, nagynéne — ginere, vő — nu-róre vagy nuora, meny — barbatu, férj — muliere vagy femeia, feleség vagy asszony.

2) A' világi és egyházi méltóságok, valamint a' mesterségek és más szolgálatok nevei a' nőnemet az *ésa* szótaggal képezik, p. o. Imperatu, császár — imperetése, császárnő — principe, herczeg — principése, herczegné — preutu, pap — preutése, papné — capitanu, kapitány — capitanése, kapitányné — conte, gróf — contése, grófnő — porcariu, disznópásztor — porcarése, disznópásztorné — vacariu, tehénpásztor, vacarése, tehénpásztorné stb.

Némellyek a' románnyelv sajátosságát nem tudván, sem a' vele rokon nyelvekben jártasak nem lévén, a' nőnemet *itiá*-val képezik; mint: baronu, baronitia; capitanu, capitanitia; vacariu, vacaritia stb.

II. A' népfajoknak nevei az első szabály szerint képezik a' nőnemet a' himnemből p. o. Romanu, romana — magiaru, magiara — vagy unguru, ungura — germanu, germana — italianu, italiana — moldovanu, moldovana — sasu, sasa stb.

Némellyek szintén hibásan *óia* vagy még rosszabbul *óica*-val képezik; p. o. unguru, unguróia, vagy unguróica — sasu, sasóia vagy sasóica stb.

Hasonlólag hibásak a' nőnemben: romanca és moldovanca.

III. Az élő, főképen vadállatoknak nevei, a' nőnemet mind az általános szabály szerint képezik; p. o. lupu, farkas, lupa nőstény farkas — ursu, medve, ursa nősténymedve — asinu, szamár, asina, nőstényszamár — 'edu, gidó, éda nősténykecske stb. Kivétetnek:

a) vitielu bornyu, — mnelu (agnellus) bárány, — porcellu, malacz — catielu, kutyakölök — mert ezekben az *l* a' nőnemben kimarad, és mondatik, vitiea tinó — porcea, nősténymalacz — mnea, nősténybárány — catiea, nősténykutya. Kivétetnek:

b) A' házi állatok nevezései, melyek a' nőnemre nézve különböznek; p. o. bou, ökör — tauru, bika — vacca, tehén — caalu, ló — épa, kancza — berbecu, berbéc — óie, juh — mascuru, ártán — voru (verres), kandisznó — scrófa, kocza — motocu (cotocu), bakmacska — mitia (pisica), nősténymacska — cocosin, kakas — gacina, tyuk — cane, kutya — catiea, nősténykutya stb. Kivétetnek:

c) Azon házi állatok nevei, melyek himjőket *oiu* nagyító vég-

zettel képezik; p. o. ratia, rucza — ratioiu, gácsér — curca, pulyka — curcoiu, bakpulyka — pasere, veréb — paseroiu, bakveréb stb.

Némellyek nagyon szabálytalanul a' nőnemet *óie*-val képezik, p. o. lupu, lopóie — ursu, ursóie vagy *itia*-val, mint: porumbu (columba) porumbitia, paunu, (pavo) pauntia stb.

IV. A' gyümölcsfáknak nevei is az általános szabály szerint képezik a' nőnemet az *u*-t *a*-vá változtatván, de a' nőnemben azoknak gyümölcsseit jelentik; p. o. pomu, gyümölcsfa — póma, gyümölcs — prunu, szilvafa — pruna, szilva — nucu, diófa — nuca, dió — ciresiu, cseresznyefa — cirésia, cseresznye — alunu, magyarófa — aluna, magyaró stb.

Kivétetik: maru (malus-um) mert ezen szó himneműnek marad az egyesszámban, mind mikor almafát, mind pedig mikor ennek gyümölcsét jelenti.

Jegyzés. A' fák neveiből képeztetnek *etu*-val végződő főnevek, melyeknek nőnemük nincsen, mint: bradetu, fenyves — prunetu, szilvás — fagetu, bükkös — olivetu, olajfás hely stb.

A' melléknevek hasonlítása.

(Comparatiunea Adieptiveloru.)

A' hasonlítás a' román nyelvben a' melléknevek elébe tett né-melly igehatározók segítségével történik, mint a' latinnyelvben: idoneus, alapfok — magis idoneus, középfok — és maxime idoneus, felsőfok; a' középfok képeztetik a' *mai*, szinte mint a' spanyolnyelvben *mas* a' portugálnyelvben *mais*, *mui* vagy *muito*; a' felsőfok *cel mai* — igehatározók elébetételével, szinte mint a' spanyolnyelvben *mas* elébe tételük az *elu* vagy *la* nemszócška, az olasznyelvben *lo piu*, vagy *la piu* — nem különben a' franczianyelvben: *le plus*, *la plus*, mely nemszócškák megegyeznek a' román mutató névmással: *celu*, *cea az*, a' mely *mai* elébe tételük meghatározott felsőfokot jelent; p. o. frumosu a' himnemben, középfok: *mai frumosu*, felsőfok: *celu mai frumosu* — a' nőnemben *frumósa*, *mai frumósa*, *cea mai frumósa* szép, szebb, legszebb.

Jegyzés. Gyakran határozó *celu mai* helyett a' következő ige-határozók tételük: *pre* igen, *fórte* erősen, nagyon, *de totu* felette, *preste mesura* rendkívüli, *preste séma* felette, *tare* erősen, de ezek nem fejezik ki annyira a' felsőfokot mint a' határozó *celu mai*.

Az *u* végzet megfelel a' latin *us* végzetnek — az *a* végzet megfelel a' latin *a* végzetnek, de némelykor *e*-vel cseréltetik fel mind a' két végzet p. o. *rapede*, sebes — *limpede*, tiszta, latinul *rapidus-a*, *limpidus-a* — a' latin nyelvben is felcseréltetett az *is* végzet *us* végzettel, mint: *inermis*, *inermus*. — Az *e* végzet pedig megfelel a' latin *is e* végzetnek, p. o. *dulce*, édes, latinul *dulcis-e*. — A' régi latinoknál is az *e* végzet, mint a' román és olasznyelvben, mind a' három nemre nézve ugyan az maradott, p. o. *hic haec hoc simile*, *pingue*, *tale* stb. lásd Nonius III, 162, 205, 240.

Az itt következő négy minta szerint hasonlíthatók minden melléknevek — akár him, akár nőnemű, akár köznemű főnevekkel kapcsolvák.

A) A' melléknevek a' himnemű főnevekkeli fokozásának mintája.

Egyes szám.

- Al. Montele inaltu, mai inaltu, celu mai inaltu
a' magas, magasabb, legmagasabb havas
- Saj. A montelui inaltu, mai inaltu, celui mai inaltu
a' magas — abb — leg — abb havasé.
- Tul. Montelui inaltu, mai inaltu, celui mai inaltu
a' magas — sabb leg — abb havasnak.
- Tárgy. Pre montele inaltu, mai inaltu, celu mai inaltu
a' magas — abb leg — abb havast
- Hat. De la montele inaltu, mai inaltu, celu mai inaltu,
a' magas — sabb leg — sabb havastól.

Többes szám

- Al. Montii inalti, mai inalti, celi mai inalti
a' magas — abb leg — abb havasok
- Saj. A montiloru inalti, mai inalti, celoru mai inalti,
a' magas — abb leg — bb havasoké
- Tul. Montiloru inalti, mai inalti, celoru mai inalti
a' magas — abb leg — abb havasoknak
- Tárgy. Pre montii inalti, mai inalti, celi mai inalti
a' magas — abb leg — abb havasokat
- Hat. De la montii inalti, mai inalti, celimai inalti
a' magas — abb leg — abb havasoktól.

B) *A' mellékneveknek a' nőnemű főnevekkeli fokozásának idoma.*

Egyes szám.

- Al. Icón'a frumósa, mai frumósa, cea mai frumósa
a' szép, szebb, legszebb kép.
- Saj. A icónei frumóse, mai frumóse, celei mai frumóse
a' szép, szebb, leg—ebb képe.
- Túl. Icónei frumóse, mai frumóse, celei mai frumóse
a' szép, szebbb, leg—bb képnek.
- Tárgy. Pre icón'a frumósa, mai frumósa, cea mai frumósa
a' szép, szebb, leg—bb képet.
- Hat. De la icon'a frumósa, mai frumósa, cea mai frumósa
a' szép, szebb, leg—bb képtől.

Többes szám.

- Al. Icónele frumóse, mai frumóse, cele mai frumóse
a' szébb, szebb, legszebb képek
- Saj. A icóneloru frumóse, mai frumóse, celora mai frumóse
a' szép, szebb, leg—bb képeké
- Tul. Icóneloru frumóse, mai frumóse, celora mai frumóse
a' szép, szebb, leg—bb képeknek
- Tárgy. Pre icónele frumóse, mai frumóse, cele mai frumóse
a' szép, szebb, leg—bb képeket
- Hat. De la icónele frumóse, mai frumóse, cele mai frumóse
a' szép, szebb, legszebb képektől.

C) *A' mellékneveknek a' köznemű főnevekkeli fokozásának idoma.*

Egyes szám.

- Al. Vasu curatu, mai curatu, celu mai curatu
a' tiszta, tisztább, legtisztább edény
- Saj. A vasului curatu, mai curatu, celui mai curatu
a' tiszta—ább leg—ább edényé
- Tul. Vasului curatu, mai curatu, celui mai curatu
a' tiszta—ább leg—ább edénynek
- Tárgy. Pre vasulu curatu, mai curatu, celu mai curatu
a' tiszta—ább, leg—ább edényt
- Hat. Dela vasulu curatu, mai curatu, celu mai curatu
a' tiszta—ább, leg—ább edénytől,

Többszám.

- Al. Vasale curate, mai curate, cea mai curate
a' tiszta—ább, legtisztább edények
- Saj. A vasaloru curate, mai curate, celor mai curate
a' tiszta—ább, leg—ább edényeké
- Tul. Vasaloru curate, mai curate, celor mai curate
a' tiszta—ább, leg—ább edényeknek
- Tárgy. Pre vasale curate, mai curate, cea mai curate
a' tiszta—ább, leg—ább edényeket
- Hat. Dela vasale curate, mai curate, cea mai curate
a' tiszta—ább, leg—ább edényektől.

D) *Az egyrégzetű mellékneveknek minden főnevekkeli fokozásának idoma.*

Egyszám.

- Al. Domnulu mare, mai mare, celu mai mare,
a' nagy, nagyobb, legnagyobb úr.
- Saj. A domnului mare, mai mare, celui mai mare
a' nagy—obb, leg—obb uré
- Tul. Domnului mare, mai mare, celui mai mare
a' nagy—obb, leg—obb urnak
- Tárgy. Pre domnulu mare, mai mare, celu mai mare
a' nagy—obb, leg—obb urat
- Hat. Dela domnulu mare, mai mare, celu mai mare
a' nagy—obb, leg—obb urtól.

Többszám.

- Al. Domnii mari, mai mari, celi mai mari
a' nagy—obb, leg—obb urak
- Saj. A domniloru mari, mai mari, celor mai mari
a' nagy—obb, leg—obb uraké
- Tul. Domniloru mari, mai mari, celor mai mari
a' nagy—obb, leg—obb uraknak
- Tárgy. Pre domnii mari, mai mari, celi mai mari
a' nagy—obb, leg—obb urakat
- Hat. De la domnii mari, mai mari, celi mai mari
a' nagy—obb, leg—obb uraktól.

Jegyzés. A' melléknevek ígehatározólag is hasonlítottatnak, de csak az alanyesetben, p. o. bine jól, mai bine, jobban, — pre bine, forte bine (francziául: tres bien, fort bien) igen jól — reu, rossz, mai reu, rosszabbul, pre reu, forte reu nagyon vagy igen rosszul — mai 'eri, csaknem tegnap stb.

A' nevek származtatásáról.

A' származtatás által egyik szóból más szó képeztetik : p. o. omenescu emberi, az omu, domnescu uri, a' domnu főnevektől; — insusire, tulajdonság, az „insu“ névmástól, scriptura írás „a scriu“, friptura sült pecsenye, a' „frigu“ igeiktől stb.

A' származtatáshoz tartoznak a' nagyított és kicsinyített nevek is, melyeknek származtatásában mind értelmök, mind nemök, vagy az előtt való névi jellemök megmarad.

A' románnyelvben, valamint minden rokonyelvekben, a' fő- és melléknevek nagyítottatnak és kicsinyítettnek valamely végszótagok hozzáadásával, vagy azoknak megkurtításával.

Mikor nagyítottatnak, a' végzetet *oniu*-ra lágyított *n*-el, vagy *ocu*-ra, avagy *eu*-ra, de ezt ritkában, változtatják, p. o. barbatu férfi, barbatoni, furca villa, furconia hosszú villa; muliere asszony, mulieronia, fata leány, fatonia vagy fatoeu, szörnű nagy leány, calu ló, caloni, kamasz stb.

Jegyzés. Az *oniu* végzet használtatik nagyítási értelem nélkül is, mint: strigoni a' boszorkány (lat. striga, olaszul stregone), greconia, görögné, leonia (lat. leo. fem.) oroszán, luponia (lupa) farkasnyöstény, ursonia (ursa) nyöstény medve sat.

Mikor kicsinyítettnek, a' himnemű fő és melléknevekhez a' következő végszótagok adatnak: *utiu*-a, *isioru*-a, *elu*, *etiu*, *celu*, *oru*, *telu*, *asiu*, *andru*, *icu*-a, *usiu*-a, p. o. pruncu gyermek, pruncuti u gyermek, paru (palus) karó, paruti karócska, catielu (catelus) catielusiu-a, kőlykecske, lemnu, fa, lemnusiu, fácska, catusia (catena), cenusia (cinis) hamu, albutiu-a (albus) fejezeske, calduti-a (calidus) melegecske, bunuti-a bunisiu bunicieu-a, bunicelu jócska; tenerelu (tenellus) teneruti-a jfiacska, domnisiu-a, domnutiu-a, domnica (domicellus-a) urficska kisasszony; vita marha, vitielu (vitellus) bornyu; mare nagy, maricelu, maricieu-a, nagyocska, pucinu (paucus) kicsi, pucinelu vagy pucintelu kicsike stb.

Jegyzés. 1) Az *ica* és *iuca* utiu avagy itiu-a végzetek többször kényesztetésként használatnak, mint: Domna uriasszony, domnica; Maria, Mariuca, Marisko; Flore, Flora, Florica, Floricutia s. a' t.

2) Az *otca* végzet valakit nevetség tárgyává akar tenni; p. o. *mulierotca*, katuska, *cenusiotca*, hamupepejke sat.

3) Eredetök szerint kicsinyítők voltak a' *chiu*, és *chia*, *ghiu* és *ghia* végzetek is; mint: *genunchiu* (*genuculum*) térd, *manuchiu* (*manucus*) fogantyú, *vechiu* (*vetulus*) régi, *curechiu* (*coliculus*) káposzta, *orechia* (*auricula*) fül, *unghiu* (*angulus*) szeglet, *unghia* (*ungula*) köröm sat. mint az olaszoknál is: *ginocchio*, *orecchia*, *unghia* sat.

A' főnevek származtatása.

A' nevek, mástól származtató végzetjei különbözök a' fő, és melléknév, valamint a' nem szerint. A' főnevek végzetjei főképen nő, és közneműek; a' himneműek többnyire a' melléknevekhez tartoznak.

Nőneműek a' következők:

a) *Are*, *ere*, és *ire* az igék határozatlanaitól: p. o. *cantare* éneklés, *placere* tetszés, *tacere* hallgatás sat.

b) *Ate*, vagy *tate* a' melléknevektől; p. o. *direptate* (a' *directus*-tól) igazság, *sanetate* (a' *sanus*-tól) egészség sat.

c) *Entia* az igéktől; p. o. *potintia* tehetség, *credintia* hit, *cuenintia* illedelem, *fientia* lény, *ajutorintia* segedelem sat.

d) *Étia* (a' latin *itia* vagy *icies* végzettől) a' melléknevektől p. o. *albétia* fehérség, *negrétia* feketeség, *blandétia* jámborság, *dulcétia* édesség, *frurusétia* szépség sat.

e) *ia* a' nevektől; p. o. *avutia* gazdagság, *omenie* becsület, *faciaria* kétszínűség sat.

f) *ime* a' melléknevektől, és a' sarkolatos számoktól; p. o. *marime* nagyság, *largime* bőség, *grasime* kövérség, *multime* sokaság, *unime* egység, *treime* háromság; vagy a' gyűjtő főnevektől, p. o. *omenime* emberiség, *junime* ifjuság sat.

g) *óre* a' nevek, és igéktől, p. o. *sudóre* izzadság, *putóre* bűdösség, *recóre* enyhítő szellő sat.

h) *ória* avagy *sória* és *tória* a' mult részesülötől, p. o. *scri-tória*, *írat*, *plansória* sirás, *serbatória*, ünnep sat.

i) *une* avagy *diune* és *tiune* a' melléknevektől, és a' mult részesülőtől; p. o. *umediune* nyirkosság, *intiepletiune* bölcsesség, *peritiune* megeléglés sat.

k) *ura* szinte azoktól; p. o. *caldura* melegség, *arsura* égettség, *implatura* töltés, *sciutura* tudás sat.

Köznemű származtató végzetek a' következők:

a) *aciu* avagy *atiu* a' nevektől; p. o. *carnaciu* kolbász, *fena-ciu* szénafű sat.

b) *ariu* p. o. *altariu* oltár, *armariu* almariom, *medulariu* tag, *vestiariu* gunyatarató sat.

c) *etu* hosszú *e*-vel a' gyűjtőnevekből, p. o. *fagetu* bükkös, *po-metu* gyümölcsös, *spinetu* tövises hely sat.

d) *etu* rövid *e*-vel az igékből; p. o. *âmbletu* járás, *crescetu* növés, *sufletu* lélek vagy lélekezés sat.

e) *mentu* az igékből; p. o. *coperementu* takaró, *juramentu* eskü, *mormentu* sirhalom, *vestimentu* öltözet sat.

f) *oriu* a' mult részesülöktől; p. o. *ajutoriu* segedelem, *cup-toriu* kementze sat. Ide tartozik az *ariu* végzet is; mint: *calcâriu* sark, *capetâriu* vánkos sat.

Az igéktől származnak még némelly köznemű nevek; elhagyván az igeidomot főnevek lesznek, mint: *audiu* hallás, *cugetu* gondolat, *semtiu* érzés, *invetiu* tanítás sat.

Melléknévi származtató végzetek a' következők:

a) *aciu-a*, a *c-t* *cs*-ének ejtven; p. o. *bataciu*, verekedő — *fugaciu* (fugat) futó, *pungaciu*, döfös stb.

b) *anu-a* a' tartományok vagy vidékek lakói nevei; p. o. *munteanu*, havasi — *moldovanu*, moldvai — *clusianu*, kolosvári — *cetatianu*, városi (polgár) stb.

c) *ariu-a* p. o. *camatariu*, kamatolo — *fugariu*, stb.

d) *astru*; p. o. *albastru*, fehéres — *filiastru*, mostaha fiú stb.

e) *icu* vagy *ticu* rövid *i*-vel; p. o. *guraticu*, szájos — *lunaticu*, (lunaticus), *selbaticu* vad — *veraticu*, nyári — *ernaticu*, téli — *tomnaticu*, őszi.

f) *etiu* vagy *eciu* latinul *itius*; p. o. *maretiu*, magát nagyra tartó — *mulieretiu*, fejjérnépes — *paduretiu* vad, erdős — *sumetiu*, kevély.

g) *escu-a*, a' legnagyobb használatu; p. o. *omenescu*, emberi — *domnescu*, uri stb. latinul *iscus-a*, p. o. *Daciscus*, *vopiscus* stb.

h) *estru*; p. o. *maiestru*, mesteres — *pedestru*, gyalog stb.

i) *iu-a*, p. o. *betiu*, izákos — *tardiu*, latinul *tardivus*, késő — *tempuriu*, korán való stb.

k) *osu-a* és *tiotu-a* a' leghasználtabb, p. o. *credintiosu*, hűséges — *laudarosu*, dicsekedő — *puturosu*, büdös — *dorerosu*, fájdalmas — *cuvintiosu*, illő stb.

l) *ente*, *edu*, p. o. *fierbinte*, forró — *diliginte*, szorgalmatos — *mucedu*, penészes — *rancedu* (*rancidus*) — *umedu* nyirkos stb.

FEKETE JÁNOS.

Folytatása következik.

Mátyás Flórián hasonlító nyelvtudomány- belli működése.

(1 Magyar-árja nyelvhasonlatok. Irta Mátyás Fl. Pécssett 1857.

2 A' magyar nyelv finnítési törekvések ellenében. Irta Mátyás
Fl. Pécssett 1857.)

I.

A' tudománykodás két előfölvétet igényel, melyek nélkül sem világos eszmélete sem biztos járása nem lehet. Az első fölvét az *alanyi önzéstelenség*, mellynél fogva a' tudománykodó nem ápol magában semmi előítéletet, melly szemeit kápráztathatja 's elméjét nyugózheti. Úgyde bizonyára előítélet vagy balítélet minden vélemény, melly nem tartozik a' szoros vizsgálódásra 's nem irányzik a' tárgy lényegére, hanem az alanyi tetszést, az áldicsóséget sat. hajhássza. A' másik fölvét a' *tárgyi tájékozottság*, mellynél fogva számba kell venni mások dolgozatait, hogy azokat, ha helyrevalók, ilyeneknek tudjuk és elfogadjuk, mert azután továbbra vihetjük a' tudományt; vagy ha nem találnak helyre valók lenni, hogy hibáikat és hiányukat kimutatva az új kezdeményt igazolhassuk. Ezen két elő-fölvét nélkül sem bizonyos és igazán tudományos nyomozásról, sem tudománybeli haladásról nem lehet szó. Minden íróra méltán alkalmazzuk tehát ezen előfölvéteket 's ezekkel határozzuk meg sikerének lehetőségét. Mert a' kiben nincsen meg azon önzéstelenség, a' mellyet a' tudománykodás megkíván, az nem foghatja fel tisztán a' tényeket, 's nem okoskodhatik igenösen, hanem egyebet is lát a' merő tényeknél, 's azokból egyebet fog kiokoskodni, mint a' mi valósággal bennök van.

Az előttünk fekvő könyvecskékben mutatkozik-e *alanyi önzéstelenség*? A' Magyar-árja nyelvhasonlatok 26. lapján olvassuk: „Nyelvészetről, 's általában tisztán tudományos foglalkozásnál nincs

helye politikának. Ha a' magyar nyelv valóban származási rokon-ságban áll a' finnhez, 's az állítás minden oldalról megvitatás után tudományos bizonyosságra emeltetett : igaz marad az, akár tetszik valakinek a' rokonság akár nem. Pusztá tagadás, gúny, ellenkező nem okadatolt állítmányok semmit nem változtatnak az ügy állapotán. " Ez fenten vallja az önzéstelenséget ! De már a' 28. lapon gyengül az. Elmondván szerző, hogy ha csupán utóragozásnál fogva származási egység igényeltetik, elő kellene állania a' *perui* nyelvvel, melly tisztán utóragozó, ... 's Bock ítélete szerint egy a' világ legszabatosb, könnyebb és szebb nyelvei közzül ; 's „az Inkák népe, polgárzati tekintetben is, *dicsőbb multtal bír, mint az anyiszor emlegetett finnek.*“ Álszillogás fog itt a' szerzön ; alanyi önzéstelensége, úgy látjuk, nem származik meggyőződésből. Még nagyobb bizonyosságát adja nem-önzéstelenségének „A' magyar nyelv finnítési törekvések ellenében“ lapjain. Azt írja az előszó 9. lapján : „Sajnovics az *ügy kárára* a' jeges tenger partjaihoz vetődván, a' gyagyogó lap szájából magyar hangokat véle hallani.“ — Hogyan, mikép az ügy kárára ? pedig M. Fl. úr minden oldalról nyomozást követel ! Tehát a' lappok oldaláról nyomozni, az ügy kárára volna ! — Ugyanott a' 10 lapon nyelvészhez nem illően *nép atyafiságáról* beszél, „kinek hadairól, törvényhozásáról, 's egyáltalán állodalmi életéről nem igen tud a' historia.“ E' szerint híres nép lehet rokonunk, nem-híres nép ne legyen rokonunk. A' cigány nép nem lehet árja nép, mert neki hadait, törvényhozását stb. nem igen ösméri a' história', ellemben lókötesi és vásári csínyait nagyon ösméri a' rendőrség. — A' 15. lapon fölkiált : „Nemzetiségünk jó ügye-e, mellyet Schlözer pártol, ki a' magyartól még históriai nevét is megtagadja ! (t. i. Schlözer ösztönözé Gyarmathyt a' finn nyelvtanok egybevetésére, miből az isméretes „Affinitás“ stb. lett.) Mintha Schlözer vagy bárkinek állításai a' világon lett tényeket meg tudnának változtatni ! Schlözer és Mátyás azt okozhatják csak, hogy valamit ne lássunk : de azért, mivel mi nem látunk valamelly dolgot, az nem szűnik meg lenni, vagy ha meg volt, mult léte nem esik ki a' volt tények sorából. — Ugyanott a' 12. lapon bévallja, hogy „a' tévedést (finn-magyar nyelvészködést) csak az szüntetheti meg, ki az ügy melletti lelkesedésen kívül, *a' magyar nyelvet anyatejével szopta,* 's az egyetemes nyelvisméretben a' külföldi tudománynyal együtt halad.“

Ha már „az ügy melletti lelkesedés“ rosszul köszörült üveg lehet, mely inkább ferdíti hogyszem épen mutatja a' tárgyat : mennyit ront az *anyatejjel* szopott előítélet! Hogy magyar nyelvész az anyatejjel szopott képességet követelheti : az legdöntőbb bizony-sága tudományos alanyi képtelenségének. Mert a' ki nem veszi észre a' kiáltó ellenmondást, mely az anyatejjel szitt állítólagos képességben rejlik, az nem nyújt semmi biztosítékot arra, hogy valamiben tisztán láthat. Föltéve, hogy a' magyar nyelvről nem ítélni senki, a' ki azt anyatejével nem szopta : ugyan ezt minden más nyelvről is föl kell tenni. Mikor szopott M. Fl. szanszkrit anyát? Volt-e annyiféle anyja vagy szoptatója, hányféle nyelvről ítélni akar, 's kénytelen ítélni, ha egybehasonlító nyelvészsködést űz? Vagy ő mer olyan nyelvről ítélni, melyet anyatejével nem szopott : de mástul megtagadja ezt a' magyar nyelvre nézve? Miért? Avvagy van-e a' magyarnak valami sajátsága, minél fogva neki nem kell tanulni, csak szopni! — Persze, hogy ilyen okoskodás mód nélkül tetszik. . . . azoknak, kik a' tudományhoz nem tudnak, mert tanulni restek. Ámde azok „crêche“-be, nem tudományos vizsgálódók közé valók!

Lássuk a' másik előfölvétet, a' *tárgyi tájékozottságot*. Erre nézve két időszakot lehet megkülönböztetni : a' *tapogatózás* és a' *tudva levő uton járás* időszakát. Minden tudományban sokáig foly-nak a' kísérletek, ide oda kapkodások, a' kétkedés abban hagyá-sai, vagy a' tulságos elbizottság merényletei, míg a' tárgy körei, határai, ismertető jelei kiösmérszenek 's a' tudományos eljárás a' sok ide oda futozásban kiválik. Ez a' tapogatózás kora. De mihelyt a' tárgy körei, határai, ismértető jelei kitudvák, 's felfogták a' helyes tudománykodást, azonnal a' tudva levő uton járás időszaka kezdődik. Amabban a' nyomozók és írók szélllyel futnak, egyik a' másakra nem hajt, egyik a' másiknak nem hiszen, mivel még bizonytalanban fáradoznak. Ekkor tehát egybefüggő haladás lehetetlen; annyiszor újra kezdik, a' hányszor bevégezték. — A' tudva levő úton járás időszakában ellenkezőleg egyik nyomozó a' másik munkáját számba veszi; azt tanulja minden előtt, azon fegyjezi elméjét, 's gyakorolja ismértét, hogy netaláni fogyatkozásait kiigazítván onnan indulhasson tovább. Ekkor halad az ismértet; a' kezdet meglévén, azt mindenkép megalapítják, 's úgy többre többre mennek, nem csak a' tárgy terjedelmiben, hanem annak tanulása-

ban is. — A' magyar nyelvtudományban Révai vete véget a' tapogatózásnak, 's raka olyan kezdetet, melyet ki lehet ugyan egészíteni, fogatkozásaibul tisztítani, de mellőzni, 's uj kezdethez fogni nem lehet, ha az övét alapjáig le nem bírjuk rontani. — A' kezdetet folytatni, úgy látszik, a' fegyezés miatt, mely alá fogja az elméket, nem olly könnyű, mint gondolhatni; legalább mi azt tapasztaltuk. Mert *Horvát István*, fegyezetlen tudománykodása által, eltaposa ösvényt, határt, 's rettentő történeti fölfedezései közben a' nyelvtudománynyal úgy bánik vala, hogy a' magyar ember méltán azt gondolta, hogy magyar anyát szopván nem kell egyéb a' nyelvészködésre, mint a' képzelődés kerekeinek megoldása. A' magyar anyatáj áthatatlan vértet ölte a' magyar tudományra, melynek azután a' külföldi tudomány nem árthat többé. 'S folyt a' magyarok dicsőség-hirdetése, kik Afrikából megindulván, 's Egyiptomot, melyet a' mai napig ott álló épületekkel megraktak volt, a' *deutschoknak*, áfrikai szomszédaiknak engedvén*) át, igazán, a' népies kifejezés szerint, nyakukba vevék a' világot, 's nyugatra keletre oszolván megfordulának mindenütt, nagyokat víve véghez, hol csak emberekrül tud a' történelem. Ezen horvát-tudomány természetösen úgy hatott mint árvíz, mely a' folyók ágyait megtölti, a' dülök és szántóföldek mezsgyéjít elhordja, 's mindenütt a' zavar egyenlőségét hozza vissza, mely a' művelés kora előtt volt meg.

De a' Révai kezdete ujra ki van tűzve, 's az 1850-től folyó munkálatok által részint az akadémia kebelében részint azon kívül, épület rakatik rája, melyet immár mellőzni nem lehet. Révai korán halt meg, külömben, úgy reménylem legalább, tanítványának, Horvátnak, nem azon irányba és fegyetlenségbe rohant volna

---

*) „Ha a' német nép valamikor Európába jötte előtt *áfrikai nép* volt, úgy annak igen természetes oka vagon, miért jö elő a' régi kútfőkben a' magyar nemzet elnevezésével egyezőleg a' magyaroknál most is keletben forgó német név. A' Hét magyar Nép az ősz időben, mint egykor hitelesen előadni fogjuk, *Aegyptusban és Abyssiniában* lakott, és így szomszéda volt a' német nemzetnek. Ez üzte ki különösen a' Hét Magyar Népet, midőn a' Magyarságnak egy része *Cádiz* felé, a' másik pedig *Ázsiába* vonult. Ekkor kapta a' régi *Masar* (magyar) név helyett *Aegyptus* a' most is használatos *Aegyptus* (német) nevet.“ *Horvát István. A' Deutschokról. Mozesztől Tacitusig. Pesten 1831. a' 61. lap.*

tudománya, melybe azután vészett. — Hogy hasonló eset ne forduljon megint elő, vigyázunk míg élünk. A' magyar nyelvtudomány nincs többé a' tapogatózás napjaiban; az *már tudva lévő úton jár és világos eszmélettel jár*. Minden nyelvvizsgáló köteles az eddigi előzményeket nem csak számba vennie, hanem azokat úgy megtanulnia, hogy *azok belsejéből meríthessen csáfokat*, ha nem helyre valóknak találja. A' mi nyelvtudományunk nem akar hívóket, hanem vizsgálókat, kik az árja, sémi és áltaji nyelvfajokban egyaránt tájékozva vannak. Ha ilyenek mondándják, hogy az áltaji nyelvfaj nem azon körü, minőnek tudományunk állítja, mert p. o. a' magyar nyelv az árja nyelvfaj jellemével bír: azoktól tanulni fogunk, mert azok az egyetemes nyelvtudományban új korszakot kezdenek. De ha csak a' sémi, vagy csak az árja nyelvfaj ismeretével akarnak a' magyar nyelv felül bölcselkedni, mellőzván tudományunknak az áltaji nyelvekből merített okokkal való czáfolását: azokat a' nyelvtudomány fegyvereivel fegyezni akarjuk, mert az kötelességünk. — Mátyás úr a' *Magyar-árja nyelvhasonlatok* 25-dik lapján azt írja: „A' magyarnak, minden anyagi és idomi hasonlósága mellett is az árjákhöz, nyelvszelleme a' maga sajátos eljárásában — gondolatai szerkezete és menete — annyira idegen és megkülönböztetett az indo-germán családtól, mint a' finn-török, vagy mint nevezni szeretik, ural-áltajietől.“ — Tehát „idomi és anyagi hasonlatok által ámitattak“ azok, kik „*magyar és finn-török népek közt jelenleg is létező nyelvrokonság következtetésére tévedtek*.“ 'S ugyanott a' 33-dik lapon: A' magyar nyelvrokonság kérdése idő-előtti az ügy jelen állapotában. *Meg kell előbb vitatni egész terjedelmökben az elveket, melyek a' származási kérdés megfejtésében vezérelhetnek; ismerni kell minden oldalról a' hasonlatokat és különbségeket, 's ezek gondos egybevetése 's a' kértelyek kiegyenlítése után lehet majd tudni és kimondani a' magyar nyelv viszonyát a' többi nyelvekhez*.“ Ezekkel Mátyás nyilván bevallja, hogy nyelvtudományunknak még nincsen kezdete; még nem tudjuk, hová tartozik a' magyar nyelv; még tapogatózunk.

Én 1851-ben (lásd azon év akad. Értesítője 79—112 lapjait) a' *nyelvhasonlítás elveiről és elemeiről*, tehát ép arrul értékölém, mellynek megvitatását még követeli Mátyás úr. Legelőbb meghatároztam a' törzs- és a' származott nyelveket; amazokat, mondtam, bizonyos sajátság családokra osztja, melly a' családnak

jellemét vagy fogalmát fejezi ki (80. l.) Azután különbséget tévén a' *nyelvanyag* és *nyelvidom* közt, a' nyelvanyagot a' nyelv vagy *eredeti*, vagy *fölvett sajátjának* találtam (81. l.), 's állítám „a' nyelvhasznításra biztos elveket keresvén, azon anyagot kell szemügyre venni, melly a' törzsnelvekben határoz; az pedig csak az *eredeti nyelvanyag lehet*.” Továbbá kerestem a' nyelvanyag forrásait, 's úgy találtam, hogy ezek vagy *isméretősek*: az emberi természet mozzanatai, 's a' kültermészet hangjai — mellyekből olyan nyelvanyag ered, melly kevesbbé inkább közös az emberi nyelvekkel (82. 83. l.), 's mellyekből a' hangutánzók serege, második közös nyelvanyag, ered (83. 84.); — vagy *isméretlenek*. Ez utóbbiakból erednek 1) szók, mellyek elemeiben bizonyos természeti tulajdonság látszik kifejezve lenni, azért ezek is közösek a' nyelvekkel; 2) a' *névmások*, mellyek az egymástól legtávolabb álló nyelvekben is kevesbbé inkább egyeznek (85. l.); 3) *olyan szók*, mellyek egymástól távoleső törzsnelvekben fordulnak elő, p. o. a' magyar és latin, vagy a' finn és latin nyelvekben (86. l.); 4) *olyan szók*, mellyek a' rokonnyelvekben fordulnak elő, mellyeket tehát a' rokonságnak kell tulajdonítani (87. l.); 5) *olyan szók*, mellyek képzésében az értelem már meglevőkhöz ragaszkodott, midőn p. o. a' latin nyelvben a' *caput*-tul *incipere*, a' törökben a' *bās* (*caput*)-tul *bāslamak* = *incipere*, ellemben a' *fej*-tül *fejteni*, a' finn *pää*-tul hasonlókép *paadtā* = *fejteni* lett stb. (88. l.). „A' fölvett nyelvanyag mintegy történelmi emléke a' nemzetek úgy külső mint belső viszonyainak, mert megmutatja, miféle más nemzetek közzé jutván érték el mostani helyöket; valamint azt is, miféle nemzetek irodalma és míveltsége hatott reájok. Innen többnyire meg is lehet mondani mikor hol érintkeztek egymással, 's ragadt nyelvanyag erre vagy arra“ (89. l.).

A' nyelvanyag és nyelvvidomra nézve azt állítám a' 79. lapon: „az emberi nyelvek anyaga körül nyilatkozó működése az értelemnek inkább *közvetlen*, az emberi nem közös tulajdonságait jelentő, 's azért ősinek is nevezhetném: de a' nyelvvidom körül nyilatkozó működése az értelemnek *közvetettebb*, *öntudatosabb*, melly inkább az emberek fajtéli vagy egyedi tulajdonságairól tesz tanúságot. — A' nyelvvidomot pedig szóképzésben, szóragozásban és szófüzésben állónak mutattam fel, leírván a' névszó-ragozást a' héber és arab nyelvben (sémi faj); a' hellén, latin, német nyelvekben (árja faj);

a' magyar finn és török nyelvben (áltaji faj); lásd a' 93 - 99 l. Azon-
kép leírtam ez említett nyelvek igeragozását (100—104. l.).

Előadván az elemeket, melyek hasonlításban szükségkép
tárgyai a' vizsgálatnak, azon kérdésre felelék: *mellyeken alapszik
a' nyelvrokonság?* 'S úgy találám, hogy minden nyelvnek saját léte,
mintegy önállósága, nem mutatkozhatik másban, hanem csak az
idomban; tehát minden nyelvnek rokonsága is főkép az ő idomából
ismerhető meg. De ez után következik az anyagi rokonság, legin-
kább azon szók szerint, mellyeket az ismételten forrásból eredők
közt a' 4. és 5. helyre tettünk; — minthogy az isméreles források-
ból eredők, 's az ismételten forrásbélieliek 1. és 2. helyén levők in-
kább közösek hogysen fajbélieliek. A' vendégszók pedig számba sem
jöhetnek ezen kérdésnél (105—109 l.). Már ezen általános egybe-
vetésből kitetszik, hogy az áltaji nyelvek (magyar, török, finn) kö-
zelebb állanak egymáshoz, mint bár mellyikök akár az árja, akár
a' sémi fajhoz. Mi tehát közösséget és különbséget találánk a' nyel-
vek közt, 's amazt az emberi nemnek, ezt a' fajnak tulajdonítók.

1854 és 1855-ben folytatók és kiegészítők azon vizsgálódást,
a' szanszkrit nyelvet is segítségül fogadván. Leírást és jellemzést
a' hazai nyelvtudósokat Otrokócsitul kezdve Horvát István-ig és
Dankovszky-ig, lásd az 1855-ki Értesítő 99—124 l.; előadám a'
külföldi nyelvtudomány eredményeit különösen a' nyelvek osztá-
lyozására nézve Müllerig (124—134 l.), 's újra bővebben és tán
mélyebbre bocsátkozva jellemzém a' sémi, árja és áltaji nyelvfa-
jakat, megmegemlítvén azok közösségit is (135—142. l.), 's úgy
adám elő azokat:

a) A' sémi nyelvek gyökszavai jeles szabatoságot mutatnak,
állván többnyire három mássalhangzóból — bár kettőből fejlődtek
is ki — 's hangzó nem tartozván a' gyökhöz; mert mihelyt azt
hangzóval ejtjük, mindjárt bizonyos idomu szóvá lesz. Ellemben
az árja és áltaji nyelvek gyökszavai nem ilyen szabályosak, áll-
hatván ezek több vagy kevesebb bötükből; továbbá hangzóval is
járván, sőt egy bötü, t. i. hangzó is lehetvén gyök, kivált az ind-
germán nyelvekben.

b) A' sémi nyelvek gyökszavai, a' névmások és számnevek
kivételével, mind ige-gyökökre vihetők, legalább nyelvtanilag: meg-
fordítva az árja és áltaji nyelvek gyökszavai mind inkább névgyö-
kök lehetnek. *Nyelvtanilag* akarjuk ezt érteni: mert ha kitetsze-

nék, hogy viszontag minden gyök ige volt eredetileg, azt a' jelentésből, nem nyelvtani idombul lehetne kiokoskodni. Ez oknál fogva a' sémi nyelvek tana legnagyobb részint az igeszók idomairul érteközik, ezek idomaira a' névszók változásait is vehetvén: ellemben az indgermán nyelvek tana, az igeszó kitünő jelessége mellett, mégis egészen külön tekinti a' névszókat; az áltaji nyelvekben továbbá, az igeszónak legbujább idomai mellett is, a' névszó szinte hasonló súlyt gyakorol nyelvtanilag. Ezen különbséget így lehet röviden kifejezni: hogy a' három nyelvfaj igeszóinak aránylag egyenlő nyomossága mellett a' sémi nyelvek névszóji legkisebb, az áltaji nyelvekéi legnagyobb idomi gazdagságot mutatnak.

c) A' sémi nyelvekben a' hangzók mintegy mellékesek; az árja és áltaji nyelvekben azok lényegesek. De mind a' sémi mind az árja törzs-szók hangzóji elváltoznak az idomok változásával, p. o. σπείρω, ἔσπαρσα, σπορός, stehlen, stahl, stiel, gestohlen: ellemben az áltaji nyelvekbeli törzs-szók hangzóji nem változnak el az idomok változtával, p. o. tud, tudhat, tudathat stb. vét, véthet, vétgethet stb. tudók, tudtam stb. — Továbbá a' sémi és árja nyelvekben a' hangzók vegyest fordulhatnak elő a' gyökök és azok ragasztékaiban, mert közöttök semmi osztályt tevő osztón nem nyilatkozik: ellemben az áltaji nyelvekben a' hangzók többnyire három, legalább két sorra oszlanak, 's a' gyökök és ezek ragasztékaiban csak azonos sorú vagy egyezhető sorú hangzók férhetnek össze. Ezen 's az első különbség annyira szembetünő, hogy alig foghatjuk meg, mint kerülhetette ki Otrokócsi, Beregszászi és mások figyelmét; valamint teljességgel meg nem foghatjuk, mikép mondhatta Beregszászi, hogy a' magyar nyelvet legjobban lehetne az arab bötükkal kifejezni: holott a' magyar nyelv a' hangzók legtökéletesebb rendszerét igenyli (jussanak eszünkbe a' sok e-nek árnyéklati), a' sémi nyelvek hangzóji rendszere, kivált az arabé, pedig épen legfogyatékosabb rendszer.

d) A' sémi nyelvekben a' viszonyítókon és ragokon kívül, mellyek a' szók viszonyait jelentik, a' gyökbötük közzé idegen bötük szúrathatnak, mellyek a' szók belső módosulásait fejezik ki: ellemben az árja és áltaji nyelvekben a' gyökszó bötüji közzé idegen bötü nem juthat, azon említett különbséggel mindazonáltal, hogy amazokban a gyökszó hangzóji változhatnak, emezekben pedig az sem történhetik.

e) Mind a' sémi mind az árja nyelvekben *szónem* van (az új perzsának kivételével, mely az áltaji nyelvek befolyása által vesztette el ezen sajátságot, vagy idom-kópásbul, mint az angol): ellemben az áltajiakban *nincsen szó-nem*. Ezen különbségnél fogva is a' magyar, török-tatar, jakut, mongol, mandsú; a' finn, lapp, eszt és az urali finn nyelvek teljesen elválnak az árja nyelvektől, úgymint a' szanszkrit, görög, latin és ennek leány-nyelveitől az olasz, spanyol, portugál, francziától; a' német, angol, holland, dán, svéd; a' szlávul 's ennek számos testvéreitől; — teljesen elválnak a' sémi nyelvektől, úgymint a' héber, arab, siriai stb.-től. (143—141. l.).

Ezen általánosokon kívül leírom az 1851-ki Értesítőben a' magyar, finn és török nyelveket, azok szó-ragozásában, mind a' névszónál mind az igezőnél, a' fajbeli közösséget 's az egyedi különbséget tüntetvén ki, lásd ott a' 181—226. 's 344—390. lapjait. Szélesebbre és mélyebbre iparkodván tévém ugyan azt 1855-ben, midőn az áltaji nyelvek csoportjait is jellemzém egymás közt, lásd az 1855-ki Értesítő 191—246. lapjait. Az egyezést és különbséget azok közt így mutattam fel:

A) A' névszókon mutatkozó különbség és egyezés.

I. A' szuómi (finn) nyelvben a' névszók viszonyragjai bizonyos közvetítés mellett járulnak a' törzshöz, mely közvetítés a' többes nevezői ragot el is enyésztteti a' viszonyragok előtt. — Ellemben a' magyar, török-tatár és jakut nyelvekben a' névszók viszonyragjai minden közvetítés nélkül járulnak a' törzshöz, és a' többes ragjához, mely azok előtt el nem enyészik. (236. l.).

II. A' szuómi nyelvben a' névszó viszonyragjai megelőzik a' birtokragokat, p. o. *isä* atya, *isällä* atyával, *isälläni* (atyával-om) atyám-val stb. — Ellemben a' magyar, török-tatár és jakut nyelvekben a' birtokragok előzik meg a' viszonyragokat, p. o. atyám: atyám-nak, török-tatár: *atam*, *atam-a*, jakut: *aga*, *aga-bar*. Jegyzetben megmutattam, hogy a' magyar viszonyítók eltérnek a' szabálytól, 's „finnezők“ mint Mátyás mondja, mert úgy mondjuk, (fel) felé, felett, felől = atyának, atyában, atyától, 's birtokraggal: felém, felettem, felőlem, mi azonos ezzel: atyánakom, atyabanom, atyátólom. (240—244. l.).

III. A' szuómi nyelvben a' melléknév a' főnév előtt is ragoz-

tatik: ellemben a' magyarban, török-tatárban, és jakutban a' melléknév mint jelző, ragozatlanul áll a' főnév előtt. (244. l.).

IV. A' szuómi nyelv a' birást úgy fejezi ki, hogy a' birt dolgot harmadik személyi rag nélkül teszi a' bíró után, (*ki mindig genitivusban áll*), p. o. *onnen ohjat* = végzetnek gyepők, nem: *onni ohjansa* = végzet gyepelői. Ellemben a' magyar török-tatár és jakut a' birt dolgot harmadik személyi raggal teszi a' bíró után. — Azután a' szuóminak és török-tatárnak genitivusa van, de a' magyarban nincs, valamint a' jakutnak sincs. (244. l.).

V. A' szuómi, török-tatár és jakut nyelvben nincs meg a' határozó *az ez*, a' magyarban megvan. Viszontag a' szuómiban és jakutban van viszonyi rag, melly a' tárgyat határozza: a' magyarban, török-tatárban ilyen rag nincsen. (244. l.).

B) Az igezőkön mutatkozó különbség és egyezés.

VI. A' szuómi, török-tatár és jakut nyelvekben az igező csak egyféle személyragokat alkalmaz, mellyekkel egyedül az alanyra való viszonyt, nem a' tárgyra való is, akarja kifejezni. Ellemben a' magyar igező a' személyragokkal mind az alanyra mind a' tárgyra való viszonyt fejezi ki, 's azért különbözők is azon ragok (245. l.). — [De azólta kinyomozhattam e' dolgot, 's most tudjuk, hogy a' magyarban és mordvinban az alanyi ragokon kívül tárgyi ragok is járulnak az igéhez, lásd M. Nyelv. II. 345—352. lapjait; lásd ezen felül M. Nyelv. III. 8 és 9. lapjait, hol megmutatom, hogy a' magyar igeragozás vagy *csak alanyi*, vagy *magárvivő alanyi*, vagy *tárgyra-vivő alanyi*].

VII. A' szuómi, török-tatár és jakut nyelvekben az igező nem járhat viszonyítókkal: ellemben a' magyar igező úgy veszi föl azokat, mint az árja nyelvek, p. o. *kimenni*, *bemenni*, *fölmenni* stb.

VIII. A' szuómi, török-tatár és jakut nyelvek igezőja tagadólag is kiteszi állítását, azon különbséggel ugyan, hogy a' szuómi nyelv a' tagadó képzőt nem csatolja az igetőhöz, hanem ettől külön ragozza a' személyi ragokkal; de a' török-tatár és jakut ige a' tagadó képzőt úgy veszi föl mint más képzőt. (245. l.).

IX. A' szuómi és török-tatár nyelv az alany és mondomány közzé a' jelen időben is igezőt teszen, p. o. *isä on hyvä*, törökül:

ata eju dūr: ellemben a' magyar nyelv nem használ ilyenkor semmi igét. A' jakut a' magyart követi.

„Foglaljuk össze. Az I. II. III. és IV. szerint a' szuómi egyaránt különbözik a' magyar, török-tatár és jakuttal; a' VIII. és IX. szerint is különbözik a' magyartul, de megegyez a' törökkel. Az V. VI. VII. szerint meg a' magyar különbözik mind a' szuómitul, mind a' török-tatár és jakuttal. Azonban a' II. alatti különbség egy részével, t. i. a' viszonyítók ragozásával, a' magyar nyelv szuómi jellemű. A' szuómi és magyar között tehát kilencz különbséget találunk; 's ezen kilenczkor a' magyar négyszer egyez a' török-tatár és jakut nyelvvel; 's a' szuómi kétszer egyez meg ez utóbbiakkal, és csak egyszer, a' II. alatt kifejtett viszonyítók ragaiban, egyez a' magyarral. Ezeknél fogva lehetetlen a' magyar nyelvet akként a' szuómihoz számítani, hogy egyszer'smind elkülönözzük a' török-tatár-jakuttal, hanem ha van különbség ezek közt — mit tagadni nem lehet — tehát a' magyar inkább különbözik a' szuómitul, mint a' töröktül; 's láttuk, a' szuómi is akkor közeledik a' törökhöz, mikor leginkább különbözik a' magyartul. Ezek szerint a' külföldi írók nem csoportozzák helyesen ezen nyelveket.“ (246. l.).

Idomi és anyagi hasonlatok által el vagyok ámítva, úgy ítél Mátyás úr, *hogy magyar és finn-török népek közt jelenleg is nyelvrokonság követhetőtételére tévedtem.* — „E' tévedést, úgy mond ő (Finnitési törekvések ellenében, előszó XII. lapján) csak az szüntetheti meg, ki az ügymelletti lelkesedésen kívül, a' magyar nyelvet anyatejével szopta, 's az egyetemes nyelvisméretben a' külföldi tudománnyal együtt halad.“ „Meg kell előbb vitatni egész terjedelmökben az elveket, mellyek a' származás kérdésében vezérelnek stb.“ (Magyar-árja has. 33. l.).

Úgy látjuk, lelkesedése bizony nem fogyatékos, a' magyar nyelvet anyatejével szopta, a' külföldi nyelvtudománnyal is halad: megvan tehát Mátyás úrban minden kellék, mellyet maga magától követel. Hányja vesse meg tehát az én nyelvhasznlási elveimet, 's azt, mit az árja, sémi és áltaji nyelvfajok közösségéről, és fajbeli különbségeiről tanítok, különösen azt is, mit az áltaji nyelvfaj csoportjairól előadtam. Találja ki, miben egyezek a' külföldi tudománnyal, miben térek el attul; azután mondja meg, igazam van-e vagy nincsen, a' miben attul eltérek. Szóval, nyelvtudományi

kísérleteink a' tapogatódzás korában vannak-e még, vagy Révai után olyan kezdetet raktam-e már le, melyet mellőzni nem lehet többé magyar nyelvésznek? — Mátyás kevésre tartja a' nyelvvidomot. Azt nyilván lelkesedésiből az ügy mellett, vagy anyja tejéből vette: mert a' külföldi tudomány nehezen bátorítja erre; de ha igen, minthogy ő nálamnál jobban isméri azt, hadd közölje velünk is, hogy hasonlóan bátrak lehessünk. Ha pedig lelkesedésinél 's anyja tejénél fogva kicsinyli a' nyelvvidomot: álljon elő új tanával, hogy másutt is használhassák, mert másutt is anyatejet szopnak a' gyermekek, 's van anyanyelv. Mi, nyelvhasznítási elveink szerint, az idomon kívül legnagyobb súlyt helyezünk azon nyelvanyagra, melly isméretlen kútfőből eredvén, a' fajak sajátjának látszik. Kirekesztjük tehát, a' *nyelv-fajak megalapításában*, az idegen, a' vendég, nyelvanyagot, jöllehet a' nemzeti történetekben nagyra becsüljük; kirekesztjük az isméretes kútfőből eredő nyelvanyagot, és a' névmásokat is, minthogy ezek vagy az egész emberi nemmel, vagy legalább az árja, sémi és áltaji nyelfajokkal közösek. — Vajjon nem áll-e ezen tanításom? Miért nem döntötte le? — Mátyás nem sejti, mennyi hatály van azon nyelvanyagban, melly a' nyelv-fajak sajátjának látszik; még kevesbbé tudja, mit jelent a' nyelvvidom, annak minden ágaira nézve. *A' kettő képesít bennünket a' hasonlítás alá veendő szók nyelvtani felfogására, minthogy ezek nélkül soha sem mondhatjuk meg, mi gyök, mi törzs, mi saját szó, mi kölcsönvett szó, E' kettő arrul is győz meg, hogy egy nyelvet sem lehet magából felfogni, valamint arrul, hogy valamelly faj egyik nyelvét nem lehet közvetlen más nyelv-faj nyelveivel egybevetni, mivel annak az egy nyelvnek alkotását nem ismérheti senki, akármennyi tejet szopott is.* — Olvasom ugyan a' 4. zsoltár 3. versében: *עַל לִי יְיָ אֱלֹהִים יִנְקִים יִסְדָּהָ עַל* = a' gyermekek és csecsszopók szájából készítettél dicsőséget: de azt sehol sem találom, hogy csecsszopásból tudomány lesz, még pedig egybehasonlító nyelvtudomány, melly Humboldt és Bopp óta készült csak. — — Mátyás a' tárgyi tájékozottság nélkül is szűkölködik. Nem lévén benne az alanyi önzéstelenség, szűkölködvén a' tárgyi tájékozottság nélkül is: nem csuda, hogy elein idézett könyvei olyanok a' millyenek.

Mátyás az első könyvben, a' *magyar-árja hasonlatokban*, leginkább anyagi hasonlatosságot közöl a' magyar és szanszkrit nyelvek közt; a' másodikban, a' *magyar-finnitési törekvések ellenében*

folytatja, részint ismétli az anyagi egybevetést, de idomi hasonlatosságra is tekint. Mi először a' két könyvben előforduló anyagi, — azután együtt az idomi hasonlatosságot vetjük vizsgálat alá.

II.

Az anyagi hasonlatosság elejére Fessler okoskodásait kell helyhetnünk, minthogy Mátyás szerint (Magyar finnítési t. XII.) „*mái is érvényesek és czáfolatra várnak finnező ellenfeleinktől*;“ — Beregszászit az 1855-ki Értesítőben jellemeztem. Fesslerre nézve, ki „*die Geschichte der Ungarn*“ I. kötetében (175. stb. 228. l.) a' magyarok rokonságáru és származásáru beszáll, az áll, mi okvetlen áll minden történet-íróru, ki nyelvkérdésben itél, mellynek ő sem belső sem külső mivoltát nem érti, tehát mellyet magának fel sem tud tenni, annál kevesbbé megfejtteni. Mátyás pedig, az eddigiek szerint is, ugyan azon állapotban van Fesslerrel. Hogy senki sem itélhet a' szanszkrit nyelvről, ki sem a' görögöt, sem a' latint nem tudja, sem szanszkrit nyelvtant nem, legalább némileg, forgatott, azt bizonyosan hiszi Mátyás; hogy az, ki például csak az uj perzsát és a' németet tudná, de a' görög-latinru és a' szanszkrit nyelvről képze sem volna, hasonlókép nem itélhetne a' szanszkrit nyelvről, annál kevesbbé az árja nyelvfaj jelleméről, 's annak más nyelvfajaktul való külömbségéről, — azt is igen jól tudja. Különös tehát, igen igen különös, hogy ő a' magyarfinn nyelvrokonságru képesnek tartja magát itélni, pedig még azt sem olvasta eléggé, mit én e' tárgyru irtam, annál kevesbbé tanulta a' finn nyelvet. Még különösebb, hogy Fesslert is képesnek tartja arrul itélni, holott erre másfelül sem volt annyi nyelvtudományi készütsége, mint Mátyásnak. — Fessler azt mondja: *Egy törzsbeli népek, nyelvök gyökérszavaiban is egyeznek*. Nagyon helyes. De vajjon Fessler és Mátyás, nem ismervén a' finn nyelvet, megtudják-e választani a' *gyökérszavakat* a' kölcsönvett szóktul? meg-e azokat a' származott szóktul? 'S vajjon, legalább egyiket nyelv ismérete nélkül, tudhatni-e általában, melly szók tűnnek föl, mint fajbéli saját? Nem akarom itt feszegetni, hogy az *egy törzsbeli népek* fogalom is homályos, jelenthetvén szorosán véve rokonokat, azaz nem egymástul származókat, hanem atyafias viszonyban állókat, 's jelent-

hetvén egymástul származókat is. — Mondja Fessler, és utána Mátyás: *Egy törzsbeli népek, azon tárgyakat, mellyek legközelebb állanak az emberhez, emberi, családi, társadalmi viszonyait jelölik stb. minden szójárásban azon, vagy legalább hasonló módon fejezik ki.* Ezt látjuk szláv, germán, latin rokon nyelvekben, ezt a' sémiekben: a' magyar nyelv épen az illyenekben egészen különbözik a' finn szójárásoktól. — Így beszélnek Fessler és Mátyás, kik a' finn nyelvet nem tanulván a' régi „emberi családi társadalmi viszonyait“ a' finneknek és magyaroknak nem is tudhatják, minthogy ezek csak is a' nyelvtudomány útján lesznek a' régi homálybul kihozhatók. Vajjon Regino és Leo, az egykoru írók, tudták-e? E' néhány szó: *vö* finnül *vävy*, *meny* finnül *miniä*, *apa*, *após* finnül *appi*, *napa* finnül *anoppi*; *koma* finnül *kummi*, *nő* finnül *nai*, *nőszni* *naida*, *vén* finnül *vanha*, *vének* mint igazgatók *vanhat*, *véka* finnül *vaaka*, *kila* finnül *kielo*, *aj*=nyilik, *ajtó* nyitó finn. *au*; *ajk* f. *auk*; *akna*=fenestra finn. *akkuna*, *tavár*=kincs finn. *tavara*, *tárház* fin. *tavara huone*, *könyök* mint mérték, finnül *kyynär*, stb. többet mondanak a' régi magyarok és finnek emberi és családi és társadalmi viszonyairul, mint Regino és az összes közép-kori latin krónika-irodalom, 's mint Leo és az összes bűzancz krónika-irodalom. De ezen szókat hijába keressük Fesslernél, ki finnül nem tudván, nem is tudhatta mit ír ki más könyvekbül, annál kevesbbé itélhette meg, helyesen tudósítanak-e ama' könyvek, mert ezeket is Fessler-féle emberek, azaz nem-nyelvészek vagy rossz nyelvészek irhatták. Mátyás egy hajszálnyivál sincs jobb állapotban; az pedig nem jut eszibe, hogy bizony az árja népek ősi viszonyairul is csak a' legújabb nyelvtudomány hoz fel gyöngy-tudósításokat, 's keres megfelelőket az írek és litvánok között is. Annak előtte valamennyi historicust és krónikást hijába kérdözgettek azok felül. — Mondja Fessler: *A' magyar első szükségeinek jelölésére sajáttságos, nem a' finn népekkel közös szókkal bír.* — Hát ezek: *élek* *elän*, *halok* *kuolen*, *hallok* *kuulen*, *menek* (megyek) *menen*, *hajitok* *heitän*, *hívok*, *huudan*, *kiáltok* *kaikun*, *hal* *kala*, *halászhok* *kalasztan*, *vér* *veri*, *víz* *vesi*, *vizes* *vesis*, *méz* *mesi*, *árpa* *ohra*, *rozs* *ruis*, *omena* *alma*, *kacsogni*, *kacsintani* *katsoa*, *kérni* *kerjäta*, *csillogni* *killaa*, *költeni* (consumere) *kuluttaa*, *kelni* *käy-dä*, *kelteni* *käyttaa*, *kép* *kuva*, *képezni* *kuvaa*, *lelni* *löyda*, *enni* *syö-dä*, *inni* (iv) *juo-da*, *mérni* *määrätä*, *morzsolni* *murentaa*, *nyelni* *niellä*, *nyalni* *nuolla* stb. stb. mily-

lyenek? 'S hadd mutassam az *elän* élek, szónak némelly származékait: *elelen* éldegélek, *elähdän* élemedem, *elätän* éltetek, *elättelen* éltetgetek, *elo* élet, azután gabona, mint nálunk; *elo-kuu* aratás-hó = augusztus; *elokas* élő mint lakos, *elanto* életmód, *elämä* élet (élem-edni), *elävä* eleve-n, élő, *elävät* élők, mint házi állatok, *eläväs* (elevetke) baromfi, azután apró állatok, bogarak, *elet* élet ugyan az, mi *elo*; *eläis* éltes stb. Mutasson illyet Mátyás az árja nyelvekből! — Mondja Fessler: *A' magyar ismér olly dolgokat, mellyek csak délibb Ázsiában, nem a' finneknél találtnak.* Itt különösen illyen szókra gondolnak Fessler és Mátyás: *teve*, *oroszlán* stb. Azomban tudjuk-e a' finnek és magyarok régi historiáját? Bizony tudjuk a' magyarokét! felel reá Mátyás, 's felhossa (Magyar-finnitési törekvések, VIII. lapj.) Kézai helyét: „Menroth (Nimroth)... absque Huner et Mogor plures filios et filias procreavit. Hi sui filii, et eorum posteritas Perside inhabitant regionem“ stb. mi csak nem szórul szóra ismételtetik Taróczinál, úgymond, 's idézi a' helyeket. — Ezen historiát nem akarom megczáfolni, mert igaz, mennyiben áltaji népek bizony a' legrégibb időkben is, mellyeket Kézai és Turóczy hozzávetéssel sem birnak elérni, Ázsia déli részeiben is laktak mint hódítók 's mint hódolók. De még ezen idők és Nimroth között is olyan hézag marad fen, mellyet nem csak Kézai és Turóczy 's utánok Horvát István töltögetnek be annyi névvel, a' mennyi nekik kell, hanem a' mohammedan írók is. Nő-de ezen história nem nekünk való; nyelvtudományunk el lehet a' nélkül, sőt el is kell lennie, különben pipa dohányt sem érne.

Ezek után szinte felesleges még Fessler nyelvészi tekintélyéről szót vesztegetni, azomban hadd legyen kis mutatvány az ő szó-jegyzetéből. Összevet magyar, eszt, karjal, szürjån, permi, mordvin, cseremisiz, votják, osztyák szókat, alkalmasint az orosz egybehasonlító szótárból, mellyet II. Katalin parancsára készítének. Szorítkozzunk itt az esztre (miért maradt ki a' finn nyelv? nem tudom). Első helyen áll: Angeseicht, *ábrázolat*. Itt mindjárt szorulnánk egybehasonlító elvünkre, hogy vajjon *ábrázolat* áltaji törzsű szó-e? Kresznerics azt mondja: *Ábra* régi szó. A' régi zsidóknál annyit tett, mint szoba-leány. — Mi azt viszonozzuk erre: igen szép, — de nyelvtudományilag nem ér semmit. A' szláv *obraz*, melly képet jelent, hamisan kacsingat az *ábrázatra*, mert mi az *obraz*-ból gondolhattuk ki az *ábra*-t, melly tehát szakasztott mása

lehet a' gondolom szerint kihozott *ima* szónak. Én a' szláv szót eredeztetni nem tudván, 's az *ábrázolat*-hoz hasonlót az áltaji nyelvekben nem találván : ezt az eredeti törzs-szók közzé nem merem fölvenni. — Az esztből felhossa Fessler *njaggo*-t mint ábrázolat jelentőt. Lehet hogy az orosz írók sem értették e' szót; Fessler és Mátyás természetösen a' finnítési törekvések ellen használják, így szólván : Nézze az ember, millyen hasonlat ez : *ábrázolat* és *njaggo* ? pedig csak kell, hogy a' finnek is Angesichtje legyen. Azok a' furcsa finnezők : *ábrázolat* és *njaggo* ! — A' finnező szánakozva mosolyog Fesslerén és Mátyáson.

A' szó esztben *nägo*, finnben *näkö*, és származik az eszt *näe*, finn *näh* = néz törzstül. A' finn világosító lévén, hát mondja meg ez a' dolgot. *Näh* olyan ige mint *teh*, amaz *néz*, ez *tesz*. De valamint a' magyar *tenni* (tesz) ige rendhagyó, úgy a' finn *näh* és *teh* törzsök is azok, 's a' jelen időben így ragozván :

näen nézek näemme nézünk teen teemme

näet nézesz näette néztök teet teette

näkee néz näkevät néznek tekee tekevät.

Ezen törzsök egyik származéka : *näkö*, genitiv. *näön* nézés, látás ; azután külső szín, rossz magyarsággal : *kinézés* ; továbbá tünemény stb. *tekö*, gen. *teon* tevés. — Esztben *näen*, *näet*, *näe* nézek stb. *teen*, *teet*, *tee* tesztek stb. *nägo* nézés, látás, külső szín, azután *kép*, *alak* is. Azért van, hogy Fessler a' *njaggo* (azaz *nägo*) szót az Angesicht és Gesichtnél, ábrázolat és látásnál, találja. — Úgy-e, nem az *ábrázolat* és *njaggo* nevetségesek, hanem Fessler és Mátyás, ez utóbbi pg még nagyon gáncsolható is, hogy nyelvész létire tudni tartozott, miszerint a' nyelvek dolgában nem elég szopni, különben szemeinkkel nem látunk, füleinkkel nem hallunk. — Mit Fessler azomban nem tudott, 's Mátyás nem sejt, van ám erre, az ábrázolatra is, eredeti áltaji fajszo : *mód*. — Ezt első tekintetre a' latin *modus*-nak vélnök, ha nem volna a' lapp *muoto* arczkép, *muodok* (= módok) orczák ; *csabba muoto* szép kép, több származékkal, mint : *muotok* hasonló, *muotolasz* v. *muotolvasz* hasonlóság, *muototet* hasonlítani ; — 's ha nem volna a' finn *muoto* külső szín, arczkép, oroszul *obraz* = ábráz, azután *mód*, p. o. *nün muodoin* ezen módon ; *muotois* módos, azaz képü, hasonló, mint : *isänsä muotois* atyja módu, képü, atyához hasonló, *kaunis muotois* csinos módu ; *muotoisuute* módosság, hasonlóság ; *muodollis* módos, módjával tevő ;

muodotoin módtalan, mód nélküli, mint képtelen. A' magyar *módtint* stb. — Ezen szónál újra figyelmeztetem Mátyást és minden magyar nyelvészt, hogy igazán, a' rokon nyelvek tudása nélkül, még a' mi nyelveink legtörzsökösebb szavaira nézve sem igazodhatunk el. Ki nem mondta volna latinnak a' *mód* szót? jóllehet az, hogy szinte idomszó gyanánt él nálunk, erősen vítatta honiságát, — még is a' lapp és finn nyelvek tanúsága nélkül gyanúsnak, 's eredeti jelentését a' latinbul kölcsönzöttnek tartottuk volna. De a' lappba nem került a' deákbul, ha csak nem a' norvég nyelv utján, melyben azomban, mint a' svédben meg oroszban, nem is él a' latinszó. — E' szerint az első lapon álló 21 szóhasonlatbul kettőnek láttuk már helytelen felhozását, ez okbul, mert Fessler nem tudott a' nyelvekhöz.

A' lap alján van : *Gefühl*, magyarul illetés, esztül *tundmine*. Fessler a' német-magyart sem találá el, mennyiben *Gefühl* és *illetés* nem is magyarázzák egymást: mit kívánjunk tőle szabatosságot az eszt szóra nézve. Az eszt *tundmine* fele képzőjü szók ezen a' lapon még *aistmine* (szaglás), *nägemine* látás, *kuulmine* hallás. Ezen *mine* képző tűnik elő, mely igeszókbul névszókat alkot; az igeszók pedig : *tunt*, *aist*, *näe*, *kuul* magyarban : tud, ész-, néz, hall, melyekből finnben lesz : *tunteminen*, *aistiminen*, *näkeminen*, *kuuleminen* = tudomány, észrevét, nézemény, hallomány (ha lehetne, mint lehet : hallomás). A' *tunt* törzs tulajdonkép *eszmélkedni*-t jelent, honnan a' *gefüh*l értelme is, de mindig tudással, nem csak érzéssel. Innen finnben *omatunto* öntudat, és lelkisméret. Ezen *tunt* törzs, szó-teste szerint, úgy viszonylik a' magyar *tud*-hoz, mint *ant* ad-hoz; *synt* szülhöz stb. a' törzs-bötü, *n*-nel lévén erősítve. Tehát finnben : *tunnen* tudok, érzek, értek, igen sok származékkal; esztben *tunnen* szintügy, *tundja* tudó, érző stb. Mellesleg ismétlem itt, hogy a' magyar *tud*-nak a' finn nyelvben : *tunnen* = tudok, érzek, *tutkin* tudakozom, *taidan* tudok, tehetek, 's *tiedän* tudok, felelnek meg. — Nevezetes az *aist* törzs. Ennek megfelel a' magyar *ész*, *esz*, melynek nálunk nincs igéje; tehát *aistin* észreveszek, *aistime* érzék, külső és belső; *aistitoin* észre nem vehető; azután *aistiminen*, melynek törzse *aistimise*. Az eszt ezen szót úgy használja a' *szaglálni* helyett, mint a' magyar az *érez* szót, p. o. büzt érzek. — A' *nägemine* szó, mint látjuk, a' *näe* = néz szónak származéka, 's a' *nägo*-nak társa, ez inkább nézés, amaz nézemény lévén. Fessler

a' *nägo*-t *njaggo*-nak, a' *nägemine*-t *negeminne* nek találta írva : ingyen sem gondolhatta tehát, hogy *njaggo* és *negeminne* egy törzsnek két származéka. — A' *kuulmine*, finnben *kuuleminen*, mintegy hallomány, mint *kuulo* hallás.

A' *rücken* magyarban *hát* finnben fordítva *taka* (kát), esztben *tag*. Ezen fordított szó megvan a' török-tatárban : *dag* = hegy (földhát). Van a' finnben még *selkä*, esztben *selg* is, melly azonkép hátat, hegyet jelent.

A' *finger nagel*, köröm (kőrm) finnben *kynsi*, esztben *küüs*, és *küüne*, nem nagla.

A' *könyök* finnben *kyynära*, esztben *küündre* és *küünra*; innen *küünra puu* = könyök-fa, azaz réf, törökben *ríf*. — De abban kell hagynom, külömben sokra menne az írás. Ha mégis találkoznék valaki, a' ki a' mondottakból nincs meggyőzve, hogy Fessler általjában képtelen volt a' magyar-finn nyelvkérdéshez szólni, 's hogy vakon üt vét, a' mint jó : annak még szászorta többel is szolgálók, mert eddig az első lapot se végeztük el. *Fessler* mint történet író egyre botlik, midőn azon tájékra mer lépni, hol nem görög-latin-szanszkrit, nem héber-árab, hanem magyar, azaz áltaji nyelvtudás kell. Ha meggondolom, mi nehezen birhatók a' nyelvészek az áltaji tudományra : lehet-e reménylenünk, hogy történetíróink valaha a' finn nyelv tudását szükségeljék, legalább annyira, hogy a' valódi nyelvészeket megérthessék? Hisz a' törökben úgy sem lehet sokat tőlök kívánni, melly olly tetemes, arab és perzsa, akadályok megett van. Pedig annak, ki semmit sem tud valamelly dologról, igen nehéz megértésü a' legremekebb előadás is.

HUNFALVY PÁL.

Folytatása következik.

Szokatlan új természeti tünemény, 's Xenofón-nak eddigelő meg nem fejtött helye.

Ezen cím alatt a' „Magazin für die Literatur des Auslandes“ 109-ki száma (1857) következő érdekes tudósítást közöl, a' „Literary Gazette“-bül (jul. 20.).

Murray, az angol követ a' perzsa udvarnál, *Lyell* Károlyhoz

intézett levelében elmondja, hogy Bagdádban majus 20-kán esteli 6 órakor igen nagy felhő éjféli sötétséget okoz, mellynél fogva a' szirokko szél közeledtét gyanítják vala, jöllehet a' lég nem volt tikkasztó. A' felhő por és homokból állott, melyet forgószól hajtja. — Bagdád lakosai, a' világ végét rettegven, a' sötétség ellenére, a' mecsetekbe sietének. Nem sokára a' sötétség helyett barna-piros tűzfény támad, mert a' leáldozó nap megvilágosította a' levegőben szállongó vörös homokot, mellyből a' felhő áll vala. Két óra mulva elenyésze a' tűnemény, maga után hagyván sárga vörös homokot, melly mindent meglepett volt.

Ez Xenofónnak homályos helyére útasít, az Anabasis III. 4. fejezetiben, hol Larissza elfoglalását Kürosz által beszéli el: *Ταύτην βασιλεὺς ὁ Περσῶν, ὅτε παρὰ Μήδων ἐλάβανον τὴν ἀρχὴν οἱ Πέρσαι, πολιορκῶν, οὐδενὶ τρόπῳ ἐδύνατο εἰλεῖν. ἥλιον δὲ νεφέλη προκαλύψασα ἠφάνισε, μέχρις οἱ ἄνθρωποι ἐξέλιπον, καὶ οὕτως ἔαλε.* „Azt a' perzsák királya, midőn ők a' hatalmat elszedik vala a' médusoktól, megszállván, semmikép sem bírta elfoglalni. De eltakaró felhő láthatlanná tévé a' napot, hogy az emberek elveszének, 's úgy el lön foglalva a' város.“ — Ezen előadásban, úgy hiszik, napfogyatkozásról beszéll Xenofón, de homályosan, — mi aztán föltetsző; mert mind a' görögök előtt Xenefón idejében tudva volt a' napfogyatkozás mulósága, mind kivált a' asszuriusok előtt, kiktől Xenofón e' tudósítást vevé, mert ezek korábban is eléggé ismerték már a' csillagászatot; tehát nem igen megfogható, miért tudósították ők illy ügyetlenül Xenofónt olly eseményről, melyet mind a' két fél igen jól ismert. — Azomban ezen helyet így olvasták Hutchinson előtt: *ἥλιος δὲ νεφέλην προκαλύψας* = a' nap takarva felhőt, úgy hogy *ἠφάνισε* igének tárgya nem *ἥλιος*, hanem *πόλις* volt; de Hutchinson napfogyatkozásra gondolván, elváltotta az előbbi olvasást.

Murray tudósítása a' Bagdádban tapasztalt idei tűneményről, melly hihetőleg Kürosz idejétől fogva sokszor fordult már elő, de tudomásunkra nem jutott, érthetőbbé teszi Xenofón helyét. Az asszuriusok ezen tűneményhöz hasonlóan értősíték talán Xenofón-t; por és homok felhő borula Larisszára, a' régi Niniveh-höz közel volt városra, midőn azt Kürosz serege megszállotta vala, hirtelen támadván ollyan setétség, millyen ez idén Bagdádban; a' lakosok szintúgy megijedének mint most; *ἐξέλιπον* tehát, azaz elhagyák

magokat, kétségbe esének, elállának a' védelemtől. Ezen zavarban, vagy ennek muló feliben, a' megszálló sereg ostromra fordula, 's megvevé a' várost. Az *ἐξέλιπον* szót nem kell azért úgy érteni, hogy Larissza lakosai *elhalának*, vagy *kiköltözének*. Már Weiske (Xenophontis Atheniensis scripta. Vol. III. pag. 114.) így értelmezte: *ἐξέλιπον, animis defecerunt*. Hozzá teszi: „*Zeunius praeferendum fortassis ait: urbe relicta demigrarunt*. Sed non apparet, cur statuamus, eos sole deficiente hoc necessarium putasse: *aliquid certe auctor ad explicandam superstitionem demigrationem addidisset*.“ — Télfy is az elfogadott szöveg és értelem szerint fordította e' helyet: „Ezt a' Perzák királya (az idősebb Cyrus), midőn a' Perzák elvették a' Médoktól az uralmat, ostromolván semmiképen nem bírta bevenni; de egy felhő eltakarván a' napot láthatatlanná tette, míglen az emberek elhagyták (a' várost); és így foglaltatott el. *)“ (Xenoph. Cyrus hadjárata, 125. lap.)

Megjelent: *Latin-magyar Szótár*. Dolgozta néhány kolosvári tanár. Szerkesztik Régeni István és Finali Henrik. Második füzet. Cistellatrix — fugitivus; vagy 161—384 lap.

A' szótár legalább 60 nyomtatott ív lesz. Bolti ára 5 pfrt. Tanintézetek több példányra 4 forintjával fizethetnek elő a' kiadónknál. — Valóban csekély ár ilyen nyomatásu könyvért! Vegyjük meg mindnyájan.

*) Itt is alkalmunk van érezni az idők különbségeit. *Tette, foglaltott el* nyilván történeti multak, tehát: *tevé, foglaltaték el*. „Midőn a' perzák *elveték*,“ más mult, mellyet tehát meg kell különböztetni, az a' latin imperfectum: *elveszik vala*. — „Nem bírta bevenni,“ az emberek elhagyták, megint más multak, mellyeket meghagynék, a' mint állanak. — Továbbá *megszállani* és *ostromolni* kétféle, amaz belagern, ez mit Anfall, Sturm nehmen, *prendre par assault*.

Mátyás Flórián hasonlító nyelvtudomány- beli működései.

(Folytatás és vége.)

Mátyás úr a' Magy. Nyelv. I. 234—252. lapjain magyar-árja nyelvhasonlatokat közle, melyekre én, előleges tudtával, jegyzeteket és észrevételeket tettem, tudományos ügyről lévén szó, melyben nem szabad a' személyt tekinteni, hanem csak a' dolgot. Bévételében azt mondá Mátyás (M. Nyelv. I. 238. l.): „A' hasonlító nyelvészet érdekes volta már magában szembetűnő; magyaroknak különösen érdekes a' keleti. 'S itt két főczél vétethetik: rokonságkeresés, mellynél fogva nyelvünk más nyelvcsaládba soroztatik; 's tájékozás nemzetünk mivelődése eredetének és menetének érdekében. *E' két czél határoz a' hasonlító nyelv választásában. Az elsőre csak hasonlat kell bármilly vad népnél; a' másodikra csak művelt nyelv használható.*“ Erre azt jegyzém meg: „Engedelmevel tisztelt társunknak, nem úgy kell beszélni; vaktába se egyiket se másikat nem szabad kikapni, hanem csak azt, melyre a' dolog kényszerűsége hajt.“ 'S mindjárt utána figyelmeztetém az értekezőt az 1855-ki Értesítőre, hol az árja és áltaji nyelfajak közösségit illettem már, de az utóbbiak fajbeli külömségeit is kifejtöttem; 's hozzá tevém: „A következő szóhasonlatok legkisebb nyomát sem mutatják annak, hogy az árja népektől akár vallási akár országlati műveltség jutott volna a' magyarokhoz (értsd: a' történelmi kor előtt); egykét szó, melynek honosulási idejét sem tudjuk, nem bizonyít.“ — Mátyás erről így beszéll a' Magyar-árja nyelvhasonlatok XI. lapján: „Közöltetnek e' nem kedvező bírálat után is az árja hasonlatok, csakhogy válogatva, rendezve, 's szláv szókkal kísérvé a' hol lehetett, Stulli és Richter illir szótáraibul.“

Én valóban nem emlékszem, *válogatva, rendezve* közöltem-e az említett szóhasonlatokat? de okát sem tudnám képzelni, miért válogattam volna bennök, 's mi végett rendeztem volna azokat? Mátyás úr előre bocsátott vala számneveket, tehát elül állanak ezek, 's hosszabb megjegyzésemet utánok vetém, mert azokrul szól. Azután következnek a' többi szók rend nélkül, a' mint Mátyás leírta, mert az ő kéziratából szedték azokat; jegyzeteimet pedig a' lapok aljára vetém. Rendözésem csak is ebből állhatott. A' válogatást illetve kihagytam talám egykét szót, mire már nem emlékszem; de ha ez történt is, bizony nem a' sokat nyomók maradtak el, legalább Mátyás nem tüntet ki egyet sem, melly különösen sokat bizonyítana, 's én talám ezért hagytam volna el. Végre több tudósságot vél bennem látni, mint a' mennyivel rendelközőm. Én Stulli és Richter illir szótárait nem forgathattam, kilenczven kilencz okbul, mint mondani szokás. Nem áll úgy szolgálatomra a' szláv nyelvek raja, mint kellene: csak fülemben van sok szláv szó, különösen a' görög, német, latin rokonságnál fogva. Ezért a' szláv nyelvtan tudása nélkül is kiösmérem a' szláv szókat, 's ezekre nézve már 20 évvel ez előtt is el voltam tájékozva. De azért csak is a' kirívókat merem megjegyezni; a' határjárásra az áltaji nyelvek, 's az árja faj szláv osztályai közt nem érzem magam képesnek. Sokat elpörlök azoktul, mit t. i. az áltaji nyelvek sajátosságának találok, 's mirül azt vagyok kénytelen állítani, hogy ezekből ment a' szláv nyelvekbe, p. o. a' *fél, széna* stb. szók. —

Mint imént mondtam, a' M. Nyelvészetben közlött szóhasonlatok elején számnevek állanak, melyeknél fogva Mátyás a' magyar és árja számolási rendszer közösségit állítja. Észrevételimben előadám, hogy a' két rendszer közt nagyobb a' különbség mint hasonlatosság. A' *Magyar árja hasonlatokban* újra bizonyítja állításait Mátyás, így: „A' számítási rendszer sarkai: egy, tíz, száz, ezer. E' négy szám teszi az alapot. Ha az árja nyelvekben illy jelentésű és alaku négy szó találtatik, kimondható a' számítási alközösség.“ (M. árj. h. 1. l.). 'S ő *egy, kettő, hat, hét, tíz, száz, ezer, húsz, eszten* számneveket hoz fel mint közöst, tehát az elégnél is többet mutat. — Az 1855-ki Értesítő 145-dik lapján írá: „*Előtem nem az nevezetes, hogy a' sémi, indogermán (árja) és áltaji nyelvfajok szóanyagban és némelly idomban egyeznek: hisz Ázsiában, egy földirati egészen, kellethöztek; sőt az nevezetes, hogy lényesen külö-*

böznek egymástul.“ 'S a' számnevekre nézve találok a' különbséget, hogy az áltaji nyelvek csak 7-ig bírnak egyszerű számnevekkel, minél fogva föl kell tenni, hogy a' tizedes rendszert később fogadták el, de még mikor az áltaji népek közel voltak egymáshoz, mert mindeniknél van meg a' tizedes rendszer. Találok a' különbséget abban is, hogy

az árja nyelvek mondják :		az áltaji nyelvek mondják :	
êka-dačan	un-decim	tizen-egy	dasz-ötik (szürjän)
dva-dačan	duo-decim	tizen-kettő	dasz-kik
trajô-dačan	tre-decim	tizen-három	dasz-kujm
csatur-dačan	quatuor-decim	tizen-négy	dasz-nyoly
pancsa-dačan	quin-decim	tizen-öt	dasz-vit
sô-(sas)-dačan	se-decim	tizen-hat	dasz-kvajt
szapta-dačan	septem-decim	tizen-hét	dasz-szizim
açtâ-dačan	octo-decim	tizen-nyolcz	dasz-kokja ⁽²⁾ misz ⁽¹⁰⁾
nava-dačan	novem-decim	tizen-kilencz	dasz-ok ⁽¹⁾ misz ⁽¹⁰⁾

De az egyes szám nevekre nézve is, úgy szolván, égbé kiáltó különbség van a' két nyelvfaj között, ha vesszük a' kettőt, hármát, négyet, ötöt, nyolczat, kilenczet, 's az ezekbül alkotott vagy összetett számneveket, azután a' húszat, harminczat, egész kilenczvenig. P. o. *kettő*, finn. *kahte*, esztül *katte*, mordvin *kavto*, votják *kük*, szürjän *kik*, cseremisiz *kokta*, osztyák *kät*, török *iki*, jakut *ikki*. Mátyás a' magyar *kettőt* erőnek erejével *én + te* két szóból akarja megcsinálni, mivelhogy a' szanszkrit nyelvtanárok az *aham én és êka egy, tu, tva te és dva, duo kettő* között hasonlatosságot találnak. — Nostrá pace, a' szanszkritra nézve, de hogy *én + te* vagy *ek + te = kettő*, mordv. *mon + ton = kavto*, finn *min + szin = kahte*, török *ben + szen = iki* stb. legyen, arra sok hit kell. Mátyásnak nem nehéz az „Mikép lehetett azután *ek + te*, (vagy *ek + tu*, *ek + tö*)-ből *kettő*, vagyis inkább *kető* mint *hét* Anonymusnál *hetu*, **nem lesz nehéz kimutatni, mihelyt az ösztét eszméje tetszést nyerend.**“ (M. árj. h. 3. 1.). — Már ezen származtatásra 's a' gyönyörűséges okoskodásra félkönyvi észrevételt kellene írni!

A' *kettő* szónak megcsinálásában mennyire bátor ő, láttuk; mégis abban, hogy *én a' szankrit daça-t* közelebbnek állítom a' görög *δεξα*-hoz, mondván, hogy a' szanszkrit *ç* hajdan *k* volt, 's *decem = dekem*, — nyelvészködési tulságot lát. „Csak hozzávetőleg állítják egyetemes nyelvészek (t. i. holmi Bopp és más emberkék,

nem Mátyás-félék), hogy az említetteket megelőző képzelt ősnyelvben a' *ç*, *k* hang lehetett volna, de nem hogy az volt, mert ennek semmi nyoma. A' *nyelvek úgy tekintendők a' mint voltak, nem a' mint lehettek, — ha hasonlítani akarunk.*" (M. árj. h. 4. l.). Ugyan hogy illik ezen okoskodás az én + te = *kettő*-féle okoskodáshoz? — Még más különösség is van itt. A' görögöt, latint, szanszkritot megelőző ősnyelvet *képzeltnek* nevezi: azomban a' *Magy. finnitési törekvések* 45. lapján, ezen szavaimra: „A' finn és magyar nyelv két csemetéje egy ismételten gyökérnek“ azt jegyzi meg: „**Csak-hogy ezen ismételten gyökér nem más, mint azon föltétetni szokott egyetlen ősnyelv, melyet Ádám apánk, 's közvetlen utódai beszéltek.**“ Tehát *képzelet*, nem *valóság* a' szanszkrit, görög-latin, német, szláv törzsök ősnyelve, melly nélkül ezen törzsök fajbeli közösségit, a' melly olyan világos, mint a' déli nap, egyáltalján fel nem lehet fogni: ellemben a' magyar és finn nyelvek ismételten gyökere nem volna egy második faj-gyökér, mellyből meg az áltaji nyelvek fajbeli közösségét lehet csak felfogni; hanem az egyenesen Ádám nyelve volna! — Bizony Ádám közt 's azon események közt, mellyek az áltaji, sémi, és árjai nyelvfajakat és népeket egymástul örök időre megkülömböztették, annyira, hogy a' nyelvek fajbeli különbségét azólta semmi sem bírta letörteni, — nagy hézag van, mind a' mellett, hogy az eszkimó olyan közel áll Ádámhoz, mint én és Mátyás, 's mint a' sinai császár meg Victoria királyasszony. —

Mátyás nem fogadja el a' szanszkrit *ç*, *k*-ságát. Pedig már a' számnevek közt van *açta* és *octo*, *vinçati* és *vi-ginti*, *çata* és *κοισος*, *centum*, *kentum*; azután nézze meg ezeket: *açu* = *ὦκυ*, *çu* = *κλυ* (*in-clytus*), *açva* *equu-s*, *çvan*, *çun* *canis zvov*, *drç* *δερχ-*, *daç* *δακ-διç* *δεx*, *deix-vvut*, *niç* *nox* (noks) *vúç*, stb. mellyekhez Mátyás, ki legalább annyi évig tanulta a' szanszkritot, hány hónapig én, akár-mennyit sorolhat még. De nagyon keveset lehet hozzá bízni, ha illyeket képes írni: „Azért hogy az ujjur, jakut, török stb. efféle nyelvekben *van* tizet jelent, szabad a' magyarnak *ötven*, *hatvan* számneveit akár Kresznerics-csel vonást jelentő *van ven* függedővel — akár avult *van ven* által (vány, vény helyett) főnevekké képezve tekinteni. Ez utóbbi nézetet támogatja a' szanszkrit, hol ötvenig megy a' tízzel számítás, azontul *sasti*, *szaptati* stb. mintegy hat-ság (-vány), hetség (-vény).“ Igaz, *szabad a' magyarnak*, mi

szemének szájának tetszik, — de nyelve alkotásában nem követte a' szabad önkényt, hanem azon kényszerűséget, mely a' nyelvfajban uralkodott, 's melyet mi kutatunk. Az egész áltaji nyelvfaj összerakja a' tízeseket, egyes szám- és tízes számszavakból; nincs itt ,akár-akár'-ul szó. A' sasti-t, szaptati-t magyaráltassa meg magának a' külföldi tudomány által, hisz vele halad.

Lássuk még a' *húsz* szót. A' görög *εἴκοσι*-t és szanszkrit *vinçati*-t stb. a' hússzal egyezetteti Mátyás úr. Arra megjegyeztem vala, hogy *εἴκοσι* és *vinçati* annyi mint *két tíz*. Mátyás felel: „A' görög szó összetett: *εἰς* és *κοσι*-bul, mely nem jelenthet tízet, mert így annyit tenne mint egyszer tíz, mi nem áll, mert kétszer tíz.“ (M. árja h. 5. l.) — Nem *εἰς* és *κοσι* van itt, hanem *βίνατι* (= *εἰνατι*) = szkr. *vin-çati*, latinul *vi-ginti*, tehát *βι*, *dvi* kettő és *kati* = tíz, mely *çati*, *kati* a' daçat, daçati-nak csonkultja. Czáfolja meg Mátyás Boppot, és Matthiä-t, kiket idézék. A' *βι-νατι*, *vi-ginti*, *vin-çati* pedig annyi mint *húsz*, mely szinte = két + tíz. Világosan mondja ezt a' mordvin *komsz* = *kav* + *dasz*, a' cseremis *koklu* = *kok* (kettő) és *lu* = tíz; ilyen az osztyák *chūz* vagy *kōsz*, a' szürjän és *votják küzj*; a' finn *kaksi kymmentä* kifejtve is: két + tíz. De Mátyás, úgy látszik nekem, leginkább a' parszi *viszt* = 20 miatt hasonlítja a' magyar *húsz* szót az árja nevezetekkel. T. i. számba nem veszi a' nyelvhasznítás legelső és legfőbb elvét, minélfogva nem szabad egyik nyelvfaj valamelyik nyelvénél szavait egy más nyelvfajéival összevetni, hanem kell okvetlen, hogy például a' parszi vagy uj-perzsa, vagy angol stb. szókat előbb az illető nyelv-csoporton, azután az egész fajon belül értelmezzük, — mi ugyan, ép az árja, vagy indogerman nyelvekben, nagy részint már meg is történt. Hasonlóképp kell eljárni a' mi nyelveinkben is. Valamely áltaji nyelv szavait előbb az illető csoporton belül, azután az egész fajon belül kell értelmezni — mit a' hamis finnezők sürgetnek. Így értelmezzük mi, p. o. a' *húsz* szót, 's kihozzuk az áltaji fajon belüli nyomozásból, hogy az nem egyéb két + tíznél. Az árja nyelvészet értelmezi otthon a' *vinçati*-t, *zwan zig*-ot stb. 's kihozza, hogy ezek is két + tíz. Otthon kell tehát kikutatni, hogyan lett két + tíz-ből *húsz*, *dva* + *daçat*-bul *vinçati*, továbbá ez hogyan csonkúlhat a' parszi *viszt* és uj perzsa *biszt*-re, vagy az angol *twenty* és svéd *tjugu* (csugu)-ra. De ha összevetjük a' *húsz*-at a' *viszt*-el, soha sem érünk szöféjtségre, hanem csak szó-vetegetésre, millyen az egybehasonlító

nyelvészet előtt divatozott. 'S Mátyás e' mellett marad, mert a' Magy. árj. has. 33-dik lapján írja: „Még azon, a' Magyar Nyelvészeti lapjain gördített ellenvetésre kell felelni, hogy magyar szók, mellyeknek szláv hasonmásaik vannak, helytelenül hasonlítottanak szanszkrit és perzsa szókkal, mert származtatásuk az illető szláv, mint árja-rokon nyelvnek dolga. **Erre megjegyzendő, hogy mindazon szláv szó, mellynek hasonlata az árja nyelvekben fölmutatható, 's nyelvünkben is találhatik, magyar-árja hasonlat.**“ Ládd, ez ellenközik a' nyelvtörténeti logikával, tehát a' külföldi egész józan nyelvtudománnyal, a' mellyel pedig, Mátyás szerint, még az anyatej-szopáson kívül is haladnia kell, a' ki a' nyelv-vizsgálati tévedést meg akarja szüntetni (Magy. finn. törekv. XII. l.). — Az egész nyelvész-világ azt állítja, 's kénytelen állítani, hogy minden azon szláv szó, mellynek hasonlata az árja-nyelvekben felmutatható, 's nyelvünkben is találhatik, vendég szó, kölcsönvett szó, ha csak ki nem tetszik, hogy az az áltaji nyelvekben honos, 's ezekben származtatható, a' mikor ezektől történt volna a' kölcsönvét az árja nyelvekbe.

Mi tehát legelsőben is kivetjük a' magyar-árja hasonlatokból a' *szent*, *pénz*, *pohár*, *istáp*, *abroncs*, *palást*, *dajka*, *kulcs*, *paszuly*, *szilva*, *vacsora*, *táncz-féle* szókat; továbbá nem értelmezzük a' magyar és rokon nyelvek mezején az *ópál*, *pásztor* és hasonló szókat. Igen épületes a' *pásztor* szó fejtegetése (Magy. finnit. tör. 28. l.). „*Pásztor* = uj perzsa *pász* örízet, *pásziden* örízni. A' latin *pastor* legeltetést étetést jelent, *pasco*, *paseum*; — a' magyar vígyázatot, fölügyelést. Szkr. gyökér *pá páhi* örizz. Többször előfordul *tor* végzet: bátor, bútor, gátor vagy gádor (atrium), *sikátor* (szűkgádor — ha igaz?). Szl. *pasztjer*.“ Hogy a' *pásztor* szót a' szláv *pasztjer* szóval együtt másunnan kellene származtatni, 's nem lehetne a' latin *pastor*-nak tartani: csak olyanféle nyomozó kételkedhetnék, ki mint Scott Valter, *antiquarius* abban is régi római tábornok lát, mit saját kondása mult tavasszal rakott volt össze, hogy benne magát a' szél ellen meghúzhassa. Nyelvészeti curiosum azután egybevetni a' bátor (= bahadur,) bútor stb. *tor* végzetét a' szkr. *tr* képzővel, mintha azokban ezen képző tudata volna meg; legnagyobb curiosum pedig, ezen *tr* képzőt magyar gyanánt adni elő. (A' *tr* képző igen gyakori a' szanszkritban, p. o. pa-tr. má-tr, fra-tr stb. latinban a' *participalis* jelentésű *tor* is az, mint can-tor,

can-trix, pas-tor stb.) — Az ilyen szókat, mint *hambár*, *vásár* nem értelmezhetjük. *Hambár*, Mátyás szerint a' zend *hambaraiti* volna, ujjperzsául *ambár*. Lehet hogy úgy van, lehet áltaji tulajdon is.

Nyilván helytelenül értelmezte Mátyás úr a' *kicsi*, *parancs*, *akol*, *billikom*, *ember*, *asszony*, *gyerek*, *mező*, *felleg* és *felhő*, *ábra*, *barázda*, *én*, *érték*, *okos*, *ótalom* és *óv*, *szer*, *vér*, *amott* stb. *át*, *cseveg*, *halál*, *így*, *itt*, stb. *önt*, *pirít*, *szem*, *vajjon*, *vörös* szókat és az *and* képzőt. Sok lesz, mindenikről előadni, miért rossz az értelmezés.

Kicsi a' Magy. árj. has. 22. lapján a' szkr. *kim-csit*-tel veti egybe, a' Magy. finnít. tör. 27. lapján az ujjperzsa *kucsek*-kel. Az egész magyar szó *kicsiny*, annak csonkult alakjai *kicsi* és *kiss*, *kis*; törökben tatárban is *kücsük*, *kücsök*, 's ezekből mehetett az ujjperzsába is, mint *kucsek*. De hogyan illik a' szkr. *kim-csit*-re? Mint, németül mondva, ököl a' szemre. A' szkr. *kim* kérdő névmás, mint a' magyar *ki*, 's ezek között megvan azon közösség, melyet elején a' 72. és 73. lapon említünk; — a' szkr. *csit* rag, melly a' szónak jelentését határozatlanná teszi, tehát *kim-csit* az, mi a' lat. *ali-quis*. Ha tehát az ujjperzsa *kucsek* nincs semmi viszonyban a' szkr. *kim-csit*-tel, a' magyar *kicsi*, *kicsiny* sem lehet viszonyban véle.

A' *parancs* szó ellen már M. Nyelv. I. 250. l. tévék megjegyzést; Mátyás a' Magy. árj. has. 10. lapján újra sürgeti azt, nem vevén észre, hogy ha véleménye áll, 's a' *parancs* szó csakugyan árja, az minden kétség nélkül kölcsönvett szó, eredetije *pra* = *pro*, és *mā* = *metior* lévén. Minthogy pedig az egész magyarban nincs *pra* utoljáró: tehát a' szó nem lehet magyar, hanem kölcsönvett. A' ki ezt által nem érti, annak nem való a' nyelvészet.

Akol a' Magy. árj. h. 12. lapja szerint volna az ujjperzsa *akhor*, istálló „össztét *a* előrag- és *khor*-ból (enni) = hely, hol az állat eszik. Továbbá = *agil*, *agal*, kerítmény, juhok és más házi állatok fekhelyeül. Szanszkritban megfelel neki *agāra* lak.“ — Mellyik már *akol*, a' szkr. *agāra*-e, melly ház, vagy *akhor*, mellynek törzse *khor* = enni? Akármellyik legyen is, vendég szó akkor. — De *akol* törzse *akl*, az *o* csak segédbötü: ellemben *khor* és *a-gār-a* szókban az *o* és *ā* a' törzshöz tartozik. Az egybevetés tehát nem nyelvészeti, csak külső hanghasonlat, millyent akárhol is ezerivel találhatni.

*Billikom*ra mondtam, hogy ez a' czéhek utján hozzánk jött szó; *willkommen-becher* = *billikom* pohár. Azt feleli reá Mátyás: „Cso-

dálnám, ha őseink, kik bort előbb ittak, mint németet ismertek, ívó edényök elnevezésével a' Willkommen-re vártak volna." (U. o. 12. 1.)-Ügyekezék előbb megtudni, mikép nevezték el őseink az ívó edényeket; azután vegye tekintetbe, millyen könnyen kapnak fel idegen szók, kivált nálunk, mi leginkább a' XVIII. század alatt szemmel látható, mellyben a' magyar szellem megvolt zsibbadva, (akkor kapott fel a' *vándorlani* szó is *bujdosni* helyett, mert magyarban *bujdosó csillag* = der Wanderstern, azért *lélekbujdosás* volna a' *μετεμψύχωσις*, 's *nép-bujdosás* a' Völkerwanderung); végre mondja meg, nem ismertek-e őseink *asztalt*, *ablakot* stb. mi előtt tótót láttak, holott még a' gyagyogó lappnak is vannak ezekre sa-ját szavaik? mégis a' szláv szókat kapták fel, mint felkapták a' *feleim* mellett a' *bratrim*, a' *bot* mellett a' *pálcza*-t, 's nem fog azon csudálkozni.

Ember is árja szó. „Ujperzsául *ebr* férfi, szkr. *nri*, *nara*, elő-raggal a' görög *ἀνήρ*, mintegy magyar *ener*; a' *b* teljesebb hangzat végett jött bele, mint *numerus* franczia *nombre*. A' perzsa *ebr*-nél az *n* vagy *m* esett ki." Ha ez igaz, a' perzsa *ebr* szót a' szanszkrit *nri*-bül kell származtatni, akkor meglesz e' két szó összefüggése; 's ha a' magyar *m*-et vetett a' törzsbe, 's *ebr*-bül lett *ember*: tehát a' szó vendégszó, 's nem esik a' magyar nyelv törvényei alá. Ha pedig *ebr* és *nri* közt nyelvtani összefüggés nincsen, az egybevetés sem áll. — A' szó az áltaji nyelvekben is homályos, ha a' finn *ym-mär* (ümmer) törzshöz nem kapcsolhatjuk, melly érteni-t jelent, mi szerint *ember* = értő volna.

Asszony. Ezen szót a' Halotti beszéd *achscin'* útásítása szé-rint *ak* törzs és *szony* képzőbül származtatom. Az *ak* törzs megvan a' finn nyelvcsoporthban, *akka*, genit. *akan* asszony; a' *szony*, *szon* képzőhöz a' *csek*, *csuk* török-tatárt soroztam, ebbül: kücsük, kucsuk, magyarul *kicsiny*. Ezt Mátyás álmodozásnak nevezi. — Mások a' török-tatár és perzsa *k' atün*-nal (= asszony) vetik össze, nagy külső hi-hetőséggel. Azomban ez ellen kettő látszik harezolni. Először a' rövid *a* (asszony) az előhangban, melly más esetek hasonlósága szerint a' *kh* elolvadása után megnyúlt volna; másodszor a' kettős *sz* is, mellyre nehezen változik a' *t*; — nem is említve azt, hogy inkább a' magyar-finn torokhang enyészik el a' török szókban mintsem fordítva, p. o. *kuu*, hó (luna) törökül *aj*, kahte kekt. (kettő), *i*ke**; jóllehet van ilyen is: *kuu* hó (*nix*) törökül *kar*, kohta

has törökül *karin* stb. Akárhogy legyen is, mi legalább nyelvtani analogián járunk. De mire tanít minket Mátyás hasonlítása? miszerint *asszony* volna egyszer „ujperzsa *aszni*, *aszi*, *oszni*, mely nevezettel illetik egymást nők, kiknek egy közös férjök van,“ más-szor „ujperzsa *okzun*, gyermektelen férjesült asszony.“ — Tehát melyik hasonlítás áll?

Mező. Ezt Mátyás úr a' szkr. *mahi*-hoz = föld, hasonlítja. — Ezen szanszkrit szó törzse *maha*, görögül *μεγα*-, latinul *magnum* nagy; *mahi* tehát: a' nagy, 's mint ilyen a' föld. A' görögben a' szanszkrit idom is megmaradt volna, ebben *μαῖα*, *mahia* helyett, lásd Benfey, Handbuch d. Sanskr. Spr. Zweite Abtheil. Chrestomathie, Zweiter Theil: Glossar, 235. l. Ha külső hasonlóság után lehetne indulni, a' finn *maa*-t, mely földet jelent, kellene a' szkr. *mahi* és görög *μαῖα*-val egybevetni, nem pedig a' magyar mezőt.

Miért hasonlítom én e' szót a' finn *metsä*-höz, mely erdőt jelent? Azért, mert magyarban van *mez*-ítlen, *mez*-telen szavunk, mellyben *mez* nyilván *fedőt* (ruhát) teszen; *mező*, *mezeje* pedig dolognévi mód (particip.)-féle szó, mellynek törzse *mez*. *Mez*-ni és *mezít*-ni elavult igéknek látszanak, mellyekből csak a' *mező* és *mezít-telen* (meztlen) marad meg. A' finn, eszt, lapp *metsä*, *mettä*, *mäcse* erdőt jelent, de mint *fedőt*, a' *pusztá* földet takarót. Illyen felfogásból a' szkr. *guhila* is erdő, *guh* fednitül.

Az erdő, *mező*, *metsä*, *pusztá*, földszók egy darab míveltségi történetet beszéllenek nekünk. Az első szántás bizonyosan irtványos földeken történt; az erdőket leégették, azután szántották. A' szántóföldek tehát *metsä*, *mező-földek*, azaz erdővel benőtt, fedett földek, mellyek ellentéte a' *pusztá*, lappul *puodszo*, finnül *puhtas*, azaz tiszta (föld). De a' *föld* szó sem vendég vagy idegen, mint sokan azt a' német *feld*-nek tartják, mert megvan a' lappnál *bälde*, *pälde*, a' finnül *pelto*, esztnél *peld*, ott mindenütt szántóföld. Ha ezt a' finn *paljas* (= takaró nélkül, p. o. *paljas päi* hajadon fő,) szóval köthetni össze, a' *metsä*-nek mezőnek ellentéte tulajdonkép a' *pälde*, *pelto*, *pelt*, *föld* volna, amaz fákkal benőtt, ez fa nélküli föld; 's ha *pusztá* inkább *puhtas*, 's nem orosz-szláv szó, az meg a' ket-tőnek együttes ellentéte, mint elhagyott föld. A' magyar *erdő*, úgy látszik, háttér földet jelent, melly fákkal van borítva, legalább *ultram silvam*, azután *erdő-elv*, később *Erdély* = Trans-sylvam való ország, azt jelentik régi könyveinkben 's a' mai tulajdonnévben.

Ez szerint *metsä*, *mező* sík, *erdő* hegyes föld, melly *sylva*; havas = alpes. Alkalmasint legelőbb a' sík erdőt pusztították ki, 's az lett a' mai jelentésű *mező*; a' hegyes föld *erdő*nek marad.

Felleg, úgymond Mátyás, = szkr. *phaligah*, *felhő* = szkr. *varáhah*. — Miután a' *felleg* és *felhő* egy törzsű szó, finnben és esztben *pilvi*, törökben *bölut*, az nem lehet egyszer *phaligah*, másszor *varáhah*, mert találhatnánk még több szót is, mellyekhez külsőhangzat szerint hasonlít. Legjobb lesz, ha M. úr a' *pilvis* vagy *pilveis* felhős, *pilveilee* fellegzik, *pilvitelee* gyakran fellegzik, szók megfelelőit a' *phaligah* vagy *varáhah*-bul is felmutatja.

Okos volna a' pehlvi *akah* és ujperzsa *agah*. Nem mondja Mátyás, hogy a' magyar szónak törzse *ok*, 's hogy ezt kell hasonlítani más szó-törzsszel.

Ótalom. Ezt a' Magy. árj. hasonl. 22. lapján a' szkr. *úti* *protectio* szóval veti egybe; a' Magy. finnit. tör. 28. l. az *óv* szót a' szkr. *av* *protegere*-vel, miből *avasz* óvás *protectio*, 's *úti* *ótalom*. A' szanszkrit *av* és származékai, sokféle jelentéseiknél fogva, inkább a' magyar *áp*, *ápolni* szóval vethetők egybe, ha itt gyökér-közösség van. De az *óvás*-ban több is van, mint az *avasz*-ban, ez csak *óvas* lehetvén, ha volna ilyen szavunk; *óvás* áll: *óv*-á-s-bul 's a benne képző. Gyakran a' legáltalóbb külső hasonlatosság épen a' legnagyobb külső különbséget rejti magában, mint legitt, 's még alább az *én*-nél fogjuk ismét látni.

Ért-ék a' Magy. árj. has. 24. l. szerint szkr. *artham*, *aszjarthe* az-ért, zend *aretha*, upj. erz. — A' külső szín csalta meg Mátyás urat. A' szkr. szó törzse *artha*, a' miénké *ér*, finnben *arva*, honnan *arvata* érteni a' lappban is. Tehát a' magyar *ért* intelligit szóban a' *t* képző, a' szkr. szóban a' törzs-höz tartozik. Továbbá az *artha* accusativusa: *artham*, adverbiummá lesz ugyan, azért mégis olly távol marad az az-ért-től, mint *artha* az *ér*-től. Az-ért tulajdonkép: az *érett*, mint fel, felett, innen *érette*, mint felette; ezekben meg a' *t* rag. Végre az *érték* szót így kell taglalni: *ér-ték*, mint aján-dék, halán-ték stb.

Vér a' Magy. finnit. tör. 22. lapja szerint így van értelmezve: „*vér* (atyafi) = hindperzsa *bér* *frater*.” — Derék hasonlítási documentum. Hogy a' hind-perzsa *bér* egész más törzs alá tartozik, mint *vér* *sanguis*, azon nem aggódik Mátyás, ki úgy hasonlítgat külsőségek szerint, minden nyelvtani alap nélkül, mint Otrokócsi. Illyen a'

Halál szkr. *kála* is ugyanott a' 26. l. Boszankodjék-e vagy nevéssen a' nyelvész, mikor ilyeneket olvas? nem tudom. A' magyar szónak törzse *hal*-ni; származékai, 's finn -eszt- lapp társai és hasonmásai, szinte fél könyvet töltenek be. Mátyás tudós gyermekieességgel hozzá veti a' szkr. *kála*-t, miért? mert h, a, l bötük és k á l bötük hasonlóak egymáshoz. — A' szkr. szó időt, világ-időszakot teszen, mint *Jama* az élet idő urát, tehát halált is. Így bizvást egybevetetheti a' magyar *fát* a' latin *fatum*-mal; ez is hasonlítás; sőt az egyszeri deák ezen szókat: *sic fata tulere*, ekkép fordítá is: *így lopták el a' fát*, tehát külső tekintélyre is hivatkozhatni. — De csak is Mátyás képes a'

Pirit szót (Magy. finnit. tör. 28. l.) az „ujperzs. *perhuden* am-buri, *flavum fieri calore ignis*“-szel értelmezni. A' *pir* törzs, miből *piros*, *pirkad*, *pirit* stb. ezek nem aggasztják. Hozzá teszi, „*pörköl* szó is hasonul hozzá.“ Mihez? a' *pirit*-hoz vagy a' *perhuden*-hez? — Legyen utolsó az

Át (Magy. finnit. tör. 24. l.) mely a' szanszkr. *ati*, p. o. *ati-ga* átmenő. — Én a' szkr. szót *athi*-nak ismérem; a' magyar pedig *által*-bul összevont szó. *Által* hihetőkép *ált* törzs és *val* ragbul áll: *ált*-tal, mint szél-lel, sőt *szél*-lelt; ezt a' szokás *szét* 's azt *át*-ra vonta össze. Illyen nehéz taglalatú szó nem azonos a' szkr. *athi*-hoz, latinul *ad*, mert *athi-ga* = *ad*-ire. —

Mátyás úr megszámlálja a' magyar-árja hasonlatokat, 's elle-nébe rakja a' finn-magyar hasonlatnak, azután felkiált: íme legalább annyi a' magyar-árja, mennyi a' fin-magyar; tehát a' magyar nyelv csak úgy tartozik az árja nyelvekhöz, mint a' finnekhez! Mátyás úgy áll a' nyelvészileg hasonlítóhoz képest, mint fűkaszáló a' fűvészhez. Míg a' fűvész egyikét szál növévenyt határoz meg, addig a' kaszáló szekérnyi széna-füvet vág le és rak össze. Füvet szednek monnon, ámde különböző eljárás szerint. — — Ő például, az árva, *hal*, *rosz*, *felle*, *vér*, *víz*, *jég*, *arany*, *fény*, *ész*, *fez* (fész-ek) *gyalog*, *jó*, *jö*, *ö*, *szép*, *volt*, *szoba*, *hug*, *öcs*, *özvegy*, *kakas*, *csillag*, *hold*, *föld*, *fűz*, *csapás*, *főz*, *gyár*, *hely*, *könyök*, *méreg* stb. szókat árákhoz hasonlítja; én finnekhez hasonlítom. Mi különbség van e' két hasonlítás között? Vegyük a' *vér* és *víz* szókat. Láttuk már, hogy Mátyás a' *vér*-t így hasonlítja: „*vér* (atyafi) = hind-perzsa *bér*, *frater*“; — a' *víz*ről meg azt mondja a' Magy. árj. has. 17. lapján: „*Víz* = szkr. *visam*. H. úr a' finn *vesi*-t hozza fel “ —

Lássuk most a' vér és víz finn hasonlatait :

<i>veri</i> magyarul vér	<i>vesi</i> (vete) magyarul víz
<i>veren-imejä</i> „ vér-emő (nadály)	<i>veden emä</i> „ víz anyja (myth.)
<i>veris</i> „ véres	<i>vesis</i> „ vízes
<i>verellis</i> „ vérségi	<i>vetis</i> „ vízes
<i>verevä</i> „ vérü	<i>juokseva vesi</i> folyó víz
<i>verevyyte</i> „ vérrrel bővelkő-	<i>silmä-vesi</i> „ szem-víz
dés, szépség,	<i>vesuri</i> „ vizi malom stb.
<i>vereske</i> „ véres, friss	
<i>veristää</i> „ véresít-ni	<i>vetyttää</i> „ vízesíteni
<i>verestää</i> „ véresed-ni	<i>redettyä</i> „ vízesedni
<i>verehytä</i> „ véreződni	<i>redehtyä</i> „ hirtelen vízesedni
<i>vertyä</i> „ vérezni	<i>vettyä</i> „ vízezni.

Vajjon a' hind-perzsa *bér* úgy és olyan származékokat ereszt-e, mint a' *veri* és *vér*? Vagy alkalmasb a' *visam* utánozni a' *víz*et?
— Ez átmenetül szolgáljon az idomi hasonlatokhoz.

III.

Tájékozott nyelvtudományunk szinte első tudomása volt az, hogy az árja, sémi és áltaji nyelvfajok tetemes közösséget vallanak, nem csak szóanyagban, hanem szóidomban is. Jelesen a' névmásokat tüntette föl mint annyira hasonlító szóanyagot, hogy szinte közösnek mondhatni. Úgyde ezek, de kiváltkép a' személyi névmások, az igék fő idomai, mennyiben az igék a' személyi névmások által fejezik ki az alany személyeit. Továbbá az igék ezen idomai mind a' három nyelvfajban a' törzshöz ragadnak; tehát mindenikben még a' helyre nézve is egyeznek. Az 1855-ki Értésítő 145. lapján így nyilatkozám erről: „Nekem úgy látszik, az emberi nyelvek egyezése általában, 's különösen a' három nyelvfajé, valami természetes. Ha igaz, hogy az emberi nem egyenlő testi, és lelki alkotásu : az emberi nyelveknek nagyában egyenlőknek kell lenni; ha különböznek, azt kevesebb az emberek testi szellemi alkotásának, mint inkább az őket dajkáló természet változó különbségeinek, 's azon körülményeknek kell tulajdonítani, melyek az emberiség külön külön falkái történeteit és növelését meghatározták. Elöttem tehát nem az nevezetes, hogy a' sémi, indogermán (árja) és áltaji nyelvfajok szóanyagban és némelly idomban egyeznek : hisz Ázsiában, egy földirati egészen, keletköztek ; sőt az ne-

vezetes, hogy lényegesen különböznek egymástul.“ — 'S ezen lényeges különbség nem áll hajtogatásban és ragozásban, mint sokan hiszik külföldön egész Müller Miksaig, (mert abban, hogy mind a' három nyelvfaj a' törzshöz ragasztja a' viszonyítókat és személyi névmásokat, megegyeznek), — hanem leginkább abban, hogy az áltaji nyelvek nem ismernek szónemet: de a' kérdő és visszavivő névmásokban megkülönböztetik az élő, a' személyt, az életelentül és dologtul; másodsor, hogy az áltaji nyelvekben a' törzs uralkodik a' képzőkön és ragokon, 's a' törzs szólóji (önhangzóji) változatlanok. Ezen második különbség okozza a' szólók három rend szerinti megférhetését. A' sémi és árja nyelvfajok ellemben szónemmel birnak; azután bennök nem a' szótörzs uralkodik a' képzőkön és ragokon, hanem viszontag ezek amazon. Innen van, hogy a' szótörzs szólóji elváltoznak. *„Ennél fogta föl kell rennünk, hogy mind a' sémi mind az árja mind az áltaji népek és nyelvek külön külön helyen alakultak;* mert ha ezt nem vesszük föl, a' nyelvfajok különbségeit, mellyek megvannak, nem tudjuk megfejteni. Továbbá föl kell vennünk, hogy a' rokon nemzetek hosszú ideig közelebb laktak egymáshoz, mint bármelly nem-rokonhoz: mert a' nyelvfajok igen szilárd különbséggel válnak el egymástul, 's viszontag, a' rokonok igen szilárd jellem által képezik az illető fajokat.“

Lásd az 1855-ki Értes. 148. l.

Mátyás csak az idombeli egyezést látja az áltaji és árja nyelvek között, de a' különbözést, mi legfőbb, ha t. i. az egyedek nem az általános emberi közösség által, hanem a' közösségen kívül és felül levő különsegek által léteznek, — a' különbözést nem látja. Ezért ő nem is szólhat tulajdonképen az áltaji nyelvek fajbeliségiről; — az látkörén túl van. 'S miért? Mert a' magyaron kívül más áltaji nyelvet, különösen a' finn nyelvet nem tanulta még. De ép azért még az általános egyezést sem fogja fel jól; nem tudja, mi van keze közt. Tartozunk ezt is felmutatni.

1. *Névhatározó és határozott ige.* Az 1851-ki Értesítő 98. lapján íram: „Gyaníthatni, hogy eredetben névhatározó nélkül járt a' magyar névszó is, mint mellynek meghatározására sok más eszköze van a' nyelvnek; 's hogy az ez mutató névmás itt Európában kényszerítettett névhatározó szerepet viselni.“ — E' gyanítás alaptalan, mond erre Mátyás (Magy. finnit. törekv. 46. l.); „névhatározó

nálunk a' határozott igének nélkülözhetlen kelléke, melyet magyar, bármely tájszólásban ki nem hágy.

Mátyás nem veszi számba az árja nyelvek történeteit, tehát ezekhez hasonló lefolyást az áltaji nyelvekben nem is képzelhet magának. Ő nálamnál is jobban tudja, hogy az árja nyelvekben eredetileg articulus nem volt, mint soha nem volt a' latin nyelvben; de hogy azután némelyben, 's az újabb korban valamennyi román és német nyelvben, a' mutató névmás lett articulussá; — a' görögben már Homérosz idejében megvolt ez ujtás. — Az áltaji nyelvekben, a' magyart és mordvint kivéve, mai napig sincs articulus. Ennél fogva az articulus nem-létiben egyeznek az áltaji és árja nyelvek. Ezen, úgy szólván, világnyelvi tény nyomán, alaptalan-egyanításom, „hogy eredetben a' magyar névszó is, névhatározó (*articulus*) nélkül járt”? Sőt alig lehet valamit hátraokoskodas útján (*per inductionem*) olly bizonyossággal kihozni, mint azt. De megvan a' nyelvek azon hajlandósága is, a' ragok érteményének elhomályosulásával, vagy nem eléggé szembeszökő voltuk miatt, mutató névmás és viszonyítók által pótolni vagy ismételni a' ragok szerepét, mirül kis útmutatást a' Magyar Nyelv. I. 390. és 391. lapjain adék. Ezen hajlandóság teremtötte a' magyarban is a' névhatározót, mire idegen befolyás sem kellett. — Mátyás nem nézi a' nyelvek ezen közös lefolyását, hanem a' magyar névhatározót „a' határozott igének mellözhetlen kelléke” gyanánt veszi, 's azért elejtitül fogva meglévőnek gondolja; erősségül hozván föl a' Halotti beszéd példáját is. — Csakhogy biz ő minden dolog kisebbik felit veszi csak észre; nem látta: „terumteve eleve miv isemucut adamut” — „es odutta vala neki paradisumot hazoa” — „ge mondoa neki meret num eneik” — „hallava choltat . . . ge feledeve” — „hug turchucat mige zocoztia vala” stb. Itt mindenütt a' határozott ige-idom reávonatkozó *az ez* nélkül áll; miért? mert azt magában foglalja, 's ha kitesszük is, vele nem az igeidomot szólítjuk elő, hanem azon ismétlést gyakoroljuk, melyet idézett helyen előadék, így: „Nékem úgy látszik, hogy ő *ἄνθρωπος*, az ember, ollyan ismétlése a' jelölésnek, mint „látom az embert”, melyben az m-ben rejlik már a' tárgy jelölése, 's még is ujra kiteszi a' nyelv a' *t* ragban,“ hozzá kellett volna tennem, 's az *az* mutatóban. — Véleményét kétkedővé tehetette volna azon tapasztalás is, hogy sokszor *az* ez ellenére határozatlan ígét használunk, p. o. visszavivő mondatban.

A' magyar úgy nevezett határozott igeragozást már Magy. Nyelv. I. 190—192. lapjain taglalám, mi által kitetszett, hogy tudom, tudod ebből áll: tud-(o) v+k, tud-(o) v+sz. A' figyelmes olvasó már akkor észrevehete, hogy ezen taglalás, ujdonsága és szokatlansága ellenére is áll. A' mordvin nyelv, mellyel azután is-mérkődtem meg, egész bizonyossá tévé ama' taglalást, lásd Magy. Nyelv. II. 345 — 352. l. és 362 — 370. l., melly utóbbi helyen a' szófűzési szabályok alapjait is eme' taglalásbul adhattam elő. Ha valami, ezen nagy ténynek felmutatása győzheti meg Mátyást, hogy a' magyar nyelvtudománynak csak ugyan vagyon fajbelisége, mellyet sem a' sémi sem az árja nyelvekből kimagyarázni nem lehet, mert ezekben az nincsen; az teheti tartózkodóvá is ítéleteiben, hogy ne vétközzék a' tudományosság fölvétele ellen, miszerint láthatatlanban ne állítgassunk. Ennélfogva mind az, mit ő akár az én-rül, akár a' határozott igeragozásrul a' Magy. árj. has. 20. lapján előad, nem nyelvtudománybeli, hanem pusztá vélemény, mellyet a' magyar nyelv taglalása megeczáfol. De félek, hijába beszélünk Mátyásnak, ki a' Magy. fin. tör. 65. lapján így ír: „A' mordvinrul említettik illyesmi (hogy neki is tárgyi ragozása van), de ez csak félszeg hasonlat, 's tökéletlen magyar utánkozás, mert nincs összekötve a' nálunk nélkülözhetlen névelővel.“ Még Horvát István után is hallatlan vakmerőség! Isméretlenül így ítélni, csecsemő tudós dolga! — Nekünk, mint a' szanszskritának is, van paraszmaipadam és atmanépadam-féle igeragozásunk, lásd Magy. Nyelv. III. 8 és 9. lapján, van ezenkívül tárgyi ragozásunk is (tud-(o)m, és tud-l-(a)k), mit a' szanszskr. nem ismer. A' tárgyi ragozás nálunk vagy a' *harmadik személyt veszi tárgyul*, mindenik alanyi személlyel, mint: tudom, tudod, tudja, tudjuk, tudjátok, tudják, — vagy a' *második személyt*, de csak az első alanyi személlyel az egyes számban, mint: tud-l-ak. A' harmadik tárgyi személy ragja mutató névmási rag, ja vagy va (v), mint az az idézett helyeken ki van fejtve; 's e' miatt követi a' névszók birtoki ragozása is az igének tárgyi ragozását. Ez okbul van a' tárgyi rag, vagy harmadik személy az első és második birtoki raggal együtt, így

tudom	botom	botjaim
tudod	botod	botjaid
tudja	botja	botjai stb.

2. *Névszók ragjai.* Sokat állítgat ezekről is Mátyás, nem

ügyelvén a' magyar nyelv tényeire, a' mellyeket már, az egybehasonlítás utján, kifejtöttünk. Ő a' magyar *k* ragot az árja vagy inkább szanszkr. *h*-ban találja fel, melly közelebb üt a' magyar *k*-hoz mint a' finn *t*. — Azomban a' szanszkr. görög, latin többesi rag *sz*, 's csak széphangzat miatt *h* a' szrkt-ban. Ellemben a' svéd-lappban az *h*, a' norvég-lappban *k*, mint nálunk; végre én az 1855-ki Értesítőben ezen rag közösségit is állítám az árja és áltaji faj között. — De Mátyás még tovább megyen. „Hiú állítás, hogy többesben a' töszöhhöz *k* rag járul, ha kell kötő-hangzóval. Mert ha elv az, hogy a' ragok minden közvetítés nélkül járulnak a' nevezöhhöz: *a e* végzetek is megmaradnának: *alma-k*, *kéve-k*, pedig *alma-ak*, *keve-ek* = almák, kévék. A' magyar többes *ak ek* ragu“ (Magy. finnit. tör. 46. 47. l.). Mátyás mindenütt csak a' kisebbik felet látja meg. Ha *ak ek* a' többes szám képzője, miért van *botok*, *dolgok* stb? Azután miért van *almába*, *almára*, *almához* stb. holott itt világosan *ba*, *ra*, *hoz* járult a' törzshöz? — Vannak kötő hangzók, hol kellenek, 's megnyúlik a' törzs utóhangja, hol kell; olvassa meg errül a' hangsúly tanát a' Magy. Nyelv. I. folyamában; ott megfejtve találja azt is, miért van *szólám*, *szólék*, feleletül a' Magyar finnit törekv. 51. lapján levőnek.

A' genitivusrul így okoskodik: „*embernek élete* pleonasmus, 's idegen nyelv utánozásából eredett. A' *nak nek* csak kétértelműség elkerülése — vagy nagyobb nyomaték végett használtatik.“ (Magy. finnit. f. 47. l.) — Hagyjuk magára a' nyelvtényt, csak Mátyás logikáját nézzük, *Embernek élete* szófüzés, úgymond, idegen nyelv utánzásából eredett. A' magyar nyelv a' német, szláv és oláh nyelvek közzé jutott; ha idegen nyelvből csuszott abba valami, tehát azok egyikéből csuszott. Mellyikből vehette már a' magyar ezen szófüzést? — Ládd illy vaktába beszéli Mátyás. De föltéve, hogy a' szláv, német, oláh együtt adták meg azt a' magyarnak, a' mivel egyenkint egyik sem bír: vajjon idegen szófüzettel *nagyobb nyomaték végett* élénk-e? Hisz az idegen szófüzet nem távoztat kétértelműséget, hanem okoz, 's nem ad nagyobb nyomatékot, hanem lerontja a' természetet is. — A' ki így okoskodik, 's így fejt nyelvtényeket, az előtt sok marad észrevétlenül: hogy tudná ő meglesni a' különbséget az *ajtó szélessége*, és *az ajtónak szélessége* között!

3. *Be*, csonkitmány *bel*, *bele* önálló szóból, mond Mátyás

Magy. finnít. tör. 50. lapján. Némi felvilágosítást találhat az 1852-ki akad. Értesítő 142. stb. lapjain.

4. Ugyan ott értéközik Mátyás úr az egyik magyar létigének gyökeréről, mely „*vo* lehetett = szkr. *bhu*, perzsa *bu*“ stb. — „Ha a' létige *l*-je gyökéri volna, megtarthatá azt jelen idejében, mint hallok, szólok. A' *vo-l-a* l-je az lehetett, mi *e-v-ék* v-je“. . . . „A' *gy* is csak epenthesisnek látszik lenni, másképp a' többi időkben is ép úgy megmaradhata, mint *hagy-é*, *fagy-é*. Valószínű, hogy *va-gy-ok*-ban a' *gy* csak olyan, mint *le-sz-ek*-ben az *sz*“. . . . „A' finn és török *ol*, 's a' magyar *vagyon*, *van* közt csak képzeleti a' hasonlat. A' török *ol* maga a' harmadik személyi névmás = ő, mellynek igeeképen ragozása szép alkalmat nyújt nyelvölcséleti elmélkedésre.“ — Mátyás itt azt akarja kiokoskodni, hogy a' magyar létige gyökere *vo*, azért néki *képzeleti* a' finn és török *ol* rokonsága! — Megfordítva áll a' dolog. A' finn és török *ol* épen megfejtí, a' mit Mátyás *epenthesis* útján (millyen a' mi nyelveinkben nincsen) belé akar hozni. A' magyar gyökér *val* vagy *vol* (az *a* és *o* közel állanak egymáshoz), de utóhangja gyenge, változékony, millyen van a' lenni, tenni, venni, vinni, enni, inni, hinni szókban, mellyekhez hasonlító a' finn defectivum *lien*, azután *teh-dä*, *vie-dä*, *syö-dä*, *juoda* stb. Ezen szók tiszta törzse a' *val-a*, *ev-ém*, *lev-e*, *vev-ék*, *viv-ék*, *iv-ám*-ben tűnik ki, melly tényt el akarni okoskodni, gyermekies elfogultság. — Mátyás egy új, hallatlan állítással is segít magán, azt mondván, hogy a' török *ol* maga a' harmadik személyi névmás, melly aztán igeeképen ragoztatik. Az új és hallatlan ez, hogy a' harmadik személy az első személynek törzse lehet. Ha így okoskodnék Mátyás: A' mutató névmás lehet létigei törzs is; továbbá, vannak nyelvek, mellyekben a' harmadik személyi névmás nincs meg, azok helyette a' mutató névmást használják: — okoskodása nyelvtényeken alapulna, 's nem foglalna ellenmondást magában. De amúgy nem lehet okoskodni; tiszta harmadik személyi névmás nem lehet ige-törzs, — hanem ha mutató névmás. — 'S miután a' névmások általában igen egyeznek a' három nyelvfajban, 's miután lehet ige-törzs is a' mutató névmás: az áltaji és árja létige is egyezhet egymással; a' különbség az áltaji *l* gyökérből mutatkozik. — Egyébiránt Mátyás nem tudja, miben állanak a' segéd- és létigék, azért beszéll látszólagos bölcseséget a' *len* és *van* különbségéről. Van köztök különbség, amaz inkább *feri*, ez *esse*-t jelent-

vén: de hogy a' *val* törzs jövője vagy parancsolója ellenmondás volna, azt ő képzeli. Finnben *ole* = légy, törökben *ol* légy, magyarban a' *val* defectivumabb mint a' finnben; azért nincsen meg neki parancsoló és jövő idoma, mint p. o. a' latinak. Viszontag a' latin *fu* nem fordul elő a' jelenidőben. Egyébiránt az ujerzsa *bu* is parancsoló stb. Igaz, a' *van*-nak nincs jövője, parancsolója: de ki állította még, hogy a' jelenidő harmadik személye parancsoló második és jövő első személy lehet? Ez csak Mátyás bogara.

4. A' névszók ragjaira nézve a' finnmagyar hasonlatokat magyar-árjakkal ellensúlyozza Mátyás. (Magy. finnit. tör. 53—57. l.) Sok különöst hoz itt fel. A' viszonyító ragokra nézve csak *egy* hasonlatot talál, a' többes *i* ragot, melly a' finnben a' viszonyi ragok, 's a' magyarban a' birtoki ragok előtt áll, p. o. sano-*i*-lla, szava-*i*-val. — Hát a' finn tárgyi *ta*, *tä* rag, p. o. kuu-*ta* = hava-*t* (lásd M. Nyelv. II. 387. l.); hát kuu-*lla* = hó-*val*, kuu-*lta* hó-tul stb? A' többes finn *t* raggal nem akarja megfelelőnek elismérni a' magyar *k-t* p. o. *pää-t* = fejek, hanem ezt a' szkr. *ah*-hal egyezteteti. Hagyján, — ekkor a' svéd-lapp *ah* p. o. almacs ember, almacs*ah* embe-*re-k*, azonos a' szkrittal, valamint a' norvéglapp, p. e. almacs, almacs*ak*, azonos a' magyarral. De a' legnagyobb különbséget az árja és áltaji ragok közt nem látja Mátyás, minél fogva ott a' nominativus többes ragja a' többi esetekben nem tűnik ellő: ellemben a' finn és magyar többes jellem megmarad valamennyi viszonyragokkal együtt.

Nevetségig együgyű beszéd az, melly a' magyar „névhatározók“ azaz viszonyítók rokonságát vitatja a' szanszkrittal, 's különbségét a' finntül! melly a' szkr. *athi-t* a' magyar *át*-tal veti egybe, 's a' magyar *fe*, *fej-t* és finn *pää-t* csak félhasonlatnak veszi, tehát ezt: *pää-llä* = fe-l — päälläni, päälläsi, päällänsä stb. *päälle* = felé, päälleni, päällesi, päällänsä stb. = felém, feléd, feléje stb. *päältä* = felül, päältäni, päältäsi, päältäsä = felőlem stb. sőt ennél jobb hasonlatnak tartja az ért = artham-ot (lásd fölebb). Hozzá veti még: „Ezeknek finn és magyar ragozásuk közt nincs hasonlat!“ Ajánlom Fábián finn nyelv ismertetését, különösen a' névviszonyítókat a' M. Nyelv. I. 393.—398. l.

Bámulni lehet azon is: „*Mellé*knevek. Itt a' második fok *mpi*-je egyez a' magyar *abb ebb* raggal. Ennek ellenében van ujp. *bih jó*.“

Azt mondja Mátyás úr, az új perzsa *bih* jó, *bihter* jobb, *bihterin* legjobb, hasonlít a' *bb* második foku képzőhöz!

„A' számnevek ragozásánál az egyetlen *kolmas* tűnik fel, 's ez sem nyom, mert hogy hasonlat legyen, *kolmas* — *hármás*, — nem *harmad*nak kellene lennie!“ Igen, Mátyásnak, ki csak a' bötük külsejét látja. A' finn sorozó számbeli képzője *nt*, tehát: *kolmant*, *neljänt*, *viident*, *kuudent* stb. de a' nevező: *kolmas*, *neljäs*, *viides*, *kuudes*, az *s* alatt *t* lappang. Innen a' lapp, finn, eszt sorozó számok:

magyar.	lapp.	finn.	eszt.
harmad	goalmad	kolmas	kolmas
negyed	nyäljad	neljäs	neljäs
ötöd	vidad	viides	viides
hatod	gudad	kuudes	kuudes
heted	csicsid	seitsemäs	seitsmes
század	csuodad	sadanneš	saandes stb.

5. A' névmások általános egyezeséről sok helyütt volt már szó: azok fajbeli különbségeit, különösen ragozottjaikban nem foghatta fel Mátyás. Azért sok észrevétel volna az *amott*, *így*, *itt* stbire, de sietni kell.

6. *Igeszó*. A' Magyar. árj. hasonl. 18. lapján így beszéll az *and* end-rül: „Új perzsában még fön van *andi endi* 's tesz: talán, lehet, remény, akkor, az időben, — szóval jövődöt.“ — Ezzel Mátyás az *and* féle jövő időt gondolja megfejtethni. Mi erről sokat írtunk a' M. Nyelv. I. és II. folyamában, 's megmutattuk, hogy összetett idő az, 's áll *a*, *e* történeti multnak képzőjéből és *nd* új képzőből, azért is jövő mult, 's azért még a' debreczeni grammatika írói helyesen írták: *tudánd* = scivero. Megfelel tehát az ezen latin futurumnak szófejtésileg és értemény szerint. —

Az *m d*, *juk játok ják* tárgyi és alanyi ragokat is emlegettük már.

A' magyar hatátoratlan mód *ni*-jét megfejtöttük a' M. Nyelv. II. 387, 388. lapj. stb. stb.

Egyébiránt, ha valamiben mutatnak fajbeliséget az áltaji nyelvek 's nagy különbséget a' szkr. nyelvektől, az igeszó habitusában mutatják azt leginkább. —

Lehet, hogy nékik fölösnek tartják ezen észrevételek hosszú sorát; mert miután kétség alá sem vonható, hogy lehetetlen arról ítélni, a' mit nem tudunk, elég volt felmutatnunk Mátyás könyveiből a' kellő isméret hiányát. Én is úgy gondoltam eleinte, de nyelvtudományi történeteink nem javalák. Sajnovics óta, sőt Révai után is hány ember állt föl közöttünk a' finn nyelvi rokonság ellen! A' közönség nem kérdezte tőlük, vajjon megtanulták-e magok azt, a' mit czáfolni akarnak? Most Mátyás úr lép föl, ugyan azon hibába esván, t. i. nem tanulván a' finn nyelvet, 's még is bátran ítélvén róla. Idézgeti ugyan 1851-ben kijött értéközésimet, de a' nélkül, hogy egészen áttanulgatta volna, 's a' nélkül, hogy az utóbbi dolgozatokat, jelesen Fábíán István finn nyelvismértetését is, számba venné. 'S Mátyás több tekintélylyel lép föl mint elődei. Ő úgy szólván egyetlen szanszkrit tudósunk; ő bőven rendelkezik az árja nyelvek tényeivel; az ő állításai súlyosak, 's ha tévesek, sokkal ártalmasabbak, mint másokéi. — Hosszu észrevételeimmel kettőt szeretnék tehát elérni Mátyásnál, azt, hogy nyelvtani tudományába nagyobb élt szerezzen, minél fogva beláthassa p. o. hogy az új perzsa nem alkalmas az árja nyelv-fajbeliség föltüntetésére, mert arra, úgy látszik, épen az áltaji nyelveknek volt igen nagy befolyásuk. Mikor árja nyelvek jelleméről beszélünk, nyugaton az angol és keleten a' perzsa legutóbb jönnek vizsgálat alá. Másodikat kéréssel is akarnám elérni nála, azt, hogy *a' finn nyelvekről ne ítéljen senki könyve után, hanem magából a' nyelvből.* Ohajtok neki nagyobb nyelvtudományi élességet: ezt is, higye nekem, a' finn nyelv tanulása által fogja leginkább elérni. A' magyar nyelv maga nagy könyv, melynek lapjai itt ott homályos bötükkal vannak beírva. De ezek megolvasása sikerül, ha segítségül vesszük az áltaji nyelveket. Úgy fogalmunk lesz az áltaji fajbeliségről, melyet az árja fajbeliséggel egybevetve, azon tudományos tájékozottságot nyerjük, mely nélkül tán meg sem kellene indulni. Nálunk ellenkezőleg történt eddig elé. Mint a' hős mondák vitézei lehető kevés battyuval indultak meg, mely úgy is a' rómaiak nyelvén 'impedimentum': akkép nyelvészeink még Révai után is, a' finn nyelvek tudását impedimentum gyanánt nézték, tehát nem vették föl a' kellő battyu közzé. Hogy aztán könnyű szerrel táboroztak a' finnezés ellen, nem csuda; de hogy Don Quijote szerencséjével is jártak, még kevesbbé csuda. — Ezen kalandos idő lejárt; a' finn nyelvet ezen

tul csak magával lehet megczáfolni. A' kik tehát az áltaji nyelvek rokonságát nem akarják elfogadni, tanulják meg azokat, hogy nyelvtudományilag vívhassanak.

IV.

(A' hazai bölcsezszer jelene. Erdélyi János. Sárospatak 1857.)

Ez úttal másféle aggadalmakat is akarok, ha lehet, eloszlatni. Vajjon, azt kérdem magamtul, nem fog-e Erdélyi jelen iratomban is *türelmetlenséget* találni? miután idézett munkája 159. lapján azt írta: Hibám, „*mert türelmetlenségem már is kiállhatatlan.*“ — Igaz-e, hogy nem türök el semmit, a' mi egy idő óta a' magyar nyelvtudomány körében történik? — De talán első feleletem az lehet, hogy nem vagyok épen türelmetlen, hisz sokra nézve nem is nyilatkozom. Tehát csak némelly iránt vagyok türelmetlen, az iránt, mit én károsnak itélek; mert a' szorgalmat, nézetem szerint, rossz útra téveszti; 's mert legyezgeti az előítéleteket, a' mellyek nálunk eddigelé a' valódi tudományosságot gátolták. Lehet, hogy az útra nézve, vagy az általam megrótt előítéletekre nézve magam tévedek: ámde nem szoktam rejtősdit játszani; nyíltan kimondom, mellyik utat tartom rossznak a' nyelvészködésben, 's miért tartom annak; sőt bőven elő is adom, hol lehetne megczáfolni, ha megczáfolható vagyok; nyíltan kimondom, sőt élesen megjegyzem az előítéleteket is, a' mellyek, szerintem, gátjai tudományosságunknak egy és más vidéken. Teszem pedig azt nem pusztá kedvtelésből, hanem azon kényszerűségből, minél fogva kell, hogy mink is mindenben tisztán lássunk és férfiasan ítéljünk. Gyűlölöm az előítéletek jártató szalagait, gyűlölöm az idétlen papolást, melly már annyi szellemi munkának tévesztője és megrontója lett; — azok a' nemzet gyermekkorába valók!

De bátor vagyok Erdélyitül viszontkérdezni, miért olly türelmetlen ő is némellyek iránt a' bölcseség terén? Nemde hasonló indulatból, mint én némelly nyelvészek iránt? „mert többre van becsülve (nála) a' tudomány, mint a' felek.“ (Az előszóban). Pedig meg vagyok győződve, hogy ő szint olly kevésbé haragunnék, ha valaki igazán behatván Hegel rendszeribe, vagy bölcselezködési útjába, ennek minden szálait, csomóit felmutathatná, 's úgy czáfolná meg Hegelt, 's nyomdokin járó őt magát: — mint én haragunnám

meg, ha valaki a' finn, lapp, eszt nyelveket megtanulván, 's azok minden ízét tagját ki- és megösmérvén, czáfolna meg engem. — Kezet nyujthatunk egymásnak; egyben nagyon társak vagyunk: Erdélyi előtt sokan szidják és szidták Hegelt, a' kik, mint mondja, 's én is szinte meg vagyok győződve, azt nem isméri, munkáját nem is, vagy nem eléggé olvasták, hanem róluk csak hallomásból beszélnek; — előttem még sokan szidják és szidták a' finn nyelvet, a' kik, mint én állítom, 's ő (Erdélyi), ha állításaimat figyelemmel olvassa, szinte meg lesz győződve, azt nem tanulták, vagy épen nem is akarják tanulni. Azért, ugy-e, bajom társa? nem is csuda, ha néha megszakad békétüresünk. — Mégis ha ebben annyira társak vagyunk, mi választ el egymástul?

Én a' nálunk szokott nyelvbölcészetet róttam meg néhányszor, talán élesesbecskén is: azt Erdélyi a' *bölcsselem* ellen mondottnak veszi. Ugyan is idézett munkája 157. lapján ezt ír: „Hunfalvytól nem vehető épen rossz néven, ha említvén a' *híres filozofia tudományt*, kicsinléssel szól felőle, mert ez neki már szokása; másfelől az a' bölcészeti gondolkodás, a' melyre munkájiban ismérhetni, nem is egyéb mai nap, mint csak épen híres. Ő, hiszem, azon bölcészetről szól kicsinléssel, a' melyet ösmér, tudniillik a' magáról; ez jogában áll.“ — Nyilván Erdélyi a' *bölcsselem* ellen mondottnak véli, a' mit én a' *szokott magyar nyelvbölcselet* ellen mondtam; csalatkozik tehát ő, vagy én igen rosszul fejeztem volna ki magamat, mi ugyan igen valószínű, 's előadásom következtében gondolhatta, hogy kicsinylem a' *bölcselmet*. Azomban nem igen emlékszem, hogy 1850 óta valamit is írtam vagy beszéltem a' *bölcsselemről*; mikor pedig nyelvészködésimben bölcseletet illetem: legügyetlenebb beszédem daczára is ki lehetett érteni, micsoda filozfiát illetem. Ha Erdélyi azt is a' *bölcsselem* elleninek tartaná, akkor, minden filozof-parányiságom és avatagságom mellett is volna némi szóm. És csakugyan azt találom a' 141-dik lapon: „Említhetek tudományt, mely derék mivelőji fáradozása mellett is azért halad kevésbé sikeresen, mert mindez ideig sem fogadta be a' spekulatív elme-járást; *ilyen az összehasonlító nyelvészetet*.“ Itt Erdélyi világosan Hegel elmélődési utat javasolja az egybehasonlító nyelvészetnek!

Erdélyi úgy tudja, mint magam is, hogy a' *bölcsselem* és nyelvészet dolgában nem igen vagyok még a' föld nemzeteinek élén;

legalább Hegel nem szűkölködött a' magyar bölcsélet nélkül, hogy ötet miatta az emberi szellem főbb nyilatkozásai történeteiben tudatlansággal lehetne vádolni; 's a' nyelvészet körében sem vagyunk még annyira, hogy mi találtunk volna ki új tudománykodási utat. Bátran fölkerhetem tehát, nevezzen nekem német vagy angol vagy francia egybehasonlító nyelvtudóst, olyat, kinek az illető tudomány igazán köszöni megalapítását és mivelését, a' ki a' hegel-utat járja nyelvtanulási és nyomozási vizsgálataiban. A' kiaknázott és épületbe rakott tényeket (a' meglévő egybehasonlító nyelvtudományt) igen is lehet Hegel elmélődésének is tárgyává tenni; de a' tények tanulásában, nyomozásában lehet-e spekulációval boldogulni, azt nem hallottam még. Kérem tehát Erdélyit, segítsen ebbeli tudatlanságomnak; segítségire annál inkább szorúlok, mennél kevesebbé várhatom, hogy entapasztalásom vezessen a' spekulatív útra, pedig régecskén talpalom a' nyelvtanulás útját, nem csak mások könyveiből, hanem saját mezőnkön is, hol én szedek a' külföld számára is tanulni valót.

Alig is foghatom meg, hogyan követelheti Erdélyi a' spekulatív elmejárást az egybehasonlító nyelvészetben, holott más helyütt, a' 155. lapon így ír: „Hibáznak továbbá nyelvészeink abban, hogy a' nyelvet, mint *bölcsészeti*, nem a' *képzet*, hanem teljesen a' gondolkodás művének hiszik.“ Nekem úgy bátorodik látszani (mert félve nyilatkozik itt az a' bölcsélet, melyet én vallok), hogy az nem is hegeli beszéd. Hogy lehet a' *képzet bölcsészeti*? Hegel elmélődése fölveszi ugyan a' képzetet, mint szellemi tartalmat, de bölcséletivé éppen az elmélődő gondolkodás által teszi. Magának a' képzetnek igazolása, mennyiben az történeti, nem áll a' gondolkodáson; vagy is, más a' tudományok heuristikája, kitalálása, 's más a' készen való elmélődés. Az összes természettudományban és lélektudományban ('s a' nyelvek tanulása ezek terén vagy legalább mellékein forog) egyetlen egy tényecskét sem süthet ki a' speculatio. De abban, mit Erdélyi képzetinek nevez a' nyelvre nézve, azt mondván u. o. „*épen abban áll a' nyelvek szelleme, hogy a' mit egyik nép így fejez ki, a' másik amúgy fejezi ki,*“ több, sokkal több tárgyiság, Hegel szerint, több ész van, mint ezen szavai által Erdélyi engedni látszik; az egybehasonlító nyelvészet pedig kikutatja a' mennyire lehet. Az tehát nem szóval vallja, de eljárásával igazolja, hogy „a' gondolat örök és állandó, melyet nem mi

képzünk a' tárgyon, hanem meglelünk a' tárgyban.“ (114. l.). Az egybehasonlító nyelvészet nem képez semmit a' nyelven, hanem keresi, mi van a' nyelvben. 'S e' keresést épen azon úton teszi meg, melyet én követek, annyira, hogy ha élne Hegel, ebben nekem itélné oda az ügyet, nem Erdélyinek. Ha nyilatkoztam a' nálunk szokott nyelvbölcsélet ellen, egyébért tettem-e vagy csak azért, hogy ne akarjunk *képzeni a' tárgyon*, mielőtt kinyomoztuk, mi van a' tárgyban? — Vagy ha p. o. nyelvtudományi okát adhatom annak, miért nem teszi ki a' magyar nyelv a' kopulát: vajjon leron-tom-e annak bölcsészetre alkalmas voltát? Talán nem fogunk annyira csudálkozni, hogy elkiáltuk magunkat: Én soha sem bírom megfogni, mikép tudott egy német bölc, Hegel, illy magyarosan, vagy az ő, magyar ez előtt már századokkal olly hegeli módra gondolkozni!“ — de az épen tudományosságunk előnyére lesz, nem kárára; miután ott nincs tudomány, hol nincs megfogás, épen Hegel szerint is. Mert látván, hogy más nyelv is úgy teszi mint a' magyar, p. o. a' jakut (l. a' 77. l.), az arab és héber, még pedig azért, mert ez utóbbiak is az ige harmadik személyét (himnemben) rag nélkül, azaz kopula nélkül, fejezik ki: meggyőződöm, hogy ebben a' magyarnak nincs elsősege, 's hogy ezért nem bölcsészeibb másoknál. Hisz a' nyelvtudomány tünteti ki, hogy a' nyelvtani kategóriák nem lepik a' bölcséleti kategóriákat: ezzel pedig véget vet ugyan sok meg nem fogásnak, talán gőgös elmélkedésnek is, — de a' tudományt előmozdítja, épen Hegel értelmében.

Lássuk még közelebbről a' dolgot, mert itt is világosan kell tudnunk, hol állunk. Erdélyi így tanít: „Ha van tudó, kell lenni ollyannak is, a' mi tudassék, különben a' tudat üres, álmi játék. Tehát a' tudat szükségkép magával hordja a' tudottat, vagy létet egyfelül, de másfelül el sem is választható a' maga tárgyátul, mintha e' kettő aztán végképen különböznék egymástul stb.“ (120. lap.) Dobjuk ezen okoskodást a' mi embereink közzé, kik most nyelvészek akarnak lenni, a' nélkül, hogy a' kellő tanulásra eszmélnek, mit fognak csinálni? Nyelvbölcselkődni a' szellemi szélrózsa minden irányában 's a' négylábuak minden lehető ugrásaival. 'S ez aztán valóban tudomány lesz-e? Ki fogják-e sütni a' magyar igének azon tartalmát, melyet már én napfényre hoztam stb.? pedig látja Erdélyi, millyen ó divatu az én bölcséletem. — Úgy érzem, mintha Erdélyi befogná számát, 's kiáltana: Szerencsétlen bárgyu-

ság! hát nem tudod, milyen tudásról beszéllek itt? Az én tudatom az eszmét foglalja magában, azt a fogalmat, mely a tárgy mivoltát teljesen tökéletesen magáévá tette, tehát a tárgyban levő szellemet a maga szellemével utólrerte! — Engedelmeivel, úgy értem én is Hegelt, 's azért tudom, hogy csak ugyan igaz a híres: „alles was ist, ist vernünftig.“ A' dolog roppant különbsége az ist-ben, a' mivoltban rejlik. Hisz a' consumalt teljes tökéletes nyelvtudomány a' nyelvek mivoltát bizonyosan bírja; — 's ezután hadd induljon az elmélődés, De, Erdélyi barátom, kinek bölcséleti törekvéseit ha valaki, bizony én szeretve szeretem, milyen tudat van közöttünk? hogyan lehet ott, hol sem a' lélektani, sem a' természettani, sem másféle tudomány nincs még úgy kifejtve, mint lenni kellene, ha Schellingnek és Hegelnek alapja kíván lenni, hogyan lehet, mondom, nálunk ezen tudósok okoskodásaival *kezdeni a' tanulást*, melyek otthon betetőzték a' tudományt! — Fogjuk fel és tanítsuk így: más a' spekulatio, más a' tanulás, értem a' természet tanulását, a' nyelvek tanulását! Nem tudom, használta-e Hegel az egybehasonlító nyelvészet eredményeit elmélődésiben, talán nem is lehetett használnia, miután az ő ifju korában nem is volt még. Azért lehet, hogy a' szellem törvényei, melyeket ő másutt fedezett föl, a' nyelvekben is nyilatkoznak; valamint lehet, hogy ha van egy tudománykodási út (az elmélődés), mely különbség nélkül minden tudományban, még mint heuristica is, szolgál (mit én mái eszemmel nem bírok felfogni), hogy ez a' kész nyelvészetben is alkalmazható lesz: de hogy a' nyelvek törvényeit kitaláljuk, 's az azokhoz legillőbb tudománykodási utat fölismérjük, arra előbb tanulnunk kell a' nyelveket, még pedig lehetőleg minden spekulatio nélkül. Ha nem úgy tesszük, bizony bizony a' boszorkányperekben ítélőbírák sorsára jutunk, kik mindannyiszor a' fejeikben volt boszorkányt a' tényekben is megtalálták. Mintha csak Erdélyitől tanulták volna ezt: Ha van boszorkánytudó, kell boszorkánynak is lenni, különben nem ítélhetnénk: de stb. Ezen bírák tudata pedig, ugy-e nem az, melyet Hegel bölcsellete mint fogalom állít fel: tehát a' hasonlókép készült nyelvtudomány sem lenne a' Hegel értelmében tudomány.

Midőn tehát én nemcsak kicsinylem a' szokott magyar nyelv-bölcséletet, hanem egyenesen el akarom halasztatni, míg a' tényeket kitanulandjuk, 's az azokban rejlő szellemet észrevettük: való-

ban nem haragszom a' bölcselemre, annál kevesebbé kicsinylem, sőt nagyon is szeretem, és tisztetem. A' bölcselem nálunk szószerint: *tudomány*; tehát ne akarjunk tudomány előtt bölcselködni. Ezen igényemben nem találok semmi rosszat. — De talán van már nyelvtudományunk? Annyi még nincsen, hogy „a' lét és tudat bölcsészete“ biztosan járhasson el benne; bizonyosság reá ezen iratom is, melly a' legesleg alaposabb kérdések homályba burkoltságáru értéközik közöttünk; bizonyosság Erdélyi véleménye is, ki a' nyelv-művelést a' nyelvtudománnyal egynek tartja, 's ki azt írta: „A' magyar nyelvben levő sajátság nem épen az, mi a' magyar nyelvnek, például, az uraláltaji nyelvek közül, mint felmaradt rész jut, hanem az, a' mi a' magyar nyelvet folyvást éltette 's virágoztatta eddig is, míg ural-áltaji nyelvekről nem is álmodtunk.“ (156. l.) Itt először nagyon föltetszik Erdélyi nyelvfogalmában a' hegeltelenség. Hegel alapnézete szerint tárgyi kényszerűség van mindenben, (tehát a' nyelvekben is); azon tárgyi kényszerűség felfogása és átértése az igazi fogalom, a' bölcséleti gondolat, mellynek ellenében az attul eltérő alanyi nézet csak elvontság. Ne szóljunk arrul, mint juthatni ezen tárgyi kényszerűség tudomására — mert ebben áll a' bölcséletek külömbisége; Hegel elmélődő gondolkodás által akarja elérni; én tapasztalásbul tudom, hogy a' nyelvek tanulásában az nem lehet kitaláló — hanem maradjunk az alapnézetnél, mellyet talán nem tagad senki; én legalább kénytelen vagyok nyelvtanulásim alapjává tenni. Látom és tanítom az áltaji nyelvek tárgyi kényszerűségét. Annyiban hegelféle vagyok, 's kell is az lennem. Már ezen hegelféle-létemre mit hallok Erdélyitől? „A' magyar nyelvben lévő sajátság nem épen az, mi neki áltaji nyelvek között mint felmaradt rész jut, — a' magyar nyelv virágzott addig is, míg ural-áltaji nyelvekről nem is álmodtunk!“ — Így szól a' közönséges tudat, az alanyi elvontság, nem a' hegeli bölcsélet; mert e' beszéd szükség-telenné teszi épen azt a' nyomozást, melly egyedül találhatja ki a' nyelvek tárgyi kényszerűségét. Talán ezért hiszi Erdélyi, hogy a' pusztá adatok szerzése (159. l.) haszontalan, legalább olyasmi, mi nélkül a' nyelvbölcsélet jól folyhat. Ámde elfelejti, hogy Hegel szerint is, adatokban, tényekben nyilatkozik a' szellem, — tehát az adatok tények teljességiben a' teljes szellem, mellyet felfog a' bölcséleti gondolat, 's mellynek ellentéte az elvontság. — Másodszor összezavarja Erdélyi a' tudást a' művészies gyakorlattal. Ő a' ma-

gyarnyelv bölceleti műveléséről beszéllvén annak művészi tárgyszerű alkalmazását érti: én a' nyelvtények tudományos felfogását keresem. E' kettő nem egy, ámbár igen nagyon kiegészítik egymást, még pedig úgy, hogy a' tudomány előzze meg a' gyakorlatot. Igaz, a' helyes ismeret nem világíthat mindig a' cselekvésnek, sőt a' költői lelkesült gyakorlás meg is előzi azt: mégis a' bölceleti író, nyelv dolgában is, tudásból induljon ne lelkesülésből. A' bölcselemnek, mint tudománynak, a' nyelvészet soha sem lehet ellensége: ő csak az alanyi elmefutatót nem ismeri el tudománynak Hegel alapnézete szerint is, bár nincs is alkalma dicsekedni, hogy ő hegeli tudomány.

HUNFALVY PÁL.

Szófejtések.

- 1) *Aldomás, áldozat*, 2) *áldás*, 3) *álok*, 4) *ímádság*, 5) *énnepe*, 6) *igen és ingyene*.

A' török *ánd* *icsmek*, esküt inni, azaz *eskülni*, 's a' magyar népnél szokott *áldomás-ivás*, mely a' honunkbeli szlávok és németeknél is az adásvevést megerősíti, legalább béfejezi, már az előtt gyaníttatta velem, hogy ezen szók alatt régi vallásos szertartás rejthetik, 's hogy azok egy eredetűek. Összefoglalván most a' nyelvek tanúságait, mennyiben nyitvák előttem, következő eredményt találék.

I. Hogy az *áldomás* nem csupán ivás volt, hanem egyebet is jelentött, a' régi pogányhitre vonatkozó emlékeink világosan hirdetik, jelösen az erdélyi *Compilata pars III. tit. VIII. art. 14.* (az 1668-ki törvénybül), mely így szól: „Némelly atyánkíjai vagy szegénységink gyakorta megtalálván székely atyánkíjai között gonoszul elveszett marhájakat, nem akarnak (a' székelyek) az országnak arról írott *articulusa* szerint szavatost adni, vagy eléállítani, a' károsoknak nyilván való injuriájokra és károkra, elégségesnek tartván *áldomást ívó felekkel való bizonygatásokat*: végeztük stb.“ — Itt a' felekkel való *áldomás-ivás* bizonyító erejűnek van kiadva, mellyel a' tulajdoni jogot ki lehetne mutatni. Nyilván régi szertartásbul maradt fenn az *áldomás-ivás*, 's a' bizonyság alapja épen a' szertartásban lehetött, mellynek az ivás csak egyik, külső része. — Menjünk a' legrégibb forráshoz, a' *Névtelenhez*, ki nek 5-dik fejezetében olvassuk: „*Tunc supradicti viri pro Almo duce more paganismo, fusiis propriis sanguinibus in unum vas, ratum fecerunt juramentum,*“ az az, törökül mondva, *ánd* *icsdiler*, magyarul mondva, *áldomást ittak*. — Tizedik fejezetiben: „*Hoc etiam quod verbo dixerunt (septem duces Cumanorum) Almo duci fide*

juramenti, more paganismo, firmaverunt.“ Itt nem írja ugyan le a’ mos paganismust, de bizonyosan a’ fusos sanguinest in unum vas érti.“ Végre tizenhatodik fejezetiben: „Tunc hi tres domini super verticem ejusdem montis terram undique prospicientes, quantum humanus oculus valet, ultra qua dici potest, dilexerunt, et in eodem loco more paganismo occiso equo pinguissimo, magnum *aldomas* fecerunt.“ Tehát ,occiso equo‘ áldomást ültek. Hogy itt nem ivás-rul, hanem *áldozatrul* van szó, ’s hogy az előbbi két helyen is, ha ittak, ez az eskütételhöz tartozott: az kétségtelen, ’s támogatja némileg a’ maig élő *áldomás-ivás*, mellynél mi ugyan csak az ivást látjuk, de mellynek hajdan bizonyosan alapja is volt. Ez alapot megnevezi az *áld* és *áldoz* szó, mellynek lássuk most különböző jelentésit.

Egyik jelentése világosan kitetszik a’ mordvin nyelvbeli *ált* és *áltamo*, melly azonos a’ magyar *áld* és *áldoma*-szóval, jól tudván, hogy ez utóbbi dolognévi mód (infinitivus), mint a’ mordvin *altamo*, a’ finn *vannoma*, az eszt *randma*, a’ lapp *vuordnom*; kivéve hogy a’ magyar nem él többé így csupaszon, mint ezek, hanem csak képzővel, p. o. s-sel, *áldomás* (hallomá-s, látomá-s, tudomá-s stb.). A’ magyar és mordvin hosszú *á* az *áld ált*-ban, az előtte volt *v* által lett azzá; mert a’ finn nyelvek *vand*, törökül *ánd* (hosszu *á*-val) magyarul *áld* stb. Illyen a’ régi *viz* a’ mostani *íz*. A’ mordvin *t*, a’ magyar *d* helyett, annál kevesebbet ront, mennél gyakoribb a’ mordvin nyelvben a’ kemény és lágy bötüknek váltogatása. ’S e’ mordvin szók jelentésit meglátjuk: Máté 14, 6, 7: Sacsmon Irodon csi-szto kíztesz Irodian tekhter gosztet ikelde, melezen tusz Irodnen; szen-gísz szon bozsamo_marto *áltasz* szonenze makszmoszt, mäzen aväsi. Lehetöleg szó szerint: Születése Herodeszé nap-on szökdöse Herodia leánya a’ vendégek előtt, elméjébe mene (tetszék) Herodesznek; az-ért ő esküvés mellett *fogada* (álda) neki adnia, mit kér. — Apostol. cselek. 1, 4. Szünszt marto szon i jarczasz i karmavtize színänszt alíszmeksz Jeruszalimszto, no ucsomksz *áltamon* tätän, konado, kortlesz szon, tin maride mon pelde. Azok mellett (vel) ő és évék és megparancsolá nekik nem menniek Jéruzsálembü, hanem várniok *igéretit* az atyának, kirül, monda ő, ti hallátok én felölem (tőlem). — Tehát e’ mordvin szó *ált* fogadni ígérni-t ’s *áltamo* fogadást, ígéteret jelent. A’ magyar *áld* és *áldomás* hasonlókép azt jelenti, mert leginkább ezen jelentés illik össze az

ősi nép *áldozatával*, mellyel vagy fogadtak valamit, vagy fogadást teljesítettek az istenségnek. Ezen jelentés lappang részben a' közönséges *áldomás-ívás* alatt is, mellyel ígéretet, azaz adást bevést erősítenek.

Az *áld*, *áldomás*, mint *fogad*, *fogadás*, természetesen kifejezi az istenségnek tett *áldozást*, mint mondtuk; de kifejezi az *esküvést* is, mit a' török *ánd-icsmek* jelent. Ezen értelemben uem találtam még a' mordvin *ált*, *áltamo* szokat, de igen abban járnak a' megfelelő finn, eszt és lapp szók. Mert a' török *ánd*, és magyar *áld* finnül (dolognévi módban) *vannoma* = *áldoma*, esztül (dologn. m.) *vuordnom* mind *eskünni* jelentéssel. A' finn tulajdonkép, *vandoma*; a' lappban *r-ré* vált a' magyar *l* és finn *n*, a' *d* pedig csak erősíti az *n*-t (vuornom kelyett vuordnom), mint *jubmal*, *ibmel*, *albme* szókban (finnül: *jumala*, *ilma*, esztül: *jumal*, *ilm*) az *m b* által van erősítve. Hogy a' magyar *áld*, *áldomás* *esküvést* is tett, az foly az *ígérés*, *fogadás*, *áldozat* jelentésibül, 's foly a' régi 'more paganismo' tett juramentumbul. Ezeknél fogva *áld*, *áldomás* jelent, 1) fogadni, ígérni, 2) áldozni, 3) eskünni.

A' magyar a' naprul is mondja, hogy *leáldozik*; az eszt meg a' leáldozó naprul mondja, hogy *teremtőjéhez megyen* (loojale minema = teremtőhöz menés); e' két szólás is nyilván vallási fogalombul eredt, mellyet azomban még nem sejttek.

II. A' régi népek ős vallása, do ut des, facio ut facias' elven alapult. Fogadtak, azaz *áldoztak* az istenségnek, hogy ez vizsont őket *megáldja*. Az *áldás*, *isten áldása* nem csak szófejtésileg egy törzsű az *áld* = *ígér*, *fogad*, *esküszik* szóval, hanem fogalmilag is összefügg azzal. Szinte különbséget sem tettek a' kettő között; legalább nálunk a' mult évszázak írói az *áldomást* ép úgy benedictio, mint sacrificium helyett használták, lásd az Ipolyi által felhozott példákat is, Magy. mythol. 523. l. Ezt értelmezni sem kell tovább. Az *áld* szónak jelentése immár: 1) fogadni, ígérni, 2) áldozni, 3) eskünni, 4) jóval tetézni valakit, vagy jót kívánni valakinek.

III. Az ember a' maga szenvedélyeit és indulatjait az istenségre gondolván, ettől nemcsak jó, hanem rossz kívánságainak teljesítésit is várta, tehát ellenkezőjét is az *áldásnak*. Ez általános jelenség a' népeknél. Így a' héber בָּרַךְ *bárák*, teszen: térdet hajtani, áldani, fogadni, kívánni, kérni, és exsecrari; hogy a' hasonló aráb szót ne említsem. A' latin *sacrum* is áldozat és az ellen-

kezője; p. o. auri sacra fames; ego sum sacer, scelestus; innen *obsecrare* és *exsecrari*, mint a' heber *bárak*. 'S így a' magyarban is: *áldani*, *áldozni* és *áldkozni* egy törzs ivadéka, ellenkező jelentéssel, melly azomban egy azon felfogásból ered. Mikor *áldozott* a' magyar, ezzel az istenségnek fogadott, vagy fogadását teljesítette, hogy ennek *áldását* megnyerje magának vagy másnak; de ugyan csak *áldozattal* az istenségnek haragját is megakartá indítani valakire, 's ekkor *áldkozott*, hogy az *isten áldka* ezt vagy azt érje. Föltetszik talán, hogy az *átok*, *átkozás* szókat *áldok*, *áldkozással* azonosítom. Pedig úgy van. Tudniillik, köznyelvben ritkán fordul elő a' szótörzs, azt többnyire ragosan használják. P. o. *szíd* szó-bul is a' névszó *szídek* volna, de mivel többnyire a' *szídkot*, *szídkom*, *szídkod*, *szídka* szókat hallják: a' *k* megkeményítötte a' *t-t*, 's lett a' köznyelvben: *szítok*, *szítkom* stb. Most a' *szídni*, *szíadás* mellett a' *szítkozni*, *szítkozódni*, *szítok* stb. szókat írjuk és ejtjük. Ezen *szíd* szónak megfelelnek a' mordvinban *szüld*, mint a' *híd*, *szem*, *csomó* szóknak megfelelnek a' finnben *silt*, *silmä*, *solmu* stb. Már valamint az *áldok*, *áldkozni* stb-ben a' *d* a' *k* miatt *t*-re változott, a' *szídni*, *szídek*, *szídkozni* példájára: úgy kiesett az *l* is a' hosszú *á* után a' *szüld*, *silt*, *silmä*, *solmu* példájára. Ez utóbbira van nálunk is példa, mert *által*-bul lett *át*, *széltelt*-ből lett *szét* stb. Tehát *áldok*, *áldkozni*, stb. lett előbb *áltok*, *áltkozni*-vá, azután *átok*, *átkozni*-vá. Ennélfogva az *áld*, *áldozat*, *áldomás*, *áldás*-hoz sorozódik még *átok* (*áltok*, *áldok*) is minden származékostul.

Láttuk, hogy a' finn *vannoma*, az eszt *vandma*, a' lapp *vuordnom* esküvést jelentenek, mint a' magyar *áldoma*: most helyén van *nicht gespert*, hogy ugyan ezen szók mind a' három nyelvben *átkot* is jelentenek, mi csak jobban megerősíti az *átok* szó fejtegetését. Tehát a' héber és arab *bárak*, a' latin *sacer*, *obsecrare*, *exsecrari*, a' magyar *áld*, *áldozat*, *áldomás*, *átok*, *átkozás*, a' finn *vannoma*, az eszt *vandma*, a' lapp *vuordnom* egy alapfelfogásból eredő ellenkező két jelentéssel bírnak.

IV. A' mordvin *inäld* vagy *inald* szó nevezetös szálát nyújt kezünkbe további fejtegetésre. Lássuk először e' szót. Máté 9, 39. Májle *inäldodo* az oroszzen nujman, kucsovol nujzät nujma lanksz szonze. Azután *kérjétek* az urát aratásnak, küldjön-hogy aratókat aratására (aratás-ra-övé). Mát. 14, 36. I *inäldszt* tänze, merevel anczak poksamksz szíreszten odüzsan. 'S *kérék* ötet, hagyná csak

érniök szélit a' ruhának. — Az *inald*, vagy *inäld* ige kérni-t teszen. Azért írom *inald* vagy *inäld*-nek, mivel az *azoro* úr szó, *in* szóval, így fordul elő: *inäzoro* és *inazoro*. Tegyük az *in* kedviért ide még az *ineved*, és *íncsi* szókat, megmondván, hogy *ved* víz, *ineved* tenger; *csi* nap *íncsi* innep, mint *azoro* úr, *inazoro* király: 's meggyőződünk, hogy *inald* is összetett szó: *in* és *äld*-bul. Az *äld*-ot ismerjük már az *ält*, *ältamo*-bul, melly megfelel a' magyar *äld*-nak; az *in*-t nem ismerjük még, de az *in-azoro* király, *in(e)ved* tenger, *in-csi* innepbül gyaníthatjuk, hogy *öreget*, *nagyot* jelent. Gyanúkat bizonyosságra emeli az *inencze* szó, melly *legöregebb* (öreg-ső, mint *müjlcze* utolsó, *ikelcze* első, *vezsencze* legkisebb, kis-ső) értelmű. A' magyar *im-äld* tökéletes hasonmása a' mordvin *in-äld*-nak; abban az *l* úgy kimaradt, mint a' mordvin *szüld*-nek, *szid* magyar hasonmásában, 's mint kimaradt az *átok* -ban, lásd ezt a' III. alatt. Tudván a' Temetési beszédbül, hogy hajdan *vim-ädni*-t irtak, ezt a' *vim im* (mordvinul) *in* szót, mellynek nagyot, öreget tevő jelentésit gyanítjuk, kell nyomozni.

A' magyar *vim* a' cseremisz *jum* által, 's a' mordvin *in* a' votják *in* által nevezetös fölfedezésre vezetnek, melly még öregbíti a' magyar *äld* szónak egybetartozását a' török *änd*, a' finn, eszt, lapp *vand*, *vann*, *vuordn* szókkal. Ugyan is a' cseremisz *jum* istent, a' votják *in* mennyet jelent; e' két szó pedig következőkre utasít. A' cseremisz *jum* összefügg az eszt *jumal*, a' finn *jumala*, a' lapp *jubmel* és *ibmel* szókkal, mellyek mind istent tesznek most. A' mordvin *in* össefügg az eszt *ilm*, a' finn *ilma*, a' lapp *albme* szókkal, mellyek most mennyet, eget tesznek. Hogy ezen két sor, úgymint a' *jumala* isten, és *ilma* ég, menny szó-sor eredetileg egy, és egyet jelentő volt: bizonyítják a' szürjän *jen* isten, mellyrül nem mondhatná az ember, közelebb áll-e a' votják *in*, mennyhöz, vagy a' cseremisz *jum*, istenhöz, — 's a' votják *in-mar* isten, mellyet viszontag a' finn *ilmari*-val kell összekötnünk, úgymint az *ilma*-bul lett légistent jelentő szóval. Tehát a' finn *jumala* és *ilma*, a' lapp *jubmel* és *ibmel* és *albme*, az eszt *jumal* és *ilm*, a' votják *inmar* és *in*, mellyek istent és mennyet jelentenek, azon egy törzsű szók, mellyeket a' nyelv szokás később két dolog elnevezésére használt. A' törzs az *egyet*, *levegőt*, *mennyet* tette; ezen anyagi szó lett azután elvont, vagy személyisött értelemben, istennek neve is. Megint nagyon eredeti felfogásnál vagyunk, mellyet

a' latin *diu*, sub *dio*, sub *Jove*, és *deus*, 's ennek forrása a' szanszkrit *déva* is támogatnak; innen ezen szólások is: Jupiter tonat, mi csak annyi, mint: a' menny dörög, a' menny-atya dörög, Zeus pluit, az ég(bül) esik. Azon felfogásbul igen is folyhat, hogy utóbb a' votják *in*, mennyet, 's a' szürjén *jen*, istent jelentsen.

Ezen *in*, *jen*, *jum*-nak hasonféle már a' magyar *vim*, *im* is a' *vim-áld*, *im-ád* szóban, 's a' mordvin *in* az *in-áld*, *in-üld* szóban; 's a' két szónak jelentése gyönyörűen kifejlik, mert teszik: *deum obsecrare*. Az imádni származékai: *imádság*, *imádás*, *imádkozni* (*vim-áldkozni*) stb. mind világosak *). Hogy az *imádkozni* idomban a' *d* megmaradt a' *k* előtt, 's nem változott el *t*-re, mint az *áldkozni* = *átkozni* szóban: egyedül onnan van, mert az *imádni* sürűbben járt, mint az *áldok*, *szidok*, abban tehát a' nyelvtudat megörözte a' *d*-t.

Grim J. „über den Namen des Donnerers“ czímű értéközésében, a' berlini akadémia 1854-ki *Abhandlungen*-jaiban a' *jumala*-t így taglalja: *juma* és *la*; 's úgy véli, hogy *juma* dörgést, *la* pedig helyet jelent, mivel ezen helyet jelentő *la* gyakori képző a' finnben. p. o. *Kalevala* a' kalev nép lakóhelye; *appila* az appinak, após. nak lakhelye stb. — De ezen fölfogást ellenzik a' lapp *jubmel*, *ibmel*, és az eszt *jumal*, mellyek bizonyítják, hogy azonosak az *ilma*, *ilm*, *albme* szókkal. Szerintem az ég, menny, a' héber רקיע *rákia*, és a' szanszkrit *déva*, finnben *jumala* és *ilma*, lappban *jubmel*, *ibmel* és *albme*, esztben *jumal* és *ilm* cseremiszbén *jum*, votjákban *inmar* és *in*, szürjénben *jen*, magyarban *vim*, *im*, mordvinben *in*. Az még a' kérdés: ezen szók alapjelentése *nagyot* teszen-e, vagy *fényest*? A' lehető feleletre tán következők szolgálnak.

V. A' mordvinban az *in*-et több összetett szóban találtuk, úgymint *in-azoro* király (azoro úr), *in(e)-ved* tenger (ved víz), *in-csi* innep (csi nap). Vajjon nem tartozik-e ide a' magyar *in-nep* is? Hogy ne bántson a' szó külseje, megmondjuk, miért marad meg az *im-ád* szóban és származékaiban az alhangu *á*, 's változott el az *a* az *in-nep*-ben (in-nap)? Azért, mert amaz sulyosbított, vagy hosszú *á*: ez pedig nem olyan, hanem mintegy csak fele-erejű amannak; ezt hát az összetétel első tagja, az *in*, magához hasoníthatta, de amazt, mint magánál sulyosbat, nem birta magához hasonítani.

*) Mit ér hát a' csonkított *ima*? 's mit ennek új sarjadéka *imola*? Tanácsos-e szagatni metélni a' szókat, mielőtt kiösmértük azok elemeit?

Igy lett a' palócz *fejel* fej-al-bul, 's megfordítva a' szokott *havasalföld* havas-elföldbül. Most lássuk az *innep* belsejét.

A' Dévai Mátyásnak tulajdonított kátében ezeket olvassuk: *innepet illj*; — ő nálok az *innep-illés* nem vala hivalkodás, részegség, tobzódás stb. A' régi magyar Passióban is (kiadta Toldy 1856-ban) mindig *innep* áll; egy helyütt, a' 35. lapon találom: jöve kedeg pogácsáknak *idnepe* stb. Egyébiránt az *in-nep* szó a' legrégebb összetételekhöz tartozik, mert abban a' *nap* szinte elhomályosodott már, miért is az említett Passio 45. lapján így is olvassuk: Kételen vala kedeg az *innepnapon* ünekik egyet elbocsátnia. Ismétölni kellett már a' *nap* szót. — Az *inneppel* össze szoktuk kötni mai nyelvészeti okoskodásinkban az *üdv* szót. Ezt a' Passio *idv*-nek írja, p. o. a' 66. lapon: Nem lehet olly nagy háboruság emberbe, hogy ki édességre nem változik, ha az *idvezítettnek* keserüségét szívében gyejtendi — 's így több helyen. A' káté ellemben *üdv*-et ír, p. o. nekem is atyám, *üdvözítöm*, istenem; — ü *üdvözíti* avvagy tisztítja meg az ü népét stb. Nyomozásunk tárgya tehát az *üdv*, *idv*, *id*, *in*.

Sokszor tévesztenek a' hasonhangu szók. Mivel azt mondjuk: *lovat ülni*, *törvényt ülni*, *tort ülni*: azt gondoltuk, ez és az *illeni* = *innepelni* egy. Nem úgy van: az *ülni* sedere, és *illeni* (*innepet illj*) celebrare kétféle szó és különböző fogalom; 's ha ezen utóbbi *ü*-vel volna is jó (*ülleni*): még sem kell összezavarni az *ülni*-vel. Továbbá, minthogy *idnep* és *innep* van, 's előfordul *idvez* és *üdvöz*: ezek gyökét egynek lehet tartani; de meg kell különböztetni a' származékait. Az *in*, *id*-től származik *illeni* celebrare, mintegy *inleni*, vagy *idleni*; az *idvez*, *üdvöz*-ben, ha összefügg is amaz *in*, *id*-del, új képző van, mellytől lesznek: *üdvözleni* salutare, *üdvözülni*, *üdvözíteni* salvaré, salvare. Az *illeni*-t (vagy ha jó: *ülleni*-t) nem lehet egy jelentésünek tartani az *üdvöz idvez* származataival. — De hát mit tesz ezekben az *in id* szó? Épen azt, mit az *albme*, *ilma*, *ilm*, *in* lapp-finneszt-votják szók, t. i. léget, mennyet, istent. A' magyar *in* ollyan csonkított, mint az osztják *in*; az *idn* pedig, melly az *id*-nek (*idnep*) teljesebb idoma, inkább közelődik az eszt *ilm*-höz; egyébiránt abban a' *d* ollyan erősítés, millyen a' *b* a' lapp *albme* szóban.

De mutatnak-e a' nyelvek példát arra, hogy *ilm*, *in* féle szókbul celebrare igék lesznek? Mutat a' szanszkrita, mellybül a' *déva* szót, az eredeti felfogás földerítése végett, felhoztuk. Már a' *déva*

is *div* fényleni-nek származéka, mibul accus. *divam* görög gen. *δῖος*, accus. *δίᾱ*; 's mibül *dijō*, *djáus* = *ξεύς*, *djupiter* = jupiter. A' *dévatul* lesz *dévaja* ige, mely jelent: istent tisztelni. Szakasztott ilyen jelentésű az *in-leni*, *illeni* magyar szó; ennél fogva a' magyar *innep*, a' mordvin *in-csi* annyi, mint isten napja.

Hogy, hogy! miután *in-azoro* király, *ineved* tenger, melyeket inkább *nagy* úrnak, *nagy* víznek kell értelmezni! — E' szók: nagy, király, isten stb. egy alap-felfogásból erednek; a' votják *inmar* isten és úr; a' mordvin *paz* isten és úr, a' szanszkrit *déva* hasonlókép mindkettőt teszi. A' magyar *in* (az albme, ilma, ilm, in szerint) a' kiterjesztett eget teszi, a' mely nagy is, magas is, messze való is, mint a' szanszkrit-görög-latin *déva*, *δῖος*, dius. Az ég egyzersmind a' tisztaság és világosság látványa: azért lesz a' finn *ilma* = levegő törzstül nemcsak *ilmari* légisten, hanem többféle ige is, p. o. *ilmestyn* nyilvánulok, kitetszem, *ilmestys* kijelentés, *revelatio*, *ilmoitan* nyilvánítok stb. 'S ilyen a' nyilvánosságot, nyilatkozást, örömet jelentő értelme van a' magyar *idvez*, *üdvöz*, *üdvözöl*, *üdvözít* szóknak is; nagyon talál ide a' régi káténak kifejezése: *ü üdvözíti*, *avagy tisztítja* meg az *ü* népét. Az előadattak szerint tehát *vim*, *im* (*vim-áldani*, *im-ádni*) és *in* (*in-nep*) szók egytörzsök, egyjelentésűek; 's valamint a' votják *in* a' ragok előtt *m-et* veszen föl: úgy nálunk is *inm*, *idm* vagy *idv* lehetett az eredeti szó, melyből *vim* maradt meg a' *vim-áldani*ban, 's talán *idm*, *idv*, *im* az *in-nepben*, *id-nepben*. Tehát a' *vim-áldani* és *in-leni*, *illeni* sokkal közelebb állanak egymáshoz, mint gondolhattuk. Végre a' *vim* és *in* okát is mutatja az *ü* és *i*-nek az *ün-nep*, *in-nep*, *üdvöz*, *idvez* szóknak. A' rokon nyelvekbeli szók közül pedig legközelebb jutnak a' szűrjén *jen* isten, a' votják *in* ég és *inmar* isten-höz.

VI. A' magyar *in*, *inleni*-höz (*illeni*) tartozik az *illik* szó is, melynek eredeti jelentése az előbbiekből világos. *Illik* tulajdonképen *fas*; *nem illik*, *illetlen* nefas. Hogy nálunk mindent elvesztett ezen szó, mi istenre, istentiszteletre vonatkozó volt benne: azon senki sem fog megütközni. —

Az *ilma*, *ilm* levegő, ég, nagyot, jelest, istenit jelent a' szemléleti fogalom után: de jelent *hiút*, *üreset* is a' tapasztalati fogalom után. Innen van, hogy a' finn nyelvben az *ilma* szóból tagadó és fosztó igemellék lesz, p. o. *on ilman minuta* szószerint: van levegő (üresség) tölem, azaz nálam nélkül van; *antoi ilman* ada ingyen;

sanon ilman szólok ingyen, azaz ok nélkül stb. Így teszen az eszt nyelv is, melly azonkívül az *ilm* szót egészen a' görög-latin-német nyelvszokás szerint *a*, *in*, *un* fosztó értelmében is használja, p. o. *ilm-andis* = un-vergeben, még kapható, *ilm-koolmine* = unsterblichkeit, halhatatlanság; *ilm-auw* = unehre, tiszteletlenség. Monná nyelvben vannak ilyen összetételek is: *ilman-aikojä*, *ilman-ajkaa*, vagy *ilman aikaansa*, esztül *ilm-aigo*, magyarul *ingyen*. Ezen finn és eszt szólások állanak az ismertetős ilma, ilm-bül és *aika*, *aig-bul*, melly *időt* jelent. Az *aika*, *aig* helyett *ikä*, *ik* is állhat, melly szók szintén *időt* tesznek, p. o. finnül: *kaiki ikänensä* minden idejében, azaz mindég, esztül *keik ik*. Az *ikä*, *idő*, szóból igemellékek is lesznek p. o. *niin ikään* így igen, 's *ikään niin* igen így. 'S a' magyar *igen* szónak törzse *ig* = finn *ikä*, az eszt *ik*, melly hajdan bizonyosan *idő*-t jelentött, de most csak ragosan él még, így: *igen*, tökéletes hasonmása levén a' finn *ikään* ragosnak. 'S valamint a' finn *ilma*, és *aika* = *ikä*, az eszt *ilm* és *aig* = *ik* szók egyesülten, így: *ilman aikaan* = ilmanikään; *ilm-aig* = ilm-ik ok nélkül, hiába valót jelentenek: úgy a' magyar *in* is egyesülten az elavult *ig* törzs ragosával *in-igen* szót alkot, melly átvetés által *ingien*, *ingyen*-né vált, 's melly ugyan azt jelenti, mit a' finn és eszt összetételek, t. i. ok nélkül, *idő* nélkül. A' finn *ikään* tehát magyarul *igen*; a' finn *ilman ikään* = *ilman aikaan* magyarul *ingyen*. — Most értjük ezen magyar szólásokat is: *ingyen sem* gondolja: mikor *ingyen sem* vélnők, elhuzzák a' gyékényt alólunk. Az az: *ok nélkül sem*, *idő nélkül sem*, *idején kívül sem*, tehát: *tréfából sem* *).

HUNFALVY PÁL.

*) Ezeket a' szófejtéseket folyó, év ápr. 18-kán olvasám fel a' magyar akademiában, 's azért rövid tudósítást közlének róla a' hirlapok is. Illyen tudósítás nyomán azután „Nemkidemít“ észrevételeket ada az *áld*, *átok*, *ímád*, *ünne*p szókra a' Pesti Napló augusztus 7-kei tárczájában. Ezek szerint *áld* származnék a' latin *altus*;- *átok* a' görög *ara*;- *ünne*p a' magyar *szünnap*;- *ímád* az arab *ihmád*-tul, mert a' természet „eredeti nyelvteremtő- és fejlesztő talentumot csak igen kevés népeknek adott, nevezetesen csak azoknak, kiknek a' sors lakóhelyül a' földnek legjobb tartományait jutatta.“ Ezektil vették volna aztán nyelveiket az éjszaki népek, „ki első kézből, ki másodikkul, ki harmadikkul.“ — Ezen felfogás szerint nem volna semmi fajbeli *nyelv-lényeg*; másfelül a' természet olyan külömbséget alkotott volna az emberek között, millyent az amerikai rabszolga-kereskedők sem állítanak. Az ellenközik az emberi természettel, 's a' történelmi tapasztalással.

Koplya.

A' Magy. Nyelvészet II. 468. l. kérdésbe teszi: miért irok *koplyát*, *kopja* vagy *kópia* helyett. Azt a' mit ott szokásból öntudatosb fontolás nélkül tevék, most meggondolás után is tehetni vélem. Mert *ja*, *je*, annyival inkább *ia* magy. névképzőt nem ismerek, 's mennyire tudhatom egy magyar nyelvtan sem ismer, ellenben *lya*, *lye-t* ingenis. Még pedig

idegen eredetű szókban is, hol az *ly* az *l*-ből lesz péld. *szab-lya* (Säbel, sable), minek eredetét különben a' *szab* tiszta magyar töre is vihetnök vissza, — *dereglye* mi aligha nem szláv eredetű, — *fáklya* (Fackel) — *ereklye* (reliquiae); —

eredeti magyar szókban is; így *dérélye* (tő: dar, der, darab, dercze — eldarabolt tészta), *máglya*, *boglya* (baglya a' képző hasonító visszahatása által) töje: bog = gob, göb, gömb, gomoly, gomolya, gömör, gümő, gyümölcs? — *fúvolya* imolya (így tulajdon nevekben).

Innen a' *koplyán*ak csak ezen írásmódját tartom szabályszerűnek. A' *ja* végzet a' hol előfordúl, vagy idegen szóban áll, mint *haramja*, vagy egyébféle rag. péld. ebben: *orrja*, melyet a' nép ragoz, mint ezeket: *ipája*, *napája*, *fijája*, *apjoka* stb.

Egyébiránt a' *koplya* töjét tiszta magyarnak tartom mind a' mellett is, hogy a' görög *κόπτω* 1) késsel vág, madár orrával vág, koppant; 2) fegyverrel sért; 3) ver, elver, eldönget (l. Passow. I. 1791. l.) és a' német *klopfen* görögül *κολάπτω* ang. *clap*, héber *ká-laf* (Benfey Wurzelle. I. 193.) eszembe jut. Ha pedig magyarnak nem, legalább közösnek; mert természeti hangnak látszik, melyhez minden nyelvnek joga van*). De él is a' magyarban: *kop-ik*, *kop-tat*, *kop-pant*, *kop-pan* stb.

Érdekes volna általában a' magyar fegyverneveket összeszedni 's eredetöket igazolni. A' szablyát és *koplyát* már említém. De a'

*) Finnben *koput* = kopog

gerelyt sem tartom a' *Magy. Nyelv. II. 469. 1.* nyilvánított kétségem mellett is múlhatlanul a' német *ger*-ből származottnak. A' *geréb* (töltés, karók segélyével), *gereben*, *gereblye*, *gerend* (Páriz-pápai-nál: *tignum*) *gerenda*, *gerendély*, *gerézd* (hegyes részecskék a' foghagymánál) *gerencz* és *gérécz* (vékony csontokból alkotva), *gerebsin* (csillagvirág, hegyes szirmokkal) — mindezek egy *karó*-, vagy szeg- vagy czövekféle hegyes valamire mutatnak, mi a' fegyver fogalmával összevág.

Nincs-e ezen tö a' *ger*, *gerj*, *gerjeszt*, *gerjed* stb. családdal összeköttetésben: a' rokon nyelvek tanulmánya döntheti el. Annyi bizonyos, hogy ha *ger* ösztönt jelent (stimulus), *gerjeszt* egészen megfelel első és átvitt érteményben ennek: ösztönöz.

Hadi műszavaink mégérdemlik a' további tanulmányozást.

IMBE SÁNDOR.

A' *kópia* szórul annyit tudok, hogy az a' törökben is *kópia*, mint a' török *gemia*, mellyet magyar szónak Molnár A. és Párizpápai hoznak fel így: *gémia* = *navis oneraria*; ilyen még *csizmadia*, ha ugyan nincs több. Meninszky azt írja a' török *kopia*-rul: *vox polonica*; oroszban is *kopje*. Ez ugyan nem dönti el a' dolgot, mert ha (mit Imre S. úr állit, 's nékem sincs kifogásom ellene), hang utánzó a' szó, mint közös jószág mindenütt lehet. — Kemény János (mert ez jut épen eszembe) mindig *kópiát* vagy *kópját* ír. Az *ia*-t nem merném tehát azért írni *lya*-nak, mert magyar képző. Egyébiránt az *i ly*-é válhatik az ejtésben, mikor a' szófejtés nem igazolhatja is.

H. P.

Rövid elmélkedés az i betűs egytagu szók magánhangzó ragbetűiről.

(Ezen elmélkedés harmadik kézből jutott hozzám kiadás végett. Közlöm, mert tanulságos mind igenleges mind nemleges oldaláról. Szerzője az élő nyelvet tanulja 's egynél több nyelvtényt hoz fel, melyet a' Magy. Nyelvészet is úgy talál, p. o. azt, hogy az élőbeszéd *bul bül, rul rül, tul túl* ragokat használ legáltalánosabban; hogy az *illy, milly, olly* stb. szokat kettős *ll*-el kell írni stb. Azomban igen sok kifogás alá esik fő állítása, melyet se teljes alapon nem mutat fel, se a' nyelvtények volta-képi megfejtésével nem támogat, mint a' cikk végiben meg fogom röviden érinteni).

E' czímet olvasva sokan fogják mondani: ugyan mire való az *illy* csekélység? Ám legyen az ő hitük szerint! — De lesznek talán olyanok is, kik nem egészen csekélylik; tudván azt, hogy csak kitisztult erőteljes nyelv szilárdítja meg a' nemzetiséget¹⁾. — Igen, felelik: de mégis annyi szó egy *i* betűről!*) — oh kérem! ezen megvetett *i* betű még példabeszédkint is nagy szerepet játszik, azért mondják az erélyesen végrehajtott dolog emberéről: *ugyan csak rá s ütöt te ám a' pontot az i-re*; pedig itt épen arrul lesz szó, mikor kell *pont* az *i-re*, és mikor *vonás*? — mert ettől függ egy, fontos kérdést eldöntő grammatikai szabály, melyről eddigelé kevés megnyugtatót hallottam.

A' kérdés röviden ez: *mikor kell az i betűs egy tagu szokat alhangu, és mikor fölhangu magánhangzókkal, 's minőkkel ragozni?*

1) Annyit még sem tulajdoníthatunk a' nyelvtudománynak H. P.

2) *Bólból, rőlről, tőltől* ragokat csak rövid, vagy *u-ü*-szótag után használók; mert azok kizárólagos helyességét nem támogatván semmi alapos nyelvészeti ok, a' hangzókra következő mássalhangzók miatt, vagy egyébkint is *hoszszu*, és *ó-ö* betűs szótag után, a' változatosság, hangkellem és mérték is inkább javasolja a' rövidíthető, nyelvészetiileg *ép* *olty* szabályszerű, az élőbeszédben pedig mindenütt *legáltalánosabb bul bül, rul rül, tul túl* ragokat. Szerző. (Vesd össze a' Magy. Ny. I. 201. stb. lapjait H. P.).

Errül nézeteimet elmondani kényszerít az is, hogy még jobb íróink is mondanak effélét: *írül*² használta sebeire; miből látszik, hogy az *i* betűs egy tagu szók helyes ragozásával nincsenek tisztában, de nemis csoda! mert azon eddigi szabály: hogy az *alhangu magánhangzók csak alhanguakkal, a' fölhanguak fölhanguakkal*; ellenben az *i, í, és é al- és fölhanguakkal egyiránt szövetkeznek*, és *a' szabály nélküli számos kivétel még a' született magyarban is, annyival inkább a' magyar nyelvet tanulókban nagy bizonytalanságot támasztott*³) — E' szabálylyal azon végkérdés: hogy mikor kell tehát az *i* betűs egy tagu szót alhangu, és mikor fölhangu magánhangzóval, és szabályszerűleg minővel ragozni? mégis csak eldöntetlenül marad, — 's nyelvészeink e' részben utóljára is a' kivételekre, vagy az élőnyelv szokása megtanulására utasítják a' tudni vágyót. —

Igazságuk is van, midőn az élőnyelvre hivatkoznak; de abban már alig van igazságuk, hogy az *i* betű al- és fölhangu magánhangzót egyiránt fölveszen; 's épen azt kellett volna kinyomozniok, hogy mikor és mellyik *i* betű kívánja meg élőnyelv szerint az ilyen, vagy amollyan magánhangzóval ragozást? —

E' kérdés fejtegetése kitüzött föladatomban, még pedig az élőnyelvből. —

A' két magyar haza élőnyelve azon gazdag bánya, mellynek vidékenkint 's kerületenkint elágazó tájbeszédéből merithetjük biztosan nyelvszabályainkat; mert egyben egy, másban más vidék, vagy kerület tartotta meg a' nyelv természeti eredetiségét*). — A' tájbeszédnek nyomozását vevén tehát segítségül én is a' kérdéses *i* betűre nézve, ennek természeti sajátságát leginkább a' *tul a' dunai*,

²) Kresznerics *ír, írek, íres-t ír.*

H. P.

³) A' szabály így áll: a o u alhangok; e(ä) ö ü felhangok, *e i* közlőhangok. A' hosszú vagy nyújtott szólók, az az önhangzók, tökéletesen egyenlő természetűek a' rövidekkel.

H. P.

*) Van egy szeretett unoka-öcsém V. R. — ki nem rég Zalába, a' regényes Csobáncz vár közelébe tette át lakását. Ő a' *palóc* beszéd mód eredetiségeit tanulmányozván, abban nyelvünkre vonatkozólag sok érdekes fölfedezést tőn, mellyeket — tudtomra — még eddig világ elébe nem bocsátott. — Kár, ha ebben szerénysége gátolja, — tökéletest úgy sem adhat senki; 's azért, hogy a' fötalált gőzerőt mások szerencsésebben alkalmazták, *Foultoné* a' dicsőség. — (Hozzá csatlakozzunk a' kérőhöz. H. P.)

kivált *Balaton vidéki* beszéd-módban, 's az *i* betűs szók ottani hangoztatásában találtam föl.

A' *tul a' dunai* ember azon *i* betűs egy tagu szókat, melyeket az élőbeszéd közönségesen alhangu magánhangzóval szokott ragozni, állandó következetességgel csak *kurtán röviden* mondja ki; míg a' fölhangu magánhangzóval ragozottakat kissé nyújtottabb kitartással hangoztatja, például: nem mondja, *híd hidat* nyujtva, hanem *híd hidat* röviden⁴⁾; és nem mondja *hír hírek* röviden, hanem *hír hírek* gyöngén nyujtva. — Ezen hangoztatást nyelvünk *i* betűs egytagu szóira lehető egész szigorral alkalmazván; miután úgy tapasztaltam, hogy a' rövid *i* mindig csak alhangu, és pedig *fő- és melléknevekben rendszerint a, igékben pedig o* magánhangzót; ellenben a' hoszszu *i* mindig fölhangu *e* magánhangzót veszén föl: meggyőződtem arról is, hogy így magának az *i*-nek is, ha *rövid, alhangunak*, ha pedig *hoszszu, fölhangunak* kell lenni. —

Hogy a' hoszszu *i* természete okát a' magánhangzók fölhangu családi körében nyomozzam, arra buzdító utmutatásul szolgált tudós nyelvészünk F . . . . . J . . . . ur azon állítása is: hogy „*magyar hoszszu é a' hoszszu í-hez igen közel áll*“; mit némileg bizonyítani látszott az is, hogy a' *tul a' tisztai magyar é* helyett, mindig hoszszu *í-t* mond, így: *édes* helyett *ídes, szép* helyett *szép*, stb. —

De czélt érni akarva, itt megállapodnom nem lehetett; mert érzem, hogy éppen az ezen egyoldalú rokonságnáli megállapodás, (melly legfőlebb is annyit bizonyít, hogy valamint az *é*, úgy a' hoszszu *i* is tulajdonképen a' fölhangu magánhangzók közzé tartoznék), szülte azon következtetést, hogy mivel az *é* rokon az *í*-vel; tehát az *i*, az *é* magánhangzói közös természetében is osztozik. —

A' következtetés e' nézetből, tagadni nem lehet, szabályszerű, 's megis állana, ha a' *fölvett alap* nem volna kérdéses; de egészen mást tanít az élőnyelv. — E' szerint hangfokozatban az *é* rokon ugyan az *í*-vel; de az *í*-nek nem az *é*, hanem ü legközelebbi rokona mind hangcserében, mind fölhangu természetében. — A' hoszszu *i* középen áll az *é* és ü között, 's a hanglétra azon középfogát

⁴⁾ Talán sehol sem ejtik így: *híd, hidat*, hanem *híd, hidat*, mint nyarat. Azután a' Dunán tuli ejtés rövidítvén a' szót megnyomja ám az utána következő bötűt, mintha *hidd, tanítt*-ot ejtene.

teszi, melyen a' hangoztatás nem hátra az *é*, hanem előre az *ü* felé halad. —

Csalhatlan bizonyysága ennek,

- a) az *é*, *i* és *ü* betűk egymásutáni kimondása közben a' működő nyelv 's a' hangoztatás nagyon is észrevehető fokozatos emelkedése; de ezen állítást is erősítőleg legnagyobb bizonyysága
- b) az előnyelv. — Mert vannak ugyan egész vidékek, hol az *é*-t hoszszu *i*-vel cserélik föl, így: *féreg*, *fíreg*; *gém*, *gím*; *ménes*, *mínes*; de a' valóságos akár rövid, akár hoszszu *i*-t *é*-nek sehol se mondják, például így: *csik csék*; *ige ége*; *szin szén* stb. mert ezekben is: *kívánom*, *íz*, eredetileg *kévánom*, *éz*, — lásd: Páriz-Pápai, 's tájbeszéd szerint is, — az *i* csupán az *é* gyökbetűt képviselő cserehang, azonos a' *kéj*, *kérem*, *ék ékes* szókban levő *é* betűvel, melyek a' Tisza mellett szintén így mondatnak: *kíj*, *kírem*, *ih íhes*, — ellenben a' hoszszu *i*-t, *ü*-nek általában mind az élőbeszédben, mind pedig a' régi 's új szótárokban, és iratokban halmazzal találjuk, 's mondhatni, hogy az *i* az *ü*-vel hangcserét többnyire megengedi, például: *bikk*, *bükk*, *ing*, *üng*, (mondják így is: ümög), *üdö üdö*, *fil fiil*, *fige füge*, *fity*, *füty*, *sívelt süvölt*, *hívely hüvely*. stb.

Ezekből tisztán kiderül, hogy a' magánhangzók két osztályával közös természetű *é*, fokozatos hangmeneténél fogva, örömet simul ugyan a' fölötte álló hoszszu *i* hangjához; de az *i* az *é*-vel hasonló viszonyt nem türvén, ennek magánhangzói közös természetében sem részesül, — hanem a' nála ismét felsőbb *ü*-vel rokonul valamint hangcserében, ugy kizárólagos fölhangu természetében is. —

De a' nyelv természetéből folyó elvet követve, világos továbbá az is, hogy valamint a' hoszszu *i* az *ü*-nek, ugy a' rövid *i* az *u*-nak, legközelebbi rokona. —

Bizonyság erre ismét az *o* *i* és *u* betűk kimondásában a' nyelv és hangoztatás fokozatos lenyomulása, 's éppen azon hangcsere, melly az *i* és *ü* között létezik. Ezért mondják: *iborka uborka*, (ugorka), *tik tyuk*, *lik lyuk*, *ih juh*, *csikló csukló*, *binkó bunkó*, stb.

Ezekből tehát önkényt következik, hogy a' rövid *i*, mint az *u*-nak rokona mindig az *alhangu*, — ellemben a' hoszszu *i*, mint az *ü*-vel rokon a' fölhangu magánhangzók közzé sorozandó, 's ragbetűket is ezen szabály szerint veszik föl. —

Miknél fogva a' mondottak után, az eddigi tanok ellenére így állana a' magánhangzók két osztálya:

Alhanguak: a, (á), o, (ó), i, u, (ú).

Főlhanguak: ö, (ö), e, (é), í, ü, (ü).

Mindkét osztálybeli magánhangzókkal közösen szövetkező egyedül az *é*.

Itt azomban már az a' kérdés, hogy mikor rövid, és mikor hoszszu tehát az *i* betű? — Erre is szabályszerűleg felelhetünk, ha az élőbeszédre hallgatunk.

A' született magyar fáradság nélkül megtudhatja csupán magából a' ragozásból; mert, ha az *i* betű *a-* vagy *o-*val, 's általában alhanguval vette föl a' ragbetűt, mindig rövid; ha pedig *e-*vel, vagy más főlhanguval, hoszszu. —

Ellemben a' ragozástul elvontan, tanulók számára:

Hoszszu az *i* betű, valahányszor az élőbeszéd (a' tiszta-mellékit kivéve), azt *élesen*, vagy a' természetüknél fogva nyomósítást kívánó szókban (lásd erre a' jegyzeteket), *kissé nyújtott kitarással* hangoztatja, például élesek: *hír, ív, ír*, (kenőcs), szelidek: *mí, kí, ís*, stb. hoszszu továbbá az olly szókban, melyekben az *i* betű a' közvetlenül utána álló *v* betűvel egy hanggá olvadva, — vagy csak magában is, az utána következő mássalhangzóikrai minden tekintet nélkül *ü*-nek is mondatik és iratik, például: *hív hü, mív mü, sziv szü, rígy rügy*, stb. — hoszszu végre midőn (rag nélküli) törzsök szóban az *i* betű után két mássalhangzó következik, és így positione naturalis nyelvészetiileg is hoszszu,*) például: *tiszt, liszt, kincs, czikk*, stb. 's ekkor az *i* fölébe *pont* helyet a' *vonás* is fölösleges. —

A' hoszszu *i*-hez mindig csak felhangu, még pedig *e* betűt**) lehet szabályszerűleg használni, például: *hír, hírek, híreket; ív, ívek, íveket; ír, írek, írül*; (nem *írul*), *szín, színek, színeket; csíny, csínyek, csínyeket; kincs, kincsek, kincseket; nincs, nincsenek, illy, illyek; kiss, kissebb; friss, (bevett idegen szó), frissebb; víz, vizek, híz, híszek*, stb. —

*) A' nyelvészetiileg hoszszu *i*, költészetiileg is mindig hoszszu; ellenben a' két mássalhangzó miatt költészetiileg hoszszu szótagban levő *i* betű, természetéhez képest, nyelvészetiileg marad rövid, vagy hoszszu, például: *ebben: itt az i is*, a' szótag is hoszszu; *ebben pedig írt, írta*, a' szótag hoszszu, de az *i* rövid. —

**) A' gyök-hangzós képző-ragokat, például: *ul, ül*, stb. kivéve.

Ezen fönf elsortt eseteken kívül egytagu szókbán (így a' többtagúakbán is), az *i* betű mindig rövid, még ha közvetlenül *v* állana is utána; mert rövid *i* a' *v* betűvel *ü*-vé, fölhanguvá soha se változik, hanem a' *v* betű vagy *u*-nak mondatik, vagy megtartja saját hangját, például ezeket: *hiv* (valakit), senki se mondja: *hü*-nek; *sziv* (valamit) *szü*-nek, hanem így: *hiv*, *sziv*, vagy *hi*, *szi* röviden; ellemben olvassuk: *hi*, *hiü*, *hivság*, *hivalkodás*, *bival* stb. ⁵⁾.

A' rövid *i*-hez mindig csak alhangu magánhangzó járulhat ragbetűként, még pedig azzal a' sajátsággal, hogy fő- és melléknéveknél rendszerint *a*, igéknél pedig *o* a' segéd ragbetű, például: *in* *inat* *inak*; *szi* *sziat* *sziak*; *dij* *dijat* *dijak*; *hig* *higat* *higak*; *ir* *irok*; *ri* vagy *riv* *rivok*; *bizik* *bizom*; *hizik* *hizom*, stb. — Ezekben: *higgad*, *izzad*, stb. az *i* hetű rövid volta az utána álló két mássalhangzónál fogva nyelvészetiileg éppen nem szabály ellenes, mert a' második *g* és *z* mássalhangzó a' *hig-vad* és *iz-vad* képző-rag *v* betűjének átolvadásából származik, a' gyök: *hig*, *iz*.

Főlebb azért mondtam, hogy a' rövid *i* betű után fő- és melléknévekben rendszerint *a* magánhangzó a' ragbetű, — mert

Szabályszerű kivételként: azon szókbán, melyekben az egyes szám tárgy-esetét jelentő *t* betű magánhangzó nélkül mondatik, a' többes számban mindig *o* a' ragbetű, például: *kin* *kint* *kinok*; *csin* *csint* *csinok*; *zsir*, *zsirt*, *zsirok* stb.

Szabály ellenes nyelvcsokási kivételek igen ritkák, ilyenek például: *csik*, *gyik*, *sip*, melyeknek tárgyesete bár nem: *csikt* *gyikt* *sipt*, mégis így mondatnak: *csikot*, *gyikot*, *sipot*, *csikok*, *gyikok*, *sipok*. ⁶⁾ —

A' mondottak szerint ezek volnának a' szabályok:

- a) Nyelvünkben a' rövid *i* az alhangu, a' hosszu *i* pedig a' fölhangu magánhangzókhoz tartozik.
- b) Hosszú az *i* valahányszor az élőbeszéd (a' tiszta-mellékit kivéve), azt élesen, vagy szeliden nyomosítva kissé nyujtott kítartással hangoztatja; továbbá mindazon szókbán, melyekben az utána álló *v* betűvel egy hanggá olvadva, akár pedig csak magában állólag *ü*-nek is mondatik, vagy íratik;

⁵⁾ Sőt inkább ezek hosszak: *hi*, *szi*, még a' *v*-vel is *hiv*, *sziv*, de igen: *hivok*, *szivok* stb. H. P.

⁶⁾ Itt szerző nem vette észre, hogy a' tárgy-esetet a' széphangzat ejti egyszer *kint*; másszor *gyikot*-nak, mert *gyikt* nem lehet ejteni. H. P.

vége, midőn rag nélküli törzsök-szóban két mássalhangzó követi. — Ezeken kívül mindig rövid, mégha *v* betű követné is, melly saját hangját szintén megtartja.

- c) A' rövid *i*-hez fő- és melléknevekben ragbetűként *a*, (kivéven azokat, mellyekben az egyes szám tárgy-esetét jelentő *t* betű magánhangzó nélkül áll, s' a' többes számban *o* a' ragbetűjök), igékben pedig *o*; ellenben a' hosszu *í*-hez mindig *e*' magánhangzó járul. — Ezen szabálytul az eltérő nyelvszokási kivételek igen ritkák.
- d) Azon *i* betűs egy tagu szokat, (mellyekben az utána álló két mássalhangzó teszi az *l* betűt hosszuvá, következésképen a' mássalhangzók ragozás tekintetében is *lénnyeges* betűk), két mássalhangzó helyett, bár egyformák legyenek is, csupán egy mássalhangzóval írni, vagy kimondani szabály ellenes, például ezeket: *kiss*, *friss*, *illy*, *milly*, hibásan írják ekképen: *kis*, *fris*, *ily*, *mily*, stb.

Jegyzetek.

1) Hogy a' hosszu *í* legközelebbi rokona az *ü*-nek, és így valóságos fölhangu magánhangzó, azzal is tökéletesen igazolja az élőnyelv, hogy azt még olly szókban is, mellyekben a' hosszu *í* után nincs vele egy hanggá olvadó *v* betű, fölcserélve *ü*-nek gyakran mondja a' magyar, például: *igyekszik*, *ügyekszik*; *siker*, *süker*; *dícső*, *dücső*; *idv*, *üdv*; *ízen* *üzen*, stb.; de bizonyítja az is, hogy fokozatos hangmenet szerint hangot cserél ugyan az *é* az *í*-vel, és az *í* az *ü*-vel fölfelé; hanem a' tiszta *í* az *é* vel, és a' tiszta *ü* az *í*-vel viszszafelé nyelvünk sajátságánál fogva a' hangcserét soha meg nem tűri, például ezeket: *üz*, *küzd*, *ürge*, nem mondják így: *íz*, *kízd*, *írge*.

2) Hogy a' hosszu *í* után álló két egyenlő mássalhangzó helyett sem szabad egy mássalhangzót írni a' mondott ragozási oknál fogva, szintén bizonyítja az élőnyelv, melly ezeket: *kiss*, *friss*, *illy*, *milly*, a' kimondásban minden tájbeszéd szerint hangnyomatosan megkettőzteti, és innét a' sokak családi vezetéknévül szolgáló *kiss* szót is mindenütt elejétől fogva kettős *s*-sel írva találjuk; *s ezeket: *illy*, *milly*, tul a' Dunán, eléggé intőleg a' szabályra minden lágyítás nélkül így mondják: *ill*, *oll*, *mill*, *illen*, *ollan*, *millen*.*)

*) Hogy ezekben, mintszinte a' *melly* visszahozó névmásban is, (melyet hibásan írunk egy *ly*-el), a' kettős *ll* miért van meg, és miért kell meg-

3) Hogy azon szókban is, melyekben némi kétes hangoztatás miatt rövidnek látszik az *i* betű, például ezekben: *híszek*, *viszek*, *vizek* stb. valósággal hoszszu legyen; az *e*-velí ragoztatásán fölül, mélyebb elemzés után mutatja az, hogy ezeket: *hívén*, *hívő*; *vívén*, *vívő*; *víz*, *vízből*, az élőbeszédben is mindig nyujtva hangoztatják; 's ezekben is: *in-t*, *hin-t* a' gyök hoszszu, azért: *intek*, *híntek*. — Ez áll mindenekben a' *mi* személyes, és *mi*, *ki*, visszazahozó névmásokra nézve is, melyekben az *i*, (bár szelídebb nyomosítással hangoztatják is azt), hoszszu, így: a' *mi* (nos) mondatik így is: *mi*, (lásd, Páriz-Pápai, 's régibb okiratok és nyomtatmányok), a' *mi*, és *ki*, névmásokat pedig már avvagy csak visszazahozó természetük-nél fogva is, soha se futva sebesen, hanem mindig lassu hangnyomattal, (és ez teszi, nem pedig csak az éles kímondás más szókban is a' hoszszuságot), szokta kímondani, és olvasni a' magyar; de, hogy a' *ki* gyök minden jelentéseiben hoszszu, bizonyítják ezek is: *kívül*, *kül*; *kinn*, *künn*, stb.

4) Hogy az *i* és *i* teljességgel nem közös magánhangzó, annyival kevesbé *anceps* (mint az *u* és *ü*), következőleg az *i* betűt nyelvünk sajátsága ellenére most *rövidnek*, majd *hoszszunak* tetszés szerint írónk és költőink szabályszerűleg nem használhatják, a' mondottakbul már tisztán áll. —

lennie? annak is fontos oka van nyelvünkben, 's tulajdonképen nyelvünk philosophiájában. 7) — A' magyar szereti a' következetességet, a' hogy gondolkozik, úgy beszél, 's a' hogy beszél, úgy ír; ezért nyomatékos gondolatnak sulyt ad még hangban 's kifejezésben is. — A' névmásokra tehát, 's általában minden nyomosítókra, melyek az olvasó, vagy beszélő figyelmét más valamelly tárgyra viszik át, és így némi gondolkozási időt vesznek igénybe, a' dolog természeténél fogva is nem sebesen elhangzó *rövid*, hanem nyomosító, vagyis *hoszszu* szókat kellett alkotnia, mit a' hangzóhoz toldott két mássalhangzó által idézett elő. Hallgassuk meg csak az élőbeszédet, 's ezeket: *ilyen*, *olyan*, *millyen*, *melly*, *mi*, *ki*, stb. még a' pór nyelve sem fogja *kurtán* és *sebesen*, hanem bizonyos halk nyomattal kiejteni; 's itt az oka, hogy ezek az élőbeszédben még a' név-elő *a*-t is örömost fölveszik, így: a' *mellyet*, a' *mit*, a' *kit*. — De hát még az effélékre: *anyi*, *enyi*, melyek szintén nyomosítást kívánnak, mit mondjunk? hiszen nem a' név-elő *a*-hoz, hanem a' mutató *az ez*, névmáshoz járul a' mennyiségi *nyi* rag, és így: *az-nyi*, átolvadással *anynyi* vagy *annyi*, *ez-nyi* = *enynyi*, vagy *ennyi*. — Takarékoskodni szép még a' betűkkel is; de fukarkodva nyelvet rongálni nem szabad. (Ez helyes. H. P.).

7) Nincs itt szükség philosophiára. Van a' kettős ll-nek szófejtési oka, lásd M. Nyelv. I. 158. stb. lapjain. H. P.

Ellenvetésül hozhatnák föl: az *it*, *int*, igeképző ragok is oda mutatnak, hogy az *i* al- és fölhangu magánhanzóval egyenlően szövetkezik, például ezekben: *tágit*, *hajint*; *szélesit*, *emelint*, stb.; de ez semmit se bizonyít, mert itt arrul van szó, hogy minő hangzó ragbetűt kívánnak az *i* betűs szók? — nem pedig arrul, hogy az *i* betűs ragokat micsoda szók veszik föl? — Ezen fölül, az említett ige képző ragokban (ilyenek többi között: a' határvető *ig* (*ige*, *eddig*), a' határozatlan módbeli *ni*, mennyiségi *nyi*, birtokjelentő *im*, *id*, *i*, ragok is), az *i* betű nem segéd, hanem változhatlan gyökhangzói ragbetű, melyet al- és fölhangu szók külömbség nélkül fölvenni kénytelenek, ha azzal élni kívánnak, éppen úgy mint összetételeknél is, például: *beadom*, *megtartom*; ⁸⁾ de a' miből senki se következtetheti, hogy az *e* alhangu és fölhangu magánhangzókat egyiránt fölveszen. — Végül meg kell említenem azt is

5) hogy ezen szabályszerű természetét megtartja az *i* betű még a' többtagu szókban is, úgy annyira, hogy alhangu szótag előtt, vagy után mindig *rövid*; fölhangu szótag előtt, vagy után pedig *hosszu* az *i* betű, például: *hamis*, *hamisak*, *hamisas*; *szelíd*, *szelídek*, *szelídes*.

Ezeknél fogva kívánatos volna, hogy szótárkészítőink és íróink *pont* és *vonás* által szigorúan különböztetnék meg az *i* betűs szókat; mert így a' magyar-nyelv-tanulók is minden habozás nélkül könnyen alkalmazhatnák ezen igen egyszerű szabályokat.

Sokat írhatnék össze még *e'* tárgyban, de kezdetnek legyen elég; örülni fognék csak, ha mások rendszeresebben kidolgoznák ezen szabályokat, melyek különben is csupán töredék gondolatok hevenyészett eredményei.

N. N.

E' cikk az *i* bötü s szók ejtésére nézve szinte az ellenkezőt tanítja az országos és irodalmi szokással. Alapnak veszi az élőnyelvet. Helyesen. Ámde az: *hogy egy vidék egy, más vidék más természeti eredetiséget tartott meg*, a' milly igaz általában, olly tévesztő lehet az egyes esetek meghatározásában. Mert épen azért,

⁸⁾ Ezek összetételek, 's ide nem vehetők, még példák gyanánt sem, annál kevesebb bizonyítók gyanánt. *Beadom*, *ráveszem* stb. olyanok, mint: *háztető*, *országgyűlés*, *szemgolyó* stb.

H. P.

hogy egy vidék egy, más vidék más eredeti sajátságot tartott meg, az ellenkező is áll, hogy t. i. a' vidékek az eredeti sajátságon kívül ollyat is tartanak, mi rossz, hisz különben nem is volna vidéki nyelv, hanem mind egy, tehát országos, nyelv volna. Már mint kerülhetjük ki, hogy a' természeti sajátságokat keresvén, ne találjuk a' rosszat venni azok gyanánt? mi csak ugyan lehetséges. Úgy kerülhetjük ki, hogy a' vidékek nyelveit egymással szembe állatjuk, 's valamennyiöket kihallgatjuk mindenre nézve; azután hogy a' nyelvtörténeteket is tanukul szólítjuk fel, mennyiben csak kaphatók régi irodalmunkbul. Még úgy is marad ollyan, mire nézve a' kettő, t. i. nyelvünk jelene és tudható multja, nem nyújt elég bizonyítékot az eldöntésre, 's a' rokon nyelvekre is szorulunk, ha kérdőre bírjuk vonni. A' cikk szerzőjétől nem kívánja senki, hogy ezen harmadik tanulságot is kereste legyen: de az első kettőt nem volt szabad vagy mellőznie (a' nyelvtörténetet), vagy csak félig meddig használnia (a' vidékek nyelvét).

Szerző az *i* természete kikutatásában csak a' balatoni vidéket hallgatta ki. Hátha ebben téved a' dunántuli ejtés? Szerző p. o. a' *tanít*, *borít* 's efféléket rövid *i*-vel írja, a' dunántuli ejtés után: pedig itt világos ennek tévedése. A' nyelvtörténetek azt mondják nekünk, hogy az igék gyakori *ít* képzője összevonás utján ojt, ajt, éjt, ét-ből lett *ít-tá*, azért volt előbb *tanét* is, mi most *tanít*. De a' dunántuli ejtés tulajdonkép nemis *tanít*, hanem *tanitt*-ot ejt, tehát a' *t* kettőzésével pótolja a' hosszú *í*-t, mit szerző nem vett észre. Továbbá az ottani ejtés *irr* (ir) *hidd*, (híd)-ot ejt, ezekben is a' hosszú *í*-t kettős mássalszólóval pótolván. Szerző nem ügyelvén a' nyelvtörténet által parancsolt hosszú *í*-re, 's azért nem teljesen fogván fel a' dunántuli szokást, igen gyenge alapot szerzett maga alá, melyen lehetetlen voltakép itélni az *i*-s szók természetéről. Még úgyis egész sorát kellett volna felhoznia az *i* s szóknak, p. o. gyík, csík, zsír, nyír, szij, stb. hogy ezeket a' Balaton-vidéki ejtés szerint vizsgálva megláthatná az olvasó, mit miért ejtenek ott rövidnek vagy hosszúnak.

Gyenge lévén az alap, a' rávetett tan sem ingatlan. De megemlítem még több mulasztását szerzőnek. Nagyon szembe ötlő általános tény az a' magyar nyelvben, hogy sok törzs a' nevezőben és az ige harmadik személyében hosszú szólóval bír, melyly törvényesen bizonyos ragok előtt rövidül, p. o. tó tavat, hó havat, híd

hidat, nyár nyarat, légy legyet, hí hívok, sir sirok, stb. Ezen tényt lehetetlen volt nem venni észre; ha mellőzzük, csalatkozunk az *i* körül is, melly egyszer hosszú, másszor rövid.

A' hasontekintet (analógia) törvényeit is mellőzte szerző. A' nyelv nem ismér különbséget a' rövid és hosszú szólók közt, al-föl- és közlő hanguságukra nézve. A o u szintűgy allanguak, mint á, ó, ú; továbbá e (ä) ö ü szintűgy felhanguak, mint é, ő ü; hogyan térhetne el a' hasontekintetű szabálytul a' közlő é és i, mikor hosszú, így: *é és í?* Nyelvünk írása szegényebb a' volt élőnyelvnél; a' közlő é-nek hosszuját az é-t, nem bírja megkülömböztetni az e (ä)-nek hosszujátul, melly szinte é (p. o. leány és léány, sőt liány, 's béke, békét, sőt békít). De a' nyelvtan tartozik azt tudni, 's a' külsőleg azonos alakukat visszavinni eredetükre.

A' hangfokozat kiténtetésiben is az é í ü, és o i u között önkény mutatkozik, melly azonkívül elmulasztja a' nyelvtörténetet. Az *i* nem váltakozik csak *u*-val, ilyenekben *tik*, *tyúk*, hanem *o*-val is, mint a' hajdani *jog*, *jorg*, most *ig*, *irg*-ben stb. Mert van általános törvény, melly a' mi (áltaji) nyelveinkben is uralkodik, miszerint a' teljes hang u és nehéz szólók (önhangzók) idő jártával gyengülnek. Legteljesebb és nehezebb az *a*, leggyengébbek az *i* és *u*, mint a' *j* és *v* határosai; a' többiek közepett vannak. A' nyelvek azt mutatják már, hogy az a o hang u szólók *e*, *i*-s hangukra gyengülnek, példák a' mienkből: *tanojt-félék*, mellyek most *tanít-félék*, *jorg*, *jog*, most *irg*, *ig*, *fazok* és *fazék* stb. Ezen általános törvénynél fogva tehát *é*-ből lehet *i*, de megfordítva *i*-ből nem lesz *é*; azaz visszafelé a' gyenge szólások nem lesznek erős szólásokká. Innen van, hogy mai napig sok szóban az *é* i-nek is hallik, mire több példát találunk szerző cikkében is: de viszontag, az eredeti *i* nem hallik soha *é*-nek, vagy egyébnek.

Végre a' szólók ezen természetéből magyarázható, hogy nálunk is a' segéd bötű nem lehet *a*, hanem csak *o*, 's ennek megfelelője *ö*, vagy gyengültje *é*. Hol tehát *a* fordul elő látszólag mint segédbetű, ott az hajdan megvolt, 's visszakerül a' rag előtt, p. o. híd, híd-a-k. Ebben az *a* azért áll mint segédbetű, mert a' finn tanúság szerint, hol *silta* a' híd, ezen szó *hida* volt; ilyen még *szíj*, finnül *hihma*, azért *szíjak* stb. A' magyar ige-törzs mindig zárt tagu, (tud, beszéll, lát, tanítgathat stb.), itt azért a' segédbetű nem lehet más mint *o*, *ö*, *é*, így: tud-o-k, tör-ö-k, néz-ö-k, vagy néz-é-k. —

Más törvény lappang tehát azon tények alatt, melyeket szerző felhoz annak bizonyítására, hogy a' rövid i-s szók a-t vesznek föl a' ragokban. A' felhangu szók is ugyan azon külömbséget tüntetik föl, ámbár nem gondol véle a' szerző, azon külső okbul, mert az e-nek kétféleségit, hogy az e (ä) és é, a' közönséges írás nem szokta kifejezni.

Ez itt röviden megemlített hiányok miatt az előttünk lévő czikk nem felel meg tárgyának, sőt egyik főbb állítására nézve, miszerint az alhangu *i* mindég rövid, a' felhangu *i* mindég hosszú, nyilván téved is. Más egyes esetekben is a' hosszú vagy rövid *i* más okbul való, mint a' czikk állítja. Például mi 'nos' hosszú, mert *miv*, vagy *mü* helyett áll; ellemben a' kérdő és visszavivő *ki* és *mi* rövidek, nemcsak a' magyarban, hanem a' rokon nyelvekben is. A' hangsúly, mellyel kérdéskor ejtjük, nem változtatja meg természetöket. A' *ki* viszonyító csak úgy rövid, mint a' *be*, *ra* stb. júllehet önálló képen és ragozott állapotban *béüül*, *bül*, *bül*, *rám*, *rá* = rája szókká lesznek. A' szerző nem isméri a' hangsúly nyelvtani hatását, miért is a' *ki* szórul beszélltében elfelejté, mit legelső jegyzetében a' *ból*, *ról*, *tól*, rövidségérül mondott az élő nyelv után. — De minden hiánya mellett is figyelem-ébresztő a' czikk; kifogásaim is csak arra ohajtanak szolgálni, hogy a' figyelem körülnézőbbé váljék.

HUNFALVY PÁL.

A' román nyelv ismértetése.

A' számnevekről.

(Despre adjectivele numerale.)

A' számnevek kétfélék: határozottak és határozatlanok; mint: câtu a (quantus a um) mennyi, tâtu a (totus a um) annyi, stb.

A' határozott számnevek meghatározzák a' dolog mennyiségét, és ötfélék, u. m.

I. Alapszámok (numeri fundamentali v. cardinali), megfelelnek ezen kérdésre: câti, câte (quot) hány?

Ezek azok:

Unu una o, egy
duoi duoe, kettő
trei, három
patru, négy
cinci, öt
siesse, hat
siepte, hét
optu, nyolcz
nóue, kilencz
diece, tíz
unus prediece (unum supra

(decem), tizenegy
duoisprediece, tizenkettő
treisprediece, tizenhárom
patrusprediece, tizennégy
cincisprediece, tizenöt
siessesprediece, tizenhat
sieptesprediece, tizenhét

optusprediece, tizennyolcz
nouesprediece, tizenkilencz
duoedieci, husz
treidieci, harmincz
patrudieci, negyven
cincidieci, ötven
siessedieci, hatvan
sieptedieci, hetven
optudieci, nyolczvan
nouodieci, kilenczven
una (o) sutà, száz
duoesute, kétszáz
treisute, háromszáz
patrusute, négyszáz
cincisute, ötszáz
siessesute, hatszáz
sieptesute, hétszáz
optusute, nyolczszáz

nouesute, kilencszász
 una (o) miie, ezer
 duoè mii, kétezer
 trei mii, háromezer
 patru mii, négyezer
 cinci mii, ötezer
 siesse mii, hatezer

siepte mii, hétezer
 optu mii, nyolcezer
 noue mii, kilencezer
 diece mii, tízezer
 una (o) suta de mii, százezer
 unu milionu, millio.

A' két, az az, az *u* és *a* végzetűek, mint a' melléknevek ejtegettetnek mint:

N ő n e m.

Egyes szám.

Al. una
 Saj. a unei
 Tul. unei
 Tárgy. pre una
 Hat. dela una.

Többes szám.

Al. une
 Saj. a unora
 Tul. unora
 Tárgy. pre une
 Hat. dela une.

H i m n e m.

Egyes szám.

Al. unu egy
 Saj. a unui
 Tul. unui
 Tárgy. pre unu
 Hat. dela unu

Többes szám.

Al. uni némellyek
 Saj. a unoru
 Tul. unoru
 Tárgy. pre uni
 Hat. dela uni

J e g y z é s e k.

1) Az *unu* névmutatóval ejtegettetik csak az alany esetekben és főnév nélkül; p. o. unu egy, unii némellyek, una egy, unele némellyek; — a' főnévvel pedig mindenkor névmutató nélkül ejtegettetik; mint: unu omu, egy ember. A' nőnemben *una* főnév nélkül áll, a' főnévvel mindenkor *o* tétetik, mint: o muliere egy asszony, pre o muliere egy asszonyt, dela o muliere, egy asszonytól.

2) Az egyvégzetűek vagy nem ejtegettetnek, mint a' 4-től a' 9-ig, vagy csak az alanyesetben; mint: diece tíz, dieci tízesek; sutà (indogerman *sata*) száz, sute százok, miie ezer, miii ezerek; vagy csak egy számban, de két végzettel; mint him: trei három, nő: trele — vagy három végzettel, mint: duoi kettő him, duoce kettő nőnem, duoa köznem.

A' többi alapszámok is ejtegettethek ezen névmás: *estu*, *acestu* ez, *celu* az, a' him; *ésta*, *acésta* ez, *cea* az, segítségével a' nőnemben; p. o. a *acestoru* optu frati ezé a' nyolcz testvéré; vagy *celicinci* furi az az öt tolvaj, *cele* siepte femei az a' hét asszony stb.

3) Az alapszámokkali számlálásban, ha 19-en felül éljön egy főnév, a' szám után az előljáró *de* tétetik, p. o. *nouesprediece copii* tizenkilencz gyermek, *duodieci* de ómeni húsz ember stb.

4) A' 11-től kezdve 19-ig bezárólag a' törzsökös egyesszámhoz *diece* tiz szám kapcsoltatik *spre*, vagy *spra* (latinul *supra*) előljáróval, mint: *unspre diece* (unum supra decem), *duoispre diece* (duo supra decem) stb.

5) A' 20-on felül ha az egyesek 1, 2, 3, 4 stb. tizesekhez adandók, azok ezekkel *si* kötszóval kapcsoltatnak, mint: *duodieci si unu* (duodecem et unum), *treidieci si patru* (triadecem et quatuor).

6) A' következő alapszámnevek: *suta* száz, *miie* ezer, *millionu*, *bilionu* főnevek.

A' számmelléknév: *ambi*, *ambe* illyképen ejtegettetik a' névmutatóval:

	Himnem	Nőnem.
Al.	<i>ambii</i> (olaszul <i>ambedue</i>)	<i>ambele</i>
Saj.	<i>a ambiloru</i>	<i>a ambeloru</i>
Tul.	<i>ambiloru</i>	<i>ambeloru</i>
Tárgy.	<i>pre ambii</i>	<i>pre ambele</i>
Hat.	<i>dela ambii</i>	<i>dela ambele.</i>
Al.	<i>amenduoi</i> (olaszul <i>amendue</i>)	<i>amenduoe—a</i>
Saj.	<i>a amenduroru</i>	<i>a amendurora</i>
Tul.	<i>amenduroru</i>	<i>amendurora</i>
Tárgy.	<i>pre amenduoi</i>	<i>pre amenduoe—a</i>
Hat.	<i>dela amenduoi</i>	<i>dela amenduoe—a</i>

II. A' rendező (ordinali) számnevek megfelelnek erre a' kérdésre: *alu cătelea?* a' himnemben; a' nőnemben pedig: *a cătea* (quotus a um) hányadik; p. o. *ânteiu* a első, *alu duoilea*, a dua második, *alu treilea*, a' *treia* harmadik stb.

A' rendező számnevek képeztetnek az alapszámokból: *duoi*, *trei*, *patru*, *diece* stb. ezekhez a' himnemben hozzáadván e' végszó-

tagot: *lea*, a' nőnemben pedig *a*; elől pedig a' himnembben az *alu*, a' nőnemben pedig az *a* nemszócska tétetik, p. o. *alu diecelea* — a *diecea* a' tizedik; a *duoediecelea*, a *duoediecea* a' huszadik stb.

Ezen rendező számnév: *ántaiu* első, szabályosan ejtegettetik, mint a' melléknévek, p. o. *ántaiulu omu* az első ember, a *ántaiului omu* az első emberé stb. de mikor nem ejtegettetik, elől veszi a' *de* előljárót, mint: *partea ántaia* v. *partea de ántaia* az első rész stb.

III. Az osztószámok (distributivi) megfelelnek a' *câte câti*, *câte câte*? (quoteni) hányanként kérdésre? mint: *singuru* egyedül, *câte unulu* egyenként, *câte duoi* kettenként, *câte diece* tizenként stb., vagy *câtiinsi* hányan? mint: *duoiinsi* ketten, *treiinsi* hárman, *patruinsi* négyen.

IV. A' szorzó számhatározók (adverbe multiplicative) megfelelnek, de *câte ôri*, a *câta ôra* (quoties v. quota vice) hányszor kérdésre, mint: de *una* (o) *data* egyszer, de *duoe ôri* kétszer, de *trei ôri* háromszor stb. vagy *ántaia ôra* — a *duoa ôra*, a *tria ôra* stb. avagy *simplu* egyszerü, *indoitu* vagy *duplicatu* kétszeres, *intreitu*, vagy *triplicatu* háromszoros, *inpatratu* négyszeres, *indiecit* tizszeres, *insutit* százszoros stb.

V. A' kétszerező számok (duplicativi Proportionali) megfelelnek erre a' kérdésre: de *câte plasse* (quotuplex), mint: de *duoe plasse*, de *trei plasse*, de *patru plasse*, de *cinci plasse* stb. vagy: *simplu*, *duplu*, *triplu* stb.

A' névmásokról.

(Despre pronume.)

A' névmások a' főneveknek képviselői. A' névmásoknak eredetét tekintve, némellyek egyszerűek vagy eredetiek; eredetiek: *eu* vagy *io* (latinul *ego*, portugálul *eu*, olaszul *io*, spanyolul *yo*, franciául *je*), *eu noi* én mi, *tu te*, *voi ti*, t. i. az első és második egyes és többes számu személyre nézve; a' harmadik személyre néve pedig eredeti névmások a' következők: *si* nekie, *se* őt, de csak a' származtatott ejtésekben, és mind a' két számban visszatérő értelemben használvák. Némellyek összetettek vagy származottak; mint: *elu* ő a' him-, *ea* a' nőnemben, *meu mea* enyém, *teu ta* tiéd, *nostru nostra* miénk, *vostru vostra* tiétek, *celu cea* az, *cestu cesta* ez, *insu a* őmaga, *dinsu a* (latinul *ipse a* um, olaszul *esso a*, *desso a* ő; és az

ínsu a rövidített személyes névmásokkal *mi ti si* az egyesben, a többesben pedig *ne ve si* összetettjei, mint: *insumi* magam, *ínsuti* magad, *ínsusi* ő maga, *insine* magunk, *insive* magatok, *ínsisi* ők magok; *cine* (quisne) ki, *ceva* valami, *óricine* akárki, *órecine* egyvalaki stb.

Értelmökre nézve a' névmások öt osztályra oszthatnak, u. m. 1) személyes, 2) birtokos, 3) visszavivő, 4) kérdező, 5) határozatlan névmásokra.

A' névmások ejtegetése.

A' személyes névmások.

Egyes szám.

1. szem. Himnem	2. szem.	3. szem.	Nőnem	
Al. eu, io én	tu te	(su sa)	elu ő	ea ő
Saj. mi	ti	si	a lui	a ei
Tul. mie	tie	sie	lui	ei
Tár. me mene	te tene	se sene	pre elu	pre ea
Hat. dela mene	dela tene	dela sene	dela elu	dela ea

Többes szám.

Al. noi mi	voi ti	(si se)	ei	ele
Saj. noue	voue	—	a loru	a loru
Tul. ne	ve	—	loru	loru
Tár. noi v. ne	voi v. ve	—	pre ei	pre ele
Hat. dela noi	dela voi	—	dela ei	dela ele

Jegyzések.

1) *Mi, ti, si*, személyes névmásoknak megrövidített sajátító és tulajdonítói félhangu *i*-vel kiejtvék, midőn az előttök lévő szó magánhangzóval végződik, vagy az utánok következő szó magánhangzóval kezdődik, és egy szótagba olvadnak ezekkel, p. o. da-mi adj nekem, mi a datu adott nekem. Mikor pedig nem kapcsoltnak más szótagokkal, a' közbeszédben egy előltett orrhangu *i*-vel ejtetnek ki, mint: *imi, iti, isi, ii*, valamint a' görög névmások *ἐμοί, ἐσοί, ἐοί*, ezek helyett *μοί, σοί, οί*; ezek használatnak sajátító helyett a' főnevek után, p. o. partea-mi e' helyett partea mea az én részem, és a' tulajdonító helyett az igékkel, p. o. da-mi adj. Egyéb-

aránt a' sajátító eset kifejezésére szolgálnak a' birtokos névmások: *meu, teu, seu, nostru, vostru*, melyeknek ejtegetése következik. — A' megrövidített névmások egyedül nem állhatnak a' mondatban, hanem más beszédrészekkel kapcsolva, u. m. fő vagy melléknevekkel, névmások, igék és részesülőkkel, mely tekintetben elütnek az olasz és francia mássalállóktól, minthogy ezekben csak igékkel kapcsoltatnak össze.

2) *Mie* nekem, *tie* neked, *sie* neki vagy magának, hosszabb tulajdonító idomok. Ezekben az *i* hosszúan, a' *t* pedig *cz*-vé, és az *s* mint a' német *sch* ejtették ki; a' beszédben mindezek mind a' megrövidített névmások: *mi, ti, si* együtt jöhetnek használatban. A' románul rokon nyelvekben csak a' megrövidített idomban jönnek elő, mint: olaszul *mi, ti, si* stb. a' régi latinoknál: *mihe* és *mehe* vagy *tebe, sibe* vagy *sebe* mondatott ezek helyett *mive, tive, sive*, a' *v* betű a' latinoknál csak ebbe *mihi* lágyított *h*-vá, a' többiekben pedig kemény *b*-vé változtatott. *)

3) *Me, te, se* a' tárgyesetnek jelelésére valók, ezektől származnak a' megrövidített *mi, ti, si*, tulajdonító esetek is, az *e*-t *i*-vel cserélvén. Legalább a' régi latinoknál *me* mondatott *mi* helyett; náluk csak ebben a' megrövidített idomban voltak használatban, a' román nyelvben pedig összetételnek *ne* szótaggal, p. o. *mene, tene, sene*, engem, téged, őt. A' tárgyesetben *pre* előjáróval használtak, mint: *pre mene, pre tene, pre sene*; a' nép *pre mine, pre tine, pre sine*-t ejt; a' régi román könyvekben *pre* előjáró nélkül voltak használatban, p. o. *tene laudamu*, téged dicsérünk, *tene binecuventamu*, téged áldunk.

4) *Noue voue* a' *noi, voi* idomoktól, *mive, tive, sive* képeztek, régi latin minta szerint, melyekben a' latin nyelvben a' *v, b*-vé, a' románnyelvben pedig rövidített *u*-vá változtatott.

5) *Ne, ve* megrövidített idomok a' sajátító, tulajdonító és tárgyesetekre nézve; ezek a' *noue, voue* tulajdonító esetekből származtak; a' régi latinoknál is ezen megrövidített idomban használtak, mint: *nis, vis*. az olaszoknál: *ne, ve* és *vi*. Ha utánok más névmás következik, az *e* a' románnyelvben *i*-vé változtatik, p. o. *ni-se, vi-se*, a' régi román irományokban az *e* nem változott *i*-vé (lásd *Elemente de limba romană* Timotheu Cipariu 1854).

*) A' szanszkritban *mahjam* vagy *mé* mihi, *tubjam* vagy *té* tibi. H. P.

6) A' harmadik személyü *eli* *ea* névmás helyett használtatik a' himnemben *d'insu*, a' nőnemben pedig *d'insa* :

<i>Himnem.</i>		<i>Nőnem.</i>	
Egyes	Többes	Egyes	Többes
Al. d'insulu ő	d'insi	d'insa ő	d'insele
Saj. a d'insului	a d'insiloru	a d'insei	a d'inseloru
Tul. d'insului	d'insiloru	d'insei	d'inseloru
Tárgy. pre d'insulu	pre d'insii	pre d'insa	pre d'insele
Hat. dela d'insulu	dela d'insii	dela d'insa	dela d'insele
A. insu (ipse) ömaga	insi (ipsi)	insa (ipsa)	inse (ipsae)
S. a insui	a insiloru	a insei	a inseloru
T. insui	insiloru	insei	inseloru
T. pre insu	pre insi	pre insa	pre insele
H. dela insu	dela insi	dela insa	dela insele

Insu, *insa* névmáshoz ragasztatván a' rövidített névmások *mi*, *ti*, *si* az egyesszámban, a' többesben pedig *ne ve*, *si* lesz a' himnemben: *insumi* magam, *insuti* magad, *ínsusi* önmaga, *insine* miamagunk, *insive* magatok, *insisi* magok, a' nőnemben pedig *insami*, *insati*, *insasi*: többes *insele*, *inseve*, *insei*. — Ezen összetett névmás csak számban, de nem ejtésekben változván, a' személyes *eu*, *tu*, *elu*, *ea*, *noi*, *voi*, *elle* névmásokkal összetéve ejtegettetik; p. o. *eu insumi* én magam, *alu meu insumi* saját magamé, *pre mene insumi* saját magamat stb.

A' birtokos névmásokról.

A' birtokos névmások a' dunántuli románoknál épen úgy ejtetnek, mint a' többi névmások, p. o.

Egyes szám.

Al. meu enyém, teu tiéd, seu övé, nostru miénk, vostru tiétek.

Saj. meuí teui seui, nostrui vostrui stb.

Többes szám.

Al. mei, tei, sei, nostri, vostri.

Saj. meoru, teorú, seoru, nostroru, vostroru stb.

Ugy a' nőnemben is : *mea tea sea, nostra vóstra*; saj.. *meei teei seei, nóstrei vóstre* stb.

A' dunán inneni románoknál pedig : *meu teu seu, nostru vostru* a' him, a nőnemben pedig : *mea ta sa* az egyesben, a' többesben *mei ei tei sei, nostri vostri* a' him-, a' nőnem : *mele tale sale, nóstre vóstre* megegyeznek számban és nemben az előttök lévő főnévvel, p. o. *fratele meu* az én fivérem, *frati mei*, az én fivéreim; *sorórea mea* én nővérem, *sororile mele*, az én nővéreim stb. Midőn pedig a' főnév elébe tétetnek, akkor azonosak a' személyes névmások sajátító eseteivel t. i. a' him nemben a' birtokos névmás elébe tétetik az egyesben *alu* nemszócska, a' többesben *ai* (ali), mint : *alu meu* az enyém, *alu tau* a' tiéd, *alu seu* az övé, *alu nostru* a' miénk, *alu vostru* a' tiétek, a' többesben : *ai mei, ai tei, ai sei, ai nostri, ai vostri*; nőnemben pedig az egyesbe tétetik a' birtokos névmás elébe *a*; a' többesben *ale* nemszócska mint : *a mea a ta a sa,, a nóstra a vóstra* *faptà* az én a' te, az ő, a' mi, a' ti tettetek, — többesben *ale mele ale tale ale sale, ale nóstre ale vóstre* *fapte*; és így a' birtokos névmás csak is az alany- tárgy és határozó esetekben tétethetik a' főnév elébe. — A' sajátító és tulajdonító esetekben pedig mindenkor a' főnév után tétetik megegyeztetvén evvel nemben és számban; p. o. *a amicului meu* az én barátomé, *a fetei* (foetae) *mele* az én leányomé; ez utolsó esetben a' himnemben lévő birtokos névmás csak a' nemben egyeztetik meg a' főnévvel, de nem ejtésekben, a nőnemben pedig *mea ta sa* az egyes számbani sajátító és tulajdonító esetekben ejtegettetik és lesz *mele tale sale*, melly változás a' többesben a' nőnemű nevek általános ejtegetési mintája szerint mindenütt megmarad.

A' visszavivő névmásokról.

A' visszavivő névmás a' személyt vagy dolgot mutatja, melyről szó vala az előtt, illyenek : *care* ki, *ce* ki vagy mi közértelemben, és a' *lu* névmutatóvali összetettjei; mint *celu, cea, ki, celuce, ceace* az a' ki. Visszavivő erővel bír a' névmutató : *lu*, őt, vagy *illu* is, midőn a' mondatban önállólág tétetik, hól az *i* csak támaszul ragasztatik a' *lu* névmutatóhoz; így a' többesben is : *i* őket, midőn az ezt megelőző szó magánhangzóval végződik, vagy ha a' reá következő szó kezdődik magánhangzóval, a' vagy *ii*-vel midőn önállólág van;

p. o. *prindelu* (prehende illum), fogd meg őt; *ilu prindu* (illum prehendo), fogom őt; *prindei* (prehende illos), fogd meg őket; vagy: *ii prindu* (illos prehendo), őket fogom; — a' nőnemben pedig névmutató *a* vagy *o* az egyesben, a' többesben *le* p. o. *o bate* őt veri (t. i. a' nőt), *au batutuo* őt megverték, *le bate* őket veri stb. A' visszavivő névmás *care* latin. qualis, e, olaszul quale, portugálul qual, megfelel a' latin qui, quae, quod-nak és ejtegetik névmutatóval vagy a' nélkül is; a' *ce*, midőn igei névmutató, nem ejtegettetik és a' latin, qui, quae, quod helyébe tétethetik p. o. *omulu ce face bine* az ember, ki jól teszen; *mulierece ce tórce* a' rosz nő, ki fon.

A' visszavivő névmások ejtegetése.

Egyes szám.			Többes szám.	
	Him.	Nőnem	Him.	Nőnem.
Al.	care-le a' ki	care a	carii	carē-le
Saj.	a carui	a carei	a caroru	a carora
Tul.	carui	carei	caroru	carora
Tárgy.	pre care-le	pre care a	pre carii	pre care-le
Hat.	dela care-le	dela care a	dela carii	dela care-le
Al.	ce-lu	ce-a	cei	cele
Saj.	a celui	a celei	a celoru	a celoru
Tul.	celui	celei	celoru	celoru
Tárgy.	pre ce-lu	pre ce-a	pre cei	pre cele
Hat.	dela ce-lu	dela ce-a	dela cei	dela cele

Igy ejtegettetik *celu-ce* a' ki, az utórag *ce* változatlanul maradván.

A' kérdő névmás.

Kérdő névmások: *care cine ce*, mellyik, ki vagy mi. — A' kérdő névmás *care* vagy névvel vagy a' nélkül is használtatván megegyez a' főnévvel nemben és számban p. o. *care judecatoriu' este atátu de negligente, catu se nu invetia legile*, melly ítélő olly hanyag, hogy meg ne tanulná a' törvényeket? — E' névmás: *cine*, mellyel csak személyekről kérdezősködünk, minden névnélkül áll a' mondatban, p. o. *cine este acesta* kicsoda ez? E' kérdő névmás: *ce* vagy nevekkel vagy azok nélkül tétetik; midőn nevek nélkül tétetik,

vele csak lelketlen dologról kérdezősködünk ; ha pedig nevekkel áll, akkor lelkes lényekről, p. o. *ce este acésta* ? mi ez ? *ce omu este acesta* ? micsoda ember ez ?

A' kérdező névmások ejtegetése.

Egyes szám		Többszám	
Himn.	Nőnem	Himn.	Nőnem.
Al. care	care	cari	care
Saj. a cui	a cui	a caroru	a carora
Tul. cui	cui	caroru	carora
Tárgy. pre care	pre care	pre cari	pre care
Hat. dela care	dela care	dela cari	dela care

Al. cine ? ki, Saj. a cui ? Tul. cui ? Tárgy. pre cine ? Hat. dela cine ?

Igy ejtegettetnek az ezekre felelő névmások is : *cutare, atare* egybizonyos, *fiascine* akárki, *careva cineva* akárki vagy valaki, *orecare* valamellyik, *fiacare* mindenki stb.

Egyes szám.		Többszám.	
Himn.	Nőnem	Him.	Nőn.
Al. catu (quantum)	cata	cati	cate
S. a catui	a catei	a catoru	a catoru
T. catui	catei	catoru	catoru
T. pre catu	pre cata	pre cati	pre cate
H. dela catu	dela cata	dela cati	dela cate
Al. atatu (tantum)	atata (tanta)	atati	atate
S. a atatui	a atatei	a atatoru	a atatora
T. atatui	atatei	atatoru	atatora
T. pre atatu	pre atata	pre atati	pre atate
H. dela atatu	dela atata	dela atati	dela atate

A' mutató névmások.

A' mutató névmások : *estu, esta, acestu, acesta* ez. A' mutató névmás a' himnemben két alakban használtatik : *acestu, acelu* vagy *acesta, acela*, a' nőnemben pedig csak egy alakban : *acésta, acea* az. Az első alakban nevekkel használtatik és pedig elébek téve, p. o. *acestu omuti a spusu*, ezen ember mondotta neked ; a' másodikban

pedig nevek nélkül p. o. acesta ti a spusu? ez mondotta neked, a' nőnemben: acésta carte comparatuai? vettedé ezt a' könyvet?

A' mutató névmások ejtegetése.

Egyes szám.			Többes szám.	
	Himn.	Nőnem	Himn.	Nőnem
Al.	Estu (iste)	ésta (ista)	esti (isti)	este(istae)ezek
Saj.	a estui	a estei	a estoru	a estora
Tul.	estui	estei	estoru	estora
Tárgy.	pre estu	pre ésta	pre esti	pre este
Hat.	dela estu	dela ésta	dela esti	dela este
Al.	cestu	césta	cesti	ceste
Saj.	a cestui	a cestei	a cestoru	a cestora
Tul.	cestui	cestei	cestoru	cestora
Tárgy.	pre cestu	pre césta	pre cesti	pre ceste
Hat.	dela cestu	dela césta	dela cesti	dela ceste

Igy ejtegettetik: acestu, acésta ez.

Al.	acelu	acea az	acei	acele azok
Saj.	a acelui	a acelei	a aceloru	a acelora
Tul.	acelui	acelei	aceloru	acelora
Tárgy.	pre acelu	pre acea	pre acei	pre acele
Hat.	dela acelu	dela acea	dela acei	dela acele

A' határozatlan névmások.

A' határozatlan névmások azok, melyek sem a' személyt, sem a' dolgot nem határozzák meg; némelyek ejtegettetnek, némelyek nem; a' melyek ejtegettetnek ezek: *unulu* egy, *niceunulu* egyiksem, *áltulu* más, *amenduoi* vagy ambi mindkettő, *nimene* senki.

A' határozatlan névmások ejtegetése.

Egyes szám.			Többes szám.	
	Himn.	Nőnem.	Him.	Nőnem.
Al.	altu	alta	alti	alte
Saj.	a altui	a altei	a altoru	a altora

Tul.	altui	altei	altoru	altora
Tárgy.	pre altu	pre alta	pre alti	pre alte
Hat.	dela altu	dela alta	dela alti	dela alte.

Egyes szám.

Al. nimene (nemo) senki, saj. a nimenui vagy nimerui, tul. nimenui vagy nimerui, tárgy. pre nimene hat. dela nimene.

A' határozatlan névmások, melyek nem ejtegettetnek ezek : *nesce* valami, *nescine* valaki, de ezek is az előljárok : *la*, *pre*, *dela* segítségével ejtegettetnek.

Az igekről.

(Despre verbe.)

Az ige a' beszédnek egy hajtogatható része, mely módokra, időkre és személyekre alkalmaztatik, mutatván az alanynak cselekvését szenvedését vagy csak létét, p. o. *Fetele colegu flori* (filiae colligunt flores) a' leányok virágokat szednek; s' *a judecatu la mórte* (judicatus est ad mortem) halálra ítéltetett; *io stau* (ego sto) én állok.

4) Az igék származását tekintve némelyek eredetiek (verbe primitive), némelyek pedig származottak (verbe derivate).

1) Eredeti igék azok, melyek másoktól nem származnak, p. o. *laudu* dicsérek, *cantu* éneklek, *dormu*.

2) Származott igék azok, melyek a' beszéd más részeitől származnak, mint :

a) A' főnevektől; p. o. *domnescu* (latin. *dominor*) uralkodom, a' *domnu*, *fericescu* (latin. *felicito*) boldogítok, a' *fericire*, *semnezu* (latin. *signo*) jelölök a' *semnu* főnevektől.

b) A' melléznevektől, p. o. *albescu* (latin. *albesco*) fehérítek az *albu*, *netediescu* (latin. *nitidesco*) simítok a' *netedu*, *negrescu* (latin. *nigresco*) feketítek a' *negru*, *verdiescu* (latin. *viridesco*) zöldülök a' *verde* melléznevektől.

c) A' számnevektől, p. o. *unescu* (latin. *unio*) az *unu*, *secundezu* (*secundo*) követek (valakit hanggal), *dieciuescu* (*decimo*) tízedelek a' *diece* számnevektől.

d) A' névmásoktól, p. o. *insusiescu* tulajdonítok az *insui* névmástól.

e) A' határozóktól, p. o. *intardiu* (tardesco) késem a' *tardiu*, *rapediescu* (latin. *rapidus*) iramodom, a' *rapede*, manecu korán indulok, a' *mane* határozóktól.

f) Az előljáróktól, p. o. *asuprescu* az asupra, innaintezu előre haladok, az innainte előljáróktól.

g) Az indulatszóktól, p. o. *vaietu* jajgatok a' *vai*, *hohoescu* hahatolok a' *hoho* indulatszóktól.

B. Alakjokat tekintve az igék ismét kétfélék: egyszerűek és összetettek. Egyszerűek azok, melyek nincsenek összetéve, mint: *batu* (latin *batio*) verek, *facu* (*facio*) cselekszem, *punu* (latin *pono*) teszek, összetettek azok, melyek kiváltképen előljárókkal való összekötetésből származnak, mint: *desbatu* vitatom, *abatu* vissz tartóztatok, *prefacu* (latin. *praefacio*) tökéletesítek, *repunu* (latin. *repono*) vissza teszek, *supunu* (latin. *suppono*) felteszek.

C. Értelmökre nézve pedig az igék cselekvők, szenvedők és középek.

I. A' cselekvők az alanynak más személyre vagy külső dologra való hatását vagy cselekvését jelentik, p. o. *parintele iubesc pre fi sei* (parens diligit filios suos) az atya szereti gyermekeit.

II. A' szenvedők az alanynak más kül- vagy bel okoktól származott kényszerülését jelentik. Egyébiránt a' románnyelvben, sajátsága szerint, a' szenvedő igék értelme kifejezésére nincsenek külön alakok, sem értelmöket nem lehet kifejezni másképp mint cselekvő alakok által, hanem kivéve a' harmadik személyt, midőn az ige személytelenül használtatik, p. o. *se vede* (videtur) látszik, *se aude* (auditur) hallatszik, *se dice* (dicitur) mondatik, a' szenvedő alak visszavevő igei alakokkal fejeztetik ki, a' mi a' latinoknál is sokszor használatban volt, p. o. *se vertere* e' helyett *verti* visszafordulni, (lásd *Lucr. I. 783. II. 874, 875. stb.*

Jegyzés. A' románnyelvben a' szenvedő értelem kifejezhető a' mult és jövő időkben a' segéd ige „sum“ vagyok és ennek ideje által, melly a' mult részesülő elejébe tétetik, mint: *tu esti respectatu* de toti ómeni i, te minden emberektől meg vagy tisztelve.

III. A' közép igéknek értelme benható vagy is cselekvésök nem hat ki más személyre vagy külső dologra és így a' személynek avagy tárgynak csak létét vagy állapotát jelentik, p. o. *dormu* (latin *dormio*) alszom, *stau* (sto) állok.

Vannak még:

a) segéd igék, melyek segítségével a' többi igék összetett ideinek hajtogatása történik, 's melyek e' következő három: *io sum* én vagyok, *io am* nekem van, *io volu* én akarok.

b) Személytelen igék, melyek mutatják, hogy az alany egészen határozatlan, 's melyeknek csak harmadik személyök van, p. o. *ploua* (lat. *pluit*) eső esik, *ninge* (ningit) havaz, *tuna* (tonat) dörög, *fulgera* (fulgurat) villámlik stb.

Némely igék csak valamely határozatlan mondasokban használtatnak személytelen igék gyanánt, p. o. *se crede* (creditur) hinni lehet, *se vorbesce* beszéltetik, *se pare* (apparet) tetszik, *debue* (debet) kell, *se cade* (cadit) illik, *se cuvine* (convenit) illik, *mi e caldu* melegem van (mihi est calidum), *mi e somnu* (mihi est somnus) alhatnám, *mi e főme* (mihi est fames) éhes vagyok stb.

c) Magára vivő igék, melyek egy a' tulajdonítóban vagy a' tárgyesetben lévő megrövidített személyes névmás által a' cselekvést magára az alanyra idézik, p. o. *io me intristu* (contristor) szomorkodom, *io mi facu cruce* (latin. *mihi facio crucem*) én keresztet vetek, *io mi a ducu a minte* (ego mihi adduco in mentem) én emlékezem.

d) Rendhagyók, melyek a' rendes igék hajtogatási módjától eltérnek, ilyen ige a' románnyelvben igen kevés van, p. o. *ieuu* (levo) veszek, határozatlan jelentő mód a' lua, luare (levare) venni.

e) Hiányos igék azok, melyeknek minden módjok nincsen meg, úgy szinte módjaik, számuk vagy személyeik sincs, mint a' rendes igéknek, hanem vagy az egyiket, vagy a' másikat nélkülözik, p. o. *adda* (adde, adfer) adj, *blemu*, *bleti* (ambulemus, ambuletis) menjünk, menjetek, *haida*, *haidati*, *rajta* menjünk.

Folytatása következik.

Iskolai tudósítványok.

I.

Szóelemzés vagy szavaink egymásközi rokonsága. Dr. Márki Józseftől. (Zweiter Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule der kön. freien Hauptstadt Ofen, 131—154 lap.)

Ismertessem-e a' czimzett munkát? kimondjam-e véleményemet pusztán, indokolás nélkül, vagy ítéletemet bizonyítékokkal támogassam-e? nem tudom. Mióta megláttam, még csak bámulni bírok rajta; vox faucibus haeret! Illyen nyelvészeti munkát irnánk nálunk 1857-ben!!

Tehát csak leirom az első három lapot, 's közlök egy két kivonatot.

„Midőn ez előtt mintegy 25. évvel (!) a' halhatlan emlékezetű Horvát István nyilvános előadásait a' magyar nyelv történelméből tanítványi áhitattal hallgatám, a' derék tanár — egy, a' keleti nyelvekben — mellyekhez számítá a' magyart is — uralkodó elv hurját pendité meg, mellynek hangja agyam 's szívem legmélyeig hatott 's melly ott magát örökre befészkelé. Azóta nem tudtam, nem akartam szabadulni ez elvtől; sőt annak — helyességét száz alkalmazás után is rendületlennek tapasztalván — mindinkább hódoltam, 's hódolok mai napig. — Ezen elv hangzóinkat illeti, 's szerinti: utóbbiak a' szónak nem lényeges, nem határozó —, hanem csak a' beszélő vagy olvasó önkényétől függő alkatrészei; azaz, hogy világosabban szóljak (mert — közbevetőleg, egyszer mindenkorra legyen megjegyezve — bármelly tárgy előadásában a' világosságot én is legtöbbre becsülöm): nyelvünkben eredetileg, midőn az még keleten őseink ajkairól zenge, mindegy volt, 's számos szavainkra nézve bizonyos határig jelenleg is mindegy, — a'

szót képző öszhangzók bármely hangzókkal mondassanak ki; p. *kászolódik* épen annyit jelent, mint *készülődik*; *satu*, *sató*, *sotu*, — egy értelműek; ugyszinte névutóink: *ban*, *ben*, — *ra*, *re*, — *tól*, *től* — *sat*. tökéletesen megegyeznek jelentésükre nézve; *seper* — *söpör*, *siket* — *süket*, *szérű* — *szóró*, *ihol* — *ehel* — *ehol* stb. hangzók változtatva is ugyanazon fogalmat fejezik ki.

Ime tehát az első elv, mely szavaink egymásközi rokonságának fényre derítésében, vezér-szövétnekint folyvást szemem előtt lebegett. 'S ez a' betűk fölcserélésének (vagy rövidebben: a' fölcserélés) elve; melyet azonban — miként a' főnebbiekből látható — leginkább hangzóinkra alkalmaztam; csak igen kevés esetben egyéb (például: d, gy, f, j, v) betűinkre. Mert olly származtatást, mely a' szóznak előbb legtöbb vagy minden öszhangzóját megöli 's ujjakkal pótolja, — a' nyelvszokással ellenkezőnek, erőltetett és sokszor nevetségesnek tartok; ilyenek például Gyarmathinál ¹⁾ a' következők: *vásár* — *bazár*; *késértet* — *kussanye*; *gyógyítani* — *hoiti*; *lélek* — *lelék* (mi dalmát nyelven gólyát jelent); *böles* — *wolchw* — *welho*; *börtön* — *Büttel* stb. — Honnan kitetszik, mikép szóelemezésben valamint hangzóinkra nézve a' fölcserélés: úgy öszhangzó betűinket tekintve az alakazonság elvéből indultam ki; mintán utóbb nevezett betűket a' szó alakjának v. lényegének méltán nevezhetni. — Minélfogva szavaink egymásközi rokonságának meghatározásában második elvemet az alakazonság elve képezé, úgy hogy a' különböző alaku (öszhangzóú) szavakat rokonnak tartani teljességgel vonakodtam; ámbár ellenkezőleg az alakazonság egyedül még nem elég két vagy több szó rokonságának megállapítására.

Harmadik elv, melyet szavaink egymásközi rokonságának fölvilágításában a' fölcserélés elvével egyenlő mérvben használtam, 's mely hasonlókép, mint amaz a' nyelvészetben egyetemleg

¹⁾ „Vocabularium, in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy. Szótár, melyben sok magyar szókhöz hasonlóhangu idegen nyelvbeli szókat rendbe szedett Gyarmathi Sámuel, orvosdoctor és a' göttingai tudós társaság tagja. Bécsben, 1816.“ Hogy az e' munkában elősorolt szavakat a' szerző legnagyobb részt idegen eredetűeknek tartja — ellenkezőleg a' czímmel s' előbeszédében (IV. l.) nyilvánított határozatlan ítélettel — az a' nevezett munkának forgatása közben többször előtűnik; például a' *Sziget* szónál.

el van fogadva ¹⁾, — a' betűk áttételének (rövidebben : az áttétel) elve; melly magában foglalja a' szótag vagy egész szó megfordítását is. Ezen elv szerint jő tisztába, nem kis meglepetésünkre, számos szavaink rokonsága — egymásközt vagy idegen nyelvbeliekkel; p. *sisak*, megfordítva : kasis (latin szó : cassis); *závár*, megfordítva : ráváz, ravasz (főnév, midőn az szinte závárt — Schloszriegel — jelent); *visit*, első tagját megford.: sivit; *kanál*, kalán; *kürt*, türk; *pök*, köp; *hajlék*, lakhely; *szikla*, kiszal (köszal, köszál) stb.

Szavaink egymásközi rokonságának bizonyosságra emelésében vezérfonalat nyújtott negyedszer : a' tartalom v. értelem-azonság elve; úgy hogy két vagy több szót csupán akkor tartok egymásközt rokonnak, ha azok értelme egymáshoz lehető legközelebb jár vagy épen megegyez; p. *füst* főnevet a' fölsiet igével rokonnak állítom, minthogy ennek értelme amazét leginkább megközelíti : ellenben rokonságát a' föst vagy fest igével a' külalak rendkívüli hasonlatosságának daczára is, el nem ismerhetem; miután először a' festés eszméje sokkal későbbi, mint a' fölsietésé; másodszor a' füst megfogja ugyan a' tárgyakat korom képében, de azért festeni nem mondatik; harmadszor a' fölsietés lényeges tulajdona minden füstnek, ez a' levegőnél könnyebb és így fölsietni kénytelen levén : holott a' festés, feketítés más tárgy érintéséhez van kötve, tehát föltétes; 's végre negyedszer a' fölsiet igében a' külalak is azonosítható a' füst szóéval, mert az l őszhangzót, az i e hangzókkal együtt mint eredetileg fölőseket kihagyhatni; ugyanis a' tulajdonképeni gyök nem föl, hanem fe, fő, fü; a' hangzók pedig egyen kívül bármelly szótagból kimaradhatnak; tehát fölsiet = füst — külalakra nézve is. (Egyébiránt lásd a' Fest igét a' maga helyén).

Ezen elvekhez ragaszkodva 's azoknak minél gondosb alkalmazása által sikerült csaknem valamennyi gyökszavaink rokonát föllelnem 's egyszersmind azon előítéleten, mellynél fogva némelly rövidlító nyelvbuvárok minden szót, csaknem kivétel nélkül, melly a' magyar és még egy más nyelv p. a' latin, franczia, német, szláv stb. nyelvek szavai közt hasonló alakban 's értelemben föltalálta-

¹⁾ Lásd : „A' magyar nyelv rendszere. Közre bocsátá a' Magyar tudós társaság. Budán, 1846.“ 12—15, 18. lapon.

tik, azonnal az utóbbiak valamelyikéből vettnek és így nem magyar származásának állítják, ezen előítéleten, mondom, bátran keresztül gázoltam. — Mert utoljára is honnan bizonyítható be, miszerint a' kérdéses szavakat mi kölcsönöztük-e másoktól, vagy mások mi tőlünk, ha nem a' szónak alkatrészeire bontásából, melyek sajátaink levén, az egész, vagy maga a' szó is tulajdonunk. — Hogy példáért messze ne menjünk, illy előítéletben sinlődnék azok, kik a' „származik“ igét idegen eredetűnek tartják, 's csak az „ered“ szót igazi magyarnak. Holott e' két ige testi lelki rokon; mi kitettség a' következő elemzésből: származik, szeermezik, két szót tagot megfordítva: ereszemzik (eremzik, ered); ugy szinte e' szó: *rokka*, melyet bizonyára sokan idegen származásának vélnek, az áttétel elve szerint: karok, körök-ké változik, melyet immár mindnyáján sajátunknak ismerünk; 's ha mégis valaki ez iránt hasonlólag kétségben volna (talán a' latin *circulus* miatt), azt a' kör szónak jelen munkámban találtató elemzéséhez vagyok bátor utasítani. — 'S hogy még pár példát idézzek: Gyarmathi főnebb említett munkájával mások is a' *szátyár* és *szatyor* szavakat aligha magyaroknak tartják; nevezett szerző első a' latin: *satyrus*, másodikat az illir: *zator*, *sacher*, *szityer* szavakkal hozza össze 's a' könyv szelleméből ítélve, alkalmasint ezektől is származtatja; már pedig igen csekély külalak-változtatással, melyet mindenki megengedhet, 's a' tartalom leghivebb megtartásával, a' két szóból ezen másik igen ismeretes, mindnyájunk által magyarnak tartott szó áll elő: szétjáró! Avagy a' szátyár beszéd 's a' két fülénél fogva karon hordozható szatyor — nem szétjáró dolgok-e? (A' szatyor különösen azon helyesebb értelemben, hogy azt szétnyithatni, terjeszthetni.) — Vagy a' *tj* betűk *ty*-re, a' közép *e* hangzó hasonló hangkövetés elvénél fogva *a* és *á*-ra nem szokott-e átváltozni?

Kétes esetben, ha t. i. valamely szónak rokona mind alak, mind értelemre nézve idegen nyelvben épen ugy föltaláltatik, mint saját nyelvünk szavai közt; 's ha az a' kérdés: melyik nyelv tulajdonképen a' szó? — azt felelem, hogy: a' mi nyelvünké; mert saját szavaink sokkal régebben és közelebből vannak egymással összeköttetésben, mint bármely idegen nyelv szavaival; tehát inkább föltehető, miszerint a' szó magyar és nem idegen rokontól vette származását. — Azon ellenvetés sem bir mindig nyomatékkal, melyhez képest, ha a' szó tárgya a' főnforgó nyelveket be-

szélő népek valamelyikénél előbb ismeretes volt, mint nálunk, az illető szó magyar eredete tagadtatik. Mert arról mi nem tehetünk, ha más nemzet épen olly szóval él valamely általa fölhalált vagy nála előbb ismert tárgy kifejezésére, melly történetesen, vagy mint valamely őskori közös nyelv maradványa a' mi nyelvünkben is ugyanazon vagy igen hasonló eszmét jelel p. sál (schwal), salak (Schlacke), garas (grossus, Grosche) stb. Ez csupán arra mutat, hogy az illy szavak gyöke, nemcsak a' mi nyelvünkben, hanem más népekében is meg van; 's hogy ezek uj eszme birtokába jutván, azt v. származékát ennek jelelésére fölhasználák: ellenben mi, hasonló eszme nélkül szükölködván, ugyanazt használatlanl hagytuk, mindaddig míg az eszme a' szóval együtt hozzánk eljutván, ezt is megtartottuk, ámbár talán abban sajátunkra nem ismertünk. — Igy van a' dolog főnebbi 's némelly egyéb szavainkkal. Ugyanis: *sál* szóhoz mind külsejök, mind beltartalmokra nézve igen közelítenek: szál, szalag, szél (szélesség); *salak*-hoz selejt, silány, sülyed, alsó; *garas*-hoz körös (karas), gariga, karika stb.

Azon meg ne ütödjék senki, hogy egyik vagy másik szónak rokonát ollyan szóban mutatom be, melly a' tárgynak talán nem lényeges, hanem igen is szembeötlő tulajdonát fejezi ki; mert nem kell felednünk, hogy a' nyelvet nem tudósok, hanem a' természetes eszü nép csinálta; ez pedig a' tárgyakat — igen helyesen — nem valami mélyen rejő, hanem a' legföltünőbb 's gyakran első pillanatra észrevehető tulajdonok után nevezi el p. e' szerint *kormány* rokon ezen szóval: kiérmény, mivel az említett hajórésznek a' kiérés, a' hajóból kinyúlás — legszembeötlőbb tulajdona; *száraz* annyi mint: záraz, zaaraz, zaraaz, zöreez, zörejez; t. i. a' száraz tárgyaknak p. száraz faágaknak a' fán, száraz ruhának stb. legkiválóbb sajátsága a' zörejezés, zörgés stb.

A' 139. lap 1) jegyzete: „A' *mater* és *materia* szók hasonlólag magokban foglalják a' ma — any gyököt. És különös! a' *mater* szó megfordítva: terma, termő! Valamint a' *natura* is, mellynek gyöke szinte „na-an any“, kevés változtatással *matura*, *mater*.” — A' 141. lapon: „*Atlasz* (szövet): atszal, ötszal, ötszál. Bizonyítja ezt a' Lehrbuch der Technologie v. Barentin, Giessen, 1853. 73. lap-pal.” Ugyanott: „*átok*: kvát, kiut-(asít), kivet.” „*Atya*: atá, tá (gyöke a' tá-p szónak), tö (melly a' belőle kihajtott növényt szinte táplálja), ét (melly szó már egyenesen tápot jelent). Ez értelem mel-

lett szólnak még a' következők : atya latinul *pater*, miből kis módosítással *taper*, *táperő* kerül ki" stb.

A' 143. lapon : „Dohány : dovány, dövény, gyövény, jövény, jövevény (indigena.) Kisfaludy Károlynál olvashatni : „Én úgy vélem, dohány nálunk, bárki mit állitana, a' legjobb *indigena*!” — De elég, elég! Az egész munka egy remek!

Gondolatiforgácsok a' tanteremből.

1. Lehet-e *Thukydides gymnasiumi* olvasmány.

A' tartalomnak tanulságos volta és az irálynak példányossága azon két döntő ok, mely legtöbbnyire határoz a' régi írók tanodaszerűségéről. Érdekességét illetőleg *Hegel* Thukydidesnek történelmi munkájáról szóltaiban azt mondá, hogy ezen iratban áll az általános haszon, melyet az emberiség a' peloponnesosi háborúból vett, a' mennyiben t. i. annak szerzője a' valódi történetírásnak megtámadhatlan elveit fölfedezé és megalapítá. A' tárgyi kelék meg volna tehát. Az idomiról azt mondják, hogy Thukydides irálya *nehézkes*! Igaz a' mi igaz : Platóné jóval szabályosabb, *Isokratesé* pedig hasonlíthatlanúl zengelmesebb. De hátha Thukydidesé velősebb és edzőbb? Azután egész terjedelmökben csak *Sophokles* színműveit és Platónnak rövidebb beszélgetéseit szoktuk olvasni; ellenben ha néha *Demosthenes* koszorúérti beszédét olvassuk is egy jó készütségű VIII. osztálylyal, kihagyásokkal tesszük, az elvre emlékezve mindig, hogy a' tanuló ifjúságnak épen csak a' legjobb elég jó. Húsz maturus között alig olvasta egy az egész *Iliast*, 's ötven között nincs egy, ki végig ment volna *Herodotoson*, habár mind a' kettő tanodai olvasmány. E' szerint szabad kiszemelni érdekes darabokat? Tegyük ugyan azt Thukydidesdel. Találhatók nála olly szakaszok, melyek nyelvészetiileg az attikai prosának legkönnyebbjei között foglalhatnak helyet, míg az elbeszélte események az összes világirodalomnak legvonzóbb, legtanulságosabb részeihez tartoznak. Indokolásul, úgy hiszem, elég a' platajai, a' kerkyrai, a' mirigyhaláli, a' pylos-sphakteriai dolgokat említeni. Az sem lenne rossz, ha a' tanuló class. olvasmányában léteges összefüggést, egymásból fejlődést és haladást vehetne észre : p. o. ha az *Iliasban* a' hellének hős-korbeli *discors* *concordiáját*

szemlélné az ázsiai barbárság ellen. Hasonló jeleneteket szerepeltet előttünk Herodotos a' történeti időszakból. Amompharetos hadnagy aligha nem ösátyja a' lengyel *nepozvolim*-nak. Thukydidesnél sok más üdvös tanulságon kívül azon titok kulcsa is található, mikép és miért sikerült Demosthenes korában olly jól és egyszerre a' makedonismosnak a' sírásás a' többi hellének ellen. Egyáltalában nem lehet szándékom akár Demosthenest akár pedig Platont megszorítani vagy épen kiszorítani Thukydides által. De azon tapasztalatomat — reménylem — más tanárok is igazolni fogják, hogy némelly VII. és VIII. gymn. osztálylál $\frac{1}{4}$ haszonnal olvasztatik Sophokles vagy Platon, míg ugyanazon osztály $\frac{3}{4}$ sikerrel olvasná Thukydidest, még pedig csak azért, mivel történet, 's nem karénekkal untató dráma vagy böleselkedő dialogos. A' tanulékonyság nem mindig egyenlő; néha az iskolában is van rossz termés, csak úgy mint a' Hegyalján.

Továbbá igen hasznos gyakorlat, az olvasott szakaszoknak egyszerű utánelbeszélése hellén nyelven. Igaz, hogy erre Krisztusnak parabolái Lukácsnál és az apostolok cselekedetei szintolly alkalmasok és jóval könnyebbek mint p. o. a' *λογος*; de *secernimus sacra profanis*, 's Thukydidest beszéltetjük vagy Protagorasnak tizenegyedikét. Kevésbbé tanulságos, jöllehet figyelemedző, Homerosnak vagy Herodotosnak szigoruan attikai paraphrasisa. Még egy okát, bár félve, vallom be Thukydides iránti ohajomnak. Én ugyanis ezen íróat azért is ajánlom gymn. olvasmányul, mint-hogy még nincs — *käsestecherezve* — akartam mondani magyarra fordítva. *Käsestecher*nek nevezik t. i. a' berlini és boroszlói, a' bécsi és brünni, a' müncheni és würzburgi stb. stb. gymn. tanulók azon kényelmes zsebrétü német nyomtatványokat, melyek ivenként söt levelenként a' *deák* vagy *görög* classicusba betehetők és rölük készülség és izzadás nélkül csinos fordítás olvasható le. — Végre a' nemzet szellemi rokonszenvére is legyünk figyelemmel. Magyar prosánk plastikáját illetőleg még igen sok a' teendők. Adjunk alkalmat ifjainknak, hajlamuk szerint mérközhetésre a' hajdankor példányain. Ha nem csalódom, Thukydides és Tacitus közelebb áll nemzeti gondolkozásunkhoz, mint Isokrates vagy Livius. *Agricola.*

Szent Bruno levele II. Henrik német császárhoz.

Szalay, Magyarország története I. köt. 81. lapján olvassuk, hogy III. Otto német császár után 1002-ben II. Henrik, sz. Istvánunk sógora, lön császárrá. Ez ellen több német fejedelem lázada fel, köztök saját öccse *Bruno* is. Legyőzetésök után Bruno Lengyel — utóbb Magyarországra meneküle Gizela testvéréhez. István közbejárására kiengesztelődék vele a' császár, 's a' megtért testvér az, kit Sz. Bruno († 1008. Lásd Baronius Ann. XI. 28. l.) itt megemlít. Első közlé a' levelet az orosz tudós *Gilferding* 1856-ban; utána *Miklosich* a' „Slavische Bibliothek“ II. kötetében (Wien 1858) a' 307. stb. lapjain. Ebbül vesszük mi. A' szöveg igazításait Jaffé F. tette meg, a' *Regesta pontificum* kiadója, mint Miklosich úr értesít. A' levél kiváltkép a' besenyőkre nézve érdemli meg figyelmünket.

Viro ecclesie pio, Heinrico regi, B(runo) hic, quid nisi misertantum? Quicquid regem decet et cuncta cernenti domino deo placeat ¹⁾, dubio procul sapiat religiosus rex. Est nemo vivens super terram, qui plus diligit vestram salutem secundum dominum et qui plus velit omnem vestrum honorem secundum seculum, multo labore plenum. Frater ²⁾ vester optime carus, episcopus Bruno, cum moram facerem in terra Ungrorum, dixit mihi, vos o rex piam sollicitudinem circa me habere et valde nimis timere, ne vellem perire. Quod utique fecissem et facio ³⁾, nisi prohiberet, qui adhuc prohibet, clemens deus et senior meus sanctissimus Petrus.

Reddat tibi deus meritum in terra viventium, quia, egregius rex, tu, qui debes pene procurare totum mundum, de me minimo servo tuo, ne perirem, dignatus es in nomine domini habere hanc nobilem curam.

Gratias deo! Tu, cum sis rex secundum sapientiam quam tibi deus dedit, studium habes, ut sis bonus et catholicus rector, sis etiam ⁴⁾, qualem habere necesse est, sancte ecclesie pius et districtus auriga. Similiter et nos, miseri qualescumque, tamen tui, ne hanc vitam in vanum consumamus et nudi inveniamur in die mortis, quantum sola misericordia sancti Spiritus fiat, operari, laborare studium mittimus secundum illud optimi Pauli: *Non facio animam meam pretiosiores, quam me*. Ergo, quantum ad me, nihil nisi malum facio tantum; quantum vero ad dominum, ubi vult, citius dicto facio ⁵⁾ omne bonum. Opera dei revelare et confiteri honorificum est; maxime vobis tacere non debeo, cuius sancta persuasione episcopus sum, qui de sancto Petro euangelium Christi gentibus porto.

Certe dies et menses iam complevit integer annus, quod, ubi diu frustra sedimus, Ungros dimisimus et ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos viam arripuimus.

Senior Rutorum, magnus regno et divitiis rerum, mensem retinuit me, et renitens contra voluntatem, quasi qui sponte me perdere voluissem, sategit mecum, ne ad tam inrationabilem gentem ambulare, ubi nullum lucrum animarum, sed solam mortem et hanc ⁶⁾ etiam turpissimam invenirem. Jam cum non potuerit ⁷⁾, et de me indigno visio quedam eum terruerit ⁸⁾, duos dies cum exercitu duxit me ipse usque ad regni sui terminum ultimum, quem propter vagum hostem firmissima et longissima sepe undique circumclausit. Salit ⁹⁾ de equo ad terram; me preeunte cum sociis, illo sequente cum maioribus suis egredimur portam; stetit ipse in uno, nos stetimus in alio colle, amplexus manibus crucem Christi ¹⁰⁾ ferebam, cantans nobile carmen: *Petre, amas me, pasce oves meas!* Finito responsorio, misit senior maiorem suum ad nos in hec verba: *Duxi te, ubi mea desinit terra, inimicorum incipit. Propter deum rogo, ad meum dedecus ne perdas iuvenum vitam. Scio, cras ante tertiam sine fructu, sine causa debes gustare amaram mortem. Remisi: Aperiat tibi deus paradisum, sicuti nobis aperuisti viam ad paganos. Quid plura? nemine nocente duos dies ivimus. Tertia die, quae est sexta feria ¹¹⁾, tribus vicibus: mane, meridie, nona omnes ad occisionem flexa cervice ducebamur, qui toties ab occurrentibus nobis hostibus — sic dixit dominus et dux noster Petrus — mirabili signo illesi exivimus. Dominica ad maiorem populum pervenimus,*

et datum est spatium vivendi, donec per currentes nuncios universus populus congregaretur ad concilium. Ergo ad nonam alia die dominica vocamur ad concilium, flagellamur ¹²⁾ nos et equi. Occurrunt vulgus innumerum ¹³⁾ cruentis oculis, et levaverunt clamorem horribilem; mille securibus, mille gladiis super nostram cervicem evaginatiss, in frusta ¹⁴⁾ nos concidere minantur. Vexati sumus usque ad noctem, tracti in diversam partem, donec, qui nos de manibus eorum bello rapuerunt, maiores terre audita nostra sententia cognoverunt, ut sunt sapientes, quod propter bonum intravimus terram eorum. Ita, sicut iussit mirabilis deus et pretiosissimus Petrus, quinque menses in eo populo stetimus, tres partes circuevimus; quartam non tetigimus, de qua meliorum nuncii ad nos venerunt. Circiter triginta animas ¹⁵⁾ christianitate facta, in digito dei fecimus pacem, quam, ut illi dixerunt, nemo preter nos facere posset. *Hec pax, inquit, per te facta est. Si firma erit, sicut doces, omnes libenter erimus christiani. Si illi senior Ruzorum in fide titubaverit, debemus tantum intendere bello, non de christianitate.* Hac ratione perveni ad seniozem Ruzorum, qui satisfaciens propter dominum dedit obsidem filium. Consecravimusque nobis episcopum de nostris, quem simul cum filio posuit in terre medium. Et facta est ad maiorem gloriam et laudem salvatoris dei christiana lex in pessimo populo, qui sunt super terram, omnium paganorum.

Ego autem nunc flecto ad Pruzos, ubi qui precessit precedere debet, qui illa omnia fecit et nunc facere debet: clemens deus et senior meus pretiosissimus Petrus. Audivi enim de nigris Ungris, ad quos, que numquam frustra vadit, sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri — quod deus indulgeat! — cum magno peccato aliquo cecarentur; qui conversi omnes facti sunt christiani. Hec omnia sola gloria dei et optimi Petri; quantum ad me, nihil nisi peccatum, et hoc ipsum bonum perditum, nisi miserans deus propter se faciat, augeat et addat propter sanguinem sanctorum et specialius eorum, qui nostro evo effusus super terram.

Mi senior, omnia bona fecisti ad meam causam. Deus tibi retribuatur mercedem in resurrectionem iustorum, maxime quia curam geris mei, ne pro errore iuventutis secularia agam et spiritualia deseram. Inde erat, quod me abeunte videbaris irasci. Inde enim fuit, quod me et plura mea, digna risui, ad circumstantes heroes ¹⁶⁾ me absente irrisisti. Que tria: amorem, iram et derisum, nisi me

diligeres, numquam circa me haberes; et nisi tu bonus esses, certe numquam, quod ¹⁷⁾ tibi in me malum videbatur, odio haberes. Dico pro consolatione: quantum vult sanctus deus misereri, pio Petro agente ¹⁸⁾, nolo perire; quod cum sim in me turpis et malus, dono dei vellem esse bonus. Dico pro oratione: omnipotens et misericors deus et me corrigat antiquum peccatorem, vosque faciat de die in diem numquam mortuo bono opere meliorem regem.

Si quis etiam hoc dixerit, quia huic seniori fidelitatem et maiorem amicitiam porto, hoc verum est. Certe deligo eum ut animam meam et plus quam vitam meam. Sed quem nil latet, pretiosum testem habeo communem deum nostrum, quod per gratiam vestram diligo eam, quia quo plus possum, ad vos volo convertere illum. Ut autem salva cum venia regis ita loqui liceat: Bonumne est persequi christianum, et habere in amicitia populum paganum? Que conventio Christi cum Belial, que comparatio luci ad tenebras? Quomodo conveniunt Zuarasi vel diabolus et dux sanctorum vester et noster Mauritius? Qua fronte coeunt sacra lancea, et que pascentur humano sanguine, diabolica vexilla? Non credis peccatum, o rex, quando christianum caput, quod nefas est dictu, immolatur sub demonum vexillo? Nonne melius esset talem hominem habere fidelem, cuius auxilio et consilio tributum accipere et sacrum christianismum facere de oppido pagano posses? O quam vellem non hostem, sed habere fidelem, de quo dico, seniore[m] Bozeszlaum! Respondebis forsitan: *Volo*.

Ergo fac misericordiam, postpone crudelitatem; si vis habere fidelem, desine persequi; si vis habere militem, fac cum Bono, ut delectet. Cave, o rex, si vis omnia facere cum potestate, numquam cum misericordia, quam amat ipse Bonus, ne forsitan irritetur, qui te nunc adiuvat Jesus. Non contradicam regi; fiat sicut deus vult et tu vis. Nonne melius pugnare cum paganis propter christianitatem, quam christianis vim inferre propter secularem honorem? Certe homo cogitat, deus ordinat. Nonne cum paganis et christianis hanc terram in viribus regni rex intravit? Quam tamen sanctus Petrus, cuius tributarium se asserit, et sanctus martyr Adalbertus nonne protexerunt? Si adiuvar[e] nollent, numquam sancti, qui sanguinem fuderunt et sub divino terrore multa miracula faciunt, quinque martyres occisi in terra sua requiescerent. Mi here, non es rex mollis, quod nocet, sed justus et districtus rector, quod

placet. Sed tantum hoc addatur, ut sis misericors, et non semper cum potestate, sed etiam cum misericordia populum tibi acquirere, et quod nunc in tribus partibus, tunc nec in una parte bellum habebis ¹⁹⁾.

Sed hoc quid ²⁰⁾ ad nos? Videat in sua sapientia iusti et boni tenax rex, videant et in dando consilio optimus quisque episcopus, comes et dux. Quod ad meam, imo dei causam pertinet, unum dicam et alterum, quibus ultra non addam. Duo magna mala, quae ²¹⁾ deus et pugnans Petrus in rudi paganismo cepere ²²⁾, nova ecclesia prope sentire debet. Primum, senior Bolezlavus, qui viribus animi et corporis consolari me ad convertendos Pruzos libentissime voluit, et nulli pecunie ad hoc parcere decrevit, ecce impeditur bello, quod sapientissimus rex pro necessitate *dedit*; iuvare me in euangelio nec vacat nec valet.

Rursus, cum Liutici pagani sint et idola colant, non misit deus in cor regis hostes ²³⁾ tales propter christianismum glorioso certamine debellare, quod est iubente euangelio compellere intrare. Nonne magnus honor magnaue salus regis esset, — ut ecclesiam augeret et apostolicum nomen coram deo inveniret, — hoc laborare ut baptizaretur paganus, pacemque donare adiuvantibus ad ²⁴⁾ hoc christianis?

Sed in hac parte pendet omne malum, quia nec rex fidem habet Bolezlavoni, nec ipse irato regi. Eheu nostra infelicia tempora! Per sanctum imperatorem, magnum Constantinum, per exemplar religionis optimum Karolum! est nunc qui persequatur christianum: nemo prope qui convertat paganum! Unde, o rex, si dederis pacem christianis, pugnaturus propter christianitatem cum paganis, placebit tibi in die novissimo, cum, omnibus dimissis, steteris in conspectu ²⁵⁾ principis eo minori dolore et gaudio maiori, quo recordareris ²⁶⁾ te maiora fecisse bona. Non est, quod timeat rex, ne ²⁷⁾ religionis homo, memor malorum, iungat se paganis. Tantum impossibilia nolite querere. Aliter, quomodo rex vult noster, hic Boleslavo vos securum facit, quia in eternum non debet dimittere et ²⁸⁾ in expugnandis paganis semper debet vos diligentissime adiuvere et in omnibus libenter servire. († quanta bona et commoda in custodiendo christianismo et in convertendo paganismo concurrerent, cum ²⁹⁾, sicut pater Myseco cum eo qui mortuus est imperatore, ita filius Bolezlavus cum vobis, qui sola spes orbis superstat, viveret ³⁰⁾, nostro rege!

Inter hec non lateat regem, quod episcopus noster cum egregio monacho, quem nostis, Rodberto ultra mare in euangelium Suigis *transmiserat* Quomodo venientes nuncii verissime dixerunt, ipsum seniore *em* Suigiorum, cujus dudum uxor christiana erat, gratias deo, baptizavit. Cum quo mille homines et septem plebes eandem gratiam mox ut receperunt. Quos ³¹⁾ ceteri indignati interficere querebant. Spem habentes omnes reverti cum episcopo, ad tempus locum dederunt. De quorum habitu et reversione ad explorandum missi nuncii non redeunt. Quecumque docent, merito ad vos, veluti ad regem, qui me perfecit in euangelio, servus vester certa mandare curabo. Quid plura? scitote sub testimonio Christi: ubicumque possum, fidelissimus fautor sum vestre parti. Et quamvis nesciam orare in conspectu domini, verum non desinam latrare, ut vos benedicat salutare dei et in omni opere comitetur vos bona gracia Petri.

Vos vero quicquid in Liuticis et Pruzis convertendis consilium et auxilium potestis ³²⁾ dare, ut pium regem et spem orbis decet, nolite cessare, quia circa horum paganorum dura corda convertendo flante Spiritu sancto noster labor nunc debet accingi omnisque opera et studium pugnante Petro indefesse consumi.

Vale, o rex, vive vere deo, memor bonorum operum; morere tener virtutum et plenus dierum.

---

¹⁾ placere? ²⁾ erat. Ed. ³⁾ faciam? ⁴⁾ et. Ed. ⁵⁾ facit. Ed. ⁶⁾ tunc. Ed. ⁷⁾ pouit. Ed. ⁸⁾ terruit. Ed. ⁹⁾ sedit. Ed. ¹⁰⁾ ipse. Ed. ¹¹⁾ Februarii. Ed. ¹²⁾ flagitatur? ¹³⁾ in numerum. Ed. ¹⁴⁾ frustra. Ed. ¹⁵⁾ animarum? ¹⁶⁾ heroas. Ed. ¹⁷⁾ quid. Ed. ¹⁸⁾ cogente. Ed. ¹⁹⁾ habes. Ed. ²⁰⁾ quod. Ed. ²¹⁾ quam. Ed. ²²⁾ reperere? ²³⁾ hos. Ed. ²⁴⁾ sed. Ed. ²⁵⁾ conspectui. Ed. ²⁶⁾ recordaris. Ed. ²⁷⁾ ne: deest in Ed. ²⁸⁾ cum. Ed. ²⁹⁾ cum sicut. Ed. ³⁰⁾ iuaret. Ed. ³¹⁾ quod. Ed. ³²⁾ potestatis. Ed.

A' magyar nép talányai.

(Lásd Magy. Nyelv. II. 400. lapját.)

426) Mi az : a' házban jár, héjban *) jár, udvarban jár, ház körül jár, hosszú botja van ?

427) Hányat lép a' veréb egy esztendőben ?

428) Nekünk olyan ökrünk van, ha az istállóba megy, a' szarvait künn hagyja ?

429) Mi áll a' vásárban négy lábon, feje pedig pörög ?

430) Télen leány, nyáron anya ?

431) Miért néz vissza a' nyul, mikor a' kutyák kergetik ?

432) Micsoda jótételt nem kíván senki sem magának ?

433) Fekete mint az ördög, még sem ördög ; farka van mint a' cziczusnak, még sem cziczus ; koszoruja van mint a' szüz leány-nak, még sem leány ?

434) Mellyik szent ül a' templomban jobb felől ?

435) Hogyan fekszenek ketten egy alsó lepedőre úgy, hogy egymáshoz ne érjenek ?

436) Mi van legtöbb a' vásárban ?

437) Mellyik tengerben nincs egy csöpp víz is ?

438) Erdőn terem, utcán hordozzák, ugyan ott lármáz is, minden esztendőben csak bizonyos időben használják ?

---

426) macska. 427) egyet sem, mert ugrál. 428) furó. 429) rokka. 430) Fertő taván a' jég leány, a' víz pedig anya. 431) mert hátul nincs szeme. 432) a' betegek látogatását. 433) retek. 434) egyik sem, mert mindenik áll. 435) ha a' küszöbön át terítették 's az ajtót beteszik. 436) hogy ez ? hogy ez ? kérdések. 437) a' mellyik a' térképre van festve. 438) kerepelő, melly a' nagy-hét utolsó napjaiban használtatik.

*) Héj a' dunántúli nyelvjárásban annyit is tesz, mint : padlás. A' székelyeknél : hűű.

H P.

- 439) Micsoda külömbség van a' hurka, és barát között?
 440) Mellyik felén fekszik az ökör legtöbbet?
 441) a) Kapom a' mesztelent, b) taszintom a' szöröst, c) egy szeggel két lyukat bedugok?
 442) Minek van kóczbul a' lödörgője, vagy farka?
 443) Hány szál haja van az embernek?
 444) Mellyik kor legédesebb?
 445) Minden embernek van, de az Istennek nincsen?
 446) Ha az ember lejő a' héjból, mit hágy ott?
 447) Miért énekel a' madár a' kalitkában?
 448) Sokan keresik, pedig nem szeretik, ha van, még is jobb egy, mint kettő?
 449) Mi az : ha betolják puha, ha kihuzzák kemény?
 450) Mellyik legnagyobb úr a' szentek között?
 451) Egynek szoros, kettőnek tág, három nem fér bele?
 452) Micsoda fától borzad minden ember?
 453) Millyen kövécs van a' vizben legtöbb?
 454) Micsoda szekérre nem lehet szénát rakni?
 455) Négyen vannak egy testvérek, egyszerre indulnak, még sem érik el egymást?
 456) Mi legujabb a' vásárban?
 457) Micsoda nyakban nincsen se hus, se csont?
 458) Meddig van a' patkó a' lovon?
 459) Micsoda külömbség van a' csizmazia, és szitásné közt?
 460) Mi jobb egy borjunál?
 461) Micsoda fa van a' szekérben, mellynek neve nincsen?

439) hogy ennek a' dereka, a' hurkának pedig a' két vége köttetik meg. 440) a' szörösön. 441) a) vasat b) ökröt c) az iga szeggel az igan két lyukat. 442) a' haragnak. 433) 9999 : a' ki nem hiszi olvassa meg. 444) a' czu-kor. 445) Ura. 446) a' lélekzetét. 447) mert nem mehet ki. 448) tetű. 449) kenyér. 450) Szent Márton, mert mindig lóháton jár. 451) titok. 452) a' bitó-fától. 453) vizes. 454) a' Gönczöl csillag-szekerére. 455) kocsiban a' kerekek. 456) a' ló, ökör stb. ganéj. 457) a' korsó, üveg-nyakban. 458) míg a' kovács föl nem üti, mert azután a' ló van a' patkón. 459) hogy az egyik ember, a' másik meg asszony. 460) kettő. 461) az a' fa, mellyel a' juhát *) megszorítják, csak fának hívják minden jelző nélkül, nem úgy, mint ezeket : kisa-fa, hám-fa.

*) Azon része a' szekérnek, melly a' nyújtó alatt keresztül eresztetik, hogy a' rudat szárnyainál fogva föntartsa.

- 462) Kicsiny de jó, minden ember szükségére való ?
 463) Millyen mély a' tenger ?
 464) Most jön a' tergye-bergye ; rajta ül a' gecze-becze ; füle négy, szeme négy, körme pedig huszon négy ?
 465) Mikor fél a' nyúl ?
 466) Micsoda napra esik az idén áldozó csötörtök ?
 467) Millyen messze van napkelet napnyugottól ?
 468) Miért isszuk meg a' bort mind, 's miért nem esszük meg a' buzát mind ?
 469) Mellyik szent mutat a' maga sebje felé ?
 470) Mit vesz az ember először a' vásárban ?
 471) Mikor beszél a' ló a' birkával ?
 472) Egy sereg ludhoz jött egy lud, 's azt kérdi : hányan vagytok ? feleli a' gunár : annyán, hogy ha még egyszer annyán volnánk, fele annyán volnánk, fertály annyán volnánk, meg te is hozzánk jönnél, akkor kerekesszázan lennénk ; mennyi volt tehát a' sereg lud ?
 473) Mellyik szükségesebb : a' nap-é, vagy a' hold ?
 474) Micsoda ló lát elől úgy, mint hátul ?
 475) Hogyan lehet két pisztrángot három serpenyőben úgy megsütni, hogy mindenikben egy egész legyen ?

Philofennus.

---

462) pénz. 463) egy kő hajításnyi. 464) egy lovas kocsi 's rajta az ember. 465) mikor kétfelé vágják. 466) csötörtökre. 467) egy napi járásra. 468) mivel a' bor nem kell magnak, mint a' buza. 469) Rochus. 470) lélekzetet. 471) mikor hegedülnek, ló szőréből lévén a' vonó, birka beléből pedig a' hur. 472) harmincz hat. 473) a' hold, mert nappal úgy is világos van, ha pedig hold nem volna, akkor éjjel soha sem lehetne látni. 474) az eke-ló. 475) sehogy.

Tájékozás a' szanszkrit görög és latin nyelvtudományban.

I. Az árja nyelvfaj általában.

Bopp egybehasonlító nyelvtudománya, mely a' szanszkritot, zendet, görögöt, latint, litvánt, ó szlávot, gótot és németet tárgyalja, második kiadásban jelenik meg; már kijött az első kötet,*) melyben előadja: 1) ezen nyelvek írás- és hang-rendszerét (1—193. l.); 2) a' gyökök mivoltát (194—241. l.); 3) 's az esetek, - eseti ragok-, képzéseit (242—545. l.). Az egész munka három kötetből fog állani, 's három négy év alatt megjelenni. Bopp ezen munkája az árja nyelvészet alapja, 's minthogy ezen nyelvészet körében fejtett ki legteljesebben az egybehasonlító, vagy történelmi nyelvtudomány: kettős okunk van vele lehetőleg megismérkődni, részint hogy tájékozottak legyünk az árja nyelvek körül, melyek az emberiség mivelődésének legislegkitünőbb hordozói; részint hogy magának a' nyelvtudománynak utját, eszközeit, 's a' módot ismérjük meg, mellyel, járván azon uton, használja emez eszközöket. Amaz tájékozottság szintűgy mint eme' nyelvtudománybeli okulás, felette elkell nekünk, kik az áltaji nyelveket tanuljuk 's azok tudományának építgetésén dolgozatunk. — Bopp könyvén kívül ajánlkoznak nekünk kiváltkép *Kuhn Adalbert* időszaki folyóirata, melly a' német, görög és latin egybehasonlító nyelvvizsgálatot üzi, 's *Kuhn* és *Schleicher* ehhez tartozó adalékai az árja, kelt és szláv nyelvek

*) Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Griechischen, Lateinischen, Littauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen von Franz Bopp. Zweite gänzlich umgearbeitete Auflage. Erster Band. Berlin, 1856 és 1857.

körében*). Amaz már hetedik évét, vagy kötétét kezdé meg; ezek taval keletközének, 's nem rég vettük második füzetöket.

Ez alkalommal *Bopp* könyvéből a' szanszkrit nyelv írás- és hang-rendszerét akarván megismértetni, bevezetésül és béfejezésül *Lottner* és *Schleicher* szerint az árja nyelvek ágait is előadjuk, vagy inkább csak előszámláljuk, megemlítvén az ősnyelvet is, a' melyből azok okvetlenül fakadtanak. *Lottner* előveendő értékőzése: „Az itáliaiak helye az indoeurópai nyelvfajban“ az egybehasonlító nyelvvizsgálati folyóirat VII. kötete 18 – 49. lapjain áll (még nincs bevégezve); a' *Schleicher*é pedig az adalékok első füzetében van, ezen cím alatt: A' szláv nyelv történeteinek rövid vázlata.

Az árja nyelvek azon ismérte, mely most eme' nyelvek tudományát teszi, mutatja, hogy azok Ázsiában és Európában terjedvék el. Ázsiában van az *ind* és *perzsa* ág, amahhoz a' *szanszkrit* ('s ennek utóbbi fejlődései a' *prákrit* és *páli*), az utóbbihoz a' *zend* és *óperzsa* nyelvek tartozván. Európában van a' *kelt* ág; az *éjszaki*, vagy a' *german*, és *szláv-lett*; 's a' déli ág, vagy az *itáliai*, (mellyből az új román nyelvek sarjadztak ki); és *görög* ág. Mind ezen ágak okvetlenül egy ősnyelvből lettenek, mellynek mivoltát ki lehet sütni némileg, ha követjük a' nyelvekben mutatkozó hangtörvényeket, hátramenőleg a' történelem előtti időben is. *Schleicher* kísérle meg ezen hátramenő alkotást, melly bár történeti bizonyossággá nem lehet, de nagy valószínűséggel bír.

Azon ősnyelvben az árja nyelvek ázsiai és európai ágai egyaránt megvoltak; benne tehát a' görög szintúgy, mint a kelt, vagy a' szláv, vagy a' germán, vagy az itáliai ág találja meg gyökereit. 'S az, úgymond *Schleicher*, már a' történelem előtti korban *felső foku* nyelv volt. Emléközteti t. i. *Schleicher* (az idézett füzet 3. és 4. lapjára vetett jegyzetben) az olvasót, hogy a' nyelveket *egytagu*, *ragozható* és *hajlítható* nyelvekre osztják; mit úgy kell érteni. A' nyelvekben kettőt különböztetünk meg: a' *jelentés-szókat* (a' nyelvanyagot), 's a' *viszony-szókat* (a' nyelvvidomot). Eleinte ez utóbbiak is jelentés-szók levén, lassankint a' többi jelentés-szók egymás közti viszonyainak megjelölésére alkalmazkodtak; mi által mintegy meg-

*) Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen, herausgegeben von Dr. Adalb. Kuhn. Siebenter Band. Berlin 1857., 's

szűntek anyagszók lenni, 's váltak idom-szókká. Ezek segítségével már meg különböztette a' nyelv a' névszókat az igeszóktul, továbbá a' névszók számbeli különbségeit, 's azok viszonyait az úgynevezett esetek által, vagyis olyan idomszók által, mellyek utóbb az eseteket alkották. Hasonlókép jelölte meg a' nyelv az igeszók szám- és személybeli különbségeit, azok módjait 's új származékait stb. Az egytagu nyelvek csupán jelentés-szókból állanak; azokban tehát se szószármazás, se bármi néven nevezendő idom-szó általi viszonyítás nincsen; a' nyelv változhatlan rideg gyökerekből áll, 's nem fejezi ki a' viszonyokat. Illyen egytagu nyelv a' *sínai*. — A' *ragozható nyelvek*, a' nyelvtani viszonyokat jelelő szokat a' változhatlan szótörzshöz ragozzák, ezekben megvan már a' különbség az anyag- és idom-szók közt, a' nélkül még is, hogy a' viszonyított (ragozott) szókbán megszűnnék a' kettőség. Ellemben a' *hajlítható nyelvekben*, mellyek az idomot a' gyökérszók elváltozásával is kifejezik, az idomszó annyira összeolvad az anyagszóval, vagy is a' viszonzó a' jelentésszóval, hogy a' viszonyított (hajlított) szó egységében olly elválaszthatlanok, mint a' gondolkodásban. (Ezen nyelvosztályozást és — jellemzést magáénak vallja Schleicher, mint ki azt, Humboldt Vilmosbul merítvén ugyan, első fejezé ki világosan az 1847-ben írt, 's 1848-ban Bonnban kijött könyvében: „Zur vergleichenden Sprachkunde“).

Schleicher szerint a' felsőbb szervezetű, tehát mind a' ragozható mind a' hajlítható nyelvek, legeleinte *egytagu* nyelvek voltak. Ezen legalsóbb fokról emelkedtek a' ragozhatásra, 's erről, többek közt, az árja nyelvek a' hajlíthatásra jutottak, mi a' nyelvek fejlődésiben a' legfelsőbb fok. De azon egész emelkedő fejlődés a' történelmi kor előtt esett meg, mellyben alakultak és nőttek vala a' nyelvek; mert a' történeti korban nem fejlődnek és alakulnak többé, hanem csak vesznek romlanak.

Millyen volt hihetőleg a' hajlítható és árja nyelv, így adja elő röviden Schleicher, mit a' nála készülő nagyobb munkában, az árja nyelv-faj történelmérül, ki fog fejteni: Az és árja nyelvben a' hangrendszer igen egyszerű volt. Magánhangzó volt a' három alap-

---

Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slavischen Sprachen. Herausgegeben von Kuhn u. Schleicher. Erstes Heft. Berlin 1856. Zweites Heft. 1857.

hang: a, i, u, 's ezek öregbülései: â; ai, âi, au, âu. (Mit jelentenek az árja nyelvekben a' magánhangzók öregbülései, utóbb meg fogjuk tudni). Mássalhangzók lehettek csak a' három létező, a' torok, fog és ajak kemény és gyenge *pattanó* hangjai, úgymint k, g; t, d; p, b: a' *hehezett hangok* (kh, gh, th, dh, ph, bh) nem eredetiek. *Folyó* hangok voltak a' *fuvó* j, s, v, az *orrhang* n, m; azután r; l nem volt meg, mint a' melly az r-ből fejlődött ki az árja nyelvekben.

Az őś árja nyelv már a' történelem előtti korban lett hajlítható nyelvvé. A' legfelsőbb fok előtt a' ragozhatás korában, millyen volt az, azt meglehet mutatni; hasonlókép a' ragozhatást előző egytaguság korára is vissza lehet követhető. De már azt, mint támadt a' nyelv, azaz mint lettek a' jelentésszók, nem tudjuk. A' gyökérszók támadása túl fekszik a' nyelvtudományon. Ha ezt nem tudhatjuk is, ámde visszafelé menni az egytaguság koráig, nem csak lehetséges, sőt, a' felsőbb szervezett nyelvek tudományos megismerésére szükséges is, úgymond Schleicher; 's szemléltetővé teszi azt egy két példán. A' szanszkrit *vrkasz*, zend *vēhrkasz*, litván *vilkasz*, szláv *vlūkū*, goth *vulfsz* *) (farkas) szók, az előttünk ismért hangváltozási törvények szerint *varkasz*-ra mutatnak mint közös eredetre. E' szó tehát az őś árja nyelvben bizonyosan *varka* volt, melly tő *vark* (*vrak*) gyökérből származott. A' gyökér maga a' szanszkritban sziszegő hangot vett be, 's a' k-t inyangra változtatván, *vraçes* ígét hozott elő, melly a' jövendőben ç nélkül így van: *vrak-sjati* = szakítani fog. A' *vrak* gyökérből, a képzővel, lett *varka* névszó; az a képző nyilván névmási eredetű. Továbbá, a' nevezőt a' mutató névmás *sza* (görögül *ó*, gótul *sza*, miből az új-német *so*) képezte, 's lett *varkasz* = a' farkas. Ím, a' *varkasz* szó áll: *vark*, *vrak*, *vrk* változható gyökérből, a képzőből (*varka*), melly a' gyökérből névszót alkot, és *sza* ragbul, melly a' névszót meghatározza; tehát *vark-a-sza* = *varkasz* **). Az őś árja nyelv

*) Schleicher hozzájok teszi a' *λύκος* szót is, de a' *lupus*-t vagy *vulpes*-t nem, mivelhogy eredeti torok hang (k a' szanszkr. *vrkasz*-ban), nem változik ajakhangra a' latinban, de igen gyakran a' rokon nyelvekben, p. o. az eredeti *kak* görögben *πεπ*, szkr. *paes*, szlav. *pek*, német *bak*, litv. *kep*, de latin *coc* (coquere). A' *vrkasz* latinban *volcus*, vagy *vorcus*, *vircus* volna.

**) A' nyelvek mai állapotját és azok történeteit mellőzné, ki a' magyar *farkas*-t közvetlen a' szkr. *varkasz* (*vrkasz*) szóval egyeztetné; még na-

egytaguság-korában talán csak *vark* volt, minden képző nélkül; annak ragozható korában lett: *varkasza*; végre hajlítható korában ebből *vrkasz* (ejtsd: *vrikasz*) lett. — Legyen egy másik példa a' szanszkr. *ēmi*, a' görög *ēμi*, a' litván *eimi* (megyek) szó. Ezek *aimi* eredeti idomra utasítanak, 's azért föl kell venni, hogy az őś árja nyelvben így is hangzott ez: *aimi*. A' *mi* nem egyéb, mint gyengülése a' *ma* = én szónak; *ai* tehát menni-t jelent. De ezen jelentés nem jár az *ai* szóval, hanem ennek gyökerével, melly *i*; ezen gyökérnek első öregbülése: *ai*. teszi a' menni-t a' jelen időben. (Majd megmondjuk az olvasónak, miért nem áll ez egészen). Ime példája a' hajlítható nyelveket kitüntető gyöker-változásnak, úgymond Schleicher, melly nyelvtani idomok képzésére szolgál! —

gyobbat csatlakoznék, ha e' szót bizonyítékul használná annak megbizonyítására, hogy létezik a' magyar és szanszkrít nyelvek közt rokonsági viszony. Hanem nekünk így kell tennünk a' farkas szóval. Először körültekintünk a' rokon nyelvekben, ha megvan-e azokban e' szó. A' körültekintés azt mutatja nekünk, hogy a' lupus

1) az éjszak-nyugati finn nyelvekben, úgymint a' *lapphan*: *kvotszanye*, azaz ugró, mert *kvotszet* ugrani, futni; azután *szejpeg* fark-as, mert *szejpe* fark, esztben *szaba*; azután *sztakke*, azaz szakító, mert *sztakket* szakítani; — a' *finnben*: *susi* (sute), mit nem tudok értelmezni; de nevezik ott jelzőleg *hännäkäs*, vagy *hännikäs*nek is, azaz nagy farkunak, mert *hännä* a' fark, 's *kas*, *käs* nagyító képző; — az *esztben*: szintén *susi* azután *pilk-saba* = hosszú farku;

2) a' kelet-éjszaki finn nyelvekben, jelesen a' *szürjäänbän* a' farkas *köjn*, a' *vojakkban* kiön, melly szókat nem tudok értelmezni;

3) a' *mordvinban* a' farkas *värgäs*, *värgas*, mi hasonlít a' mi szavunkhoz, ha *värg* fark találna lenni, mire most reá nem mehetek; a' *rogulban* *sésj* (susi), vagy *purne uj* = maró, ragadozó állat;

4) a' törökben, *kurd* a' farkas, mi a' *kujruk* = fark szóval látszik összefüggni, mert a' *kujruk* töje *kujr*, 's *k* igen szokott képző;

5) a' tatárban *buri*, az *ujgurban* *büri*, a' *jakuban* *börön* a' farkas, melly szók töje: *bur*, *bür* *bör*, a' magyar *far-k*-hoz közeledik. — Látván, hogy a' jakut, ujugur, tatár, török nyelvek, azután a' lapp *szejpeg*, az eszt *pilk-saba*, a' finn *hännikäs* a' fark képzeletét fejezik ki: azt kell állítanunk, hogy a' magyar nyelv is erről nevezte meg az állatot, 's hogy farkas szószerint *caudatus*. Egyébiránt a' farkas szó áll *far* (finnben *perä*, tatár, ujugur, jakut *bör*, *bur*, *bür*) gyökér-bül, *k* első (kujruk), és (a) *s* második képzőbül, így: *far-k-as*. Eleinte, azt gondolván, hogy a' *rókat* illeti inkább e' jelzés: farkas, ezen szót a' finn *var* — magyar *or* (orzani) gyökérhez akartam fűzni, mintha a' finn *varkaute* (orzás)-féle szó volna. De a' rokon nyelvekben kifejezett képzelet a' *far-k*-hoz utasít.

A' hajlíthatásról visszamenővén a' ragozhatásra, a' mi szónk akkor *i-mi*, vagy *i-ma* volt; 's az egytagúság korában csak *i*, vagy megkívánván a' világosság, *i ma* (men én), mint két önálló szó. Hasonlókép az ó litván *eiti*, görög *ἔϊσι* (*ēiti* helyett) a' szanszkrit *ēti*, az eredeti *aitibul* lettek. *Ti* (*ta* helyett) a' harmadik személy, ő; a' ragozható korban az egész szó *iti*, vagy *ita* volt, mint az egytagúság korában *i*, 's világosság kedviért: *i ta*, két külön álló szóban. E' mondat: a' *farkas megyen*, litván, *vilkas eiti*, görög *λύκος ἔϊσι*, szkr. *vrkasz éti*, vagy (a' külön hangtani törvény szerint) *vrka éti*, volt tehát az ő árja nyelvben: *varkasz aiti*, annak ragozható korában: *varka-sza iti* (*ita*), egytagu korában: *vark i*. — Továbbá, a' szláv: *onŭ recse*, ő monda, az ő árja nyelvben így volt: *anasz*

Másodszor, körültekintvén a' rokonnyelvekben meggyőződünk, hogy a' magyar *farkas*, és a' szanszkrit *vrkasz*, *varkasz* között, a' szembeötlő külső találkozás mellett sincs semmi viszony. Még ha a' magyar szót, a' finn *varkaute* közvetítésével, a' mi *var*, *or* (furari) gyökerinkhez lehetne is fűzni, sem volna viszony a' szanszkrit és a' mienk közt, mennyiben a' mi gyökerünk *var*, *or*, 's a' *k*, a' *varkaute*-ban, már képző, ellemben a' szanszkrit gyökerben a' *k* a' gyökérhez tartozik. Sőt ezen nyomozás után kitetszik, hogy a' lapp *sstakke* felel meg a' szanszkrit *erka*-nak, nem a' magyar *farkas*, vagy a' mordvin *vargaz* — Viszontag, ha a' finn *repo*, *revo*, vulpis, a' finn *revin*, *repiä*, szakítani 's a' magyar *rep* (reped, repeszt) szókkal áll viszonyban: inkább ezen szó illik a' szanszkrit *erk*-hoz. De a' magyar *róka* közvetíthető-e a' *rep* gyökérrel? Igen, ha a' *rók*-a *t* mint gyakorító idomát a' *rep*-nek mutathatjuk fel. Erre szolgálhatnának p. o. a' *si*, *ri* gyökök. *si*, *sivo*, *ri* *riovok*, benható gyakorítóban *siong*, *riog*; kiható gyakorítóban *sikat*, *rikat*; a' *si* *siv*, *ri* *riv* előhozhat e' szerint *k-t*, vagy is a' *v* gyökből *k*-ra mehet által. Ha a' finn *rev*, magyar *rep* hasonlóan benható és kiható gyakorítót szülhet, mint a' *si* és *ri*, akkor a' *rók* a' gyakorító idomnak származéka volna, mint a' *sik*, *rik*, jöllehet ezek névszóját nem ismérjük, valamint a' *rók* igeuszója ösméretlen, ha csak a' *rev*, *rep* és *ró rov* (mint *si*, *siv*, *ri*, *riv*) nem egyesülnek, 's a' *ró* gyakorítója *rovogat* nem képzelhető, így: *rókat*, *rovogat* helyett. Svéd-lappban is *repe*, *repeha*, norvég-lappban *riebran*, többesben: *riebranak* a' róka; esztben *räbane* (*räbane* *urg* = róka fészek), mordvinben *rivez*. A' norvég és svéd szók *rev* és *räf* = róka, nyilván a' finn nyelvekből kerültek ki, mit bizvást állíthatunk, mert a' götban *fauchon*, németben *fuchs*, angolban *fox*. Például Máté 8. 20. götül így van: „Jah kvath du imma Jesus: *Fauchons* gröbbs aigun, jah fuglõs himinis *sittans*, ith sunus mans ni habáith, hvar haubitb sein ana-hnávjai“, — mi a' mordvin fordításban így van: „Jiszus kortli tänze: *Rivezen* ulit várát, i mänelen narmon *pizet*, a' czúra-loman arasz, koszo prän (= pjän) komavto- vol = Jiszus mondja neki: Rókának vannak vermei, 's a' menny madarának fészkei, de fíja-embernek nincsen, hová fejét lehajtana.

(onü, litv. ansz) *arakat*; az *arakat* szó megfelelően a' görög ἄραξ-
nak. Az ige: *arakat*, ἄραξε történeti multban van; az augmentum
 $\alpha = \epsilon$, akkor-t jelent. A' hajlítható nyelvek egy új jelességét látjuk
itt, azt, miszerint vannak első rendű és másodrendű személyi rag-
jaik. A' görög ige világossá teszi előttünk, így:

λύω	és	ἔλυνον
λύεις (λύεσι)		ἔλυνες
λύει (λύετι)		ἔλυε.

A' jelen időben, 's
a' mellyek ezzel kapcsolatban vannak, a' végzett jelenben és jövő-
ben az első rendű ragok állanak; ellemben a' történeti multban, 's
ennek társaiban, a' másod rendű ragok fordulnak elő. Illyen kü-
lömbösről szó sem lehet ragozható nyelvekben. Annálfogva az
ős árja nyelv ragozható korában ez: onü *recse*, bizonyosan így volt:
anasz (*anasza*) a *rakati* (*rakata*); 's egytagu korában így: *an a rak*.

Az ős árja nyelv, melly már a' történelem előtti korban haj-
líthatóvá lett, mint mondtuk, egyszerű volt a' hangokra nézve, de
igen dús a' nyelvtani idomokra nézve, mit a' ránk jutott sarjadék-
nyelvek világosan mutatnak. Legközelebb áll azon ős nyelvhez a'
legrégibb ind nyelv, a' *véda-nyelv*. Ha már kérdezzük, millyen volt
hihetőleg amaz ős nyelv, azt felelhetjük: Abban a' szóképzés foly-
vala: először az egytagu gyökhöz, vagy már képzett szókhöz járuló
's többnyire névmás-szerű képzők által; azután a' gyökmagánhang-
zónak, az öregbülések határain belül történő változásai által; végre
összetétel által. A' névszó ejtegetése három számban: egyesben, ket-
tősbén, többesben, 's több esetben történik vala. Az egyes számban
hét eset volt: nominativus, accusativus, locativus, dativus, ablativus,
genitivus, instrumentalis és rag nélküli vocativus; a' többes számban
az eseti ragon kívül a' többesi rag *sz* volt mindenütt, talán a' semle-
ges nominativus és accusativus kivételével; a' dualis kevesebb eset-
tel éri vala be. Az igeszó hajtogatása megkülönböztette kettőzés, a'
magánhangzó öregbülése, vagy hozzá — meg belé tett *n*, *na*, *nu*, ál-
tal a' jelenidőt az igeegyöktől; volt kiható és magáraható idomu
ragozása*), első rendű és másodrendű személyi ragokkal; volt há-
rom személye és három száma, mellyeket a' hozzáragadt névmások
fejezik ki vala; volt indicativus, conjunctivus, optativus és paran-

*) Lásd a' Magyar Nyelvészet III. a' 8. 9. és 10. lapjain lévő jegy-
zetet.

csoló módja; volt praesense, volt előrag és másodrendű személyi ragok által képzett imperfectuma; két aoristusa, az úgynevezett II. és az *asz* létigével alkotott aoristusa; volt továbbá kettőzés által képzett perfectuma, 's szintén *asz* igével által alkotott futuruma. Ezen így jellemzett ős árja nyelvből lettek azután az ind, perzsa, görög, itáliai, germán, szláv-lett és kelt nyelvek.

Kétségen kívül csak úgy értünk által valamit, ha annak le-
vését kísérhetjük fokrul fokra. Így a' nyelvek mai állopotját azok fejlődése az eredeti állapotbul magyarázza meg. Visszamenni tehát az eredeti állapotra annyi, mint nyitját keresni és találni a' titok megfejtésére. 'S a' rokon nyelvek okszerű átértése vissza is vezethet az ős nyelvre, a' mellynek azok valamennyien sarjadékai. — Azt is Schleicherrel együtt állítjuk, hogy a' nyelvek a' történelem előtti korban keletkeztek. Azomban ha, mint Schleicher teszi, az árja rokon nyelvek ős nyelvénél még hátrább akarunk menni: akkor, úgy látszik nekem, nem elég, azon egy faj nyelvein menni csak hátrafelé, hanem a' közelebb álló fajakat össze kell foglalni. Annál fogva oda szeretvén lehatni, hova Schleicher, az árja, sémi és áltaji nyelvfajakat együtt kell tekinteni; mert azokban, mint régen megmutattam, szó-anyagi és szó-idomi közösség van annyi, hogy azt nem másnak, hanem csak a' legősibb időkre eső közös eredetnek lehet tulajdonítani.

Föl lehet tenni, hogy ezen három nyelvfaj valamikor az egytaguság korát érte vala, 's azután sok sok századok lefolyása alatt érték mind hárman a' ragozhatóság korába. — De mi okozta, hogy a' ragozhatóság koráig egyenlő fokon álló nyelvek azután különböző fokra emelkedtek? mi okozta tehát, hogy némelly nyelvek a' ragozhatóságban megmaradtak, mások ellemben belőle hajlíthatásra jutottak? Azt feleli rá *Steinthal*: a' népek természet adta képessége. Mert a' melly népben az igazán idomító képesség megvolt, az hajlíthatóvá tette nyelvét; a' mellyben az nem volt meg, az a' ragozásnál maradt meg. A' sémi és árja népfaj hajlítható nyelveket hozott elő, e' két faj tehát felsőbb képességgel van megáldva a' természet által; 's az árja nyelvfaj felülmúlja e' tekintetben a' sémit is, azért az árja népfaj a' legelőkelőbb a' földön. Ellemben az áltaji nyelvek csak ragozhatók: következőkép az áltaji népfaj a' természet-adta képes-

ségnél fogva nem csak az árja népeknél, hanem a' sémieknél is hátrább vannak. — Ezt tanítják mai napság Steinthal-lal együtt a' nyelvészeti bölcselek. Azomban ha jobban értjük a' nyelvtényeket, nem látszik megállhatónak e' bölcselet.

Miben áll a' hajlítható nyelvek úgy mondott első és felsősége? Abban, hogy bennök a' jelentés-szók a' viszony-szókkal, vagyis a' nyelvanyag a' nyelvidommal, tökéletes egységgé válnak; hogy a' gyökér változása is idom-jelölésre szolgál; végre abban, hogy az igeszónak kétféle személyi ragjai vannak, mint felebb egy görög példán megmutattuk. Lássuk tehát a' felsőség ezen három támaszát 's tartsuk hozzájuk az áltaji nyelveket.

Az árja nyelvekben a' jelentés-szók a' viszony-szókkal tökéletes egységgé válnak, p. o. a' szanszkrit *émi, ési, éti*; a' görög *εἶμι, εἶς, εἶσι*, a' latin *eo, is, it* stb. — Hát tökéletlenebb egység van-e a' magyar: *megyek, mégy, megyen*-ben, vagy a' finn *menen, menet, menea*-ben? A' magyar és finn példában a' viszony-szók: én te ő minä sinä hän, szinte jobban elrejtve, mint a' szanszkritban és görögben, mert csak is a' nyelvész sütheti ki. A' szó egységét minden bizonnyal a' hangsúly valósitja: ámde így sincs legkisebb különbség a' szanszkrit és magyar vagy finn között, mivelhogy ez utóbbiakban is csak egy hangsúly uralkodik a' szón, mellynek akárhány alkotó részeit a' legtökéletesebb egységre bírja. — Azt mondhatnák, hogy a' névszó ragozásában tűnik ki a' különbség, mert millyen anyagias a' magyar: *ember, embernek, emberek, embereknek* stb. a' görög *ἄνθρωπος, ἄνθρωποι, ἄνθρώποις*, vagy a' *homo, homini, homines, hominibus*-hoz képest? A' magyar a' többesi ragot épségben hagyja meg, 's ehhez ragasztja a' változatlan viszonyragokat, mellyek az egyesben is megvannak. — Hanem viszont kérdezzük: miről van itt szó, idomkopásrul-e vagy arrul, hogy tökéletes egység van a' szó töje 's a' szó képzőji meg ragjai közt? Ha idom kopásrul van szó, 's annál tökéletesb a' nyelv, mennél kopottabb: a' szanszkrit és idősbik alaka a' véda nem tökéletes; sőt akkor valamely nyelv tökéletessége a' mi tudatlanságunkkal állana arányban, mert mennél kevesbbé tudnók valamely kopott nyelvnek multját, annál tökéletesbnek tartanók azt. De nem kopásrul, hanem arrul foly a' kérdés: van-e tökéletes egység a' szó töje 's annak képzőji meg ragjai között? 'S erre nézve valóban nem találhatni különbséget az áltaji és árja nyelvek közt. Kitészik az a' magyar farkas, és szanszkrit *erikas*

szók taglalásából is, melyhez hozzá tehetjük még a' finn *susi* és török *kurd* szót. A' szanszkrit szó áll: *vrk* (vark) gyökérből, a képzőből, és *sz* nevező eseti ragból. A' magyar és török áll *far kur* gyökérből, *k*, *d* (far-k, kur-d) képzőből, melyhez a' magyarban még egy képző (*a*)s (farkas) járult; hibázik tehát ezekben a' nevező eseti rag, mely a' görögben (*λύζο-ς*) és latinban (*lupu-s*) és gótban (*vulf-s*) stb. is látható. Úgyde látható-e még a' nevezői rag a' svéd *varg*-ban, az új német *wolf*-ban, a' szláv *vluku*, *vlkben*? Nem, mert ezekben elkopott az érzékenyebb régiség jelelője. Miért lássunk tehát a' magyar és török azon újkorúságában, melyben a' svéd, német, angol, szláv, szóval, valamennyi mostani európai nyelv van, természeti fogyatkozást és képtelenséget? Tudjuk-e az áltaji nyelvek azon idomát, mely a' görögség vagy szanszkritség korába esik? Míg az ékiratban megörzött áltaji nyelvkincset felkutatandjuk, érzük be a' szuomival, (finnel) mely a' most ismért áltaji nyelveink között legrégiesb állapotú. 'S ennek névszóbeli ragozása mind azt bírja, mivel a' szanszkrit dicsekszik. Ott is a' nevező más mint a' tö, p. o. *susi* nevező, a' 'farkas', de töje: *sute*, így *ihminen* nevező az 'ember', de töje: *ihmise*. Azután itt a' törzs hangmennyisége is változik a' ragokéhoz képest; innen van *suden* 'huius lupi és hunc lupum', de *sutena*, 'farkassá' vagy 'farkasul', mit a' szanszkrit nem bír kifejezni. Végre a' többesi rag *t* elváltozik a' viszonyragok előtt, p. o. *sudet* 'a' farkasok' *susia* 'farkasok' határozatlan értelemben, *susilla* farkasoknak, de *sudella* farkasnak. Hadd álljon itt főbb ragjaival a' *susi* farkas szó, melynek törzse *sute*:

Egyes szám.

Többes szám.

Nominat.	<i>susi</i>	a' farkas	<i>sudet</i>	a' farkasok
Infinit.	<i>sutta</i>	farkas, farkast	<i>susia</i>	farkasok
Genitiv.	<i>suden</i>	a' farkasnak, a' —st	<i>susien</i>	
Adessiv.	<i>sudella</i>		<i>susilla</i>	
Factitiv.	<i>sudeksi</i>		<i>susiksi</i>	
Essivus	<i>sutena</i> vagy <i>sunna</i>		<i>susina</i>	stb.

Valóban az egységre nézve, melyet az anyagszók és viszony-
szók között hoz elő a' nyelv, nincskülömbőség az árja és áltaji nyelvek
közt. 'S nem én vitatom azt egyedül, támaszkodhatom már Bopp
tekintélyére is, ki egybehasonlító nyelvtudománya I. köt. 198. lap-

ján a' szokott felosztást a' ragozó és hajlító nyelvek közt tekintetbe vévén azt mondja: „Unter *Flexion* versteht Fr. v. Schlegel (Bopp nem ügyel Schleicherre, ki magának tulajdonítja e' felosztás alapos értelmezését) die innere Veränderung des Wurzellautes, oder die innere Modification der Wurzel, die er der *Anfügung von aussen* entgegengestellt. Was sind aber, wenn von $\delta\omicron$ oder $\delta\omega$ im Griechischen $\delta\acute{\iota}\delta\omega\mu\iota$ $\delta\acute{\omega}\sigma\omega$ $\delta\omicron\theta\eta\sigma\acute{o}\mu\epsilon\theta\alpha$ kommt, die Formen $\mu\iota$, $\sigma\omega$, $\theta\eta\sigma\omicron\mu\epsilon\theta\alpha$ anders als offenbare Zusätze von aussen an die im Innern gar nicht, oder nur in der Quantitat des Vowels veränderte Wurzel? Wenn also unter *Flexion* eine innere Modification der Wurzel verstanden werden soll, so hat das Sanskrit und Griechische etc. ausser der Reduplication, die aus den Mitteln der Wurzel selbst genommen wird, kaum irgend eine Flexion aufzuweisen. Wenn aber $\theta\eta\sigma\omicron\mu\epsilon\theta\alpha$ eine innere Modification der Wurzel $\delta\omicron$ ist, bloss weil es damit verbunden wird, daran angränzt, damit ein Ganzes darstellt; so könnte man auch den Inbegriff von Meer und Festland als eine innere Modification des Meeres darstellen, oder umgekehrt.“ —
— A' belső gyökérváltozást most vesszük elő. Azt mondják ugyan is: a' hajlítható nyelvek első- és felsősége áll

2) abban, hogy a' gyökér változása is idomjelölésre szolgál, mint például, Schleicher szerint, (lásd az idézett érték. 7. lapját) ai-ban rejlik a' menni jelentés (— a' szanszkrit *emi*, *ési*, *éti*, görög *εἶμι*, *εἶς*, *εἶσι*, latin *eo*, *is*, *it*-ről van szó —), de a' jelentés nem a' szó gyökere, az-*i*, által, hanem annak első foku öregbülése által van kifejezve, melly a' jelenidő viszonyát jelöli (wodurch die praesensbeziehung ausgedrückt wird); ime tehát példáját a' hajlítható nyelveket kitüntető gyökérváltozásnak, melly nyelvtani idomok képzésére szolgál.

Schleicher az *i* gyökü igen akarja ezen második jelességit az árja nyelveknek felmutatni. A' jelenidőben így ragozzák a' szanszkrit, görög és latin nyelvek:

szanszkrit.	emi	görög.	εἶμι	lat.	eo
	ési		εἶς		is
	éti		εἶσι		it

kettős számban.

sanszkr.	ivasz	gör.	—	lat.	—
	ithasz		ἴτον		—
	itasz		ἴτον		—

többes számban:

szanszkr.	imasz	gör.	ἴμεν	lat.	imus
	itha		ἴτε		itis
	janti		ἴασι		eunt.

Ha a' gyökérváltozás a' jelenidő viszonyának kifejezésére szolgál (die praesensbeziehung ausdrückt), nyilván az a' kettős és többes számban is szükséges: úgyde a' Schleicher által például választott szó nem mutatja a' gyökérváltozást, azaz a' magánhangzó öregbülését, a' kettős és többes számban; ennél fogva ez nem is lehet a' jelenidő jelölésére való, hanem külső okbul tűnik fel és el, mellynek az időjelöléshez semmi köze. A' külső ok pedig a' ragok hangmennységében rejlik. Mert a' szanszkrit kettős és többes szám-beli ragok: *vasz*, *thasz*, *tasz*; *masz*, *tha*, *anti*, több mennyiséggel bírnak, mint *mi*, *szi* (si) *ti*, azért azok nem tűrik el magok előtt a' hangöregbülést, mellyre a' nyelv, bármi okbul is, hajlandó. 'S mi itt csak is azt vitatjuk, hogy ezen ok nem az időjelölés. — Egyéb-iránt a' hangmennység-arányra a' szuomiban is sok tekintet van, szintúgy külső okbul, p. o.

luen	olvasok	otan	vészek
luet	olvasz	otat	vészesz
lukee	olvasz	ottaa	vészen
luemme	olvasunk	otamme	vészünk
luette	olvastok	otatte	vésztek
lukevat	olvasnak	ottavat	vésznek.

A' hajlítható nyelvek első- és felsősége áll még

3) abban, hogy az igezőnek két rendbeli személyragjai vannak. — Uj példakul ragozzuk itt a' szanszkrit *dá*, és görög *δω* szót:

egyedül	dadâmi	adok	δίδωμι	adok
	dadâszî		δίδως	
	dadâti		δίδωσι	

kettős szám :	dadávasz	—	
	dadathasz	ἰδοτον	
	dadatasz	ἰδοτον	
többes szám :	dadámasz	ἰδομεν	
	dadatha	ἰδοτε	
	dadanti	ἰδοῦσι	
egyes szám :	adám	ἄδῶν	adék
	adász	ἄδῶς	
	adát	ἄδῳ	

kettős szám :	adáva	—	
	adátam	ἰδοτον	
	adátám	ἰδοτην	
több. szám :	adâma	ἰδομεν	
	adâta	ἰδοτε	
	adusz	ἰδοσαν.	

Ime a' jelenidő személyragjai teljesebbek, épebbek ; a' multidőbeliek csonkák. Erre Schleicher olyan súlyt helyez, hogy azt mondja : „Első rendű és másodrendű személyragok különbségéről nem-hajlítható nyelvekben nem is lehet szó.“ (Von einem Unterschiede der secundären von den primären personalendungen kann im nicht flectirenden Sprachgebiete überhaupt keine Rede sein). Még is hadd írjuk ide a' magyar és mordvin nyelvekből a' következőt :

tetszem	tudok	tudom	szodan
tetszel	tudsz	tudod	szodat
tetszik ;	tud	tudja	szodí
tetszünk	tudunk	tudjuk	szodatanok
tetsztök	tudtok	tudjátok	szodatado
tetszenek	tudnak	tudják	szodít
—	—	—	—
tetszém	tudék	tudám	szodin
tetszél	tudál	tudád	szodít
tetszék	tuda	tudá	szodasz

tetszének	tudánk	tudók	szodínek
tetszének	tudátok	tudátok	szodíde
tetszének	tudának	tudák	szodaszt
—	—	—	—
tetszettem	tudtam	tudtam	—
tetszettél	tudtál	tudtad	—
tetszött	tudott	tudta	—
tetszettünk	tudtunk	tudtuk	—
tetszettetek	tudtatok	tudtátok	—
tesztettenek	tudtanak	tudták	—

A' magyar *tetszem* és *tudok*, *tudom* igének három idő-idomát irtuk ide, a' jelen, a' történeti mult, és a' bevégzett jelen időt; a' mordvin *szodan* = *tudok* igének csak a' jelen és mult időbeli idomait hozhatjuk fel, mert annak nincsen több multja (összetétel nélküli, t. i. mint a' németnek sincs több, az egy *ich schlug*-nál; mert *ich habe geschlagen*, *ich hatte geschlagen*-féle van a' mordvinnak is). Mit veszünk rajtok észre a' személyi ragokra nézve? Némi különbséget veszünk észre a' jelen idő- és mult időbélieliek közt. Először azt látjuk, hogy az *ikes* ragozás különbsége a' második multban (bevégzett jelenben) elvész; másodszor látjuk, hogy az első multban a' második személy (tudál) különbözik a' jelenidő második személyétől (tudsz), 's hogy a' második multban az első és második személy (tudtam, tudtál) különbözik a' jelenidőnek ugyan ezen személyeitől. Harmadszor látjuk, hogy a' mordvin igének multbeli személyei is különböznek a' jelen idő személyeitől. Van tehát a' mi nyelveinkben is különbség a' különböző időbeli személyek között. Már ezen különbség az árja és áltaji igeszemélyek között valami természet-adta kitűnő képességtől származik-e? Kár tudományon túli okot keresni, mikor azt a' képzőkben találjuk meg. Mivelhogy a' szanszkrit *adám* *ईदम* áll: *a* = *ε* előragból, melly Schleicher szerint, mutató névmás-szerű, 's „akkor“ értelmű: arra a' nyelv súlyt rakván, ezért rövidítette meg a' személyi névmásokat. A' mi nyelveinkben is a' történeti mult a' képzője, 's a' bevégzett jelen *t* képzője okozza a' személyi ragok különbségeit; az *a* képző, létige, a' *t* képző pedig hasonlóképp mutató névmás, lásd a' Magyar Nyelvészet III. 39. lapját.

Mind ebből világosan kitetszik, hogy az, mit a' hajlítható nyelvek elősége gyanánt adnak ki, nem illeti csak az árja nyelveket, hanem az áltajjakat is; 's hogy ennél fogva az igen gyakran emlegetett felosztás a' hajlítható és ragozható nyelvek közt nem áll; vagy ha ilyen osztásnak van helye, hogy az áltaji nyelvek nem tartoznak a' ragozható, hanem a' hajlítható nyelvek közzé. De hibás a' hajlítás képzete, mint láttuk; azt ki kell vetni a' nyelvtudománybul, 's csak a' ragozást megtartani. Azomban ha a' ragozásra nézve nincs tudományos különbség az árja és áltaji nyelvek között, van ám másra nézve, mit annak helyén ki fogunk emelni.

II. A' szanszkrit nyelv hangrendszere.

Bopp útmutatása szerint adjuk elő a' szanszkrit hangrendszert, összevetve a' görög és latin nyelv hangjaival.

1) A' szanszkrit nyelv magánhangzóji: az alap a i u; a' csonkult r l; a' hosszú â î û; a' kettőshangzók: ê, ô, âi, âu.

α) Az alap magánhangzók a i u. Nincsen rövid e és o a' szanszkrit nyelvben; azért föl kell tenni, hogy ezen két magánhangzó nem fejlődött ki a' szanszkrit nyelv élő korában. A' gótban sincsenek meg, melly a' germán nyelvek legrégiebbje. A' görögben, latinban, zendben stb. megvannak; énnélfogva csak a' nyelvoslás után fejlődtek ki ezekben, vagy inkább fajultak el a' szanszkrit α-bul.

Névszerint a' görögben ε és ο felel meg az eredeti szanszkrit a-nak; a' latinban is rövid e, gyérebben rövid o, például ezekben:

latin	szanszkrit.	latin	szanszkrit.
octo	astâu	socer	çvaçura-sz *)
novem	navan	socrus	çvaçurû-sz
novus	nava-sz	soror-em	szvaszâr-am
sopor	szvap (aludni)	ovi-s	avis-sz
coctum	paktum	poti-s (ur)	pati-sz

*) A' szanszkrit hangokat azon magyar betűkkel fejezzük ki, mellyek nekik megfelelnek, hogy a' cs, s hangokat is szokott jegyeinkkel írassuk. A' ç is sz, de más eredetű, 's némileg más hangu, mint látni fogjuk.

loquor	lap (beszélni)	noct-em	nakt-am (éjjel)
sollus	szarva-sz	vomo	vam-â-mi
sono	szvan (zengeni)	voco	vacs-mi (beszéllek)
pont	panthan (út)	proco	pracs (fragen)
tonitru	sztan (mennydörg)	morior	mar, mr (halni).

β) A' r és l magánhangzók föltetszenek nekünk; azokat siető i eleibe vetett r vagy l-lel ejtik. L nagyon ritka, csak az egy *kalp* gyökszóban fordul elő, midőn az a kivetésével összevonul, így klp, például *klpta*-sz, csinált, és *klpti*-sz, csinálás.

A' r is az *ar*, *âr*, *ra*, *ru*, csonkulása, azért megfelel neki a' görögben *αρ*, *ορ* és *αρ*, a' latinban hasonlóképp *er*, *or*, *ur*, *ar*. Például: *brta*-sz *φερτο*-s az *ἄφερτος*-ban, vitetett; *drsta*-sz *δερκτος* (*ἄδερκτος*), látatott; *sztr-nô*-mi *στόρ-νν-μι*, szórok; *mrta*-sz (*μορτός*, *μοριτός*) *βροτός*, meghalt, holt; *rksa*-sz *ἄκτος* *ursus*, medve; jakrt *ἦπαρ* *jecur*, máj; *krmi*-sz (*qvermis* helyett) *vermis* *), mászó, féreg. Hogy *âr*-bul is lett csonka r, mutatják a' *datr-bhjasz*-nak megfelelő *datôr*-i-bus, *δοτῆροι* szók. Ra és *ru*-nak példái a' *presati* *er* *fragt*, *presta*-sz *gefragt*; *prthu*-sz, *breit* = széles, *prathu*-sz-bul, (a' gyök *prath* terjeszteni), görögben *πλατί*-s, litvánban *platusz*, ó perzsában *frat'u*, *u-frat'u* (*Euphrates*) szóban, melly igen széles-t jelent; -- *çru*, hör, hallani, mibül *çr-nô*-ti hall stb.

γ) A' szanszkritban kétféle kettőshangzó van, először é ô, mellyek ai és au-bul lettek; azután âi âu, mellyekben hosszú â tarsult i és u-val. A' nyelvoszlás előtt é és ô még *ai*, *au*-nak érhettek, mert az előbbinek a' görögben *ει οι αι* felelnek meg, latinban is *ae*, melly legközelebb áll az *ai*-hoz, és ê. A' kettőshangzók el is oszlanak alkotó részeikre, úgymint ê ô eloszlanak ai és au-ra.

A' szanszkrit hosszú â a' görögben többnyire η vagy ω, p. o. dadhâmi *τίθημι* tesztek, dadâmi *δίδωμι* adok. Latinban a' szanszkrit â-nak megfelel ô és rövid a, mint sôpio szanszkr. szvâpajâmi elaltatok, *datôrem* = *dâtâram*, *sororem* = *szvaszâram*, *pô-tum* = *pâ-tum* inni, *nô-tum* = *dsnâ-tum* ismérni. De megmaradt a' hosszú

*) Az árja nyelvek ezen tüneménye, hogy k más rokon nyelvben kv (qu)-vé lesz 's meg másban a' k kiestével csak v marad meg, a' mí nyelveinkben is előfordul, de h áll v helyett, p. o. a' finn *kala*, lappban *kvole*, magyarban *hal*; finn *kuute*, szürjün *kvajte*, magyarul *hat*; finn *huoni*, vogul *kvoll*, magyarul *hon*. Mégis nálunk kv, k h viszonylanak egymáshoz.

â is, mint: mâter, frâter szkr. mâtâ, bhrâtâ (mâtar, bhrâtar-tul); a' többes accusativusában, mint: novâs, equâs szkr. navâsz, açvâsz; így a' görögben is.

A' latin hosszú ê vagy elfajulása az â-nak, mint a' görög η 's a' goth ê, vagy az ai-nek összevonulása. Első esetbeliek: sêmi görög. ἥμι — szkr. és ófelnémetben számi; rê-s, rê-bus szkr. râ-sz, râ-bhjasz. Utóbbi esetbeliek a' stê-s stêmus féle idomok, melyekben ai-bul lett ê. Leggyakrabban lett ae az ai-bul, p. o. quaiso-bul, quaistorbul lett quaero, quaestor, szkr. cseçt (kaiçt-bul).

δ) Az alap magánhangzók: a i u. Ezek úgy különböznek egymástul, hogy a a' legnehezebb, i a' legkönnyebb, 's u a' kettő között áll. Ebből megfejtethők azon tények az árja nyelvekben, melyek az a-nak könnyebbitését hol u-ra, hol i-re mutatják, 's melyekhez hasonlók a' szkr. ju-nâ-mi kötök, ju-nî-masz kötünk, êmi (aimi) megyek, imasz megüink-féle tünemények, melyekben a' hosszú â hosszú i-re, 's az ô (ai), mely könnyebb mint â (= aa), rövid i-re könnyebbül. A' magánhangzók különböző sulya igen világozzá lesz a' latin nyelv által. Ebben az eredeti a az összetett vagy kettőzött tagu szókban, i-re változik, ha nyílt a' szótag; e-re, ha zárt a' szótag (néha meg is marad az a). Innen *abjicio*, *perficio*, *abripio*, *cecini*, *tetigi*, *inimicus*, *insipidus*, *contiguus*, — a' jacio, rapio, cano, tango, amicus, sapio-bul; — ellemben *abjectus*, *perfectus*, *inermis*, *tubicen* stb. mert a' könnyebbült tag zárt (ab-jec-tus, tubi-*cen*) nem nyílt (mint: ab-j*i*-cio, tubi-ci-nis). Azért lesz ai = ae-bul és au-bul i és û, mint: acquiro (quaero), occido (caedo), occludo (claudio) stb. A' liquidák és ajakbötűk inkább szeretik az u-t; tehát: conculco, a' calco-bul, insulsus a' salsus-bul, aucupo, occupo, nuncupo, contubernium a' capio és taberna-bul. — Latinban a' törzsbeli u összetett szókban i-re gyöngül, innen fructus-bul lesz fructi-fer, manus-bul mani-pulus. Az e is i-re gyöngül, mint colligo, erig*o*, assideo stb. a' lego, rego, sedeo-bul.

A' gót nyelvben is az a és i cseréjét az említett törvénybul fejti meg Bopp, azt mondván, hogy például ezen multak: at = ich ass, ettem; sat = ich sass, ültem; vas = ich war, blieb, voltam; ga-vag = ich be-wegte, megmozdítottam; frah = ich fragte, kérdeztem; quam = ich kam, jöttem; bar = ich trug, hordtam stb. megfelelnek a' szkr. gyökszóknak: ad, szad, vasz (lakni), vaq (vitetni, menni), pracs, gam, bar (gyöngülten br). Ennélfogva jelen

időji ezen igéknek: *ita* = ich esse, eszem, *sita* = ich sitze, ülök stb. a' gyökér magánhangzók gyöngülései. A' történeti nyelvtanban nem lehet hát többé a' mult időbeli *a*-t mint hangöregbülését (Ablaut) a' jelen időbeli *i*-nek venni. *)

A' görögben a' magánhangzók különböző sulya nem igen érezhető, mégis van ott *vúš*, *vúxt-a* a' szkr. nakt-am (éjjel), *övvš* (*övvχ*) a' szkr. nakha-sz, (köröm), *γυνή* nő, a' szkr. dsani-sz (dsan nemzeni, szülni, gótul qvên-s), *óv* vel, a' szkr. szam mellett.

Jegyzet. Az a i u alaphangzókat, *létegszerűeknek* (organisch), az *ě, ê, ô, é, η, o, ω* hangzókat pedig *létegszerűetleneknek* (unorganisch) nevezik. Mert amazok a' nyelv létegeinél fogva eredeti szükséggel tűnnek elő, ezek ellemben azoknak elfajulásai, mennyiben külső ok, vagy időszerinti kopás hozta elő. A' *létegszerű* és *létegszerűetlen* közti különbség előfordul a' nyelv szavaiban is, a' melyekben hasonlóképp vannak a' léttel folyó 's abbul nem magyarázható tűnemények.

Az áltaji nyelvek három rendbeli hangzó-sora nyilván az a i u alap-hangzókból fejlődött ki, 's úgy gyanítom, hogy ezekkel a' nyelvszellem az árja nyelvek szó-nemeit pótolta.

2) A' szanszkrit nyelv mássalhangzóji, az ind nyelvtanok szerint, következők:

torokhangok :	k	kh,	g	gh,	ñ
inyhangok :	cs	csh,	ds	dsh,	ń
fejhangok :	t	th,	d	dh,	n
foghangok :	t	th,	d	dh,	n
ajakhangok :	p	ph,	b	ph,	m
félhangzók :	j	r	l	v	
sziszegőhangok :	ç	s	sz	és	h.

Felosztják ezeket *tompákra* és *zengőkre*. *Tompák* a' *kemények* és azok *hehezetesei*, azután a' három sziszegő hang (tehát: k kh, cs csh, t th, p ph; ç, s, sz); *zengők* a' *lágyak* és azok *hehezetesei*, (tehát: g gh, ds dsh, d dh, b bh); a' h; az orrhangok: ñ, ń, n, n, m; a' félhangzók: j r l v; 's a' magánhangzók.

*) Vagyis, a' gyökérhang elváltozása nem idomjelölés, mint Schleicher veszi, hanem külső, hangarányi okból előtűnő változás, melynek semmi köze nincsen az idő-jelöléshez. (Lásd felebb a' 178. lapot.)

α) A' *hehezett* mássalhangzók későbbi eredetűek, mert a' szkr. kemény hehezettnek a' görögben és latinban tiszta kemény felel meg, p. o. szkr. prthu-sz széles, zend pērēthu-sz, görög πλατύς, latin latus; szkr. ratha, lat. rota; szkr. aszthi, görög ἄστυον csont. A' lágy hehezettek megvoltak már a' nyelvoszlás előtt, mert azoknak a' görögben és latinban is hehezettek felelnek meg, jóllehet áthelyezés *) (laut-verschiebung) alá estek; innen dhuma-sz görög θυμός, latin fumus, füst.

β) A' torokhangok váltakoznak a' foghangokkal, p. o. a' véda nyelvbeli ki-sz latin quis, görög τίς; a' latin quinque, görög πέντε; ilyen a' δημήτηρ és γημήτηρ = Demeter = föld anyja.

γ) Az inyangok a' torokhangokból lettek, p. o. vács beszéd, szó, latin vōx = vōc-s. A' szkr. inyangok helyett találunk azért a' rokon nyelvekben torokhangokat, mellyek gyakran a' torokhangok elfajulásai; végre t-hangokat, mint hasonlókép a' torokhangok elfajulásait. P. o. a' szkr. csatvárasz, görög κέτφαρες, miből κέσσαρες, az aiol nyelvben πέσυρες, Homérosz nál πίσυρες, goth fidvōr, német vier, latin quatuor. A' csh megfelel sk, se-nek; így cshid latinban scid, görögben σκιδ (σκιδνημι).

δ) A' fejhangok nem eredeti hangok, hanem a' foghangokból eredtek. Hátrahajtott nyelvvel ejtik azokat.

ε) A' t-hangokra nézve megjegyzendő, hogy a' latinban nincsen hehezett t-hang, azért pótolja a' nyelv ajakhehezettel, p. o. dhumasz, θυμός, fumus; szkr. madhjá (media), oszokban mefia (viai mefiai = in viā mediā). A' görög más léteghangok mellé létegszerűetlen t-hangokat szeret vetni, mint: πτόλις, πόλις helyett, szkr. puri város; πτίσω szkr. pis összetörni, latin pinso; πτάομαι bírok; χθές szkr. hjasz, latin heri.

η) Az ajakhangok közzül a' bh leggyakoribb szkr. hehezett hang (a' dh-val együtt), mellynek a' görögben φ, a' latinban pedig előhangul f, belhangul b felelnek meg. Az m mint utóhang, a' következő szó előhangjához képest változik, p. o. tan dantam, hunc dentem, tam dantam helyett, tan szinham, hunc leonem, tam szinham h. A' görögben az utóhang m mindenütt n-né lett; innen ποσιν, szkr. pati-m férj, úr; ποδῶν szkr. padām, latin pedum, lábaknak;

*) Áthelyezés a' zengő bötűnek tompává és viszontag ennek zengővé levése.

ἐφάρετον szkr. abharatam, ketten vittetök. — A' latin megörzötte az utóhangu m-et, p. o. dominum, pedum, ferebam. — A' gótban is van még utóhangu m, hol azt eredetileg más bötü örzötte, mint: *im* vagyok, szkr. aszmi; *bairam* viszünk, szkr. bairamasz; *quam* jöttem, szkr. dsa-gama. De hol más bötü nem örzötte meg, ott vagy elveszett, mint: namn-ê, szkr. namn-âm, latin nomin-um; vagy n-né vált, mint: hva-na kit, szkr. ka-m; vagy u-ra olvadt fel, mint: etjau enném, szkr. ad-jäum, — ehhez hasonló a' görög φέρουσι, φέρονται, φέρονται helyett.

ζ) A' szkr. félhangzó j a' prákritban ds-nek hangzik, mint angolban a' latin j; a' görög ζ = σδ lehetőleg közeledik a' ds hanghoz, csakhogy a' görög nem ismér vastag (magyar) s-et. Ezen ζ mindenütt az eredeti szkr.j. helyett áll; azért megfelelnek az αζω igék a' szkr. ajâmi igéknek, p. o. δαμάζω szkr. dam-ajâ-mi, gót tam-ja = zähmen; így a' ζω igékben is, mint: φράζω, σχιζω, ἴζω, ὄζω, xριζω stb. a' ζ a' szkr. j-bül lett. A' hajdani görög nyelvben a' j (most csak ι van) az előtte állott mássalhangzóhoz hasonult, p. o. a' szkr. anja-sz volt előbb ṛljo-s azután ἄλλος. Latinban ilyenkor hangzóra olvadt fel, így: alius, aljus h. A' j ezen változásait a' görög nyelvben felhozza már Curtius a' görög nyelvtanában, lásd Kiss Lajos fordításában a' 56, 57, 58, és 250–252. §§. — Az előhangu j a' görögben kemény hehezet, p. o. szkr. ja-sz, gör. ὄς; szkr. jakrt (jakart), gör. ἡπαρ (ἡπαρτ); szkr. jusma, gör. ὑμεῖς; szkr. jads tisztelni, gör. ἄζω (ἄρjω, ἄγιος).

A' szkr. v hang görögben vagy a' megfelelő magánhangzová lett, mint szkr. tvam, gör. σὺ (τὺ); szkr. szvapna-sz, gör. ὕπνο-s álom*); szkr. cvan, gör. ζῶν; — vagy mássalhangzó 's kemény hehezet után elveszett, mint szkr. szvaçura-sz (szvakurasz); gör. ἐζυρος, ó felnémet swehur = schwäher, schwieger-(vater); — néha σ után φ, mint szkr. szva-sz, gör. σφός, latin suus. A' régi görögben F digamma állott a' szkr. v helyett, 's az az előtte álló mássalhangzóhoz hasonult, mint csatvárasz, gör. τέτταρες, azután τέταρες; szkr. açva-sz (akvasz), lat. equus, gör. ἵπφος, ἵππος.

A' félhangzók és olvadók könnyen váltakoznak, leginkább

A' szkr. szvap alszik gyökszóbul lett szvapnasz, ὕπνος, somnus, ó szkandináv svēfna, ujsvéd söfva; gót slépa, angol sleep, német schlaf, melly utolsó háromban l-lé vált a' szkr. v.

r és l; l és n; l és j; l és v; l és m; r és v; m és v, mint szkr. rucs fénylik, lat. luceo, lucis = lux; szkr. anjasz, gör. ἄλγος, ἄλλος; szkr. szvap-i-mi alszom, gót slépa, ó német slafu; szkr. çvasz (kvasz), lat. cras; szkr. jakrit (jakart) ó felnémet lebara, most leber, máj; szkr. dhumâ, lat. flâ-fûv; szkr. vâri lat. mare, mari.

c) A' szkrt első sziszegő ç (mintegy szh) k-bul fajult el, mert az európai rokon nyelvekben torok-hang felel meg neki, lásd Magyar Nyelv. III. 90. l., 's itt a' ζ) alatt felhozott példákat. Illyen még p. o. szkr. açman, lett akmen = kamen = kö. — A' második sziszegő s, melly a' h, r, i, u után sz helyett áll a' szkritban; mint előhang alig fordul elő, kivéve a' sas szót, gör. ἕξ, sex, hat, melly sas Bopp szerint a' ksas-bul lett, mert zendben khvasz. Így azután, a' legősiebb közös eredetnél fogva, kapcsolódnék a' mi nyelveink szavához, p. o. finnben kuute (kuusi), szürjân és votják kvajt, osztják chût, magyar hat (lásd Magyar. Nyelv. II. 302. l.). — A' harmadik sziszegő sz, melly a' szók végén h-ra, ç, s, r, söt u-ra is változik, mirül a' szkr. nyelvtan szól. De az sz és r váltakozása a' rokon európai nyelvekben is otthonos, például görögben a' lakón nyelvjárás ç-et használ σ helyett, mint ἐπιγελαστάρ, ἐσκόρ, πίσορ, γονάρ, τίρ, νέκυρ = ἐπιγελαστής, ἀσκός, πίθος, γονάς, τίς, νέκυσ. — A' latin két magánhangzó közt szereti r helyett az s-et, mint eram, ero, esam, eso h.; de arbor, arbos, honor, honos is, stb. Annak helyén még többet.

A' szkr. h-nak megfelel a' görög χ, lat. h vagy g, germán g, p. o. szkr. hansza lúd, gör. χήν, ném. gans; szkr. hima-m hó, haimanta-m tél, gör. χιών, χεῖμα, lat. hiems. A' hrd szó h-je k-bul lett, mert lat. cor (cord-is), gör. κέαρ, κῆρ, καρδιά, gót hairtô, ujném. herz. Néha az hehezettek csonkája is, innen szkr. han (ni-dhana-sz = halál) dhan h. gör. θαν, ἔθανον stb.

3) A' magánhangzókra nézve a' szkr. két foku fejlődést enged meg, mellyek egyikét guna-nak (erény), másikat vriddhi-nek (növekvés) nevezik, 's melly a' görögben és germánban (leginkább a' gótban) söt a' litvánban is mutatkozik; mi azt hangöregbülésnek nevezzük. A' guna, vagy első foku hangöregbülés, az i és u magánhangzók elibe vetett a; a' vriddhi, vagy másik foku hangöregbülés ugyan azon magánhangzók elibe vetett â; a' guna azután é (ai) és ô (au)-ra olvad össze, a' vriddhi marad âi âu. Gunák p. o. dvis gyűlöl, dvês-mi (dvais-mi) gyűlölök, dvêksi (dvaiksi) gyűlölsz,

dvēsti (dvaisti) gyűlöl; többesben előáll az eredeti hangzó: dviszmasz, dvistha, dvisanti; — *budh* tud, bôdhâmi (baudhâmi) tudok, bôdhâsz (baudhâsz) tudsz, bôdhâti (baudhati) tud. — A' teljes ár tag, meg csonkája r és r̂ (lásd a' 182. lapot) megfelel tehát a' hangöregbült, 's ennek eredeti i, u-s hangzóju tagnak. Mert hol a' hangöregbülésnek van helye, ott ar, ár áll, hol ellemben az eredeti i, u-nak van helye, ott r r̂ áll, p. o.

émi,	védmi,	weisz,	οἶδα,	bibharmi
ési	vêtszi	weiszest	οἶδας	bibharsi
éti	vêtti	weiss	οἶδε	biharti
imasz	idmasz	wissen	ἴσμεν	bibsrimasz
itha	iddha	wisset	ἴστε	bibhritha
janti	idanti	wissen	ἴσασι	bibhrati

A' görögben a' guna (a) hangzó ε és o-ra fajult, például émi ési éti, imasz stb. görögben εἶμι εἰς εἶσι, ἴμεν stb. A' perfectum a' guna (a) hangzó o, mint : jelenben λείπο, szkr. rêcsâmi, perf. λέλοιπα szkr. rirêcsa, aor. ἔλιπον szkr. ariesam. (A' szkr. r görögben l, lásd felebb a' 170. lapot; 's a' szkr. torokhang k, cs görögben ajakhang, lásd a' 170. lapon a' jegyzetet, 's a' 185. lap β-jét.)

A' germán nyelvek a' hangöregbülést mind az ige mind a' névszó ragozásában tartják. Bopp szerint az igék eredeti magánhangzója a' mult idő többesében és a' foglaló mód jelenében tűnik elő, p. o. a' gót bit-um, ó felnémet biz-umēs = wir bissen; bit-jau, ófeln. bizi = ich bisse; gót bugam = wir bogen stb. ezek guná-sai: bait, beiz = ich biss, baug = ich bog. — A' névszóknál a-guna fordul elő, mint: sunau-s Sohnes, szkr. szünô-sz; sunau dem Sohne szkr. szünô. Beérjük itt ennyivel. (Folytatása következik).

HUNFALVY PÁL.

Eurén finn nyelvtana.

Suomalainen kieliooppi. Suomalaisille kirjoittanut G. E. Eurén. Turun Gymnasin Lehtori. Painettu Turussa vuonna 1852. J. W. Lillja et Co. kirjapainossa. — Omalla kustannuksella. (Finn Nyelvtan.. Finneknek irta G. E. Eurén az abói gymnasium felolvasója (lectora). Nyomatott Abóban 1852 évben J. W. Lillja és társa könyvnyomdájában. A' szerző saját költségén).

E' finn nyelvkönyv ismertetését főleg azért tüztük ki, mert azt az elemi nyelvtanítás módjára nézve olly czélszerűnek tartjuk, millyen a' számtalan magyar nyelvkönyvek közt tudtunkra egy sem létezik.

Régibb nyelvtanainknak, jelesül a' tanodáinkban kézi könyvül használt elemi latin, 's magyar nyelvtanoknak czélszerűtlen voltát ma már alig hozza valaki kétségbe. Az ujabbakról is halottunk, csak nem régen, ilyen panaszt (l. a' múlt 1857-diki II-dik félévi Tanodai Lapokban november 18-ról). Minő tekintetben, 's ha méltán emeltetett-é ellenök ime' panasz? mi itt nem vizsgáljuk: de a' tanmódra nézve a' kis „kieli-oppit-“ olly czélszerűnek tartjuk, hogy szinte mintául szeretnők ajánlani.

Há tanítani annyit tesz, mint a' már meglevő ismértekhöz újakat csatolni, 's ha sikerrel csak az képes tanítani, ki a' tanítvány ismértekörét szem előtt tartva, az eszmetársulat szabályai szerint, az abban bennfoglalt ismértekhöz újakat köt, fejtegetve az érzékiből az érzékelettieket, az egyszerűből az összetetteket, az egyesből az átalánost, az egyszerűből az elvontat: úgy a' nyelvtanításában is kell, hogy a' meglevőből, szemlélhetőből induljunk ki az érzékelettiekre, az elvontakra, csak így lehetvén ebben is sikerrel működni.

A' ki az eleími nyelvtanítást a' csupa érzéki fogalmak birtokában levő kis tanítványnyal *) így kezdí: mi a' név? 's azt neki így értelmezi: a' beszédnek azon része, melly valami dolgot, vagy annak tulajdonságát jelentí; — a' főnév az, mi a' beszédben maga által megállhat (quod per se in oratione esse potest, ut: dux imperat, miles obtemperat), vagy: a' főnév az, mi tárgyat (személyt v. dolgot) jelentí; — mellyek a' főnévnek sajáttságai? hogy annak neme, száma, esetei (genus, numerus, casus) vannak: — az többnyire rostával meri a' vizet.

Ezen észrevételek után áttérünk a' *Suomalainen kieli oppi* ismertetéséhez.

Kis finn nyelvtanunk csak 152. lapra terjed, 's megelőzi azt egy terjedelmes bevezetés (1—14 ll.) a' nyelv eredete 's lényegéről, a' nyelvtanítás eszközeiről: a' szókönyvről (sanakirja), és nyelvtanról (kieli-oppi), 's ez utóbbinak felosztása által (kielinopin jako): miszerint I. a' nyelv elemei (kielen alkeet), II. a' nyelv szavai (kielen sanat), és III. a' szókötés (kielen sopu) sorban tárgyaltnak, fejeztetik be.

Az első rész (ensimäinen osa 1—37 ll.) a' nyelv elemeiről három fejezetben értekezik. Az első fejezetben (luku) a' bötük (kirjaimet) tárgyaltnak. Van, úgymond sz. a' szuómiban 21 bötü

---

*) Mondhatlan kárára van a' tudománynak, hogy nálunk a' gyermekek idején korán nem gyakoroltatnak a' gondolkodásban, 's a' gondolkodási gyakorlatokat elemi tanodáinkban egészen nélkülözvén ott az érzéki, a' szemlélhető világból merített fogalmak körén túl alig emelkednek. Innét van, hogy midőn némelleyek a' gymnasiumokba tovább képeztetés végett átlépnek, az elvont fogalmakat, főleg felüleges értelmezés mellett, nem képesek egész tanpályájukon tökéletesen átérteni, 's úgy járnak a' tudomány országában, mint az, kinek hályog miatt nem hath atnak szemeibe a' fényes nap sugarai. Az illy gyakorlatok hiányának e' panaszlása mellett sajnosan kell azomban panaszolnunk azt is, hogy az e' célra alkalmas utmutatások, 's vezérkönyvek nálunk szinte teljesen hiányzanak; 's az illetőket addig, míg nálunk e' hiány is pótolva leend, az e' tekintetben is igen termékeny német irodalom terére kell utasítanunk. A' sok közül álljon ajánlatul e' két munka: „Versuch planmässiger, und naturgemässer unmittelbarer Denkübungen für Elementar Schulen von K. H. Krause. III. Band. Halle, 1836 - 1844.“ „Elementar-Begriffe oder Entwicklung vieler Begriffe zur Bestimmtheit im Denken, und zum Verständniss vielgebrauchter Wörter. Ein Handbuch beim öffentlichen u. häuslichen Unterricht von J. A. C. Löhr. Frankfurt am Main 1811.“

(a, d, e, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, y,*) ä, ö), mert eredeti finn szókban ennyi elem és nem több szükségeltetik. A' kérdésre : mik a' bötük ? e' feleletet adja : a' szemlélőnek csupasz jegyek (merkkejä), mellyek tehát valamit jelentenek. Ha azok kimondatvan, vagy olvastatván füleinkbe hatnak, jelentik a' hangokat (ääniä), mikből a' könyvben írva levő jegyekre következettünk, mellyek a' beszédben (kimondásban) külön hangoknak felelnek meg. Mivel azokat az ember előbb kimondja, mint leírja, előbbie a' hangok ; a' jegyek, vagy bötük pedig utóbbiak. Továbbá a' hangok eredetiek (äänet ovat alkuperäisiä), a' bötük későbbben kerestettek (kirjaimet ovat keksityt), vétettek fel a' hangok jelölésére. Innét történt, hogy egymástól távol eső külön népek külön jegyeket (bötüket) fogadtak el, ámbár a' hangok gyakran azonosak. Más honnan nem tudjuk megfejtetni, hogyan választhattak magoknak különböző jegyeket ? 'S ugyan ez áll a' jegy millyenségére nézve is, mikor még is a' neki megfelelő hangot ismerjük ; a' hang a' fő dolog (ääni on pää-asia). A' latin után a' svéd nyelv például következő bötüket választá hangjainak megjelölésére : a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, w, x, y, z, ä, å, ö. Ezek közt találtatik néhány, melly nincs meg a' szuómiban, úgymint a' b, c, f, q, x, z, ä, mellyek azomban a' finnben is, különösen régibb könyvekben, előfordulnak. A' d és g is idegenek.

A' bötük magán- és mássalhangzókra oszlanak. A' magánhangzók (ääntäväiset) : a, e, i, o, u, y, ä, ö = 8 ; a' mássalhangzók (ääntyväiset) : d, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v = 13. Az elsőik minden segítség nélkül (magán) hangzanak ; az utolsóik csak mások (az elsőik) segítségével. Így az a, ä, i stb. magán hangzanak (szólamlanak) ; de a' k, l, t magok mellé mást kívánnak, jelesül a' k az o-t (ko), az l az ä-t (äl), a' t az e-t (te).

A' mássalhangzók hangját akkor halljuk, ha eléjük, vagy utánok magánhangzó tétetik. Így a' k mindig hangot ád, ha valamely magánhangzó áll mellette : ak, ek, ik, ok, uk, yk, äk, ök ; ka, ke, ki, ko, ku, ky, kä, kö.

Rakd, mondja a' tanító e' fejtögetés után a' tanítványnak, a' magánhangzókat egyéb mássalhangzók mellé azon móddal.

A' mássalhangzók magok nem képezhetnek szótagot (tavu).

*) Az y úgy hangzik, mint az ü.

E' végett melléjük legalább egy magánhangzó kívántatik ; de a' magánhangzók képezhetnek szótagot. p. o. asun lakom, eteen előre, isä gazda, osa rész, usea gyakor, yli fel, äly értelem a-sun, e-teen, i-sä, o-sa, u-sea, y-li, ä-ly. Szintúgy két magánhangzó is képezhet szótagot p. o. aamu reg, ääni hang, aita sövény, äiti anya, aura eke, ui uszik, yö éj, ei nem ; aa-mu, ää-ni, ai-ta, äi-ti, au-ra, ui, yö.

A' mássalhangzóknak tehát, hogy szótagot képezhessenek, a' magánhangzókkal szükség egyesülniök. A' szuómiban a' mássalhangzók magánhangzókkal négyféleképen egyesülnek :

a) al-ku kezdet, it-ku sirám, um-pi körül, auk-ko nyílt tér, euk-ko banya, stb. mellyekben magánhangzó kezdí és zárja a' szótagot. Ez mindig csak kezdő szótagokban (alkutavuissa) történhetik.

b) ka-la hal, ja-lo jeles, ke-li szány-út, ki-no konya, (obliquus, resimus), kuu-ma forró, kä-pä-lä talp (tatze), koi-ra-maise-na ebül, kai-paa-va a' ki hiányt, szükségét érez stb. mellyekben magánhangzó zárja a' szótagot.

c) sar-ven szarué, sor-men újé, kuop-paan áсок, tyh-jyys üresség, hiány stb. mellyekben a' magánhangzók két mássalhangzó közt állnak.

d) pelk-kä merő, nem kevert (lauter), jyrk-kä meredek, nilk-ku sánta, tork-kuu szender, bólogatás, kimp-pu nyaláb stb. mellyekben a' magánhangzó után két mássalhangzó találtatik. Ezek csak kezdő szótagok lehetnek.

Tehát hányféleképp képződhetnek a' szuómi nyelvben a' szótagok? Ötféleképen : a) magánhangzókból egy, máshangzókkal egyesülve négyféleképen.

Már miután tudjuk, hogyan egyesülnek a' bötük szótagokká, tudjuk azoknak felosztását és szabályait is, vagy is a' szótagokról szóló tant (tavaus oppi) :

a) Egy mássalhangzó, melly magánhangzó után következik, az utósó szótagban hallatszik p. o. alotan kezdek, lupaaminen ígér-et, kuolevainen halandó = a-lo-tan, lu-paa-mi-nen, kuo-le-vainen.

b) két mássalhangzó közül, mellyekre magánhangzók következnek, az első az elsőhez, az utósó az utósóhoz tartozik, p. o. kello harang, kylmä hideg, ylpeillä kevélyködni = kel-lo, kyl-mä, yl-peil-lä.

Három mássalhangzó közül, mellyekre magánhangzók követ-

keznek, a' két első az első szótaghoz, az egy utolsó az utolsóhoz tartoznak, p. o. kolkko tompa hangu, myrkki méreg, sirppi sarló = kolk-ko, myrk-ki, sirp-pi.

Ezek után szerző a' magánhangzók bővebb ismertetését adja, 's megemlítvén, hogy a' szuómiban két magánhangzó is egyesül egy szótaggá p. o. aa-muun reggelé, ui-maan úszni, syö-määni enni stb. ezeket kétféléknek állítja.

a) uu teen, ää-neen, pii-riin, vaa-vaan, koo-taan stb. melyeknek mindenik szótagjában ugyanazon magánhangzó kettőztetve található = kétjegyű egyes magánhangzók (kaksoisääntiväiset).*)

b) kau-rain, seu-roin, ei, tuo, työ, lie-huin, pai-koin stb. melyeknek mindenik szótagjában két külön magánhangzó található = ikerhangzók (kaks-ääntiväiset).

Ezen ikerhangzók kétfélék: utóhangzatosak (jälkiääniset), melyekben az utolsó bötü hangzik világosabban, p. o. juon iszom, syön eszem, työ tét, dolog, tie út — előhangzatosak (esiääniset) p. o. kau-ha merítő kanál, seu-la rosta, kiu-sa inger, kisztés, päivä nap stb. Illyen a' szuómiban van tizenhárom: au, ou, eu, ui, äy, öy, ai, oi, ui, äi, öi, yi, ei.

A' hangrend (ääntäväisten sointu) azon különös sajátága a' finn nyelvnek, miszerint csak olly magánhangzók, melyek egymással megférnek, állhatnak egy szóban. Ezt következő három szósorozat által így értelmezi szerző:

a) kalastaa, kalvo, kuva, talo, suku, koto

b) värähtää, sääntö, hyvä, kytö, pyry, pöllö

c)

veisataan, seikka,	leikko	{	tie, kieli, mies.
pidetään, reikä,	eikö		

Ebből látjuk, úgymond, hogy az első sorban csak az a, o, u, a' másodikban az ä, ö, y, a' harmadikban az e, i magánhangzók egyedül (tie, kieli, mies) vagy valamelly előbbinek társaságában állnak. A' hangra nézve tehát a' magánhangzók következő három rendre oszlanak:

kemények (kovat) a, o, u

lágyak (pehmeüt) ä, ö, y

könnyűek (keveät) e, i.

*) Így, két jeggyel, fejezték ki nálunk is hajdan a' hosszú magánhangzót.

Azon sajátosága van tehát a' szuómi nyelvnek, hogy ugyanazon szóban kemény magánhangzóra nem következhetnek lágyak, de könnyűek megférnek monnával, ámbár örömeztőbb következnek utánok lágyak; miből e' három szabályt nyerjük:

a) azon szók, mellyekben egy kemény magánhangzó találattik, kemény ragokat kívánnak, p. o. kalastaa-ko, kalvo-lla, kuvena, talon-sa stb.

b) azon szók, mellyekben egy lágy magánhangzó találattik, lágy ragokat (lisäys) kívánnak p. o. värähtää-kö, säännö-llä, hyvänä, pöllö-hän.

c) azon szók, mellyekben csupasz könnyü magánhangzó találattik, lágy ragokat nyernek p. o. tie-tänsä, kiele-stä, mieh-enä stb.

E' magyarázat után mond tanító a' tanítványnak: 1) keress e' könyvben szókat e' szabályok igazolására. 2) Irj magad is mindenféle szókat, hogy a' szabályok igazságát átlásd.

A' mássalhangzók bővebb ismertetését akarván adni, így tanít Eurén: Ha megkisértjük a' mássalhangzókat hangoztatni, könnyen észre vesszük, hogy azok nem mind egy helyen támadnak a' szájban. Vegyük például a' k, t, p bötüket. Az első (k) akkor támad, midőn a' hang a' torok zárából kijő; a' másik (t) főleg a' nyelv, a' harmadik (p) az ajak segítségével. A' többi mássalhangzót is azon módon vizsgálván, úgy találjuk, hogy támadásuk helye (syntymäpaikka) a' torok- nyelv- vagy ajakban vagyon. A' három táj, hol a' mássalhangzók hangja bötüvé módosittatik, hangszervnek nevezte-tik. A' hangszervekre nézve (ääntimien vuoksi) tehát, mellyek t. i. a' hangokat készítik, felosztatnak a' mássalhangzók

torokhangokra (kurkuäänet) k, g, j, h

nyelvhangokra (kieliäänet) t, d, l, n, r, s

ajakhangokra (kuuliäänet) p, v, m. *)

Legmélyebben fekszik a' hangszervek közül a' torok, mellyen a' tüdőből jövő hang keresztül megy; középen a' nyelv, végül az ajakbokor. Azért az ajakbötü csak három, mert a' két előbbi szerv, mielőtt azokon át az ajakra jön a' hang, meggátolja azt sokképen. Minden hangszerv közül legmozgékonyabb a' nyelv, ezért legtöbb a' nyelvbötü.

---

*) Finnben nincsen f; azért a' magyar f-es szó ott p-s, p. o. fej=pää, fa=puu, fűv=puhu, far=perä stb..

A' mássalhangzókról értéközvé, szól Eurén azok lágyulásáról (ääntyväisten pehmeneminen), melly sajátsága a' szuómi nyelvnek abban áll, hogy a' k, t, p bötük ragozáskor néha lágyakra (a' k g-, j h-ra; a' t-d, l, n, r, s-re; a' p- m- v-re) átváltoznak. Így a' hukku, kukko, lanka, ruko, valta, kuoppa, rampa, lepo ragozáskor lesznek: hukun, kukon, langan, ruon, vallan, kuopan, ramman, levon stb.

A' 23. §-ban az írási jegyekről (eromerkit, elvალasztó, különítő jelek) szolván a' 24. §-ban a' már (7. §.) tárgyalt szótagokat veszi ujra, a' hangmérték és súly tekintetéből, vizsgálat alá.

Tekintvén, mond Eurén ezen szókat:

saarnan, kääntää, kuolee, sairaan, seinään, lyöttiin

kasvan, kävelen, olen, sarana, sekä, ylenen

észrevehetni, hogy a' magánhangzókra nézve a' szótagok kétfélék; ugyan is az első sorbeli szók tagjaiban kétjegyű egyes és ikerhangzók találtnak, a' másik sorbeliek tagjaiban pedig csak egy magánhangzó van.

Fenebb (6, 7. §.) mondatott, hogy a' mássalhangzók kiejtésére legalább egy magánhangzó szükségöltetik. Így a' kasvan szó tagjaiban találtató k, s meg v, n hangoztatása az a magánhangzó segítségével történik. 'S ebből az következik, hogy az egész szótag hangoztatására annyi idő szükségöltetik, mennyi a' magánhangzó kiejtésére kívántatik, vagy is: a' szótag kiejtése annyi időt kíván, mennyit annak magánhangzóji kívánnak, miszerint a' szótagnak azon időmértéke (mita) van, melly a' magánhangzónak. Két magánhangzó hosszabb időt kíván, mint egy, tehát a' szótag is, mellyben két magánhangzó (kétjegyű) egyes v. iker van, hosszabb időt kíván, mint a' szótag, mellyben csak egy van. Ehhöz képest a' szótagok, mellyekben kétjegyű egyes, vagy iker magánhangzók vannak hosszúknak (pitkät), mellyekben egy van, rövideknek (lyhyt) neveztetnek. Az első sorbeli szók tagjai hosszú, a' másodikbeliekéi rövidek.

Mondj, és írj most, szólítja Eurén tanítványát, magad is szókat, mellyekben hosszú, és olyanokat, mellyekben rövid szótagok vannak.

Mit veszesz észre, folytatja Eurén, következő szók külön tagjain, mellyeken éles, és dült vonás áll?

ópin	ópetan
ópinme	ópetämme
óppinèvat	ópettanèvat
óppimäton	ópettamäton stb.

Ki éles füllel hallgatja ezen szók tagjainak kiejtését, az éles vonással jelölt szótagon különböző hangot veszen észre, azt t. i. hogy annak hangja magasabb (súlyosabb) mint a' dült vonással jelölt szótagé. Ezt hangsúlynak (korko, saj: magasság) nevezzük. Így az óppinèvat-ban az éles vonással jelölt első szótag magas, a' dült vonással jelölt harmadik alacsony; miszerint a' szuómi szók tagjai súlyosak, és súlytalanok. A' hangmagasság = hangsúly nagyobb (magasabb, ylempi), és kisebb (alacsonyabb, alempi) stb.

Ezek után szerző e' kérdéseket fejtegeti: mely szótagok nyernek a' szuómiban hangsúlyt? melyikre esik magasabb, melyikre alacsonyabb súly? 's mit mivel a' nyelvben e' súly? — 's miután megemlíté, hogy a' szótagok e' két sajátságán (hangmérték, és hangsúlyon) épül a' finn költészet külső idoma (részint az előhangegyeztetésben = alku sointu, *) és a' gondolatok ismétlésében = kerto, parallelismusban is) — átmegy. Nyelvtana II-dik részére, melyben a' szókról értéközik.

A' szók három osztályba sorakoznak: a' névszók (nimiköt), igezők (tehdiköt) és segédzők (avuköt) osztályaiba. Ezen fogalmát így adja (33–34. §.) Eurén:

- a) saalis, juoma, vanha, kala, palvelia, satula
nyereség, ital, vén, hal, szolgál, nyereg
- b) saan, juon, vanhenen, kalastan, palvelen, satuloitsen
nyerek, iszom, vénülök, halászok, szolgálók, nyergelek.

Vizsgálván a' különbséget e' szók között, észrevesszük, hogy az első sorban állók tárgyat, dolgot, a' másik sorban állók valami cselekvést jelentenek. Azok névszók, ezek igék. A' segédzők könnyen megismerhetők arról, hogy sem tárgyat, sem cselekvést nem jelentvén, egyik osztályba sem tartoznak.

Keress, 's mondj e' könyvben szókat, szólítja Eurén tanítványát, hogy világosan megkülönböztethesd e' szó osztályokat egymástól.

*) Bötürim, lásd a' Magy. Nyelv. II. 72. 73. lapját.

Írj magad is szökat mindenik osztályból külön, 's vedd észre a' külömbséget az előbbi példákban: kala hal, és kalastaa halászni, a' kala egy állat neve (nimi), melly fogatik, kalastaa halászni cselekvés (teko), mellyel a' hal fogatik; sairas beteg, annak neve, ki betegeskedik, és sairastaa betegeskedni az, a' mit a' beteg tesz (tekee). A' harmadik osztálybeliek sem ezt, sem azt, se nevet, se cselekvést nem jelentenek. Illyenek: ja és, eli vagy, äsken imént p. o. isä ja äiti az atya és anya; mies eli vaimo férfi vagy nő; äsken tuli isä imént jött az atya. Ezek az előbbi osztálybeli szók segítségére vannak. Külömböznék egymástól ezen szók módosítottasukra nézve (muodostuminensa vuoksi) is. A' két első osztálybeli szók végzeteket (pääteitä) nyernek, de nem a' harmadik osztálybeliek.

I. osztály

kala hal
kalaa halat
kalan hálnak
kalassa halban
kalasta halból
kalaan halba stb.

II. osztály

kalastan kalászok
kalastat halász
kalastaa halász
kalastamme halásznak
kalastatte halásztok
kalastavat halásznak

Látszik, hogy e' szökhöz külön végzetek (ragok) toldatnak; a' szók a' végzetekhez hajlittatnak (taipuvat) 's ezért hajlithatóknak (taipuviksi) neveztetnek; a' harmadik osztálybeliek nem hajlittatnak, mert saját végzeteikkel nem toldathatnak meg.

A' 35. §-ban a' névszók fajait ismerteti Eurén. A' névszók, úgymond, többfélék, mint következő példákól kivehetni:

1.	2.	3.	4.
kiyi	kova	kolme	kolmas minä
kö	kemény	három	harmadik én
ihminen	kaunis	neljä	neljäs mikä
ember	szép	neljä	negyedik mi
susi	raateleva	viisi	viides tämä
farkas	ragadozó	öt	ötödik ez
hevonen	suuri	kuusi	kuuudes tuo
ló	nagy	hat	hatodik amaz

Ha e' szókat egymással összehasonlítjuk, köztük különbség találtatik. Az első osztálybeliek tiszta nevek: kivi kő, ihminen ember, susi farkas, hevonen ló, külön külön tárgyak nevei, mint azokat a' szuómiak kezdettől fogva nevezni szokták; ezek magokban fenálló névszók (itseiset nimiköt). A' második osztálybeliek is nevek, de nem magoknak a' tárgyaknak nevei, hanem valamely tárgynak tulajdonságát, mely máshoz hasonlítva vétetik észre, jelentik. Így a' kova kemény, név ugyan, de nem tárgynak neve, hanem többféle tárgyban találtató tulajdonságé, p. o. a' kőben, mely keménynek azért mondatik, mert más, ahhoz hasonlítva, lágy, puha; mint mondjuk: kova kivi, kemény kő, pehmiä taikina lágy tézta. Hasonlóképen mondjuk: kaunis ihminen szép ember, suuri hevonen nagy ló, midön ezeket másokhoz hasonlítjuk, melyek: ruma ihminen, rút ember, pieni hevonen kis ló. Ezek hasonlítható névszóknak (vertaiset nimiköt) neveztetnek.

Mondj most, szól ezután a' tanító a' tanítványhoz, magokban fenálló, és hasonlítható névszókat: aurinko nap, seinä fal, nenä orr; — punainen piros, musta fekete, verinen véres; — ruma ihminen rút ember, suuri susi nagy farkas stb.

Irj most magad is, szól a' tanító folytatólag, előbb magokban álló, azután hasonlítható névszókat.

A' harmadik osztályban a' számnévszók (lasku nimiköt v. laskimet) vannak.

A' negyedik osztálybeli szók tárgyat jelentenek, de különböző módon. Minä én, sinä te, hän ő, tuo amaz, tämä ez, érintik ugyan a' tárgyat, de hamar átlátjuk, hogy e' nevek nem teljesek (tökéletesek), mert mindenki mondhatja magáról: minä én, 's másról: sinä te, a' harmadikról: hän ő. Szinte mondhatni minden tárgyról: tuo amaz, tämä ez stb. Ezen nevek a' tárgyat nevezvén, azt magát kétség alatt hagyják, 's ezért kétes (bizonytalan) neveknek (epänimiköt) mondatnak.

Tehát a' névszók: magokban állók (itseiset), hasonlíthatók (vertaiset), számnévszók (laskimet) és kétes névszók (epänimiköt). Mi dolog —, tulajdonság —, számnévszóknak és névmásoknak (nomina substantiva, adiectiva, numeralia, pronomina) hívjuk.

A' viszonyítás (sioittelemisen) fogalmát következőleg adja (a' 36 's köv. §§-ban) Eurén: Hasonlitsuk össze, ugymond, e' két egymás mellett álló szót:

talo	telek	talot	telkek
taloa	telket	taloja	telkeket
talossa	telekben	taloissa	telkekben
talosta	telekből	taloista	telkekből stb.

Micsoda különbség van ezek között: talo telek, talot telkek, taloa telket, taloja telkeket, talossa telekben, taloissa telkekben stb? . . . könnyen észre vesszük, hogy az első sorban: talo, taloa, talossa stb. egy telekről házról, a' másodikban: talot, taloja, taloissa stb. több házról van szó.

A' viszonyításban tehát először észrevétetik a' szám (luku), melly kétféle: egyes (yksikkö) és többes (monikko). Másodszor a' viszonyításban észrevehetők az esetek (sijat, saj: helyek), millyen mindenik számban 15 van t. i. nevező (nimentö), határozatlan (osanto saj: részeltető), birtoki (omanto), benhagyó (asunto), kiható (lähdentö), beható (menentö), veszteglő (sivunto), távolító (otanto), közelítő (annanto), nélkülöző (vajanto), mellékező (kautanto), változtató (muutanto), állapoti (olento), társító (seuranto), eszközlő (avunto); 's a' talo telek szón mindeniknek példáját adja monnó számban.

Ha tekintjük, szól folytatólag, e' szót: talo mindenik viszonyban, két részt lehet abban észre venni: az első a' talo, melly minden viszonyban feltaláltatik, a' másik a' végzetek, mellyek utána ragasztatnak. Az első törzsnek (vartalo), emezeket végzeteknek (päätteet = ragoknak) nevezzük. Az egyes nevezőben semmi végzet sincsen. Ezért a' törzs ismerete nagy értékű a' viszonyításban, mert ezt ismervén, egyéb nem szükséges, mint utána ragasztani a' végzeteket. Ha tehát ismerjük a' végzeteket, 's ezeket elválasztjuk a' szó végéről, mellette marad a' törzs, melly a' funnben néha kissé elváltozik.

Erre következteti a' ragokat egy táblán; 's miután a' ragozáskor a' törzsekben történni szokott változásoknak módját, szabályait röviden felhordta, a' névszók hat osztályát, mellyekbe a' helyes ragozás végett kötszótagjaikra nézve (siteen vuoksi) sorakoznak, adja elő. Az első osztályba tartoznak azon szók, mellyeknek kötszótagja kétjegyű egyes vagy iker hangzó p. o. maa föld, pää fej, yö éj, voi vaj, tai tetű; a' másodikba azok, mellyeknek kötszótagjában o, ö, u, y vagyon, 's változatlanul maradnak p. o. talo telek, major, jóság; peltö szántóföld, mylly malom stb. stb.

'S most láttatja (a' 40—45. §§.) a' ragozási mintákat, azokat mindenütt jegyzetekkel kísérve.

A' hasonlításra térvén át, így értéközik Eurén: minden névszó ragozható; így a' tulajdonságnévszó is, melly magán álló névszók (dolognévszók) társaságában van, ugyan azon viszonyba jő, p. o. kova kivi kemény kő, kovan kiven kemény kőé, kovaa kiveä kemény követ, kovalla kivellä kemény kövel stb. de a' tulajdonságnévszóknek ezen kívül van még saját hajlításuk is, melly hasonlításnak (vertaileminen) neveztetik, p. o.

kova	kovempi	kovin
kemény	keményebb	legkeményebb
pehmeä	pehmeämpi	pehmein
lágý	lágýabb	leglágýabb.

Ha valamelly tárgyról mondod: se on kova ez kemény, jelented, hogy más valamelly tárgy kevesebbé kemény, vagy lágý; mondván: suuri nagy, jelented, hogy mas valami: pieni kicsiny. De a' hasonlítás egy, két, vagy több tárgy között történhetvén, a' hasonlítás is háromféle: a) ha a' kemény és lágý (kova ja pehmeä) egymással összehasonlítottatnak, egyik keménynek másik lágýnak találtatik, — ez egyszerű hasonlítás (yksivertainen); b) ha mondod: se on kovempi ez keményebb, jelented, hogy ez összehasonlításban két kemény vagyon — két tárgy közti hasonlítás (kaksivertainen); c) ha végre mondod: se on kovin ez legkeményebb, jelented, hogy több, legalább három kemény van — melly esetben tehát a' hasonlításban a' keménység többel tétetik (monivertainen): vagy is a' hasonlítás első, másod és harmad foku. A' másod foku hasonlítás raga: pi, a' harmad fokué: in, p. o. kova, kovempi, kovin.

A' hasonlítás alkalmával történő változásokat előadván, megemlíti szerző, hogy a' hyvä jó, paljo sok a' finnben is eltér a' hasonlítási közönséges szabálytól. Amaz ugyan is így hasonlítottatik: hyvä jó bonus, parempi jobb melior, parain legjobb optimus (a' másod és harmadfok a' paras jó törzstől vétetvén), emez pedig így: paljo sok, enempi több, enin legtöbb (az enä törzstől). A' pitkä hosszú-ban végre a' k bötüt a' nyelvszokás kilöki, miszerint pitempi, -pisin divik.

A' számnevekről szólván (51—56. §.), mondja, hogy azok

kétfélék; kérdezhetjük ugyan is : kuinka monta hány? vagy kuinka mones hányadik? az elsőre így felelünk : yksi egy, kaksi kettő, kolme három stb. a' másodikra : ensimmäinen első, toinen második, kolmas harmadik stb. Amazok egyenes számok (suorannaiset = alap vagy töszámok), ezek sorszámok (järjennäiset). S előterjesztvén az alap- és sorszámokkal számolás módját egytől millióig, mint az a' finneknél, a' tizen fölül, eltérőleg egyéb nemzetek számolási módjától, divatban van, megismerteti a' sokszorozó (kerrannaiset), osztó, jelesül arányosztó (erännäiset), és részosztó számneveket (osannaiset laskunimiköt).

A' névmásokról értéközvéen (57. 58. §§), azokat kilencz féléknek mondja : a) személy- (tekeväiset : minä, sinä, hän én, te, ő); b) mutató- (osoittavaiset : tämä ez, se az, tuo amaz); c) visszahozó- (taannehtivaiset : joka melly, a' melly, ki a' ki, jompi mellyik); d) kérdő- (kysyväiset : ken, kuka, mikä = ki, mi); e) magáratérő (itsekohtaistet : itse = maga); f) határozatlan- (epämääraiset : joku valaki, jompi kumpi, moniahta némelley, molempi monno, sama azon, muu más stb); g) valahová tartozót jelentő- (kansalaistet : meikäläinen mi hozzánk való, teikäläinen ti hozzátok való, tuokalainen amoda való stb); h) célra irányzó- (tarkkoittavaiset : kummoinen millyen, sellainen ollyan, minnäköinen millyen forma); és i) ragnévmásoknak (liitettäväiset epänimiköt : -ni -si v. -s -nsä = -m, -d, -ja p. o. isä-ni, isä-s, isä-nsä apä-m, apä-d, ap-ja stb.) 's előadja azok ragozásának módját, a' ragozásban 's a' tájshzólásokban előforduló változásait stb.

A' 60-dik §-ban az ige ismertetését kezdi meg Eurén. Az ige, úgymond, cselekvést jelent. Ha kérdjük : mit cselekszik valaki? mindig ezen feleletet kapjuk : syö eszik, juo iszik, makaa fekszik, istuu ül, itkee sir, vagy más illyent; melly mindig ige (tehdiikkö). A' feleletben nem is kívántatik valami tárgy; hanem csak maga a' cselekvés (valamivel foglalkozás = harjoittelemisen) p. o.

saan saamme

kapok kapunk

saat saatte

kapsz kaptok

saa saavat

kap kapnak.

'S ezt látván észre vesszük : az első kérdésre : ki cselekszik? ki a' cselekvő (személy = tekiä?). A' bal felül álló szók t. i. e'

három személyet kapják : minä , sinä , hän én , te , ő , mert ez annyi , mintha mondanók : minä saan én kapok , sinä saat te kapsz , hän saa ő kap. A' jobb felül állók szinte három személyet kapnak : me , te , he , mi , ti , ök (me saamme mi kapunk stb.) miből következtetjük , hogy mindenik oldalon három személy legyen.

Valamint a' névszóknál , úgy az igéknél is észrevétetik továbbá a' szám (luku). A' bal oldalon levő három szó egyet , a' jobb oldalon levő többet jelent. Amaz (saan saat saa) az egyes (yksikkö) , emez (saame , saatte , saavat) a' többes (monikko) számban van.

Ebből az következik , hogy mindenik számban három személy van : minä és me (én és mi) az első ; sinä és te (te és ti) a' második ; hän és he (ő és ök) a' harmadik személy ; de a' harmadik személy bárminő tárgy v. dolog is lehet , p. o. isä saa , az atya kap , lapsi saa a' gyermek kap , mies saa a' férfi kap stb.

Van tehát az igének két (egyes és többes) száma , 's mindegyikben három személye.

Az igénél tekintetbe jő még a' cselekvés módja :

saan , sain , saanen , saisin , saakon , saakan.
kapok , kapék , kapjak , kapnék , hogykapjak , kapjon.

Ezekben a' kapás módja (laatu) különböző : az első a' kapást egyenesen mondja , jelenti (lausuu) , ez hát jelentő mód (lausunto) ; a' második elbeszéli , ismétli (kertoo) a' mit előbb kapa , ez hát elbeszélő mód (kerronto) ; a' harmadik úgy mondja ki , mintha kapni vélné (ehkä saanan , bár megkapjam , kukatiesi saanen talán kapom) ennek neve : foglaló , sajátlag vélő (luulento opinativus) ; a' negyedik kimondja a' feltételt (ehto) , mitől a' kapás felfüggesztetik (saisin megkapnám , jos annetaisiin = ha adnák) , ez feltételes (ehdonto) ; az ötödik a' kapásra nézve az óhajt (toivo) , a' hatodik a' parancsot (käske) fejezi ki ; tehát az óhajtó (toivonto) , emez parancsoló (käskentö).

Van még két mód , melly az igét hasonlóná teszi a' névszóhoz (dolog- és tulajdonsági névszóhoz) t. i. a' névviszonyítás (sioitteleminen) és hasonlítás (vertaileminen). Amaz dolognévi (sianto laatu) ez tulajdonságnévi módnak (verranto laatu) neveztetik ; p. o. saada kapni , saanut a' ki kapott.

Ha összevetjük egymással e' két félen álló

saan	saat	saa	saadaan
kapok	kapsz	kap	kapnak (man bekommt).
saame	stb.		

sain	sait	sai	saatiin
kapék	kapál	kapa	kapának (man bekam)
saimme	stb.		

's így a' többi módokon átvezetett igéket, kitetszik, hogy köztük a' különbség abban áll, hogy a' balfélen álló (saan, saat stb.) személyes (tekiällinen), a' jobb oldalon levő személytelen (tekiätön).

Ha most az igében észrevett dolgokat (asiat) tekintjük, azok következők: személy, szám, mód, fajbeliség (heimo). 'S ha már az igét minden személye, száma, módja és faja szerint ugyan azon iga alá (saman ikeen alle) vagy ugyan azon egyenes sorban foglaljuk, ezt összeigazásnak (ijestäminen conjugatio) nevezzük, mi a' névszók ragozásának felel meg. Az igázás az igék hajlítása (tehdik-köjen taivuttaminen).

Szinte mint a' névszóknál helyes ragozhatás végett, úgy az igéknél is két részt szükség megkülönböztetni: a' töt (törzset, vartalo) és végzeteket (pääteet), melyek a' töhez járulnak, p. o.

syön	syöt	syö	syömme	syötte	syövät
etsin	etsit	etsii	etsimme	etsitte	etsivät.

Itt szembetűnnek a' személyragok (tekiäpääteet), az egyes számbau: 1. — n, 2. — t, 3. — ; a' többesben: 1. — mme, 2. — tte, 3. — vat vagy vät, melyek a' többi módokban is láthatók.

A' jelentő módon más nem találtatik, mint a' személyragok és a' törzs; de a' többi módokban ezeken kívül a' törzs és személyragok közt más toldalék (lisäys) is találtatik. Így az elbeszélő módban — i, a' foglalo módban — ne, a' feltételesben — isi. Az ohajtó és parancsoló módok szinte saját jegybötüikkel birnak.

Ezek után Eurén a' névi módokat, 's a' személytelen igeragozást ismerteti. Végre, szinte mint a' névszókat, az igéket is köthangzóikra nézve hat külön osztályba sorozván, láttatja az igagozás mintáit. (72—78. §§.).

A' 79. §-ban a' magáraható igét (itsekohtainen tehdikkö) tárgyalja.

Össze állítván az igék ezen idomait:

muutan változtatok. vl	muutun	muuttain	változom, ich
muutat	muutut	muuttait	verändere
muuttaa	muuttuu	muuttaikse	mich stb.
muutamme	muutumme	muuttaimme,	

könnyű átlátni, úgymond, hogy mondhatni: muutan paikkaa, vaateita, helyet, ruhát változtatok; de nem mondhatni: muutun paikkaa, vaatteita, változom helyet, ruhát; miszerint e' két ige közt a' kölömbség az, hogy az elsőben az ige ereje vagy hatása (tehdi-kön voima, eli vaikutus) átmegy valamelly tárgyra, de a' második-ban a' hatás nem megy át másra; azért az első átható (kohdallinen), az utólsók benható igék (kohdattomat tehdiköt). A' harmadik kü-lömbség abban áll, hogy az ige hatása mindig magára a' cselekvő személyre tér vissza. Így a' muuttain változom, annyi mintha mon-danók: minä muutan itseni változtatom magamat. Ezekben a' sze-mély maga egyszersmind a' tárgy (kohtalo), 's mert ezekben a' cse-lekvő személytől eredő hatás visszatér magára a' cselekvő személyre, mint tárgyra, magokba visszatérő, vagy magokra visszaható igék-nek (verba reflexiva) neveztetnek. Ismertető jelük — un, — yn: muutun változom, lisäyn szaporodom. 'S most láttatja Eurén ezen fajbéli igék ragozási mintáját.

A' 81. §-ban a' tagadó igékről (kieltäväiset tehdiköt) szól. Különös, úgymond, a' szuómi nyelvben a' tagadó ige hajlítása. Itt a' tagadó szócska (kielto-sana) tekintetik igének, 's ez veszi fel a' személyragokat: en, et, ei, emme, ette, eivät, nem én, nem te, nem ő, nem mi, nem ti, nem ök. Ezek tétetnek az ige mellé a' jelentő, történeti, foglaló 's feltételes módokban; de maga az ige nem vesz fel semmi személyragot, és a' történeti módban az a' tulajdonság-névi mód második idomában áll, p. o. en muutatanut, et muutanut, ei muutanut nem változtam, változtál, változott, emme, ette, eivät muuttaneet nem változtunk, változtatok, változtak (saj: nem én, te, ő — volt — a' ki változott) stb. A' feltételesen tagadó igék (epä-leväiset tehdiköt) hajlítása hasonló az egyszerűen tagadó igékéhez p. o. ellen, ellet, ellei muuta ha én, te, ő nem változom (jelentő mód); ellen, ellet, ellei muuttanut ha én, te, ő nem változott stb. Végre ezen igéknek személyes, és személytelen ragozási mintáját adja egy táblázaton.

A' segédigék (aputehdiköt 84. §.): olen vagyok, és lienen lesznek. Ezek rendesen ragoztatnak; a' lienen azomban csak a' jelentő módban. Segédigéknek neveztetnek, mert némelly időviszonyok kifejezésében az igéknek segítségére szolgálnak p. o. olen sanova szólok (saj: szóló vagyok) olin saanut kaptam (saj: valék, a' ki kapott).

A' segédigékről azonnal áttér (85. §.) az igék időire (tehdik-köjen aika). A' cselekvés, úgymond, mindig időben történik, ezért az igéknél mindig kérdezősködni az időről, melyben az általuk kifejezett eselekvés történt. Csak a' névi módokban nincs az idő meghatározva.

Az idő, folyására nézve, négy féle: jelen (menevä, saj: menő, folyó) történeti, elbeszélési (ennenmenevä, saj: előbb menő, folyó; melyben a' cselekvés ideje ez előtt volt menő, folyó), végzetlen múlt, (mennyt folyt), végzett múlt (ennenmennyt, saj: ez előtt folyt).

A' 86—89. §§-ban a' segédszók (avukot, apusanat) tárgyalatnak. Ezek, úgymond Eurén, különfélék, azon segítségre nézve, melyet a' nyelv más szavainak nyujtanak. 1) viszonzyszók (siakot) 2) igemellékek (verrakot) és 3) kötszók (yhdiköt).

A' viszonzyszók a' nyelvben azon célra szolgálnak, melyre a' névviszonyító ragok; mert ámbár a' szuómiban 15 viszonyrag van, azok még sem fejezik ki élösen a' gondolatok minden hajlásait (mutkia). A' hol a' viszonyragok nem igazán fejezik ki a' gondolatot, ott a' viszonzyszók vétetnek segítségül. Így p. o. mondatik: ilman isätä a' gazda nélkül, ha gondoljuk, hogy e' pusztá szó: isättä nem jelent egyebet, mint az atya nélkülözését, hiányát.

Ritka nyelvben, 's van-e csak egyben is annyi viszonyrag, mond Eurén, mint a' szuómiban?*) Némelly nyelvben, péld. a' héberben, egy viszonyrag sem találthatik, az angolban alig kettő (nevező és birtoki), szintűgy a' svédben is. Azokban tehát sok viszonzyszó szükségöltetik. Ha már szuómiból fordítunk svédre, a' svédben gyakran viszonzyszóra szorulunk, ámbár a' szuómiban saját viszonyrága van a' szónak. Így mondjuk szuómeul: laski pöydälle tedd az asztalra, svédül: satte på bordet, németül: auf den Tisch. Mind e' mellett is szükségösek a' szuómiban is a' viszonzyszók, melyek kö-

*) És magyarban, hol huszonhárom van?

zönségösen névszók, u. m. ala v. ali al, honnét alla alatt, alta alól, alle alá; esi el (elő), edessä, edestä, eteen előtt, előlről, elé; ilma nélkül, kanssa val-vel stb.

Az igemellékek (88. §.) a' hasonlítási viszonyok (verranto-tilojen) pótlékai; mint a' viszonyyszók a' viszonyragokéi. A' nyelvben nincs több hasonlítási viszony kifejezve háromnál (egyszerű, kétszerű, többszerű hasonlítás, yksi- kaksi- moni-vertainen), de az ember gondolatában nem elég e' három, hanem még sok hasonlítás kívántatik, miket tehát csak külön szókkal lehet megjelölni, mellyek hasonlítószóknak (verrakot; mi igemellékeknek, határozóknak, adverbia mondjuk) neveztetnek. Így mondjuk: kova, kovempi, kovin, kemény, keményebb, legkeményebb; de gondolatunkban jár gyakran még több hasonlítás is, p. o. aivan kova, liian kova igen kemény; hol hát az aiva, liian = igen, hasonlító (verrakot). Minden nyelvben, péld. az angolban, nincs is meg mind a' három hasonlítási fokozat, hanem csak az első; mire nézve a' másod, harmad foku hasonlítás csupán hasonlító szók által fejeztethetik ki, mellyek a' szók mellé illesztetnek, a' hasonlatosság kifejezése végett. Ide tartoznak, szól Eurén folytatólag, az igék is, mellyek szinte hasonlatot, és létet fejeznek ki, így p. o. a' veisaan éneklek am. olen veisaava éneklő vagyok; mire nézve e' szók (verrakot) igék társaságában is járnak: veisaan kauniisti szépen énekelek.

Az igemellékek: jo már, nyt most, vielä még, eilän tegnap, äsken imént stb. de ezek nem levén elegendők, a' nyelv más szóból származtat illyeneket, p. o. kyllä, kylläksi, kyllin elég; koolta összesen (a' koko egész szótól); nimittäin névszerint (a' nimitän nevezek igétől); niin így; noin úgy; samoin azonképen (a' tämä ez, se az, sama ugyan az névmásoktól). stb.

A' kötszók (yhdiköt) nem csak az egyes szók, hanem a' beszéd részeinek is összekötésére szolgálnak. Illyenek: ja és, eli vagy, vaika ámbár stb. p. o. isä ja äiti tulevat, eli menevät, az apa és anya jönnek, vagy mennek.

Ide tartoznak a' ragsegédszócskák is (liitä avukot) minők: ko, kö; han, hän; kaan, kään; pa, pä; ki, kin; p. o. tuleeko isä vai meneeko? jön az atya vagy megy-e? ei tuleekakaan nem jön.

Végül (90. §.) az indulatszókról (ääneköt) azt mondja Eurén, hogy ezek az emberi beszéd határán állnak, 's nem is igazi szók,

hanem majd nem olly hangok (ääniä) mint az oktan állatokéi. Az ember azok által külön indulatait fejezi ki, mellyek a' szivből hirtelen fakadnak, 's nem is fejeznek ki világosan gondolatot. Ily-lyenek: aha, hei, haha (örömet jelentenek) voi, ai, oivoi, oh, jaj (bút) stb. stb.

FÁBIÁN ISTVÁN.

(Folytatása következik).

Könyvismértetés.

Magyar Nyelvtan, I. Rész, Szótan (Alaktan) az 1. 2. gymn. és az ezekkel párhuzamban álló reáliskolai osztályok számára. Irta Warga János. Harmadik kiadás Pesten 1857.

Mindenféle tankönyvben és így nyelvtudományban is az általános irályi kelléken fölül e' kettő jön vizsgálat alá : a' tartalom és a' módszer. A' tartalomra nézve : mennyiben az hijánytalan egész, mennyiben foglal magában alapost és valót, mennyiben felel meg a' tudomány jelen állásának. A' módszerre nézve : miként felelnek meg a' részletek a' tárgy természete és a' felfogó elme szempontjából a' kellő rendnek. Mennyire nehéz elemi nyelvkönyvekben mindkettőre nézve czélt érni, már maga az mutatja, hogy az elemi nyelvtanok nagy száma mellett, alig találhatni olyat, melyben gondolkodni szokott tanító megnyugodhassék ; de főkép a' három fő irány, a' történeti (Grimm) a' nyelvbölcsészeti (Becker) és régibb methodus (Heyse) között maig fenforgó különbözés és surlódás tanúsítja.

A' mi pedig különösebben a' módszert illeti : ez ránk nézve sokszorosan fontosabb, mint például a' németekre nézve. Az oktatási rendszer csak most alakulván újra, ha intézeteinket a' műveltebb nemzetekéihez akarjuk idomítani, azokkal lépésben tartani : legalább e' három teendőt kell egyazon időben 's ugyanazon egyéneknek teljesíteni ; tanulni, csaknem az elemeken kezdve ; tanítani iskoláinkban, 's értéket szerezni a tudománynak és methodusnak újabb isk. egyének irányában, — csaknem ugyanazon egyének tanulók, tanítók, és képzők. . . . Ezért kell nekünk, legalább én úgy érzem, különösen megbecsülni időnket, jól használni erőnket. Sokszoros hatású nálunk a' jó, sokszoros ártalmú a' rossz tankönyv.*)

*) Arany szótát írt a' szerző!

A' fent nevezett tankönyv szerzője igyekezett módszerét az újabb-, és célirányosabbhoz idomítani; és valóban sokkal is többet teljesített ebben, mint ugyanezen munkájának második kiadásában, vagy Magy. *Mondattanában* (Pest, Kilián, 1856.). A' régibb száraz módszert, melly leginkább ugyan a' népi, de a' gymnas. alsóbb osztályokban is elmeölő, — 's mellyről az elemi iskolákra vonatkozva egyik legjelesb német paedagóg mondja, hogy család és embernyúzás, — gyakorlatibbal cserélte fel, a' mondatot állítván az oktatás elejére, ebben tüntetvén elő az egyes szavakat, nem külső alakjokról mint hullákat, *) hanem érteményökről mint élő lényeket, nem tévedvén a' bölcsészti nyelvtudomány gyarlóságai-ba, miszerint a' logika bizonyos normáira vonatnak a' beszéd- és nyelvalakokban számtalanként nyilatkozó szellemi mozzanatok, de annyit mindenestre megtartva, hogy a' nyelv elméletét a' gyakorlatból, 's így az ismételten az isméretesből keressük ki és értsük meg. Ezen módszer másutt tán nem érdemel különös nyomatékot; de nálunk a' gymnas. alsó osztályok többnyire kénytelenek a' nyelvtanítást még az anyaira nézve is elől kezdeni.

Sz. a' mondat lényeges részeit elől kimutatván, 's a' beszéd részeit a' mondatból lehozván, azok alakjait, szabályait példány-, és után képezendő mondatok által szemlélteti, könyve végén érdekelvén a' képzőket és helyesírást is. A' módszert hát lényegében nem roszalhatni. De van néhány észrevételem mind a' módszerre, mind a' tartalomra nézve, melyeket elsorolni méltónak tartom.

A' módszerre nézve :

1. A' gyakorlati módszerhez, ha azon nem épen amaz analysist értjük is, melly Lüben és Nacke Paed. Jahresbericht 1856. és péld. Lüben Grundsätze und Lehrgänge f. den Sprachunterricht nyomain felismérhető, — nem elég, hogy nyelvszabályok, 's alakok szemléltetése végett egy-két mondat, még pedig általán a' szerzőtől, és nem mindig talpraesetten rögtönözve odavetessék, 's a' tanító és tanuló utasíttassék, hogy mondatokat alakítson, vagy az olvasókönyvben keressen. Véleményem szerént illy tankönyvekben a' legjobb írókból vett, erő-, és jelentésteljes példánymondatoknak kell foglaltatni; 's az elemi nyelvkönyveknek egyik fő elő-

*) Azaz holt tetemeket. Nem tudom ha eltűrjük-e a' *hulla* szót, melly még *dögnek* sem járja, ne hogy *halott*nak? H. P.

nyük, ha az alakítandó mondatoknak nem csak mintái, hanem tárgyai is kijelöltetnek. Csak így fogunk a' nyelvtanítás egyik főcéljára, a' szöbővség szerzésére, a' sajátos és helyes kifejezések eltanulására, a' tartalmas beszédre kellő hatással munkálkodni. Így látjuk ezt a' legjobb tankönyvekben, így még felsőbb tanfolyamra készültekben is; melyek közül csak Becker, Götzinger, Bauer (történelmi) művekre hivatkozom. Ellenben nincs a' nyelvtanítás valódi céljaival ellenkezőbb, mint a' mondatok képezetében ide amoda csapongani, egészen különböző tárgyakkal foglalkozva, az elmét zavarni fárasztani, a' gondolkodás célbavett fejlesztése alkalmával a' gondolkodás rendén önkénykedni, izetlen tartalmatlan beszédhez szoktatni.

2. A' magyar helyi és egyébféle viszonyragok neveztethek-e beszédrészeknek, erősen kétkedem. (19. l.). Kétségtelen, hogy ezek az indgermán nyelvek esetragainál (helyesebben végzetek, terminatio nem suffixum és legkevésbé affixum. l. Humboldt *Verschiedenh. d. menschl. Sprachbaues* l. 126.) függetlenebbek, mit a' magy. névtő önállósága, összeolvadhatlansága, jelentessége is okoz; — töik gyakran kimutathatók, mint az Révai után a' Magy. T. T. Nyelvtud. pályamunkái I. kötetében is látható, — 's mi több, gyakran névi és nem névmási tökből lehozhatók, 's még eredeti alakjokban szerepelnek; mindazáltal vannak közöttük, a' melyek sem származásuknak sem életnek sem önállóságnak semmi jelét nem adják; minélfogva beszédrészeknek, úgy mint az ige, a' név stb. ép úgy nem neveztethetnek, mint a' névképzők, vagy ige-kötők (igeelők?) vagy igeragok.

3. Kétséges előttem az is, hogy a' betűk és szótagok alkalmas helyen tárgyaltnak-e (21. l.). Ha már ezeket, a' módszer kedvéért, hátrabb kelle hagyni, nem vala-e alkalmasabb a' helyesírásnál érinteni?

4. Milly szoros kapcsolat van az etymol. és syntaxis közt, már föntebb is némileg érdekeltem. Valahol csak szóalaknak értelményéről, ragnak 's eff. valódi szerepléséről van szó: kikerülhetetlen a' mondatok idézése. Így cselekesznek ezzel tudom. nyelvkönyvekben is; de így kell főkép elemiekből, hol, ismétlem, mindig az értelmény, a' gyakorlati használat a' fődolog. Ha ezt kelle tenni és sz. is tette más czikkeiben péld. 46. l. miért nem tette a' ragokra nézve, melyek a' magyarban legsajátságosb, 's legkétesb

használatú beszédelemek. Mindenesetre kapcsolatban kell az alakokat a' mondatokkal tárgyalni; a' mondattanra szorosabban csak a' mondatok neveinek, alkatrészeinek, ezek és a' mondatok viszonyainak tárgyalása tartozik. Így cselekedesszük ezt idegen nyelv tanításánál, így kell tennünk az anyainál. Így és célirányosan szabja elő a' jelen oktatási rendszer is.

5. Nehány helyen jelölve találom a' közép e-t. Miért csak néhány helyütt? Miért nem mindenütt, hol az jellemzőleg szerepel? — Ha a' művelt és helyes, nyelvtörténet által is igazolt beszédmód eltanítása egyik céljok a' nyelvkönyveknek, miért nem tétetik arra több, hogy az elterjedjen? — A' magyar hangrendszer már is elég egyszerűvé lett: szükség, hogy ne veszítsen többet is kellemeiből, előnyéből.

A' tartalomra nézve is több megróni valót találok; így 9-dik lapon: *többször mondatik* e. h. többről. — 10. l. a' melléknévről nem világosan különböztetetik meg, hogy vagy alanyi, vagy állítmányi, vagy jelző, 's ez utóbbi esetben az alanyt határozná meg. Mert meghatározhatja az állítmányt és tárgyat is. (Pest szép város, — Pest a' szép Magyarországon van); — *alanynál* e. h. alanyról. — 12. l. a' látott mondatokban: e' szakasz, kivált utólja felé homályos, tán a' hibás mondatjelezés (interpunctio) miatt. — 15. l. a' mondatban az alanyról: itt is másutt is feledkezik sz. a' mondatnak egy másik tagjáról, melly szintűgy mint a' jelző — ez sem alkalmas helyen hozatott fel — a' mondat részeül megemlítendő vala. — *Ez a' juhnyáj kétszáz e. h. ez a' juh kétszáz. — az egyszeri v. egyszeres baj nem kétszeres*: esetlen példa (az egyszeres fonál gyenge; a' háromszori betegeskedés elvitte stb.) 16. l. 9. §. *az ige az állapot stb.* Hibás meghatározás, illyforma helyett: az ige vagy akár-melly mondattag jelentménye, vagy az alany állapota (fentebb így) különbféleképen meghatároztatik stb. — 17. l. az idői igehatározókkal ezen kérdésekre felelünk: mikor, meddig, hányszor. Jó meghatározás-e e? — 22. l. *gömböjödik* e' h. gömbölyödik (aly, ely, képző). *Hangzatás* e' h. hangoztatás. — 24. l. *szótöve* e. h. szó töve. A' magyar nyelv az összetételekre nézve igen termékeny. M. Nyelv. Rendsz. l. 113. Meglehet; de még sem szabad, minden német műszó után egy-egy összetételt kovácsolnunk az eredeti kategoriákon kívül és azok ellenére. Ha két fogalom egy harmadikat, eléggé önállót, valóban szükségest alkot: ám legyen; de ha csupán a' mű-

szók szaporításának, vagy itt-ott egy két szótagnyi rövidség megnyerésének vágya indít, nem méltó és nem szabad. Nem péld. olyl összetételeket, melyekben az összetett melléknév képzőji, i vagy más megmaradna (napidij, házieszköz, nőitan stb. 'S még rosszabb, ha mint fentebb — és másutt is — a' birtokviszonyi összetételnél a' személyrag is meghagyatik. Hiszen az összetétel épen a' ragok, képzők kikerüléseért alakíttatik. — 22. l. az önhangzók és magánhangzók kiejtéséhez is kívántatnak a' beszélési szervek, az ajak, a' torok stb. (Götzinger Deutsche Gramm. 5. l.). Benfey (Kurze Skrgzamm. 8. l.) egyenesen a' beszédsszervek szerint osztja fel a' hangzókat is, nevezetesen 1) torokhangzók: a, á, — 2) ingyhangzók: i, í. — 3) ajakhangzók: u, ú stb. — 32. l. *kemény és szelid néma hangzón régzödök — lágyúlnak*. Mennyiben lágyúlnak? 39. l. *négyünk — négyünk jöttünk ide*. Esetlen példa. A' magyar fül nem szenved meg az illy rossz hangzást. (Négyével, négyesével, négyenként). — 42. l. *ez minthogy más móddal — kötmódnak neveztetik*. Hibás interpunctio. A' javítandók közt följegyezve nincs. — 43. l. nagy tétovázással, kevés szabatossággal adatik elő a' határozatlan igemód és részesülő természete, mi alább (52. 53. l.) elég világos. — *Némellyek nem tartják*: nem elemi tankönyvbe való. — 45. l. a' 43. §. czime következtessen így vala fölteendő: az igeragozás határozott ragy határozatlan tárgyra véve. — 49. l. *múlt és régenmúlt közti tartom* (nem tartam?) homályos. Úgy vélem időkülömbőség értetnék. — *Ideji*, másutt *idejei*: nem lehetne: idői, mint adói, szószólói, szőlői, termői stb. — 50. l. 's köv. ezen alakokat: várandjak, várandottam, várandnék stb. nem ismerhetem jogosultaknak arra, hogy elemi tankönyvben máskép helyt foglalhassanak, mint soron kívül egy tóldalék-jegyzetben. (Lásd Magy. Ny. Rendsz. 222. 's kör. l. Iház IV. kiad. 85, 86. l.). Illyeket pedig: isznám vala, ki hallott?

Mivel pedig az efféle igealakok (idom = proportio kifejezést a' beszédi formákra nem szeretem *) — még jelesb íróinknál, nyelv-tudósainknál is elfogadtatást nyernek, péld. Magy. Nyelvészet I. 53. l. scripsero = irandottam, — megkísértem meggyőződésemet indokolni, habár így kiterőleg és mellékesen is.

*) Nem jelent-e forma-t is az idom szó? Például: *idomitani* csak *arányosítani*, nem *képezni* is? Ha úgy van, el kell hagynunk a' *nyelvidomot*. Szeretném ha szerző kifejezné az iránti nézetét. H. P.

1) Nyelvújításnál két korlátozó tekintet, vagy irányadó van : a' népnyelv, és a' nyelvtörténet. Harmadikat részemről nevezni nem tudnék. Mindkettő elítéli az and-tól képezett igeragozást, egyik magát az and-ot is. De mivel a' népi beszéd mód nem egyedüli tekintély, a' történet által emez alak megmentve van. Ebből tetszik ki, hogy az and nem latinismus, miként Verseghi gyanítja.

2) Ha meggondoljuk mi okozta ama ferde alakok behozatását, meggyőződünk, hogy nem elegendő okból kaptak lábra. Tekintettel voltak egyfelől a' ném. összetett alakokra (mellyekről alább) másfelől lat. szókötésre, a' lat. conjunctivus használatára; nem tartatott szem előtt, hogy a' magyar beszédnek, tán a' nemzeti jellemből folyólag, egyenes, feltétlen, határozott kifejezésekhez van vonzódása, — hogy péld. a' feltételes, a' megengedési, az egyenetlen kérdési mondatokban soha — mellékes ok nélkül — conjunctivus nem áll, — hogy az idői megkülönböztetések, és cselekvési viszonyok finomab árnyalatai a' magyarban nem úgy mint péld. a' görögben, alakok, hanem a' szórend és más szók által emeltetnek ki, — hogy a' magyarban az igék időalakját általánosb jelentményűek (péld. a' jelentői jelen kifejez a' többek közt tartós cselekvést múltban, jelenben, jövőben; egyszersmind feltétlent, feltételest, és kétségest stb. is). — Azt kell gyanítanom, hogy míg a' német összetett alakoknak egyszerű igealakokat kívántak ellenökbe állítani egy részről, más részről pedig szerfölötti rövidsége erőlködtek munkálni, nem vették észre a' lábaik előtt lévő akadályt és gátot, a' népnyelvet és a' nyelvtörténetet. Hogy az ekkép létre jött ferditmények elterjedtek, nem fogja csodálni az, ki tudja, milly hajlandó az ember egy művelt nyelv kifejezési sajátságait, előnyeit másikra átvinni; 's ki nem feledi, hogy sokan nyelvújítóink közül e' dologra nem az élő, hanem a' holt vagy könyveli nyelvből indultak el. — Csak úgy nem tűrhetők amaz alakok, mint a' kapcsoló mód törvénytelen használata, péld. nem tudom kit *lássak* (látok, jelenben). Hadd tudjam, kihez *legyen* szerencsém (van), ki *legyen* (egyeses kérdés)? — nem tűrhetőbbek, mint a' láttani, látandani alakok volnának, — 's olly forma, mintha valakinek kedve jöne a' lat. scripsero-t hajtogatni így : scripseravi stb. Amazokra szükség nincs nagyobb, mint emezekre. (Péld. Ha ejéndettél, menj haza = ha ettél menj haza).

3) De ha szükséges volna is ilyen alakokkal birnunk; miután illyeket sem régibb, sem mai nyelvünk nem ismer, sem az élő

népi nyelv alakításukra nem jogosít : képezhetjük-e szokásba hozhatjuk-e őket? A' lat. nyelvben *articulus* nem volt. Hiányát lehetlen hogy ne érezték volna. Legalább ma e' hiánynak tulajdonítjuk, hogy itt-ott némi homály forog fen; péld. nem érthetjük, vajjon a' Caesarnál említett Vercingentorix köz, avagy tulajdonnév volt-e. Mindenesetre hiányzott az a' határozottság e' miatt, melly a' gör. *articulus* által eszközöltetik. És még sem jutott senkinek eszébe (Priscianuson kívül, ki a' mutató névmást rakta a' nevek elé nyelvtani fejtegetés közben), hogy artikulust teremtsen. Vigasztalták magokat Quintilianusként (*Instit. orat. I. IV. §. 19.*) *Noster sermo articulos non desiderat.* — A' német elvesztette a' gótnak dualisát, mediumát, *participium*át stb. és nem alakít újat, nem éleszti fel azót, sőt ki hagyja veszni szemlátomást az end végzetű részesülöt. — De ezek csak példák, 's a' példa más nyelvcsaládból fölvéve, nem erősség. Meglehet, hogy az alakok azon fogyatkozása, melly az indeur. nyelvekre nézve általán tapasztalható, 's föltétlen szabálynak látszik, — és a' melly, azt mondják, az elmefejlés természeti rendét követi — meglehet, hogy az a' magyarra nézve nem áll, mint a' sémiekre nézve nem állott. De nézetem szerint áll az, hogy egy nyelvujításnak sem szabad *conventionalis*nak és tisztán szándékosnak lenni, egyetlenegy alaknak sem nyelvszükség nélkül, 's általános nyelvösztőnnel egyezőtlenül szülemelni, a' nyelvnek legmagasb kifejlési fokán sem a' népnyelvvel ellenkezni, dacolni; és ha szabad újabb összetett alakokat képezni meglevő tökből, meglevő ragokkal, képzőkkel; de új ragot, új képzőt alkotni nem. Nem, mert az annyi volna, mint magunkat a' nyelv műveltség jelen fokától annak gyermekkori állapotába, a' nyelv alakulás első korszakába tenni vissza. Van jogunk vegyíteni, változtatni, számtalanként alakítani az összetett alakokat; ezt a' nép is teszi. Ez is mondja; fognék menni, fogtam menni stb. Illy alakok által gyarapodik és fejlődik tovább a' nyelv; de egyszerű alakokat új nemű ragozás által szaporítani, a' beszéd szervezetének, szerves testének új tagot teremteni : nincs jogunkban. Így sok szükségünknek pótolatlan kell maradni. Milly nagy baj péld. hogy az *ig*-et nem személy-ragozhatjuk, 's vele egy jelentményű névutónk sincs, és kénytelenítettünk mondani : hozzámig, hozzádig stb.; mi ha nem ferdimény, semmi sem az.

69. l. *észem eszesz* : ki írta vagy mondta ezt valaha? — 72. l.

sodró, sodrandó, sodrandott: miért maradt ki sodrott? — 79. l. Újabban szó emeltetett a' szabad igei ragozása ellen. Mivel m. névi fokozása van: mindenesetre kétes alak, 's elemi tankönyvbe nem való. 80. l. a' *jér, jertek*, stb. (gyer, gyertek, talán innen ez is: gyermek), töje: *jár* *) megemlítést érdemle. — Ezt pedig *nesze, nészték* stb. hogyan nevezi sz. igének, nem értem. Kétségtelen, hogy itt a' *na, ne* indulatszó, elébb a' *sza, sze* indulatszóval (mondsza, adsza), majd személyragokkal egyesülve találhatik. — 82. l. nem igen észszerű az a' rend és felosztás, mely szerint a' 60. 5-ban az összetételek felsoroltatnak; és mind itt, mind a' M. T. T. Magy. Ny. Rendszerében megrovandó, hogy termék-, és termőhely-nevek említetnek, a' helyett, hogy a' hely és benne levő tárgy neve mondatnék, péld. csatatér, vásárhely. — 83. l. A' 63. §. tartoznék megfelelni az 56-nak. Ha amott az a' kérdés, miként módosúlnak és alkottatnak a' szók, itt így kellene folytatni: *de másodszor úgy is alkottatnak, hogy bizonyos szótagok* stb. — 85. l. *az i képző ragozott m. nevekhez is köttetik való részesülő helyett*: meg kelle tán határozni, mikor helyesen. — 86. l. *az Ú, Ű péld. jogszerű*: miért nem említett meg, hogy az Ú, Ű millyenségi rag főnevek mellé is téteik, úgy hogy előtte m. név áll, 's a' kettő jelentménye egybeolvad; péld. széplelkű. — Az újabb nyelvtudomány tisztába hozta, hogy *ln, lan, len* magukban tagadást nem jelentenek, mind a' nyelv története, mind a' rokon nyelvek azt bizonyítván (Magy. Nyelvész. I. 99. l.). — A' 64. §-ban a' 2. számnak az 1. helyen kellene állani. — 87. l. a' 65. §-ban kevés logikai rend. van. Pél. a' *tat* előtte áll az *at*, — a' *l-onj* előtte az *l, ol* egyszerű képzőnek stb. — 90. l. a' függelékben a' helyesírásról előleg adott három fő szabály egymást sok tekintetben korlátozza és lerontja. Jobb lett volna a' dolog jelen állásában arra szorítkozni, mi a' M. Ny. Rendsz. 20. l. áll. (Helyesen *Ihász 7. l*). Továbbira nézve pedig szükséges lesz a' M. Nyelvész. II. folyamának illető czikkeit szem előtt tartani. — 93. l. Mi itt a' mondatjelekről adatik, sokkal gyengébb és hiányosabb, mint a' mi a' M. Ny. Rendsz. 26. 's kör. lapj. áll. Sajnos, hogy a' mondatkötés, vagy összetett mondatok syntaxisa a' magy. nyelvre

*) Bajos megmutatni, hogy a' *jér, jertek* töje *jár*; nem engedi meg a' származtatást sem a' jelentés, sem a' szók teste, mert *á*-bul nehezen válik *e*.

nézve alaposan kidolgozva nincs. Pedig az igemódók és idők valódi értéke, 's a' mondatjelek használata is csak ebből ismérhető fel. Az a' mit e' dologra nézve sz. mondattanában, vagy a' S.pataki népiskolai nyelvtan ad (Vezérkönyv a' magy. nyelv tanításában. S. Patak 855, 188. 's köv. l.) csak a' népiskolák pillanati szükségének kielégítéseül való, 's az elemeknek eleme.

Ezekből, melyekben minden megjegyzésre méltó korán sem foglaltatik, azt merem következtetni, hogy a' fent nevezett kézi könyv bár módszerére nézve jó irányú, többféle fogyatkozásai miatt csak alaposan képezett, 's oktatásában önálló férfi kezében lehet használatos. Olly tanító kezében, ki a' magy. nyelvtant mint mellékszakot tárgyalja, tévedést és hátramaradást okozhat.

Óhajtanunk kell, hogy a' nyelvtan elemi kézi-könyveit e' szak előkelő férfiai dolgoznák ki tanodai használatra. Sem a' közügynek nagyobb hasznót, sem magoknak nagyobb és valódibb dicsőséget nem szerezhethének. Magok saját elveiknek 's fáradozásuk sikerének ekként nagyban szerezhethének érvényt, és a' nemzet közvetlenül, közelebből érezné hatásukat. Legalább Német- és Franciaországban illy formán megy. A' legjelesb nyelvészek neveit találjuk az isk. könyvek címlapjain. Elég legyen csak Buttmann, Krüger, Kühner, Madvig, Zumpt, Curtius, — Sylvestre de Sacy, Quicherat, Rénier, Egger stb. neveiket említenem a' számtalanból. Valóban a' szakférfinak könnyű és mintegy lelki szükség; a' kevéssé avatottnak nyaktörő munka ez. Amannak könnyűség, a' dolgot, a' részleteket teljesen bírván, a' methodust, a' tanmenetet elsajátítani, a' részletek vezérfonalát áttekinteni; emennek igen nehéz csupán a' methodus ismeretével bírván, vagy a' gyakorlat szükségleteit érezvén a' részletekbe hatni, ezekkel rendelkezni, ezeken uralkodni. Mélység fölött jár, mellybe perczenként berogyhat, — olly elemekkel bánik, mellyeknek értékét, horderejét be nem láthatja, nem méltányolhatja. Ehhez még aztán a' nyelvtani stílus elengedhetlen tartalmassága, határozottsága is nehézséget adhat.

IMRE SÁNDOR.

A' magyarok és finnek között volt viszonyokról.

Midőn a' mult század közepén Sajnovics József a' magyar nyelvnek a' lappok, 's így közvetve a' többi ural-áltaji nemzetek nyelvével való rokonságot tanította, nem volt szerencsés sok követőkre találni. Később mások e' tárgyat szinte megpendítették, de hasonlóan kevés sikerrel. Ujabb időkben azonban e' kérdéssel akarva, nem akarva, kell foglalkozni 's meggyőződünk, hogy itt olly nyomos okok és védvek vannak, mellyeket lehet lenézni, vagy ha tetszik, kigúnyolni is, de szinte lehetetlen megczáfolni. Mind a' mellett, olly terjelmű pártolásnak nem örvendhet az uj mozgalom sem, mint a' tárgy fontossága és igazsága érdemli. — A' nem hívők három rendbe sorozhatók.

Az elsőbe azok tartoznak, kiknek minden okadás nélkül e' tárgy nem tetszik. — Ezekhez nincs mit szólni, mert ki okulni nem kíván, azzal legjobbb mit sem törődni.

A' másodikba azok, kik a' finn, vagy helyesben ural-áltaji népek mostani sorsukat és állapotjukat tekintve, az atyafiságot szégyenlik, és így azt ignorálni akarják. — Ezek ellen fölhozható, hogy a' nyelvi rokonság fajbelit szükségkép nem föltételez, — de ha így lenne is, az elfordulás nem helyeselhető, mert föltéve, hogy valaki rokonom, ez az marad, máskép bár milly jeles vagy aljas legyen. Lehet ezt restelleni, de a' kitagadás által magamat csak neveltségessé tenném a' nélkül, hogy a' rokonság megszűnnék. — De e' népek kellő megbíráhatására tudnunk kellene a' történelmüket; — ezt e' helyütt, kivált terjelmesen elő adni nem lehetvén, csak azt jegyzem meg, hogy azok a' függetlenségükért sok véres harcokat vvtak, sok vérüket ontották. Így legutoljára 1810-ik évben az Oroszországba leendő bekebelezésük ellen fegyvert ragadtak. Hogy utóbb a' hatalmas szomszédjaiknak, leginkább pedig

az oroszoknak, ellentállni képesek nem voltak, nem kielégítő ok arra, hogy mi őket lenézzük. Egyébiránt Szent-Pétervárott most is van finn Cancellaria, melly kizárólag a' finn ügyeket kezeli; nincsenek tehát végkép polgári létüktől megfosztva, avagy végkép az orosz birodalomba bekebelezve. — Végre gondoljuk el, mi lett volna belőlünk, ha helyettük ama zordon, jeges, fagyos vidékekre mi vetetünk? Gondolom, hogy ezen körülmények tekintetbe vétele némelyeket más véleményre hajthatna.

Az ellenkezők harmadik rendje azomban nagyobb figyelmet, és így vele foglalkozást érdemel. — Sokan tudnillik azt állítják: Nem képzelhető, el sem fogadható, hogy olly nagy távra fekvő nemzetek közt ugyan azon nyelvanyag támadt, avagy az égből hullott volna, de még kevesbé, hogy két nemzet, melly egymáshoz semmi viszonyban sem élt, és egészen más körülmények közt volt, ugyan azon nyelvanyagot egyenlő szabályok szerint idomította, hajtotta, ragozta sat. Tehát míg be nem bizonyítatik, hogy a' magyarok a' finn népekkel olly viszonyban éltek, mellyből a' nyelvök hasonló modorban való szabályozhatása magyarázható, vagy csak feltehető, addig az ural-áltaji nyelv melletti táborzással föl nem csapnak. — Ezen okoskodástól a' gyakorlati józan ész megtagadni nem lehet, mert megvallom, hogy ha az kellően értelmeztetik, akkor bár milly tudós, bár mit írjon ellene, az olly tekintély, melly előtt a' legtudósbnak látszó okoskodásnak is el kell némulnia. — Az így okoskodókhoz kívánok szólni, 's ha lehet, csekély történelmi tudományommal az igaz útra téríteni.

Állításom ez, hogy a' magyarok finn nemzetekkel igen is voltak szomszédi viszonyban, 's így olly egybeköttetésben, mellyben egymásra hathattak.

Lehetne ugyan mondani, hogy hajdanta mind a' magyarok, mind a' finnek Ural hegye körül lakván, szomszédoknak lenniök kellett; de ez felületes fölfogás, mert az urali hegyláncz három száz mértföldnyire terjedvén, ez olly hosszú térség, hogy lakhattak két nemzetek akár ugyan azon az oldalon, még is olly távol voltak egymástól, hogy köztök szorosb viszony épen nem valószínű. Itt tehát részletezés szükséges; — ezentúl, népkivándorlások mindig voltak, 's így megeshetett, hogy az új hazában olly népek lettek szomszédokká, mellyek ez előtt egymástól távol voltak. — Midőn a' fentebbi tétellem bizonyításához fogok, kijelentem, hogy tud-

ván, miként e' helyütt nagyobb olvasottságu, és műveltségü közösség számára írok, sokat mint már tudottat feltételezek, 's így mint ilyenre utalok, 's csak ollyak bizonyításába ereszkedem, melyeket nem mindenki előtt gondolok ismértéknek.

A' magyarokat a' kunoktól nem származtatom ugyan, de elfogadott ténynek tekintem, hogy velünk mind faj, mind pedig nyelvre rokon nemzet; — a' nyelve a' palócz nyelvjárás volt. — A' kunok mások által nevezettek: hunni, chuni, cumani, comani, sat. — A' kunoknak messzire elterjedt birodalmuk volt mind Ázsiában, mind pedig Európában; így Helmond kronikája ¹⁾ szerint a' régi Oroszország a' dánok által Kunországnak mondatott azon okból, mivel ezek előtt volt a' kunok lakhelye, — a' főváros Chue (kö?) volt. — Más írók a' kunoknak a' dánokkal viselt dolgokat is említnek, így Corner Herman kronikája, hivatkozva Torfaeusnak Finnország történetére, világosan mondja, hogy Christus születése előtt mintegy 70 évvel a' skandinávok őseivel Odinnal kunok is jöttek a' vendi tengerig, és a' dánokkal harcoltak; szinte azon kronika szavaiként Frótho, vagy Frichgote volt, kinek idejében született Jezus Christus. — Frótho hitvесе Harunda a' kunok királyának leánya volt, ki azt megvetvén a' kunokkal háboruba keveredett, de őket megvervén megszalasztotta, avagy a' tengerbe fulasztotta; — az ütközet helye Blekingnek mondatik Finnországban. ²⁾ — Ezen ütközetet Saxo grammaticus még bővebben leírván, azon megjegyzést teszi, hogy ez alkalomkor több kun vezérek (kiket királyoknak nevez) a' dán király uralmát elismervén, tőle több tartományokat nyertek lakhelyül. — Ennyit itt a' kunokról! — Hogy a' finnek ez idő tájban, avagy nem sokára erre laktak, szinte bizonyos. — Ha erre nem lenne más tanuság, elég az is, hogy Volusianus romai imperator velük harcolván 's őket meggyőzvén, az akkori szokásként a' finn nevezetet is fölvette, mint tőle fölmaradt két — habár ritkább — érem bizonyítja, melyeknek ez a' felírásuk: Imperator Caesar, Caius, *Finnius*, Gallus, Vind. Volusianus Augustus. — A' másiké: Imperatori, Caesari,

¹⁾ Russia autem a danis vocatur Ostrogard, eo quod ab oriente posita omnibus abundat bonis; — hoc etiam chunigurd dicitur eo, quod ibi sedes hunnorum primitus fuit, — huius metropolis est Chue. — Helmond Chron. Sclavon. L. 1. c. 10.

²⁾ Eccard Corpus Hist. aevi medii p. 478.

Caio, Vandalico, *Finnico*, Galindico, Vendonico, Volusiano Augusto. ³⁾ Így hát a' velünk rokon, vagy egy nyelvű kunok a' finnek mellett, vagy közöttük laktak. — Ezen túl van egy más körülmény is, hanem ennek kellő felderíthetése szükséges meghatároznom, hol laktak hajdan a' magyarok?

Itt csak azon lakásukat veszem tekintetbe, honnét kiindultak, mielőtt, a' rövid ideig Lebedin, és Etel, vagy Vizközben való tartzkodásuk után, e' hazát elfoglalták. Tudom, hogy e' tárgyban maiglanig sokfélék a' vélemények; ha azonban azt elfogultság nélkül tekintendjük, azt találjuk, hogy ott volt hazájuk, hova őket a' kronikáink helyezik, Etel, most Volga, és Jaik, 1775-től Katalin czárnő parancsa folytán Uralnak nevezett folyók közt. Nézetem szerént ennek legnagyobb bizonyítványa az, hogy a' 12, 13, és 14 században azon vidékre utazott több egyének ott még Magyarországnak czimeztetett országra akadának, mellynek lakói magyarul beszéltek és arra is jól emlékeztek vala, hogy egy nagy felekezet tőlök vándorlott ki Európába, mellynek utóbbi sorsáról azonban mit sem tudtak.

A' szláv írók a' magyarokat mindig uhri, ogri, ugriknak nevezik, sőt a' köznép uherszkinak hívja napjainkban is. Lássuk most mit mondanak az ugrikról más nemzetek történészei? — A' mi időszámításunk második százában élt Ptolemaiosz Rha (Etel) és Rhimnium (Jaik) folyamok közt Orgases, vagy Ograses nevű népet említ, mi alatt ugri értendő, 's hibás írás által származott, mi annyival inkább bizonyos, minthogy az egy századdal előbb élt Strabon azon helyekre nézve világosan *ugrikat* említ. ⁴⁾ A' Herodot által még öt század előtt felhozott Yrkae-k alatt turkokat, vagy ugriokat kell érteni? még nincs eldöntve, — hanem elég, ha Strabon elmágyarázhatlan állítása mellett maradnak, mellyből azonban nem következik, hogy az ő ideje előtt jóval az ugrik már ott nem laktak.

³⁾ Vaillant Numi praestant. in Volusianum T. II. 316. — Bandurius biblioth. Num. p. 81.

⁴⁾ Inter fluvium Rha (Volga) ac Rhimnium (Jaik, Ural) Orgases. — Ptolemaiosz Asiae Tabula II.

Post tyrrhegetas (tyssagetas) Sarmatae, cognomento iazyges, et qui basilei dicuntur, et Ugri, equibus pars maxima nomadibus constat. — Strabon L. 7. C. 7. p. 306.

A' magyarokról bizonyos, hogy több rokon népfajokra osztottak, 's ezek közül hajdanában mindig néhánynyalegyütt laktak, így a' többi közt a' kunok és bessenyőkkel, kik peuci, peucini, peucinati, pacinacitae, pecsenegi, és bessi-knek is hivattak. Azomban még nem egészen elfogadott tény, vajjon a' bessenyők magyar faj volt-e, és magyar nyelven élő e? Jerney János elhunyt derék tudósunk a' keleti utazásában azt állítja, 's bizonyítására némi védveket felhord ugyan: miután azomban ezek csak néhány szavak hasonlatán, avagy azonosságán fekszenek, egy két szónak pedig illy eldöntő erőt nem tulajdoníthatok, fogok felhozni egy idézetet, melly úgy hiszem a' dolgot kétségen kívül helyzi. — A' bessenyők a' keleti császárokkal gyakran háboruskodván, egy ütközetről Comnena Anna, ki őket hol pacinaciták, hol scytháknak nevezi, ezeket írja: Midőn pedig a' hold formájára, előleges értekezés szerint alakult római és kun sereg által a' minden oldalról körülvelt scythá (így nevezi őket e' helyütt) tábor ellen nagy roham intéztetik, a' bessenyők egyik vezére sejtven a' roszt kimenetelt, magát az átpártolásra határozta, 's így néhányakat maga mellé vevén a' kunokhoz ment, mert a' nyelvbeli egységüknél fogva — *πρόσεισι Κομανοῖς ὡς ὁμογλώττοις* — több jót reménylett a' kunok, noha akkor ellenségeiktől, mint sem a' rómaiktól. ⁵⁾ Így tehát a' bessenyők a' kunokkal rokonnyelvű nemzet volt; hogy a' kun nyelv rokon a' magyarhoz, az bizonyítást már nem igényel. — Hogy a' magyarok a' bessenyők szomszédjai voltak az ősi hazában, Porphyri Koszta ezen szavai bizonyítják: Tudni való, hogy ezek előtt a' pacinaciták Etel és Jaik folyók mellett laktak, 's azokkal voltak határosok, kik Mazari és Uzoknak hivatnak. ⁶⁾ Ámde a' mint a' bessenyők egy részről a' magyarok, úgy más részről a' finnek szomszédjai voltak, sőt bizonyos téreken velők közösen laktak. — Bizonyítja ezt az előbb is már idézett Strabon ezen szavaival: A' peucinok, bessenyők a' venedek mellett a' finnekkel az erdők és hegyek lakói ⁷⁾. Majdnem ugyan ezen szavakkal bizonyítja ezt Tac-

⁵⁾ Anna Comnena p. 235.

⁶⁾ Constantinus Porph. de adm. imp. C. 38. — Sciendum est Pacinacitas a principiis ad Atel et Jaik fluvium habitasse, iisque conterminos fuisse illos, qui Mazari atque Uzi cognominantur.

⁷⁾ Peucini prope venedos cum Fennis sylvarum, ac montium accolae. Strabo C. 6.

tus is : a' fennek a' venedek és peucinok közt az erdők, és hegyek közt laknak⁸⁾. Ime tehát a' finnek magyar, vagy ezzel rokon ajku nép mellett, vagy épen vele keverve egy hazában laktak ; — voltak tehát egymással viszonyban ! — De minő természetű volt ez ? biztosan meg nem határozhatom, hanem csak gyanithatom. — Nevezetesen Tacitus a' fenneket folytatólag így jellemzi : „A' fennek különösen vad és szegény nép, nincs lova, fegyvere 's házi istenei, — az élelme fű, ruházatja bőr, laka a' föld, minden reménye a' nyilakban van, mellyet vas hujja miatt csonttal erősít ; a' vadászát táplálja mind a' férfiakat, mind a' nőket. Így tehát a' finnek azon időben nem volt harczias nép, a' nyilakat csak vad állatok ellen használták ; ellenben a' bessenyőkről tagadhatlan, hogy igen harczias, kegyetlen és vitéz nép volt, mit eleink is két ízben sajnosan tapasztaltak. — Ha két ilyen nemzet egymásmellé jut, bizonyos, hogy az erősebbik elnyomja a' gyengébbet 's ekkor a' nyelvét, szokásait és törvényeit reá erőszakolja ; — ellenkező csak akkor történik, ha a' leigázott nemzet aránytalanul miveltebb a' győzőnél, mint volt eset a' rómaiak és görögök közt ; de a' finnek-nél illy magasb szellemi műveltséget fel nem tehetvén, a' másik alternatívát kell fölvennünk. — Ha az együttlakást csak Strabon idéjétől számítjuk a' kivándorlásokig, az még is majdnem kilencz századig tartott, mi valóban tekintélyes időszám, mert ennyi idő alatt vajmi sok létesülhet, avagy változhat. Így tehát helyes következtetésnek tartom azt, hogy mind a' magyar ajku kunok, mind az illyen bessenyők a' finn nemzetek mellett, és közöttük lakván, volt igen természetes alkalom, mellyben a' nyelvük egyenlőleg fejlődhetett, egymáshoz simulhatott, egymáson javíthatott, ronthatott, szóval van történelmi alap, mellyből e' nemzetek nyelveinek rokonsága erőtetés nélkül magyarázható 's okadatolható ; 's ez az, mit bebizonyítani szándokoltam.

ROSTY ZSIGMOND.

⁸⁾ Fenni inter Venedos, ac Peucinos sylvas, ac montes colunt, — Fennis mira feritas, foeda paupertas, non arma, non equi, non penates : victui herba, vestitui pelles, cubile humus, sola in sagittis spes, quas inopia ferri ossibus asperant, idemque venatus viros pariter ac feminas alit — — Tacitus de Germania Nro. 46.

A' nyelvtudomány többet bizonyít mint a' krónikák.

Köszönettel vesszük Rosty Zsigm. úr igyekezetét, mellyel a' „finnismus“ elleneit levíjja. Tudományos ügyben az ellenkezők alapját is szemügyre kell venni, ha hír-e érvény jogával? Mert ha nem talál birni azzal, nem is állíthat semmit, a' mit meg kellene czáfolni.

Rosty úr három rendbe sorozza ellenkezőinket. Elsőbe tartoznak azok, kiknek minden okadás nélkül nem tetszik a' tárgy. Ezeknek nincs mit szólni, mond helyesen R. úr, „mert ki okulni nem akar, azzal legjobb mitsém törődni.“ -- A' másodikba tartoznak azok, kik a' finn atyafiságot szégyenlik. R. úr ezeket czáfolatra érdemeseknek tartja, 's megmondja nekik, hogy nem kell megvetniök a' finneket, mert ők is vitézek voltak; 's hogy talán mi sem volnánk azok kik vagyunk, ha helyeikre jutottunk volna. -- Ezek irányában nem árt megemlegetni, mit tartozik tulajdonkép becsülni az emberi szellem; azután megmutatni, mennyi becsülhető van bennünk, 's mennyi éjszaki rokoninknál. Ámde ide tudomány kell. Nemcsak a' mi nyelvünket és nyelvünkön nyilatkozó szellemet tartozunk e' végett tanulgatni, hanem a' finnekét is: különben nem tehetünk hasonlítást. Folyóiratunk a' nyelvisméretet tárgyalja, az képessé akar tenni ebbeli tanulásra, azért keveset mutathat még fel a' finnek szellemi nyilatkozásaibul *).

Az ellenkezők harmadik sorát teszik azok, *kik nem képzelhetik, el sem fogadhatják, hogy nagy távolra eső nemzetek közt ugyanazon nyelvényag támadt, 's ugyan azon idom alakult volna.* 'S ezek okoskodását R. úr ollyannak tartja, hogy „ha kellően értelmezte-

---

*) Fábíán munkatársunk ezentúl a' finn költészetet fogja ismertetni. — A' szómiak (finnek, esztek) szellemi öröksége nagyon megérdemli a' tudakozás gondját. A' rokonságnak edző hatása van, melly leginkább képesít a' szellemi önállóságra. A' finn költészet az eredetiség jeleit mutatja, mellyek az emberiség ős állapotára emlékeztetnek. Azután a' finn népies bölcsesség, mellyet a' finn példabeszédekben találunk, bizonyára, tartalom és külső előadás tekintetébül a' legszebb irodalmi gyöngysor. — Az eszt t. társaság az eszt nép mondai költeményeit kezdi közölni. Van tehát elég tanulni valónk.

tik, az olyan tekintély, melly előtt a' legtudósabbnak látszó okoskodásnak is el kell némulnia." — Itt már helyén van kérdeznünk: van-e valami érvénye azon alapnak, mellyen az ellenkezők eme' harmadik sora áll? Lássuk, ha úgy tetszik.

Nem képzelhetik el sem fogadhatják, hogy igen nagy távolra fekvő nemzetek közt azon egy nyelvanyag támadt és idomult volna! Mikor arrul vitatkozunk, hogy két ember közzül mellyik nagyobb a' másiknál, vagy mellyik szőke avagy barna: mi döntheti el a' vitatkozást? képzelődjünk-e, okoskodjunk-e? Akármelly józan fiú, ki testvéreivel hol játékszer hol egyéb felett sokszor vitatkozik, azt tanácsolná nekünk: *nézzük meg!* — Ki fogja valakitül kívánni, hogy *képzelje és fogadja el a' magyar és finn nyelvek rokonságát!* Nem kell itt képzelés, tanakodás; az kell, hogy nézzük meg. 'S a' nézés annál érdekesb lehet, mennél kevesbbé képzelhetjük azt, a' mit még nem láttunk. Elég sokáig képzelődtek okoskodtak nálunk a' finn nyelvrokonság ellen vagy mellett, 's nem jutott eszökbe, mit fiú is tanácsolt volna; nem nézték meg a' dolgot. Az ellenkezők ezen harmadik sorának is azt tanácsoljuk: *nézzék meg a' dolgot, tanulják a' finn nyelvet*, 's ne képzelődjenek fölöle. Bár mint értelmezzük is okoskodásukat, csak annyit mondhatunk nekik: tanulják a' finnet. Ellenökbe tudós okoskodásokra annál kevesbbé fakadhatunk, mert a' tárgy általában ki nem okoskodható, csak nézhető, tanulható.

De bár látván a' magyar és finn nyelvek rokonságát, mégis kérdezhetjük: hogyan lett az? Erre már többször igyekeztem felelni; nem únom meg az ismétlést, mellyel egy úttal ujat is mondhatok.

Ha tapasztalásunkkal élni akarunk, sokra mehetünk vele. A' magyar nemzet már ezer év óta lakik szlávok, oláhok, németek közt, mégsem változott el nyelve úgy, hogy valamelyik jellemét magára öltötte volna. Elfogadott tőlök akármennyi szót, 's dobott el oda sok tulajdon nyelvanyagot: de a' nyelvvidombul nem engedett el semmit. Az, mi a' magyar nyelvtan sajátját teszi, a' magánhangzók külömbféle megférhetése; a' szó-nem hja; az igének tárgyi ragozása stb. megmaradt neki. Ámde ő sem volt képes ezen sajátságait egyik idegen nyelvre is tolni. Egész helységek vagy vidékek el tudtak oláhosodni, tótosodni, németesedni, magyarosodni: de a' nyelvek nem változtak el idegenre. Ím ezt tapasztaljuk ezer év óta!

Mit tanulunk ebből? Azt többek közt, hogy az együttlakás *magában mit sem bizonyít az együttlakók nemzetiségére nézve*. Ha tehát ezer éves együttlakás nem hozhat elő rokonnyelvűséget: alkalmassint a' sok ideig való távollakás sem rontja el azt, ha megvan.

Miért nem változtak el nálunk az illető nyelvek? Azért nem, mivel saját jellemével, egész mivoltával bírt már mindenik, midőn az azokon beszélő népek egymás' mellé kerülének. Már lehet-e gondolnunk, hogy Árpád előtt hátra felé Krisztus születéseig, 's még azon túl is ilyen elváltan maradhattak a' nyelvek? Gondolhatjuk-e, hogy az ez utolsó ezer évet megelőző másik ezer év alatt is hasonlóképp megvoltak már a' nyelvek, bár összevissza keverődtek is a' nemzetek? Sőt kell is azt gondolnunk, különben ma nem volnának meg a' nyelvek. A' magyar, finn, német, szláv népek tudva lévő történetei nem érnek föl 2500 évig; 's ha fölérnének is, ám nyelveik ennyi idő alatt sem változtak el, mert megvannak még sajátságaikkal együtt. Illyen nagy tények ellenében bizonyíthat-e valami kis időnyi itt vagy ott lakás, melyet a' történeti kútforrásokból kihalászhatszunk, a' népek nyelvei mellett vagy ellen, ha másunnan nem tudhatjuk meg, hogy millyen nyelvek voltak azok? Nálunk tapasztaltuk, hogy ezer évnyi, 's (mi még több) azon egy országlat alatti együttlakás sem változtatta el a' nyelveket: hogyan volna hát lehetséges, hogy ugyan ezen nyelvek másutt 's talán ellenséges találkozás alkalmával egyhamar elváltoztak volna? A' magyarok, ha olly idegen nyelvek volnának a' finnekhez, millyenek az oláhok, szlávok és németekhez: bizvást lakhattak volna vagy ezer évig a' finnek földjén, nyelvek mégsem vált volna ezek rokonává. Tehát kézzel fogható előttünk az, hogy nem a' krónikák bizonyíthatják valamelly nép nyelvének mivoltát, hanem ez ad értelmet a' krónikáknak.

Mégis különös az, hogy a' magyar, oláh, szláv és német nyelvek ezer év alatt sem változtak el egymásra, pedig ez alatt képződtek vala az angol, franczia, olasz, spanyol, portugál nyelvek! Hogy értsük meg ezen különbséget?

Az angol nyelv utolsó változása *Hódító Vilmos* (1060) után kezdődik; az két száz évvel ifjabb a' magyar nyelv Magyarországon való létinél. *Hódító Vilmos* hada, mint tudjuk, elfrancziásodott skandináv-német vala, melly Angliában a' brit vagy kelt, latin és szász elemű nyelvet akként fogadta el időjártával, hogy saját fran-

czia elemeit közzéje vegyítette. Így alakult előbb francziás-angol, utóbb szászosabb angol nyelv. Az alakulás pedig a' keverődő elemek azon egy fajbeliségénél fogva vált lehetségessé, mert mindenik eredetileg árja, 's előbb is már változásnak indult, nyelv volt.

A' franczia előbb alakulván az angolnál, változása szinte egykoru a' magyar nyelv itt létivel, legalább nem sokkal előbbi, mert Nagy Károly udvara még német vála. Ennek is kelt, latin, német alkotó részei azon egy fajbeliséget viselék vala magokon, minél fogva, a' változás által itt sem enyészett a' nyelvtani alapjelleme. Ugyan ez volt a' spanyol, olasz és a' többi nyelvek változásának lehetsége.

Más viszonyok közzé jutta a' magyar nyelv. Fajbelisége különbözött az oláh, szláv és német nyelvekétül; ezek és ama' nyelvtani alapjelleme, elfajulás nélkül, nem forrhatott együvé. Különböző fajbeli nyelvek csak elfojthatják egymást, nem szülhetnek közös magzatot, mellyben a' szülők külön külön fajbeli vonásaik egyesülhetnének. Ha a' török hódítót hite nem választja vagy inkább idegeníti el a' magyaroktól, 's ha elég ideje jut neki, egy fajbeli nyelvek lévén a' török és magyar, ezek talán előhozta volna új nyelvet, melly a' szülő török és magyarhoz úgy viszonylanék, mint a' franczia viszonylik a' latinhoz és némethez stb. Sőt voltak és vannak tudósok, kik a' magyar nyelvet is olyantén szülöttének tartják a' finnség és törökségnek, millyen például a' franczia a' német és latinak. De az nem áll, mivel van egy sajátsága a' magyarnak, mellyet sem a' finnben sem a' törökben nem találunk, t. i. az *igének tárgyi ragozása*, mellyben részint az *osztýák*, teljesen, vagy inkább teljesebben a' *mordvin* és *vogul* nyelvek osztóznak. A' szülő nyelvek nem adhatnak olyasmit magzatuknak, mijök nincsen. Megvolt tehát a' magyar igének ezen sajátsága, mielőtt a' törörökkel érintkezett, 's így megvolt a' nyelv is a' legrégibb időktől fogva a' finn és török csoportok közt. Azomban megtartván eme' sajátságot, sok törökös elemet vehetett föl magába; 's az ozmán törökkel mikép bírhatott volna egyesülni, 's talán új nyelvet alkotni, szinte kiolvashatjuk *Thuri Pál* levelébül *).

*) *Idea Christianorum Hungarorum in et sub turcismo. Epistola quondam a Paulo Thurio rectore scholae Tholnensis ad amicos perscripta. Nunc opera Joán. Bocatii Consularis R. P. et Gymnasiarchae Cassoviensis in lu-*

Az egy fajbéli nyelvekből válhatik új nyelv, mely természet szerint a' szülő nyelvek fájához tartozik: de különböző fajbéli nyelvek nem szülhetnek új nyelvet, mivel ez új fajt, - vagy-fajt kezdene meg, mire a' történelem kora, mint látszik, nem képes. Például, az áltaji fajbeliség nem ismer szó-nemet. Képzeljük, hogy valamely áltaji nyelvvel, teszem a' magyarral, sémi vagy árja nyelv, melyben megvan a' szó-nem, úgy akarna egyesülni, hogy új nyelv támadjon, mely közös jellemű legyen, de hű maradjon a' szülők alapjellemehez; tehát itt, hogy szóneme legyen, 's ne is legyen: 's azonnal általértjük a' lehetetlenséget. *)

De vajjon mikor és hol alakultak a' nyelvek fajbeliségei? A' történelem előtti korban 's olly helyütt, hol a' most faj szerint rokonnyelvű népek ős ős eleji nagyon sokáig együtt voltak, egyszersmind elválva a' többi fajbéli nyelvű népektől. Akkor és ott ömlött a' még képezhető nyelvanyag azon mintába, melynek nyomatait mai napig viselik magokon a' rokonok, jöllehet legtávolabb laknak is egymástul. Azon idő alatt és ott szülemlettek a' nemzetek is, melyek azután kész nyelvvel és nemzetiséggel mint szab-melacso, szuomelaiszok (finnek), mint hunok, mint ugrok, magyarok, törökök, tatárok stb. állának elő a' történelemben. Azért ez nem tudhat semmit a' nemzetek és nyelveik fajbéli születéséről; hisz azt sem tudja, melyek tartoznak egy fajhoz, melyek nem. Világos, hogy erre nézve a' nyelvtudomány, értem az egybehason-

cem edita et impressa. Cassoviae 1613. -- Ott egy helyütt olvassuk: „Omnia hic turcismum redolent, mores, habitus; peregrina omnia novitio videntur. Sermo natus plus dimidia parte turcicus est. Mulier jurans ait: vallaha, istenre mondom, nem adom különben; — ottura kardos (karindas) ülj le atyámfia; — effendi, kegyelmed egyék etc. — (A' kardos, karindas és atyámfia megérdemel kis jegyzetet, bár ismétlés hibájába essem is. A' török *karin*, *karn* annyi mit *has*, finnül *koht*; a' török *das* = társ, mely szó, az alább említendő *k* és *t* fölváltásánál fogva megegyez a' finn *kansa*, eszt *kaas* azaz *társ* szóval, 's lehet, hogy a' magyarban az *r* nem más, mint a' finben az *n*; karindas, vagy karndas, vagy kardos (ha így hallotta ezt ejteni Thúri) szó szerint: hastárs (hastás, mint pajtás = pajdás), magyarul *egytestvér*, *testvér* = frater uterinus. Ellemben *atyafi* frater carnalis. Hajdan, sőt még nem régi voltak: *atyafi* és *atyafieleány*; *testvérfi* vagy csak *testvér* és *testvérléány*; most *fiér*, *növér* — visszás kifejezések — kapnak fel.)

*) Még az aránylag legkopottabb nyelvek is, millyen az angol és új perzsa, csak egy fajbeliségűek lehetnek.

lító nyelvtudományt, szolgál kútforrásul a' történelemnek, 's nem viszontag.

Meddig tartott a' nemzetek támadása 's nyelveik alakulása, szintén nem tudhatjuk : de a' nyelvfajbeliség romolhatlansága sejteti velünk, hogy az igen sok századig tarthatott. Az áltaji nyelvfajból a' lappok kerültek első éjszak-nyugatra, mint az árja fajból a' keltek. Mikor a' skandináv németek a' mesés Odin alatt Skandináviába érének, ott találták már a' lappokat vagy *szabmela-csokat*, mint ezek magokat nevezik. Föl lehet tenni, hogy van két ezer éve, mióta a' szabmela-csok elszakadtak azon fajbeli rokonaiktól, kik még a' Volgán sőt az Uralon túl maradtak vala, 's kik között a' magyarok eleji is voltak. Mégis Sajnovics hozzájuk kerülven *demonstratiót* íra „idioma Ungarorum et Lapponum idem esse!“ Akármennyire nagyította is a' benyomást, melyet a' lappok beszéde 's utóbb annak némi tanulása tőn elméjére : mégis annyit halla és érte, hogy a' lap nyelv nem hasonlít a' dánhoz, nem a' latinhoz, nem a' szlávhoz, hanem a' magyarhoz ; kiérzé a' nyelv fajbeliségét, ha meg sem birta is magyarázni. *) A' lappok sarkában eleitől fogva a' finnek voltak és esztek. Ez utóbbiak, mint legkeleteibb és déliebbek az éjszaki finnságban, a' szlávok feltűnte előtt birták már a' Balt tenger keleti partjait. Mennyi idő oltá ültek vala ott, nem tudhatni ; de hogy sok ideje annak, bizonyítják az eszt mondák, melyek a' *nyelvek főzését* (így képzelik ők a' nyelvek támadását) és az *Emajogi* (= anyafolyó) keletkezését adják elő, 's bizonyítja az is, hogy magokat csak *föld* vagy *ország* embereinek, 's országukat *földnek* hívják, mint a' régi görög autochthonok (földszülöttei). Mikor utóbb a' hunok átkeltek a' Volgán, az éjszaki finnság (a' lappok, finnek, esztek) vagy nem érezé a' mozgást, vagy senki sem tudósított róla ; mondáikban nincsen nyoma Átilla hírének, melly Európát megtöltötte vala, merre a' germán és román nyelvek terjednek. Ha hát az éjszaki germán népek krónikáji semmit sem tudnak a' hunok és finnek kapcsolatáról, ebből nem foly ezek nyelvfajbeli különbsége, hanem csak a' krónikák nem-tudása, melyek sem a' hunok nyelvét sem a' finnekét nem tudták. A' népek őskorára nézve általában csak másodrendű források a'

*) A' folyó akad. év elején kezdék a' lapp nyelvről és Sajnovics tudományáról értekezni, minek elejét az *Értesítő* ma holnap fogja közre tenni.

krónikák, a' nyelvek egymáshozzi viszonyaira nézve pedig nemis lehetnek azok; mind két tekintetből a' nyelvtudomány a' legbővebben folyó 's legbiztosabban utasító forrás. Ezt hát nem lehet a' krónikákból kiegészíteni, vagy felvilágosítani, hanem megfordítva, a' nyelvtudomány értelmezi a' krónikák homályos helyeit, 's pótolja, hol tudósításaik elfogynak.

Befejezésül közlünk még a' finn eszt és magyar nyelvekből adatokat, melyek történetiek gyanánt szolgálnak. Ezen adatok csak szók, de beszédes szók.

1) *Ember és természet* :

fej, finn *pää*, eszt *pea*, hol még azt is mondják: *kübar on peas* a' ka-lap a' fejben van; *szem* finn *silmä*, eszt. *silm*, innen finnben *silm* a' fa szeme (szemzik a' fa), a' kötés szeme stb. *silmäis* szemes, *yht-silmäis* egy szemü stb. *silmätön* szemtelen, *silmäillä* szemelni stb. Esztben: *silmast silmaga* szemből szembe, *silmi näten* szem nézvést (szem látomást), *silm vesi* szem víz = könnyü; —

köny, *könyä* (könyv, könyves szem) finn *kyynö* *kyyny* (ejtsd *künö*, *künü*); *kyyny-silmä* könyves szem; esztben csak *vesi* víz, vagy *silm vesi* szemvíz.

száj finnben *suu*, joen *suu* folyó szája, *suun anto* száj-adás = csók, *suis* szájas, *suukko* nagy száju, *suuttaa* sádlani, *suudet* sádló, *suutella* száj-t adni, csókolni stb. — esztben *suu*, - *ta on nenda*, *kui isa suust kukkunud*, = az olyan mintha ise (atyja) szájából kukkana ki, azaz, épen hasonlít atyjához.

csont finn *kontti*, eszt *kont*.

kéz finn *käsi*, *kät*, eszt *käsi*, *käe*; *gyal*-og finn *jalk*, eszt *jalg* láb; valamint esztül *jala* gyalog; *mód*, *kép*, f. *muoto*, eszt *mood*; *vér* finn *veri*, eszt *veri*; *könyök*, (réf) finn *kyynärä*, eszt *küünar*, *küündre*; *far* finn *perä*, eszt *perä*; *köröm* finn *kynsi*, eszt. *küüne*, *küüs* (mint *kér* finn *kysy*); — *nyelv* finn *kieli*, eszt *keel*; *nyál* finn *nalv* és *näljä*, eszt *nilb*; *elme* finn *mieli*, eszt *meel*; *szív*, *szű* f. *sydän*, eszt *süda*;

fény (napfény) f. *päivä*, eszt *pääv*; *hó* (hold) f. *kuu*, eszt. *kuu*; *hó* (nix) f. *lumi*, eszt. *lumi* *); — *víz* f. *vesi*, vet; eszt. *vesi*, vet;

*) A' böttük változása törvény szerint foly, még mikor különösnek látszik is. A' magyar előhangu *h* finnben *l*, 's megfordítva a' finn *l* nálunk *h*,

tűz f. tuli, eszt. tul; *szél* f. tuuli, eszt. tuul; *tél* f. talvi, eszt. talv, és tál; *tavas* f. kevät (lásd a' jegyzetet), eszt. kevad, kevés, tavasz-szal = kevajalt; *kajsz* (nyár, kajszi baraczk) f. kesä, eszt. kesa, käsa; *ősz* f. syys, eszt. sügis; *hol* (reg, holval = reggel) finn huome, eszt. hoom; *dél* f. etelä, eszt. edel, p. o. *edel tuul* dél-szél; *est*, *este*, *estvel* finn ehtoo, eszt. öhto és östa, innen eha estve, ehtal estvel; — *éj* finn yö, éjjel yöllä, keski yö éj közepe, azaz puoli yö éjfé, eszt. ööse, öösel vagy ööl éjjel, mineval öösel mult éjjel; —

fa f. puu, eszt. puu; *felhő* f. pilvi, eszt. pilv; *kő* f. kivi, eszt. kivi; *tő* finn tyvi, eszt. tüvi, tüvik a' fa vastag töve; *hal* finn kala, eszt. kal; *mony* f. muna, eszt. muna; *fészek* f. pesä, eszt. pesa; *fecske* f. püäskey, eszt. pääsoke; *méz* f. mesi, eszt. mesi; *kígyó* f. kyy, és mato = mászó, eszt. mado; *ökör* (ökr) f. härkä, eszt. hearg; *juh* f. uuhi, eszt. ut; *ló* f. hepo, hevo, eszt. hobo, hoo (lásd a' jegyzetet); *tekén* f. lehmä, eszt. lehm; *kakas* f. kuki, eszt. kuk és kukas; *disznó* f. tynnys; *sarv* f. sarvi, eszt. sarv; *kutya* eszt. kutsi, kutsikene = kutyaéska; *alma* f. omena, eszt. oun; *asztal* f. taula, eszt. tael; *só* f. suola, de *sóska* is finnben suolakka; *tök* eszt. tiig; *tölgy* f. tammi, eszt. tam; *tölgy* uber f. tuummi; stb. stb.

2) Természeti foglalatosságok:

élet finn elän, eszt. elan, igen sok származékkal, p. o. *élet* finn elo, eszt. elo; *eleven* finn elävä, eszt. elav; — *halok* f. kuolen, eszt. koolen; *halál* f. kuolo, eszt. koolmine (mintegy: halomány); *megyek*, *menek* f. menen, eszt. minne menj, mingo menjen; *tenni* f. tehdä, eszt. teha; *teen* tesztek, eszt. is teen; *nézni* f. nahdä, eszt. näha,

például: a' magyar *ló*, vogul *lú* finnben hepo, hevo, esztben hobo, hoo; a' magyar *lélek*, *lelk*, vogul *lil*, finnben *henk*, esztben *hing*. Ellemben *hév*, *heves* finnben *lämp*, hevül *lämpene*. Illyen váltakozás előfordul magában mindenik nyelvben is, p. o. a' finnben a' *hajó* hahti, haaksi, de *laiva* is, melly szakasztott az, mi a' magyar hajó. Viszontag a' magyar *lép* és *vép* is olyan, mint a' finn hahti és laiva. — Az utóhangu magyar *v* (lav, hav) finnben *m*, vagy *mp*, mint *löv* finn liemi, *név* finn nimi; *hév* f. lämpi, 's így *hó*, hav, finn lumi. — A' torok és ajakbötök váltakozása nemcsak a' mi nyelveinkben honos, hanem az árjában is, lásd a' 170. lap. A' mienkben a' magyar többes *k* rag a' finn nyelvekben *t*; 's innen magyarázható, hogy a' magyar *h* is a' rokon nyelvekben *t*, p. o. *hó* nix vogulban *tujt*, finnben *lumi*; megfordítva *tehen* finkben *lehmä*. Ezen törvény szerint tehát a' többesi rag magyarban *k*, finnben *t*, törökben *lr* (lar).

näen nézek, eszt nään; *adok* f. annan, eszt. annan; *ád* finn. antaa, eszt. antaa; *esz-em* f. syö-n, eszt. söö-n; *isz-om* finn. juo-n, eszt. joon; *kel-ek* f. käy-n, eszt. käi-n; *köszönök* f. kiitän, eszt. kiidan; *lelek* f. löy-n, eszt. leian; *kérek* és *kérdek* f. kysyn, eszt. küsun; *nyelek* f. nielen, eszt. neelan; *tudok* f. tunnen, tiedän és taidan, eszt. tunnen, tiidan vagy másképp teedan; *veszek* f. otan, eszt. votan; *viszek* f. vien; *uszom*, f. uin, eszt. uiun, *uszó* f. uija, eszt. uioja; *repedni* f. repiä; *húgy* f. kusi, eszt. kusi, *hugyni*, *hugyozni* f. kusesta, kuseskella, eszt. kusida; *fos* f. paska, eszt. pask, *fosni* f. paskantaa, eszt. passandama stb.

3. Első társadalmi viszonyok:

ise (a' régi nyelvelmében, atya) f. isä, eszt. isa; ebbül f. *isäntä* házi úr, főnök, eszt. *isand*; *) *eme* *anya*, f. emä, eszt. ema; *vö* finn. vävy, eszt. väi; *meny* f. miniä, eszt. mini; *ipa* f. appi; *napa* f. anoppi; *koma* f. kummi; *nö* f. nai, *nöszök* f. nain, eszt. naene nő, és *naest* *vötän* nőt veszek; *jog* f. oik, oikia, eszt. öige; ebbül *öigendan* igazítók, *öigus* igazság, *öigede* igazán, — finnben hasonlóképp *oikeus* igazság, *oijennan* igazítottok, *oijeten* igenesen; *ferde* (az előbbinek ellentéte) finn *väärä*, *ferdeség* väärys, eszt. väär; *véka* f. vakka, eszt. vak; *kila* f. kielo; *könyök* (réf) f. kyynära, eszt. küünar; *öl* f. syli, eszt. süld; *csata* f. sota, eszt. soda; *vén* f. vanha, eszt. vana, — így nevezték az előljárókat is: vanhat, vanad a' *vének*; *főnök* eszt. peälik, a' *pea* fő-tül; *uj* f. uusi, uute, eszt. uus, vagy uue; *uunden* ujtók; *ócsó* (olcsó) eszt. odav; *orzó* f. varas, eszt. varastaja stb.

Ide teszem a' számneveket, melyeket láss Magy. Nyelv. II. 302. stb. I. 's a' hétnek napjait. A' magyar *hétfő*, *kedd* bizonyítják, hogy megszámlálták vala a' hét napjait, mielőtt a' szláv szereda, csötörtök, péntek, szombat betolakodtak. A' finneknél hasonlóképp

*) A' régi *ise* *is-t* (mert az *isemucut* mai beszédünk szerint *isünk*, azt mutatja, hogy az *e* csak szép hangzati betű) megtalálom az *isten*, és *ispán* szókban is. *Is-ten* annyi mint *atya-ég*, vagy *örög*, *nagy ég*, a' *ten* az *léven*, mi a' török *tenri*, *tangri*, *tangara* = menny, ég. Tudom, hogy van a' szláv nyelvekben *zsupan*; de ebből nehezen lett a magyar *ispán*, mert a' zsupan elferdítésére nem volt ok; mert az *ispán*, mindenütt elő fordul, hol *örög* igazgató kell: *nádor ispán*, *fő ispán*, *al ispán* és *ispán* mint gazdatiszt. A' *pán* egy-e a' perzsa eredetű *bán*-nal = *custos confinii*, nem tudom, de jelentése sem vonja ide.

volt, mint a' dorpati eszt mutatja : *pühe päiv* (szent nap = vasárn.) *eespäiv* 1. nap, *töisipäiv* kedd, *kolmapäiv* 3. nap, *neliäpäiv* 4. nap = csötörtök.

4) *Első műveltség :*

hon (ház) f. huoni, eszt. hoone; *akna* (ablak) f. akkuna vagy ikkuna, eszt. aken, akna; *verö* (kapu, veröcze kis ajtó) f. veräjä, eszt. väräv; innen finnben *avaan veräjän* (ajtom) nyitom a' kaput, 's *suljen veräjän* csukom a' kaput; esztben is *värava avades* kapu nyitásakor; *jalg värav* gyalog kapu, azaz ajtó; — *ajtó* (nyitó, aj-ni nyíl-ni) f. auki nyílt, aukko nyílt hely, lyuk, *avaan* nyitok, ajtok; eszt. avan; ezen gyökér származéka az *ajak* szó is; — *hid* f. silta eszt sild; *tengely* f. teljet, eszt. telg; *kengyel* f. kenkä, eszt. king (saru); *borda* szövő borda f. pirta, eszt. piird; *kankó* durva gyapju szövet, f. kangas, 's a' szövő kankuri; eszt. kangas, a' szövő kangur; *faz-ék* f. pata, eszt. pada, pot; *lé lév*, f. liemi eszt leem; *kötél* f. köysi, eszt köüs; *láda*, laatikka, vagy laatuka; *lót-cza* pad f. lauta, eszt. laud; *lakat* f. lukko, eszt luk; *tár* (kincs) f. tavara; *tárház* f. tavara-huoni; ezen gyök származéka: *tavernicus*, eszt képző szerint *tavarnik*, magyarul *tárnok*, mint az eszt *kasvandik* magyarul: növendék; *út* f. tie, eszt. tee; *kötni* f. kutoa, eszt kududa = szöni; f. köyttää, eszt. köietan — kötni, kötök; *öv* f. vyö, eszt vöö; még több finnben *vitia* többesben *vitiat* vitézkötés; *szány* f. saani, eszt. saan = vogulban *szuny*; *költség*, *költeni*, finnben kuluu mintegy kölik, kél, p. o. *aika kuluu* az idő kél, mülk; kulutaa költ, p. o. *kulutan rahaa* marhát = pénzt költök; *kulu* költség, költés; *kuluis* költséges; = eszt *kulo* költség, *kuluma* kelni, *ära kulub* elkél; *kulutan* költök stb. *új*, *ív* f. juosi; *nyíl* f. nuoli, eszt nool; *vaj*, f. voi, eszt. voi, mit sem a' germán sem a' szláv népek nem csináltak, mert nincsen reá szavuk; *kéve* f. kupo, kuvo, eszt. kupo, kivébe kötni eszt. *kupo* kenda; *kepe* f. kuupano, eszt. kuhe-lik; *köppöly*, *köpöly* f. kuppa, eszt. kup, *köppölyöz* f. kuppaa, eszt. lase kupo; *kép* f. kuva, eszt. kuio, mind alakra mind tehetségre nézve, innen *kuvais* képes, *kuvaton* képtelen, *kuvata* képezni, *kuvailla* képzelni stb.

Ezen itt rend nélkül felhozott néhány szó is azt bizonyítja, hogy a' finn és magyar nyelvű népek sokáig együtt laktak, 's a' műveltség és országosodásban némi haladást is együtt tettek vala, mi-

előtt elszakadtak egymástul. De arra is ujonan emlékeztetnek, hogy az egybehasonlító nyelvtudomány értelmezi a' régi krónikákat, 's pótolja ott, hol ezek mit sem beszéllenek nekünk *).

HUNFALVY PÁL.

Könyvismértetés.

Gyakorlati magyar nyelvtan a' németek számára, a' magyar nyelv szelleme szerint, párhuzamban a' német nyelv sajátásaival. Irta Kovács Samu. I. Az alaktan. Kolosvár 1857.

Nem örömet ismértetjük ezen könyvet, mert sok kifogás alá esik az. De miután már egy berlini folyóirat kétszer is szólt róla, rosszalván benne a' német nyelvet, a' miért nem volna németeknek ajánlható, 's észrevételt tévén szerző nyelv-osztályozása ellen is: szinte lehetetlenné vált mellőzni a' könyv ismertetését.

Az előszóban elmondja sz. hogy sokan úgy szoktak nyilatkozni, mintha a' magyar nyelvet egy idegen ajkunak lehetetlen, teljesen elsajátítania. Ezt ő előbb elfogult felületes véleménynek tartotta; később okát „a' magyar nyelv mint keleti nyelvnek az európai többi nyugoti nyelvektől egészen eltérő sajátágában kereste“; végre tapasztalás után meggyőződött, hogy ennek oka „*leginkább egy okszerű magyar nyelvtan hiányában rejlik*“, minthogy a' közközben forgó magy. nyelvtanok legnagyobb része a' magy. nyelv sajátágának teljes mellőzése vagy éppen isméréte nélkül, tehát a' magyar nyelv szelleme nagy rovására írvák. Ennélfogva sz. olly nyelvtant íra, melyben a' magyar nyelv szelleme párhuzamban van a' német nyelv sajátásaival.

*) Legyen még itt ezen megjegyzés, hogy a' finnek jobban megőrzötték nyelveket, mint a' magyarok. Ott az *ahlak* mai napig *ikkuna*, v. *akkuna*, az *asztal* *pöytä*, az *ebéd* *louna*, a' *racsora* *ehtoollise* (már nálunk is: *esteli*, mint *reggeli*), az *eke* *ahtra*, *aatra*, a' *borona* *hara*, a' *major* *karja-talo* (marhatalo), az *udvar* *tarha*, a' *drussa* *kaima*, mire Szabó D. *ját* szót ismer a' székelek közt, a' *barát* *velli*, vagy *ystävä*, a' barátság *ystävyy*s, a' vándorló *vael-laja* stb. stb. Nincs kétség abban, hogy ezen többnyire szláv szókat csak a' mi gondatlanságunk kapatta fel, 's hogy voltak megfelelő magyar kifejezéseink, a' mit részben meg is lehet mutatni.

Megtekintvén a' 134 lapnyi könyvet, 's abban olvasgatván, önkénytelen támad előttünk a' kérdés: mit is gondolt sz. a' magyar nyelv szellemén? 's mellyek lehetnek a' német nyelv sajátosságai, melyek amazzal párhuzamba vannak téve? Mert sz. tankönyvet írt, melly a' gyakorlati tanítást vezérteni és könnyíteni akarja; ezért olly rendet választott, millyen belátása szerint arra legalkalmasb. Ezen választott egymásutánban adja elő a' névszók és igeszók ragozásait, közbevetett gyakorlatokkal, mellyek mondva csinált üres beszédek, vagy inkább csak mondatkák. Már miben áll a' magyar nyelv szelleme? Az előadott tárgyak rendiben? Sz. nem állítja, tehát nem is szabad ezt reája fognunk. — A' szók ragozásában? De hát mellyik magyar nyelvtan nem ragozza? Pedig sz. azt írja, hogy a' közkézen forgó magyar nyelvtanok a' magyar nyelv sajátosságainak mellőzésével, 's szelleme nagy rovására vannak írva. Minthogy pedig azok is előadják a' magyar szók ragozását: világos, hogy ebbe nem helyezi sz. a' magyar nyelv szellemét. — Áll-e ez a' helyes ragozásban, mellyet sz. kitalált, elődjei pedig nem ismertek vala? Nem igen; mert a' ragozás magában nem baj; aztán sz. nem is mondja meg, hol és miben igazíthatta nyelvünk ragozását. Nem marad egyéb hátra, mint hogy sz. a' magyar nyelv szellemét a' rágok értelmzésében, tehát a' legmagyarosabb kitételekben állította elénk. Lássuk.

A' könyv elején, a' 10. lapon ezeket olvassuk: „Az író ír a' nőnek. A' nő az írónak tollat hoz. A' fa a' kertben van. A' kertet a' rétért adtam. A' nő a' faluba jó. Az író a' várban ír. Jössz a' faluba? A' nő a' faluban van. Az óra a' várban és nem a' kertben van. A' nő tüt hoz. A' várat a' faluért az írónak adom. Jössz a' kertbe almáért?”

A' 41. lapon ezeket találjuk: „A' fiu a' tollamért szép almát hoz. A' falumban jó vadászok vannak. A' szolgám hozzád megy az óramért. A' leány székesen ül. Nővérem a' kertből szép virágot hoz a' szobámba. Örööm bennetek van. Az úr a' fiúnak almát hoz, de az enyémnek körtét hoz. Az író a' ház előtt áll, és nőmmel beszél. A' kis leányom a' nőm körül játszik stb.”

A' 133. lapon, tehát az utolsó gyakorlatban olvassuk: „A' kertész nem csak virágot hoz, hanem almát is. Mennyivel több almát adok a' fiúnak, annál többet kér. Az író egyedül van. A' leány ugyan rosszul van, mindazáltal dolgozik. Mivel itt vagy, azért

megyek. Az úr szépen beszél a' nőnek, a' nő azomban haragszik. — Az úr ír, a' fiú is ír. Az úr nem ír, a' fiú sem ír. Az író az asztalnál ül és már ír is. A' nő is az asztalnál van, de a' fiú nincs az asztalnál. Az író az asztalnál is ír, de a' fiú az asztalnál sem ír. — Csit barátim, mert magyarul beszélek! stb.“

Ezen mutatóványból meggyőződünk, hogy sz. nem fáradozott a' szólások és mondatok válogatásában, 's hogy a' nyelv-készlet, melyet a' tanulónak nyújt, lehető sovány. Örömet elhisszük, hogy ezen sovány anyagot nem írta kirívó magyarsággal, (jóllehet talánunk különöseket is, p. o. a' 27. lapon: „A' fivér alólam a' széket a' kertbe küldi,“ — mert kíváncsiak volnánk látni, hogyan indul meg a' szék): de abban nem találhatjuk fel a' magyar nyelv szellemét; avagy Meindinger elődjei és utódjai mind át voltak hatva a' magyar szellemmel.

Nem kevesbbé megakadunk, ha keressük a' *párhuzamot a' magyar nyelvszelleme és a' német nyelv sajátosságai közt*. Mert a' német példák, nyilván rosszabb németséggel, csak azt fejezik ki, mit a' magyarok. P. o. az utolsó gyakorlatul: „Der Bruder bringt uns nur Äpfel. Ich gebe dir die Federn, obgleich du sie mir nicht gegeben hast. Die Mutter zürnet auf uns, doch bitte ich Birne von ihr . . . . . Still, meine Herren, diese guten Kinder reden jetzt ungarisch bald deutsch (e' helyett: bald ung. bald deutsch). — Azt látjuk tehát, hogy sz. kissé könnyelműen használ szókat, melyek értelméről nem számolt magának. Az előttünk lévő könyvet minden fitogtatás nélkül olyannak kellett volna bemutatni, melyből könnyen lehet megtanulni, a' mi benne van, — 's az mindössze nem sok. De miután olyanul áll elénk, mintha eddig nem hallott látott dolgokat hozna: a' megszólást nem kerülheti ki.

A' *gyakorlati nyelvtan*, úgy látszik nekem, azon tév-eszmével jár köztünk, mintha el lehetne a' helyes elmélet nélkül. Kovács úr alig ha nem vallja ezen téveszmét. Hogy nem figyelmeztet az ázsiai és európai, vagyis keleti és nyugati nyelvek úgyhitt különbségének semmis voltára, — miért az említett berlini lap is megrová — azt nem vetem szemére. Közönséges előítélet nálunk, hogy nyelvünk keleti: de miben áll a' keletiség, miben a' nyugatiság, 's vajjon a' szanszkrit keleti-e vagy nyugati, azzal nem tördünk! Hisz úgy elenyésznek az előítélet, pedig kár volna érte. Mennyit nem takarunk el a' keletiség köpenyegével! Jó azt meg-

tartani, 's ha szakadozni akarna, egy másik, nem kevesbbé szép elbitélettel, *hogy a' magyárnak nincs mása!* kibélelni. Úgy meleget tart a' valóság csipős hidege ellen. — De az elmélet elől nem lehet menekülni.

1) Kovács úr a' magyar névszók közt különbséget állít lenni, a' szerint hogy az *az* szót tesszük eleikbe vagy nem, 8. l. A' párhuzam pedig a' német és magyar nyelv közt az volna, hogy amaz a' névszók három nemét, ez csak az *az* által lett különbségöket ismeri. — Sz. nem tudja tehát, mi a' szó-kategória, melly a' mondat követelte szók jelen volta vagy hija által nem változik el.

2) Sajnálatos zavar tűnik elő a' ragozás körül. Azt tanítja sz. (9. l.), hogy a' magyar névszónak nincs *declinatioja*, hanem „man setzt denselben nur Suffixe nach,“ azaz csak ragokat teszünk utánok! Hagyján; sz. nem nyelvtudós, tehát tőle nem kívánjuk, hogy tudja, mi a' *declinatio*? vajjon nem ragozás-e? 's ha ragozás talál lenni, miben különbözik p. o. a' latin vagy a' német nyelv ragozása a' magyar nyelvtől? De hadd legyen következetes magával! Úgyde itt azt tanítja, hogy a' magyar névszónak nincs *declinatioja*, 's a' 47. lapon a' 10. jegyzetben három *declinatioját* említi annak, így: „Die ungarische(n) Hauptwörter haben dreifache Abänderungen: die 1-ste durch die Mehrzahl, die 2-te durch die Suffixirung, und die 3-te durch die Besitzsuffixirung.“ — Mi az *Abänderung*? ragozás-e vagy *declinatio*? Aztán a' háromféle *Abänderung* hogy különbözik egymástul? Az első *többses számbeli*; a' többi kettő *ragozás*. Micsoda fogalom, micsoda logika! Tehát a' *többses számbeli* jellem nem ragoztatik a' szóhoz? s' a' harmadik *Abänderung*, die *Besitzsuffixirung*, nem jár-e a' *többses* sámban? Sz. a' magyar nyelv szelleme szerint okszerű nyelvtant írt! Nagy szégyent valunk vele, a' németül irottal, mert majd azt találják elhinni, hogy bolond szelleme van a' magyar nyelvnek.

A' ragokat a' magánhangzók szerint osztja fel *közlő hangvakra*, *kétféle hangvakra*, *egyféle hangvakra*. Az első: *ért, ig, é*; a' második rovatbeliek: *nak nek, at et öt t, ba be, ban ben, hoz hez, nál nél, ból ből, val vel, ra re, on en ön n, tol töl, ról röl*; a' harmadik rovatbeliek: *alá alatt alól, fölé fölött fölös, köré körött körül, mellé stb. stb.* Rettenetes új dolgok! Sz. a' legközönségesbet elhomályosítja. Mit nevezünk *suffixumnak*, *ragnak*? Ha tudtuk is, sz. tanítása után nem tudjuk többé, mert a' szerint a' *t, n*, csak

olyan rag mint *alá, mellől* stb. Ha majd valakinek tetszik állítani, hogy ez: *jó bor* egy szó, 's *bor* a' *jó* szónak ragja: nem czáfolhatjuk meg többé. — Elveszítvén a' rag fogalmát, lássuk mi szerint osztja fel azt a' különöst, mit, nem tudom miért, ragnak nevez szerző? A' magánhangzók szerint. Van pedig a' 8. lapon három közlő hangu: *é, i, í, 's* ugyan annyi közlő hangu ragot is hoz föl a' következő 9. lapon, úgymint: *ért, ig, é.* — Baj, baj! Közlő hangu magánhangzó van kettő, *é* és *i*, melly azomban hosszú is lehet, így: *é* és *í.* Ha szerzőnek össze tetszett olvasni a' rövideket és hosszúkat, négyet: *é é, i í-t* kellett volna kitennie, mellyeket már e' szókban: *derék híd, derék hídát, megtalál.* — Azután nem teljes az idetartozó ragok száma, mert *kor, kép, ként* is tartoznak az *ért, ig, é*-höz, minthogy csak úgy mondjuk: atyakép, atyaként, órákor, mint: emberért, emberig, emberé. — Végre, igaz-e, hogy *ért* közlő hangu? Ragozzuk csak: *értem, érted, érte* tb. 's azt látjuk, hogy bíz az felhangu szó. Tehát ezen osztálynak se alapja, se természeté, se száma nem áll.

Mit mondjunk a' többi két osztályrul? Megmondtuk már a' harmadikrul, hogy az nem is lehet köztagu az előbbi kettővel, mert *nem* rag. — A' második ide tartoznék, ha a' rag fogalma fel volna állítva, 's utána vetve, hogy a' ragok *vagy változnak a' szótörzs szerint vagy nem változnak.* Ennyi kell belőle kis gyermekeknek. De ha embereknek szól a' nyelvtan, okát is tartozom adni, miért változik némelly rag, 's miért marad változatlanul a' többi. Lásd a' Magyar Nyelvészt. I. 205. stb. lapjait.

3) A' személyi névmásokrul (26. lap) azt tanítja K. úr: „*Veränderung der persönlichen Fürwörter geschieht unregelmässig; man kann jedoch als allgemeine Regel aufstellen, dass die Suffixe denselben nicht nach — sondern vorgesetzt werden, und auch die einförmigen Suffixe mit denselben zu einem Worte verschmolzen werden.*“ — Az az átkozott logika! A' mezei gyom ellen irtó ekét készítenek; Brassai a' logikai gyomot kezdi irtani. Az előttünk lévő könyvben is sok irtani való van; legalább egyet kettőt mutassunk ki. Először „*die Veränderung der persönlichen Fürwörter*“ ellenközik a' 9. lapon levő állítással, miszerint a' magyar névszónak *nincs declinációja*; mert itt csak ugyan akadnánk declinációra: én enyém engem, mi miénk minket; te tiéd téged, ti tiétek titeket. Másodszor azt halljuk itt, hogy „*die Suffixe werden vorgesetzt.*“

Eddig a' *suffix*, *affix*, *rag* szón azt értettük, a' mi hátul járul a' szó-törzshöz: Kovács tanítása szerint *miattam*, *előttem* 's hasonlókból az *m* a' törzs, és *miatt*, *előtt* a' *rag*. Harmadszor *én* változnék *m*, *am*, *ám*, *em*, *ém*-re; *mi* változnék *nk*, *ánk*, *énk*, *unk*, *ünk*re; — *ti* pedig többek közt *atok*, *átok*, *etek*, *étek*-re stb. Micsoda szófejtési csuda által lehet *ti*-ből *átok*: azon méltán elámul a' külföldi, ki a' magyar nyelv szellemét akarja ezen könyvből megtanulni. — Az idevaló példák közt olvasunk ilyeneket is (43. lapon). „Az asztalok a' házban vannak, a' fiuk alájok állanak, a' leányok is alatta vannak, de alólak a' székek mellé jönnek. A' fivér a' nővérral játszik, a' nő miattak haragszik és az író ellenek küldi. Az óra előtttek áll. A' szolga eléjük széket hoz. Az úr a' nőkkel beszél, és a' tót előlők a' nővérről küldi. A' fiu és a' leány az uraknál vannak, és nálak estig tánczolnak, és a' fivér az urtól nélkülek jő.“ — Miért van itt egyszer a' másszor *o* a' harmadik személy ragjában (vagy K. szerint *tőjében*), azt nem sejtethetem.

Ha csudálkozni lehet, hogy *ti*-ből *átok* lehet: nem kevesebb nevezetes, hogy *enyém*-ből *m* lesz; „enyém, mein, *verändert sich bei der Suffixirung in m* stb.“ 47. l. 's *enyémekből im* a' 49. l. (Vajjon, a' magyar nyelv szelleme szerinti szó-e az *enyémek*? bár szokásban legyen sem lehetne javalni,) mint *övéikből ik* az 54. lapon stb.

4) A 60. lapon olvassuk: Wenn ein zweiförmiges Suffix mit einem Mitlaute anfängt, so wird das *z* des Fürwortes *az ez* ausgelassen, und der erste Mitlaut des Suffixes wird verdoppelt.“ Gyönyörű értelmezés; mintha deszkaenyvezésről azt mondaná valaki: midőn két darab deszkát összeragasztunk, ha az egyik darab széle enyves volt, az elveszti az enyvét, a' másik darab pedig, mellyen enyv nem volt, kiizzaszt enyvét, 's úgy ragadnak össze. — Mert hogy itt a' *z* a' *rag* első bötüjéhez hasonul (aznak h. annak), azt természetesen állítani nem lehet, miután az új helyes-írás jobban ismeri a' nyelv szellemét, mint maga a' nyelv; Kovács pedig nem lehet annyira tudatlan, hogy azt ne tudja.

5) Az igék időjire nézve gyermeteg jó hiszeműséggel bír a' szerző. Nála „*halbvergangene Zeit*“ van, mellyet a' metaphysikus nem bírt még fölfödözni. Az nem menti meg a' gáncstul, hogy más nyelvtanokban is van ilyen idő, mert hisz sz. külömb nyelvtant akar adni. Csakhogy erre nem képes ő, avagy füle és értelme felháborodik ez ellen: „fiadból nagy ember leve, miolta az anyjával nálunk *vala*“

(a' 64. l.). Ha itt *leve* és *vala* egy idő, akkor nincs külömbiség az időben — Akadozás nélkül írja azért K. hogy: *leendek* = ich werde sein, és *lenni fogtam* = ich werde werden, oder sein (l. a' 68. lapot). Ez azután a' nyelv szelleme, melly a' *leendenem* alakot is parancsolja a' 70. és 71. lapon, p. o. „A' városban okosabbnak kell **leendenem**. Nővérem a' szobában van, leányomnak is ott kell **leendenie**.” Igaz, szerző a' leendek-et kapcsoló jövődönék veszi: de ugyan ennek tartja a' *lenni fogtam*-ot is.

Az *ige fajaira* nézve, hogy ezek *benható*, *átható*, *magáraható*, *szenvedő* (ülök, mosok és mosom, mosdom és mosódom v. mosatom) stb. nem vagyunk követelők, mert azok taglalása még új: de az *ikésekre* nézve mégsem helybenhagyható a' *lakandok lakandasz*, a' *lakandom lakandol* helyett. A' bibliai nyelv is megigazíthatja e' hibát.

6) A' rendhagyó igéket rosszul taglalja, így: i-szom, i-vám, i-ttam, i-gyam; alu-szom, fek-szem, me-gyek stb. mi saját maga tanával ellenkezik. A' helyes taglalás ez: isz-o-m, ev-é-m, it-t-a-m (tud-t-a-m), igy-a-m, alusz-o-m, feksz-e-m, megy-e-k stb. Ha nyelvbölcselet nem állhat is ilyen gyakorlati nyelvtanban: a' helytelenségnek semmi esetre se legyen helye. Az sem volna itt mentség, hogy más nyelvtanban is így van: mert ismételjük, a' szerző jobbat ígért adni másoknál.

7) Szerzőnek nem volt világos fogalma a' ragokrul, mint láttuk; a' 127. lapon a' viszonyítókrul beszélvén, újra bizonyítja ezt. Mert ezek közzé hogyan kerülnek a' vá vé, ul ül, ként, kép képen ragok, nem könnyű kitalálni.

Ezekkel nem mondom, hogy minden kivetni valót felhoztam volna, mi nem is lehetett feladatom; hanem megmutattam, hogy szerzőnek nem volt alapja a' kérkedő czimre. Általában zsenge tudományunkhoz a' szerénység illik, kivált ha vele a' külföld előtt is föl akarunk lépni. Különösen pedig tan-könyveinkben legyünk higgadtak, jól meggondolván minden szót, nehogy többet vagy mást mondjunk, mint a' mennyit és mit szándékoztunk. — Gyakorlati nyelvtanba való mondatokra nézve pedig ajánljuk Imre S. itt olvasható ismértetését.

HUNFALVY PÁL.

Helynevek és tájszók (főleg Fertő-mellé- kiek) 's szólásformák.

- Kopla — domb, Sopron megyei Széplaki határban.
 Püz — rét, Sopron megyei Sarród határban.
 Kikerítő — tóhelye, Sopron megyei Tamási határban.
 Balikán — tó, Pécs városában.
 Nyéki szála — a' Fertő mocsárában egy domb.
 Kakas halom — Sopronvm. Hegykő.
 Pokusás — dülő, Sopronvm. Hegykő.
 Tettye — síkság Pécssett (a' diákok laptázó helye).
 Sordély — dülő, Sopron; Barbacs.
 Hugyó völgy — völgyecske, Sopron-Sarród.
 Sóli tó — kis tó — Vasvm. Szőczei határ.
 Sárecz tenger — tó Kanizsa városának közepén.
 Gálicz — erdő rész, Sopron, Csapod.
 Petlen — erdő, Sopron — Bogyoszló, Baboth, Mihályi, 's
 Kisfalud között.
 Tölös — erdő, Bogyoszlai határban.
 Láz — erdő Sopron — Csapod.
 Gecseri — dülő — Sopron — Tamási.
 Gatyás tó — kis tó, Sopron — Hidegség.
 Misze — nádas a' Fertő mocsárában — Sopron — Széplak.
 Parucs alja — nádas — Sopron — Széplak.
 Seregély bokra — nádas — Sopron — Széplak.
 Nemes melléke — nádas — Sopron — Széplak.
 Séd — kis ér, 's dülő — Sopron — Széplak.

(A' Hidegség egy, a' soproni levéltárban Konth nádor által
 1366-ik évben kiadott oklevélben, ma is az ott lakos horvátnép aj-

kán Hidegséd, tehát : Hidegpatak, mert ott egy kis ér a' falun keresztül folydogál).

Gurdon — Kis utca, zug — Sopron — Bogyoszlón.

Kustyán — Kis utca, zug — Sopron — Szil mezővárosában.

Móka — rét — Sopron — Szil.

Mohács — rét — Sopron — Nagyczenk.

Linkó — ér — Sopron — Szil-Sárkány.

Landza — Mocsároshely, a' barbaesi tó mellett, Sopron és Győr megyék határán.

Tákó — 1) rét a' Duna partján, — Győri szigetben, 2) patak Sopronvm. a' Szent-Andrási határban, melly Sobornál a' Rábába foly.

Rekettye — rét hajdan, ma szántó föld Sopronvm. Tamásiban.

Vértag — tag, dűlő, Sopron — Szany.

Ikva — patak, Sopronban Spittelbach, — Czenk, Fertő-Szent Miklósán át a' Fertőbe foly.

Gyakor föld — Sopron — Széplak.

Királytó — tó a' Hanyságban, hol a' hírneves Hany Istók a' halászhok által kifogatott. *)

Kelemente — Kis ér Eszterházán át a' Fertőbe foly Sarródnál. Ered a' Loozsi határban.

Tordosa — ér — Sopron — Szárföld.

Tormostya — rét — Sopron — Osli.

Metőcz — ér — Sopron — Keresztény.

Bödöget — hajdan erdő, ma irtás, Vasvm. Kisfaludon.

Dudásrét — rét a' Hanyságban.

Lóránt domb — domb — Sopron — Széplak.

Émel v. Émmel domb, — domb a' Hanyságban a' királytó mellett.

Öntés — major — Sopron — Veszkeny.

Holód — lapály — Sopron — Kecöl.

Dinnyés domb — domb — Sopronvm. a' Hanyban.

Bánkhegy — major — Sopron — Szil.

Futkozó : fűvénytorlatoshely, Sopron — Sarród.

háí báí = régi, ó.

*) Lásd a' Fertő leírását a' Romy Monumenta Hungarica-iban. H. P.

hált víz = melly estve hozatván a' kutról éjen át a' korszó-
ban hált.

gezemíz = gíz gaz, szemét, pazdorja.

egyházkelő = introductio mulieris post partum.

kaszantol = lótfut, tekereg, csavarog.

kruszpol p. o. csizmát = a' földön mintegy húzva dörzsölve
járván elvásít.

prékel — elprékelt ló = lejárt düglő (schindmähre).

arczint *) facie tenus.

czemende : vén, nagy ostoba lánynak mondják : te vén cze-
mende!

zuhin ember (Tolnamegyei) = döher ember = nagy testes,
izmos ember.

tuzsár : kaputuzsár (Tolnamegyei) = kapubélfa.

ejtődzik : a' gyomor ejtődzik, az ember ejtődzik, ha jóllakás
után a' gyomorban az étel emésztés által kevesbül, száll, esik.

szakadtja : a' kukoriczának szakadtja — a' levél, melly fosz-
táskor a' fejről leszakasztatik, (a' kukoricza szakadtját a' marha
megeszi).

ozsont (Rábaközben hallottam), ördögszar, lapis infernalis.

palócz = szörffü, laza gabona a' földön.

tráta = teráta = ronda.

A' nád nyirja = a' nád része, hol lenyiratik, töve, kopója.

Morgó : csomó a' kéve kötelén, melly gabonából úgy készít-
tetik, hogy a' gabonafők esnek a' csomóba.

mukázni : a' birka fület csipkésre kimetszve megjegyezni.

szodva : izmos, segges, tungos nőnek mondatik.

tungos : segges (Breitarsch).

puzsu = csiga (Pécs-vidéken).

décz bunda : posztóval borított bundát, minőt mesteremberek,
átalán urak viselnek, hallottam így neveztetni.

zegernyés idő : rossz, zivataros téli, vagy fürgeteges idő; át-
vitelesen : zegernyés ember : szeles, hóbortos, bogaras ember.

zsoválygó idő : borongó, felhős idő, közben közben kibuk-
kanó napfénnel.

*) Ez érhető; bajosabb arczmánt, pronus, melyet Erdélyi J. a' has-
mánt szerint képzett, melly azonkép homályos előttem. De megvan Kreszne-
rics és Kassainál is. H. P.

zsólyás ember : boroskás, kissé boros.

orr, nasus, használtatik ez értelemben : csúcs, az Eger (erdő) orra ; pars prominens, extremitas, apex, cupis silvae, mint a' finn : maan nenä = föld orra, a. m. promontorium.

gótol, góttol : kissé betegeskedik.

gubolyodik, meggyubolodik : elkomorodik, szomorodik.

iperedik : üdül, reconvalescit, erősödik, hizik. Mondják olly emberről, ki betegségből fellábadván üdül, de ollyanról is, ki hizni kezd.

selymék : a' káka hasábjainak vékony, hártyszerű széle, melyet a' gyékény-szövők a' kákát szét szakatván, róla lehasítani szoktak. Belőle sodorják a' gyékény szövéshez kellő madszagot.

kotonoz : csötönöz.

csobak (halász szerszám) végen két vas szeggel való hosszú pózna, mellyel a' halászok kutatják a' víz fenekén a' föld minőségét, a' végett, hogy ebből fel ismervén a' hal tartózkodása helyét, hálóiakat megeresszék-e v. ne?

buga kos : aries sine cornibus.

nyitva névül használtatik : a' Fertőnek nyitvái vannak, ha télen befagy.

heves, a' többesben használva : hevesek a' Fertőn olly helyek, mellyek télen nem fagynak be, 's nyitvák maradnak a' vad kacsák, ludak számára = aestuaria.

hara zsák : szőr zsák.

záklya : a' sületlen kenyérnek záklyája van, záklyás kenyér a. m. sületlen, nedves. (Kresznericsnél : zákla, lardum panis ; Kecskeméten záflás kenyér).

kupi malom : jár a' szája mint a' kupi malom.

forgó : örvény, vorago helyett használtatik.

bokor, bokor fánk = forgács fánk, sütemény neme.

marokra aratni : úgy aratni, hogy a' learatott gabona markonkint rakatik szét a' földön száradás végett, 's e' markok csak két harmad nap mulva köttetnek kévékbe. Ha a' túl nem érett gabona, vagy nedveskés gabona learattatván tüstént kévékbe köttetik, hogy a' kévék jól kiszáradjanak, *ötösökbe* (öt kévét össze) is szoktak rakni, 's csak utóbb kepébe.

kürtü v. kürt (halászműszó) lészából (l. ezt) készített kertelet, kert, halak elrekesztésére.

kurtolázni; a' győri hajósok (bürcsellások) kötélén vontatva (a' hajót, kurtoláznak).

lastonyozni } kis hajót, hozzá deszkát toldván, nagyobbítani.
ladonyozni }
folyogár : hajócska egy tölgy derekából.

folyosz (halászhók műszava), könnyű kis fadarabocskák a' háló szélére kötve, melyek a' víz fölén uszkálnak, ha a' háló elmerül.

körisláb (körös-láb-kötél). Így neveznek a' halászhók egy karót, melyet a' vízben levernek, 's két felül hozzá kötik az öreg és kis hajó kötelét, hogy ezeket erősen tartsa. A' láb (körös, fából készített láb) am : pedamen, fulcimen, a' rá kötött kötélt tehát a' köris-láb-kötél.

rohon v. rohom, téli vagy is jégén halászhók használják egy rúd, pózna, mellyel a' jégén vágott lyukakban, a' jég alá eresztett háló, vezetetik.

lész, nádszövet; nádszálak gyékénnyel egymáshoz kötve halak elrekesztésére. Belőle kürtü készíttetik.

iszling : kis rekesz, ól, házikó stb.

nyiszlet ember : vézna, sovány, gyenge szerű, vagy testalkatu ember.

nadárzik, nadalyodik a' tehén, ha közeledik a' borjazás ideje, azaz : töle enyek, higság foly el. Kresznericsnél is : nadár = higság.

cziczák : a' tyúknak cziczákja van, mikor nyelve hegyén a' bőr megkeményedik, 's melly bajba meg is döglik, ha a' kemény bőr le nem csipetik.

gyuk vagy kuk szél : meleg, olvasztó szél, melly télen a' fagyat felolvasztja.

pila : ronda, kócos, pislogó, vaksi nőnek mondatik : te pila ;

ertyán v. örtyán : „ertyán vigye el, ertyán egye meg“ szidkozik a' gyengédebb lélekismeretű 's vallásosb nő, lányka, gyermek az „ördög vigye el, egye meg“ helyett, mint bakkom, basszorkom adtát is mondanak a' b- sz- m adta helyett.

merevin : mind, valamennyi (Rábaközben).

épsenség, épsenséggel : saltim, solum modo. Az épsenség tehát határozóból képezetett (biztonság?)

jól bár : ámbár, ámbátor.

tréfa hagyatlan : tréfán kívül, tréfa nélkül.

czéklál : kószál, tekereg; a' gyermek elczéklál = oberrat, circum vagatur.

gyuba orru, gyuba gyermek.

kese haju : szöke, szösze, fejéres.

szem valója (szemek valója az ökörnek = szembaja ökörnek, midőn valami hályogféle a' szemre leereszkedik, 's melly ha hamar le nem metszetik, fél óra mulva az ökör megdöglik). A' bajt tökéletesen nem ismerem.

gubbadt ember : meggörbült, előrehajtott fővel járó ember.

gaborgyás ember : bolondos, hóbortos, bogaras ember.

türtöztetni magát : magát visszatartani, türve tenni, hogy a' harag belőlem ki ne törjön.

lampértos : nehezen halló, kissé siiket, vagy olyan, ki elbámészkodván valamin, nem könnyen hallja a' szót. Van Rábaközben Lampért nevű nemes család is. A' szuomiban : lummet, lummeen vagy lumpeen am : tinnitus aurium, surditas levior.

PHILOFENNUS.

Iskolai tudositványok.

II.

Linguistikai jegyzetek a' latin perfectum alakjairól. Irta Táty István. Tudositvány a' békési ág. hitvall. evang. Szarvasi főtanodáról az 1856/7-ki tanévben. Pesten 1857.)

„A' latin multnak, mikint (mint) már a' tanuló-gyermek szemait is önkénytelenül megszurja, két egymástól alkatilag eltérő főbb alakja van : 1-ször a' *kettőzött mult* mint dedi, totondi stb. 2-ször a' *kettőzetlen mult*, mint carpsi, delevi, legi stb. A' nyelvészet föladata azt, mit gyermek és közember nem sejdítnek, 's tanodai könyvek nem sejdítettnek, a' *nyelvalakok történelmi fejlődésének nyomain indúlva 's a' rokon nyelvek hasonlítása által nyújtott minta-fonalat követve, a' homályból ki, 's tudat tárgyává emelni.*“ — Ezen benyitás kellemesen lepi meg a' magyar olvasót, kinek nem gyakran lehet szerencséje jól megvasalt nyelvészhez. Mohón kezdi olvasni az ér-

tekezést. Kíváncsiságát ámulat váltja fel, 's szorongva óhajtja, bár értekezőnek tudománya fölérne vitézségével. Mert nemcsak egy tübingai tudóson, *Rapp-on* ad ki (talán meg is érdemli), úgy hogy róla azt írja t. i. Tatay: „Nem volt szerencsém e' tübingai tudós atyáfnak sem életíratát sem fejalkatát kémlelnem, de . . . még tán elég fiatal, igazolni abbeli reményünket, hogy ő még tribus *Anticyris sanabile caput*“, — hanem Grimm és Bopp-ot is meg meg forgatja. Úgy kell a' német tudósoknak! — Az semmi, hogy Rappnak ujjait kopintjuk, mikor a' magyar nyelvhez nyúl: de hogy Grimmet és Boppot az árja (német, szanszkrit, görög) nyelvészeten is meginthetjük, a' már valami! — Csak iszonyu kár, hogy értekező azt mondja vége felé: „legyen szabad, addig is, **míg Boppnak, Pottnak és Grimmnek bővebb tanulmányozása által nyelvészeti kérdéshez illetékesen hozzászólni némileg képesülendek** annyi megjegyezni stb.“ Így lévén a' dolog, hiába örült az olvasó, 's igazán kétségbe esnék, ha azt kellene gondolnia, hogy hiába aggódik is azon: fog-e valaha kivesszük közölünk a' nyegleség, melly sehol sincs helyén, — tanodai értekezésben pedig igen kárhozatos bűn is. De maga vigasztalására újra elolvassa, mit értekező Rapprol mond, 's reményli, hogy az mi rajtunk is bé fog teljesedni.

Latin-magyar szótár, dolgozta néhány kolosvári tanár, szerkesztik *Régeni István* és *Finaly Henrik*. Előfizetési ára 4. bolti ára 5. pfor. Vettük már harmadik füzetét ezen legszebb kiállítású és sok gonddal készült könyvnek. A' füzet a' 25—36. íveken a' *fugito-tul molestia*-ig terjed. — Nagy sajnálatunkra esék Régeni István halálának híre, ki nagy munkáját bé nem fejezhette. A' miatt azomban a' könyv kiadásában nem lesz halasztás, mert ott vannak a' dolgozók 's az egyik szerkesztő.

Nyomtatási hiba.

A' 117. lapon, alulról 12 sor, *nicht gesperst* helyett olvasd: mondani.

„ 230. „ 9 „ *vép* is olyan „ „ *vép, lápa és vápa*
is olyan.

Grammatik der griechischen

Vulgarsprache in historischer Entwicklung, von Prof. Dr. F. W. A. Mullach, Berlin, Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, 1856.

Minthogy a' görög nyelv, daczára az idők és helyek szerinti különféleségének, lényegesen csak *egy*, 's mostani alakjában is a' hajdankornak egyedüli képviselőjeül tekinthető, feladatul tűzte ki magának a' szerző, a' görög nyelvnek minden századokon keresztül tartó törvényeit előterjeszteni. Ezért szükségesnek tartja az irott és népnyelv közötti különbséget szemmel tartani, miután bizonyos, hogy a' régi classicusokban és föliratekban is akadunk a' népnyelv nyomaira, mellyet tehát helytelenül neveznek némellyek *ujgörögnek*.

Munkája bevezetésében tárgyalja a' régi dialectusokat 's kimutatja azon sajátságokat, mellyeket amazok a' mai görög nyelvvel közösen birnak.

A' régi görög nyelvnek két fő dialectusa volt: a' dóri és jóni; az előbbinek, melly leginkább volt elterjedve, mellékágát képezé az aeoli szójárás; a' kisebb kiterjedésű jóniból keletkezett később az önálló attikai dialectus. 'S noha ez Nagy-Sándor halála után a' Helléneknek közös nyelvévé vált 's bizonyos változásokkal mai napig is az maradt, mind a' mellett, a' régi dóri nyelvnek nagy kiterjedésénél fogva, sokkal több maradványt találunk minden korban a' különféle népdialectusokban a' dóri és aeoli, semmint a' jóni tájnyelvből.

Az aeol-nyelv maradványai nem számosak ugyan, de még s elegendők arra, hogy annak összefüggését a' mai görög népnyelvnek egyes tüneményeivel fölismerhessük. Ide tartozik az

Aeolok psilosisa, azaz, a' lágy hehezet használata a' kemény helyett, minthogy a' mai Görögök is a' kemény hehezetet írják ugyan, de ki nem mondják. Miután továbbá az ázsiai Aeoloknál az igék többnyire *μι*-re végződtek, világos, hogy a' mai népnyelvekben előforduló idomok *λεγάμενος, ἐρχάμενος, δεχάμενος* (*λεγόμενος, ἐρχόμενος, δεχόμενος* helyett) a' *μι* végű igék aeoli maradványainak tekintendők.

A' jóni dialectusnak néhány tüneménye is látható még a' mai görög népnyelvben. Chios lakosai még mindig használják a' *νε* homéri szócskát; az önkény az igék előragának megtartásában vagy elvetésében épen olyan divatos ma, mint a' régi jónismusban; a' homéri énekekben olly gyakori *synizisis**) (két vagy több hangzónak összevonása egy szótagba) még most is él a' közember szájában 's a' mindennapi társalgási nyelvben; péld. *ποιὸς τὸ εἶπε* = *pjosz to ípe*. Végre ide tartozik a' számos *η* használata *a* helyett, mint *μικρή, πικρή* (*μικρά* helyett).

Nagy-Sándor korában a' görög nyelv meghonosulván Egyiptomban 's elterjedvén Ázsiának nagy részében, az ugynevezett görög köznyelvet (*κοινή* vagy *ἑλληνική διάλεκτος*) idézé elő, melly kizárván azt, mi egyedül az Attikusok sajátja volt, mind azt magában foglalta, mi az összes Görögök nyelvének közös tulajdonát képezte vala. Ezt a' nyelvet beszélték az Egyiptomiak, Aethiopok, Syrok, Perzák, Indiaiak 's más népek, becsempészhén azonban, a' mint másképen nem is volt lehetséges, saját nyelveikből is némi elemeket, azaz idegenszerűséget.

Midőn továbbá a' macedóni királyok meghonosíták a' görög miveltséget, lassankint a' macedóni nyelv sajátosságai is polgárjogot nyertek a' görög nyelvben, melly illyképen bővítettvén macedóni dialectusnak neveztetett, jöllehet Fülöp és Nagy-Sándor udvarán a' tiszta attikai dialectust használják vala beszédben és írásban.

A' macedóni tájnyelvnek finomabb foka az alexandriai dialectus, melly Alexandriában, a' tudományok székhelyén a' macedóni uralom alatt, képeztetett ki a' tudósok által. Erről szakavatottan írt Sturz: de dialecto Macedonica et Alexandrina. Lipsiae 1808. Ezen nyelvben, de vegyülten syriai, héber és kaldaei saját-

*) Szerző az *οι, ει, η, υ*-t *i*-nek ejti: de talán nem tanácsos így írni is, p. o. a' megcsillagzott szót, *synizisis* helyett. H. P.

ságokkal, van szerkesztve az Ó-Testamentom görög fordítása és az Új-Szövetségnek eredeti görög szövege. 'S innen ment át többé kevésbé az egyházi atyák munkáiba is.

Az alexandriai dialectus a' mult időnek többes 3-ik személyét *ασι* helyett *αν*-ra képezte. De ez nem volt idegen idom, mert már a' Békaegérharczban (178. v.) *ἐόργασι* helyett *ἐόργαν*, és Democrit töredékeiben *πεφύκασι* h. *πέφυξαν* fordul elő.

A' féligmult idő *) többes 3-ik személye szintén *σαν*-ra végződött, minthogy a' vég *ν* elébe *σα* szótag igttattatott, mint *ἐκρινον* h. *ἐκρίνοσαν*, — *εἶχον* h. *εἶχοσαν*, és az összevont igékben *κατενόουν* h. *κατενοοῦσαν*, épen úgy mint a' mai görögben. Hasonlóul idomult az aorist is, péld. *ἦλθον* h. *ἦλθοσαν*.

Ezen idomok hazájáról különféleképen vélekedének a' nyelvészek. A' byzanci Aristophán, Choerobosk és Tzetzis chalcisbelieknek, mások a' boeóti vagy euboei vagy aeoli tájnyelvekből származottaknak tarták. Elég az azon, hogy ezen idomok, valódi-lag görögök 's idővel annyira elterjedtek, hogy már a' mai görög nyelvben teljes polgárjoggal bírnak.

Midőn a' Görögök római uralom alatt éltek, sok, de csak a' római állam- és magánügyekre vonatkozó, latin szó is honosult meg a' görög népnyelvben, a' nélkül azonban, hogy ez által a' nyelvvidomok változtak volna; valamint ez az ugynevezett byzantíni írók munkáiból látható, kik az attikaival vegyült görög köznyelven írtak, 's lakhelyeik viszonyaihoz vagy műveltségükhöz képest a' népnyelv sajátosságait is fölhasználák. Tudni kell ugyan is, hogy, valamint az egész világon, úgy a' Görögöknél is, másképen beszélt a' nép, mint a' tudósok és műveltebbek írtak. Ezen népnyelvhez tartoznak a' homéri énekekből *δῶ* = *δῶμα*, *κρί* = *κριθή*, *ἄλφι* = *ἄλφιτον*, Heziodnál *βρι* = *βριαρόν*, Sophoclesnél *ῥα* = *ῥαῖδιον*, Epicharmusnál *λι* = *λίαν*, *Συρακώ* = *Συρακούσας*, Philetasnál *ῥρι* = *ῥριον*, Aristophánnál (a' Thesmophoriazusákban) *κάρισο* = *κάρισαι*, *τιττί* = *τιτθίον*, *ξενίγχε* = *ἐξενέγω*, *χρυσό* = *χρυσόν*.

A' középkorban, midőn Szlávok, Francziák, Olaszok áraszták

*) A' századok óta elfogadott nyelvtani műszók irányában conservatív vagyok, nehogy új zavart hozzunk a' nyelvtanokba. (Csakhogy a' féligmult szónak százados használatát nehéz kimutatni; 's az imperfectum nem féligmult. H. P.)

el kelet tartományait, ezeknek nyelvéből is bel opódzott néhány szó a' görög népn yelvbe, valamint később a' törökből is.

De a' népnyelv sem volt mindenütt egyenlő, hanem tájékok szerint különböző. Cabasilas Simon a' 16-ik századból azt írja Crusiusnak *Turcograecia*-jában, hogy az akkori görög nyelvnek mintegy hetven dialectusa volt, mellyek között legromlottabb az athéni. „Thessalonikában, Byzanczban, Peloponnézban 's a' többi Görögországban találkoznak, kik a' népnyelvet szabatosan beszélik, valamint a' régiek beszélték vala; mert a' vigjátékokból azt látjuk, hogy a' régiek népnyelve összhangzott a' maival, jóllehet némelly idegen szavak, mint a' hónapok nevei, a' latinból kerültek belé. Azonkívül némellyek dórilag, mások attikailag, némellyek aeolilag, mások jónilag 's ismét mások hellén köznyelven beszélnek.“ Így állt a' dolog a' 16-ik században. Azóta jobban tanulmányozták a' tudósok a' görög népnyelvet, mellyet most hét fő ágra lehet elosztani: 1-ör a' keletire vagy kis-ázsiaira, 2-or a' chiosira, 3-or a' créataira, 4-er a' cyprusira, 5-ör a' peloponnézire, 6-or a' hét szigetére (a' jóniai szigeteken uralkodóra), 's 7-er az albanitaira.

A' keleti dialectusban feltünő a' θ -nak fölcserélése τ -val, mint $\tau\acute{\epsilon}\lambda\omega = \theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$, épen ugy mint Aristophán Thesmophoriazusáiban $\alpha\iota\tau\rho\acute{\iota}\alpha = \alpha\lambda\theta\rho\acute{\iota}\alpha$.

A' Chiosiak α -ra változtatják az η -át 's példaul $\eta\delta\eta\ \nu\eta$ helyett $\alpha\delta\alpha\nu\acute{\alpha}$ -t mondanak.

Cyprus és Rhódus lakosai sokszor két hangzó között és a' szó elején kivetik a' gyengébb mássalhangzót, péld. $\sigma\tau\alpha\acute{o}\varsigma = \sigma\tau\alpha\beta\acute{o}\varsigma$ (kancsal), $\mu\epsilon\acute{\alpha}\lambda\omicron\varsigma = \mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\omicron\varsigma$ (nagy); ezzel összhangzik Pausaniásnál $\Phi\acute{\iota}\alpha\lambda\omicron\varsigma = \Phi\acute{\iota}\gamma\alpha\lambda\omicron\varsigma$, a' régi elei dialectusban $\tau\omicron\acute{\iota} = \tau\omicron\delta\acute{\iota}$, a' Tarentinoknál $\omicron\lambda\lambda\omicron\varsigma = \omicron\lambda\lambda\gamma\omicron\varsigma$, és a' Lakónoknál $\mu\acute{\omega} = \mu\acute{\omega}\sigma\alpha$. — A' μ és π fölcseréltetnek egymással, mint $\pi\eta\eta\mu\alpha = \mu\eta\eta\mu\alpha$, $\mu\lambda\omicron\iota\omicron\nu = \pi\lambda\omicron\iota\omicron\nu$. Ugyanezt találjuk a' régieknél, a' $\beta\rho\omicron\tau\acute{o}\varsigma$ és $\mu\omicron\rho\tau\acute{o}\varsigma$, $\beta\alpha\rho\nu\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ és $\mu\alpha\rho\nu\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ egymással fölcserélésében.

A' Peloponnéziek szétbontják az összevont igéket; így $\tau\mu\acute{\omega}$, $\tau\mu\acute{\alpha}\varsigma$, $\tau\mu\acute{\alpha}$ helyett azt mondják: $\tau\mu\acute{\alpha}\omega$, $\tau\mu\acute{\alpha}\epsilon\iota\varsigma$, $\tau\mu\acute{\alpha}\epsilon\iota$.

A' jóniai szigeteken sokszor az összevont igékből a' ζ közbetoldása által tompahanguakat képeznek; péld. $\tau\eta\rho\acute{\epsilon}\omega$ -ból lesz a' népnyelvben $\tau\eta\rho\acute{\alpha}\omega$, de a' jóniai szigeteken $\tau\eta\rho\acute{\alpha}\zeta\omega$.

Théra szigetén sok archaismus fordul elő, péld. *πῶς ἀκούεις* = hogyan hínnak téged? *Ὁ υἱός μου ἀκούει Δημήτριος* = fiamat Demeternek híjják.

Amorgos, Calymnos és Astypalaea lakosai a' szótagos előtag helyett legtöbbszörre időit használnak, így *ἤγραφα* = *ἔγραφα*, *ἤλεγε* = *ἔλεγε*. Hogy ez már a' régieknél is történt, bizonyítják az *ἐβουλόμην* és *ἠδυνάμην* és *ἠδυνάμην*, *ἔμελλον* és *ἤμελλον* idomok.

Patmos szigetén a' végéles szavak még most is tompahangsúlyakra változnak, mint a' régi Aeoloknál, péld. *Ἀμοργός* helyett *Ἀμόργος*, *ἀληθής* h. *ἀλήθης*.

Carpathosban sokszor o helyett ε-t használnak, péld. *καθ' ἑλου* = *καθ' ὅλου*. A' régi Dóroknál is *ἐβδομήκοντα*, *Ἀπέλλων* valának szokásban *ἐβδομήκοντα*, *Ἀπόλλων* helyett. Azonban a' Dórok nyelvének legtöbb nyomait a' mai Tzakónok dialectusában találjuk, kik Argolis és Lakonika hegységei között laknak. E' nevet legelőször a' byzantíni történetírók említék, azt állítván egyszersmind, hogy az a' régi Lakónokat jelöli. Ujabban Thiersch a' Cynurok utódainak vallotta a' Tzakónokat, azt vélvén, hogy ők a' Pelasgoknak ősgörög törzséhez tartoznak. De a' görögöknek egyetemes véleménye ó-lakóni nyelvnek tartja a' Tzakónok dialectusát; s minthogy a' λ nem változhatik tz-re, hanem ezen utóbbi hang sokszor z-ből keletkezett (péld. *τξε=καί*), azért valószínű az, mit a' görög tudós Ikonómosz állított vala, hogy a' Tzakónok a' régi Kaukónok utódjai. Az *av* már a' homéri énekekben sokszor *a*-ra rövidült, mint *αἰάαρ* = *αὐτάρ*.

Ezen bevezetés után áttér a' szerző a' nyelvtanra, s mindjárt elején elősorolja mind azon munkákat, melyek egyrésről az ugynevezett erasmusi, másrésről pedig az élő Görögöknél divatos betűkiejtés helyességét védelmezik. Ő nem bocsátkozik a' két ellenfél okainak vizsgálatába, hanem az erasmianusok által támasztott kételyek eloszlatására elegendőknek tartja a' következő munkákat: *Κωνσταντίνου Οἰκονόμου περί τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης βιβλίον. Ἐν Πειρουπόλει 1830*; — Bloch: *Revision der Lehre von der Aussprache des Altgriechischen*; Altona 1826; — Zur Befürwortung der nationalgriechischen Aussprache in ihrer Anwendung auf das Altgriechische. Vortrag vom Bibliothekssecretär Dr. Ellissen in den Verhandlungen der dreizehnten Versammlung deutscher Philologen im J. 1852; Göttingen 1853; — Telfy: *Stu-*

dien über die Alt- und Neugriechen und über die Lautgeschichte der griech. Buchstaben; Leipzig, Reclam 1853.

A' digamma (F.) és ennek képviselői β , υ , γ , szintolly nagy szerepet játszanak a' mai nyelvben mint a' régiben. Ugyan is az némelly szavakban elejtetik, péld. $\xi\mu\alpha = \xi\epsilon\mu\alpha$, $\xi\mu\sigma\sigma\phi\sigma = \epsilon\upsilon\mu\sigma\sigma\phi\sigma$, $\alpha\tau\omicron\varsigma = \alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$, mint a' homéri énekekben $\alpha\tau\alpha\sigma = \alpha\upsilon\tau\alpha\sigma$ és a' régi fölíratokban $\epsilon\pi\iota\sigma\kappa\epsilon\acute{\alpha}\zeta\epsilon\upsilon\iota\varsigma = \epsilon\pi\iota\sigma\kappa\epsilon\upsilon\acute{\alpha}\zeta\epsilon\upsilon\iota\varsigma$, $\alpha\upsilon\alpha\pi\acute{\alpha}\epsilon\tau\alpha\iota = \alpha\upsilon\alpha\pi\alpha\acute{\iota}\epsilon\tau\alpha\iota$. Más szavakban γ tétetik helyette, vagy ha nem is helyette, legalább oda, hol a' digamma állhatott volna; péld. a' régieknél $\Gamma\alpha\upsilon\alpha\acute{\iota}\omega\iota\upsilon\iota\varsigma = \text{'}\Lambda\upsilon\alpha\acute{\iota}\omega\iota\upsilon\iota\varsigma$, $\gamma\acute{\alpha}\lambda\lambda\iota\varsigma = \text{'}\acute{\alpha}\lambda\lambda\iota\varsigma$ (felköntös), melly $\acute{\alpha}\lambda\lambda\eta\varsigma$ -nak is iratik; a' jelenkori népnyelvben pedig $\gamma\iota\alpha\tau\omicron\varsigma = \text{'}\iota\alpha\tau\omicron\varsigma$, $\gamma\upsilon\iota\omicron\varsigma = \text{'}\upsilon\iota\omicron\varsigma$. A' régi $\beta\alpha\upsilon\zeta\omega$ (ugat) most $\gamma\alpha\upsilon\zeta\omega$. Az Aeolok, Jónok, Dórok, Lakónok és Boeótok a' szó elején álló γ után még $\upsilon\upsilon$ -t is tettek; péld. $\gamma\omicron\upsilon\acute{\alpha}\nu\alpha\varsigma = \text{'}\acute{\alpha}\nu\alpha\varsigma$, $\Gamma\omicron\upsilon\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\alpha = \text{'}\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\alpha$; ugyan ez történik a' mai nyelvben is, melly péld. a' régi $\iota\gamma\delta\iota\omicron\iota\upsilon$ -ból (mozsár) a' kicsinylő $\gamma\omicron\upsilon\delta\iota$ -t képezi.

A' γ hozzátétele vagy közbetoldása nagyon gyakori a' népnyelvben; így $\nu\epsilon\upsilon\omega$ -ból lesz $\gamma\upsilon\epsilon\phi\omega$, $\acute{\alpha}\omega\sigma$ -ból $\acute{\alpha}'\gamma\omicron\upsilon\sigma$, $\acute{\alpha}\chi\omicron\iota\omega$ -ból $\acute{\alpha}\chi\omicron\upsilon\gamma\omega$. De a' mai Byzantínok β -val cserélik föl a' γ -t, péld. $\tau\omicron\alpha\beta\omicron\upsilon\delta\omega = \tau\omicron\alpha\gamma\omicron\upsilon\delta\omega = \tau\omicron\alpha\gamma\omega\delta\omega$.

Sokszor a' régi digamma még egy γ által erősbül a' mai nyelvben; péld. $\omega\omicron\upsilon$ -ból ($\omega F\omicron\upsilon$, lat. ovum) lesz $\alpha\upsilon\gamma\omicron\upsilon$. Hogy ω -ból α lett, az könnyen megfejtethető a' régi lakóni és crétai dialectusból, mellyben az attikai $\omicron\upsilon\varsigma$ gen. $\omega\tau\omicron\varsigma$ helyett $\alpha\zeta$ gen. $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$ volt szokásban.

'S megfordítva a' γ sokszor kimarad a' népnyelvben, mint $\pi\omicron\alpha\mu\alpha = \pi\omicron\alpha\mu\alpha$, $\sigma\upsilon\chi\omega\sigma\omega = \sigma\upsilon\chi\omega\sigma\omega$. Sőt némellykor az utána következő hangzó is kimarad, mint $\lambda\epsilon\mu\epsilon\upsilon = \lambda\epsilon\gamma\omicron\mu\epsilon\upsilon$, $\lambda\epsilon\tau\epsilon = \lambda\epsilon\gamma\epsilon\tau\epsilon$.

A' névhajlításban elveszett a' mai Görögöknél a' kettős szám; de tudjuk, hogy ez, mind a' névre mind az igére nézve, a' régi Aeolok nyelvében is egészen hiányzott. A' jóniai dialectusban sem játszott nagy szerepet a' dualis, mivel Herodot munkájában csak egyszer fordul elő (I, 11), 's ezt is többesre változtatják a' philologok.

A' népnyelv nem használja a' dativust, kivéve némelly szólásmódokban. Erre nézve megjegyzendő, hogy az Aeolok a' többes accusativusát az első névhajlításban úgy végeztették mint az Atti-

kaiak a' dativust, 's ezt most is teszi a' népnyelv, például: *ταῖς τιμαῖς* annyi mint *τὰς τιμὰς*. Ugyanezt tevék az Aeolok a' második hajlításban is. A' népnyelv tehát kikerülendő a' kétértelműséget úgy segített magán, hogy a' dativust az accusativus elébe tett *εἰς* előjáró által fejezte ki. De Thessália-, Macedónia- és Tzakóniában a' nép is használja sokszor a' régi dativust.

A' pórember a' második hajlításhoz tartozó többes proparoxytonákat mint paroxytonákat mondja ki, így *ἄρθρωποι* helyett *ἀρθρώποι*, 's épen ezt tevék a' Dórok is.

A' második hajlításu semlegesek többes számu nominativusa nem csak *α*-ra, hanem többször *ια*-ra is végződik, például *πρόσωπον* több.-nom. *πρόσωπα* és *προσώπια*. Ez ismét aeoli idom.

A' 3-dik hajlításban a' népnyelv a' himnemüeknél a' többes, és a' nőnemüeknél az egyes számu attikai accusativust veszi nominativusnak, például *ὁ ἄρχοντας*, *ἡ φλόγα*. Ez már a' régieknél is szokásban volt, minthogy a' görög föliratokban ilyen accusativusokra akadunk: *τὸν ἥρωαν*, *τὸν ἄνδρα*, *τὴν μητέρα*, *θυγατέρα*. Következöleg nominativusok volt *ἥρως*, *ἄνδρας*, *μητέρα*, *θυγατέρα*.

A' népnyelv sokszor *λόγος* által fejezi ki a' személyes névmásokat, így *τοῦ λόγου μου* = én és nekem, *τοῦ λόγου σου* = te és neked, stb. Ez emlékeztet a' homéri énekekre, mellyekben az illető személyek megnevezésekor testi tulajdonságuk emeltetik ki, például: „Hercules erejének fiai“, — „ezeket pedig megszólítá Telemachnak szent ereje.“ A' mai Görögök ellenben, lépést tartva a' miveltség haladásával, a' szellemi emelik ki a' személyek jelölésében.

A' régi mutató névmás *οὗτος*, *αὕτη* mint *τοῦτος*, *ταύτη* fordul elő a' népnyelvben; 's ugyanezt találjuk a' dóri dialectusban is.

Az igéknek *ουσι* és *ωσι* végzetű többes számu harmadik személye a' népnyelvben *ουν*-ra végződik, 's ez a' régi dóri tájnyelv maradványa, mellyben az említett 3-dik személy *οντι*-, *ουντι*-, *ωντι*-ra végződött, miből rövidülés által *ον* lett; 's mivel *ο* már a' régieknél sokszor *ου*-ra változott, könnyen magyarázható az *ουν*-végzés származása. De *σι*-ra is végződik a' többes 3-dik személy a' népszájában kurtítás által, péld. *φαῖσι* = *φάγουσι*, *λέσι* = *λέγουσι*, *κλαῖσι* = *κλαίουσι*. Ez már az Attikaiaknál is szokásban volt, kik péld. *λοῦεται*, *ἐλοόμεν* helyett *λοῦται*-t, *ἐλοῦμεν*-t mondanak, valamint *ἔστησαν*, *ἔφησαν* helyett a' boeóti *ἔσταν*, *ἔφαν* is divatban volt.

A' féligmult idő és 2-dik aorist nem végződik *ov-ra*, mint a' régieknél, hanem *α-ra*, a' második egyes és többes személy pedig *ες* és *ετε-re*. Azomban ilyen idomok már a' régieknél is találtnak, jelesül Euripidnél *ἔπesson* helyett *ἔπessa*; és Heraclit ezen idomokat ciliciaiaknak nevezi.

Az első aorist 2-dik személye az egyes- és többesben *ας*, *ατε* helyett *ες*, *ετε-re* végződik, és a' parancsoló módban *ov*, *ατε* helyett *ε* 's *ετε-re*. Apollonius szókötési munkájából tudjuk, hogy ez némelykor a' régieknél is történt, mert ő azt mondja, hogy *ἔγραψας* és *γραψάτω* idomok mellett *ἔγραψες* és *γραψέτω*-félék is léteztek.

A' szenvedő ige a' jelentő mód jelenidejének 2-dik egyes személyében *σαι-re* végződik. 'S ez a' tiszta eredeti hajdanszerűség, mert ebből lett az attikai dialectusban a' *σ* kivetése által *η* vagy *α*.

A' féligmult idő végzései: 1. szem. *ομουν* és *ουμουν*, 2. *ουσουν*, 3. *ουνταν*. Több. *ουμαστε*, *ούσαστε*, *ούνταν*. Világos, hogy az *ουμαστε* a' classicai *όμεσθα*-ból, *ουσουν* az *εσο*-ból és *ουνταν* az *οντο*-ból keletkezett. Hogy már a' Dórok fölcserélték *τ*-val a' *θ*-át, azt bizonyítják a' régi föliratok. A' vég *ν*-hez némelykor még *ε* is járul; péld. *ἠγραφούντανε* = *ἐγράφοντο*.

Az aorist parancsoló módjának 2-ik egyes személye *ov-ra* végződik, péld. *τιμήσου*, *γράψου*. Nem szenved kétséget, hogy ezen idom a' régi 2-dik aorist parancsoló módjából keletkezett, mert az epikai tájnyelvben ezen imperativusok *βήσεο*, *δύσεο*, *λέξεο* (= *βήσου*, *δύσου*, *λέξου*) fordulnak elő.

A' jövő időt *θέλω* segédigével fejezi ki a' népnyelv, például: *θέλω γράφει*, vagy *θέλω γράψει*, vagy *θέλει γράφω* vagy *θέλει γράψω* = irni fogok. Illyen értelemben használták már Pláto, Herodot és Thucydid a' *θέλω* igét, valamint ezt Mullach a' 241—245. lap. bővebben fejtegeti. A' *θέλω*-t megrövidíti a' nép *θέ-re*, és *θά-ra*.

A' népnyelv az *έω* végű igeik cselekvő nemét az *άω* végűek mintájára, 's megfordítva az *άω* végűek szenvedő nemét az *έω* végűek szerint hajtogatja. A' régi Dóroknál is divatoztak illyen átmenetek egyik hajtogatásból a' másikba. Az attikai *θεάομαι*-nak megfelelt az epikai *θηέομαι*, a' *τιμάω*- és *ὀράω*-nak az uj-jóni és dóri *τιμέω*, *ὀρέω*, az attikai *ἐλεέω*-nak a' jóni és aeoli *ἐλεάω*.

Az igeik középnevének idomai hiányoznak a' népnyelvben 's jelentése a' szenvedő ige által fejeztetik ki, így a' régi *ἀπεκρίνατο*

a' mostani nyelvben ἀπεκρίθη. Ez azomban már Xenophon-, Polybius- 's Diodornál is előfordul.

A' népnyelv csak tompahangsúlyú és összevont igéket ismer. A' μι végűeknek kevés nyomai maradtak fenn.

A' régi ohajtó és határozatlan módot elvesztette a' népnyelv. Az infinitivust a' foglalo mód elébe tett *νά* = ἵνα által fejezi ki, péld. θέλω *νά* φάγω = θέλω φαγεῖν. De némely dialectusokban meg van még most is a' régi infinitivus. A' „szerelem átka“ című coreyrai népdalban áll ἡ θεὰ φίλουνε σέ = meg akarnálak csokolni. Itt φίλουνε infinitivus φίλω (t. i. φίλοειν = φίλονν) Attika-
ilag volna φίλοειν = φίλοῦν. De már a' régi Aeolok nem hangsúlyozták az infinitivusnak összevont szótagját, és φιλεῖν, καλεῖν helyett φίλην-t, κολήν-t mondanak. Cyprus lakosai is használják közönségesen a' régi infinitivust. (Leake Researches in Greece. pag. 65).

A' cselekvő nem részesülője οντας, ὄντας és οὔντας-ra végződik 's nem hajlítható. De a' szenvedő megtartja a' régi részesülőt ὄμενος-ra a' jelenben, és μένος ra a' multban, csak hogy ez utóbbinál a' kettőzött előrag kimarad; tehát γεγραμμένος helyett γραμμένος. De ezt már Tryphon aeoli idomnak nevezte. Egyébiránt a' cselekvő ige részesülői is fordulnak elő a' népnyelvben, mint ἀναστάς, ἀνασταίνω-tól; ἀποθάνων, ἀποθνήσκω-tól; ἰδών, βλέπω-tól; γνούς, γινώσκω-tól; ἐμβάς, ἐμβαίνω-tól; εὐρών, εὐρίσκω-tól stb. Ezekből lesz a' póremler szájában a' nem hajlítható ἀνασταίνοντας, ἀποθάνοντας stb.

Az ohajtó mód helyett föltételes időt (χρόνος ὑποθετικός) használ a' népnyelv, melly θέλω-nak féligmultjából 's a' megrövidült régi infinitivusból van összetéve; péld. ἡ θεὰ γράφει vagy γράψει (a' régi γράψειν és γράφειν helyett) = írnek vagy irtam volna. Az Új-szövetségben többnyire a' foglalo mód áll olly szókötésben, mellyben a' remekírók példája szerint optativusnak kellene állnia; miből következik, hogy a' görög népnyelvben, mellyhez az Új-szövetség írói simulának, nem igen használák az optativust. Maga Plutarch, sőt régibb írók is sokszor mult idők után nem élnek optativussal, hanem foglalómóddal (Winer: Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms. Leipzig 1844. pag. 334). Egyébiránt némely szólásmódokban a' nép is használja az optativust; például: μὴ γένοιτο, — θεὸς φυλάξοι stb.

A' régmúlt időt kifejezi az ἔχω féligmúltja és az illető igének csonka infinitivusa, péld. εἶχα γνωρίσει = ismertem vala. Már a' régieknél is hasonló szerepet játszott az ἔχω más igékkel összekötve; péld. ἔχω εἰπεῖν = birok mondani = mondhatok; εἶχον γράψαι = birtam vala írni = írhattam vala. A' népnyelv azután ezen kifejezést általában használta, a' lehetőségre való tekintet nélkül.

A' szótagos előrag az összetett igék előjárója előtt áll, ha az előjáró mássalhangzóval kezdődik, mint καταάλαβε (καταλαμβάνω-tol), ἐπρόβλεπε (προβλέπω-tol). Ezt már a' régiek is tevék némelykor, péld. ἐκάθειδον, ἐκάθιζον. De ha az előjáró hangzóval kezdődik, akkor utána áll az előrag; mint ἀπέθανε, ἀπεκρίθη. Némelykor azomban ki is hagyatik az előrag; péld. ἀπόθανε = ἀπέθανε, épen úgy mint a' homéri énekekben ἔκθορε = ἐξέθορε, ἔκυγεν = ἐξέκυγεν.

Az alaktannak ezen rövid ismertetéséből világos, hogy a' görög népdialectus nem valamely új nyelv, millyen példaül az olasz, franczia, spanyol a' latinhoz képest.

Azomban tekintsünk körül Mullach nyomán a' görög népnyelv szokötésében is.

A' névszócška használatában nem különbözik a' régítől. A' mostani görög épen úgy mondja mint a' régi: ὁ καλὸς φίλος vagy ὁ φίλος ὁ καλός. 'S a' névszócskát a' megelőzőtt névre is visszaviszi, mint hajdan; péld. δὲν μοῦ ἀρέσει ἡ Τουρκικὴ γλῶσσα, πλὴν ἀγαπῶ τὴν τῶν Ἑλλήνων. Magasabb irányban: οὐκ ἀρέσκει ἐμοὶ ἡ Τουρκικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ τῇ τῶν Ἑλλήνων τέρπομαι.

A' mutató névmás, épen úgy mint a' régieknél, vagy a' névszócška előtt vagy a' főnév után áll, péld. ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος, vagy ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

A' genitivust általában úgy használja a' mostani népnyelv mint a' régi. De azon esetekben, hol a' régiek genitivussal éltek, ha t. i. az ἀπό vagy ἐξ előjárók vagy alattomban értetődtek vagy a' genitivust kívánó igében foglaltattak, a' mai népnyelv ἀπό-t használ accusativussal; péld. attikailag: ἐκεῖνοι εἴργονσι τοὺς πολεμίους τῆς θαλάσσης, népnyelven: ἐκεῖνοι ἐμποδίζουν τοὺς πολεμίους ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Azután a' régieknek adásnevési és értéki genitivusát διὰ előjáróval összekötött accusativ által fejezi ki, péld. attikailag: οἱ Θραῖκες ὠνοῦνται τὰς γυναῖκας χρημάτων μεγάλων, népnyelven: οἱ Θραῖκες ἀγοράζουν τὰς γυναῖκας διὰ πολλὰ χρήματα. To-

vábbá a' gen. sokszor dativus helyett is áll a' népnyelvben, például *ἔδωκα ἑνα λεπτὸν τοῦ πτωχοῦ* = egy fillért adtam a' koldusnak.

Az accusativ használatában sem tér el a' mostani népnyelv a' régiektől. De a' régiek idői genitivusát vagy dativusát szintén accusativ által fejezi ki, péld. *περιεπάτει τρεῖς φορὰς τὸν μῆνα* = háromszor ment sétálni egy hónapban. Attikailag: *περιεπάτει τρεῖς τοῦ μηνός*. — *Ἐνίκησες δύο φορὰς τὴν σήμερον* (ért. *ἡμέραν*) = A' mai napon kétszer győztél. Attikailag: *δὲς τῇ σήμερον ἡμέρα νενίκηκας*.

Az összehasonlításokban a' régiek genitivusa vagy ἡ-val összekötött kifejezése helyett *παρὰ* előjárót és accusativust használ a' népnyelv; péld. *ἡ ψυχὴ εἶναι τιμωτέρα παρὰ τὸ σῶμα*. Attikailag: *ἡ ψυχὴ ἔστι τιμωτέρα τοῦ σώματος* (vagy *ἡ τὸ σῶμα*). Már Thucydides is használta így a' *παρά*-t (I. könyv. 23. fejj. és IV. K. 6. fejj.)

Némellykor az összehasonlító fok helyett az alapfok is előfordul a' *πλέον* igehatározóval; péld. *οὗτος ὁ ἀνὴρ εἶναι πλέον πλούσιος παρὰ πεπαιδευμένος* = ez a' férfitu gazdagabb, mint sem művelt.

Azomban a' régi összehasonlítási genitivust is használja a' népnyelv, ha az egytagu személyes névmásokhoz tartozik; például: *γνώριζε τὸν καλλήτερόν σου* = ismerd azt, a' ki náladnál jobb.

Az igék jelenidejét, féligmultját és aoristusát tökéletesen régi jelentésekben használja a' népnyelv. De a' cselekvő mult elvesztése miatt (melly azomban a' régieknél sem fordult elő sok igében) és az összetett régmult kikerülése végett, az aorist helyettesíti a' népnyelvben e' két időt is, mi már a' régieknél is szokásban volt.

A' régi ohajtó mód által kifejezett kíváнатot a' népnyelv az *ἄμποτε νά* vagy csak *νά* szócskákkal összekötött foglalo mód jelene vagy aoristusa által jelöli; a' jelent hosszabb tartamnál alkalmazza, az aoristot pedig tekintettel a' gyorsaságra. Például az Ilias I. 18—19. v. *ἔμην μὲν θεοὶ δοῖεν ἐκπέρσαι Πριάμοιο πόλιν*, így van a' népnyelvben: *ἄμποτε νά σᾶς* (a' régi *σφᾶς*-ból) *συγχωρήσουν οἱ θεοὶ, νά καταστρέψετε τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου*. Itt a' foglalo mód aoristban van, mivel a' kíváнат oda megy ki, hogy az istenek mindjárt engedjék feldulni Tróját. Ellenben ezen attikai mondatot: *εἴθε διαλεγόμην ἀντὶ ὅσημέραι* így fejezi ki a' népnyelv: *ἄμποτε νά τοῦ ὁμιλῶ κάθε ἡμέραν*. Itt a' foglalo mód jelene áll, mivel hosszabb tartamról van szó. Ha azt mondanám *ἄμποτε νά τοῦ ὁμιλήσω* ez azt jelentené: „bárha most beszélhetnék vele.” Hogy az *ἄμποτε* nem egyéb mint *πότε*, az magától értetődik.

A' homéri énekekben a' foglaló mód gyakran a' jövő idő helyett áll. Ennek nyomát nem találjuk a' görög próza classicus íróinál, de annál többször a' későbbieknél és a' mai népnyelvben; honnan az következik, hogy ezen népnyelvi hagyomány a' homéri korból származik; és így ezen jövő időket *θα* (az az *θέλεις ἴνα*) *γένη*, *θα εἴπω*, *θα λάβης*, *θα ἔλθω* nemà lehet ujnak vagy idegenszerűnek tartani a' mai népnyelvben.

Hogy az infinitivust már a' régiek és az Uj-szövetség írói többször a' foglaló mód által irták körül, azt Mullach a' 373 és 374-ik lapon mutogatja.

Az ugynevezett genitivus absolutusokat a' hajlíthatlan részesülő által fejezi ki ugyan a' népnyelv, mind a' mellett azokat is használja számos szólásmódokban, millyenek például: *θεοῦ δίδόντος*, — *χρείας τυχοῦσης* stb.

Az előjárók közül *ἀμφι* és *ἀνὰ* nem használtatik a' népnyelvben; de a' régi *ἀνὰ μέσον*-ból lett a' mai *ἀνάμεσο* vagy *ἀνάμεσα*; péld. *εἶχαν χορὸν ἀνάμεσά τους* = tánczuk volt maguk között.

Az *ἀντὶ* megtartotta régi jelentését és szókötését, csakhogy hangzók előtt *ἀντίς* is fordul elő.

Az *ἀπὸ* nem köttetik össze genitivussal, mint hajdan, hanem accusativussal. De a' történeti események korának kitételekor genitivust kíván az *ἀπὸ*, péld. *αὕτη ἡ πόλις ἐκτίσθη εἰς τὰ χίλια τριακόσια ἀπὸ καταβολῆς κόσμου* = ezen város alapíttatott 1300-ban a' világ teremtetése után.

A' *διά* épen olly értelemben köttetik össze részint genitivussal részint accusativussal, mint a' régieknél.

Az *ἐν* helyett *εἰς*-t használ a' népnyelv accusativussal. De sok szólásmódban megtartja az *ἐν*-t dativussal; péld. *ἐν καιρῷ*, *ἐν παρόδῳ*, *ἐν ταυτῷ*, *ἐν χρήσει*. A' második és harmadik szólásmódot egy szó gyanánt is mondják ki, így: *ἐμπαρόδῳ*, *ἐνταυτῷ*. — *Ἐν* helyett dativussal már a' régieknél és az Uj-szövetségben is *εἰς* fordul elő accusativussal; péld. Sz. János Evang. I. fej. 18. v. *ὁ μονογενὴς υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς*.

Ἐξ vagy *ἐξ* helyett többnyire *ἀπὸ* fordul elő a' népnyelvben, kivéve számos szólásmódokat. Ugyanez áll az *ἐπί*-ről, melly helyett *ἐπάνω* *εἰς* van szokásban.

Κατὰ részint genitivussal részint accusativussal köttetik össze épen olyan értelemben mint hajdan; péld. genitivussal: *εἶπε πολλὰ*

κατὰ τῶν Ἀγγλων = sokat mondott az Angolok ellen. — Accusativussal : κατ' ἐκεῖνον τὸν μῆνα = ama' hónapban ; κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον = ezen a' módon ; κατὰ τοὺς νόμους = a' törvények szerint.

Μετὰ ha val , vel jelentésben áll , megrövidül μέ-re és accusativust kíván , péld. μετὸν φίλον μου = barátommal. μετὰ ὅπλα = fegyverekkel. Ha a' μετὰ után-t jelent , meg nem csonkul.

Ξανά összetéve ἔξ és ἀνά-ból csak összetett szavakban fordul elő és ismétlést jelent ; például : ξαναβλασταίνω = ismét fölsarjadok ; ξαναγράφω = ismét írok , leírok , válaszlok.

Παρά accusativussal köttetik össze ellen és mint jelentésében ; péld. παρά φύσιν = természet ellen. παρά τοὺς νόμους = a' törvények ellen. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν σοφώτεροι παρά τοὺς βαρβάρους = a' görögök bölcsőbbek valának mint az idegenek. — De ha παρά valaminek okát vagy szerzőjét jelenti , genitivussal köttetik össze ; péld. βιβλίον ἐκδοθὲν παρά τοῦ τάδε ettől és ettől kiadott könyv. ἔλαβον τοῦτο παρά τοῦ πατρός μου = ezt atyámtól kaptam.

Περὶ és πρὸ épen úgy használtatik mint a' régiéknél.

Πρὸς csak accusativussal köttetik össze , kivéve némelly szólásmódokat , melyekben mint hajdan dativussal áll , péld. πρὸς τοῦτοις = ezeken kívül.

Α' σὺν-t csak ε' szólásmódban σὺν θεῷ használja a' népnyelv ; máskor a' μετὰ-ból megrövidült με által helyettesíti.

Υπὲρ , ha annyit jelent mint ért , javára , genitivust kíván ; péld. πολλοὶ τῶν ἑλλήνων ἀπέθανον ὑπὲρ τῆς πατρίδος = sokan a' Hellenek közül meghaltak a' hazáért. εἶπεν ἀρκετὰ ὑπὲρ ἐμοῦ = eleget beszélt javamra. Ha pedig felül-t jelent , accusativust vonz , péld. αὐτὸ τὸ ζῶον ζῆ ὑπὲρ τοὺς εἰκοσι χρόνους = ezen állat husz esztendőn felül él.

Az ἕως vagy ὥς igehatározó nem köttetik össze genitivussal , hanem εἰς-sel és accusativussal ; péld. ἕως εἰς τὸν οὐρανόν = az égig. Vagy εἰς nélkül is , mint : πιστὸς ἕως θάνατον — hű a' halálig. De idői igehatározók előtt szükségesleg kimarad az εἰς , péld. ἕως αὔριον — holnapig , ἕως τότε addig.

A' régi ἡνι (— ime) helyett νὰ használtatik , és pedig nominativussal , ha többtagu szóhoz tartozik , accusativussal , ha egytagu hangsúlytalan névmás következik utána ; péld. νὰ ὁ πατήρ σου — ime az atyád , νὰ τὸν — ime ő ; itt van ő.

Χωρίς és *δίχως* (nélkül) nem köttetnek össze genitívussal, hanem accusativussal.

Μὰ úgy alkalmaztatik az esküformákban mint régenten; péld. *μὰ τὸν θεόν* — Istenemre, Isten úgyse.

A' tagadó szócskák ezek: *δὲν*, *ὄχι* és *μή* vagy *μήν*. — *Δὲν* annyi mint *οὐ*, és *οὐδὲν*-ből keletkezett; ilyen értelemben már *Alcaeus*nál fordul elő. Mindazon esetekben, hol a' régiek a' tagadást *οὐ* által fejezték ki, a' népnelyv *δὲν*-t szokott használni.

Ὅχι önálló tagadó szócska = nem; péld. *εἶδες τὴν Ἰταλίαν*; *ὄχι* = Láttad Olaszországot? Nem.

A' *μήτε* és *μηδὲ* nem különböztetnek meg egymástól olly szigoruan a' népnelyvben mint hajdan. *Μηδὲ* helyett *καὶ* is van szokásban; péld. *ἀλλὰ δὲν θέλω καὶ τὸν ἰδῶ* = de látni sem akarom őt.

Πρὶν foglaló móddal jár; péld. *μὴ κρίνης τὸν ἄνδρα, πρὶν τὸν ἐξετάσης* = ne ítélj a' férfiuról, mielőtt meg nem vizsgáld.

A' népnelyv a' többes közneműeket szintugy használja igehatározók gyanánt mint a' görög hajdankor; péld. *καλά* = *καλῶς*.

A' kötszók közül elavult a' *γὰρ*, 's helyette *διότι* van szokásban.

Μὲν és *δὲ* úgy használtatik mind régenten. Ugyanez áll az *ὅτι*-ről is; csakhogy ez némellykor *mihelyt*-et és *épen mostan*-t is jelent.

A' következtető kötszó *ἄρα* rövid mondatokban használtatik; péld. *καπνίζει, ἄρα καίει* = füstöl, tehát ég. Hosszabb mondatokban *λοιπὸν* vagy *ὅθεν* áll helyette.

A' régi *καίτοι*, *καίπερ*, *εἰ καὶ* helyett *ἀγκαλὰ* (= *ἂν καλὰ* = jóllehet) *ἂν καὶ*, *μ' ὅλον ὅτι* fordulnak elő a' népnelyvben. *Mindazáltal* a' népnelyvben *μ' ὅλον τοῦτο*.

Sokkal többet lehetne még fölhozni a' mondattanból; de az eddig mondottakból is már elengedőleg kiderül, hogy a' mai görög népnelyvet nem lehet újnak vagy idegennek tartani a' régihez képest. Az nem egyéb, mint a' görög nyelvnek egyik dialectusa, mellyet sokan aeol-dórinak neveznek, mivel sok aeoli és dóri idom találkozik benne.

A' mi pedig a' mai írott görög nyelvet illeti, az megegyezik legnagyobb részben az attikai dialectussal. Hogy az olvasó erről meggyőződjék, ide igtatok az Austria, Bajorország, Württemberg

és Törökország által minap aláírt dunahajózási szerződésnek görög fordításából, a' mint ez a' Triestben megjelentő *Ημέρα* czimű hirlapban közölve van, néhány legrövidebb cikket. A' magyar fordítás közlését fölszelegesen tartom, minthogy az megjelent a' magyar politikai lapokban.

Άρθρον 1. — Ο διάπλους του Δουνάβεως, από του μέρους ένθα ο ποταμός ούτος καθίσταται πλώϊμος μέχρι του Εύξεινου, και από του ειρημένου μέρους, εσεται πάντη ελεύθερος αναφορικώς προς τό εμπόριον, διά τήν μετακομιδήν των εμπορευμάτων τε και των οδοιπόρων, συμμορφουμένων όμως προς τους όρους τής παρούσης διατάξεως, ως και των κανονισμών τής ποταμής άστυνομίας.

4. — Ως προς τό ταχυδρομικόν τέλος, ή μετακόμισις επιστολών και περιοδικών συγγραμμάτων θέλει υπόκεισθαι 1) εις έκαστον παρόχθιον τόπον 2) εις τὰ έν αύτῷ διατεταγμένα. Πᾶς ἄλλος φάκελλος ἢ δέμα οίουδήποτε βάρους ἢ ὄγκου οὐδόλως υπόκειται επί του Δουνάβεως εις τήν ταχυδρομικήν επίσχεσιν.

10. — Ἀπαντα τὰ εις ένα 3) τῶν παροχθίων τόπων παρωχωρούμενα πλεονεκτήματα εις τὰ πλοία 4) οίουδήποτε ἔθνους, διά τήν ναυτιλίαν του Δουνάβεως, παρέχονται επίσης και εις τὰ πλοία ὄλων τῶν παροχθίων.

14. — Τό δίπλωμα ὅπερ απαιτεῖται ὅπως πλοῖόν τι ἀναγνωρισθῇ ὡς ἔχον τὰ προσόντα του ναυτίλλεσθαι έν τῷ Δουνάβει ποταμῷ, θέλει χορηγεῖσθαι 5) παρὰ τῶν ἀρμοδίων ἀρχῶν του παροχθίου τόπου εις ὃν ἀνήκει, κατά τήν διατύπωσιν ἣτις επισυνάπτεται εις τήν παροῦσαν συνθήκην ὑπό στοιχεῖον Α, ἀφοῦ προηγουμένη εξέτασις τεχνική παρέξη εις τὰς ἀρχάς τήν πεποιθήσιν, ὅτι τό ειρημένον πλοῖον κέκτηται τὰ ἀναγκαῖα προς τήν ναυτιλίαν ταύτην προσόντα.

29. — Ἐνόσῳ ἢ ὕμιονομική κατάστασις τῶν προς τὸν Δούναβιν γειτονευουσῶν χωρῶν δέν 6) παρέχει ἀνησυχίαν τινά, τό χρονικόν διάστημα, τό ὅποιον τὰ ἐκ θαλάσσης ἐρχό-

μενα πλοῖα ἐδαπάνησαν ἀπὸ τῆς εἰς τὸν ποταμὸν εἰσελεύσεως των 7), θέλει συγκαταριθμεῖσθαι ἐντὸς τῆς περιόδου τῆς ὑπὸ τῶν ἐπιτηρητικῶν καὶ λοιμοκαθαρτικῶν διατάξεων ὠρισμένης.

31. — Αἱ κυβερνήσεις τῶν παροχθίων τόπων ἐπιφυλάττονται πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ναυτιλίας, νὰ 8) παραδεχθῶσιν ἐν τῷ μέλλοντι πᾶν μέτρον ἅπερ ἤθελε ταῖς ὑπαγορεύσει 9) ἡ πείρα, πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστι ἀπλοποιήσῃ τοῦ ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως λοιμοκαθαρτικοῦ συστήματος.

43. — Εἰς τὰ προσφορώτερα μέρη τοῦ Δουνάβεως θέλουσι κατασκευασθῇ 10) ποταμῆιοι ἀποβάθραι, καὶ γίνεσθαι κανονικαὶ παρατηρήσεις περὶ τοῦ ὑδάτων.

47. — Ἡ παρούσα ναυτιλιακὴ πράξις θέλει ἐπικυρωθῇ 11) καὶ αἱ ἐπικυρώσεις ἀνταλλαχθήσονται ἐν Βιέννῃ ἐντὸς ἑξ ἑβδομάδων, ἢ ὅσον ἔνεστι τάχιον.

1) θέλει ὑπόκεισθαι attikailag : ὑποκείμεται. — 5) Dativus helyett — 3) εἰς ἓνα attikailag : ἐνί. — 4) ismét Dativ. helyett. — 6) θέλει χορηγεῖσθαι attikailag : χορηγηθήσεται. — 5) attikailag οὐ. — 7) αὐτῶν helyett. És mindjárt utána θέλει συγκαταριθμεῖσθαι attikailag : συγκαταριθμήσεται. — 8) νὰ = ἵνα. — 9) ὑπαγορεύσει = ὑπαγορεύσειν. És ἡθελε ὑπαγορεύσει helyett állna attikailag az ohajtó mód. — 10) κατασκευασθῇ = κατασκευασθῆναι. És θέλουσι κατασκευασθῇ attikailag : κατασκευασθήσονται. — 11) θέλει ἐπικυρωθῇ (= ἐπικυρωθῆναι) attikailag : ἐπικυρωθήσεται.

Ime 304 szó közül csak tizenegy nincs attikailag idomozva. 'S ezen 11 szó között is hatszor fordul elő az attikaitól eltérő *futurum*, 's háromszor dativ helyett az accusativ εἰς-szel. Következöleg az összes 304 szóban csak négy eltérés található az attikai nyelvtől, de nem a' hajdani népdialectustól.

Ehhez nem kell további magyarázat.

TÉLFY JANOS.

A' szamojéd nyelvről.

(Különösen annak tárgyi igerágozásáról).

Mult század közepéig az európai művelt gőg és tudatlanság azt állítgatja vala, hogy a' szamojédek úgy sivitanak mint a' majmok. Egyes szógyűjtemények, mellyeket utazók a' szamojédeknel összeszedtek vala, 's mellyeket azután Klaproth *Ázsia polyglottájában* felhasznála, legalább annyit mutattak, hogy a' szamojédek *nyelve olyan rendes, millyen más embereké*, (lásd Schlözer „allgemeine nordische Geschichte,“ 279. l. jegyzetében). Ujabb időben finn tudósok, Lönnrot, Sjögrén, a' szamojédek nyelvbéli rokonságát a' finnekkel kezdték gyanítani; 's a' Sz. pétervári akadémia *Castrén*-t bizá meg azon feladattal, hogy tanulgassa ki lehetőleg az ismértlen nép lakásait és nyelvét. *Castrén* 1845—1849-kig utazgata és tanulgata a' Fehér-tengertül az Okhoczki öbolig, 's Ázsiának legéjszakiabb vidékeitül a' Sinai birodalom határaig. 1854-ben, munkájának megtökélése előtt meghalván, Schiefner adja ki azokat, úgy mint lehet, a' pétervári akadémia megbízásából. 1854-ben vevők *Castrén* szamojéd nyelvtanát*), mellyre 1855-ben egy kötet szamojéd-német és német-szamojéd szótár következék, némelly szamojéd mondákkal együtt.

A' nyelvbéli különbségek szerint *Castrén* három nagy törzsre osztja a' szamojédeket: *Jurák-szamojédekre*, *Tavgi-szamojédekre* és *Osztyák-szamojédekre*. A' *jurák-szamojédek* a' Fehértengertül fogva a' Jeniszej-ig terjednek, az úgynevezet *tundrákon*, azaz a' Jeges

*) M. Alexander Castrén's Grammatik der Samojedischen Sprachen. Im Auftrage der Kaiserl. Academie der Wissenschaften herausgegeben von Anton Schiefner. St. Petersburg, 1854.

tenger erdő nélküli partjain bujdosván. Ezek öt tájnyelven beszél-
lenek, melyek közt a' *jurák* tájnyelv volna a' legtökéletesebb,
mellyről is az egész törzsöt nevezik. A' *tavgi-szamojédek*, a' *jurá-*
kokhoz keletre, hasonlókép a' tundrákon laknak a' Khatanga-
öbölí. Ezen két törzs középett vannak az alsó Jeniszej mellékein
az úgy nevezett *jeniszeji szamojédek*. — Végre az *osztyák-szamojé-*
dek az Ob mellékein, 's annak ágai, a' *Tym* és *Csúlym* folyóji, mel-
lett laknak már erdős vidékeken. A' *kamaszinczok* déli Sziberiában
a' Jeniszeji mellék folyóji, a' *Kana* és *Mana* körül vadászgatnak.

A' *jurák-szamojédet* tanulgatván leginkább Castrén, de ügye-
lettel levén a *tavgi* és *osztyák* szamojédre, sőt mind ezek tájnyelve-
ire is, a' Schiefner által kiadott nyelvtana a' *jurák, tavgi, osztyák*
törzs nyelveken kívül a' *jeniszejit* és *kamaszinczit* is tárgyalja any-
nyira mennyire. A' nyelvről némi némi előleges tudomást akarván
szerezni, lássunk egynehány szót :

n a p osztyák szamojédül *nop* isten, *kamaszincz* szamoj. *num*,
mennydörgő, *jurák* sz. *num* isten; azonkép vogulban *numi-tárom*
isten.

v a s tavgisz. *basza*, *jenisz. sz. besze*, *kamaszincz. sz. baza*,
osztyák sz. kuecs, *jurák sz. vesze* és *jeszea*.

t ö g y tehén tögy, *tavgi tyidi*, *jurák ha'*.

t o l v a j *tavgi tolea*, *jurák talyei*; — a' vogulban is *tolmäh*
tolvaj, *tolmántém lopok*

v ö *jurák vii, jii*, — finnül *vävy* stb.

m e n y *jurák mējea, mēje, mē*, — finn. *minniä* stb.

t ó *jurák tō* és *māri*, *osztyák tú*, *tavgi turku* = kis tó.

f a *jurák pea*, *tavgi fä*, *jenisz. fē*, *osztyák po, pū* — finnül
puu stb.

t ő, *fatő* *jurák paha*, *tavgi tobi*, *jen. tábo*, *oszty. táb, tába*,
tāvu, — finn. *tyvi* stb.

i p a *jurák nginab, nginabo*.

k a n á l *jurák hū*, *tavgi kuj*, *oszty. holak*.

t ü d ő *jurák tyivi, tyivok*, — finn. *täty* stb.

t ő r, azaz szűrő eszköz, *jurák tyur*; de *tyida* is, mi már a'
dsida.

s z e m *jurák szaeu, haem, szjaime, szej*, — finnül *szilmä*,
osztyákul szem stb. szemnélküli *szaeu-szi*, szemnélküli, vak vagyok
szaeuszidm, = *szaeu-szi* és a' személyi rag *m* vagy *(d)m*.

b á t o r jurák *madur*, mint
v á r - o s jurák *mar*, *marad*, oszt. sz. *koacs*, *kuacs*, *kuecs*;
 különben az oszttyák nyelvben, *vos* és *vas*, *vacs*, a' vogulban *uósz*,
 tatár nyelvekben és uigurbán *bal-ikh*, *bal-ik*, mongolban *balgaszun*
 a' város. *)

ú r jurák *jeru*.

k ö n y jurák *hâjel*, *kajal*, *tavgi kâle*, *kejel*, — finnül *kyyne-*
let, *kyynel*, *kyynö* stb.

z s í r jurák *jir*, *jâl*, *tavg. szil* és *jir*

h o l l ó jurák *kula*, *tavgi kula*

t ü z jurák *tu*, *tuj*, *tû* — finn. *tuli*

h a l - n i jurák *ha*, *ölök hâdem*; *halál hâbeze*; *holt hâlmer*, —
 finn. *kuol*, *kuolo* stb.

m á j jurák *mued*, *mujd*, oszt. sz. *mid*, *jen. sz. mudo*, — finn.
maksa

l é p (enyv) jur. *jíbea*, *jibi*; *tavg. jimi*, *nimä*, — finn. *liima* stb.

m o s o k jur. *mászam*, oszt. sz. *muszam*, *kamasz. bezeläm*,
bezläm, — finn. *pesen*, oszt. *pesen* és *mösen*.

f e g y v - e r jur. *mirva*

n ö (asszony) jur. *nye*, *nie*, *tavg. nê*, *jen. nê*; *nyeszi nôtelen*,
nyelem nösök, *tavgi nêrem*, — finn. *nais nō*, *nai-da nösöni*.

ú t jur. *ngu*, osztj. sz. *vat*, *vette*, *muette*, — finn. *tie* stb.

t u d o k jur. *tyenyem*, *tavg. tyannejeam*, finn. *tiedän* stb.

t a n u l - o k jur. *tohidm*; *toholâju* magamat tanítom; — *ta-*
nítom jur. *toholân*, osztj. sz. *tanamdalâdsam*.

f é l e k jur. *pilyim*, *pínâdm*, *tavgi. filitim*, *félemedni fê-*
meam, *félemiteni fênteam*; — finn. *pelkään* stb.

f ö z ö k jur. *piriem*, *tavg. fadiem*, *fött pivi*, *fötlen piuduva*.

é l e k jur. *jiledm*, osztj. sz. *elah*, *tavg. nyiletm*; *élet* jur.
jilêba, *tavg. nyiletszany*, osztj. sz. *elfat*; — finn. *elän*, *elo* stb.

é v jur. *po*, *tavg. fua*, osztj. sz. *po*, *pé*; — finn. *vuosi*, oszt.
voos stb.

é j jur. *pi*, *tavg. fin*, *fi*, osztj. sz. *pi*, *pe*; — finn. *yö* stb.

s z é n *tavg. szimi*, osztj. sz. *szâdje*, *szity*, *szî*; — finn. *syte*
 (sysi, syden) stb.

*) Nevezetes következő is: *falu*, vogulul *paul*, *paule*, finnül *kylä*, ta-
 árul *aul*, *ül*, uigurul *ajl*.

f ü l jur. *hå*, tavg. *kou* azaz *halló*, finn. *kuulo* stb.

f é s z-ek jurák *pidea*, jen. *fide*, oszt. sz. *ped*, *pet*; — finnül *pesä* stb.

n y a k jur. *jik*, oszt. sz. *nog*; *nika*; finn. *niska* stb.

h o l-nap jur. *håvi*, oszt. sz. *kar*, — finn. *huome(ue)* stb.

t e g-nap jur. *tye*, *tyényána*.

t e g e z jur. *tyenety*, *tyenecs*.

j ó jur. *szava*, jen. *szova*, oszt. sz. *szó*, *szuo*, *szoma*, *hva*; — finn. *hyvä* stb.

Hozzá adok némelyeket csak a' *jurák szamojédbul*, p. o. *varnye* varju, finn. *vares*; *håle* hál finn. *kala*; *halej* nagyhal, azaz czethal, finn. *valas*; *nim* név, finn. *nimi*; *szeaj* szív, finn. *sydäme*; *låta* lót-cza, finn. *lauta*; *jiri* hó luna, finn. *kuu*; *szire* hó nix, finn. *lumi*; *jur* háj finn. *kuu*; *szear*, *szér* só finn. *suola*; *ji* víz, finn. *vesi* (vete); *työr*, *tyor* szó, *tyóreszi* szótalan, *työrinadm* szólalni *tyu* ujj, ruha ujjá; *nyilyu* nedv; *nyi* öv; *vít* víz, és *ji*; *vadáu* vezetem; *szôjadm* születem, *szôjebtau* szülöm, *szôjema* nemző, atya; *nyinte* nincs; *mata*, *mada* metsz; *man*, *mádm* mond, mondok; *jir* jog, finn. *oikea*, *jirt* igenesen, finn. *oieten*; *labea* (evező)lapát; *ti*, *tö* teve, a' szamojédeknel iramszarvas; *vau* ág, finn. *vuote*; *to*, *toj* tető; *pealea* fél, *dimidium*, finn. *puoli*; *vae'* vég; *puau* fuvom, finn. *puhun*; *ner*, *nyer* nyél; *jinda*, *jind* esztül hing, finnül *henki*, magyarul lélek; *pare'* furó, *) stb. stb.

Ezen kis mutatónybul meggyőződik a' magyar olvasó is, hogy a' szamojédek emberi nyelven beszélnek, sőt a' mi reánk nézve még jelentékenyebb, hogy a' szamojéd nyelv a' magyarhoz rokon, még pedig a' tulajdonkép finn nyelven inkább innen, hogysen

*) A' *tavgi szamojédbul* legyenek ezek: *mor* márt, *párt*, *men* men-ni, *mendem* megyek; *kou* fül (halló) *kou-basza* fülvas, *fülbefüggő*; *kóle* hal, *kólelea* halas; *komb* hab; *koru* ház, *hon*; *kir* nyű, *kiriba* kenyér; *kua* ki, *kunina* hol, *kunida* honnan, *kunijang* hová; *kujam* halok, *kuabua* holt; *kudajama* holtta tenni, ölni; *kunta* hosszú, finn. *kauka*; *kundajam* halok; *jan-kua* hattyú; *jinta* iv; *jua* hamu és homok; *loitya* lóteza, *nánu* nál, *náng* hoz, *nata* től; *nieja* öv; *nyömu* nyúl, *lapp* nyobmel; *nyilem* élek; *nyir* nyél; *nyintä* nincs, *nyindem* nem vagyok; *nyim* név, *nyimtijem* nevezek; *nyiming* emni való, csees, *nyimirem* emek; *tolarum* tolvajok; *tuj* tűz; *tyi-endja* tudó, *tyija* ujj; *szer*, *szér* jóg és só; *szoa*, *sza* szív; *sziru* hó, tél; *szimi* szén, *szua* szur-ok, *szuala* szurkos; *bé* víz, *belea* vizes, *bedejam* vedelek, *iszom*; *fonua* fonat, *fonuam* fonok; *sua* év; *manu* (tik)mony stb.

azon tul levő rokon. Ez a' szó-rokonságon kívül leginkább a' szamojéd ige tárgyi ragozásából tűnik ki, miről legitt lesz szó.

A' kinek a' Magy. Nyelvészetről tudomása van, az emlékezik arra, hogy legelőször az 1855/6 folyamában taglalgatám a' magyar ige tárgyi ragozását, a' tudom, tudod, tudja, 's a' tudlak-féle ragozást, lásd M. Nyelv. I. 190. stb. lapjait. Még világosabbra tehettem ama' taglalást, midőn a' *mordvin nyelvről* értekezém, lásd a' Magy. Nyelvész. II. 343. stb. valamint u. o. a' 362. stb. lapjait. Ezekből az tűnik ki, hogy az eddig úgy nevezett határozott ige-ragozás nem a' tárgy határozását fejezi ki, [mert az első és második személyt (a' melly nyelvtanilag nem kevesebbé határozott mint a' harmadik) vonzó ige határozatlan idomban áll], hanem az *mutató névmást* foglal magában, melly a' tárgyra mutat. Innen a' tárgy határozottsága ellenére határozatlan igével él a' magyar, valahol mutató névmásnak nem lehet helye, mint a' visszavivő mondatokban, 's az első és második személyű mondatokban. Azért felhagyván a' helytelen *határozott és határozatlan* ige-ragozás nevezetével, a' *tárgyi és mondományi* (azaz tárgyi meg mondományi, és csak mondományi) ige-ragozás nevezetét használjuk. Az első értéközés-irtomban nem volt még ismeretem a' *mordvin nyelvről*; tehát nem tudám világosan, mennyire van meg ezen tárgyi ragozás más rokon nyelvben is. Utóbb a' *mordvin nyelvet* találtam olyannak, mellyben az még teljesebben van meg mint a' magyarban. Ez idén a' *vogul nyelvvel* ismérködöm meg Reguly úr szívésségéből, mi legujabban arra is birt, hogy Castrén szamojéd nyelvtanát vegyem elő.

Annyi mennyi tudományommal nyelveink igéjéről, következő alap-tényeket fogtam vala fel: hogy magyarban az ige-törzs minden rag nélkül teszi a' jelentő mód jelen időjének harmadik egyesszámú személyét, p. o. tud, lát, vesz, ér stb. Midőn tehát ezen személy ragos, mint: tud-ja, (vesz-je) vesz-i, ér-ik, ezen rag nem mondományi, hanem tárgyi; mi a' többes szám második személyében legvilágosabb, hol (p. o. tud-já tok) a' két rag egymás mellett van; ja a' tárgyi rag, mellyet az egyes szám harmadik személyében láttunk, 's a' tok mondományi rag, mellynek megfelelője nélkül el van amaz harmadik személy. Az ér-ik szóban is az ik nem mondományi, hanem tárgyi rag, de annyiban különböző a' tud-ja ragtúl, hogy ez az alanyon kívüli tárgyra, az ik pedig az alanyra mint tárgyra mutat. Az *ikes* igék tehát hasonlókép tárgyi ragozásuak,

mellyek tárgya maga az alany, jöllehet ez most nem mindeniknél tűnik elő úgy mint p. o. a' mosdom, mosdol, mosdik igében.

A' finn ige már a' jel. m. jelen időjének egyes számú harmadik személyében is fölveszen személyi ragot, p. o. a' *tunte* = tud törzs, mellynek személyi ragjai 1) n, 2) t, 3) e, tehát: *tunne-n*, *tunne-t*, *tunte-e*. A' finn ige kültárgyra mutató ragot nem veszen fel, de igen is alanyra mutatót, azaz szerintünk *ik-et*. Vegyük az *anta* = ád példát. Csak mondományi raggal lesz: *annan annat antaa*, adok adsz *ád*; *ikes* raggal lesz: *antain antait antaikse*, vagy a' szavo-karjalan tájnyelv szerint még világosabban így: *antaiten antaitet antaksen*, mintegy adszom adszol adszik = adom magamat, adod magadat, adja magát. Ebben a' finn példában az *n*, *t*, *e* mondományi ragokon kívül van *it* is, melly az *itse*, *ihte* = maga szóbul alakul, 's a' harmadik személyben *iks* vagy *ks* képében lapang. Minthogy a' finn ige a' harmadik személyben okvetlenül jár mondományi raggal: azért ebben összetett rag fordul elő, ha magára mutató-ragosan lép fel, mint az *antaikse*, vagy *antaksen*. Ellemben a' magyar *tud-ja*, *fürd-ik*, *mosd-ik* csak egy raggal, tárgyival, bírnak.

Castrén már az 1851-ben kiadott értekezésében: „de Affixis personalibus linguarum Altaicarum“ tárgyalá hosszasan a' szamojéd nyelv személyi ragjainak külömbféléségét. De minthogy ott egyedül a' ragokat, minden ragozási példák nélkül, sőt mellözve a' személyi névmásokat is, adta elő, értelmét néhez volt kivennünk. A' szamojéd nyelvtanban mindent megtalálunk, a' mit a' dolog felfogásához kívánni lehet. Itt úgy adja elő a' szamojéd személyi ragokat (a' 206. stb. lapjain), miszerint azok:

1. *Mondományi ragok*, mellyeket mind névszó mind ige veszen föl.

a) A' névszó fölvevén a' mondományi ragokat, mintegy lételt jelentő igévé lesz, midőn is az egyes szám harmadik személyét maga a' névszó, személyi rag nélkül, teszi (mint a' magyarban a' *tud*) P. o. *lúcza* orosz, *lúcza-m* *) orosz vagyok, *lúcza-n* orosz vagy, *lúcza* ő orosz stb.

b) Az igeszó fölvevén a' mondományi ragokat, lételt jelentő,

*) Az első személy *m*-je *d* által is erősülhet, tehát *luczam* vagy *luczadm*; *szayadm* vagy *szavam* jó vagyok

vagy benható igét alkot, p. o. *jilea* él, *jilea-m* élek, *jilea-n* élsz, *jilea* él.

c) De az igező akkor is fölveszi ezen mondományi ragokat, midőn *kiható jelentéssel bír*, 's *határozott tárgyra vonatkozik* (siedie Praedicat-affixe- können auch eine transitive handlung ausdrücken, wenn das object in allen seinen theilen bestimmt ist), p. o. *tyiki tim teamdam* ezen iramszarvast vettem (*tī* = *teve*, itt iramszarvas, *m* accusativusi raggal).

2. *Alanyi vagy birtoki ragok*, melyeket hasonlókép mind névszó mind igező vesznek fel, 's a' szerint különböznek, hogy a' tárgy egyes, kettős vagy többes számban áll.

a) Névszónál ezen ragok a' birtokot fejezik ki, p. o. *lata* lótcza, *lata-u* lótczám, *lata-r* lótczád, *lata-da* lótczája; *lata-va* lótczánk; *lata-haju-n* két lótczám, *lāt-in* lótczáim stb.

b) Igéknél akkor fordulnak elő ezen ragok, midőn a' cselekvés *kiható*, de tárgya vagy határozatlan, vagy épenséggel hibázik („wenn die handlung transitiv ist, das object aber unbestimmt ist oder ganz und gar fehlt“ 209. l.) p. o. *haleam ngamau halat* eszem. Azomban a' tárgy számához képest változók.

3. *Tárgyi ragok*, melyek kevés kivétellel csak névszónál fordulnak elő, 's hasonlókép kétfélék, mert vagy a' személyi névmások dativusát fejezik ki a' tárgyon, p. o. *puda látadu* mitadas ő a' lótczát-nekem adta, hol a' *lata* szónak *du* ragja van, melyben a' tárgyi accusativus és a' személyi dativus egyesül, magyarul: *lótczámat*; — vagy a' személyi névmások accusativusát jelentik, a' tárgy mellék-szaván (appositio), p. o. *many jerudanda mádm* „ich hielt ihn für einen herrn“ azaz: én úrul-öt (urnak-öt) tartottam, hol a' *jeru* úr szónak *da* ragja egy másik *nda* raggal egyesült.

4. *Magára vivő ragok* (reflexive affixe), melyek a' személynek az alanyra való hatását fejezik ki, p. o. *mada metsz*, *madájū* met-szem magamat stb.

Ez Castrén előadása a' szamojéd személyi ragokrul. Hogy lehetőleg felfoghassuk, azt tudva lévő dolgokkal vetjük egybe.

Mondományi ragoknak azokat nevezi Castrén, melyek 1) a' névszókhoz járulván, ezekből igéket csinálnak, 's 2) olyan igékhez járulnak, melyek a) állapotot, lételt jelentenek, 's b) határozott tárgyra vonatkoznak. *Alanyi* vagy *birtoki ragoknak* pedig azo-

kat nevezi, mellyek 1) a' névszóknál birtokot jelentenek, 2) az igéknél pedig határozatlan vagy nem is létező tárgyra vonatkoznak. 'S ezen alanyi vagy birtoki ragok különbözök, a' szerint, hogy a' tárgy vagy egyes, vagy kettős, vagy többes számban áll.

Vannak-e a' magyar nyelvben Castrén elnevezése szerint *mondományi* ragok, mellyek névszókból igéket csinálnak? Ilyenek nincsenek. Mi nem mondhatjuk: magyar-ok, magyar-sz, magyar stb. e' helyett magyar vagyok, magyar vagy, stb. De mondhatja így a' mordvin, p. o. *paz* úr, *paza-n* úr vagyok, *paza-t* úr vagy; *paza-tanok* urak vagyunk, *paza-tado* urak vagytok, lásd M. Ny. II. 357. lapját. A' szamojéd hasonlókép teszen, mint a' mordvin. Legyen a' *szava'* jó, mordvinül *paro* a' példa:

	<i>Szamojédiül.</i>	<i>Mordvinül</i>
Egyes sz.	<i>szavadm</i> jó vagyok	<i>paron</i> jó vagyok
	<i>szavan</i> jó vagy	<i>parot</i> stb.
	<i>szava</i> ő jó	<i>paro</i>
Kettős sz.	<i>szavani'</i> ketten jók vagyunk	—
	<i>szavadi'</i> ketten jók vagytok	—
	<i>szavaha'</i> ők ketten jók	—
Többes sz.	<i>szavava'</i> jók vagyunk	<i>parotanok</i>
	<i>szavada'</i> jók vagytok	<i>parotado</i>
	<i>szava'</i> ők jók	<i>parot.</i>

(A' szamojéd kettős és többesben a' kihagyó jegy a' t-nek elhagyását jelöli.)

Vannak-e a' magyar nyelvben olyan *mondományi* ragok, mellyek igékhez járulnak? Vannak ám, mint valamennyi áltaji, árja és sémi nyelvben, mellyek azok nélkül nem használnak igét. A' magyar nyelvben a' *mondományi* ragok: *tud-o-k*, *tud-sz*; *tud-unk*, *tud-tok*, *tud-nak*.

Ámde Castrén szerint a' szamojéd *mondományi* ragok nemcsak benható igékhez járulnak, hanem olyanokhoz is, mellyek *kiható jelentésűek és határozott tárgyra vonatkoznak*; azaz ezen egy rendbeli szamojéd ragok megfelelnek nálunk a' *tudok*, *tudsz*, *tud* és *tudom*, *tudod*, *tudja* féle két rendbeli ragoknak. Viszontag Castrén szerint az *alanyi* vagy *birtoki* ragok megfelelnek nálunk a' bir-

toki ragoknak, mint : tudásom, tudásod, tudása, egyszersmind a' puszta mondományi ragoknak, a' tudok, tudsz, tud — féléknek.

Lehetséges-e az? — Nyelvben sok lehetséges, de nehezen hasonlik meg önmagával. Pedig Castrén előadása szerint, a' szamojéd nyelvben volna meghasonlás. Ez tehát olyan tény, melly megérdemli a' nyelvészek figyelmét. — Miben látom én a' meghasonlást? Leginkább kettőben.

Először abban, hogy Castrén szerint a' szamojéd nyelvben az egyes szám harmadik személyére nem kell mondományi rag, p. o. *lúeza* ő orosz, nem pedig *luczada*, (mi azonkép van a' mordvinban, midőn ez névszóból igét csinál, mint a' (szava, paro) példán láttuk, 's van a' magyarban is mindég, mikor puszta mondomány áll, p. o. *tud*, *lát* stb.), 's *ugyanaz a' határozott tárgyat is jelentené*. Miután pedig a' magyarban és mordvinban bizonyos rag fejezi ki a' tárgyat, mellynek akkor is jelen kell lennie, ha a' mondományi rag nem szükséges : alig gondolható, hogy a' szamojéd nyelv *semmit*, azaz a' rag nem-létivel, a' copulát is kifejezze, mint a' magyar és mordvin, 's azon felül még a' tárgyat is jelentse. — De ha csakugyan ennyire néma a' nyelv ez esetben : miért másokban, hol nem kell, túlságig beszédes? T. i. Castrén szerint az *alanyi* vagy *birtoki ragok* akkor járulnak az igékhez, mikor vagy határozatlan, vagy semmi tárgyra vonatkoznak; ekkor pedig a' jelentő mód harmadik személye ragos. Világosításra egymás mellé rakjuk Castrén szerint a' mondományi (határozott) és alanyi (határozatlan) igeragozást, a' *mada*, *metsz*, szóval.

	<i>Mon dományi ragok.</i>	<i>Alanyi ragok.</i>
Egyes sz.	madam metszem *) madan metszed mada metszi	madau metszek *) madar metszesz madada metsz
Kettős sz.	madani' madadi' stb. madangá (— ha helyett)	madami' madari' madadi'
Többes sz.	madava' madada' stb. mada'	madau' madara' madadu'

*) Castrén szerint.

Az ellenmondás ebben áll, hogy a' szamojéd nyelv a' met-szi-t, rag nélkül (mada), ellemben a' metsz-et raggal fejezi ki (madada). A' többes harmadik személyében azonkép viszások a' mada' és madadu', hogy a' többi személyekről hallgassunk.

Másodszor, még kirívóbb a' meghasonlás következő miatt. Castrén szerint a' szamojéd ige, mikor határozott tárgyra vonatkozik, tehát tárgyat akar jelölni, nem veszen föl annak egyes, többes vagy kettős száma szerint különböző ragokat: ellemben midőn az ige határozatlan tárgyra vagy épen nem is vonatkozik semmi tárgyra, akkor meg a' határozatlan vagy nem lévő tárgy egyes, kettős, többes száma szerint különböző ragokat veszen fel. Hasznos lesz Castrén szerint a' mondományi és alanyi ragokat névszóval és igeszóval együtt mutatni fel.

I.

Egyes sz.	szavam	jó vagyok	madam	metsz — ?
	szavan	jó vagy	madan	
	szava	ő jó	mada	
Kettős sz.	szavani'	ketten	madani'	
	szavadi'	jók vagyunk stb.	madadi'	
	szavaha'		madanga'	
Többes sz.	szavava'		madava'	
	szavada'		madada'	
	szava'		mada'	

II.

	<i>lamba hó-czipő.</i>			
Egyes sz.	lambau	czipöm	madau	metsz — ?
	lambar	czipöd	madar	
	lambada	czipője	madada	
Kettős sz.	lambami'	kettőnk	madami'	
	lambari'	kettőtök	madari'	
	lambadi'	kettejök	madadi'	
Többes sz.	lambava'	czipőnk	madau' (— va')	
	lambara'	czipőtök	madara'	
	lambadu'	czipőjök	madadu'	

Egyes sz.	lambahajun	két czipőm	madangahajun
	lambahajud	két czipőd	madangahajud
	lambahajuda	két czipője	madangahajuda
Kettős sz.	lambahajuni'	kettőnk 2 czipője	madangahajuni'
	lambahajudi'	kettőtök két „	madangahajudi'
	lambahajudi'	kettőjök két „	madangahajudi'
Többes sz.	lambahajuna'	két czipőnk	madangahajuna'
	lambahajuda'	két czipőtök	madangahajuda'
	lambahajudu'	két czipéjük	madangahajudu'
Egyes sz.	lambin	czipőim	madain
	lambid	czipőd	madaid
	lambida	czipője	madaida
Kettős sz.	lambini'	kettőnk	madaini'
	lambidi'	kettőtök	madaidi'
	lambidi'	kettejük	madaidi'
Többes sz.	lambina'	czipőink	madaina'
	lambida'	czipőtök	madaida'
	lambidu'	czipőjük	madaidu'

Az I. alatti egyező ragok, Castrén szerint, a' jelentésre nézve nagyon különböznek. A' névszóval ezen ragok tisztán mondományiak, így: szavam, szavan stb. jó vagyok, jó vagy; ellemben az igeszóval többet is jelentenének, nem csak mondományt, hanem annak tárgyát is, mert madam, madan stb. nem volna csak metsző vagyok, metsző vagy stb., azaz metszek metszesz stb., hanem az is: metsző vagyok azt, azaz metszem. 'S ha tehetik utóbbit, nagyon különös, hogy a' tárgy számához képest nem idomulnak. Az ellenmondást lehetetlen nem érezni. — A' II. alatti egyező ragok, Castrén szerint, azonkép különböznek a' jelentésre nézve. A' névszóval birtoki viszonyt fejeznek ki, így: lambau, lambar, lambada hőczipőm, hőczipőd, hőczipője; ellemben az igeszóval nem fejeznek ki tárgyat, mi a' birtokkal egysorú, mégis az egyes, kettős és többes számú tárgy szerint különböznek. Az ellenmondást lehetetlen nem érezni.

Vajjon lehet-e a' nyelv ilyen visszás? Szinte elgondolhatatlan. — Vagy Castrén csalatkozott? Ez mindenesetre hihetőbb az

előbbinél. De Castrén sok ideig foglalkozott vala ezen nyelvvel, alig merem képzelni, hogy észrevehessem, a' mit ő nem ért utól. De ha mégis csalatkozott! — A' szamojéd mondákban, mellyeket maga irt le, olvassuk II. 316. lapon a' 147—150. sorban :

Nyinyedeva' tó	sógorunk jó
Panehi nyüdea,	Panehi a' kicsi,
tyekinyâ szienğa	ott hál éjjel,
píribtyem hánada	a' leányt elragadja.

Nyinyede sógor, a' *va'* raggal sógorunk, mint *lambava'*; *tôm*, vagy *tyüm*, *tyüdm* jövök, *tó* a' harmadik személy, rag nélkül, mert benható ige; — *tyekinyâ* ott, *tyé* az; — *szienğadm* hálók, itt is rag nélkül áll a' harmadik személy, mivel benható ige; a' *tó* és *szienğa* megegyeznek Castrén mondományi ragjaival, vagy inkább azok felőli előadásával. — *Píribtyea* leány, *píribtyem* tárgyesetben van, a' leányt; — *hána* ragad-ni; *hánada* harmadik személy, de ragos, mint a' magyarban. — Ime, itt három ige van, *tó*, *szienğa*, *hánada*; az első kettő rag nélküli, mint a' magyarban, a' harmadik ragos, szintúgy, mint a' magyarban. Azt látjuk, hogy épen a' Castrén szerinti alanyi és birtoki ragok, mikor az igével járnak, tárgyi ragok. E' szerint Castrén ellenkezőleg fogta volna fel az ige ragozást, mint a' nyelvben van? Ha madám, madán, madá stb. metszek, metszesz, metsz-et, madáu, madár, madáda ellemben metszem metszed metszi-t tenne! A' nyelvmutatvány ezt látszik mondani, 's ha jól értem a' nyelvnek szavát: elenyésznek a' viszásságok, mellyeket Castrén felfogása szerint a' nyelvre kellene rónunk; mert akkor helyesen van így, hogy a' *madám*, *madán* stb. féle ragozás a' tárgy számbeli külömbségre nem ügyel: ellemben a' *madáu*, *madár* stb. féle ragozás ügyel arra, mert ez a' *tárgyi* ragozás, nem amaz. — Vegyünk még egy mutatványt, a' 312. lapon a' 14—24 sorokat:

Tabadoda habi, (a') Tabado(-da) szolgál
 'aeyamda jédelngá, fejére beteg lesz;
 'aevarihidanda há; feje (betegsége)tül hal;
 nyahar jiervuda palngádu' három urai bekötik,
 szavamboriuna vá'adu' legjobban bekerítik.
 Húngána hajer tyüvi. Réggel a' nap jött.

'Opoi jurki Egyike felébred,
 Szieszeta — Jésze-Nyi, Szieszeta — Jésze-Nyi,
 nyahar meamananda; a' három sátorban végig
 tyuku' manyijeida mindeneket néze,
 tyuku' hávi' mindenek holtak.

Habi szolgál; 'aeva, lappul aiva, fő, fej, tárgyeset 'aevam, harma-
 dik személyi da raggal, tehát: aevamda a' fejét, itt fején — jê-
 delngás betegülni, jêdelngadm megbetegszem, jêdelngâ megbeteg-
 szik, benható ige, rag nélkül; — 'aevarihidanda, ezt Schiefner
 így fejtegeti a' jegyzetben: „vom kopfweh nur“, ri in 'aevarihi-
 danda ist die eingefügte partikel nur.“ Maga Castrén csak annyit
 mond róla: ri (enclit.) nur.“ Lehet, hogy rihi hasonló képző a'
 vogul ris-hez, melly kicsinyítő és kedveskedő, például a' vogul
 pi fiu, piris kis fiú és kedves fiú; mine megy, minerisem mehetnék,
 szeretnék menni; sőt így is: kvol ház, kvolris kedves ház, kvol-
 risen sültész a' házba örömmel ment be. Talán a' szamojéd 'aevarihi
 olyan, millyen a' vogul pongris kedves fej, — szánakozással:
 szegény kedves fej, harmadik birtoki raggal: 'aevarihida, meg
 nda raggal, millyet a' jerudanda szóban láttunk a' 269. lap 3. alatt.

hâdm halok, benható ige, há 3. sz. rag nélkül; — nyahar
 három; — jieru vagy jiervu úr, jiervuda ura, de minthogy a' kö-
 vetkező ige többesben áll, talán jiervudu' többes kell ide is; —
 palngâ köt, bétakar, palngâdu' kötik (ti i. habim, a' szolgát), mi-
 nek első ragos személye palngâu kötöm, de palngâdm kötök; sza-
 vamboriuna, — nem bírom fejtegetni; talán így áll: szava jó, sza-
 vambo kicsinyítő képzővel, jócska; rihi képzővel kedves jócska,
 una raggal = kedves jócskán = legjobban; — va' sөvény va' a
 sөvénnyel kerít, va' a du' sөvénnyel kerítik, tehát első személye
 va' au; — hâ hol-nap, hângâna reggel; — hajer fény, nap, sol,
 ellemben jalea nap dies; — tyû jó, tyû-üi jött; — 'opoi egy; —
 jurki kél, jurkidm kelek, jurki kel, kelt; — mea' sátor, mea-
 mana a' sátoron végig, nda raggal; — tyuku minden, tyuku' többes-
 ben mindenek; — manyije néz, manyijeu nézem, manyijeidea,
 mint madaida, tehát: nézi őket, vagy mint itt van: tyuku' manyi-
 jeida néz mindeneket.

E' mutatónyban a' palngâdu', va' adu', manyijeida bizonyítja,
 hogy a' madau féle ragozás a' tárgyi, a' metszen-féle, melly a'

tárgy számához képest a' tárgyi raggal együtt az illető számbeli különbséget is kifejezi, mint azt már a' mordvin nyelven láttuk.

Ha ezután is lehetne még kétely azon, ha jól látok-e, azt Reguly jegyzetei oszlatják el. Mert hányván vetvén a' szamojéd ragozat, megkérдем Regulyt, vannak-e gyűjtései a' szamojéd nyelvről is? Elhozá, 's legott az ige-ragozást vevém elő, mellyet ő a' szamojédek szájából így jegyzett fel: „Határozott forma; *many tyukuhan tatau jidem* én ide hozom a' vizet; *tatau* hozom, *tatar* hozod, *tatada* hozza; *tatanyi* ketten hozzuk, *tatadji* ketten hozzátok, *tatin-gaha* ketten hozzák; *tataô* hozzuk stb. — Ellemben határozatlan forma: *many jidem tatam* én vizet hozok stb.“ Bizonyos tehát ezen tanuságnál fogva is, hogy az *m, n*, ragok pusztá mondományi ragok, de az *u, r, da* ragok tárgyi és mondományi ragok. Azért is így kell fordítani a' ragokat:

Egyes sz.	madam*)	metszek	madau	metszem
	madan	metszesz	madar	metszed
	mada	metsz	madada	metszi
Kettős sz.	madani'	ketten metszünk	madami'	ketten metszük
	madadi'	„ metsztek	madari'	„ metszitek
	madangá'	„ metsznek	madadi'	„ metszik
Többsz. sz.	madava'	metszünk	madau', madâô	metszük
	madada'	metsztek	madara'	metszitek
	mada'	metsznek	madadu'	metszik
				stb.

Castrén nyilván a' *határozott* és *határozatlan* (bestimmt, unbestimmt) műszó által esett tévedésbe, a' mellyel a' magyar nyelv-tan másokat is megjártzott már, kik a' határozottságrul képzetet alkotván magoknak, azt a' nyelv által igen gyakran lerombolva látták, p. o. ilyen mondatokban: ez az ember, a' kit látok; — engem, téged látnak. Itt határozott tárgyul van szó, mégis a' nyelv a' határozatlan igeragozást használja. Méltán kérdezte aztán az idegen: mit tart hát a' magyar nyelv meghatározottnak? de feleletet nem kapott reá. Így járhatott Castrén is, ki e' miatt egész nagy munkájában tévedezik vala.

*) Az *a* hosszu is lehet, tehát így is: *madâm*, vagy *madâdm*, *madân*, *madâ*; *madâni'* *madâdi* *madângâ*; *madâva'* *madâda'* *madâ'*. Azért hol rövid hol hosszu â-t találunk a' nyelvmutatványokban.

A' nyelvek nem szoktak semmit találgattatni, hanem a' mit hangok útján kiejtenek, azt jelentik is, nem többet. Az igeragozásban vagy csak egy (személyi) rag van — 's ekkor az ige pusztán mondományi ige —, vagy a' személyi ragon kívül tárgyi rag is van, — 's ekkor az ige tárgyra vonatkozást is fejez ki. A' tárgy lehet aztán vagy maga az alany, mint a' szanszkrit atmanépadamban (görög medium és passivum, latin deponens és passivum); mint a' magyar úgy nevezett *ikes* igében; a' finn magárahatóban, melyet a' 268. lapon az *antain* vagy *antaiten* idomon mutaték fel; végre a' szamojédban (lásd a' 269. lapon) mint *madajú* metszem magamat. — Lehet a' tárgy más, nem az alany, mint a' *magyarban*, melly a' második személyü tárgyat az első alanyi személlyel (tudl-ak), 's a' harmadik személyü tárgyat mind a' három alanyi személlyel együtt fejezi ki (tudom tudod tudja, tudjuk tudjátok tudják); vagy mint a' *mordvinban*, melly mind a' három személyü tárgyat, a' számbeli különbséggel együtt, kifejezheti a' három alanyi személlyel; vagy mint a' *vogulban* és szamojédban, mellyek legalább a' harmadik személyü tárgy számbeli különbségeit is kifejezik az alanyi három személlyel együtt. Azon ragok, mellyeket Castrén a' 3. szám alatt *tárgyi ragok* nevével hoz fel, vagy az első tárgyi személyt is illetik, vagy csak ragosai a' harmadik személyü tárgynak mint: látadu lótczámat. — Legyen itt még egy szamojéd és vogul ige a' pusztá mondományi és tárgyi ragozással.

Szamojéd.

Vogul.

Mondományi rag	Tárgyi rag	Mondományi rag	Tárgyi rag
Egyes szám			
nyamâdm fogok	nyamâu fogom	râtém ütök	rátilem*) ütöm
nyamân fogsz	nyamâr fogod	rátén ütsz	rátílen ütöd
nyamâ fog	nyamâda fogja	râti üt	rátitâ üti
Kettős szám			
nyamâni'	nyamâmi'	râtímen	rátílämen
nyamâdi'	nyamâri'	râteen	rátílän
nyamangaha'	nyamâdi'	râtei	rátílän

*) Ez úttal nem akarván taglalgatni ezen nyelvek ragjait, megjegyzem csak, hogy a' vogul l fejezi ki a' tárgyi ragot, melly a' 3. személyben t.

T ö b b e s s z á m			
nyamáva'	nyamávó'	ráteu	rátílu
nyamáda'	nyamára'	ráteén	rátílen
nyamá'	nyamádu'	rátet	rátíänl

M u l t

E g y e s s z á m			
nyamadáms fog-	nyamávas	rátszem *)	rátíszlem
tam			
nyamánas	nyamáras	rátseven	rátíszlen
nyamás	nyamádas	rátész	rátísztlä

K e t t ö s s z á m			
nyamáänins	nyamáämins	rátseven	rátíszlämen
nyamáäins	nyamáärins	rátseven	rátíszlään
nyamangahans	nyamáäins	rátési	rátísztlän

T ö b b e s s z á m			
nyamávas	nyamávas	rátészü	rátíszlü
nyamádas	nyamáras	rátseven	rátíszlen
nyamás	nyamáäons	rátészet	rátíszlänl

J e l e n   i d ő

Két tárggyal

Két tárggyal

E g y e s s z á m			
nyamangahajun	kettőt fogók	rátiaüm	kettőt ütök
nyamangahajud	„ fogsz	rátia(g)en	„ ütösz
nyamangahajuda	„ fog	rátiaége	„ üt

K e t t ö s s z á m			
nyamangahajuni'	ketten kettőt	rátiaümen	ketten kettőt ütünk
nyamangahajudi'	fogunk	rátiaügen	üttök
nyamangahajudi'	stb.	rátiaügen	stb.

T ö b b e s s z á m			
nyamangahajuna'	sokan kettőt	rátiaän	sokan kettőt ütünk
nyamangahajuda'	fogunk	rátiaäen	stb.
nyamangahajudu'	stb.	rátia(g)en	

*) A múlt idő képzője számjédben s, vogulban sz; de amabban a személyi és tárgyi ragok után, ebben, kivéve a többes harmadik személyt, előttök jár.

*A' tárgy sok**A' tárgy sok.***Egyes szám**

nyamín	sokat fogok stb.	rátianem	sokat ütök stb.
nyamid		rátian	
nyamida		rátiane	

Kettős szám

nyamini'	ketten sokat fo-	rátianmen	ketten sokat ütünk
nyamidi'	gunk stb	rátian	stb.
nyamidi'		ratiänen	

Többes szám

nyamina'	sokan sokat fogunk	rátianu	sokan sokat ütünk
nyamida'	stb.	rátian	stb
nyamidu'		ratiänl	

Mult idő*Két tárggyal**Két tárggyal***Egyes szám**

nyamangahajunas	kettőt fog-	rátszäum	kettőt ütöttem
nyamangahajudas	tam stb.	rátszäen	stb.
nyamangahajudas		ratszäge	
stb.		stb.	

*Sok tárggyal**Sok tárggyal***Egyes szám**

nyamínas	sokat fogtam	rátszanem	sokat ütöttem
nyamidas	stb.	rátszan	stb.
nyamidas		rátszane	

Kettős szám

nyaminins	stb. ketten sok. fogt.	rátszenämen	ketten sok. ütött.
-----------	------------------------	-------------	--------------------

Többes szám

nyamincs	sokan sokat fogtunk	rátszanu	sokan sokat
nyamidacs	stb.	rátszan	ütöttünk
nyamidons		rátszanl	stb.

Ezekbül világossá lesz előttünk, hogy a' *puszta mondományi* ragozás csak egyféle lehet, minthogy csak az alanyi személynek fejezheti ki egyes, kettős vagy többes számuságát. De a' *tárgyi-*

mondományi ragozás az alanyi személynek egyes, kettős, vagy többes számuságán kívül a' tárgynak számbeli külömbégeit is kifejezheti (a' magyarban nem fejezi ki); azért fordul elő a' szamojédben és vogulban mindenik szám egy tárggyal, két tárggyal, sok tárggyal, minden külömbség nélkül a' határozottságra, vagy nemhatározottságra, mit a' nyelv nem akar az igeraggal kifejezni. Mindennütt, a' szamojéd nyelvben is, csak kétféle ragozás van, az hol a' a' *személyi ragok egyedül állanak*, 's az, hol a' személyi ragon kívül még más rag is van, bár összeolvadtan amazzal. Az egyszerű személyi ragot találjuk a' szamojédben a' névszóknál, midőn ezek állapoti igékké lesznek, p. o. *luczam* orosz vagyok (mi magyarban nincsen), — 's igéknél midőn ezek hasonlóképp állapotot vagy lételet jelentenek, p. o. *jileadm* élek. Az úgynevezett *birtoki ragok*, azután a' *tárgyi* (önmagára, vagy másra ható) ragozás mind összetettek, melyeket szét is lehet taglalni, mit azomban itt nem akarok megkísérteni.

Függelék.

A' fentebbiek tárgyalásakor igen természetes vala e' kérdés előbukása: Melly áltaji nyelvekben találjuk még az igének tárgyi ragozását? — Csak az *osztyákban* *). Ismervén már a' magyaron kívül a' mordvin, vogul és jurák-szamojéd tárgyi ragozást, lássuk itt az osztyákat és a' többi szamojéd nyelvéágakét, előre bocsátván a' pusztá mondományit, hogy a' tárgyt annál világosabban felfoghassuk:

---

*) Az osztyák nyelvről Castrén kis nyelvtana van meg (Versuch einer Ostjakischen Sprachlehre, Petersburg 1849), melly korántsem elégit-heti ki a' nyomozót. Többet fog érni a' Reguly által elhozott osztyák nyelvszöveg, melly igen terjedelmes énekekből áll. De Castrén igen sovány nyelvtanából is kiviláglik az osztyák igének tárgyi ragozása, mind a' mellett, hogy ő nem értvén azt, kellően nem adá elő. Ugyanis lehetetlen volt észre nem vennie a' benható és kiható igeragozás külömbözését, melyet kimutata; — melly azomban nem egyéb, mint épen a' pusztá mondományi és tárgyas mondományi ragozás külömbözése.

Osztyák

Osztyák szamojéd

Mondományi rag.	Tárgyi ragoz.	Mondományi rag.	Tárgyi ragoz.
Egy. sz. menem	panem	csöndak	csöndap
menen	panet	csondand	csöndal
men	pandakh	csöndek	csönded
Kett. sz. menmen	pandamen	csöndai	csöndai
menten	panten	csöndeli	csöndeli
mengen	pauten	csöndag	csöndedi
Több.sz. meneükh	pandaukh	csöndut	csöndut
mentekh	panten	csöndelet	csöndelet
ment	panitl	csöndadet	csöndadet

Tavgi szamojéd

Jeniszeji szamojéd

Kamaszincz szám.

Mondom. rag. Tárgyi ragoz. Mondom. rag. Mond. rag. Tárgy. r.

Egyes szám

mata'am	mata'ama	motaro'	motabo	nerelyäm	—
mata'ang	mata'ara	motadda	motalro	nerelyäl	—
mata'a	mata'atu	mota	motara	nerelyä	—

Kettős szám

mata'ami	mata'ami	motabi'	motabi'	nerelyävei	—
mata'ari	mata'ari	motalri'	motalri'	nerelyälei	—
mata'agai	mata'adi	motaha'	motari	nerelyägei	—

Többszám

mata'amu'	mata'mu'	motaba'	mataba'	nerelyävä	—
mata'aru'	mata'aru'	motalra	motalra'	nerelyälä'	—
mata'	mata'adung	mota'	motara'	nerelyäje'	—

Kitüntetjük a' tárgyi ragot, hol látható. Hogy nem mindenütt latható, mivel egybeolvadt a' mondományi raggal, azon nincs mit csudálkoznunk; mert van ilyen eset a' magyarban is, p. o. a' mult *tudtam* mind pusztá mondományi, mind tárgyas mondományi idom. A' vogulban a' különbség a' kétféle ragozás közt mindenik szám valamennyi személyében látható. De figyelemre méltó az is, hogy a' kamaszinczi szamojéd tájnyelv, melly a' tatár nyelvek hatásának ki van téve, nincs meg a' tárgyi ragozás, mert az a' török-tatár-

mongol nyelvágakban ismételten. Ennélfogva az áltaji nyelvfaj *finn ága* (a' finn, eszt, lap, szürjän, votják, cseremis, csuvasz nyelvek), meg *török-tatár*, és *mongol-mandsu ága* csak mondományi ragozással birnak; ellemben *magyar ága*, melyet a' külföldi írók, bizonyos honi név után, *juhri* vagy *ugri ágnak* is neveztek, bir a' szükséges mondományi ragozáson kívül a' tárgyas mondományi ragozással. A' *magyar* (ugri) *ágot* teszik, mint látjuk, a' *magyar*, *mordvin*, *vogul*, és *osztják* nyelvek.

Ezen ágban a' *kum*, *kun*, *kü*, *ki* szó, melly *embert* jelent, majdnem mindenütt megvan, így a' *vogulban ma-kum*, vagy *ma-gum* (= föld-nép, autochthon) a' *nép*. Úgy látszik nekem, a' *Cumanus* nép-név, melly köztünk *kun*, meg a' *chunus*, *hunus* nép-név, melyet mi *hunnak* ejtünk, ezen szóban találja meg eredetét, miszerint *kun*, *hun* kiváltkép embert jelent, az ős népek köz szokása szerint. Míg alaposabbat tudándunk, vagy a' *kun*, *hun* név magyarázatára biztosabb megfejtést találánduk, jegyezzük fel az itt adott értelmezést, mint följegyeztük a' *magyar* szó értelmezését a' M. Nyelv. I. 45—48. lapjain, mellyhöz ezennel a' *magum*, *makum* szó is közeledik, szaporitván az értelmezhetést, de kevesbítvén a' bizonyosságot.

Hát a' *sza-mojéd* nyelveket ne számítsuk-e a' magyar ághoz?
— Tegyenek azok ideiglen külön ágat.

HUNFALVY PÁL.

Eurén finn nyelvtana.

(Folytatás. *)

A' 9-ik fejezetben (91. §.) a' szók származásáról (sanain synty) értekezik Eurén. A' szók, ugymond, az emberi beszédből származnak, az ember pedig lelkének gondolatait beszéli (puhuu, nyilvánítja). Tehát a' szók eredete (alapja, kútfeje) a' lélekben nyomozandó. A' gondolat a' lélekben támad, 's onnét, mint szó, tör ki (szülemlik). Így az egész nyelv a' lélekben támad, nem lévén az egész nyelv egyéb, csupa szónál. Hanem származásukra nézve a' szók háromfélék :

1) *Eredetiek* (alkuperäiset), mellyek önkint és magoktól támadnak, minők : talo major, kala hal, paha ros, väki erő, és nép. Ezen eredeti szók nem lehetnek egyebek, mint a' lélekben szabadon szülemlett szók, mert a' lélek szabadsága abban áll, hogy senkitől nem kér engedelmet, hogy a' szókat ilyenek vagy amolyanokká alkossa. Nem kérdheti tehát senki, miért nevezték a' szuomik a' kala hal-at kala-nak hálnak? stb. Ezen eredeti szókból új szók kétféleképen lesznek.

2) *Származottak* (johdetut sanat), mellyek az eredetiekből származtatás által lesznek, azaz : utánok tétetvén egy rag (lisäys-toldalék, képző), melly a' szónak új alakot és jelentést ad, képeztetnek p. o. az eredeti talo, kala, paha, väki szókból származnak : talollinen jószágos, majorbirtokos, talous gazdálkodás, taloton jószágatlan; kalanen halas, kalastan halászok, kalaton halatlan stb. Mind ezekben az eredeti szó végéhez rag todatik.

3) *Összetettek* (yhdistetyt sanat = egyesített szók), mellyek két vagy több szó egymással összetétetvén alkottatnak p. o. talon-

---

*) L. a' folyó évi „Magyar Nyelvészet“ III-ik füz. 188—207. ll.

poika paraszt (a' talo major, telek, és poika fiu szókból); kalamies halász (a' kala hal és mies ember szókból); maaviljelysseura földmivelő társulat (a' maa föld, viljelys mivelés, és seura társulat szókból).

Az eredeti szók továbbá háromfélék: a) *szabad szók* (vapaat sanat), mellyek a' lélekben olly szabadon támadnak, hogy bennök semmi külső *hatást* észre nem vehetni, minők a' szuómi nyelvnek majd nem minden szavai p. o. tammi tölgy, lintu madár, pouta száraz tiszta idő; b) *hangutánzók* (osoittelevaiset) p. o. määkyy mekeg, haukkuu ugat; c) *idegen szók* (vieraat sanat) p. o. keisari császár.

A' származott szók ismét: *névszók* (nimiköt), *igeszók* (tehdiköt) és *segédyszók* (avukot). Ezek után felsorolja Eurén a' név-, ige- és segédyszók képzőit; 's megériintí az összetett szókat.

A' 100-ik §-sal nyelvtana III-ik részét, a' kötést (sanain sopu) kezdi meg Eurén.

Nem mindegy, úgymond, akárhogy állanak a' szók egymás után, hanem azoknak egymás mellett helyes rendben (järjestys) állniok, 's egymással helyesen össze is kell illesztetniök (köttetniök). Ha mondod: „Kirkko mylly templom malom“, vagy „taivas pilvi ég felhő“ senki sem érti világosan, mit gondolsz, 's mit akarsz másnak nyilvánítai, — mert a' szók egymással nincsenek egybe illesztve. De ha mondod: Kirkko ei ole mylly a' templom nem malom, vagy: taivalla on pilviä az égen felhő van, mindenki észre veszi, a' mit gondolsz. Így hát a' szókötés arra való, hogy a' mondot, vagy leírtt dolgot mindenki megérthesse.

Poika lukee a' gyermek olvas; lintu laulaa a' madár énekel; linnut lauloivat a' madarak éneköltek; lintu on kaunis a' madár szép; lähde eredj! lähtekämme menjünk! Ei poika lue a' gyermek nem olvas; lintu ei ole kaunis a' madár nem szép; ei poika ole lukenut a' gyermek nem olvasott stb.

E' példákból tanuljuk, hogy a' szók seregében, a' végett hogy megértethessenek, legalább egy ige, vagy segédige (olen vagyok, lien leszek) szükségöltetik. A' segéd ige maga mellé más szót kíván (on kaunis = ist schön; ei ole lukenut = hat nicht gelesen = nem olvasott.) Ezek az ige és segédigével a' beszédben főrészek (pääosat) 's a' cselekvésről valamit mondanak, azért

mondománynak (sanoja), az pedig, a' miről valamit mondanak, alanynak (tekiä tevö) neveztetnek. Így a' poika lukee a' gyermek olvas, és linnut lauloivat a' madarak éneköltek példákban a' poika linnut az alany (tevö); a' lukee olvas és lauloivat éneköltek a' mondomány.

A' szóknak olly összeillesztéséből, miszerint köztük alany és mondomány találtassék, támad a' mondat (sanakko). Tekintvén továbbá a' példákul hozott mondatokat, azok közt különmemüeket, állítókat, tagadókat stb. találhatni.

Most nevezd meg, szölitja Eurén a' tanuló, mellyik a' felhozott mondatok közül állító, tagadó stb?

Kisértsd meg magad is irni különféle mondatokat.

A' tanítókat pedig inti, hogy adjanak fel először élő szóval, aztán írásban mondatokat, hogy a' tanuló világosan megkülömböztetni tanulja a' mondatok főrészeit, és külön neveit.

A' szókötés első fejezetében (102. §) a' szigoru (kopasz, meztelen) mondat (paljas sanakko) fogalmát adja Eurén, vagy is azét, mellyben a' két főrészen (alany és mondományon) kívül semmi egyéb nem találtatik. A' fenebbi példákon kívül illyenek ezek is :

Aurinko paistaa a' nap süt : lumi valaisee a' hó fénylik ; päivä ei ollut laskenut a' nap nem nyugodott le stb.

E' mondatokban kétfélet vehetni észre : a) hogy az ige egyedül (paistaa, laskee, valaisee) vagy b) más, tagadó avagy segédigével egyesülten (ei ollut laskenut) áll.

Az alany és mondomány ugyanazon számban állnak p. o. : aurinko paistaa a' nap süt (egyes szám), tähdet loistavat a' csillagok ragyognak (többes). De az alany a' többes határozatlanában még is egyesbe kívánja a' mondományt p. o. : lapsia on kuollut gyermekek haltak meg.

Ezek után kérdezkedik Eurén : következő mondatokban mellyik az alany? mellyik a' mondomány? mellyik millyen mondomány? hány alany, 's mellyik számban van?

Mondj most, szól folytatólag, először élő szóval, azután írásban mondományokat következő alanyokhoz ; minden mondomány legyen aztán állító, tagadó stb. számban az alannyal egyeztetve stb. stb.

omena az alma — haukki a' csuka
kirja a' könyv — veitsi a' véső, kés stb.

A' mondat, mellyben a' két főrész megvan, teljes (täysinäinen), de gyakran az alany a' mondományban elröjtve találtatik p. o. mene menj! eilän menimme tegnap menénk. Néha az alany a szövégen tűn elé, mint ez utóbbik példában (menim-me).

Tégy egymás mellé két szót, név- és igeaszt, úgy, hogy együtt mondatot alkossanak (állítót 's elbeszélőt stb.) az egyes és többes számban.

a) tuuli puhallan szél fuvok; rauta kulun vas vásom; kulta kiillään arany fénylem stb.

b) aasi laiska számár lusta; kivi raskas kő nehéz, sulyos; linna rakennus vár rakás, építés stb.

Tégy most alanyokat következő szókhoz, hogy e' mondományok segítségével igazi mondatokká (állító, elbeszélő, kérdő, tiltó stbvé) váljanak:

Sitoa kötni — vaipua hajlani — lentää röpülni — visertää csevegni stb.

Valkoinen fehér — musta fekete — hyvä jó — nöyryä alázatos — suuri nagy — pieni kicsiny — stb.

A' 2-ik fejezetben (107. §.) a' mondatok megtoldása (sanakon kasvu) tárgyalatik. Ritkán szigorúk a' mondatok; azokban az alany, vagy mondomány, vagy monnó megtoldva találtatik, miszerint gyakran igen is hosszukká növekednek. Így a' „hevonen vetää a' ló húz“ szigorú mondat, megtoldván a' mondomány: hevonen vetää kuormaa a' ló terhet húz, vagy az alany: pieni hevonen vetää a' kis ló búz, vagy monnó: pieni hevonen vetää kuormaa a' kis ló terhet húz stb. toldott (kiszélesített, megbővített) mondatáválik.

'S most, mond Eurén a' tanítványnak, válaszd egymástul külön következő mondatokban az alanyt, és mondományt, 's ezeknek toldományait:

Israeli sai kaksitoista poikaa. Enimmästi rakasti hän Josephia. Tämän oli ihana Rakheli synnyttänyt hänelle vanhuutensa ijällä. Kerran kaitsivat Josephin veljet isänsä karjaa Sichemissä. Sinne lähetti vanha Jakob poikansa Josephin stb.

Israélnek tizenkét fia vala. *) Ő legjobban szerette Józsefet. Ez neki Rakheltől született öreg korában. Egyszer Józsefnek bátyjai apjoknak nyáját őrizék Sichemben. Oda küldé az öreg Jákob József fiát stb.

A' felhozott példákbl kiviláglik, hogy a' mondat: dolog, tulajdonságnév- és segéd-szókkal toldathatik meg.

Válaszd el, mond Eurén, e' példákban a' dolog-, tulajdonságnév- és segéd-szókat, mind az alany, mind a' mondományban.

A' 3-ik fejezetben (109. §.) a' mondatnak viszonyragos szók általi bővítéséről szólván, mondja, hogy az alany, mint a' fenebbi példákbl kitetszik, a' nevezőben vagy a' határozatlanban van; de a' mondatban más viszonyoknak is hely adatik; és a' nevező, meg határozatlan máskint is használatosak. Ezek után a' tárgy (kohtalo) kifejezésének módját következőleg ismerteti:

a) Tuo kirja hozza a' könyvet; vie sirppi viszi a' sarlót; b) tuovat kirjat hozzák a' könyveket; otamme kirveen vegyük a' fejszét; c) hevonen vetää kuormaa a' ló terhet híz; talonpoika lyö härkää a' paraszt ökröt ver; d) tuomari älkään ottaka lahjoja a' bíró ne vegyen el ajándékot.

Ezekbl látható, hogy finnben a' tárgy határozott (täysinäinen teljes), vagy határozatlan (osannainen részletes) lehetván, az első a' nevezőben, és birtokiban, az utósó mindig a' határozatlanban áll.

Mondj, és írv most, szól Eurén, mondatokat, mellyekben a' tárgy nevezőben, és birtokiban, vagy határozatlanban áll.

Az idő kifejezésének módjára térvén át (110. §.), azt mondja Eurén, hogy az időt jelentő szók sajátságosan használatnak:

Karhu lepää talvet, vagy karhu lepää talven = a' medve egész télen át nyugszik (alszik); ei karhulepää kesää a' medve nyáron át nem nyugszik. Itt a' kérdés: kuinka kauvan = meddig? s ez esetben az időt jelentő szó úgy használatik, mint a' tárgyszó, stb. stb.

A' többi viszonyok kifejezésének módját hasonlólag példákban állítja szem elé Eurén, mellyekbl aztán a' szabályokat következteti.

*) Saan, névi módban saada elérni, nyerni, kapni; tehát: sai . . . . poikaa = nyert . . . . fiakat, azaz lettek fiai.

A' 4-ik fejezetben (125. §.) a' mondatnak tulajdonságnévszó általi bővítéséről szól, megemlítvén, hogy az az alanyhoz vagy mondományhoz járulhat.

Egyiptin voimakassa maassa palveli armas Joseph jönkun ajan rikkaan Putipharin huonessa : Egyiptom hatalmas országában a' jámbor József egy időben a' gazdag Putiphar házában szolgálta.

E' példából kivehetni, hogy a' tulajdonságnév ugyanazon számban 's viszonyban áll a' dolognévvel.

A' mondatok bővítését viszonzyszók által (siakoinen kasvu) az 5-ik fejezetben (126. §.) következőleg ismerteti :

Heikkilän talon alle kuuluu kymmenen torppaa. Ennen kaikkia on mainittava Saviniemen torppa. Sen edessä juoksee Jyrän kuohuva virta. Heikkilä majorhoz (major alá) tíz gunyhó (torppa földecskével bíró kis ház, zsellér lak) tartozik. Mindenek előtt (fölött) nevezetes a' Saviniemi gunyhó. Ez előtt foly a' zajló Jyrä folyam stb.

Válaszd ki, mond Eurén, e' mondatokban álló szók közül a' viszonzyszókat; aztán írd magad is mondatokat, melyekbe e' viszonzyszók befűzve legyenek.

A' 6-ik fejezetben (127. §.) a' mondatok bővítése igemellékek által (verrakoinen kasvu) hasonlóképen tárgyalatik; a' 7-ikben (128. §.) pedig a' mondatok azon bővítését adja elő, melyet mi latinul appositionak mondunk, Eurén pedig szuómeul sivukoinen kasvu = oldal v. mellék-toldásnak nevez, 's melly a' mondatban előrebozsátott egy szónak élösebb meghatározása, értelmezése végett tétetik. Erről így tanít Eurén :

Turku, väestönsä puolesta toinen kaupunki Suomessa, lukee 15 tuhatta ihmistä. Viipurissa, Suomen lahden rannalla itäisimmässä kaupungissa, asuu 8 tuhatta ihmistä, suomalaisia, ja venäläisiä.

Abo, népességére nézve Szuominak második városa, 15 ezer embert számlál. Viborgban, a' Szuómi öböl partján fekvő legkeletibb városban, 8 ezer ember, finn és orosz, lakik.

Ebből kitetszik, hogy a' mellékmondat ugyanazon viszonyban áll a' főszóval (pääsana); egyedül akkor, ha a' nyelv természete ugyanazon viszonyba tétetni nem engedi, áll más viszonyban p. o. tuli Saarijärvältä, keski-suomen kaunimmasta pitäjästä =

Saarijärviről, közép Szuómi legszebb fáramegyéből jött; mint mi is mondjuk illy esetben: Pestről, Magyarország fővárosából jön.

A' 8-ik és 9-ik fejezetekben (129. és 130. §§.) az ige névi módjainak használatáról értéközik; a' 10-ikben (131. §.) pedig a' szigorú mondat bővítését (paljat sanakko kasvuinen) tárgyalván, két lapra terjedő példákat hoz:

Aikojen alussa loi Jumala koko maailman tyhjästä. Maa oli tyhjä. Pimeys oli avaruuden päällä. Jumalan henki liikkui veden päälläitse. Jumala sanoi: alkoon valkeus. Valkeus tuli. Tämä tahtui ensimmäisenä päivänä stb.

Az idők kezdetében teremte Isten az egész világot semmiből. A' föld üres vala. Sötétség vala, a' mélység fölött. Isten lelke lengedezett a' vizek fölött. Isten monda: legyen világosság. Világosság lön. Ez történék első napon, stb.

Válaszd ki, mond Eurén a' tanulóknak, e' mondatok között a' szigorú mondatot, 's mutasd ki annak különös toldalékait.

Írj magad is, szól folytatólag, valamely tárgyról ugyan olyan mondatokat.

A' 11-ik fejezetben (132. §.) a' mondatok összefüzése (sanakkojen yhdisteminen) tárgyalatik, mi úgy történik, hogy két vagy több szigorú vagy toldott mondat egymás mellé soroltatik a' gondolatok menetének megjelölése végett, p. o. kevä tulee, ja linnut lauleskelevat a' tavasz jö, és a' madarak énekölnek, (mellyben két szigorú mondat van: kevä tulee, és linnut lauleskelevat.)

A' mondatok összekötése (füzése) különféle szók (füzelékszók yhdistys vagy yhdistävät sanat) által történik.

a) Kevä, joka lähenee, saataa linnut lauleskelevaan = a' tavasz, melly közeleg, énekölésre indítja a' madarakat; annan sinulle semmoisen kirjan, kun pyysit = neked olyan könyvet adok, millyent kértél.

Ezekben a' füzelékszó névmás, tehát a' füzés is névmási (yhdistys on epänimiköinen.)

b) Aurinko nousee, ja yön pimeys katoa = a' nap kél, és az éj homálya elenyéssz; jännes on kesällä harmaa, mutta talvella on hän valkoinen = a' nyúl nyáron szürke, de télen fehér.

Ezekben a' füzés kötszók által eszközöltetik, tehát kötszói (yhdistys on yhdiöinen).

c) Poika sanoi : isä tulee = a' fiu monda : az atya jő; Salomo sanoo : Jumalan pelko on viisauden alku = Salamon mondja : Isten féelme a' bölcsesség kezdete.

Ezekben a' füzés elbeszélő (kertovainen).

Ez után a' névmások (13. fej.), kötszók (13. fej.) által összefüztött mondatokról, a' 14-ik fejezetben a' kérdő mondatokról (kysyväiset sanakot) értéközik, mindig az elötüntetett modorban, példákbl vonván ki azok fogalmát, 's szabályait.

A' 15-ik fejezetben (138. §.) az összehuzott mondatok (supistuvaiset sanakot) tárgyalatnak ekképen : Az összehuzott mondatok akkor támadnak, ha két vagy több egymással összefüztött mondatban olly rész találtatik, melly monnóban meg van p. o. isä tulee, ja äiti tulee az atya jő, és az anya jő. Itt a' mondomány monnóban egy, mire nézve e' mondatok összehuzathatnak : isä ja äiti tulevat. Így ez is : isä tuli, ja isä meni az atya jött, az atya ment, összehuzathatik : isä tuli ja meni az atya jött és ment.

Ezekbl kiviláglik : a) hogy több alany többesbe kívánja a' mondományt; b) ha az alanyok különbözök a' mondomány a' jelesebbhöz igazíttatik (minä ja sinä tulimme én és te jövénk; sinä ja hän tulitte te és ő jövétek) stb.

Az elbeszélő mondatok (kertovaiset sanakot) tárgyalása után (16-ik fej. 139. §.) Eurén a' körmondat (vastikko 17-ik fej. 140. §.) ismertetését következteti; 's az egészset befejezi egy zárszóval (lop-pulause), mellyben a' beszéd és írásmód (puhe ja kirjoitus) két fő-kellékét : a' világosságot (selkeys) és szépséget (kauneus) kiemeli.

FÁBIÁN ISTVÁN.

Tájékozás a' szanszkrit görög és latin nyelvtudományban.

(Folytatás.)

III. A' szanszkrit (görög latin) szógyökeek.

Bopp *) a' szanszkrit és rokon nyelvek gyökeit két osztályra szedi, *ige-gyökök* és *névmási gyökök* osztályára. Az elsőhöz tartoznak a' névszók és igezők, az utóbbihoz a' névmások, ős praepositíók és conjunctíók. A' névmások és igezők nem állanak származási viszonyban egymáshoz, hanem inkább testvérek; 's Bopp gyökeiket csak azért nevezi ige-gyököknek, mivel néha belőlök minden képző nélkül is, puszta személyi raggal, lesznek igék.

1) Monnó rendbeli gyökök egytagúak. Ha némelly ige-gyök soktagúnak látszik is, az vagy a' gyöktag ismétlése, vagy összetétel által lesz azzá, vagy végre névszótul származott ige. Ismételt gyökű ige például a' *dságar dságr* ébred, görög. *ἐγείρω, ἐγρήγορα*; összetett ige: *ava-dhir* megvetni; származott ige: *kumár* játszani, a' *kumára* fiú-tul. De az egytaguságon kívül más szabály nem korlátozza a' gyököket; állhatnak egy hangbul, mint *i*, melly men-ni-t jelent, állhatnak sok hangbul, mint *szthá*, latin *sta-re*, görög *στάω*; *szkand*, latin *scand-o*.

A' névmási gyökökből felhozunk némellyeket, mivel utóbb is előfognak fordulni. Szorosan névmások: *ma*, miből accus. *mám* vagy *ma*, latin *me*, görög *ἐμέ, μέ*; *tva*, miből accus. *tvám* vagy *tvá*, dat. *té*, latin *tu te*, görög *σύ σέ*; *sza* (latin *hic*) görög *ό*; a' latin *i-s*-nek gyöke a' sz. *i*, melly előfordul az *ajam*, *ijam*, *adam* = is

*) Lásd Bopp : Vergleichende Grammatik, I. 194. stb.

ea id-ben, 's mellynek ragosai : *itasz* innen, *iha* itt, *iti* így, *idanim* most, *itara* e' másik, *ijat* ennyi stb. így a' latin *is*-nek szarmazékai : *ibi*, *inde* stb. Továbbá *ta* görög *τό*; *ja* görög *ό*, ebben : *jasz*, *já*, *jat* görög *ό*, *η*, *ο*; *ki* és *ka* latin *qui* és *qui*-s, *quae*, *quod* és *cu*-, miből *cujus*, *cui* stb.

Eredeti viszonyítók (praepositiók): *ati* latin *ad*; *adhi* föl; *anu* után, görög *ἀνά*; *antar* alatt, közbe, latin *inter*, így *antargam* németül untergehen, *interire*, veszni; *apa* görögül *ἀπό*, latin *ab*; *ava* ugyan az; *abhi* nál, hoz; *á* hoz, onnan, oda p. o. *szthá* = *sta* igével : *átisthámi* adsto; *ut* fel, mint *szthá*-val lesz : *ut-thá* (ut-szthá helyett) aufstehen; *upa* nál, hoz; *tirasz* latin *trans*; *ni* le, el; *nisz* ki; *pará* vissza, tul, görög *παρά*; *pári* körül, görög *περί*, latin *per* *purasz* és *pra* görög *πρώ*, latin *pro*; *prati* felé, vissza, görög *πρός*; sőt *ποτι* is; *vi* el; *szam* görög *σύν*, latin *cum*. (A' „szanszkrita” szó lett : *szam* és *kr* = *cre-o* bul, közbevett sz-szel, melly előtt az *m* *n*-né válik, így : *szanszkritas* = *concreatus*, a' „megtökélt” jelentésében. Mert a' magyar *tö* gyök az, mi a' finn *työ* munka, dolog, mű, *työ-huonet* műház, műhely, *työ-päivä* munka-nap; a' gyök nálunk igegyök is, mert *tö*-ből úgy lett *tökélni* mint *váj*-bul *vájkálni*. *Tökéletes* tehát annyi, mint megcsinált, befejezett, a' *tökélni*-tül, mint *becsületes*, *tiszteletes* stb. a' becsülni és tisztelni-tül. Egyébiránt a' magyar *tö* és finn *työ* közel állanak a' magyar *tev*, *tesz-em* és finn *teh-dä* szókhoz, azért van *tekélni*, *tekéletes* is, mit Horvát István sürgetett egyszer a' *tökélni*, *tökéletes* helyett).

*) Toldy Ferencz úr az idei, 1858-ki Uj M. Muzeum 59. lapján az *árja* és *áltaji* nevezetek ellen felhossa, hogy amazt jobb volna *ind-európainak*, ezt pedig *áltaji-európainak*, vagy még helyesben *szküthnek* nevezni. Szabatos nevet nem sikerült ugyan még kitalálni egyik számára sem : még is az egyik jobb a' másiknál, úgymond. Mert az *árja* nevezet csak a' mēd-perzsa népet illetheti, 's van *scytha* nyelvű nép, melly soha sem látta az *Áltajt*.

Épen azért, mert szabatos neveket nehéz kitalálni, 's mert az *ind-európai* név előítéletre szolgáltat okot a' németeknek, mint a' *scytha* név a' magyaroknak, tanácsos elhagyni azokat. — A' szanszkrit-véda nép is *árja*-nak nevezte magát; 's a' *scytha* név alá a' régi írók igen sokfélélt foglaltak. Még azon gondolat sem ajánlhatja nekünk ez utóbbit, hogy talán kelletőbbé teszi majd a' rokon nyelvek tanulását; mert a' magyar irodalom századok-tul fogva szerelmes abba, a' nélkül hogy vele sokat lendített volna. Az *árja* és *áltaji* nevezetek neutralisok, rövidek, 's félre nem érthetők; azért mi eze-
ket ajánljuk.

2) Világosabbá akarván tenni a' szanszkrit nyelvek gyökeinek mivoltát, azokat a' sémi nyelvekéivel állatja szemközt Bopp. Az árja *) gyökök, mint láttuk, egytagúak, de nincsenek bizonyos számú hangokhoz kötve: ellemben a' sémi gyökök határozott számú hangokból, t. i. három mássalhangzóból állanak 's azért kéttaguak, (az arabok három taguak). Azután az árja gyökök magánhangzóji gyökszerűek, azaz, okvetlen magánhangzóval járnak, melly magában nyelvtani idomot nem jelel: ellemben a' sémi gyökökhöz nem lehet a' magánhangzókat számítani, mivel ezek legott idomot fejeznek ki, p. o. *katal* tesz a' héberben ütött, *kôtél* ütő, *kátul* ütetett, nőnemben *ktál-áh*; *któl* ütni, melly példán látjuk, mennyire nem állományszerűek a' magánhangzók, mert majd az első, majd az utolsó tag veszitheti el; 's hogy azok fejezik ki a' k-t-l gyök jelentéseit, vagyis idomitják azt. Így nem jár az árja szógyök. Azért is, úgy itél Bopp, ha tetszik valamely nyelvfajt *hajlíthatónak* nevezni, a' sémit kellene annak mondani, mellyhöz képest az árja nyelvfaj csak *ragozható*. Ő tehát így osztályozza a' nyelveket: *egytagu nyelvekre*, millyen a' sinai, mellynek nincsen nyelvtana, mivel a' szók semmiféle összetételt nem tőrnek el, hanem mind gyökszó, 's az marad is; *összethető nyelvekre* (ragozható ny.), mellyek a' gyökhöz más szókat ragasztanak, 's ezek által eszközlik a' származást, és ragozást, mit ejtegetésnek és hajtogatásnak neveznek, — ezekhez tartoznak az árja (és áltaji) nyelvek; végre *hajlítható nyelvekre*, mellyek a' gyökök hangzóbeli változásai által is kifejezik a' szóidomokat; illyenek csak a' sémi nyelvek.

3) A' szanszkrit nyelvtan-írók az ige-gyököket, a' jellemző idők *) szerint, tíz osztályra osztják el, mellyek jellemei a' rokon nyelvekben is láthatók. Az osztályok sajátosságai ezek: Az *első osztály* a' gyök és személyi ragok között *a-t* teszen, 's *meggunázza* (lásd a' 187. lapot), ha lehet, a' gyök-magánhangzót; mert hangtorlat előtt, valamint hosszú *i* is *û-n* a' gyök elején vagy beljében, nincsen helye a' gunának, vagy hangöregbülésnek; az *a* pedig nem is fogadhatja el. P. o. a' *budh*, tud, gyök jelentő módjának jelenje: *bô-*

*) A' szanszkrit nyelvtan az időket és módokat egybefoglalván, az első *négyet*, úgymint: praesenst, modus potentialist, imperativust, és az egyidomu előragos multat *jellemzőknek* nevezi; a' többi hatot: a' sokidomu előragos multat, a' kettőzött multat, participalis jövőt, precativumot, auxiliar futurumot, és conditionalist pedig *közönségeseknek* nevezi.

dhâmi, *bôdhaszi*, *bôdhati* tudok tudsz tud stb. A' *budh* gyök gunássá lett, így: (baudh) *bôdh*, ehhez járt az osztályt jellemző *a*, lett: *bôdha*, 's ezután jönnek a' személyi ragok: *mi szi ti*, mellyek elseje előtt az *a* meg is nyulik. A' hangsúly az első szótagon van. — Ezen osztályhoz mintegy 1000 gyök tartozik, tehát fele a' nyelvnek.

A' *hatodik osztály* is *a*-t teszen a' gyök és személyi ragok közzé, de nem gunázza a' gyök-magán-hangzót, 's a' hangsúlyt is nem az első tagra, hanem az osztály jellemére az *a*-ra veszi. Ehhez 150 gyök tartozik. P. o. *tud* üt, az osztály jellemével és személyi ragokkal lesz: *tudâmi*, *tudaszi*, *tudati* ütök ütsz üt.

A' görögben az első osztály jellemét viselik magokon a' *λείπ-ο-μεν*, *φεύγ-ο-μεν* féle igék (az egyes számban az osztálybeli *a=ο* nem tűnhetik ki, mivel ott a' személyi ragokkal olvad össze, mert *λείπ-ω* lett: *λείπ-ο-μι*-bül). Ezek gyökei: *λιπ*, *φυγ* fölveszik a' gunát, 's lesznek *λείπ*, *φευγ*, az osztály jellemével és személyi ragokkal: *λείπ-ο-μεν*, *λείπ-ε-τε* *λείπ-ο-νσι* (*λείπουσιν*), szkr. (rics=*λιπ*) récs-â-masz, récs-a-tha, récs-a-nti, vagy a' *budh* gyöktől: *bôdh-â-masz*, *bôdh-a-tha*, *bôdh-a-nti*. *) — Latinban a' harmadik conjugatio viseli magán ez osztály jellemét: így: *leg-i-mus*, *leg-i-tis*, *leg-u-nt*, *leg-a-nti-bul*. — A' *hatodik osztály* fölveszen néha orrbetűt, mint *lump-a-ti* tör, hasít, *vind-a-ti* talál, a' *lup* és *vid-tül*. Latinban ilyenek: *rump-i-t* (szkr. *lump-a-ti*), *find-i-t*, *scind-i-t*, *tund-i-t*, a' *rup-*, *fid-*, *scid-*, *tud-* gyökökbül. A' görögben *hatodik osztálybeli* a' *γλίχ-ο-μαι*, mert benne nincsen hangöregbülés. — A' latin nyelv nem isméri ugyan a' gunát, de helyette megnyújtja a' gyök-magánhangzót. Ebbül fejt meg Bopp a' *dúc-i-t*, *díc-i-t*, *fid-i-t* hosszait a' *dux dúcis*, *judex judícis*, *fides* rövidének ellenében. Görögben is vannak ilyenek, p. o. *τριβω*, *θλίβω*, *φρύγω* első tagjai hosszúak, ellenben *ετριβην*, *τριβήσομαι*, *τριβάς*, *εθλίβην*, *εφρύγην* szóokban rövid az *i* és *v*.

A' *negyedik osztály*, melly mintegy 130 gyököt foglal magában, *ja* tagot vesz a' gyökhöz, melly rendszerint változatlan marad, 's a' hangsúllyal bír. Megegyez a' szenvedő idommal, mellynek képzője szintén *ja*, csakhogy a' szenvedő ezen képzőre teszi a'

*) A' 188-dik lap második és harmadik sorában felültrül a' *budh* egyes számbeli-2 és 3. személye hibásan áll *bôdhâsi* *bôdhâti* a' *bôdhaszi*, *bôdhati* helyett. Lejebb a' 16. sorban áll *λείπο*, *λείπω* helyett.

hangsulyt. P. o. *çucs* tiszta lenni *naç* vesz : (görögben *νέκ-υς* holt, latinban *nec-are*), *kup* haragszik, az osztály jellemével lesznek : *çucs-ja-ti*, *naç-ja-ti*, *kup-ja-ti*. — A' görögben az osztály-jellemű *j* bötti vagy a' gyök mássalhangzójához hasonult, vagy *ε*-re meg *ζ*-re változott. Innen az igék mint : *βάλλω*, *πάλλω*, *ἄλλομαι*, *πράσσω*, *φρίσσω*, *λίσσομαι*, *ὠθέω* ('s olyan *έω*-s igék, mellyek a' közönséges időkben elveszítik az *έ* t); *βύζω*, *βλύζω*, *βρίζω* stb. tartoznak ezen osztályhoz. Curtius ezeket *i-* s igéknek nevezi nagyon helyesen; (lásd ennek görög nyelvtanában a' 250—235. §-át Kiss fordításában is). Latinban a' *fug-i-o*, *cup-i-o*, *sap-i-o*, *cap-i-o*-féle igék a' 3-dik conjugatióbul, teszik ezen osztályt.

A' tizedik osztály jelleme *aja*, mellynél fogva megegyez a' cselekedtető igékkel, 's igen számos, mert sok névtől származott igét foglal magában. Az öregbülhető magánhangzók egyes mássalhangzó előtt gunásokká lesznek, mint véghangzók, vriddhi öregbülést vesznek föl. P. o. *csur* lop, *jáv* tartóztat, *grász* elnyel, gyökökből lesznek : *csôr-aja-ti*, *jáv-aja-ti*, *grász-aja-ti*. — Ezen osztályhoz tartoznak a' latin 1-ső 2. és 4-dik conjugatióbeli igék, a' mellyek hosszú a e i-jök az eredeti *aja* jellemből támadtak. Görögben az *άζω* (= *αζω*), *άω έω*, *όω* (*αζω*, *εζω*, *οζω*) igék tartoznak ide.

Ezen négy osztály teszi mintegy az első szanszkr. conjugatiót, megelőlet a' görög *ω*-ra végződőnek. A' többi hat osztály a' másik conjugatio, melly a' görög *μ*-igéknek felel meg. Ebbe tartoznak 1) azon igék, mellyek a' személyi ragokat közvetlen a' gyökhöz teszik, mint a' görög *φημί*, *είμι*, *δίδωμι*, vagyis a' *második*, *harmadik* és *hetedik* osztálybeliek; 2) azon igék, mellyek a' gyök és személyi ragok közzé *nu* vagy *u*-t tesznek, mint a' görög *δείκ-νυ-μι*, *τάν-νυ-μι*, vagyis az *ötödik* és *nyolczadik* osztálybeliek; 3) végre a' *kilenczedik* osztály ná, és nehéz ragok (*vasz*, *thasz*, *tasz*, *masz*, *tha*, *anti* lásd a' 178. lapot) előtt *ní*, vagy *n* jellemet veszen föl, mint a' görög *δάμ-νν-μι*, azaz *δά-νν-μι* *δάμ-να-μεν*. Tehát:

A' *második* osztály, melly mintegy 70 gyökből áll, gunázza a' gyökhangzót, p. o. *vid* görög *ιδ*, tud-bul : *véd-mi*, *vét-szi*, *vét-ti*, *vid-masz* stb. Ragoztuk az *i* gyök jelenjét a' megfelelő görög igével a' 177-dik lapon. Legyen más példa a' rendhagyó *sum* ige, szkr. *asz* :

asz-mi	ἐσ-μί vagy εἶ-μι	sum
a-szi (asz-szi)	ἐσ-σί	es
asz-ti	ἐσ-τί	est
—	—	—
szvasz	—	—
szthasz	ἐσ-τόν	—
sztasz	ἐσ-τόν	—
—	—	—
szmasz	ἐσ-μέν	sumus
stha	ἐσ-τέ	estis
szanti	εἶ-σι	sunt.

Latinban ezen osztály igéji többnyire az első osztályba esnek ; csak az *edo* eszem, tartotta meg némelly nyomát az ősi állapotnak az *es-t*, és *es-tis*-ben, különben : *edo*, *edis*, *edit*, *edimus* stb.

A' *harmadik osztály* csak 20 igét foglal magában, melyek mássalhangzóval kezdődnek, 's kettőzik ezen előhangot a' magánhangzóval együtt, p. o. *dā* adni, *dhā* tenni, *bhri* vinni stb. *dadā*-mi, *dadhā*-mi, *bibarmi*. Illyenek a' megfelelő görögök is : *δω*, *θη*, *σα* mint : *δίδωμι*, *τίθημι*, *ἵστημι* stb. Latinban a' *sisto*, *bibo*, *gigno*-félék tartoznak ide.

A' *hetedik osztály*, melyben 25 ige van, mássalhangzóval végződik, melly elibe, a' könnyű ragok előtt *na*-t, a' nehéz ragok előtt *n*-t szúr, p. o. *juds* kötni, *bhid* és *eshid* hasítani-bul lesznek :

junadsmi	bhinadmi	eshinadmi
junaksi	bhinatszi	eshinatszi
junakti	bhinatti	eshinatti
—	—	—
jundsvasz	bhindvasz	eshindvasz
junkthasz	bhintthasz	eshinthasz
junktasz	bhinttasz	eshinttasz
—	—	—

jundsmasz stb. bhindmasz stb. eshindmasz stb.

A' latin az ide tartozó igéket, egy magánhangzót tevén hozzájok, a' hatodik osztályba helyezte, így : *jung-i-mus* (*jung-mus* = *jundszmasz* helyett), *find-i-mus*, *scind-i-mus* stb. A' görögben a'

λαβ, λιπ, μαθ-féle gyökök két osztály jellemet vettek fel, mint : λαμβάνω, λιμπάνω, μανθάνω, melyekben a' gyök utóhangja előtt van az n (m, az ajakbötü miatt), 's utána av.

Az ötödik osztály, mely körülbelül 30 gyököt foglal magában, nu-t teszen a' gyökhöz, 's azt a' könnyü ragok előtt gunázza, p. o. csi gyűjteni, csak tehetni, tudni-bul, lesznek: csinômi, csinôsi, csinôti; csinuvasz stb. çaknômi, çaknôsi, çaknôti, çaknuvasz stb. Görögben ilyenfélék στόρ-νῦ-μι, στόρ-νῦ-μες; melyek az n-et meg is kettőzik, mint τίννυμα, ζέννυμι, ζώννυμι, ῥώννυμι, σερώννυμι, χρώννυμι; a' πετ-ά-νῦ-μι és σχεδ-ά-νῦ-μι-ben az α csak kötőhang.

A' nyolczadik osztály csak u-t teszen a' gyökhöz, melyet gunáz a' könnyü ragok előtt. Csak 10 gyök tartozik ide. P. o. tan kinyújtani, ten-d-o, sztr szórni-bül lesznek: tanômi, tanuvasz; sztrnômi, sztrnumasz. Görögben ilyenek a' τάν-ν-μαι, ἄν-ν-μαι, γάν-ν-μαι, ὀλλνμαι, ὀλννμαι.

A' kilenczedik osztály, mely mintegy 52 gyököt foglal magában, a' könnyü ragok elibe nâ-t, a' nehezek elibe nî-t teszen, p. o. ju kötni: junâmi, junâsi, junâti; junîvasz stb. Görögben a' jellemző a o, ε-re-is változik, mint δάκ-νε-μεν, δάκ-νε-τε. Ide tartoznak a' latin sterno-félék, ster-ni-s, ster-ni-t, ster-ni-mus stb.

4. A' gyökök külfömbféle alkotásának kitüntetésére szolgálhatnak következő példák.

Magánhangzóra végződők: Gâ 3. *) menni, tehát gagâmi megyek, ó felnémet gân megyek, gör. βη: βίβημι. — dhâ 3. tenni, dadhâmi, vi-dhâ csinálni, zendben dadhanm teremtek, ó száz dô-m = ich thue, gör. θη: τίθημι. — dsnâ tudni, gör. γρω: γρω-θι, iat. gna-rus, nosco, nôvi, gnosco, gnôvi-bul, mely megvan még a' co gnosco-ban; szláv szna, ó felnémet knâ, ir-knâ-ta = er kannte, irlandul gnîa = knowledge = kenntniss. — vâ fûni, gót vô, szlav. vje-ja-ti = wehen, vje-tru szél. — szthâ állani, zend hisztaiti, gör. ἵστησι, lat. sto, szláv. sztati = állani stb. — çvi nôni, a' latin. crê, a' crê-vi, crê-tum-ban, a' cri-nek gunája (szanszkr. çvi), mely a' crînis haj-ban hosszú. — szmî nevetni, szláv. szmje, a' szme-ja-ti-ban, angolul smile; szanszkr. vi-szmî bámulni, innen a' latin mîrus, mint pû-rus a' szanszkr. pû tisztítani-tul. — prî örvendeztetni, szeretni, zend frî-nâ-mi, gót frijô szeretek, szláv. pri-ja-ti gondos-

*) A' szám az osztályt jelenti.

kodni, *pri-ja-teli* barát, gör. *φιλ*, a' *φλι*-nek áttétele, talán a' latin *pius prius* = sz. *prijasz* szerető helyett. — *çi* fekvünni, mibül *çetê* fekszik, alszik, zend *çaitê*, gör. *κειται*, lat. *quiê*: *quiê-vi*, *quiê-tum*, gót. *heiva* (ház, fekvő hely) a' *heiva frauja* házi ur összetett szóban. — *dru* 1. futni, tehát *dravâmi* futok, gör. *δρέμω* ἔδραμον, *δέδρομα*. — *cru* (kru) 5. hallani, gör. *κλυ*, lat. *clu*, gót. *hliu*-ma fül, mint halló; ó felnémet *hlû-t* = laut = gehört, *hlû-ti* der laut. A' cselekedtető *çrav-ajâ-mi* hallatok, a' latinban *clamo*, szlávban *szlav-i-ti* dicsérni. — *plu* úszni, folyni, lat. *plu-i-t*, *flu-i-t*, gör. *πλυ*: *πλέω* = szkr. *plávâ-mi*; *πλεύσομαι*, szláv. *pluti*. — *pû* 9. tisztítani, *punâ-mi* tisztítok, lat. *pû-rus*, *putare*, — *lû* 9. hasítani, elvágni, gör. *λῦ*, *λυ*, lat. *so-lvo*. — *bhû* 1. lenni, lat. *fu*, gör. *φν*, gót *bau-a* lakom = szkr. *bhav-â-mi*, ó felném. *pi-m*, *bi-m*, ich bin stb.

Mássalhangzóra végződő gyökök: Hosszu gyökhangzók igen gyéren fordulnak elő mássalhangzós utóhang előtt, 's azok sem látszanak eredetieknek. Leggyakoribb az *a* gyökhangzó, mint: *ad* 2. enni, gót *at* (ita eszik, *at* evék, *etum* = gegessen), szláv. *jad*, gör. *ἐδ*, lat. *ed*, litván *êdmi* = szankr. *admi*. — *an* 2. fűni, gót *an* az *us-an-an* = aushauchen szóban, gör. *ἄν-ε-μος*, lat. *an-i-mus*, anima. — *asz* 2. lenni, zend *asz*, *asz-ti* = er ist, gör. *ἐς*, lat. *es*, gót *is*, szláv. *jesz*. — *szacs* követni, litván *szek*, lat. *sec* (sequor, sequitur, *sec-u-tus*), gör. *ἐπ*. A' gót *szôkja* = ich suche, kapcsolatban lehet a' szkr. cselekedtető *szacs-jâmi*val. *) — *bandh* 9. kötni, zend *band*, gót. *band* (binda, band, bandum), gör. *πιθ*, lat. *fid*; tehát a' görög *πειθω* és a' latin *fido* a' szkr. *bandh*-al áll kapcsolatban, mint a' *πυθ* (*πυνθάρουμι*) a' szkr. *budh* tudni (bôdhâmi tudok), a' *παθ* (*πάσχω*) a' szkr. *bâdh* kinozni-val. — *krand* 6. sírni, gót *grêt*. A' pesti németsejben a' *krantig* szó tartozik ide, mint szanszkrit óság, p. o. „das kind is *krantig* = a' gyermek mindig sírhatna.“

Továbbá: *bhrâds* fényleni, gör. *φλεγ*. *φλέγ-μα*, lat. *flam*-ma *flag*-ma; *flag-ro* elvesztett *flagrus*-tul. — *rads* 1. uralkodni, fényleni, mibül szkr. *râdsan* a' király, zend *rasz*, lat. *rego*, gót *rag-inô* = regino; *reik-s* = rika = fürst. — *sztigh* 5. szállani = steigen,

*) A' magyar követni és követelni hasonló viszonyban van egymáshoz, millyenben az *ich suche*, gót *sôkja* van a' *szacs*, *sec*-hez.

gót, *stig* (*steiga, staig, stigum*), gör. *στιγ, ἔστιγχορ*, litvan. *sztaiğıosz* = sietek. — *diç* = dik 6. lat. *dic, dicere*, gót *ga-tich* anzeigen. *iks* 1. látni, elfajultja az *aks*-nak, miből *aksa, aksi* = *oc-u-lus, aug-e*, gör. *ὀπ*, mint *ὀφθαλμος* = *ἵππος* és *equus*, szkr. *açvasz*; a' gót *sahv* = sehen (*sailhva, sahv, sêhvum*) talám viszonyítóval egybeforrt törzs, mint a' szkr. *szam-iks* = sehen, miszerint tehát *ahv* (akv) volna igazi gyöke. — *dsiv* 1. élni, ó porosz *giv-a-szi*, szkr. *dsin-a-szi* = du lebst, gót *qviu-s qviva*, lat. *vivo*, gvido helyett, mint *nosco, gnosco* h. gör. *βίος, γίος* helyett — *szév* 1. tisztelni; gör. *σεβ, σεβεται* = széváté stb.

Bopp felosztása szerint a' szanszkrit nyelv gyökei vagy *ige-gyökök*, vagy *névmási* gyökök. Azok a' névszókat és igeszókat foglalják magokban; ezek a' névmásokon kívül az eredeti viszonyítókat is. Ezen felosztás annyira természetszerű, hogy az áltaji nyelvekre is tökéletesen reá illik. Nálunk is a' *név-* és *ige-gyökök* különböznek a' *viszonyítók*-tul (névmások és szorosán vett viszonyítóktul) leginkább azért, hogy az utóbbiakból telik ki a' nyelvvidom mint az árja nyelvekben. —

Bopp nyelvosztályozása az összetétel fogalmán sarkallik, mert szerinte a' nyelvek vagy engednek összetételt vagy nem; az összetételen a' névmási gyökök (általában a' viszonyítók) hozzájárulását értvén a' *név-* és *ige-gyökökhöz*. Ennélfogva három nyelvfajt fogad el Bopp: az *egytagu nyelvekét*, millyen a' sinai; azon nyelvekét, mellyekben *összetétel után lesz a' szó-idomítás*, tehát a' *ragozható nyelvekét*, millyenek az árja és áltaji nyelvek; 's azon nyelvekét, mellyek a' gyökeik hangzóji által fejezik ki a' szóidomítást, tehát a' *hajlítható nyelvekét*, millyenek csak a' sémieiek. — De az összetétel vagy ragozhatás fogalma a' sémi nyelvekre is terjed, mert azok is ragasztják a' személyi névmásokat mind a' névszókhoz, mind az igékhez. Még úgy sem állana a' különbség, ha a' *képzők* fogalmát emelnők ki, mellyet a' német nyelvtudomány nem eléggé ragad meg, 's mondanók: az árja és áltaji nyelvek mind a' képzőket mind a' ragokat kívül teszik a' szógyökökhöz, ellemben a' sémi nyelvek a' képzőket a' gyökön belül a' magánhangzók változásai 's mássalhangzók kettőzése vagy beszúrása által pótolják, és csak a' ragokat teszik kívül a' gyökökhöz; mondom, még ezen különb-

ség sem állana, mert a' sémi nyelvek, a' gyökök belső változásain felül, képzőket is alkalmaznak, mellyek nem viszonyi ragok, p. o. a' nőnemű, az elvont névi jelentésű képzőket stb. — Azután bizony ragozhatók az áfrikai és amerikai nyelvek is; a' ragozhatóság magában nem lehet tehát osztályozási alap. 'S mi csak azért emlegetjük annyiszor a' nyelvosztályozást, hogy annak elégtelenségét kitüntessük, egy úttal a' külföldi előítéletet is megrójjuk, melly a' nyelvek tökéletességét önkény, nem tárgyi kényszerűség szerint határozza meg, 's a' népek egymáson uralkodását nyelveik által is helyesli; melly vád azomban legkevesebbé sem érheti Boppot. A' nyelvtudósok másoknak engedhetik által az Isten tanácsainak hirdetését, 's az isteni gondviselés szabályozását! Egyébiránt abbéli elbizakodást megczáfolja a' szanszkrit népek ind története. Legtökéletesebb, úgy mondják, a' szanszkrit nyelv: 's van-e' az emberiség eszményét inkább eltaposó rendszer és tudomány annál, mellyet a' szanszkrit nép talált ki 's őriz meg! van-e lelkileg nyomorultabb nép a' földkerekségen a' szanszkritnél!

Az áltaji és árja nyelvek, a' ragozásra nézve, nem különböznek egymástul. De ezen nemleges sajátágukon kívül igenlegösen is megegyeznek sokban. Van sok közös nyelvanyaguk, mellyet korántsem lehet külső érintkezésből származtatni. Ilyen a' névmások, mint az első személy: finn *minä*, én, többesben *me* vagy *myö*, magyar *mű*, *mi*, *mink*, szanszkr. *ma*, latin *me*, görög *με*; — a' második személy: finn *sinä* (szinä), többesben *te* vagy *työ*, magyar *te*, *tü*, *tí*, *ték*, szanzkr. *tva*, dativus *tē*, latin *tu te*, görög *σέ*, *σέ*; — mutató névmás: finn *se*, magyar *az ez*, szanszkr. *sza*, gör. *ὅ*, *ὅς*, latin *is*; finn *tä-ma*, *tuo* ez az, magyar *té-to*, görög *τό*, szanszkr. *ta*, lat. (is)*te*, (is)*ta*, (is)*tu*-d; természetesen a' szanszkr. *i*-nek származottjai, mint: *ítasz* innen, *íha* itt, *íti* így, *íjat* ennyi, — szinte hasonmásai a' magyar *ez* származottjainak, az *innen*, *itt*, *így*, *ennyi* stb.-nek; — kérdő névmás: finn *ku*, és *ken*, magyar *ki*, szanszkr. *kim*, *ka-sz*, latin *qui-s*, görög *τίς*; — visszavivő névmás: finn *jo*, szanszkr. *ja-sz*, görög *ὅς* stb. Mi csuda már, az árja és áltaji nyelvfajban egyképen esvén a' ragozás, t. i. a' gyök vagy törzshöz tétetvén a' ragok, mellyek a' személyi és mutató névmásokból kerülnek ki, hogy, azon nyelvek e' tekintetből annyira egyeznek? 'S van még más közös, vagy legalább igen közösnek látszó nyelvanyaguk is, mellyből hadd lássunk egyet kettőt.

<i>Szanszkr.</i>	<i>Magyar</i>	<i>Finn.</i>
vā	fűv	puh
plu	folly	vuo
crū	hall	kuul
pū	pusz-t(a)	puh-t
bhū	val	ol
bhā	fénylik	paist
bhī	fél	pelj
dhā	tev-ő	teh-dä
çu, cumulus	hal-om	kang-as
çi, <i>xei-rai</i>	hál	—
ad	esz-ik	syö
arja	ér	arv
vara	vál-aszt	valit
mā	mér	määrä
szu	syndy	szül
szuta	syndyny	szülött
dā	ad	ant
lū	{olv-ad	sul,
	{olv-as	luk
pinds	füst, fest	pain
		stb. stb.

Ezek nagyobb részint, mint *vā*, *plu*, *crū*, *pū*, *bhū*, *bhā*, *bhī*, *dhā*, *çi*, *çu* a' magyar és finn megfelelőjükhöz képest, mellyek mássalhangzóra végződnek, egyszerűebbek egy képzővel, 's annál fogva itt és ott egyaránt eredetiek, azaz közös eredetből származók, nem pedig „adás-vevés útján támadt közösségek,” mint Toldy úr vélekedik az idei Uj Magyar Muzeum 17. lapján. A' felhozott névmások, mint nyelvény és nyelvidom, a' nyelvek legeredetiebb vagyónához tartoznak, melly a' nyelvekkel együtt nőtt és idomult, 's nem kerülhetett adás-vevés útján egyik kész nyelvből a' másikba. Mert mikor a' népek mint ilyenek kezdtek közlekedni egymással, nyelveik már meglettek vala, mint önmagok is.

Külömbiséget teszünk tehát azon szók között, mellyek valamely nyelv eredeti szótárához tartoznak, jóllehet két nyelvfajon keresztül vonuljanak is, 's a' vendégszók közt, mellyekben történeti adatok rejlenek. Nem is könnyű mindég meghatározni, mellyik

szó vendég-szó. Például a' *név* szó. Ez szanszkritban *nāma*, görögben *ὄνομα* latinban *nōmen*, góthban *nāma*, az új szkandináv nyelvekben *navn* és *namn*, új felnémetben *name*, oroszban *им* stb. A' mi nyelveinkben így találjuk: magyarul *név*, finnül és esztül *nimi*, szürjänül *nim*, votjákul *nim*, szamojédul *nim* és *nep*, osztyákul *nem*, vogulul *nām*, éjszak lappul *nalma*, többesben *namak*, svéd lappul *nam*, mordvinül *līm*, eseremisziül *līm*.

Azután a' *szász* szó. Ez a' szanszkritban *ṣata*, eredetileg *kata*, melly a' latin *centum*, a' görög *κόστος*, és a' germán *hundert* szóban látszik meg. Az újabb *ṣata* meg van a' zend *ṣata*, és ujjperzsa *szad*-ban. Nyelveinkben így van ez: magyarul *száz*, finnül *szata*, esztül *szada*, osztyákul *szót*, *szát*, lappul *csuotte*, eseremisziül *süüdä*, szürjänül *szjo*, votjákul *szju*, csuvaszul *szjur*, vogulul *szat*, szamojédul *tot* és *ton*, *jur*, *jir* és *tyüsz*, törökül *juz*, tatárul *gyusz*, jakutul *szüsz*, vesd össze a' M. Nyelvészet I. 243. lapját.

Következzék a' *só* szó. A' külföldi nyelvészek azzal dicsékednek, hogy az áltaji míveletlenebb népek az árjaiaktul vették a' sót nevestül, addiglan *sajtalan*, *sótalan* étellel élvén, mert, úgy-mondanak, görögül *ἄλς*, latinul *sal*, gótul *salt*, új szkandinávul *salte*, oroszul *szol* stb. az eredetiek; a' *só* stb. pedig kölcsönvétel. De ha tudnák, hogy a' magyarban a' *só*, *sava* és *savanyu* nyilván egytörzsűek, nyilvánban, mint a' german *salz* és *sauer*, 's hogy 'a *sauerampfer*, *rumex acetosa*, magyarban *sóska*, nem állítanak olly bizton a' kölcsönvételt. Mellettök látszik szólni a' finn *suola*, melly nagyon szít a' szláv-orosz *sol*hoz, és melly a' *hapame* = *savanyu* szóval nincs kapcsolatban. De gyanítom a' finneknél is saját szó lehetett a' *só*-ra, melly hangjával hasonlítván a' *sol*-hoz, az idegen *suola*-nak engedett helyet, ha csakugyan idegen az. Egyébíránt föltetszik a' finn *suolakka* vagy *suolaket* azaz *sóska*. Minthogy a' magyar *só* és *sóska* egészen úgy viszonylanak egymáshoz, mint a' finn *suola*, és *suolakka* vagy *suolaket*; 's minthogy 'a *rumex acetosa* svédben *ängsyrä*, oroszban *scsavel*, tehát a' *suolakka*, *suolaket* eredeti finn szó: ez legalább annyit ér, hogy gyöngítheti a' *suola* szó idegen voltát. Ha pedig tovább megyünk, 's azt látjuk, hogy az *l* a' finn *suola*-ban, felváltója a' magyar *v*-nek, 's a' *suola* igazán *sava*, ha látjuk, hogy ujjgurul *sur* a' sós víz és sóforrás, vogulul *süh* a' *só* és *säum* *savanyu*; hogy szürjänül a' *só* *szó*, osztyákul *szat*, szamojédul *szér*, valamint *szir* *savanyu*, hogy törökül tatárul *tuz*

a' só, *tuzla* a' sóér, sóforrás : szinte megfordíthatjuk a' kérdést, ha nem vették-e az európai árják az áltajiaktul ezen szót? A' kérdés megfordítása annál inkább látszik helyén lenni, ha tudjuk, hogy a' *sal* szó nincs is meg a' szanszkritban. Egyébiránt a' só sava, sűr, säh-säum, szér-szir, olly eredetiségre mutatnak, mint a' török-tatár *tuz* só és *toz* por, mellyek azt jelentik nekünk, hogy Fel-ázsiaiban a' sós tavak kiszáradta után összeseprik (mint port) a' sót, legyen az bár *széksó* is. Innen magyarázható, hogy a' voguloknál a' tenger, tehát sós víz, *száris*, az osztyákoknál *szórety*. Nálunk is a' só és *tó*, a' törököknél *tuz* és *szu* közel járnak egymáshoz. — Ha a' só és tenger nevét a' görögök talán az áltaji népektől vették, nem vehették-e a' legnagyobb *halnak* (a' közfelfogás szerint a' *czet* csak hal) nevét is azoktul? Lássuk.

A' *balæna*, görögül *γάλη*, *γάλαυα*; a' szkandináv nyelvekben *hval* (hvalfisk), a' németben *wall*-fisch. Ha hozzávesszük, hogy a' norvég lappban az *falész*, többesben *fálak*, a' finnben *valas*, *valkaat* : úgy látszik, hogy egy forrásbul fakadtak ezen szók 's hogy forrásuk árja nyelvbeli. Azomban érdemes kérdezni, honnan kerülhetett elő a' *hval*, *wall*, *gal*, *bal* szó? Az ős árják nem laktak tenger mellett, mint Lottner mondja idézett helyen a' 23. lapon : „Wie es scheint, haben die Indogermanen ihre ältesten wohnsitze nicht am meere gehabt; wenigstens finden sich keine gemeinschaftlichen namen desselben in allen sprachen.“ A' Földközi tengerhez érvén a' görögök és mások, ott látnak vala nagy halakat, mellyeket *ῥήτος*-nek neveztek el, de *hval*-okat nem láthattak ott; azok híre csak az éjszaki tengerről juthatott a' görögök és latinokhoz. Úgyde éjszak felül a' legősiebb időktől fogva áltaji népek választják el a' jeges tengertől; nagy hihetőség tehát, hogy az áltajiaktul vették az állatot és nevet. A' szkandináv nyelvekben *hval* ezen állat neve : úgy de a' lapp nyelvben *kval*, *kvel* a' hal; a' szamojédben *hále* a' hal és *hálei* czethal, azaz nagyhal, haleji helyett, mint *láta*, finnül *lauta* lót-cza, *látaja* nagy pad. A' *hal* név megvan minden áltaji nyelvben, p. o. finnben *hala*, osztyákban, vogulban *kul* stb. török, tatár, jakutban *bál*-ik, *bal*-ik *). Ezen *kval*, *kal*,

*) *Balíklava* hal-tartó, és a krimi kikötő : *Balaklava*, mellyet az utolsó háboru alatt eleget hallottunk emlegetni. *Balaklava* tehát halas helyet, hal-tartót jelent.

hal, *bal* névből lett a' szkandináv *hval*, mit nem értvén a' szkan-
dináv nép, hozzá tette magyarázásképp a' maga *fisk* szót, így
hval-fisk = wallfisch; lett továbbá a' *bal*-aena, *φάλη* vagy
φάλη-αινα; mint az áltaji fájban is a' déliebb török-tatároknál
a' *bal*-ik = hal. Hogy most a' lappban *falész*, a' finnben *va-*
las a' czethal, az úgy lett, mert ősi sajátukat idegen uralko-
dók szájából vették vissza, — minek több példája van a' nyel-
vekben. A' mi *czet-halunk* összetétel, melynek első, idegen, ré-
szét úgy magyarázzuk, mint a' szkandinávok, kik meg a' *hval*-t
nem értették. De hol vettük mi a' *czet* szót? Nyilván a' vulgáta
szövegéből, mely Máté 12. 46. versének elején levő eme' görög
szókat; *ὥσπερ γὰρ ἦν ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας*
καὶ τρεῖς νύκτας így fordítja: Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti
tribus diebus et tribus noctibus. Innen van, hogy a' régi biblia-
fordítás így adja ezt magyarul: „Mert miként Jónás volt a' *czet*nek
hasában három nappal és három éjjel.“ Így mondják alkalmasint
ez állatot az oroszban is, mert a' mordvin fordításban olvassuk ezen
helyet: „Neszak koda iona unlesz *kítan* potszo kolmo csit i holmo
vet,“ s a' szürjän fordításban, „Küdzi vöd völi iona *kít* kinöm pics-
kin (beljében) kujm lun i kujm vöj.“ A' *kít* szó az oroszban is az uj
görögösen ejtett *κῆτος*.

Ezen itt elég hosszasan előadott négy szót, melyik nyelv
sajátságához számítsuk? A' *név* és *száz* olyan kifejezések, melyek
nélkül valamennyire művelődő népek sehogy sem lehetnek el:
azt gondoljuk-e, hogy a' számos áltaji nyelv mind az árjaktul
vette? A' szkr. *nāma*-t a' *dsnā*, *gsnā*, (*gno*-sco, *know*, *ken*-nen) gyök-
ből lehet származtatni; az áltaji nyelvekben a' *nabma*, *nam*, *näm*,
nem, *nep*, *név*, *nim* szónak megfejtési kulcsára nem találunk. Le-
hetséges hát, hogy vendégszók ezek, de nagyon nem hihető. — A'
çata, *száz* szóra a' szkr. nyelv sem tud fejtési kulcsot; azt olyan
közös eredetinek kell tartani, millyenek a' névmások s általában
a' számnevek. — A' *sóra* nézve történeti pör támadhat, hogy kié.
Igen sokat hozhatunk fel áltajisága mellett, legerősebbet azt, hogy
sava és *savanyu* együtt van nálunk. Mert az ízest, sóst, savanyút
egynek veszi az eredeti felfogás; azért az amerikai dakota is *szku-*
ja-nak nevezi a' sóst, savanyút és ízest. Végre a' *bał*, *φαλ*, *hval*
gyököt a' mi nyelveink magyarázzák meg mind szófejtésileg mind
földiratilag; én legalább ez ideig jobb magyarázatot nem találok.

Nem tud-e Pott vagy más többet és jobbat, az ismételten előttem. — A' négy szó igen sokat beszél tehát nekünk, ha nem dönt is.

Ujra is meggyőződünk, hogy a' történelem előtti kort két részre vagyunk kénytelenek elosztani, a' *kezdetleges korra*, melyben az emberiség, legalább az árja, áltaji és sémi ősökre nézve, közös forrásból származék, mely alatt a' nyelv osztatlan egy és minden fajbeliség nélkül növekedett; 's az *eloszlás korára*, melyben az addiglan egységes emberiség megoszlik, 's külön csoportokban él vala igen sokáig, míg meglettek az árja, áltaji és sémi nyelvfajok, melyek azóta nem veszithették el fajbeliségöket. Ezen oszlás kora után következék az egymásra hatás kora, mely a' történelmi korba fut ki; 's nekünk csak ez utolsórul lehet történeti tudásunk. De az oszlás korában az árja nyelvfaj úgy alakult, hogy három szónemet fejtett ki, 's a' ragok uralkodása a' gyökökön törvénné lett; 's alakult az áltaji nyelfaj is úgy, hogy a' szógyökök a' maganhangzóik szerint tettek külön külön sort, ez által fejezván ki a' szók belső különbségeit, melyeket az árja faj a' szónembe helyezett, — minek az lön szükséges következése, hogy az áltaji nyelvek a' ragokat a' gyökökhöz alkalmaztatják, s' nem azok uralkodnak ezeken. Egy másik fő különbség az árja és áltaji nyelvfajok közt az, hogy az első a' visszavivő és kérdő névmások által nem különbözteti meg a' személyt a' dologtól, ellemben az áltaji nyelvfaj megkülönbözteti a' személyt a' dologtól.

IV. Történeti pillantat az árja népek földirati terjeszkedésére.

Szerintünk a' történelmet két kor-szak előzi meg, a' *kezdetleges kor*, és az *oszlás kora*. De mikor kezdődik történelmi tudásunk? Az épen a' nyelvtudomány segítségével mind hátrább hátrább nyúl, jóllehet nem mondhatjuk, hogy a' történelem korának hátrább felé nyulásával rövidülne a' történelem előtti kor, mert ez végetlenbe ér. Az árja népekre nézve az eredményez a' jelenlegi tudásból, hogy a' *Bölut-dag*, *) vagy hegység, melyet a' 70-dik hosszúsági és 40-dik szélességi fok vág keresztül, volt nekik megindulási helyök. Innen egy részök nyugatra fordult, hol a' zend mívelt-

*) *Bölut* felhőt teszen törökül és tatárul, tehát épen azt, mi a' finn *pilvi*, 's a' magyar *felhő*. A' *felhős* (bölut) hegyek másként *bolor*, *bolur*, azaz fekete hegyek.

séget fejtötte ki a' régi Szogdiana, Baktria, Hürkania, és Arakhoszia tartományaiban; más részök a' *Kabul* folyó mentiben az *Indus*, 's utóbb az *Öt-folyó* (pancsab) mellékeire jutott, hol a' véda tudományt hozta elő; még utóbb a' *Ganges* mellékein, 's onnan délfele az Elő-ind félszigeten terjeszkedett. Meghódítván az országot, a' bráminok szellemi nyögébe adta magát az ind-árja nép, melyben évezredek ólta tesped, képzelődven mint fiú, 's elmélődven mint elaggott ember. — De mikor indulhatott meg a' Bölut hegységről? Időszámlálásunk előtti harmadik évezred folytában, úgymond Weber (*Allgemeine Weltgeschichte*, Erster Band, 191. lapján), 's hinni akarjuk, hogy biztos kalauzok után ír. Mind a' mellett azt olvasván, hogy az árják Indiáját nem lehet jól felfogni, ha nem ösmérjük az előttök való két népség Indiáját, úgymint a' *föld szülöttei* és a' *çúdrák* Indiáját, szinte kénytelenek vagyunk sokallani az árják úgy vélt ötezer éves korát. Az eredeti Indiát mai napig képviselik a' *Himalája* és *Vindhja* hegyi lakóji, és *Dekán* némelly népsége. Ezek szerezsen félék, kiktől *Océánia* vette lakosait, a' papuákat és másokat. Ezen bárdolatlan Indiába béoltá magát egy *turán ág*, melly a' Fel-Ázsiának nyelveit, a' finnek és turkok nyelveit, tükrözi vissza a' tamilban, telingában és másban, melyek mind irodalmilag mivelt nyelvek Dekánban. (Lásd *Journal Asiatique* tom. X. pag. 493. 1857). — Nem tudom, mennyire szabad bíznom azon tudósokhoz, kik ezen nyelvek rokonságát az áltaji nyelvekkel bizonyítgatják, — mert magam szinte rettegek attul, hogy erről is magamnak kelljen meggyőződnöm —; de ha igaz, hogy ezen nyelvek is az áltaji fajbeliséget viselik magokon: történelmi tudásunk egy új nagy ténnyel gazdagodnék, — mert hát mikor kerültek azok Fel-ázsziából Indiába? 's útjukban nem találtak az árja népek magvára? — egyszersmind áltaji nyelvtudományunk az emberiség korának legislegnagyobb részét foglalná magában, igen sokkal előzven meg az árjaságot, melly eddig a' szanszkritban és görögben legmagosabbra ért vala fel.

Mikor az árják a' *Bölut*-dagtul délkeletre indulának, akkor bizonyosan elváltak vala már az eredeti törzstől azon ágak, melyeket utóbb Európában mint keltek, itáliaiak, görögök, németek, szlávok lettek ösméretesekké. Millyen nagy régi időre látszik tehát esni az európai ágak elszakadása keleti testvéreiktől! Ezen elszakadásra, 's az ágak külön történeteire nézve az illető nyelvek-

ben találjuk meg a' lehetséges adatokat. Mennél egyezőbb két ág nyelve, annál tovább maradt meg együtt, tehát annál később szakadtak el egymástul. A' nyelvek minduntalan változnak; e' változás az egy fajbeli nyelveknél hasonló lehet ugyan, mégis bizonyosan különbözik is, kivált az egymástul távol levőknél, minthogy ezek különböző hatásoknak vannak kitéve. Ez utóbbi körülmény okozza, hogy némely ág hívebben őrzi meg az ősi örökséget, mint más. Például a' görög nyelv közelebb áll a' szanszkrithez mint a' latin, következőknél fogva: hogy a' hehezett hangok nála is megvannak; hogy a' hangsulyra nézve lehetőleg egyez a' szanszkrittel; hogy az igénél az augmentumot, a' reduplicatiót, az aoristust megtartotta; végre hogy nála megvan még a' dualis. Ebből azt kell következtetni, hogy az itáliaiak előbb szakadtak el az ázsiai ős törzstől, mint a' görögök eleji: mert ha felvennők, hogy ezek és azok egy időben szakadának el, addig közös helyen való együtt lakásukat kellene goodolnunk; de akkor nem bírjuk felfogni, miért nem tartották meg az itáliaiak is azt, mit a' görög nyelvről említettünk. Még többet veszítettek el a' szláv és német nyelvek. Ezeknél fogva Schleicher és Lottner szerint az európai ágak ezen sorban váltak volna el az ázsiai ős törzstől.

Első szakadt el a' *kelt ág*, melynek nyelvéről egyik író sem mer alaposan itélni az idézett munkájikban (lásd a' 168. lapot).

Utána következék a' *német-szláv ág*, mely sokáig együtt marad vala. Ezen ág elveszítette a' conjunctivust (mert az új szláv nyelvek körülírva, a' németek optativus által fejezik azt ki), az augmentumot, az ablativust, el az eredeti hangsulyozást, mely még a' görögben megvan; viszontag ujakat is hozott elő, például a' határozott és határozatlan adjectivum, 's a' tökéletes és tökéletlen igék (verba perfecta et imperfecta) közti különbséget; — azután az ezeret jelentő szót, a' *tausend*-et, litvánul *tukasztantisz*, szláv. *tyaszta*, gót. *thusendi*.

Az *itáliaiakat* Lottner a' német-szlávokkal együtt szakadtatja el az ázsiai őstörzstől, legalább közelebb állóknak hiszi azokhoz, mint a' görögökhöz. Egyébiránt ő az összes európai ágaknál levő közösségre figyelmeztet, mely azokat az ázsiaiktul megkülönbözteti. Illyen például az *l*, mely az ázsiai *r* helyett van, mint a' szanszkrit *par* tölteti, *pīparmi* 3. töltök, görögben *πίμ-πλη-μι*, lat. *plenus*, gót *fulls*, litván. *pīlnasz*; — a' szanszkr. *rucs* világolni, gör.

λευκός, λίγνος, λεύσσω, lat. *luceo*, gót. *luh*, *liuhath*; szkr. *rics* gör. *λιπ*, lat. *liq* (linquo), gót *lib*, *liban* = leben, *af-lif-nan* megmaradni; — szkr. *râ* ugatni, hangozni, *râjâmi* ugatok, lat. *la-tro*, *la-mentum* stb. szkr. *var* választani, akarni, *varajâmi* választok, lat. *vel-le*, gót. *valjan*, *viljan*, szláv. *volja*, görög. *βουλή* stb. Hozzájuk tehetjük a' *szûra-t*, mely latinban *sol*, németben *sun*, *sonn*, gör. *ἥλ-ιος*. — — Illyen némelly praepositiónak szabatosb meghatározása az európai ágaknál; vannak miveltségi jelenségek is, melyek, úgy látszik, amazok együttlakását bizonyítják. — Mindenesetre annyi világos, hogy a' görögök legközelebb érik az ázsiaiakat; az itáliaiak pedig, legalább egyfelül, közepett vannak a' görögök és német-szlávok között; végre a' német ágbul megint a' gótok nyelve legrégiesebb állapotú.

A' német-szlávok együtt élván sokáig, azután németekre és szlávokra szakadának. A' német ág leginkább a' hehezett hangok által különbözteti meg magát, melyek helyett a' másik ág pusztá kemény és lágy hangokat ejt.

Meddig maradhatott külön és együtt a' német ág, míg skandinávra, gótra, al-németre, ó felnémetre stb. oszlott, melyekbül a' mai germán nyelvek élnek, ki mondhatja meg!

A' szlávot eleinte *lettoszslávnak* nevezhetni, mely sokban közelebb maradt az eredeti közös nyelvhez, mint a' német. — Idővel elvált a' *lett* nyelv, melynek legrégiesebb képviselője a' *litván*. — A' megmaradt *szláv* később előhozta a' *bulgárt* *), *oroszt*, *kis-oroszt*, *szerbet*, *szlovént* (Karinthia, Stájer és Karantánban), *lengyelt*, *csehet*, *luczáczit*.

HUNFALVY PÁL.

---

*) A' *Volga melléki bolgárok*, mint tudjuk, áltaji nyelvűek voltak, kik az Al-Dunánál elszlávosodtak. Hogy ezeknél maradt meg a' legősiebb szláv nyelv, csudálkozni lehet. Nyilván a' róluk *Bolgáriának* nevezett tartományban megvolt szlávok nyelve az, melyet most bolgárnak neveznek.

Nyelvtudományi kétség és kérdés.

Az Uj Magyar Muzeum idei első füzetében Toldy úr *visszapillantván irodalmunk három utolsó évére*, megemlegeti a' nyelvtudomány azon ügyekezését is, melly a' rokon nyelvek tanulását üzi és sürgeti. Ezen ügyekezetet, miut immár nem mellőzhetőt, úgy adja elő; a' miért neki nagy köszönettel tartozunk. Azomban igen tisztán kellvén látnunk mindenfelé, mert gyarlók vagyunk, 's gyarlóságunk akadályozhat menetünkben: az ellenünk vagy mellettünk felhozott itéleteket lehető szoros vizsgálatra vesszük, hogy a' benők foglalt tanulságot hasznunkra lehessen fordítani. Toldy úr helyeslőleg szólván iparkodásomrul, azon kifogást nyilvánítja egy-szersmind, hogy „*kelletinél nagyobb gyakorlati horderőt tulajdonítok a' nyelvhasznítás eredményeinek, mint például magára a' magyar helyesírásra, feledve, hogy a' nyelveknek nemcsak a' tör-ténet-előtti korokban tőlük elvált rokon nyelvek, de saját multjok sem szab mindenben kötelező szabályt.*“ (Lásd a' 14. l.)

I. Kétséges már előttem, hogy miben tulajdonítok a' nyelvhasznítás eredményeinek gyakorlati horderőt magára a' helyesírásra? E' füzetek olvasóji ösmérik az itt követett helyesírást. Mondják meg, van-e helyesírásomban valami új, mit akkor nem használnak vala, mikor a' rokon nyelvek tanulását nem sürgette senki annyira mint most? 's a' mi ujnak látszik is abban, azt vehettem-e a' rokon nyelvekből? — A' mi helyesírásunk egészben és nagyban a' Révai és Kazinczy korának helyesírása, melyet az akademia is 1856-ig hivatalosnak tartott. Lehetséges-e, hogy Kazinczy, vagy az akademia, a' finn vagy más rokon nyelv tekintélye után indultak legyen a' magyar helyesírás megállapításában? Ugye, az lehetetlen, mert sem Kazinczy, sem más senki az akadémia

tagjai közzül nem tudott egyetlen rokon nyelvet se. Ők tehát okvetetlen a' magyar nyelv mivoltábul, mennyiben azt mind az országos ejtés, mind a' helyes analogia megéreztetetheti vala, indulának ki, midőn a' helyesírás szabályait megalkották.

Ezen szokott helyesírástul azután el kezdenek némellyek térni, mert azt képzelték magoknak, p. o. hogy az *az* szónak z-je nem lényeges, tehát a' kihagyó jel szükségtelen. Én meg a' nyelv joga mellett szólva, megmutatám az illető választmányban, 's megmutatom mindég, hogy mert *azt, abba'* és ezer ilyen szót így írunk és ejtünk: azért lényeges a' z. Arra pedig nem oktatott sem a' finn sem a' török nyelv, mert ezeknek nincsen névhatározójok, hanem oktatott a' magyar nyelv harsogó szózata. 'S valóban nem győzőm csudálni íróinkat, hogy ezt nem hallják. A' ki az *annak, abba, arra, azzal vagy arval, attul, abbul, abban*, és sereg hasonló szókban, azután az *ennek, ebbe, erre, ezzel, ettül, ebbül, ebben* megfelelő másik seregben a' kettős mássalhangzót nem érezi: az nem hivatkozhatik fülére, annál kevesbbé nyelvtani okoskodására.

Hogy a' szem se lássa, mit a' fül hallani nem akar, az: *efféle, a' ki, a' mi stb.* szókat így írják már némellyek, 's az Uj M. Muzeum is: *eféle, ami, aki.* Hátra van, hogy az *anyi, enyi, anak, enek, ara, ere, aba, ebe*, stb. szók írását is elfogadjuk: úgy következetesség lesz az új *helyesírásban*. — Amde nagy kérdés: minél fogva *helyes* az abbeli írás? Mert *akarjuk* annak; nem azért, mert a' nyelv mivolta vezérli akarátunkat. Így lévén a' dolog, megszűnik a' tudomány, 's kezdődik az önkény, a' nyelvkorcsosítás. A' szem reá tukmálja a' fülre, hogy ne hallja, a' mit ő nem akar látni; 's a' fül viszont követeli a' szemtül, hogy ne lássa, a' mit ő nem akar hallani.

De egyszerűbb, takarékosabb lesz így az írás! — Oh, kétségtelenül. Hisz az *az ez* szócskák szinte a' nyelv harmad résziben fordulnak elő, hogy ne kimélhetnénk papírt, tintát, nyomtató költséget! Azt nem is vonjuk kétségbe: csupán azt merjük megjegyezni, hogy ebbeli takarékoság a' gazdaság-tudományba, nem a' helyesírásba való. A' takarékoságnak semmi köze sem lévén a' helyességgel, sokkal tovább is mehetne; sőt menjen is, ha igazán takarékoskodni akar, egész a' gyorsírási jegyekig. — Azomban az új írás nyilván nem is akar takarékoskodni. Mit akar hát?

Régtől fogva tudja az egész magyar olvasóság, hogy az *sz,*

cz, ly, ny, ty, gy, egyszerű hangok, melyeket két jeggyel írunk le. Mikor már ezen két jegyü hangok kétszeresen fordulnak elő, kis rövidítés mellett *ssz, ccz, lly, nny, tty, ggy*-nek írhatjuk és írták is sokáig az *ssz, ccz, lyly, ny ny, tyty, gygy* helyett. A' kellő az itt, hogy az egyszerű hangot kétszeresen írjuk ki, ha kétszeresen áll a' szóban. Nem lehet ember, ki p. o. az *ssz*-ben többet, azaz kettősséget ne lásson az *sz*-hez képest. — Az új írás mégsem ír p. o. *vadásszon, polcczal, faggyal*, hanem *vadász-szon, polczczal, faggyal* stb : mert, úgymond, ilyen rövidített írással megcsónkítanók a' szó-törzsöt, melyet épségben kell megtartani. Ime világos, hogy az új írás nem a' gazdaság, hanem a' nyelvtan elveinek akar hódolni. — Minek takarékoskodik hát az *az ez* szócskák és ezek megszámlálhatatlan összetételei körül?

Tartsuk egymás mellé a' két esetet. A' Magyar Nyelvészet így ír : *vadásszon* stb. az új divat így : *vadásszon*. A' ki olvasni tudja az írást, és szorosan ejti a' bötüket, különbözőleg hangoztathatja-e a' *vadásszon* és *vadásszon* szót? Ugy-e a' *vadásszon* csak úgy tünteti szembe a' kétszeres *sz* hangot, mint a' *vadásszon*. — A' Magyar Nyelvészet így ír : *efféle, akkép, a' ki, a' mi, a' mennyi* stb. az új divat így ; *eféle, akép, aki, ami, amennyi* stb. A' ki az írást olvasni tudja és szorosan ejti a' bötüket, különbözőleg hangoztatja-e az *efféle* és *eféle* stb. szót? Bizony különbözőleg. — Már melyik ejtés az igazi, az *efféle, a' ki* stb. vagy az *eféle, aki* jegyek szerinti-e? Bizonyosan az *efféle* stb. jegyek szerinti ejtés a' magyaros, a' mint az szófejtésileg is a' helyes.

Mit akar hát az új írás? Takarékoskodni akar-e? Nem, mert tulságig is lelkiösméretes a' *vadásszon*-féle szók írásában. — Tehát a' helyességet akarja? Szinte nem, mert *eféle, ekép, aki* stbit ír, mit lehetetlen volna tennie, ha értelmesen akarná a' helyességet. — De az előadottakbul igen világossá lesz az, hogy én a' magyar helyesírásra nem tulajdonítok horderőt a' nyelvhasznítás eredményeinek, mert a' megvittatott esetek elseje, az *az ez*-féle, nem is talál megfelelőt a' finn, török rokon nyelvekben; másika pedig olyan megtakarítás, millyet minden nyelvbéli írás megenged, mert mindenütt van *kettőzés* és *hasonítás*. Ennél fogja a' főlebb idézett kifogásnak nincsen alapja.

De ha mégis volna! — mert a' M. Nyelvészet *ollyan, illyen,*

melly stb. azután *attul*, *ettiül* stbit ír az új írás ellenére, melly *olyan*, *ilyen* stb. *attól*, *ettiül*-t stb. ír. Errül a' második fő alatt :

II. *Szabnak-e a' rokon nyelvek, vagy a' saját nyelv multja kötelező szabályt a' mai magyar nyelvünknek?* — Toldy úr minden habozás nélkül, úgy látszik, azt feleli arra, hogy *nem*. Azomban a' kérdés olly általános, hogy alig lehet érteni. Szükséges tehát előbb azt részletezni, 's azután részleteire felelni.

Szabnak-e a' rokon nyelvek szabályt a' magyar nyelvnek? Még ez is általános, ha hozzá nem tesszük, hogy *mire nézve?* Mindenik nyelv a' maga rokonaihoz képest élő egész és egyed. Mennyiben a' nyelv külön egész és egyed, annyiban sajátsággal bír, mellyre nézve a' rokon nyelvek nem is akarhatnak szabályt szabni. Például a' magyar nyelvnek, a' finn ághoz képest, egyik sajátsága a' *tárgyi ige-ragozás*, másika a' *t képzős mult*, harmadika az *ánd, énd képzős föltételes jövő*, negyedike az az *ez* névhatározó stb. Mind ezekre nézve a' finn ág sem szófejtési sem szóhasználati felvilágosítást nem adhat, annál kevesbbé akarhatná ezeket szabályozni. — De mennyiben közössége van a' magyar nyelvnek a' rokonokkal, vagy ezek valamelyik ágával: annyiban ezek bizony nyujtanak felvilágosítást, de nem szabályt. Például a' szó-anyag megfejtésére a' rokon nyelvek nagy világot tárjcsztenek; az általános nyelv-idom megbecslésére pedig előkészítik az ítéletet és megalapítják azt. Ennyit teszen az általános fajbéli rokonság. Ebből szabályozást egyedül akkor vonhatni ki, midőn homályt oszlat el nyelvünkben. Az ágbéli közösség már többre segít. Például a' magyar nyelv a' tárgyi ragozásra nézve megegyez a' mordvinnal, vogullal, osztyákkal, szamojédal; meg azokkal a' képzős mult 's a' névhatározóra nézve is, mellyet azok hátul ragasztanak a' szóhoz, mint valamelly ragot. Azért ezen rokon nyelvek kitünő felvilágosítást adhatnak mind a' szófejtésnek, mind a' szóhasználatnak, de nem szabályozhatják, kivéve, hol ép e' felvilágosítás léhetségessé teszi a' szabály feltalálását. Ime látjuk, ha valaki azt jegyzi meg, hogy a' rokon nyelvek nem szabhatnak szabályt a' magyar nyelvnek, az szükségkép fölteszi magárul, hogy tudja a' rokon nyelveket; hogy megmondhatja, miben áll azok fajbéli, miben ágbéli közösségük; 's végre, hogy megis mérheti a' nyerhető világosítást. — De nézzük az alkalmazott vádat. Én a' helyesírásra tulajdonítok a' nyelvhasználat eredményeinek gyakorlati horderőt!

így hangzik a' vád. — Miben? — Úgy gyanitom, az *ollyan*, *ilyen*, *melly*, *mennyi*, *akkora*, *mekkora* stb. hasonló szók írásában, melyeket *az-lyan*, *ez-lyen*, *mi-ly*, *mi-nyi*, *ak-kora*, *mi-kora* szókra elemezek. Én a' *lyan*, *lyen*, *ly* képzőt, megtalálván azt a' rokon nyelvekben is, kihúztam homályából. Erre azt mondják: nincs úgy a' dolog, nem így kell azon szókat elemezni; a' *lyan*, *lyen* vagy *ly* nem képző, 's azon szók törzse nem az ez. — 'S miért tagadják ezt? megczáfolnak-e a' rokon nyelvekből vett tényekkel? Nem bizony, sőt nem is akarják az ezekből származható világosítást elfogadni, annál kevesebbé keresni. — Megczáfolnak-e a' Révai Kazinczy-féle helyesírással? Nem, mert az így írta e' szókat, mire én csak a' szófejtési alapot mutatom fel. — Tehát miért tagadják? — Azomban vannak, kik ezen taglalással akarnak megczáfolni. Mert ha *ollyan*, *ilyen*, *olly*, *illy* állanak: az-lyan, ez-lyen, az-ly, ez-ly-bül; 's ha *melly*, *millyen* állanak: *mi-lyen*, *ly-bül*: tehát ez utóbbiakat *mely*, *milyen*-nek kell írni.

Íme reá érünk a' keresett feleletre, ha nyelvünk multja szab-e nekünk szabályt? Szab és nem szab, a' nyelv belső fejlődése szerint, a' mellyet a' nyelvtudomány kimutatni iparkodik. A' belső fejlődésben az eredeti hajlam és az analogia dönt leginkább. A' magyar nyelv eredeti hajlama ez: *hogy a' szók elejét, melly vagy a' gyöktag, vagy összetételekben* (e' szót a' legtagabb jelentésben használva) *a' határozó szó*, p. o. köpor, felment stb. *lehetőleg sulyozza*. Ez által még a' mennyiségileg rövid szótagot is nemcsak épségben megtartja, hanem bár hány reá következő hosszú szótagok fölibe is rendeli, p. o. a' *tudatlanságunké* szóban a' rövid *tud* öt hosszú szótagon uralkodik. [Az új helyesírás *aki*, *ami*-t írván e' helyett: *a' ki*, *a' mi* stb. ezen legbelsőbb törvényt sérti meg.] Az eredeti hajlamon, mint alapon, készülnek a' sajátságos analogiák, mellyeket nem szabad megvetni. Mivel a' magyar nyelv ejti: *ollyan*, *ilyen*, *annyi*, *akkora* stb. azért ejti a' *melly*, *milly*, *mennyi*, *mekkora*, sőt a' *meddig*, *addig* szókat is. Ez utolsórul bizonyos, hogy *az-ig* szókból áll, mégis, mivel *attul*, *abbul*, *arra* stb van, azért teremtötte a' nyelv az *addig*-ot is. A' *mennyi mekkora*-ra nézve azomban még kérdés, nem *men*-e a' törzs? mellyet a' rokon nyelvekben megtalálunk, még pedig a' latin *quantum* szó jelentésiben. De ha nem volna is *men* a' törzsök: a' felhozott szókat igen hatalmas analogia szerint úgy kell írni, a' mint a' M. Nyelvészet írja. Itt

találtunk egy esetet, hol a' nyelv multja nem szabhat nekünk szabályt.

A' magyar nyelv eredeti hajlama az első szótagot emelvén ki, természet szerint a' képzőket és ragokat gyengíti lehetőleg. Ennek azomban vannak korlátai, szabályai, melyeket az országos ejtés, az élő nyelv megis tart. Innen ámbátor eleinte p. o. *házbele, házbelől, háztávol* stb. volt is : most az egész magyar nép így ejti : *házba, házbul, háztul*. Ezt a' nyelv fejlődése hozza magával, a' magyar nyelv eredeti hajlama szerint. A' M. Nyelvészet fölismervén a' nyelv eredeti hajlamát, 's az országos fejlődést tisztelvén, úgy írja az ebbeli szókat, a' mint a' józan tudomány szerint azokat írni kell, a' nyelv multja ellenére. Ez a' másik eset, hol a' mult nem szab nekünk szabályt.

Szíves olvasó! úgy van-e a' dolog, mint itt előadtam? 's ha úgy van, — mert nincs is különben — érhet-e engem Toldy úr kifogása, mintha a' nyelvhasznítás eredményeinek kelletinél több horderőt tulajdonítanék, még a' helyesírásra is; 's mintha feledném, hogy a' rokon nyelvek, sőt a' magyar nyelv multja sem szab nekünk mindenben szabályt? — Viszontag, a' rokon nyelvek tanulása a' magyar nyelv egyediségének vallásos tiszteletére vezet, 's ezen tiszteletet kifejezi a' M. Nyelvészet az általa követett helyesírással is. Továbbá a' M. Nyelvészet vallja és elisméri a' nyelv fejlődését, 's nem hagyja magát megkötni annak multja által, hol ez a' fejlődéssel ellenkezik. Viszontag az új helyesírás feledi, hol lehet és kell eltérni a' nyelv multától; azért csonkít ott, hol nyelvünk természete szerint nem szabad csonkítani; 's tulságig lelkiösméretes ott, hol igen is lehet takarékoskodni, 's hol az országosan élő nyelv a' rövidítést, a' természetes fejlődésnél fogva, megtette már. *)

HUNFALVY PÁL.

---

*) Azon körülmény, hogy az új helyesírás szerint már minden iskolai könyvek is nyomattatnak, nem teszi jóvá a' rosszat, hanem csak nagyobb-nak tünteti fel a' hiba következtét.

Iskolai tudósítványok.

II.

*Tudósítvány a' bekési ágost. hitv. evang. szarvasi főtanodájáról
1856/7. Értekezés: Linguistikai jegyzetek a' lat. perfectum alak-
jairól. Tatay István igazgató tanártúl. *)*

Mit akart Sz. jelen értekezésével eszközölni: maga elmondja a' 10 — 11. lapokon. „A' latin perfectumi alakot általában két (a' rokon nyelvekbeli hasonmás alakok tanúsága szerint is) eredetileg egymástól különböző 's önálló időalakra vittük (?) vissza; egyike kettőzött, másikat kettőzetlen múltnak nevezvén el. A' kettőzött múltat azonosnak találtuk a' szkr. redupl. praeteritummal és a' hellén perfectummal, a' kettőzetlent pedig nem egyébbel rokonnak, mint a' hellén első aoristussal, és a' szkr. sok idomú előragzott praeteritumok közül leginkább azzal, melyet Bopp II. alakulvány-nak nevez.“

Az igealakok etymol. kifejtése a' latin nyelvre nézve korán sem haladt annyira elő, mint a' görögre nézve. A' latin nyelv az ősiből, melyben a' többi testvéreknek és rokonoknak a' zendnek, szkritnak, — a' keltnek, szlávnak, ó németnek stb. eredete rejtett volt, kiválván, sokkal önállóbban fejlett ki, mint nem régiben a' grammatikusok gondolták. Azért ennek etymológiáját és syntaxisát nem olly könnyű tisztán, rendezetten kifejteni, előadni, hogy valamelly más rokon, péld. a' görög mintájára húzás által minden teljesítve legyen. — A' mi már az igék múltjait illeti: ezekre nézve

*) Sietve közlöm e' derekas ismertetést, hogy jóvá tegyem, a' mit ismertetőnek levele szerint T. J. úr ellen véték.
H. P.

még eddig ennyit fogadtak el bizonyosnak, hogy a' latin perfectumnak három fő alakulása van, ú. m. 1) a' kettőztetett, — 2) a' *si* végzetű és 3) a' *vi*, *ui* végzetű. A' kettőztetés néha (Curtius szerint 27 igében) teljesen megmaradt, máskor a' tö-szótag nyújtása által pótoltatik, néha nyom nélkül elenyézik. — Sz. kétféle perfectumképződést vesz föl, t. i. a' kettőzés által származót (a' teljes kettőztetéssel birót) és a' többbit, melly szerinte mind egy kategoria alá foglalható. — Szerinte a' görög aoristos-*σα* és szkr. *sza* végzeteikből lett a' *si* (*dixi*, *junxi* = *dic-si*, *jung-si*), a' *si*-ből és így közvetve ugyanazon elemekből a' *vi*, és *ui*. Tehát a' görög aoristosnak és a' szkrit *sza* végzetű perfectumnak — Benfey szerint épen aoristosnak — felel meg a' latin *si* és *vi* vagy *ui* végzetű perfectum. Ezeket a' 9. l. épen „aorist alakoknak“ is nevezi Bopp és Curtius (Die Bildung der Tempora u. Modi 205—218. ll.) és Heyse (System der sprachwissenschaft 468. l.) ellenére; — miből kitetszik, hogy Sz. a' mit állít, azt nem az elébb nevezett tekintélyek nem ismerése miatt, hanem azok ellenére állítja.

Az önálló vizsgálódás, független bírálás nagyra becsülést érdemlő dolog: de némelly észrevételeket kell tennünk *).

A' kettőztetett perf. alkotása világos; de megjegyzésre méltó, hogy Bopp nem csak régibb munkáiban, hanem, mint látszik, legújában is (Vergl. Gramm. II. kiad. Előszó XVIII. l.) mint minden latin pftumot, ezt is a' görög aoristosnak és a' szk. sokalakú praeteritumnak teszi megfelelővé. — A' rövidített perf. természete e' két példából látható: feci (fefaci), mellynek megfelel az oszk *fefa-*

---

*) E' programmot vagy ezen értekezést a' Magyar. Nyelvészet III. 245. már ismertette (?). Két okot gondolnék, a' miért újabb ismertetést érdemelne. Először mert amaz ismertetés igen rövid, a' részleteket sőt a' tartalmat sem fejtegeti és méltányolja, — továbbá, mert a' görög latin nyelvészet körül valamit lendíteni oly ritka tünemény isk. programmainkban, hogy az efféle — még elhibázott — törekvést is nagyon méltó, komolyan venni. — Mi azt hisszük hogy latinul nagyon tudunk. Mivel mutatjuk meg? Hogy grammatikát olvasó könyvet *fordítunk*, legjobb esetben *compilálunk*! A' classicai irod. ismeretében — ha ennek az isméretnek a' magy. irodalom hővmérője, ha nem hívmérője, az is a' mi hibánk — ott vagyunk hol ezelőtt 50 évvel elődeink voltak. Sőt ott is vagyunk-e? Azok, — mint kiadásaik mutatják, — jól ismerték Fabert, Schellert, Ernestit, Gessnert sőt Pearsont és Clarke-t is... és mi...? Ha tehát valaki komolyan akar, mint emez értekezés Szerzője, többszöri felemlítést is érdemel.

cust (fecerit) és *tuli* e. h. *tetuli* melly még Terentiusnál előfordúl.

A' *si* végzetű perfectumot az *asz* létige segítségével a' szkr. perfectumként származtatni, maga a' végzetek kifejtése megtanít.

Az *ui* és *vi* végzetű perf. a' *fuo*-ból magyarázható; miről bővebben alább.

Tehát a' háromféle alak közül az elsőben a' kettőztetés, másodikban az *asz*, harmadikban a' *fuo* létige oda toldása által történik az azonos személyi végzetű és jelentményű idő képződése.

A' *vi* vagy *ui* végzetet a' *si*-ből magyarázni lehetetlen. Mert meg kellene magyarázni, hogy az *s* lehet *v*-vé vagy *u*-vá; mit Sz. nem tesz; mert nem tehet. A' görög digammának *s*-szé változása a' latinban, és pedig szó elején nem annyi, mint az *s*-nek *u*-vá *v*-vé változása a' latin nyelv körén belül. — A' magyar *sz* és *v* felcserélődése pedig, péld. ezekben: *tesz*, *tevék*, — *lesz*, *levés*, — *isz*, *ivott*, valamint ezekben is: *eszik*, *ehet*, — *evő*, *ejénd* stb. nem annyira fölcserélődés mint a' két hangból egy mással- és egy magán szólóból álló tőnek ragok és képzőkkel összetevéséből eredő bővülése, semmi esetre sem a' bötük átváltozása, millenyről amott van szó. — És még az is kérdés, hol veszi magát a' F a' létigében: *asz*, gör. *ἔσμι*, gyöngülve *ἐλ-μι* (*ἔσμεν*, *ἔσσι*), lat. *sum* (eredetileg: *esum*, *eram*, *eso*, *ero* stb.) holott az *ēw* (*ἐλμι* szkr. *i*) igében sincs, mellytől pedig az *eo*-n kívül úgy vélem *via* is származik.

Az *ui* vagy *vi* eredetének alapos és következetes megfejtését találok Benfeynél K. Skritgramm. 146. 147. l. melly Sz. nézetét teljesen lerontja. Az *au*-t, mondott, melly a' szkr. kettőztetett perf. egyes 1. 3. személyeiben néha az *a* (lat. *i*) helyén áll (péld. 1. *dádhanu* 2. *dadhathá* v. *dáditha* 3. *dadhanu*, — K. 1. *dadhiva* 2. *dadhathusz* 3. *dathatusz*, Több. 1. *dadhima* 2. *dadha* 3. *dadhusz*), úgy tekintem mint = *áv*, mint összehúzást *ából*, melly vagy az igező végső hangja, vagy az *e*, *é*, *o* helyett áll elő a' hangváltozás elébb tárgyalt törvényei szerint, — és *v*-ből, melly jelen van a' latin *amavi*-ban, és a' szkr. múlt. részesülő eredeti, legteljesb, legorganikusabb alakjában: *vant* (mellytől gyengébb alakok *ant*, *at*, *a* - *ans*, *as*, *a* gör. lat.). Ebben annál fogva a' *bhu* tö maradványát látom (lat. *fu*) úgy, hogy ezen alakok: *dadhanu* 1. 3. személyben körülírott alakjai a' kettőztetett perfectumnak, képeződve a' kettőzött töből, és *bhu* multjának *bhuva* (e. h. *babhuva*) ezen csonka alakjából: *va*, lat. *vi* e. h. *f*-*ui*. Ha már most a' latin *victu*-t ettől *vivo* (*viv*-tu) és *faci*ot, *ia*-

cio-t (szkr. *bhavajâmi*, és *csjavajâmi*) tekintjük meg, melyek úgy alakultak, hogy — mint más nyelvekben is történik, — a' *v* előtt to-rokhang fejlődik ki, minél fogva lettek: *viv-tu* = *vicv-tu* = *victu*, *jav-tu* = *jacv-tu* = *jac-tu*, és *favtu* = *facv-tu* = *factu*: lehetségesse válik a' görög első perfectumot is ekkép magyarázni ki; tehát *δέδωκα* ebből *dadáva*, előbb *δεδωκFa*. Így a' hehentéssel alakuló perfectumokban, hol a' *F* hatása hasonlóúl működhetett például: *τέτυγα* = *τετυπFa*, *πέπλεχα* ebből *πέπλεχFa*; mi mellett döntő erővel szól az egy föliraton találtatott *ἐδήδοFa* a' szokott *ἐδήδοχα* helyett.

Ezekből úgy hiszem világos általában a' latin perfectumok képződése, melynek alapját e' szerint a' két létigében *asz* és *bhu* kereshetjük a' kettőztetésen kívül, — és különösen: mennyire nem lehet a' perf. *v* v. *u* bötűjét az *sz*-ből származtatni. — De nem számítva is a' legjelesb nyelvészek véleményét, mely szerint egy általában nem lehet latin aoristoszt emlegetni, — nem azon még nem nyelvészekről is különböztetési alapúl fölvett körülményt, hogy a' latin nyelvben az úgy nevezett mellék idők megjelelésére nincsenek saját alakok; ha nem csalogdom syntactikai okból is czéliránytalan illyes időről beszélni; miután schol semmi nyoma, hogy elbészélési múlt gyanánt, mely a' görög aoristossal egy, inkább a' *si*, v. *vi*-féle perfectumok, mint a' kettőzöttek, használtatnának. *)

Sz. fentebbi tételei tehát tarthatatlanok, e' mellett gyümölcstelenek; és az oktatásra nézve háborítók zavarók volnának. De azt akarom-e ezzel mondani, hogy a' t. Sz. semmit sem tett? Nem. Jót tett, mert jót akart, és komolyan vizsgálódott, a' classica nyelvek tanulmányozása iránt vonzódást, a' folytonos és összehasonlító nyelv-kutatásra hajlandóságot nyilatkoztat. A' 10 l. például Bopp, Pott és Grimm bővebb tanulgatását igéri, 's azt, hogy ez által kíván a' felsőbb nyelvkérdésekhez szólani. Ezen nyilatkozat és kezdet tettnek, jó tettnek nevezhető kívált nálunk; 's jól kipótolja azt, hogy — a' mint vélem — e' dolgozatában megtévedt.

Ez megérdemli hogy nyelvészaki tanáraink figyelmébe ajánl-tassék. Hogy a' görög és latin nyelveket, melyeket tanítunk, alaposan nyelvészileg értsük: arra maga a' tanítás ösztönöz. A' görög és latin szókat úgy tekinteni csak, mint rideg valókat, melyeknek

*) Ez igen jeles észrevét.

szülemelését, változásait, összefüggéseit nem értjük: valóban nem méltó egy alapos és egyszerű tanárhoz, 's csekély feladat egy nyelvtanár életére... Kétszeresen fogja bizonynyal nyelvszakát szeretni, becsülni, — és szívesebben tanulni és tanítani; ha összehasonlító kutatás által úgy tekintendi azt, mint szervezetet, melyben minden ízecskének saját functiója és törvénye van, és minden tüneménynek oka, célja. Ezen összehasonlító tanulmányozástól nem szabad olly nemzet tanárainak visszarettenni, melynek Körösi Csomája, Repiczky-e stb. van.

III.

A' rimaszombati egyesült protest. gymnasium és reáltanoda IV. évi programja. Rimaszombat 1857. Homér Iliasza. Görögbl. Első ének 1—171 vers, ford. Szeremley Károly ez évi igazgató.

Nem jó katona, kiezedességig jutninem óhajt, nem ügyekszik. Nem jó nyelvtanár, ki Homérosz fordítója vagy afféle lenni legalább — nem akar. Mi adhat nemesb örömet a' bizony nem virágos tanári pályán, mint ha tanulmányaink közben a' levelek közt előbukott gyümölcsöt, a' kövek között föllelt gyöngyöt, drága követ, a' nyelvkészület által hozzájárulhatóvá lett classicaire mekeket úgy élvezük, hogy műfordítási kísérlet által azt mintegy közelebb hozni, mintegy magunkévá tenni, mintegy keblünkre szorítani akarjuk. . . Így élvezgetve lesznek azok az ember éjének és nappalának elválhatatlan társai, studia quae adolescentiam alunt, senectutem oblectant stb. Így élvezik vala ezeket a' mi elődeink, kiket könnyű volt egyszer-máskor pedánsoknak nevezgetni, vagy Obscurides szerepében néha szinpadra állítani: de a' kiknek sem erkölcsiségét sem szorgalmát a' mi trivialis életbölcseiségünk ügyességünk kipótolni nem könnyen fogja. . . Úgy gondolom, ilyen élvezeti vágy indította Sz. K. urat is arra, hogy Homérosz néhány versét magyarra tegye. (mert V. Nagy F., Szabó J., Kölcei után, illy készület mellett, komolyan bizony nem akarhatott Homérosz fordítója lenni). Jól tette; bár minél többen többen tennék! De kár hogy élvezésének mohón tanújává tette a' nagy közönséget, 's egyszersmind bírálójává dolgozatának, képességének. Kár volt kísérletét világ elé adni. Am itéljen a' t. olvasó; néhány verssort ide irok:

1. Zengj dalt Múzsza zengd el Peleustól származott Achill
Vésztele *haragját, hoza melly Danaokra ezer bajt stb.*
5. *Bételjesült* ekkor Jupiter boszú 's akaratja
A' *miért* pártra szakadt 's egymást üldözni merészlé stb.
84. *Erre* oszt néki felelt 's így szólt a' *gyorsfutó Achill*
Semmit ne félj, mondd el mit *jóستهتسهد* sugall: mert
Úgy *segéljen* engem Jupiter kedveltje Apollo stb.
- Illyen az egészben a' dictio és a' verselés. — Sajnáljuk a' dolgot, mert 1. protestans 2. mert egyesült protestans 3. mert magyar és népes gymnasium programjában jelent meg! — Mit mondanak hozzá a' 4. 5. 6. osztálybeli tanulók, — mit a' 192 növendék szülei?

... e . . . r

Ugocsaí nép-talányok.

(Gyűjtve ugocsa megyei T. Kereszturban.) *)

1. Vizen megyen, nem locsog
Sáson megyen, nem suhog. [*Árnyék*]
2. Furták, faragták, mégis feneketlen hagyták. [*Kémény*]
3. Csont torony tetején szaru eke szánt. [*Fűsü*]
4. Csusz mász, nyoma vész. [*Csolnak*]
5. Lud szántja, ember boronálja, feje a' földre, fekete a' magva. [*Írás*]
6. Négy barátnak egy kalapja,
Egy sem ázik meg alatta. [*Abara*]
7. Úton útfélen *pecsét* **) *les*. [*Tüvis*]
8. Úton útfélen üstöt borongatnak. [*Vakondok turás*]
9. D anyának D a' lánya, D hímét varr, D polczon ül, D bé-aranyozza. [*Méhkas, lép, méh stb.*]
10. Három lába, egy farka,
Tudom volt a' markodba. [*Lábas*]
11. Hanyatt feketik, nyers hussal döfölik. [*Tészta, dagasztás*]

*) A' magyar nép talányai közreboocsátásánál nemcsak a' talányok mennyisége, hanem főkép azok nyelve és hol-találtatása lévén érdekes: az ugocsaíakat is mind közöljük, a' mint a' gyűjtő szíveségéből vettük vagy még fogjuk venni. 'S úgy teszünk majd más vidékek talányaival is. Bár ismétlésekkel járó ilyen közlések lesznek azután egy okszerű szerkesztés biztos alapjai.

**) Mi az?

12. Nyers hus, inashus ,
Izgasd bizgasd beljebb csusz. [*Csizmahuzás*]
13. A' két szőröst tegyük össze ,
A' golyóját hagyjuk közte. [*Alvás*]
14. Az én lábom közt is , a' te lábad közt is , de a' néném asszony
lába közt is legtöbbször volt. [*Küszöb*]
15. Nálam is van , nálad is van , de a' ma született gyermeknél
legtöbb van. [*Ifjuság*]
16. Öklömnyi falut fut. [*Kovács*]
17. Nekem olyan kis lányom van, minden háznál pofon verik. [*Szita*]
18. Nekem olyan kis lovam van, minden házhoz benyerít. [*Harang*]
19. Kerek erdőt járattam ,
Marok vesszőt vágattam ,
Megjegyeztem , ott hagytam. [*Leánykérés, mátká*]
20. Három barát egy lyukra jár. [*Szénvonó, pemete lapát a' kemenczébe*]
21. Négy barát egymást kergeti
De utól soha nem éri. [*Szekér négy kereke*]
22. Dirib darab , mégis szalad. [*Szekér*]
23. Egy vén juhász fél lábon áll ,
Többet őriz kétszáz juhnál. [*Gyümölcsfa*]
24. Nem is érez , nem is jajgat ,
Mégis neveztetik lónak. [*Szent Mihály lova*]
25. Sokan mennek egy kertbe ,
Egy ott marad örökre. [*Temetés*]
26. Döglött viszen elevent. [*Hidas, hajó*]
27. Véren megyen , vért viszen ,
Magában egy csep sincsen. [*Nyereg*]
28. Kutyánál kisebb, lónál nagyobb. [*Nyereg*]
29. Kiment a' ház az ablakon ,
Benne maradt a' gazdasszony. [*Víz, háló, hal*]
30. Csont kürttel kürtölnek ,
Arany deszkák repednek
Földi férgek fölkelnek. [*Hajnal hasadása*]
31. Farom farod alá , szeged a' lyukamba ; ne piszkálj a' fonómba,
nálad a' billegtetője. [*Guzsaly, guzsalytalp, orsó, fonás*]
32. Hosszu veres , lyukat keres. [*Gilisza*]
33. Semmi az , hogy hegyes ,
Vastag legyen , veres. [*Czékla*]

34. Hágcsón hágtam, lépcsőn léptem,
Arany gyűrűm elejtettem,
Hold letette, nap felvette,
Kebelébe eresztette. [*Harmat*]
35. Még az anyja pókabeli, már a' fia égen jár. [*Tűz, füst*]
36. Hová mégy te tekeres?
Mi gondod rá, te lyukas!
Az én farkom aranyas. [*Füst, kürtő, láng*]
37. Nekem olyan kis tyukom van, föld alá jár tojni. [*Kolompír*]
38. Őszi csirke, szép iromba!
Tojz tizet, költs huszat, nevelj fel harminczat! [*Kolompír*]
39. Ujlakon fát vágnak, ide hull a' forgács. [*Harangszó*]
40. Földből fába, fából husba, husból elrepül. [*Pipa füst*]
41. Négy úri méltóság laktanak egy házban,
Ajtó ablak nélkül egy kis palotában. [*Dió*]
42. Meg se haltam, már is sirat. [*Szunyog*]
43. Árkon állék, csudát láték,
Vas a' farka, binderedék. [*Csüllő*]
44. Mákszemnél kisebb, pad alá nem fér. [*Füst*]
45. Sir ruczám, sír;
De nem azért sír,
Válujában víz nincsen:
Derekában vér nincsen. [*Hegedű*]
46. Erdőn lettem, megölettem,
Halva éneklővé lettem. [*Hegedű*]
47. Jöve Rómából, beszél görögül; feje furkó, farka olló, hasa
vászon, háta bárson, lába bot. [*Fecske*]
48. Töve szőrös, teteje piros, leányok markába való. [*Szamócza*]
49. Állva kérík, fekve adják,
Megmarkolják, tövig nyomják. [*Lopóval szívás a' hordóból*]
50. Arany tökén arany tál,
Arany tálban arany máj,
Abból eszik arany Pál. [*Lépes méz*]
51. Kinn is van, benn is van, mégis jó helyen van. [*Ablak*]
52. Este tűröm takarom; reggel nézem: hát bársony. [*Tűz hamu
alatt*]
53. Holt fedez elevent. [*Hamu-tűzet*]
54. Erdőben mezőben vásznat huzogatnak. [*Gyalogút*]

55. Hasa hajó, lába lapát, torka trombita. [*Lúd*]
56. Isten adta derekát,
Ember furta két lyukát. [*Lopótők*]
57. Két talpa, négy szarva; lelketlen, lelkest tart. [*Bölcső*]
58. Réten hizott, tejjel tartott, eleven állat, vére nincs. [*Sajt féreg*]
59. Hus termi bélit,
Föld termi bőrit,
Lányok szeretik, legények kedvelik. [*Párna*]
60. Eresz alatt ázik, ereszen kívül nem. [*Kéz, fonáskor, a' szősz alatt*]
61. Nézz rám, mászz rám; nekem könnyebb, neked jobb. [*Gyümölcsfa*]
62. Emelem : ágas; taszítom : szőrös; aló bele : fütykös. [*Járom ökörnyak, járom szeg*]
63. Életem elején én legnagyobb vagyok,
Életem utóján szinte olly nagy vagyok;
Életem közepén ollyan kicsin vagyok,
Hogy egy lépéssel által ugordhatod. [*Ember árnyéka*]
64. Töve tengerben, levele Lengyelben, ága boga Jeruzsálemben.
[*Nap*]
65. Piros, mint rózsza; rétes mint béles;
Ettem belőle : nem édes. [*Vereshagyma*]
66. Nap volt édes anyám,
Hold volt édes apám,
Kerek föld szült engem;
Szél tánczra tanított,
Nehéz kő megrontott,
Csont, hus meglágyított,
Megis nyomorított
Mikor megszalasztott. [*Buza egész a' kenyér sütésig*]
67. Toszka tolja, voszka vonja,
Fejér agár fut utána. [*Varrás, czérna*]
68. A' kerek ég alatt kerek egy istomfa,
Kerek istomfának szép tizenkét ága,
Szép tizenkét ágnak ötvenkét virága,
Ötvenkét virágon három arany alma. [*Év, hó, hét, három fő ünnep*]
69. Született; nem is él, meg sem halt. [*Lótné*]

70. Az ég alatt láttam egy fedelet,
Kibe a' galamb vitt egy levelet;
A' levélre semmi sem volt írva,
Mégis a' gazdája örömmel olvasta. [*Bárka, Noé galambja*]
71. Két fia volt egy embernek. Egyik meghalt 's halottan ment
nagy anyjához, ki még akkor szüz leány volt. [*Ádám apánk,
Kain és Abel fiai. Nagyanya a' föld, melynek keblébe Abel
első halottul ment*]
72. Az én disznóm zöld kötelen hizik. [*Tök az indáján*]
73. Az én disznóm forogva hizik. [*Orsó*]
74. Mikor van legtöbb pap és lyuk a' világon? [*Aratáskor; papok
a' kereszten, lyukak a' tarló végén*]
75. Mi megy az ágyra feketén? [*Bolha*]
76. Mellyik ló járhat ártalom nélkül az ember fején? [*Ólló*]
77. Millyen korban jár a' koldus? [*Bocskorban*]
78. Ki a' legszegényebb dús? [*Koldus*]
79. Mellyik a' legédesb kor? [*Czukor*]
80. Mellyik kor a' legfanyarabb? [*Vaczkor*]
81. Árva bornyu anyátlan,
Csonka bika szarvatlan,
Szenes töke fekete
Három papnak hat szeme? [*Ki van mondva*] Mi az?
82. (Sebesen mondva) Parton kan paréjt ás,
Kan tur is, és is,
Juh áll is, vén is,
Sik uton por is,
Ó kut romol is. Mi az? [*Ki van mondva*]
83. Mikor fél a' nyul? [*Mikor ketté vágják*]
84. Vize nincsen: azt iszik,
Ha vize van: bort iszik. [*Vizi molnár*]
85. Nekem három testvérem van. Egyik mindig azt mondja: bár-
csak hamar estve lenne! Másik mindig azt mondja: báresak
hamar reggel lenne! Harmadik azt mondja: nekem mindegy,
akár éjjel, akár nappal! [*Ajtó, ágy, gerenda*]
86. Szeme négy, körme huszonnégy. [*Lovas katona*]
87. Félre hányja czulaját,
Ugy keresi pujáját [*Ugorka*]

88. Mért csinálják a' kemenczét a' házba? [*Mert a' házat a' kemenczébe nem csinálhatják*]
89. Mogyorófa hajlékában,
Nyugszik tölgyfa árnyékában,
Nincsen olyan erős ember,
Kit földhöz nem váгна. [*Bor, hordóban, mogyorófa abroncs alatt*]
90. Minek ég a' tűz? [*Hamunak*]
91. Mig kicsin vagyok,
Négy országot birok,
Minden határt összefutok,
Holtom után a' templomba járok. [*Kis bornyu, négy csecset szopik, bőre gyalogtatona hátára jut*]
92. Mi van a' házban, mit kéz nem csinált? [*Repedés, pl. a' gerendán*]
93. Fur farag: nem ács. [*Szu*]
94. Sző fon: nem takács. [*Pók*]
95. Hat a' lába, négyen jár. [*Lovas ember*]
96. Fejér barát fél lábon áll. [*Gomba*]
97. Lepke repül szárnya nélkül,
Egy ember jó lába nélkül,
Mind megeszi szája nélkül. [*Hó, nap*]
98. Hátán háza, kebelén kenyere. [*Csiga biga*]
99. Szász szeme is van, mégis vak. [*Láncz*]
100. Erdőn vágják, falun szól. [*Kender tiló*].

SZILÁGYI ISTVAN.

Szózat Igor hadjáratáról a' palóczok ellen.

Magyarította Riedl Szende. Prága és Lipcse, 1858.

Riedl úr meleg érzellemmel irt előszóval vezeti elénk a' „Szózat“-ot, a' XII. századból, és pedig ismételten szerzőtől származó emléket az orosz költészetnek, melyet legelőször *Puskin* ada ki 1800-ban, 's mellynek eredetije 1812-ben a' moszkvai lángok martalékjává lön. — A' mai Oroszországot a' palóczok vagy kúnok folytonosan háborgatták, 's velek a' kijevi és más hercegek küzdenek vala. *Igor* is, Novgorod Szieverszki hercege, részt vön ilyen hadjáratban 1185-ben, melly nagyon szerencsétlenül végződött; *Igor* és *Vsevlad*, kijevi herceg, fogságba kerülének. — Ezen történeti alaponforog a' szózat, melyet a' kiadók tizenkét fejezetre osztanak.

Mutatványul az V. és VI. szakaszbul: „Mi zeng, mi harsog fülembe olly korán virradás előtt? *Igor* hátráltatja seregeit, mert szánja kedves testvérét, *Vseladot*. Harczoltak egy nap, harczoltak más nap, harmadnap délben *Igor* lobogóji hullának le. — — Ó! messze röpüle el a' solyom, tengerhez húzódnak madarak, de *Igor* hős seregét fel nem támaszthatni. Utána kiálta *Karna* és *Zsla* (palócz vezérek), berohana az orosz földre, lángokat dobálván a' tüzes kürtbül. Az orosz asszonyok sírnak vala, mondván: Nem lehet többé kedves férjeinkre gondolnunk, sem róluk emlékeznünk, meg nem látjuk őket többé szemünkkel; arany ezüst nem fog rajtunk csengetni. *Kiev* is nyöge bújában, és *Csernigov* fájdalommal között. Bánat árada szét az orosz földön, 's megkövéredett nyomor folyék a' földön keresztül.“ stb.

Riedl úr a' királyudvari kézirat fordítása után (I. M. Nyelv. II. 80. l.) *Igor* hadjáratát is közölvén magyarul, a' szlávok irodalmának két fényes csillagát ismérteti velünk, 's legnagyobb részvétünket érdemli meg.

Nyomtatási hibák.

- A' 262. lap 11. sorában felülről *тоѡ* helyett olvass *тоѡѡ*
 278. „ 2. „ alulról *harmadik személyt* helyett olv.
harmadik tárgyi személyt.

A' magyar igeidők használhatása.

Minap az akademia nyelvosztályi ülésében Fogarassi János úr a' magyar igeidők miképi használhatásáról kezdván értekezni: szükségesnek tartom folytatni a' nyelvtények felhordását, melyekre építeni kell. Mert úgy látszik nekem, tévesztő azon elmékedési út, mellyen Fogarasi jár; minthogy pedig ötet a' mai nyelvtan írók vezérének kell tartanunk, azon fordul az igeidők kérdésének megoldása vagy meg nem oldhatása, ha kitudjuk-e a' helyes utat, melly a' talány megfejtésére viszen. Mert ha ezt kitudhatjuk, bizonyosan lesz módunk benne, annak helyességét egymással elismertetni: ha nem tudhatjuk ki, akkor tévútakon váltig nyargalózhattunk; beleizzadunk ugyan, de célhoz nem juthattunk.

Fogarasi úr értekezésének tartalmáruul nem lehet még itélnem, mert azt még nem olvashatjuk; de elmékedése útjárul lehet már itélnem, mivel azt egyszeri hallásbul is föl lehetett fognom. Fogarasi úr legelőbb az idők elméletét állítá fel, melly szerint van jelen, mult, és jövő idő; mindenike megint három alosztályra oszlik el, mert van: jelen a' jelenben, jelen a' multban, jelen a' jövőendőben; — mult a' jelenben, mult a' multban, mult a' jövőendőben; 's van jövő a' jelenben, jövő a' multban, jövő a' jövőendőben. Azután régi magyar írókbul szedett példákkal megmutatá, hogy a' magyar nyelv is ki tudja fejezni a' három főidő alidőjit, vagy másodrendű időjit. 'S az idők ezen elméletét olly nyomosnak adá elő, miszerint, úgy hiszi, annak felfogása nélkül, lehetetlen boldogulni e' kérdésben.

Im ez tévesztő kiindulása az elmékedésnek. A' nyelvtudomány nem „a' priori“ való tudomány, mellyet meglehet alkotni; mert a' nyelv nem a' logikai kategoriák azonos lenyomata, mit igen

könnyű belátni. Kétség kívül, az idők táblája, melyet Fogarasi felállított, Sinaországban és a' szerecsenek közt is érvényes; az is szinte bizonyos, hogy a' kilenczféle időket a' sina nyelv is kifejezheti, mellynek semmi nyelvtani alaka *) sincs (mirül legalább nagyában meggyőződhetik az olvasó, Schott **) sinai nyelvtanából); valamint kifejezheti az árab és héber nyelv, mellyek igéje csak két időalakkal bírnak. Itt nem az a' kérdés: ki tudja-e fejezni a' magyar nyelv a' gondolható idő-viszonyokat? mert arrul senkinek sem lehet kétsége. A' nyelvnek igen sokféle módja eszköze van mindenféle kategóriák kifejezésére: mert a' logikai kategória és a' nyelvnek eszköze közt nincs semmi kényszerű kapcsolat; valamint nincsen a' festékek és az emberi lélek indulatai közt, ám-bár a' művész képiró bizony ki tudja festeni az arczképen az indulatokat. Hanem az itt a' kérdés: a' magyar nyelv mellyik eszközzével, jelesen mellyik idő-alakával millyen időt fejez ki? Fogarasi úr nem végezte be értekezését; nem tudhatom még, hogyan felel a' tulajdonképi kérdésre: de figyelmeztetek a' kiindulás vesztélyességére, még pedig nem ok nélkül.

Ugyanis Fogarasi úr felállítván az idők elméletét, azt a' *latin és francia nyelvvel* részint megigazoló részint felvilágosítá. A' latin nyelvvel azért, mert az remek nyelv, 's mert sok író tanúsága szerint, jó stilusra csak a' remek latin munkák tanulása által tehetünk szert; a' francia nyelvvel azért, mert ez általában legtökéletesebben fejezi ki az idő-viszonyokat. — Mind meg annyi tekin-

---

*) Én eddig *nyelvi domot* használtam. Imre S. úr az *alak* szót ajánlá, minthogy *idom* proportio volna. 'S további felvilágosítása arrul értesít, hogy az *idom talan* nem az, minek nincs formája, hanem — a' minek *alak teljessége*, *idő* fejlettsége, *idő*ltésége nincs. — Kresznericsnél S. I. és Sz. D. után van: „*idom* modus, ordo; *idom talan* immoderatus, immodestus, inconcinnus; *idomos* ennek ellenkezője.“ A' Táj-szótárban is *idom* proportio, összeillő alkat, — *idom talan* pedig „ügyetlen tató ember, gyermek; — esetlen, összehányt vetett növésű ember“ stb. — Fogarasi úr is inkább az *alak* szót ajánlja a' nyelvformára, mert az *idom* rhythmus volna. — Az itt előhordott értelmezésekből csakugyan kitetszik, hogy az *idom* inkább az *alak* valamiféle alkata, mintsem maga az *alak*, 's hogy kifejezheti a' rhythmust is. Minthogy pedig erre, tudtomra, nincs alkalmasb szavunk; jó volna neki az *idom*ot szereznünk. Azért legyen *nyelvalak*.

**) Chinesische Sprachlehre, zum Gebrauche bei Vorlesungen und zur Selbstunterweisung. Berlin 1857.

tet, melly nem hogy kellő világot vetne tárgyunkra, sőt azt inkább hamis világosságba helyezi. Ha már a' logikai és metafizikai kategóriák sem szabályozhatják a' magyar nyelvtani alakok használatát: hogyan szabályozhatnák a' latin vagy franczia nyelv alakai, mellyek azonkép sajátságosak, nem pedig ama' kategóriák merev lenyomatai? Aztán miben áll a' remek stílus? A' latin vagy franczia nyelv fordulatainak, alakainak mimelésiben? Talán azt hitték egyszer nálunk is, mint másutt. Hisz sokáig sokra nézve azt szokták hinni az emberek, hogy Illyés prófétákká lehetnek, ha Illyés köpönyét megkaphatják. A' remek stílus minden nyelvben lehető az által, hogy a' kifejezett gondolatok lehető tisztán és következetösen folyjanak mint válogatott gyöngyök, 's a' nyelv legalkalmasb eszközeibe legalkalmasban legyenek fűzve. A' nyelvtudomány nem teremt írókat, mert nem árulhatja a' gondolatokat, mellyek valamelly munkára megkívántatnak: de arrul kötelessége gondoskodni, hogy a' nyelv öntudatossá, eszméletessé váljék, miszerint lehető eszközeit jól ismerje, 's azokat természetök szerint használja. Erre pedig nem igen vezet a' latin vagy franczia nyelv eszközeinek szemlélete, ha anyagias utánozásra csábít.

Pedig ezen veszélynek teszi ki magát Fogarasi úr, midőn Cornelius Neposbul, vagy Chapsal és Mozin franczia grammatikáiban levő példáibul fordít. Mert mit bizonyítson ezen bár legjobb fordítás? Azt-e, hogy mindent le tudunk fordítani? — Nincs nyelv a' világon, mellyen a' legmíveltebb, tegyük Demoszthenesz, folyó beszédét, vagy inkább az abban kifejezett gondolatokat nem bírná kifejezni az, ki remekül tud az illető nyelv eszközeivel élni. — Vagy azt bizonyítsa e' fordítás, millyen legyen a' magyar igeidők használata? Ha igen: csudálkozni lehet, minek vetemedünk annak kikutatására, ha már tudva van? Mert Fogarasi úr az újabb nyelvtani irodalom vezére, 's nem kiesi részben az írói gyakorlatnak is megalapítója: hogyan van tehát, hogy mind az írói gyakorlat, mind a' nyelvtanok egyaránt felköltik azon meggyőződést, hogy az idő-alakok használatára nézve sajnálatos zavarban vagyunk, mellybül szabadúlnunk kellene? Vannak ugyan sokan, kik semmi vizást sem látnak abban, hogy azon egy mozzanatot majd *tuda*, majd *tud vala*, majd *tuda vala*, sőt *tudott vala*, 's még többféle időalakok által fejezzük ki: ámde azok minden helyesség iránti eszmélet nélkül szükölködnek, kiket példányokul venni nem sza-

bad. Különben minden józan és gondolkodni tudó emberünk csak úgy isméri az idő-alakokbeli zavarunkat, mint én. 'S ebből alig ha kisegíthet a' Fogarasi úr eljárása, melyet az említett olvasásból ki lehetne vennem. Hisz azzal, mi kétséges, akarja bizonyítani a' kétségest! Az idő-alakokra nézve kétséges a' mostani írói gyakorlat: hogyan lehet hát ez szabályozó! Ha Fogarasi úr Cornélius Neposnak valamely magyar fordítását, teszem Czuczorét, előveszi, elő ugyanannak francia fordítását is, 's a' két fordításból azt igyekszik megmutatni, melly magyar idő-alakok, millyen francia idő-alakokat lepnek: akkor útmutatást adott volna azoknak, kik francziából magyarra fordítanak, azon fölvétből indulván ki, hogy Czuczor fordítása helyesen használja a' magyar idő-alakokat, valamint a' francia fordító helyesen használta a' francia idő-alakokat. De a' magyar idő-alakok fölöli kétséget nem oszlatta volna el azzal. Mert ám nem az a' kérdés itt, vajjon Czuczor neposi fordítása szabályozza-e a' magyar idő-alakokat? sem nem az, melly magyar idő-alakok millyen francziákat lepnek? Még ha Fogarasi úr gyakorlata volna is szabályozó, sem szorulnánk abbeli Nepos — Chapsal — Mozin bizonyosításokra; mivel Fogarasi gyakorlatának helyességét egyik sem erősíthetné a' három tekintély közül. *Mert mi a' helyes a' magyar idő-alakok használatára nézve, azt sem a' latin Cornelius Nepos, sem a' franczin Chapsal és Mozin nem tudják.* 'S ha azt nem tudják, nem tudhatják, minek kérdezzük őket? Akármit felelnek is, az nekünk nem lehet szabály.

Ezen eljárás ellenében, melyet hibáztatnunk kell, mást kezdtünk meg a' M. Nyelvészet I. 65—75 l. és II. 434—463 l.'s azt ezennel is folytatni akarjuk. Lassan haladunk, de mindég biztosb eredménnyel: mert *tanuljuk a' nyelvet.* — Igazoljuk eljárásunkat.

A' magyar nyelv, mint valamennyi nyelv a' földön, *történeti fejlődmény*, melyet csak is fejlődése mozzanataiban lehet felfognunk és átértenünk. Lett a' magyar nyelv is, rokonaival együtt, valamikor és valahol; azért magán viseli a' fajbeliséget, a' melly ötet minden nem-rokon nyelvektől megkülönbözteti. De a' melly sajátsága emez fajbeliségből foly, azt épen rokonainak felfogásából lehet megértenünk. A' magyar nyelv egyed is, különböző valamennyi rokonaitul. A' melly sajátsága ezen egyedi voltából foly, azt a' magyar nyelv történeteiből lehet átértenünk. Minthogy azom-

ban a' rokonok egyedi sajátságai hasonlóké egymáshoz, mert mind a' fajbeliségen sarkallanak: azért a' rokonok egyedi sajátságainak felfogása okoskodni tanít arrul, miért van ez így a' magyar nyelvben 's nem másképp.

Az idő-alakok léte a' nyelvek sajátságaihoz tartozik: azoknak helyes, azaz a' nyelv természetével egyező használata, a' nyelv legegységiesb sajátsága. Ha tehát ez iránt támad kérdés, a' feleletet se csak a' nyelv történeteiben lehet találni; ha pedig még mélyebre bocsátkozik a' kérdés, 's azt kívánja tudni, miért vannak meg éppen ilyen időalakok, 's miért szokta a' nyelv azon időalakokat ezt, 's amazzal nem azt kifejezni? arra meg a' rokon nyelvek felelnek, ha felelhetnek. Nálunk kérdés támad az idő-alakok helyes használatáról: hol keressünk reá feleletet? A' magyar nyelv történeteiben. Ha kérdés lesz, miért használja a' magyar nyelv inkább ezen vagy azon alakát? arra a' rokon nyelvekben kell keresni a' feleletet.

De vajjon a' magyar nyelv története olyanok-e, hogy adhasanak feleletet az idő-alakok miképi használatára nézve? Nincsenek eredeti magyar munkáink azon korból, mellyben a' kereszténység és vele a' latin és szláv meg német nyelvek hatása nem volt még. — Azt mondtuk, hogy az idő-alakok minden nyelvnek sajátjai; a' magyar nyelv idő-alakjai is megvoltak már, midőn legelőször kezdének a' latin nyelvű imádságokat magyar nyelven kifejezni. 'S a' magyar nyelvnek vannak olyan idő-alakai is, melyeknek a' latin nyelv nem mutathat fel megfelelőket. Az idő-alakok első használata tehát legközelebb folyt vala a' magyar nyelv természetéből, 's azért legtöbb döntő erővel bír. Tudjuk, hogy a' latinnak és a' magyarnak következő fő idő-alakaik vannak,

amo	tud
amabam	tud vala
amavi	tuda
amaveram	tudott
amabo	tudott vala
amavero	tudand.

A' magyarnak négy multja van: *tud vala, tuda, tudott, tudott vala*; a' latinnak csak három: *amabam, amavi, amaverram*. Van a' magyarnak *tudand* féle alaka, mellyhöz külsőleg hasonlója nincsen a'

latinnak. Viszontag a' latinnak van futuruma, mi a' magyarnak hibázik. Ezen körülmény előleg is hihetővé teszi, hogy a' latinnak a' magyarra fordításában megkülönböztethették a' magyar időket, miután bennök válogatni kellett; 's hogy általában eszmélettel jártak el a' fordítók, mivel nem verték a' magyar idő-alakokat a' latin nyelv kaptájára. De az továbbá hihetővé teszi azt is (mit most nekünk a' rokon nyelvek felszóval hirdetnek), hogy akkor, midőn a' magyarok a' keresztyén hitre térnek vala, a' magyar nyelv jeles fejlettséggel bíra. Bizvást vehetjük hát elő a' történeti tanuságokat, szorítkozva itt is a' *tud, tud vala, tuda, tudott, tudott vala*, és *tudand* alakokra, minthogy legelőbb ezek iránt kell eligazodnunk.

Ezen tanuságok kétfélék: a' nyelvtanírók felfogásai 's a' nyelv gyakorlata. Előttünk amazok kevesebbet bizonyítanak, ha ellenkeznek a' nyelv gyakorlatával, azaz a' nyelv történeti tanuságával; ellemben ha megegyeznek emezzel, mind kétféle tanuság annál többet bizonyít. Előre bocsátjuk tehát a' nyelvtan-írók felfogásait.

I.

Mit tanítanak a' nyelvtanírók?

1) Erdősi János (Joannes Sylvester Pannonius) az 1539-ben kiadott „Grammatica Hungaro-latina“-jában*) így adja elő az időket (a' 96. lapon): „Tempora verborum sunt tria: *Praesens*, ut *lego olvasok*; *Praeteritum*, ut *legi olvasék*; *Futurum*, ut *legam olvasok jövődre*.“ — A' paradigmát pedig így mutatja fel a' 99. lapon.

Tempore praesenti: amo amas amat szeretek, szeretsz, szeret, amamus, amatis, amant, szeretünk, szerettek, szeretnek.

Praeterito imperfecto: amabam, amabas, amabat, szeretek, szeretsz, szeret vala, amabamus, amabatis, amabant, szeretünk, szerettek, szeretnek vala.

Praeterito perfecto: amavi, amavisti, amavit, szereték, szeretél, szerete, amavimus, amavisti, amaverunt, szereténk, szeretétek, szereténék.

Praeteritum plusquamperfectum: amaveram, amaveras, amaverat, szerettem, szeretted, szeretett vala, stb.

*) Lásd: Magyar régiségek és ritkaságok. Kiadta Kazinczy Ferencz, Pesten (1808.)

Futurum (conjunctivi): cum amavero amaveris amaverit mikoron szereténde, szereszténde, szereténd stb. (a' 102. l.)

Íme a' legelső magyar nyelvtan-író a' *tud vala* alakot a' latin imperfectum, a' *tuda*-t pedig a' latin perfectum fordítására használja. Nevezetes pedig, hogy ő a' *tudott* alaknak helyet sem talál, nyilván azért, mert a' latinban nincsen annyi mult mint a' magyarban; a' latin imperfectumot pedig semmi más magyar alak nem fejezi ki mint csak a' *tud vala*, 's a' perfectumot is többnyire a' *tuda* jelenti. Ha Erdösi eszibe veszi, hogy a' latin perfectum nemcsak tempus historicum, hanem általános mult is, bizonyosan a' *tudott* alaknak is talál helyet. Most kérdés támad előttünk, Erdösi melyik mult jelentést tulajdonít a' *tuda* alaknak, történelmi multbelit, vagy általános multbelit-e? *) Az által, hogy a' 92. és 93. lapon a' latin történeti perfectumot mind *tuda* alakra fordítja, p. o. praecepit Deus Moysi: azt *parancsolá*, azt *hagyá* Isten Mózesnek; benedixit Deus Noë, megáldá az Isten Noét, azt látszik mutatni, hogy csak *történetinek* tartja. De utóbb olvasván nála: multa tulit fecitque puer, sokat *szenvede* és *tön* gyermekségiben stb. világos előttünk, hogy Erdösi a' *tuda* alaknak nemcsak elbeszélési mult, hanem általánosan mult jelentést is tulajdonít.

A' *tudand* alakra nézve nincsen kétség, azt Erdösi az *amavero* megfelelőjének teszi.

Erdösire, mintegy 100 év mulva, következik *Szenczi Molnár Albert*.

2.) Szenczi Molnár Albert, a' „Novae Grammaticae Hungaricae succinta methodo comprehensae et perspicuis exemplis illustratae libri duo“ (Hanoviae 1610.) munkájának 88. lapján értekezik *de Tempore*: „Tempus est mutatio verbi secundum praesens, praeteritum et futurum; estque primum vel secundum.“

Praesens primum (vulgo Indicativi praesens) est: lát, videt láttat videre facit, kér petit, hoz adfert. *Secundum Praesens* (vulgo Subjunctivi praesens, vel Optativi futurum): est lásson videat, ta-

*) A' perfectumra nézve kiírjuk itt Halder egyetemi tanár úr szavait a' M. Nyelv. I. 53. lapjáról: „A' latin perfectum két oldalának egyike szerint, mint sajátlagos értelemben vett mult, teljes bevégeztséget jelöl a' jelenben; azomban másik oldaláról (mint történelmi idő) megjelöli a' mult fogalmát általában, a' nélkül, hogy a' tartás és teljes bevégeztségek közti különbség különösen kiemeltetnék.“

nítson doceat, *kérjen* petat, *szeressen* amet. Nihil ab hoc differt *Futurum primum* vulgo Imperativi praesens.

Futurum secundum (vulgo modi Indicativi futuri) Ungari non habent, sed pro eo primum Praesens dicunt, additis interdum particulis adverbii temporis *osztán* postea, *még* adhuc, *valaha* aliquando etc.

Tempus *Praeteritum* est incompletum vel completum. *Incompletum primum* (vulgo praeteritum imperfectum) fit ex praesenti primo adminiculo vocis *vala*, ut *lát vala*, videbat; *kér vala* petebat. Incompletum secundum (vulgo praeteritum imperfectum modi subjunctivi) est *látna* videret, *kérne* peteret.

Completum est perfectum aut plusquam perfectum. *Perfectum primum* est *láta* vidit, videbat, *kére* rogabat, petiit. *Perfectum secundum* est *látott* vidit, *kért*, *kérett*, petivit. Hoc per casus declinatum fit adjectivum participiale, ut: *látott dolog* visa res, *kért pénz* petita res.

Ex hoc perfecto secundo fiunt sequentia quatuor tempora:

Perfectum tertium (id est praeteritam perfectum Subjunctivi) fit a secundo per *legyen* sit, ut *látott legyen* viderit, *kért legyen* petierit.

Plusquam perfectum (vulgo plusquam perfectum indicativi modi) *látott vala* viderat, *kért vala* petierat.

Plusquamperfectum secundum fit per *volt*, fuit, ut *látott volt* vidit, *kért volt* petivit vel petierat.

Plusquamperfectum tertium (vulgo praeteritum perfectum et plusquamperfectum modi Subjunctivi) itidem fit per auxiliare verbum *volna* esset, foret, ut *látott volna* petiisset.

Accedit futurum Subjunctivi modi, Latinis quasi praeteritum, Ungaris vero quasi gerundium, vel futuri lenimentum, ut *látand* viset, videbit, vel contingere poterit, ut videat, *kérend* petierit. Hujus futuri usus, et si frequentius occurrat in scripturis, in sermone tamen quotidiano rarius est.

Et quemadmodum incompleta quaedam et plusquamperfecta efferuntur per verba auxiliaria *vala*, *volna*, *volt*, *legyen*: sic etiam futura ubi necessitas postulat, formantur per verba *fog* cepit, *kezd* incipit, additis infinitivis, ut: *látni fog* videbit, *fog kérni* petet, *elkezd menni* abibit. Vel per gerundia participialia in *dó*, *dő* addito verbo *vagyok* sum, ut: *látandó vagyok* visurus sum, *kérendő vagyok* petiturus vel petendus sum.

Ennélfogva mellőzvéen itt a' Subjunctivus időjít, következő paradigmát találunk Molnárnál :

Praesens : lát látsz látok ; látnak láttok látunk.

Praeteritum incompletum : lát vala videbat, látsz vala videbas, látok vala videbam ; látnak vala videbant stb.

Perfectum primum : láta vidit tandem, látál vidisti, láték vidi; látának stb.

Perfectum secundum : látott vidit, láttál, láttam stb.

Plusquamperfectum I. látott vala viderat stb.

Plusquamperfectum II. látott volt viderat tum stb.

Futurum modi Subjunctivi látand viderit, látandasz videris, látandok videro stb.

Íme Molnár teljesen megegyez Erdősivel a' *tud vala*-ra nézve, melyet ő *incompletum praeteritumnak*, vagy a' latin *imperfectum* megfelelőjének tart; megegyez vele a' *tuda* alakra nézve is meny nyiben az történeti vagy elbeszélési mult. De fölveszi ám a' *tudott* alakot is, mint kellett, azt *perfectum secundumnak* nevezvén. Molnárnak tehát világos eszmélete vala arról, hogy a' latin *perfectumnak* (a' *vidi*-nek) két oldala van, melyek egyikét, a' *történetit* vagy *elbeszélést* a' *láta*, másikat, a' bevégeztséget jelentőt pedig a' *látott* alak fejezi ki.

A' *látand*-ra nézve is egyezvén Erdősivel, megkülönbözteti még a' két *plusquamperfectumot* is, de azokat közelebbről nem értelmezi.

3.) Pereszlényi Pál „Grammatica linguae Ungaricae“ 71. lapján (az 1702-ben kijött Nagyszombati kiadásban *) ezt tanítja a' magyar igeidőkrül. „Tempora sunt quinque : Praesens, Praeteritum imperfectum, Praeteritum perfectum, Praeteritum plusquamperfectum, et Futurum.

Praeteritum perfectum Indicativi est duplex : *primum commune* ; *secundum*, cujus usus est ornate in orationibus, *ideo dici potest historicum*.

Praeteritum plusquamperfectum est etiam duplex : *primum* formatur ex praeterito perfecto, et particula auxiliari *vala*, et alterum similiter ex praeterito, et voce auxiliari *volt* stb.

Futurum non differt a praesenti, sed ut sciatur esse futurum,

*) Első kiadása Tyrnaviae 1682.

adduntur illi aliae particulae v. g. *meg. osztán, azután* postea, *jövendőben* in futuro; aut efficitur per infinitivum, cum verbo *fogok*, ut *fogok olvasni* legam. Futurum tamen Coniunctivi Ungari habent proprium, ut patebit, cuius usus in communi sermone rarus est, in historiis, maxime sacris, frequens.“

A' paradigmát pedig így szerkeszti a' 80. stb. lapokon :

Indicativi modi tempus praesens : olvasok, olvassz, olvas lego legis, legit; olvasunk olvastok olvasnak legimus stb.

Praeteritum imperfectum : olvasok vala, olvassz vala, olvas vala legebam, legebas, legebat; olvasunk vala legebamus stb.

Praeteritum perfectum primum : olvastam, olvastál, olvasott legi, legisti, legit, olvastunk, olvastatok olvastak, legimus stb.

Praeteritum perfectum secundum : olvasék, olvasál, olvasa, olvasánk stb. Erről írta a' 71. lapon, hogy „*dici potest historicum*“.

Praeteritum plusquamperfectum olvastam volt vel vala legeram stb.

Futurum Coniunctivi : mikor olvasandok, olvasandasz, olvasand cum legero legeris, legerit stb.

Pereszlenyi, úgy mint Molnár és Erdösi, a' latin imperfectumot *tuda vala* alakkal fordítja, 's a' perfectumot majd *tudott* majd *tuda* alakkal fejezi ki, hozzá tévén, hogy ezt *elbeszéléseinek* vagy *történeteinek* lehetne nevezni, nyilván azért, mert érezi vala, hogy a' latin perfectum azon oldalának felel meg, melly a' történeti multat jelöli. A' *tudott vala* és *tudott volt* közt nem teszen különbséget; a' *tudand* neki is „cum scivero“.

4.) Lássuk most Révait. Az „*Elaboratio Grammatica Hungarica*“-jában az 547. lapon előszámlálja elméletileg az időket, miszerint ezek volnának : *tempora absoluta*, t. i. praeteritum, praesens, futurum, mint : *futott* cucurrit, *fut* currit, *futni* fog curret; 's *tempora relativa* : t. i. *imperfectum* p. o. a' mikor *aluszom vala*, hozzám jött, cum dormiebam, venit ad me. „*Verbum dormiebam (aluszom vala)* est tanquam praesens status, sed per consequens verbum venit, (*jött*) interruptus. Illyenféle, úgy folytatja, a' *plusquam perfectum* et *futurum exactum* (ha meghallandom jöttedet).

548. l. „Sex ista tempora, ut in omni lingua alia, ita et in nostra vigent tria absoluta, *praesens*, *praeteritum*, *futurum*, et totidem relativa, *imperfectum*, *plusquamperfectum*, *futurum exactum*. Hoc tamen in iis est discrimen, quod nostra relativa non omnia

habent formas concretas, non sunt scilicet *simplicia*, prout etiam de absolutis non omnia, sed adminiculo aliquo, ad *simplicia* adjecto, exprimuntur, quapropter *auxiliata* dici possunt, e. gr. *írók vala* scribebam, *írtam volna* scripsissen.

Hogy Révai a' latin grammatika mintájába önti a' magyar igeidőket, kitetszik onnan, mert elhagyott egyet közülök, melyre a' latinnak nincs külön alakja, t. i. az *ira* alakot, melynek az elméletében nem talált helyet. Komoly intés, hogy a' magyar nyelvtudományban ne elmélkedjünk akár bölcséletileg, valami eszményi nyelvet gondolván magunknak, akár idegen nyelv kategóriái szerint. Láttuk, hogy Erdösi ellenkezőleg csak az *ira* alakot vette föl. — De a' mit itt elhagyott Révai, azt természetesen a' paradigmában nem hagyja el az 588. 516. lapon, hol az így áll:

Tempus praesens et futurum primum: dicsér, dicsérsz, dicsérek stb.

Tempus praeteritum imperfectum auxiliatum: dicsér vala stb. laudabat.

Tempus praeteritum perfectum primum: dicsére, dicsérel, dicsérek laudavit stb.

Tempus praeteritum perfectum secundum: dicsért, dicsértél dicsértém laudavit stb.

Tempus praeteritum plusquamperfectum: dicsért vala laudaverat stb.

Tempus futurum secundum auxiliatum: dicsérni fog laudabit stb.

Tempus futurum exactum: dicsérend laudaverit (582 l.) stb.

Révai szerint a' *tud* féle alak jelen idő és első jövő; a' *tuda* vala végzetlen mult, azaz a' latin imperfectum; a' *tuda* perfectum primum; a' *tudott* perfectum secundum; a' plusquamperfectum *tudott vala*; a' futurum secundum *tudni fog*; a' futurum exactum *tudand*. A' *tudott vala* és *tudott volt* közt nem teszen különbséget, mint nem Pereszlényi. De a' *tud vala*, *tuda*, *tudand*-ra nézve épen megegyez Erdősivel, Molnárral, és Pereszlényivel.

Vajjon ér-e valamit ezen írók egyezése három századon keresztül? Ha meggondoljuk, hogy tudtunkra Erdösi első elméltett, a' magyar igeidők-alakairul; hogy Molnár nehezen utánozta Erdösit, még ha ismerte is, mert sajátságos eljárása van; hogy ha Pereszlényit lehetne is Molnár utánozójának állítani, Révai leges-

leg kevesbbé volt akárkinek is vak követője : ezen írók egyezése a' magyar idő-alakok elnevezésében és latinul kifejezésében csak ugyan annyit bizonyít, mennyit általában irodalom bizonyíthat. 'S a' ki ezen háromezred évig folyó bizonyágtétel ellen a' *tud vala*-t nem végzetlen multnak, vagyis imperfectumnak, a' *tuda*-t nem elbeszélési vagy történeti multnak, azaz a' latin perfectum egyik oldalának, a' *tudott*-at nem általános multnak azaz a' latin perfectum másik oldalának, 's végre a' *tudand*-ot nem föltétes jövőnek, vagyis futurum exactumnak mondja : az igen nagyot vállal, mit csak a' nyelv legrégibb, legépebb és legtovább tartó gyakorlata által támogatva bir elviselni.

Lássuk most a' nyelvgyakorlatot.

II.

Mit tanít a' nyelvgyakorlat?

A' ki csak egyszer olvasta az *Orthographia Ungarica* (lásd a' felebb idézett „Magyar régiségek és ritkaságok“ Kazinczy Ferencz kiadásában a' 129—180. l.) előbeszédét, melyet B. A. 1549-ben nyomata ki Krakkóban : az meggyőződhetik arról, hogy a' magyar nyelv a' tizenhatodik század első felében, a' csinosság, szabatoság és kellemre nézve olly magasan állott, mint az olaszt és spanyolt kivéve alig egy nyelv Európában. Allítani, hogy az akkor maga magát nem érti vala, vakmerő volna. Ez előbeszéd így szól : „Am mi üdvövitünk az szent írásra *igazíta* mindenütt az tévelygőket : az többi között szent Jánosnál V. cap. V. 9. mond : Hányjátok jól meg az írásokat, azok bizonyágot tesznek én rúlam. Erre kedig, hogy az község is olvashassa az szent írást, nagy segítséget tesznek am mi nyelvünkre fordított könyvek. De az írásra ab betűknek esmérete és az olvasásnak tudása utonk. Meg kell azért azt nékünk tanulnunk, hogy olvashassuk mindnyájan az szent írást, tudakozhassunk az Isten akarattjárul, és hogy ennyi sok tévelygésbe legyen mihez támaszkodnunk. Leszen kedig, ha csak az Isten beszédéhez ragaszkodunk, mert az semmi nem egyéb, hanem (mint szent János mondja) igazság. Továbbá ez tudomány hogy olvasni és írni tudunk, an nélkül, hogy utonk az szent írásra, kiben üdvöségünket találjuk, imerre is hasznos, hogy egymásnak mindenikünk

irhasson, ne kelljen minden kicsiny dologért más ember után járni. Az tanulása kedig igen kevés munkával leszen; mi nem nagy dologgal esmérhetni meg egynehány betűt. Embernek kevés munkát fel kell venni nagy haszonért, kivel mind testében mind telkében élhet.“

A' melly kor illet' írhatott ('s most, miután az egy századdal elébb készült bibliafordítást ismérjük, szinte nem is csuda előttünk, hogy akkor így tudtak írni), annak nyelvgyakorlata bizony példa gyanánt lehet nekünk. 'S az az időalakokra nézve következő tanúságokat terjeszt élénk:

1) *Pesti Gábor Meséji.*

(Bécsben 1536. Kiadá Toldy Pesten 1858.)

V.

„Az orosz lány az juhhal és egyebekkel *megszerződék*, hogy vadászni mennének, és a' mit foghatnának, köz lenne. *Fogának* azért egy szarvast, részre *metélék*, hogy mindenik felvenné az ő részét, mint a' szerzés vala. Az orosz lány *kegyig* ordítani *foga*: Enyim, úgymond, egyik része, mert méltóságos vagyok; az másik is enyim, mert erősb vagyok; és miérthogy a' szarvas után többet *futottam*, a' harmadikat is magamnak tulajdonítom; és ha a' negyedik részét ide nem engeditek, megbomol a' barátság. Ezt a' társi *hogy hallák*, üressen és vesztég hallgatással *menének el* onnét.“

Itt a' *megszerződék*, *fogának*, *metélék*, *foga*, *menének* idő-alakok nyilván mást jelentenek, mint a' *futottam* alak; azok *elbeszélési* *multak* perfectum historicumok, mi megmondja sajátosságos jelentéseket. Ezekhöz képest a' *futottam* alak nem ilyen jelentésű, hanem *általános mult*, vagy *bevégezett jelen*. Az *elbeszélési* *multak*, tekintet nélkül a' tartósságra, végzettségre előadják a' történet mozzanatait, 's mintegy nézővé teszik az olvasót; az általános mult csak elmúltat teszen. — Ha egybetartjuk az utolsó szakban levő *hallák* és *menének el*, világosan érezzük, hogy a' *menének el* alak az *elbeszél* történet előszínién álló mozzanat, mint a' többiek is, 's hogy ép azért a' *hallák* alak helyett jobban illenék a' *hallották* alak.

XI.

„Az holló valami húsoltot felkapván, *kezde az ágon vele csergeni*. Hozzá *mene a' róka és monda neki: Hallottam vala* gyakorta, hogy hamis volna a' hír, de mostan látom, hogy igaz; mert azt *mondják vala*, hogy a' szuroknál feketébb volnál, de mostan látom, hogy fejeérb vagy a' hónál. Hogyha a' szód ilyen szép, mint tennemagad, bizony minden madarak királyné-asszonyának merlek mondani. Ez hízeltetésre az holló énekelni *akara*, és a hús *kiesék* szájából, melylyet a' róka nagy kaczagással *felkapa és megön*.“

Kezde, mene, monda, akara, kiesék, felkapa, megön (megevék) elbeszélési multak, mellyek úgy megéreztetik magokat, mint az előbbi mesékben valók. — *Hallottam vala, mondják vala* különböző multak, mind amazoktól, mind egymástul. Amaz először azt fejezi ki, hogy előbb, mintsem az elbeszélő multak estek, hallotta vala, hogy hamis a' hír, azért áll *vala a' múlt* alak mellett; ez t. i. *mondják vala*, azt fejezi ki, hogy az alatt, míg hire járt, hogy fehér a' holló, az ellenkezőt is mondják vala, nem egyszer, hanem mindég, sőt még azon időben is, a' mellyet az elbeszélési múlt jelent. Ez tehát *végzetlen múlt*, a' latin *imperfectum*; amaz *végzett múlt*, a' latin *plusquam perfectum*. — A *végzetlen múltat*, vagy *imperfectumot* következő mese tünteti ki:

XVIII.

„Régenten az galambok *hadakoznak vala* az kányákkal; *választák* magoknak királyúl az ölyvöt, melly hogy királlyá *lön*, *kezde* lenni nem király, hanem ellenség, mert nem kevesbbé *kezdé* őket hordani és megszaggatni mint a' kánya. *Bánják vala* téteteket, és *mondják vala*, hogy jobb volt volna az kányahadat elsenvedni, hogynem mint az ölyvnek kegyetlenségét.“

Itt a' *választák*, *kezde*, *kezdé* elbeszélési vagy történeti multak: ellemben a' *hadakoznak vala*, *bánják vala*, *mondják vala* mind végzetlen multak, mellyek azon állapotokat fejezik ki, a' mellyek tartása közben lettek az elbeszélő multak. — Azt, „hogy királlyá *lön*“, általános multnak tartom, 's azért *lett*-re fordítanám. Az V. mesében a' „hogy *hallá*“ egészen hasontekintetű eset.

Az általános múlt megvilágosítására szolgáljon ezen rövid mese:

XV.

„Kánya megbetegülván, mikoron halálához nem távol volna, *kezdé* az anyját kérni, hogy elmenne az istenekhez, és könyörgene ő érette nekik. *Felele* az anya és *monda* néki: Bátor az istenektől semmi segedelmet ne remélj fiam, mert tudod, mennyiszor *törted* meg az ő oltárokat ragadozásokkal.“

Valamint a' XVIII. mesében a' végzetlen multat foghattuk fel az elbeszélő multak mellett: azonkép kitűnik itt az általános mult, a' „*törted meg*“ alak, a' *kezdé, felele, monda* elbeszélő multak mellett.

Mind együtt találjuk ezen mesében :

XII.

„Az oroszán mikoron magát bírná, az ő kegyetlenségével sok ellenséget *szerezett vala* magának. De vénségének idején neki is ugyan olyan mértékkel *mérének* az vadak, mellyel ő *mért vala* az előtt. A' vadkan fogával, a' bak szarvával *öklöldezik vala*, sőt még a' szamár is lábbal *rúgja vala* őtet, és egy barátja sem *akarja vala* segíteni, a' kinek jóval *volt* is az előtt.“

Az elbeszélési mult: *mérének*, azon időbe helyezi az olvasót, melly tulajdonképi tárgya a' mesének, t. i. az oroszán vénségébe. Annak előtte sok ellenséget *szerezett vala* magának, ez hát itt *végzett mult*, mint a' *mért vala*. Ellemben az *öklöldezik vala, rúgja vala, akarja vala* végzetlen multak, mellyek közben esik a' *mérének* elbeszélési mult. Végre a' *volt* viszony nélkül áll itt mint olyan mult, millyen a' XV. mesében a' „*törted*“ alak.

LXXXII.

„Régenten egyszer a' tölgyfa kevélységbe *leledzék*, és a' nádra *mene 's monda* neki: Ha teneked emberi szived vagy, jöjj elő, víjunk meg, lássuk mellyikünknek vagy nagyobb tehetsége. Az nád, mikoron látta volna a' tölgyfának hiú dicsőségét és magamutatását, semmit sem *csodálkozik* rajta, hanem *monda* neki: Mastan víni nem akarok, de azért én az ennen rendemen *megelégedtem*, mert én minden vész előtt csak hajladozok; de ha téged egyszer a' szél tőstül *kifuvand*, soha fel nem kelhetsz, hanem ott kell veszned.“

Az elbeszélési multakra szinte nem is kell többé figyelmez-

tetni az olvasót; az általános mult, a *megelégedtem* alak is, világos itt. De új a' *kifuvand* föltétes jövő.

Az eddigiekből világosankitűnik az elbeszélési mult, mellynek a' végzetlen mult (*lát vala*) mintegy ellentéte; nem kevesebbé világos az általános mult (*megelégedtem*) és a' végzett mult (*szerzett vala*). A' feltétes jövőt, a' *kifuvand* alakot, eszünkben fogjuk tartani. De ide tesszük még ezt:

XCIV.

„Ketten, kik egymáshoz mindenkoron jó barátságot mutatnak *vala*, az uton *elindulának*; és mikoron mennének, *találá* őket elől egy medve. Az egyik mindjárást *elfutamék* és *felmene* egy fára. Mikoron a' másik látta volna, hogy el nem szaladhat, előtte *leomla* az földön. A vad hozzá *mene*, *kezdé* száját és fülét büzelni, de mikoron amaz semmit sem pihenne, azt *alítá*, hogy *megholt*, 's nem *bántá*, hanem *elmene* onnét, mert neki természeti, hogy holtat nem bánt. Annak utána *leszálla* a' fárol az ő társa, és *kezdé* tőle kérdeni: mit *súgott* volna a' medve a' fülébe? 's *mondá* neki: Azt *sugá*, hogy soha efféle barátommal ne járjak egy úton, mint te vagy énnekem.“

A' végzetlen mult *mutatnak vala* olly jól tűnik ki a' sok elbeszélési multak közzül, mint az általános mult: *megholt*. De itt is, „*azt sugá*“, így fordítanám: *azt sugta*.

De adjunk feltetszőt is:

VI.

„Mikoron a' farkas bárányt ennék, az teteme történet szerint torkába *akada*. Keres kér segítséget; nem míveli senki, mindenek azt mondják, hogy mit torkosságával keresett, *meglelte*. Végre sok hizelkedő beszéddel rejá *birá* az darut, hogy az ő hosszú nyakát torkába nyujtaná és a tetemet kivenné. Mikoron kegyik a' daru kivötte volna, és jutalmat kérne, *megcsúfolá* ötet mondván: Ékte-len, menj el előlem, mégsem *elégedtél*-e meg rajta, hogy élsz? Né-kem köszönjed azt, mert *ha akarom vala*, az nyakadat ketté *harap-hatom vala*, mikoron az torkomba bocsátád.“

Világosak itt az *akada*, *birá*, *megcsúfolá* elbeszélési multak; vidigen jeles példák a' keresett, *meglelte*, *elégedtél* általános multak

mellyekhez a' *bocsátád* is kell venni, így : *bocsátottad*. De nagyon feltetszők a' *ha akarom vala*, *haraphatom vala*, mellyek ezek helyett állanak : *akartam volna*, *haraphattam volna*.

Ezen nyolcz mesében a' *tudaféle* alak 44-szer, a' *tud vala* 10szer, a' *tudott* alak 8szor, a' *tudott vala* alak 3szor, 's a' *tudand* alak 1szer fordulnak elő. — A *tudaféle* alak 40szer áll úgy, a' latin perfectum historicum gyanánt, a' mint a' nyelvtanítók nevezei követelik, és csak 4-szer áll a' perfectum másik oldala gyanánt. — A' *tud vala* 8szor áll mint végzetlen mult, vagy imperfectum, de 2szer, jelesen az utolsó mesében, a' „*ha akarom vala*,” „*haraphatom vala*” e' helyett áll : *ha akartam volna*, *haraphattam volna*. — A' *tudott*, *tudott vala*, és *tudand* helyesen állanak, valahányszor előfordulnak. A' kétszer előforduló *tuda vala*, e' helyett *tudott volna*, azomban nem esik mindenik nyolcz esetre, mert másutt nem láltam így, pedig jócskát olvastam el. 'S lehet, hogy e' könyvben nem nyolcz, de nyolczvan esetre sem jut több kettőnél.

Ha minden józan logika szerint, szabályt az esetek többségéből kell alkotni, nem a' kivételekből : Pesti Gábor meséjiről azt állíthatjuk :

hogy ők a' *tuda* alakot kivétel nélkül a' latin perfectum megfelelőjének tüntetik föl. De az a' latin perfectum, melylyik oldalának felel meg? A' 44 eset közzül 40 világosan praeteritum historicum; 4 áll csak az általános mult helyett. Tehát Pesti Gábor ezen tanúsága szerint a' *tuda* nem lehet imperfectum, hanem csak perfectum, még pedig praeteritum historicum.

A' *tud vala* alak 10szer fordul elő, még pedig 8szor mint imperfectum. Tehát Pesti Gábor ezen tanúsága szerint nemcsak a' *tuda* nem imperfectum, hanem a' *tud vala* az; ő e' kettőt soha sem cserélte fel.

A' többiekről semmi kétség sincs Pesti Gábornál.

2) Pesti Gábor 4 Evangéliuma. (Bécs 1536.)

Máté IV. részéből.

Mikoron kegyiglen hallotta volna Jébus, hogy János elárulatott volna, *mene*¹ Galileába, és Nazarétet elhagyván, *lakozék*² Kafernaumba, melly tenger mel-

3) Erdösi János Uj testaméntuma. (Ujszigeten 1541.)

Máté IV. részéből.

Mikoron kediglen hallotta volna Jesus, hogy Jánost megfogták volna, felfelé való helyre *mene*¹ Galileába és Nazarétet elhagyván *elmene*² és Kapernaum-

lett való város, Zábulonnak há-
táriba. Hogy beteljesednék Esa-
ias profétának mondása : Záb-
ulonnak és Neptalimnak földje az
tenger uta mellett Jordán vizen
túl, Galilea, ki népeké. Az nép,
ki *ül vala*⁵ setétségbe és halál-
nak árnyékába, *láta*⁶ nagy vilá-
gosságot. És kik *ülnek vala*⁷ ha-
lálnak tartományának árnyéká-
ba, világosság *támadá*⁸ nekik.
Az időtől fogva Jesus *kezde*⁹ pre-
dikálni és mondani : Vegyétek
eszetekbe magatokat, mert elkö-
zelget mennyeknek országa.

Járván kegyig Jesus Galile-
ába a' tenger mellett, *láta*¹⁰ két
atyafiakat, Simont ki mondatik
Péternek, és Andrást ő atyafiát,
hogy az ő hálójokat az tengerbe
bocsátnák, mert halászok *valá-
nak*,¹⁴ *monda*¹⁵ nekik : Keves-
etek engemet, teszlek titeket,
hogy legyetek embereknek ha-
lászai. Legottan amazok elhagy-
ván hálójokat *követék*¹⁶ őtet. És
tovább menvén onnét, *láta*¹⁷
más két atyafiakat is, Jakabot
Zebedeus fiját, és Jánost az ő
atyjafiját az hajóba Zebedeussal,
az ő atyjokkal, köteztetvén az
ő hálójokat. *Hívá*¹⁹ azokat is.
És amazok legottan elhagyván
hajójokat és atyjokat, *keveték*²⁰

ban *lakozék*,³ melly tenger mellett
való város, Zabulonnak és Nep-
talimnak szomszédságiban. Hogy
beteljesednék az, mi *megmonda-
tott vala*⁴ Esaias profétának általa
ez ígékvel : Zábulonnak és Nep-
talimnak földje az tengernek uta
mellett, Jordán elve, pogányok-
nak tartománya, Galilea. Az nép,
ki sötétségben és halálnak árnyé-
kában *ül vala*,⁵ nagy világosságot
láta,⁶ és azoknak, az kik halálnak
tartományában *ülnek vala*,⁷ vilá-
gosság *támadá*.⁸ Az időtől fogva
*kezde*⁹ Jesus predikálni és mon-
dani : Vegyétek eszetekbe maga-
tokat és jobítsátok meg az tü éle-
teket, mert közel vagy az is-
tennek országa.

Járván kediglen Jesus Galile-
ának tengere mellett, két atyafiát
lata,¹⁰ Simont, ki Péternek *hivat-
tatik vala*,¹² és Andrást az ő atyja-
fiját, kik hálót *vetnek vala*¹³ az
tengerbe, mert halászok *valá-
nak*,¹⁴ és *mondá*¹⁵ ő nekik : Jö-
vetek én utánam és én azt teszem,
hogy embereket halásszatok. És
azok legottan elhagyván az ő há-
lójokat ő utána *menének*.¹⁶ És on-
nan előmenvén egyéb két atyafiát
láta,¹⁷ Jakabot az Zebedeusnak
fiját, és Jánost az ő atyjafiját, kik
az hajóban az ő atyjokkal Zebe-
deussal *kötözik vala*¹⁸ az ő háló-
jokat. És *elhívá*¹⁹ őket, és azok
legottan az hajót és az ő atyjokat
elhagyván ő utána *menének*²⁰ És

ötet. Akkoron Jesus *eljárja va-*
*la*²¹ egész Galileát, tanítván az
 ő zsinagogájokban és predikál-
 ván nekik mennyországnak evan-
 geliomát . . . De maga *kihir-*
*hedék*²² az ő neve egész Siriá-
 ban, és *hozának*²³ ő hozzá nagy
 sok betegeket, erdengeseket, éj-
 jel felkelőket és kezvényeseket,
*megvigasztá*²⁴ őket. És *követi va-*
*la*²⁵ ötet sok sereg.

Jesus *körüljárja vala*²¹ egész Ga-
 lileát tanítván az ő zsinagogájok-
 ban és predikálván az mennyor-
 szágnak evangéliomát . . . És
*kiterjede*²² az ő híre egész Siriá-
 ban, és ő hozzá *hozának*²³ min-
 deneket, kiknek külömb beteg-
 ségnek miatta gonoszul vala dol-
 gok, és kik béli fájásnak miatta
 meggörbítettnek vala . . . és
*meggyógyítá*²⁴ őket. És sok nép
*követé*²⁶ ötet.

E' két fordítás tanulságosnál tanulságosb az időalakokra
 nézve. A' megegyező alakokat egy számmal jelöltem mind Pesti
 mind Erdösi szövegében, a' nem-egyezőket külön, folyó, számmal
 tűnnek ki. 'S mit találunk itt? Azt hogy a' *tuda* időalak 14szer
 fordul elő mind kettőnél, ezen számok alatt: 1 2 3 6 8 9 10 15 16
 17 19 20 22 23 24 26, 's csupán a' 26-ki szám alattiban látunk
 különbséget. Mert e' helyen Erdösi *követé*-t, Pesti követi vala-t
 irt. A' többi egyező 13 eset világosan az elbeszélési multat, a' la-
 tin perfectum historicumot, hirdeti.

A' *tud vala* időalak mindeniknél 7 ször van, az 5 7 12 13 14
 18 21 számok alatt, mellyekhez Pestinél a' 25-diki is járul. Ezeket
 a' *tuda*-félékkel egybevetvén felfogjuk itt is, hogy a' *végzetlen mult*
 (tud vala) olyan multat jelent, melly az elbeszélési vagy történeti
 mult által jelölt időben tartós, tehát erre nézve végzetlen volt. In-
 nen Pesti a' 25. szám alatt így irván: *követi vala*, ezzel azt akará
 mondani, hogy mig az elbeszéllett dolgok estenek, folyvást vala
 Jezus után a' nép: ellemben Erdösi a' *követé* alakokkal csak azt érti,
 hogy ez a' nép követése a' többi esett dolgok sorába jutott, mint
 harmadik, negyedik, szóval, valahányadik történet.

A' *tudott vala* alak csak egyszer van, a' 4. szám alatt, 's maga
 magát érteti.

Hol egyébiránt Pesti a' mondat fordulátában tér el Erdösitől,
 ott szinte élőszóval magyarázza meg nekünk annak idő-alakbeli
 használatát. Például Pestinél ez: *ki mondatik Péternek*, Erdösinél
 így van: *ki Péternek hivattatik vala*. Ez utóbbi azt fejezi ki, hogy

Péternek ez volt neve, mielőtt Jezus magához hivatta, 's ezután is az maradt, — azért végzetlen multba teszi a' fordító. Pesti előadása szerint Péter neve előttünk és időnkben is az.

4) Következzék most a' kolosvári biblia-fordítás, mellynek első részét 1551-ben nyomtaták. Fordították azt Heltai Gáspár, Gyulai István, Ozorai István, Vizaknai Gergely.

(Genes. XXXII.)

„Jákob kedig követeket küld¹ el előtte Esauhoz, az ő bátyjához, Seir földöre (földére) Edom tartományába. És parancsolván ő nekik ezt mondá: ² Ezt mondjátok az én uramnak Ésaunak: A' te szolgád Jákob ezt mondja: Mind eddig Labannál voltam ³; és vannak énnekem barmaim, szamarim, juhaim, szolgálaim és szolgáló leányim; és elküldettem ⁴, hogy ezt tenéked én uramnak megjelentsem, hogy kegyelmet nyerjek a' te szömeid előtt.

A' követek megjövének ⁵ Jákobhoz és ezt mondák⁶. Elmentünk vala⁷ a' te bátyádhoz Esauhoz, és ám elődbe jö négy század magával. Jákob kedig igen megijede⁸ és igen megrettene⁹; és megosztá¹⁰ a' népet, ki vele vala¹¹, és a' juhokat, az ökreket, és a' tevéket két seregbe, és mondá¹²: Ha Ésau egyik seregbe jövenül ¹³ és megverendi ¹⁴, a' másik elszalad. És ismét mondá ¹⁵ Jákob:

Ábrahámnak én atyámnak istene, és Izsáknak én atyámnak istene, uram, ki énnekem ezt mondottad ¹⁶: Menj ismét a' te földedre és a' te hazádba, és jól teszek tévéled; méltatlan vagyok minden te irgalmasságidra, és hívségidre, kiket mivel¹⁷ én velem te szolgáladdal. Mert nem vala ¹⁸ több ez egy pálczámnál, mikor a' Jordán vizén által menék ¹⁹, és immár két seregge nevelkedtem ²⁰. Kérlek, szabadíts meg engemet az én bátyámnak Esaunak kezéből. Mert félek tőle, hogy el ne jöjjen és ne verjen engemet és az anyát mind gyermekestől. Te mondottad ²¹: jól teszek tévéled, és a' te magodat teszem mind a' tengernek fővenyét, mellyet ember a' sokaságnak miatta meg nem számlálhat.

És ott hála ²² az éjjel, és vön ²³ azokból, kik kezénél valának ²⁴, ajándékokat az ő bátyjának Esaunak, kétszáz kecskét, húsz kost, harmincz szoptató tevét mind csikóival egyetembe, negyven ünöt, tiz bikát, húsz számárt, tiz vehemével egyetembe, 's adá ²⁵ az ő szolgálainak kezébe, mindenik falkát külön külön, és mondá ²⁶

ő nekik : Menjetek el én előttem , és közt hagyjatok a' falkák között. És *parancsolá*²⁷ az elsőnek és ezt *mondá*²⁸ :

Mikor az én bátyám Esau elől *találand*²⁹ töteteket és *kérdend*³⁰ ezt mondván : kihöz tartozol és hová mégy , 's kié ez a' mit előt ted hajtasz ? ezt mondjad : A' te szolgádé Jákobé , és ajándok , melyet *küldett*³¹ az ő urának Ésaunak , és ime ő maga is utánunk , jő. Ezenképen *parancsola*³² a' másodiknak és a' harmadiknak is , mindazoknak , kik az falkák után *mennek vala*³³ , mondván : A' mint *mondám*³⁴ , úgy szóljatok Ésaunak , mikor előltaláljátok őtet. Ezt is mondjátok : ime ő maga is , a' te szolgád , utánunk jő. — Mert ezt *gondolja vala*³⁵ : megengesztelem őtet az ajándékokkal , melly előttem megyen , és azután leszek szömbe vele , talám megenged énnemem.

Előtte *mene*³⁶ ez okáért az ajándok : de ő azon éjjel a' sereg-nél *marada*³⁷. És felkelvén éjjel *vövé*³⁸ az ő két feleségét és két szolgáló leányát és az ő tizenegy gyermekit. És Jákob a' révre *mene*³⁹ , és vövéen őket , általvivé⁴⁰ a' vizen , és *általköltöztete*⁴¹ mindent , valami ő vele *vala*⁴². És csak ő maga egyedül *marada*⁴³.

*Küzdék*⁴⁴ pedig ő vele egy férfiú mind hajnalig. És mikor látnája , hogy őtet meg nem győzhetnéje , *illeté*⁴⁵ Jákob csipejének forgócsontját ; és az ő csipejének forgócsontja az küzdésbe *kimenyüle*⁴⁶. És *mondá*⁴⁷ : Bocsáss el engemet , mert ám felkél a' hajnal. Ő kedig *felele*⁴⁸. Nem bocsátlak , hanem ha megáldasz. És ez *monda*⁴⁹ : Ki neved ? *Felele*⁵⁰ Jákob nevem. E' kedig *monda*⁵¹ : Ennek utána ne legyen Jákob neved , hanem Izraél. Mert ha Istent *meggyőzted*⁵² , mennyivel inkább meggyőzed az embereket. És Jákob kérdvén őtet ezt *mondá*⁵³ : Mondd meg , ki neved ? És ez *monda*⁵⁴ : Miért kérded az én nevemet ? És ugyan ottan *megáldá*⁵⁵ őtet. És Jákob *nevezé*⁵⁶ azt a' helyt Pnuelnek : mert az Istent szín-ről színre *láttam*⁵⁷ , és az én lelkem *megszabadult*⁵⁸. És mikor Pnuelt elhagyta volna *feltámadá*⁵⁹ ő neki a' nap , és az ő csipejébe *sántál vala*⁶⁰. És ez okáért , az Izrael fiai mind e' mai napig sem esznek egy csipőnek forgó csontján való inát is , ez okáért , hogy *illetett volt*⁶¹ Jákob csipejének forgó csontjának ina. “

Ezen egész szakaszban 61 számmal jegyzett idő alak van. Ebből *elbeszélési* vagy *történeti multak* : 1 2 5 6 8 9 10 12 15 19 22 23 25 26 27 28 32 36 37 38 39 40 41 43 44 45 46 47 48 49 50 51 53 54 55 56 59 , mind össze harminczhét.

Végzetlen multak : 11 18 24 33 35 42 60, az az hét. Ezek közt a' 11 24 és 42 *vala*, *valának* nem történeti vagy *elbeszélési* multak, hanem *végzetlenek*, mert ez igének nincsen *vagy* *vala* alakja. Ezen *vala*, *valának* alak mind *elbeszélési* mind *végzetlen* *multra* szolgál.

Általános multak : 3 4 16 17 20 21 31 34 52 57 58 azaz tizenegy. Ezek közt a' 34 „a' *mint* *mondám*“ szakasztott olyan, mint az 1.) az V. mesében, „*hogy* *hallák*“, a' XVIII. mesében „*hogy* *királlyá* *lön*“, 's a' XCIV. mesében „*azt* *sugá*“, melyeket én általános multaknak tartok. Az utósó : *azt* *sugá* nyilván rosszul áll, *azt* *sugta* helyett; az első három pedig, úgy látszik nekem, az „a' *mint*, *hogy*“ szók miatt tétettek *elbeszélő* multba. De épen ezek is azt tanúsítják, hogy régi íróink nagyobb eszmélettel irtak, mintsem gondoljuk.

Végzett mult csak a' 7 és 61

Föltétes jövők : 13 15 29 30

Ezen jeles darab igazán minta-darabnak nézhető az idő-alakok használatára. Benne a' *tuda* *elbeszélési*, a' *tud* *vala* *végzetlen* *mult* (*imperfectum*), és *tudott* általános *mult* úgy ki vannak téve, hogy az olvasó nehezen tévedhet. Csupán a' 34 alatti tér el, a' *mint* már megjegyeztem. — A' *föltétes* *jövő* fogalma itt és mindenütt, a' hol előfordul a' *régieknél*, *szembetűnő*.

Emlékeztünk, (1. a' 333 l.) hogy Erdősi csak egy *praeteritum perfectumot* tett ki, a' *szereték* *félét*, elhagyván a' *szeretett* alakot, mely a' latin *praeteritumot* általánosan jelöli. Az Erdősi fordításából közlött darabban nem volt helye a' latin *praeteritum*, vagy a' magyar *szeretett* alaknak. Vegyünk azért olyan darabot is Erdősi-től, hol van helye ennek :

5) „Az apostoloknak cselekedetirül való könyvnek értelme.

Ez könyvet Sz. Lukács irta ¹, az ki az evangeliumot, mellynek minden közbevetés nélkül az első könyvnek utána *kell* *vala* ²,

következni, mint ez könyvnek eleiből megértheted. De jónak *látaték*³ az egyházi népeknek, hogy az négy evangelium egymás után vettetnék, és ez könyvnek helyit az evangelium foglalná el, mellyet az sz. János *íra*⁴; ez könyv viszontag az evangeliomnak helyin vettetnék, holott annak helye *vala*⁵. Ez könyv is igaz evangelium, mint az első. Mert az Christusnak hitre tanít, és az ő benne való bizodalomra. Ennek felette sok egyéb nemes lelki dolgokra, mellyek az evangeliumban nincsenek írva. Sok részit nem értenők a' keresztyén hitnek, ha ez könyvet ez szent orvos nem írta volna, mellyben orvosságot ad mindeneknek, kik lelki kórságot szenvednek. Felette igen szükség *vala*⁶ annak okáért, hogy sz. Lukács ez könyvet írná. Ebből nemes tanuságot *vün*⁷ az Christus népe. Ebből *érté*⁸ meg, mimódon az Christus az ő halálának és feltámadásának utána mennybe *mene*.⁹ Ebből *érté*¹⁰ meg, miképen az sz. lelkét az tanítványoknak *bocsátá*¹¹. Ebből minemű *vala*¹² az régi egyházbeli népnek életének módja és szertartása. Ebből mimódon az Christus hűte *gyarapodék*¹³. Ebből mimódon az hűtetlenektől *háborgattak*¹⁴. Ebből minemű buzgó lélekvel és bátorsággal az szent Apostolok az hűtöt *prédikálák*¹⁵, minemű csudákat *tűnek*,¹⁶ mennyi számtalan pogány népet hűtre *fordítának*,¹⁷ mimódon őket az hűtnek vallásiért *háborgatták*,¹⁸ mimódon az isten őket gyakorta az haboruságban *megvigasztalá*,¹⁹ és csudaképen az halálnak markából *kimenté*,²⁰ mimódon végre az Christus neveért halált *szenvedének*.²¹ Ez Christus neveért *ölék*²² meg az sz. Estvánt, ezért az szent Jákobot, ezért az szent Pétert, ezért mind az több szenteket, kikvel egyetembe az szent Pált is, ki először tudatlanságból az Christust és az ő népét *háborgatta vala*.²³ Az után, mikoron az Christus ötet magának edényül választotta volna, és az ő szent nevének esméretére vonta volna, nagy buzgó lélekkel, nagy bátorsággal *vallá*²⁴ és *hirdeté*²⁵ az ő nevit. Sok munkát *tűn*²⁶ országok szerte az ő nevét prédikálván először a' zsidó népnek, annak utána a' pogánynépeknek, kiknek kiváltképen apostolok *lűn*,²⁷ kiknek közöle mű is vagyunk atyámfiai . . . . Ez hűtnek vallásáért mikoron ötet megfogták volna az zsidó népek, és az római tiszttartó fejedelemnek kezibe adták volna, hamis vádolásokat *tesznek vala*²⁸ ő ellene. Annak okáért, mikoron látta volna, hogy az ő igazságának és ártatlanságának helye nem volna sem az zsidó népnel, sem az tiszttartó fejedelemnél, kényszerítették²⁹ az ő ügyét az római császárra venni.

Azért az fejedelem császárhoz fogva *küldé*³⁰ ötöt Rómába, holott sok ideig szabadon *prédikálá*³¹ az Christus nevét mindeneknek, kik ő hozzá *mennek vala*.³² Elvégre, mint az görögök is írják, Néró császár fejét *véteté*³³ neki . . . Jól *kisádkodék*³⁴ azért az mű apostolunk Róma városában, holott az kegyetlen császárt *megszégyenité*³⁵ az igazságnak vallásával.

Ezen darabot az előbbieket, különösen a' Heltai bibliájából vett szakasz után, olvasván, az idő-jelölés hiányát lehetetlen nem éreznünk. Erdösi a' *tuda*-féle alakot az egész latin perfectum megfelelője gyanánt vevé: tehát azt nem érti vala jól, 's nem birta a' *tudott*-félétül megkülömböztetni. Nem is használja itt a' „Lukács irta“ szón kívül, 's homályossá teszi beszédét. Tegyük hogy a' „jó-nak láttaték“³⁴ elbeszélési mult: akkor az *ír*⁴ helyett szükségkép *irta vala* kívántatik meg. Ha továbbá a' *lün*,⁷ *érté meg*⁸, ¹⁰ elbeszélési multak: akkor a' 9 11 13 14 egész 21-ig általános multaknak, azaz *tudott* féléknek kell lenniök. A' homályosságot jelesen tünteti ki ez: „Ebbül *érté meg*,¹⁰ miképen az sz. lelket az tanítványoknak *bocsátá*; ¹¹ ebbül (*érté meg*) minemü *vala* ¹² az régi egyházbeli népnek élete.“ Az: *érté meg*, *bocsátá*, *vala* nyilván nem állhatnak egy vonalon, mint a' történet egymásutáni mozzanatai. Az *érté meg* elbeszélési mult, tehát a' *bocsátá* helyett *bocsátotta* kell, mert nem történik „az *érté meg*“ után, hanem megvolt már ekkor, midőn Krisztus népe „*megérté*“ Lukács könyvéből; tehát arra nézve általános mult kell; a' *vala* pedig itt végzetlen mult, mivel hasonlóképen előbb is volt, mintsem az *érté meg*, de még alatta, idejében is tart, tehát erre nézve tartó jelen. — Az elbeszélés mozzanatai újra kezdődnek az *ölék meg*²² idővel, mellyek közt helyén áll a' *háborgatta vala*; ²³ de a' *lün*²⁷ helyett jobb az általános mult *lett*. A' többi történeti vagy elbeszélési alak helyén van.

Ha Erdösi a' *tuda* alakot a' latin perfectum mind a' két oldalnak kifejezésére használta, 's ezért hibás: a' *tud vala*, *tudott vala*-ra nézve nem tévedett, mert nem is tévedhetett. Ámde azon hibája előttünk annál erősebben bizonyítja, hogy a' *tuda* alak soha sem lehet imperfectum. *)

*) Erdősinél olvassuk a' *kisádkodék* szót. A' Régi magyar Nyelvmélek III. köt. 315. lapján *késa* seditio, *késás* seditiosus, *késaság* seditio-nak van magyarázva. Erdösi helye bizonyítja, hogy e' szónak értelme tágabb, 's hogy *tusázkodni*, *vívni*, vagy *győzni*-t is jelent.

III.

A' régi és ujnak egybehasonlítása.

Elöttem az bizonyos, hogy legelőbb a' *tud vala*, *tuda*, *tudott*, és *tudand* időalakok jelentését kell kihozni; mert ha ezt megtaláljuk, könnyű eligazodni a' többire nézve.

A' nyelvtan-írók 's a' Halotti beszédttől kezdve az 1450-körüli bibliai fordítás, a' megmaradt legendák, a' XVI századbeli bibliai fordítások és egyéb iratok egész a' XVII. század azon koráig, hol a' magyar irodalom és nyelv világa el elalszik, mind egy szőgyanánt azt hirdetik, hogy a' *tuda* alak praeteritum jelentésű, mint a' *tudott* alak is, annyira, miszerint Erdősi a' *tuda*-félét használta még ott is, hol nincs helye. 'S mind ezen tanuságok, Erdősin kívül, hangosan azt is tanítják, hogy a' *tuda* elbeszélési vagy történeti mult, *tudott* pedig általános mult, mellynek hatása a' jelenig ér. A' *tuda* féle alak tehát ugyszolván multabb mult a' *tudott*-nál. — Ha valami nem lehet mássá, mint a' mi, a' *tuda* alak nem lehet azzá, mit a' latin nyelvtan *imperfectum*-nak nevez, akár azt az ujjabb magyar írók *alig multnak* nevezzék a' debreczeni grammatika után, akár *félmultnak*.

Mert a' latin *imperfectumot*, vagy a' *végzetlen multat* a' *tud vala* alak fejezi ki olly szabatosan, mint a' *tuda* alak az elbeszélési multat jelenti.

Végre a' *tudand* alak azt jelenti, mit a' német „wann ich werde gewusst haben,” vagy a' franczia „quand j'aurai su,” mellyek indicativ külsejük ellenére, mégis subjunctiv természetűek.

Ezen eredmények ellenére, vagy inkább a' négy százados nyelvgyakorlat ellenére, a' Révai után következő magyarul írt nyelvtanírók új elmélet után indultak, mellynek legteljesebb kifejlődését Fogarasi János nyelvtani munkájában találjuk. Ennek „Művelt magyar nyelvtan elemi része” 203. és 204. lapján olvassuk: „Közelebbről tekintve az idő csak háromféle lehet, u. m. *jelen*, *mult* és *jövő*. De ezek közzül mindeniket ismét kétképen gondolhatni, ú. m. *általános*an, minden más időre vitel nélkül, p. o. Péter ír, Péter írt, Péter írni fog; vagy pedig *rávitelesen*, más időre vitetve, p. o. midőn a' játékszinbe *menék* egy jó barátommal *találkoztam*; el fogok utazni, mihelyt ezen munkát *elvégezndettem* stb. Még pedig ezen ráviteles időket ekképen gondolhatjuk:

A' jelen idő, bár képzelhetlen kicsiny, *tartós*nak is gondolható, tehát *multtal* vegyes.

A' mult idő lehet *félmult*, azaz *jelennel* vegyes (tehát *tartós*); lehet egészen *betölt*t, sőt egy másik betöltre nézve még előbb 's többször is *betölt*t.

A' jövő idő lehet *kezdődő*, lehet *tartós*, sőt mind a' kettő lehet egy másik időre nézve *eltölt* is."

A' paradigmát pedig így adja elő :

206. lapon. *Jelen idő* : állok állsz áll stb.

211. lapon *Félmult idők* kétfélek : *egyszerű* : állék állál álla ich stand du standest er stand stb.

214. lapon. *Összetett félmult* : állok vala , állsz vala , áll vala stb. „Használata is *multtal* vegyes jelen , mellyről alább szólnunk. Németül nem lehet kifejezni."

215. lapon. *Mult idők*. *Egyszerű* : álltam álltál állott stb. — *Összetett* : állék vala, állál vala, álla vala stb. (219. lapon.)

Régen mult idők : álltam vala stb. és álltam volt stb.

Tiszta jövők. *Egyszerű* : állandok állandasz álland ich werde stehen, du wirst stehen, er wird stehen stb. — *Összetett* : állani fogok stb. ich werde stehen stb.

Vannak még Fogarasinál : álljak vala, állandjak, állani fogjak, állanék vala ; állandnék vala stb, alakok.

'S az idők használatáról többek közt mondja (247. stb. lap.) : „Az *egyszerű félmult* mindig ráviteles idő , 's multban folyó időt fejez ki, p. o. *felállt* és (ekképen) *szóla*, mást jelent, mint : *felállt* és *szólt*. Ezen idő mellett többnyire ennek megfelelő szók állanak, u. m. *míg*, *midőn* stb. p. o. *míg felnővénk* sokat kellett kiállanunk ; sokszor írtam az atyádnak, *midőn Pesten lakám*. Jelenti továbbá az épen az alatt történetet, mit elbeszélünk, p. o. épen *írek* (azaz folytatám az írást) *midőn* leveled megérkezett ; ezért *elbeszélési mult időnek* is neveztetik."

„Az *összetett félmult* (mint az összetétel mutatja) *tartós* jelen időt fejez ki, p. o. már régen *várok vala* töled levelet. Használtatik *föltételező mondatokban* az *óhajtó* mód *multja* helyett is, de mindig a' föltételező tagban , 's *ha* szócskával, p. o. *ha sok pénzzel bírok vala*, boldogabb volnék vagy boldogabb voltam volna. (Ez Kazinczy Ferencz szerencsés próbája. Megegyezik a' francziával : „vous seriez parti, si je l'avais voulu.")"

„A' tiszta jövők közül mind az egyszerűvel, mind az összetettel külömbség nélkül élnek írónk. Én az *egyszerű* (álland) alatt folytonos jövőt értek, mert ez a' jövő igazi természete, — „zögernd kommt die Zukunft hergezogen,“ Schiller, — az összetett alatt pedig kezdődöt . . . Minden esetre pedig a' föltételező mondatban, a' változatosság végett is, az *egyszerűvel* a' föltételező, az *össetettel* pedig a' föltételezett fejeztessék ki.“

„A' jövő multak mind a' *jövő* mind a' *mult* természetében osztoznak, p. o. ha kérésemet *teljesítendé* *vala*, vagy teljesítendé, *hálás fogok* lenni stb.“

Ím ezen előadás homlokkal ellenkezik a' 300 évig élt nyelv-tanírók felfogásával 's nyelvünk legszebb virágzásbeli gyakorlataival. Ez új felfogás szerint a' *tuda* alak nem elbeszélési vagy történeti mult, jöllehet így nevezi Fogarasi, hanem sok egyéb, majd *általános mult*, majd *végzetlen mult*, majd természete szerint *elbeszélési mult* is. Általános mult ezen példában : „midőn a' játékszinbe *menék*, egy jó barátommal *találkoztam*.“ Kérdezzük, mit beszéll itt el a' szóló? azt-e, hogy a' játékszinbe ment, vagy hogy találkozott valakivel? Ugy-e azt beszélli el, hogy találkozott valakivel. Így kell tehát kitenni az időket : Midőn a' játékszinbe *mentem* (általános mult), egy jó barátommal *találkozá*m (történeti mult). 'S hogy valóban így követeli a' nyelv az idők kitételét, mutatja e' fordulat : színjátékba *mentemben* egy jó baráttal *találkozá*m. — Végzetlen mult ebben : „épen *írek* (azaz folytatám az írást), midőn leveled megérkezett.“ Mit beszéll itt el a' szóló? azt-e hogy írt, vagy hogy levele érkezett? Ez utóbbit; tehát így kell kitenni az időket : „Épen *írok* *vala* (mert ez jelenti ám, hogy foglalatos voltam az írásban), midőn leveled *megérkezék*.“ Ezen két példa azt is megéreztetni velünk, hogy az általános multat lehet a' végzetlen multtal fölcserélni, de soha sem e' kettő valamelyikét a' történeti multtal. E' szerint az első példában így is állhatna : midőn a' játékszinbe *megyek* *vala* stb. — Történeti mult e' példában : „felállt és *szóla*,“ mi így volna helyesen : „*felállta és szóla*.“ Az elbeszélés két mozzanata okvetetlen egy sorban áll. — Azt tanítja azután Fogarasi, hogy bizonyos szók állanak többnyire mellette, u. m. *míg, midőn* stb. — A' magyar nyelvben a' viszonyyszók (legtágabb jelentésben; tehát conjunctiók, adverbia temporis, causae stb.) nem változtatják el az idő-jelölést : hanem hol végzetlen multnak van

helye, az áll, bár milyen szó kísérje is; ugyan az ér a' történeti és az általános multrul.

Eltévesztvén Fogarasi a' történeti multat, még kevesbbé alápíthatta meg jól a' *végzetlen multat*, melly a' latin imperfectumnak felel meg. Mert ilyen mondat: *már regen városok vala töled lerelet*, "így magában nem is fordulhat elő, hanem ha történeti multnak kíséretében. Hogy Kazinczy Ferencz ólta föltételes mondatokban is az óhajtó mód multja helyett használtatik, igaz: de nagy kérdés, türhető használat-e az? Mert ámbár Pesti Gábornál is (a' VI. mesében) találtunk ilyen példára: mégis kivethető, mivel az igaz imperfectum utjában áll, 's mivel, ha az óhajtó mód multját kerülni akarjuk, azt máskép is kerülhetjük; de az imperfectumot, a' végzetlen multat, nem lehet mással pótolni. Külömben is azt Kazinczy Ferencz a' francia után kapatta fel, tehát nem magyar; 's Pesti Gábor két példája nem nyomhat annyit azok előtt, kik a' *tuda* féle alak használatának ezer és millió példájira nem hajtottak eddig.

Nagyon tévesztett a' *tudand* alak értelmezése is. Az soha sem lehet futurum indicativi, hanem mindig megfelel a' latin *scivero*-nak. Ez tehát már maga *jövő mult*; minélfogva ilyen mondatok: „ha kérésemet *teljesítendéd* vagy *teljesítendéd*, hálás fogok lenni“ a' képtelenek közzé tartoznak, 's legfelebb akkor lesznek élökké, mikor a' magyar nyelvet elfogtuk nyüni. Mert elválván a' történeti alapról, 's az európai sarju nyelvek után alakítván nyelvünket: az olasz, francia stb. processust alkalmazzuk erre is. A' latin *habeo* más volt mint *habuero*; de meghalván a' latin nyelv, és tövérrül új sarjadékok hajtván ki; ezen sarjadzás korában a' *habeo*-t nem értik vala többé, 's helyette a' *habuero*-t (olaszul *abero* = avró, francziául *abera* = avrai aurai) kezdék használni. Szakaszott ilyen a' *tudand* alak használata, egyszerű jövő gyanánt. Kell-e már meghagyni? elborítsuk-e már a' magyar nyelvet, 's neveljünk-e róla francziás-németes sarju nyelvet? — Kár volna eltemetni a' gyümölcs-termés kora előtt! mert félő, sarjában nem lenne nagy köszönet.

Magyar képtelenségek még az ilyenek is: *álljak vala, állandjak, állani fogjak, állnék vala, állandnék vala* stb. efféle. Ki lehet ugyan ejteni, 's papírra írni vagy nyomatni, de megérteni legalább az én eszem nem bírja. Nem is találtam még sehol az 1799-kig érő irodalomban. — Láttuk a' régi és az új felfogást; mutat-

tam példákat a' régi nyelv gyakorlatából; az új gyakorlat minde-
 nikünk szeme előtt van. Mit kell most tenni?

IV.

Mit kell immár tenni?

A' magyar igeidők meghatározásáról foly az elmélkedés, a'
 kutatás. Ennek két útja van. Egyikét a' M. Nyelvészet keresi, 's a'
 mint megtalálja, követni is igyekszik; másikan az új nyelvtanok
 közt a' „Magyar nyelv rendszere“ és Fogarasi „Művelt nyelvtana“
 is jártak. Amazon a' régi nyelvtanítók felfogásait, de főkép a' leg-
 régibb, és régi nyelv gyakorlatát tanuljuk megismerni, hogy ez
 által kellő alapot szerezzünk lábaink alá, mellyen állva elmélked-
 hessünk. Ezen szabadabban bánnak a' dologgal; ez eljárás tekint
 ugyan néha a' régre is, de a' nélkül, hogy az egészét átérteni akarná;
 mert inkább saját belátása szerint intézkedik a' nyelvvel, hogy
 sem aggodalmasan tanulná. Mellyik úton lehet már legbiztosabban
 kisütni azt, a' mit mindenek előtt kell tudnunk, úgymint: milyen
 jelentéssel birnak tulajdonkép a' magyar időalakok? Azon-e, mely-
 lyen a' régi nyelvet tanulván, ebből gondoljuk kitalálhatni az idő-
 alakok jelentését? vagy az új úton?

De mielőtt határozott választ vehetnénk, a' nyelvnek művé-
 szies kezelésével szólnak közbe, min azt értik: A' régi nyelv mű-
 veletlen, bárdolatlan volt; az új próza művésziességre törekszik,
 és már törekedett is. Ennek a' művésziessé nyelvnek más igényei
 vannak mint lehettek a' réginek; ez tehát azt nem szabályozhatja.

Vajjon valaminek művésziessége megfonákíthatja-e ugyan-
 annak természetes mivoltát? Ugy hiszem, hogy nem! különben
 nem művészet hanem fonák csinálmány lesz. A' művészet a' nyelv
 általi előadásban nem állhat egyébben, mint a' nyelv természetes
 mivoltának kiszámító eszmélettel felhasználásában. Még a' költe-
 mények külsősége, a' vers is, úgy támad. Az ember, mihelyt ünne-
 pélyes hangulatba jut, azonnal más természetes, nem mindennapi nyel-
 ven beszél, énekel; verset csinál, mert költ. A' művészetnek ez a'
 alapja, mellyet ha elvetne, önmagát megsemmisítené. A' művésziessé
 folyóbeszédnek, bármely nyelven, sem lehet más alapja, mint a'
 nyelv természetes mivolta, mellyhez az időalakok eredeti jelen-

tése tartozik. A' melly művésziesség azt hiszi, hogy művészetté akarván lenni, el kell hagynia amaz természetes alapot: az elvette már koszorúját. Lehetnek, és vannak is mindenütt korok, mellyben legjobb szándékból is, eltéved a' művészeti iparkodás: ámde legyen meg ott az illető tudomány, teszem a' szóló művészetekre nézve a' nyelvtudomány, melly kimutassa a' nyelv természetes mivoltát. 'S a' művészet nem hogy haragunni fog az útbaigazításért, sőt meg is fogja köszönni, jól tudván, hogy *számító eszmélettel kell használnia a' természetességet*. Az álművészet pedig döreség, melly ép azért maga magának szabálya.

A' valódi művészet a' nyelv természetes mivoltát számító eszmélettel használó ügyesség lévén, már elvárhatjuk a' feleletet az előbbi kérdésre, hogy melly úton süthetjük ki legbiztosabban a' magyar időalakok eredeti jelentését, ezen-e, mellyet az új nyelvtanítók közt, sőt vezetők gyanánt előttök járva, a' „Magyar nyelv rendszere“, és a' „Művelt nyelvtan“ követtek? — Ha a' nyelvtudomány mindenre nézve, a' mit az ember nem úgy találhat meg elméjében, mint a' mennyiségtani vagy gondolkodástani elveket, történelmi tudomány: még csak nem is áll rajta válogatni az utak közt, hanem kényszerűséggel hajlik a' történeti nyelv-kutatásra, 's kényszerűséggel jár ezen kutató ösvényen. Mihelyt elhagyja, már nem igazán magyar, nem igazán franczia, nem igazán német stb. nyelvtudomány, hanem nyelvbölcsélet. De a' nyelvbölcsélet, ha valódi történeti nyelvtudományon alapszik, sem mondja meg 's nem mondhatja meg: a' magyar nyelvben millyen időalak millyen időt jelent; hanem azon eszközeiről bölcselkedik az igének, mellyek által a' nyelvek az időjelöléseket kifejezhetik. Az olyan nyelvbölcsélet pedig, melly filius ante patrem, a' valódi történeti nyelvtudomány előtt okoskodik, azon művészethez hasonlít, melly a' nyelv természetes mivoltát elhagyta.

A' nyelv történeti tudomány; a' nyelvnek egyes tünetényeiről a' történeti uton kell keresni a' szükséges felvilágosítást. A' magyar igének idő-alakaira nézve is ezen utat javasolja a' Magyar Nyelvészet. Mit teszen vagy fog tenni Fogarasi úr nem tudom; reménylem, ő is a' történeti útra tér; csak is ezen reményemben mutaték itt az ellenkező út veszélyességére. Reménylem, ő is azon kérdésre: mit kell immár tenni? azt fogja felelni: a' régi nyelv példáját kell mindenek előtt tanulni. 'S hogy ezen régi nyelv szá-

mitó eszmélettal járt el, azon mutatóványok után sem lehet többé tagadni, melyeket itt és előbb felhordtam.

Lássuk most, a' rokon nyelvek adnak-e felvilágosítást?

HUNFALVY PÁL.

(Folytatása következik).

A' román nyelv ismertetése.

(Lásd a' 150. lapot.)

A' hajtogatásról.

(Despre Conjugatiune.)

Az igéknek két fő módjok van: határozott és határozatlan. A' határozatlan módhoz tartoznak a' részesülők is, a' melyek közt a' mult részesülők két végzetűek, t. i. *u* és *a*, p. o. *facutu* *facuta* (latin. *factus*, *facta*, *um*) csinált, *laudatu* — *a* (*laudatus*, *a*, *um*) megdicsért; megfelelnek mind alak mind értelemben a' latin mult részesülőknek; az *orîu* — *a* végzetű jelen részesülők pedig megfelelnek a' latin *orius* — *a*, *or*-ba megrövidített latin *urus* — *a* avagy *urius* — *a* idomnak, p. o. *laudatoriu* (latin *laudator*) dicserő, ebből *laudatorius* — *a*. — Fő idő három van: jelen, mult, és jövő idő. De hogy a' cselekedet körülményesebben meghatározassék, a' mult idő kétféle: egyszerű és összetett, úgy szinte a' régen mult is. — Az egyszerű az ige gyökéből képeztetik; az összetett pedig a' segéd igék eredeti alakjok által p. o. *am cantatu* (*cantavi*) énekeltem, *vo-lui canta* (*cantabo* v. *volo cantare*) énekelni fogok, *asi lauda* (*laudarem*) dicsérnék. — A' jövő idő is kétféle első jövő t. i. és mult jövő (*futurum exactum*), az első a' „*voliu*“ segéd ige eredeti alakjával, és a' hajtogatandó ige jelen határozatlanával képeztetik, p. o. *voliu lauda* (*laudabo*) dicsérni fogok; a' mult jövő pedig a' „*voliu*“ segédige saját eredeti alakjával, a' *sum* segédige *fi* jelen határozatlanával, és a' hajtogatandó ige multrészesülőjével alakul; p. o. *voliu fi laudatu* fogtam dicsérni.

Hajtogatása, mint a' latin, és testvér nyelvekben, négy van, és meglehet különböztetni a' határozatlan mód jelen idejéből:

Az első hajtogatás hosszú *a* vagy *are*-ba végződik; p. o. *laudu* dicsérek, *a lauda* vagy *laudare* dicsérni.

A' második hosszú *e* vagy *ere*-be; p. o. *tienu* (teneo) tartok, *a tiene* vagy *tenere* tartani.

A' harmadik rövid *e* vagy *ere*-be p. o. *batu* (batuo) verek, *a bate* vagy *batere*, verni.

A' negyedik hosszú *i* vagy *ire*-be p. o. *audiu* (audio) hallok, *a audi* vagy *audire*.

Jegyzés. A' jelen határozatlan *re* végszótaga, mint: *a laudare*, *tenere*, *batere*, *audire*, inkább igei nőnemű főnév gyanánt használ-tatik, és tartozik a' harmadik általános ejtegetéshez; p. o. *lau-dare*, a a' dicséret *tenere*, a a' tartás, *batere*, a a' verés, *audire*, a a' hallás.

Innen van hogy a' román nyelvben a' jelen határozatlan min-denkor a előljárót veszen fel, mint: *a face* vagy *facere* csinálni; de ez „a“ a' *potiu* (possum) hatok hetek, *sciu* (scio) tudok, *voliu* (volo) akarok, — igék és a' segéd ige *am*-nak az egyesben *asi-ai-ar*, a' többesben pedig: *amu-ati-aru* ohajtó módja után kihagyatik; p. o. *potiu canta* vagy *cantare* énekelhetek, — *sciu tace* vagy *tacere* tudok hallgatni, — *voliu suferi* vagy *suferire* tünni fogok, — *asi prandi* ebédelnék stb.

Ha pedig *voliu* segédige tétetik a' hajtogatandó ige után, a' *re* szótag mindenkor kimarad; p. o. *suferei* *voliu* tünni fogok; — de semmiképpen sem maradhat ki a' *re* szótag, midőn az: *asi-ai-ar*, *amu-ati-aru* ohajtó mód tétetik a' hajtogatandó ige után; p. o. *pran-dire-asi* ebédelnék, *audire-asi* hallanék. A' mint némelly latin ido-mokból látható a' régieknél a' *re* szótag kihagyatott; p. o. *ilicet*, *scilicet*, *videlicet*, e' helyett: *ire licet*, *scire licet*, lásd Donatus Aeneidos XI, 468. Servius Aeneidos VI 216. etc. Így a' latin har-madik hajtogatásában a' jelen határozatlan: *dici* e' helyett *diceri*. — E' szerint a' románnelvben a' határozatlan jelenideje kétféle: egyik *re* szótaggal meghosszabított, mint: a' *laudare*; 's a' másik megrövidített a' „*re*“ kihagyásával; p. o. *a lauda*.

A' segéd igék hajtogatása.*A' sum vagyok segéd ige hajtogatása.***I. Jelentő mód.***Jelen idő.***Egyes szám.****Többes szám.**

io sum (su) sunt én vagyok
 tu esti te vagy
 elu, ea, e, este ő van

noi suntemu mi vagyunk
 voi sunteti ti vagytok
 ei, ele sunt (su) ők vannak

Aligmult.

io eramu én valék
 tu erai te valál
 elu, ea, erá ő vala

noi eramu mi valánk
 voi eráti ti valátok
 ei, ele erau ők valának

1. Egyszerű mult idő.**Egyes****Többes**

io fűi én voltam
 tu fűsi te voltál
 elu, ea fű ő volt

noi fűmu mi voltunk
 voi fű ti voltatok
 ei, ele fűre ők voltak

2. Egyszerű mult idő.

io fúram „
 tu fűrasi „
 elu, ea fúra „

noi fúramu „
 voi fűrati „
 ei, ele fúra „

Összetett mult idő.

io am fostu „
 tu ai fostu „
 elu, ea a fostu „

noi amu fostu „
 voi ati fostu „
 ei, ele au fostu „

Egyszerű régmult.

io fűsem én voltam vala
 tu fűsesi te voltál —
 elu, ea fűse ő volt —

noi fűsemu mi voltunk vala
 voi fűseti ti voltatok —
 ei, ele fűsere ők voltak —

Vagy

io fusessem	én voltam	vala	noi fusessemu	mi voltunk	vala
tu fusessesi	te voltál	—	voi fusesseti	ti voltatok	—
elu, ea fusesse	ő volt	—	ei, ele fusessere	ők voltak	—

Az összetett régmúltat nélkülözi.

1. Jövendő idő.

io voliu	fogok	noi vomu	fogunk
tu vei	fi fogsz lenni	voi veti	fi fogtok lenni
elu, ea, va	fog	ei ele voru	fognak

2. Jövő mult.

io voliu	fogtam	noi vomu	fogtunk
tu vei	fi fostu fogtál lenni	voi veti	fi fostu fogtatok lenni
elu, ea va	fogott	ei ele voru	fogtak

II. Parancsoló mód.

fi tu	légy te	fiti voi	legyetek ti
fia elu, ea	legyen ő	fia ei, ele	legyenek ők

III. Ohajtó mód.

io asi	én lennék	noi amu	mi lennénk
tu ai	fi te lennél	voi ati	fi ti lennétek
elu, ea ar	ő lenne	ei, ele aru	ők lennének

Vagy

io fire-asi	„	noi fire-amu	„
tu fire-ai	„	voi fire-ati	„
elu, ea fire-ar	„	ei, ele fire-aru	„

Mult idő.

io asi	lettem —	noi amu	lettünk —
tu ai	fi fostu lettél —	voi ati	fi fostu lettetek —
elu, ea ar	lett volna	ei, ele ar	lettek volna

Jövő.

de voliu	fi io	ha én leendek	de vomu	fi noi	ha mi leendünk
de vei	fi tu	te leendesz	de veti	fi voi	ti leendetek
de va	fi elu, ea	ő leend	de voru	fi ei, ele	ők leendenek

IV. Foglalo mód.

Jelen idő.

io se fiu	én legyek	noi se fimu	mi legyünk
tu se fii	te légy	voi se fiti	ti legyetek
elu, ea, se fia	ő legyen	ei, ele se fia	ők legyenek

Mult idő.

io se fiu	én lettem	noi se fimu	mi lettünk
tu se fii	fostu te lettél	voi se fiti	fostu ti lettetek
elu, ea se fia	ő lett legyen	ei, ele fia	ők lettek legyen

V. Határtalan mód.

*Jelen idő**Mult idő*

a fi vagy a fire	lenni	a fi fostu	hogy voltam — ál, volt
			stb. stb.

Allapot jegyző fiendu lévén.

Részesülők

Jelen idő: fitoriu-a levő vagy fiendu lévén.

Mult idő: fostu-a lett vagy volt.

Az am segéd igének hajtogatása.

I. Jelentő mód

II. Ohajtó mód.

Egyes	Többes	Egyes	Többes
am	amu	asi	amu
ai	ati	ari, ai	ati
a	au	are, ar	aru

1. *Jegyzés.* Az *am-ai-a* az egyesben, a' többesben pedig *amu-ati-au* végzetek megfelelnek a' következő latin végzeteknek: *am-as-at* az egyesben — a' többesben *amus-atis-ant*; csak hogy a' román nyelvben a' megrövidített jelen határozatlan után összekapcsoltatnak az igével; p. o. *ave-am* nekem vala, *aveai* neked vala, *ave-a* nekie vala stb. — de a' multrészesülő előtt elválnak ettől, mint: *am avutu* nekem volt, *ai avutu* neked volt stb. Ha pedig utána tételnek, összekapcsoltatnak; p. o. *avut'am-ai-a*, *avut'amu-ati-au*, nekem, neked, neki — nekünk, nektek, nekik volt.

2. *Jegyzet.* Az *asi* végzet is vagy összekapcsoltatik az igével, vagy elválik tőle, a' mint vagy előtte, vagy utána tétetik.

Az *am*, mint a' közhasználatban előforduló, a' következő módon hajtogattatik :

I. Jelentő mód.

Jelen idő.

io am	nekem	noi avemu	nekünk
tu ai	neked	voi aveti	nektek
elu ea are	neki van	ei, ele au	nekik van

Aligmult.

io aveam	nekem	noi aveamu	nekünk
tu aveai	neked	voi aveati	nektek
elu, ea ayea	neki vala	ei, ele aveau	nekik vala

1. *Egyszerű mult idő.*

io avúi	nekem	noi avúmu	nekünk
tu avúsi	neked	voi avúti	nektek
elu, ea avú	neki volt	ei, ele avüre	nekik volt

2. *Egyszerű mult idő.*

io avúram	„	noi avúramu	„
tu avúراس	„	voi avúرات	„
elu, ea avúra	„	ei, ele ayúra	„

Összetett mult idő.

io am	nekem	noi amu	nekünk
tu ai avutu	neked	voi ati avutu	nektek
elu, ea a	neki volt	ei ele au	nekik volt

Egyszerű régmult idő.

io avússem	nekem volt vala	noi avússemu	nekünk volt vala
tu avússei	neked „ „	voi avússeti	nektek „ „
elu, ea avússe	neki „ „	ei, ele avússe	nekik „ „

Összetett régmúlt idő.

io am	nekem volt vala	noi amu	nekünk v. vala
tu ai	fostu avutu neked „ „	voi ati fostu avutu	nektek „
elu, ea a	neki „ „	ei, ele au	nekik „

1. Jövő idő.

io voliu	nekem fog lenni	noi vomu	nekünk fog lenni
tu vei	ave neked „ „	voi veti	ave nektek „ „
elu, ea va	neki „ „	ei, ele voru	nekik „ „

2. Jövő mult.

io voliu	nekem fogottl.	noi vomu	nekünk f. lenni
tu vei	fi avutu neked „	noi veti	fi avutu nektek „
elu ea va	neki „	ei ele voru	nekik „

II. Parancsoló mód.

aibi tu	legyen neked	aveti voi	legyen nektek
aiba elu, ea	legyen neki	aiba ei, ele	legyen nekik

III. Föltitelező vagy ohajtó mód.

Jelen idő.

io asi	nekem	noi amu	nekünk
tu ai	ave neked	voi ati	ave nektek
elu, ea ar	veki volna	ei, ele, aru	nekik volna

Vagy

io avere-am	noi avere-amu
tu avere-ai	voi avere-ati
elu, ea avere-ar	ei, ele avere-aru

Mult idő.

io asi	nekem lett v.	noi amu	nekünk lett v.
tu ai	fi avutu neked „	voi ati	fi avutu nektek „
elu, ea ar	neki „	ei, ele aru	nekik „

Jövő idő.

de voliu ave io	ha nekem	de vomu ave noi	ha nekünk
de vei ave tu	neked	de veti ave voi	nektek
de va ave elu, ea	neki leendene	de voru ave ei, ele	nekik leendene

IV. Foglalo mód.

Jelenidő.

io se am	nekem	noi se avemu	nekünk
tu se aibi	neked	voi se aveti	nektek
elu, ea se aiba	neki legyen	ei, ele se aiba	nekik legyen

Mult idő.

io se fiu	nekem lett legy.	noi se fimu	nek. lett legy.
tu se fii avutu	neked " "	voi se fiti avutu	nektnk "
elu, ea se fia	neki " "	ei, ele se fia	nekik "

V. Határtalan mód.

Jelen idő: a ave vagy a avere lenni (valakinek)

Mult idő: a fi avútu hogy nekem, neked, neki, volt.

Allapotjegyző: avendu leve (valakinek).

Részesülők:

Jelen idő: avutoriü, avutória lévő.

Mult idő: avútu-a lett (valakinek).

A' „voliu“ segéd ige hajtogatása.

I. Jelentő mód.

Jelenidő.

Egyes szám		Többes szám.	
voliu	fogok	vomu	fogunk
veri, vei	fogsz	vreti, veti	fogtok
va —	fog	voru	fognak

Jegyzés. A' *voliu* segédigének egy saját eredeti ideje van t. i. a' jelentő mód jelen ideje, mint a' fennebb levő mintában látható, és csak segédül használtatik, a' hajtogatandó igék jövő ideinek képezésére.

A' második és harmadik személy: *veri* és *va* kötszó helyett is használtatik, mint a' latin nyelvben is *vel*, *velis* és *vis* vagy *ve-ből*; p. o. *veri care* akármellyik, *care-va* (latin *quivis*) valaki, *alter-ve* és *si-ve* e' helyett *sivis* a' régiéknél *seve*, a' honnét keletkezett *seu*, románul *seau*, a' régiéknél *se-va* és *se-vaí*.

Ugyanazon eredetűek ezen kötszók is : *ori* és *óre* e' helyett *vori*, *vóre* a' *voriu*-tól, e' helyett *voliu* hajtogatva *o*-val, va minden személyben *v* nélkül is ; a' honnan a' régiek mondtak *vare* e' helyett *óre*, a' mint a' latinok is a' szavak összekötésében *ali*-t mondták ; p. o. *ali-quis*, *ali-quando*, románul *óre-cine* valaki, *óre-candu*, valamikor ; lásd Cipariu : *elemintele de limba romana*.

I. Jelentő mód.

Jelen idő.

io voliescu v. vreu	én akarok	noi volimu v. vremu	mi akarunk
tu voliesci v. vrei	— —	voi voliti v. vreti	— —
elu, ea voliesce v. vrea	— —	ei, ele voliescu v. vreu	—

Alig mult.

io voliam, v. vream	én akarék	noi voliamu v. vreamu	mi akaránk
tu voliai, v. vrei	— —	voi voliatu v. vreatu	— —
elu, ea volia, v. vrea	— —	ei, ele voliau v. vreau	— —

1. Egyszerű mult idő.

io volii, v. vrui	én akartam	noi volimu, v. vrúmu	mi akartunk
tu volisi, v. vrusi	— —	voi voliti v. vrúti	— —
elu, ea volí, v. vrú	— —	ei, ele volire v. vrúre	— —

2. Egyszerű mult idő.

io volíram, v. vrúram	—	noi volíramu v. vrúramu	—
tu volírasi, v. vrúrasi	—	voi volíratu v. vrúratu	—
elu, ea volíra v. vrúra	—	ei ele volíra v. vrúra	—

Összetett mult idő.

io am	—	noi amu	—
tu ai volitu v. vrutu	—	voi ati volitu v. vrutu	—
el, ea a	—	ei ele au	—

Egyszerű régmult idő.

io volissem v. vrússem	én akar-	noi volissemu v. vrússemu	mi
tu volissesi, v. vrússessi	tam	voi volisseti, v. vrússeti	akar-
elu ea volisse, v. vrússe	vala	ei ele volissere v. vrússere	tunk v.

Összetett régmúlt idő.

io am	—	—	noi amu	—	—		
tu ai	fostu volitu	—	—	voi ati	fostu volitu	—	—
elu, ea a	v. vrutu	—	—	ei, ele au	v. vrutu	—	—

1. Jövő idő.

io voliu voli v. vre	én akarni fog.	noi vomu voli, v. vre	mi akarni f.
tu vei voli v. vre	— —	voi veti voli, v. vre	— —
elu, ea va voli v. vre	— —	ei ele voru voli, v. vre	— —

2. Jövő mult.

io voliu	fogtam akarni	noi vomu	mi fogtunk				
tu vei	fi volitu	—	—	voi veti	fi volitu	akarni	
elu, ea va	v. vrutu	—	—	ei, ele voru	v. vrutu	—	—

II. Parancsoló mód.

voliesce v. vre tu	akarj te	voliti v. vreti voi	akarjatosk
voliasca v. vrea elu	akarjon ő	voliasca v. vrea ei	akarjanak ők

III. Föltételező v. ohajtó mód.

Jelenidő.

io asi	én akarnék	noi amu	mi akarnánk				
tu ai	voli v. vre	—	—	voi ati	voli v. vre	—	—
elu ea ar	—	—	—	ei ele aru	—	—	—

Vagy

io volire-asi	—	—	noi volire-amu	—	—
tu volire-ai	—	—	voi volire-ati	—	—
elu, ea volire-ar	—	—	ei, ele volire-aru	—	—

Mult idő.

io asi	én akartam	noi amu	mi akartunk				
tu ai	fi volitu	volna	voi ati	fi volitu	volna		
elu, ea ar	v. vrutu	—	—	ei, ele aru	v. vrutu	—	—

Jövő idő.

de voliu voli, v. vreio	ha aka-	de vomu voli, v. vre noi	ha aka-
de vei voli, v. vre tu	randok	de veti voli v. vre voi	randunk
de va voli, v. vre elu	én	de voru voli v. vre ei	—

IV. Foglалó mód.

Jelen idő.

io se voliescu v. vreu	hogy én	noi se volim v. vremu	hogy mi
tu se voliesci v. vrei	akarjak	voi se voliti v. vreti	akarjunk
el, ea se voliasca v. vrea	—	ei ele se volésca v. vrea	—

Mult idő.

io se fiu	akartam	noi se fimu	akartunk
tu se fii	volitu, legyen	voi se fiti	volitu legyen
elu, ea se fia v. volitu	—	ei ele se fia v. vrutu	—

V. Határozatlan mód.

Jelenidő: a voli v. vre akarni

Mult idő: a fi volitu v. vrutu, hogy akartam, akartál, akart volt.

Allapotjegző: volindu v. vrendu akarván.

Részesülők.

Jelenidő: volitoriu-volitória akarván, akaró.

Multidő: volitu-volita v. vrutu-vruta akart.

A' rendes igékről.

— A' román nyelvben valamint a' latin és testvérnyelveiben négy rendes ige különböztetik meg.

Az első az, mellynek határozatlan módja *a-re*-vel végződik, mint: a lauda-re, dicsérni; a' második határozatlanja hosszú *é-re*-vel, mint: a tacé-re, hallgatni; a' harmadiké rövid *e-re*-vel, mint: a batere, verni; a' negyediké hosszú *i-re*-vel végződik, mint: a aude-re, hallani.

A' határozatlan mód mindenkor maga elébe veszi az *a* előljárót.

Rendes igék hajtogatása.I. Határozatlan mód (*modulu infinitu*).*Jelen idő (tempulu de facie)*

1-ső	2-dik	3-dik	4-dik
a laudá-re dicsérni	a tiené-re, tartani	a bate-re verni	a audi-íre hallani

Mult idő (tempulu trecut)

1-ső	2-dik	3-dik	4-dik
a fi laudátu	a fi tenútu	a fi batútu	a fi audítu,
hogy dicsértem	hogy tartottam	hogy vertem	hogy hallottam
stb.	stb.	stb.	stb.

Allapot jegyző (gerundiulu)

laudandu	tienendu	batendu	audíndu
dicsérvén	tartván	vervén	hallván

Jelen részesülő (participiulu presente)

laudatóriu-a	tienutóriu-a	batutóriu-a	auditóriu-a
dicsérő	tartó	verő	haló

Mult részesülő (participiulu trecut)

laudátu-a	tienútu-a	batútu-a	audítu-a
dicsért	tartott	vert	halszott

II. Jelentő mód (modulu indicativu).

Jelen idő (tempulu de facia)

Egyes szám.

io láudu	tiénu	bátu	aúdiu
én dicsérek	tartok	verek	hallok
tu láudi	tiéni	báti	aúdi
te dicsersz	tartasz	versz	hallasz
elu, ea, láuda	tiéne	báte	aúde
ő dicsér	tart	ver	hall

Többes szám.

noi laudámu	tiénému	bátemu	audímu
dicsérünk	tartunk	verünk	hallunk
voi laudáti	tiénéti	báteti	auditi
dicsérték	tartatok	verték	hallatok
ei, ele lauda	tiénu	bátu	audu
dicsernek	tartanak	vernek	hallanak

Az egytagu szók, p. o. a da-re (dare), adni, a sta-re (stare) állani, — a' jelentő mód jelen idejében : dau, stau.

Némelly az első hajtogatáshoz tartozó ige, a' jelentő módot nem „u“ hanem a' latin-görög *isso* vagy *izo* (görögül *ἴσω*) végzet után *ezu*-val képezik ; p. o. a serba-re (servare) serbezu ünnepelek ; a lumina-re (illuminare) luminezu, világítok ; a salta-re (saltare) saltezu, tánczolok, a arma-re (armare) armezú, fegyverzek ; a infrena-re (fraenare) frenezu, fékezek. A' latin nyelvben is mondatik : patrisso,-as,-are, atyámat követem, és baptizo-as-are, keresztelek. Némelly a' negyedik hajtogatáshoz tartozó ige a' latin „esco“ vagy *isco* mint frigesco, concupisco, végzet szerint *escu*-val képezik ; p. o. a ferici-re (felicitor) *fericescu* boldogítok, a albire (az inalbesco-tol) *albescu*, fehéríték, a amari-re (az amaresco-tol) *amarescu*, keseríték, *inflorescu* (a floresco-tol) virágzik. Az *isco* igék végzeti idoma az olaszoknál is megvan éppen mint a' román nyelvben.

Alig mult idő (tempulu imperfeptu.)

Egyes szám

io lauda-am	tiene-am	bate-am	audia-m
dicsérék	tarték	verék	hallék
tu lauda-ai	tiene-ai	bate-ai	audi-ai
dicsérél	tartál	verél	hallál
elu, ea, lauda-a	tiene-a	bate-a	audi-a
dicsére	tarta	vere	halla

Többes szám

noi lauda-amu	tiene-amu	bate-amu	audi-amu
dicsérénk	tartánk	verénk	hallánk
voi lauda-ati	tiene-ati	bate-ati	audi-ati
dicsérétek	tartátok	verétek	hallatok
ei, ele lauda-au	tiene-au	bate-au	audi-au
dicsérének	tartának	verének	hallának

I. Egyszerű mult idő (tempulu trecutu simplu.)

Egyes szám

io laudá-i	tienú-i	batú-i	audi-i
dicsértem	tartottam	vertem	hallottam

tu laudá-si	tienú-si	batú-si	audí-si
dicsértél	tartottál	vertél	hallotál
elu laudá	tienú	batú	audí
dicsért	tartott	vert	hallott

Többes szám.

noi laudá-mu	tienú-mu	batú-mu	audí-mu
dicsértünk	tartottunk	vertünk	hallottunk
voi laudá-tu	tienú-tu	batú-tu	audí-tu
dicsértetek	tartottatok	vertetek	hallottatok
ei laudá-ru(e)	tienú-ru(e)	batu-ru(e)	audí-ru(e)
dicsértetek	tartottak	verték	hallottak

II. Egyes szám.

io laudá-ram	tienú-ram	batú-ram	audí-ram
tu laudá-rasi	tiená-rasi	batú-rasi	audí-rasi
elu laudá-re	tienú-ra	batú-ra	audí-ra

Többes szám.

noi laudá-ramu	tienú-ramu	batú-ramu	audí-ramu
voi laudá-rati	tienú-rati	batú-rati	audí-rati
ei, ele laudá-ra	tienú-ra	batú-ra	audí-ra

Összetett mult idő (tempulu trecutu compusu)

Egyes szám.

io am laudátu	am tienútu	am batútu	am audítu
tu ai	ai	ai	ai
elu, ea a	a	a	a

Többes szám

noi amu laudátu	amu tienútu	amu batútu	amu auditu
voi ati	ati	ati	ati
ei, ele, a	au	au	au

Egyszerű régen mult idő (tempulu de multu trecutu simplú)

Egyes szám

io laudá-sem	tienú-sem	batú-sem	audi-sem
dicsertem vala	—	—	—
tu laudá-sesi	tienú-sesi	batú-sesi	audi-sesi
—	—	—	—
laudá-se	tienú-se	batú-se	audi-se
—	—	—	—

Többes szám

noi laudá-semu	tienú-semu	batú-semu	audi-semu
voi laudá-seti	tienú-seti	batú-seti	audi-seti
ei, ele laudá-se	tienú-se	batú-se	audi-se

Összetett mult idő (tempulu de multu trecutu compusu)

Egyes szám

io am fostu lau-	am fostu tienútu	am fostu batútu	am fostu auditu
tu ai „ dátu ai	„ „ ai	„ „ ai	„ „
elu, ea, a „ a	„ „ a	„ „ a	„ „

Többes szám

amu fostu lau-	amu fostu tie-	amu fostu ba-	amu fostu auditu
ati „ datu ati	„ nútu ati	„ tutu ati	„ „
au „ „ au	„ „ au	„ „ au	„ „

1. Jövendő idő

Egyes szám.

voiu	fogok	voiu	fogok	voiu	fogok	voiu	fogok
vei laudá	dicsermi fogsz	vei tiené	tartani fogsz	vei báte	verni fogsz	vei audi	hallani fogsz
va	fog	va	fog	va	fog	va	fog

Többes szám

vomu	fogunk	vomu	fogunk	vomu	fogunk	vomu	fogunk
veti laudá	dicsermi fogtok	veti tiené	tartani fogtok	veti báte	verni fogtok	veti audi	hallani fogtok
voru	fognak	voru	fognak	voru	fognak	voru	fognak

2. Mult jövőendő.

voiu	fi	laudátu	dicsérni	fogtam	voiu	fi	tiendutu	tartani	fogtam	voiu	fi	laudátu	dicsérni	fogtam	voiu	fi	audítu	hallani	fogtam
vei	fi	laudátu	dicsérni	fogtál	vei	fi	tiendutu	tartál	fogtál	vei	fi	laudátu	dicsérni	fogtál	vei	fi	audítu	hallál	fogtál
va	fi	laudátu	dicsérni	fogott	va	fi	tiendutu	fogott	fogott	va	fi	laudátu	dicsérni	fogott	va	fi	audítu	hallál	fogott

Többes szám.

vomu	fi	laudátu	dicsérni	fogtunk	vomu	fi	tiendutu	tartani	fogtunk	vomu	fi	laudátu	dicsérni	fogtunk	vomu	fi	audítu	hallani	fogtunk
veti	fi	laudátu	dicsérni	fogtk	veti	fi	tiendutu	tartatk	fogtk	veti	fi	laudátu	dicsérni	fogtk	veti	fi	audítu	hallatk	fogtk
voru	fi	laudátu	dicsérni	fogtak	voru	fi	tiendutu	fogtak	fogtak	voru	fi	laudátu	dicsérni	fogtak	voru	fi	audítu	hallatk	fogtak

A' „voiu“ segéd ige ha a' határozatlan mód jelen idejével jön elé, a' jelentő és ohajtó mód 1-ső jövője gyanánt szolgál; p. o. voiu lauda, ha dicsérni fogok stb.

Ha a' „voiu“ segéd ige, a „fi“ határozatlanával és a' hajtogatandó ige mult részesülőjével jön elő, jövő multat fejez ki; éppen úgy ha a „fi“ határozatlan mód, és a' „sum“ segéd ige mult részesülője „fostu“ a' hajtogatandó ige mult részesülője elététtetik; p. o. voiu fi laudátu, vagy voiu fi fostu laudátu, fogtam dicsérni, stb.

II. Parancsoló mód (modulu imperativu)

1-szor Erőseítő.

Egyes szám.

laudu	dicsérj	tiéne	tarts	báte	verj	aúdi	hallj
láude	dicsérjen	tiéna	tartson	báta	verjen	aúdia	halljon

Többes szám

laudáti	dicsér-	tienéti	tartsa-	báteti	verjetek	audíti	halljatok
	jetek		tok				
laudé	dicsérje-	tiéna	tartsanak	báta	verjenek	aúdia	halljanak
	nek						ők

2-szor. Tagadó.

Egyes szám.

2-dik személy. Nu laudáre, ne dicsérj tienére bátere audire

Többes szám

2-dik személy. Nu laudáreti tineréti bátereti audíreti

Ohajtó mód (modulu optativu)

Jelen idő.

Egyes

io asi laudá	asi tiené	asi báte	asi audi
dicsérnék	tartanék	vernék	hallanék
tu ai laudá	ai tiené	ai báte	ai audi
dicsérnél	tartanál	vernél	hallanál
elu, ea, ar laudá	ar' tiené	ar' báte	ar' audi
dicsérne	tartana	verne	hallana

Többes

noi amu lauda	amu tiené	amu báte	amu audi
dicsérnénk	tartanánk	vernénk	hallanánk
voi ati laudá	ati tiené	ati báte	ati audi
dicsérnétek	tartanátok	vernétek	hallanátok
ei, ele, aru laudá	aru tiené	aru báte	aru audi
dicsérnének	tartanának	vernének	hallanának

Vagy

Egyes szám

io laudáre-asi	tienére-asi	bátére-asi	audíre-asi
tu laudáre-ai	tienére-ai	bátére-ai	audíre-ai
elu, ea, laudáre- ar'	tienére-ar'	bátére-ar'	audíre-ar'

Többes szám

noi laudáre-amu	tienére-amu	bátére-amu	audíre-amu
voi laudáre-ati	tienére-ati	bátére-ati	audíre-ati
ei, ele laudáre- aru	tienére-ar	bátére-ar	audíre-ar

Mult idő

Egyes szám

io asi fi laudátu	asi fi tienútu	asi fi batútu	asi fi auditu
dicsertem volna	tartottam volna	vertem volna	hallottam volna
tu ai fi laudátu	ai fi tienútu	ai fi batútu	ai fi auditu
dicsértél v.	tartottál v.	vertél v.	hallottál v.
elu, ea, ar' fi lau.	ar' fi tienútu	ar' fi batútu	ar' fi auditu
dicsert volna	tartott v.	vert volna	hallott v.

Többes szám

noi amu filaudatu	amu fi tienútu	amu fi batútu	amu fi auditu
dicsértünk v.	tartottunk v.	vertünk v.	hallottunk v.
soi ati fi	ati fi tienútu	ati fi batútu	ati fi auditu
dicsértetek v.	tartottatok v.	vertetek v.	hallottatok v.
ei, ele, aru fi	aru fi tienútu	aru fi batútu	áru fi auditu
dicsértek v.	tartottak v.	vertenek v.	hallottanak v.

Jö v e n d ő i d ő.

Egyes

de voiu fi laudá	de voiu tiené	de voiu báte	de voiu audi
ha dicserendek	tartandok	verendek	ha hallandok
de vei laudá	de vei tiené	de vei báte	de vei audi
—	—	—	—
de va laudá	de va tiené	de va bate	de va audi
—	—	—	—

Többes

de vomu laudá	de vomu tiené	de vomu báte	de vomu audi
—	—	—	—
de veti laudá	de veti tiené	de veti báte	de veti audi
—	—	—	—
de voru laudá	de voru tiené	de voru báte	de voru audi
—	—	—	—

Foglaló mód (modulu conjunctiv)

Jelen idő

Egyes szám.

io se láudu	se tienú	se bátu	se audiu
hogy dicsérjek	hogy tartsak	hogy verjek	hogy hallja
tu se láudi	se tiéni	se báti	se audi
h. dicsérj	h. tartsál	h. verjél	h. halljál
elu, ea, se laude	se tiéna	se báta	se audia
h. dicserjen	h. tartson	h. verjen	h. halljon

Többses szám

noi se laudámu	se tienému	se bátemu	se audímu
----------------	------------	-----------	-----------

—	—	—	—
voi se laudati	se tienéti	se báteti	se audíti

—	—	—	—
ei, ele, se laude	se tiéna	se báta	se aúdia

Mult idő (tempulu trecut)

Egyes szám

io se fiu laudátu	— tienútu	— batútu	— auditu
hogy dicsértem	hogy tartottam	hogy vertem le	hogy hallottam
legyen	legyen	gyen	legyen
tu se fi laudátu	— tienútu	— batútu	— auditu
h. dicsértél l.	h. tartottál l.	h. vertél l.	h. hallottál l.
eluea, se fia laud.	— tienútu	— batútu	— auditu
h. dicsért legy.	h. tartott legy.	h. vert legyen	h. hallott l.

Többses szám

noi se fimú lau-	— tienútu	— batútu	— auditu
dátu	hogy tartottunk	hogy vertünk	hogy hallottunk
h. dicsértünk l.	legyen	legyen	legyen
voi se fiti laud.	— tienútu	— batútu	— auditu
h. dicsértetek l.	h. tartottatok l.	h. vertetek l.	h. hallottatok l.
ei, ele, se fia l.	— tienútu	— batútu	— auditu
h. dicsértetek l.	h. tartottak l.	h. vertek l.	h. hallottak l.

Jegyzés. A' mult idő képeztetik a' „fi“ segéd ige foglalo módjának jelen idejével és a' hajtogatandó ige mult részesülőjével; p. o. se fiu laudátu, hogy dicsertem legyen.

Vannak igék, melyek némely ideik személyeit nem képezik az általános szabály szerint a' határozatlan módtól, hanem a' jelentő mód jelenétől. Az „ezu“-ban végződők az első hajtogatáshoz tartoznak; p. o. a *infrena-re*, fékezni; a' *serba-re* (servare) ünnepelni: *infrenezu*, — *serbezu*. — Az „escu“-val végződők a' IV. hajtogatáshoz tartoznak; p. o. a *ferici-re* (felicitare) szerencsésé tenni — a *marire* (magnificare) nagyítani, dicsőíteni; *fericescu*, — *marescu*, és hajtogatatnak ekként:

I. Jelentő mód.

Jelen idő

	Egyes		Többes
io infrenezu	én fékezek	noi infrenămu	mi fékezünk
tu infrenezi	te fékezesz	voi infrenăți	ti fékeztek
elu, ea, infreneza	ő fékez	ei, ele, infreneza	ők fékeznek

II. Parancsoló mód

Egyes		Többes	
infrenéza tu	fékezz te	infrenăți voi	fékezzetek ti
infrenéze, elu, ea	fékezzen ő	infrenéze ei, ele	fékezzenek ők

III. Foglalt mód

Egyes	Többes
se infreneze eu	hogy fékezek én
se infrenezi tu	h. fékezzél te
se infrenéze elu, ea	h. fékezzen ő

se infrenăm noi	h. fékezzünk m.
se infrenăți voi	„ fékezzetek ti
se infrenéze ei, ele	„ fékezzenek ők

I. Jelentő mód.

Jelen idő

	Egyes		Többes
io fericescu	én boldogítok	noi fericimu	mi boldogítunk
tu fericesci	te boldogítasz	voi fericiti	ti boldogítok
elu, ea fericesce	ő boldogít	ei, ele, fericescu	ők boldogítanak

II. Parancsoló mód

Egyes		Többes	
fericésce tu	boldogíts te	fericiti voi	boldogítsatok ti
fericésca elu, ea	boldogítson ő.	fericésca ei, ele	boldogítsanak ők

III. Foglalt mód

Jelen idő

se fericescu eu	hogy én boldogítsak	se fericimu noi	hogy boldogítsunk mi
se fericesci tu	h. te boldogítsál	se fericiti voi	„ boldogítsatok ti
se fericésca elu, ea	h. ő boldogítson	se fericésca ei, ela	„ boldogítsanak ők.

A' magáraható igékről.

A' magáraható igék azok, melyek a' tulajdonítói vagy tárgyeseti megrövidített névmásokat magok elébe vevén úgy hajtogatatnak mint a' cselekvő igék, minden mődben, személyben és számban, csak hogy a' cselekvést magára az alanyra idézik.

*Jelentő mód.**Jelen idő**Egyes*

io 'mi diregu	ego mihi dirigo	én magamnak igazítok
tu 'ti diregi	tu tibi dirigis	te magamnak igazítasz
elu, ea, 'si direge	ille sibi dirigit	ő magának igazít

Többes

noi ne dirigemu	nos nobis dirigimus	—	—
voi ve dirigeti	vos vobis dirigitis	—	—
ei, ele 'si diregu	illi sibi dirigunk	—	—
stb. stb. stb.	— — —	—	—

Jegyzés. Az összekötő névmások „*mi*, *ti*, *si* az előttük levő, vagy inkább utánok következő hangzóval egybe hangoztatnak; például: *mī am diresu*, magamnak igazítottam, *tī ai* (olvasd: *czáj*) *diresu*, magadnak igazítottál, *sī a diresu*, 's így tovább. — — —

A' tárgyeseti magára ható igék (reciproca accusativi) a' következő minta szerint hajtogatatnak:

*Jelentő mód**Jelen idő.*

io me láudu	én dicsérem ma-	noi ne laudāmu	mi dicsérjük ma-
	gam		gunkat
tu te laudi	te dicséred ma-	voi ve laudāti	ti dicsérjétek ma-
	gad		gokat
elu, ea, se láuda	ő dicséri magát	ei, ele, se láuda	ők dicsérik ma-
			gokat

A' szenvedő igékről.

A' szenvedő igék a' segéd ige „*sum*“ segítségével hajtogatatnak; a' hol a' hajtogatandó ige a' mult részesülőbe tétetik, ehhez

járul azután a' segédige „sum“; p. o. *io sum* vagy *eram tramisu*, és *tramisa*, én vagyok és valék elküldve. *Io atunci inca nu eram nascutu*, vagy *nascuta*, cu atáta mai pucinu *insuratu*, vagy *maritata*; — *ego tunc adhuc non eram natus*, vel *nata*, *eo minus uxoratus*, vel *maritata*, — én ekkor még nem születtem, annál kevésbé voltam házás stb. stb.

A' személytelen igék hajtogatása.

A' személytelen igék éppen azon minta szerint hajtogattnak, melly szerint a' személyesek, de csak a' III-dik személyben, mint:

Jelentő mód.

Jelen idő

fúlgera villámlík ninge havazík.

Alig múlt

Jelen idő

fulgerá villámlék ningeá havazék

stb. stb. stb. — — — —

De vannak személytelen igék, mellyek tulajdonítói, és tárgyeseties igék.

Egyes szám

imi place	mihi placet	nekem tetszik
iti place	tibi —	neked —
ii place	illi —	neki —

Többes szám

ne place	nobis placet	nekünk tetszik
ve —	vobis —	nektek —
le —	illis —	nekik —
stb. stb. stb.	— — —	— — —

Az imi, iti, ii tulajdonítói megrövidített névmásokban, mind a' cselekvő, mind pedig magáraható idomban, a' kezdetén lévő „i“ se nem hangoztatik, se nem iratik:

a) Ha az azokat megelőző szó magánhangzóval végződik;

p. o. mie'mi place, ca se'i dau fiesce carui, cu ce'i süm datóriu, én szeretem mindenkinek megadni azt, a' mivel tartozom.

b) Vagy ha a' reájok következő szó magánhangzóval kezdődik; p. o. ádatia'tia minte, de ce tiam spusu: emlékezzél, a' miről neked mondtam.

Vagy mint tárgyeseti megrövidített névmásokkal; p. o.

Egyes szám			Többes szám		
me dóre	me dolet	nekem fáj	ne dóre	nos dolet	nekünk fáj
te „	te „	neked „	ve „	vos „	nnktek „
ilu „	illum „	neki „	ii „	illos „	nekik „
stb.	stb.	stb.	—	—	—

A' me, ve, se, megrövidített névmásokban, ha a' reájok következő szó magánhangzóval kezdődik, a' végző „e” nem hangoztatik, és e' miatt nem is iratik, hanem csak hiány ékezettel jeletetik; p. o. m'asi bucura, decá m'ati cautá mai adese ori; örvendének ha engemet gyakrabban látogatnátok.

A' román nyelvben igen kevés rendetlen ige van; ezek közül: *ieuu* (levo) veszek, a' határozatlan módja a *lua*, vagy *luare* (levare) venni. Ezen ige rendetlensége csak az „l” i előtti lágyítás végett *j*-vé változtatásában mutatkozik, és az egész egyesben, a' többesben pedig a' jelentő, parancsoló, és foglaló mód 3-dik személyében távozik el a' gyöktől; p. o.

Jelentő mód.

Jelen idő

Egyes		Többes	
io ieuu	én veszek	noi luămu	mi veszünk
tu ieu	te veszel	voi luati	ti vesztek
elu, ea, ieu	ő vesz	ei, ele, ieuu	ők vesznek

II. Parancsoló mód

Egyes		Többes	
ieuá tu	végj te	luáti voi	vegyjete ti
ieué elu, ea	vegyjen ő	ieué ei, ele	vegyjenek ők

III. Foglalo mód.

Egyes

Többes

io se ieuu	hogy én vegyjek	noi se luamu	hogy mi vegyjünk
tu se ieiui	„ te vegyel	voi se luati	„ ti vegjetek
elu, ea, se ieu	„ ő vegyen	ele, ei, se ieu	„ ők vegjenek

Jegyzés. Ezen igében az *u* két magánhangzó közt nem hangzik.

Hiányos igék is (verbele defective) a' román nyelvben szinte kevés számmal vannak; főképek ezek:

- I. *ade*, vagy *adde* (adde, — adfer) add, mellynek csak a' parancsoló mód egyes számu 2-dik személye van, és a' mult idejű részesülője *addutu*, melly az eredeti értelméből elváltozván, egy játszó kártyát jelent.
- II. *Blemu*, *bleti*, (ambulemus, ambuletis) menjünk, menjetek igének a' parancsoló mód többes számu első és második személye van.

FEKETE JÁNOS.

Az ember neve némely árja nyelvekben.

Ha a' nyelvészet egyik legfelsőbb feladata, valamely nép vagy népcsalád történetét, ősi eredeti gondolkodásmódját világnézetét kutatni fel, 's ekkép az emberiség szellemi fejlődésének kezdetét, előhaladását nyomozni, számíttatni, összerakni: alig lehet e' feladathoz képest valami érdekesebb és gyönyörködtetőbb, mint a' nyelvészkedés útján azt kutatni: minő nézetből, melly ösztönöktől indítva, mikép nevezte el az emberfaj egyik vagy másik családja a' saját életéhez, kivált pedig szellemi valójához tartozókat, péld. saját *énjét*, elméjét, lelke tehetségeit, indulatait, kedélyének mozgólatait. Ezekre nézve a' mit a' külföldi nyelvészek megbecsülhetlen szorgalma felfödözött, tisztára hozott: az már is, bár halvány és csak fő vonásokkal tükrözi, elénk tárja az emberiség őskori gondolkodásmódjának, világnézetének, 's reflexiójának sok nevezetes alakjait, és így az ősi bölcsészet, természetismeret stb. csiráit.

Ehhez némi adalékkal kívánok járúlni, midőn az *ember* különböző neveit, némely árja nyelvekből a' legújabb nyelvkatatások alapján összeállítani megkísértem.

Főképen négy tőszót látok az ember elnevezésére a' legrégibb nyelvkortul maig fenmaradottnak és divatozónak. Egyik a' sanszkr. *nri* v. *nara*; másik a' szkr. *man*; harmadik a' szkr. *vri*; negyedik a' *hom*-o tője. Amabból a' gör. *άνθρωπος*, *άνθρωπος*, a' másodikból a' germán *mann* stb., — a' harmadikból a' lat. *vir* a' goth *vair* stb. alakútak.

A' szkr. tő *nri*, *nara* férfit jelent. Ebből a' görög szó úgy alakul, hogy a' *nri*, mellyben a' r mássalszólóul vétetik föl, a' görög kimondáshoz és hangzathoz képest a' előhanggal bővítettett. Így Benfey Griech. Wurzellexicon I. 122. l. De már ugyanazon

kötet pótlék lapjain (XIII.) és később a' Kurze szanszkrit grammat. 239. lapján más szófejtést vall az *ánρ*-re nézve. Több eset fordul elő, — mond az előbb nevezett helyen, hogy a' szkrit szók elején lévő *a* lekopik, elesik. Így teljesebb és létegszerűbb alaknak tartani a' görög *ánρ*-t, mellyben az *a* előhang megvan, mint a' szkr. *nara-t nri-t*, mellyből az lekopott, 's melly a' helyesen fölvehető *anri* helyett van. — Így lévén a' dolog, igen alkalmas töre 's könnyü szerrel találhatni, mellyből az *ánρ* ősi jelentménye kitűnik, jelesül : az *an* tőt, melly lélekzést jelent, honnan : *άνεμος*, *animus*, szkr. *anila* (szél) *άνευώνη* stb. lásd Benfey G. Wzl. I. 118. — és *ερ* főnévképzőt melly = szkr. *arat*, és a' gyengébb *art*, *ar*, — a' gör. *ορ*, *ερ* és *ar*, *er*, lat. képzőkkel. E' szerint *an-ar* nem egyéb mint lélekző.

Ehhez csatlakozik az első tekintetre rokon, de szófejtésileg egészen megkülömböztetett : *άνθρωπος*. Benfey (Wurzellex. I. 122. lap.) az *άνρ*-ban levő *δ*-nak *θ*-vá változását az *ρ* visszahatásának tulajdonítja; mivel való is, hogy az *r* előtt a' *d* úgy hangzik mint *t*, és azzal felcseréltetik (latro ladrone, petras pedro). A' másik része ¹⁾ *όψ* vagy *όπ* tőtől volna, melly látást jelent. Így *άνθρωπος* annyit jelentene mint *ember-arczu*. — Más kifejtés tetszett Plátónak, ki Kratüloszában így értelmezi : *ός άναθρεϊ όπωπε*, ki a' fentvalókat vizsgálja *α*). De Passow (I. 237.) megjegyzi, hogy illy ősrégi szónál az összetétel által lett származást alig tehetni fel. Azonban összetétel sem épen nehézkés, mivel főnév van igehatározóval, irányzóval összetéve, 's aztán *άνρ*. nem is tartozik a' legősibb szavakhoz, miután *άνρ*-nek egyszerűbb alakja, általánosb jelentménye és divatozása könnyen feltűnik, mint a' *man*-é a' *mensch* vagy ang. *mankind* fölött. — Az újabb nyelvészek kisebb nagyobb módosítással Plátóhoz közelítenek, általán elismervén, hogy a' szó egyik alkotó része : *άνω* vagy rövidebb alakja *av*, melly mellé ama' szóban Grimm J. szerint (Ursprung der Sprache lap 18.) *άρθρώ*, — Aufrecht szerint (Zeitschr. f. vergl. Sprachf. V. 363. l.) a' *τρο*, *τρα*,

¹⁾ Az *οπ* tő egyike az egyenlő hangzat mellett is sokfélet jelentőknek. Egy másik *όπ* tő = (*επ*) beszélést szólást, egy harmadik hézagot, likat jelent. Így *ορ* melly indulatot és egyszersmind mozdulást (*όρμή όρρωμι, όρως* stb.) jelent. Az illy egyhangzatú szók mellyekre nézve azok, úgy látszik, legjobban eszközöl eligazodást a' rokon nyelvek összevetése, 's legkevésbé biztos magyarázó a' családosítás.

az ρ visszahatása 's általában könnyű átváltozás miatt $\theta\rho\alpha$ irányt jelentő rag tétetvén és $\acute{o}\pi$ v. $\acute{o}\psi$ — felfelé nézőt, vagy méltóságos, emelt arczu valót jelentene. Az említett *tra* rag vagy akár képző feltaláltatik a' görög *ἄλλοτριος*, a' latin *intra*, *extra* stb. szókban; — az *ἄνθρωπος* által pedig amaz ovidiusi vers jut eszünkbe: *os homini sublime dedit* stb.

Úgy látszik, hogy az *ἄνθρωπος* nemesebb jelentményü nevezet volt mint az *ἄνθρωπος*. Az emberi méltóságnak nagyobb ereje foglaltatott benne. Ide mutat, ha nem csalódom, hogy az *ἄνθρωπος* nem használtatik a' nemi különbözés kifejezésére a' *γυνή* ellenében. A' férfi nemü egyénnek, a' nemi hivatását elért ifjúnak megjelölésére *ἄνθρωπος* használtatik. Továbbá, hogy népek, nemzetek összeségét is fejez ki többesével; — végre hogy a' különben is megvetésre méltót kifejező név mellé tétetvén, annak jelentményét még utálatosbá teszi, péld. *ἄνθρωπος δοῦλος*, a. *κόλας* stb. hizelgő ember, szolga ember. — De ha a' két szó használata némelly tekintetben azonos is — mit nem tagadhatni —, arra az is sokat tehet, hogy a' szók használatában gyakran vezetik és vezették az emberek a' jó hangzat érdekei is; mellynek ha kellett, könnyen feláldozták a' szabatoságot is szintűgy Cicero előtt, mint utána.

Megjegyzést érdemel, hogy a' férfi-ember nevezetének ezen magas eredete mennyire nem felel meg a' nő, az asszony elnevezésének. A' nő neve *γυνή* csak mellékesb és földiesb fogalomtól, a' szüléstől jő, a' *γέν* gör. (honnan *γένν*, *γένεες*, *γέννομαι* kettőzött alak gyengülve *γείνομαι* *γίνομαι*, *gigno*, *genui*) szkr. *dzsana* tötül. — A' magyar asszony régebben *ahsziny*, a' szkr. *akkatól* (gör. *ἄκκω*, *ἄκκιζομαι* lat. *Acca* *Laurentia*) nem származhatik; 1) mert jelentménye nem ugyanaz, jelentvén ez: anyát, és hijáavaló nőt, — 2) mert a' *szony* szórész az *akka* szóból nem értelmezhető; holott jól megegyez a' rokon nyelvbéli illy fogalomnak egészen megfelelő nevezettel, mint e' füzetek szerkesztője másutt kifejtötte ²⁾.

²⁾ Az ember epithetonai, mellyek aztán a' sajátabb név helyett is használtatnak: *βροτός* (*mortalis*: *Salustius*nál) töje szkr. *mri* meghal (e' h. *μροτός*. Innen a' lat. *mors* és származottjai, sőt *mare* is, mellyet elébb Bopp a' szkr. vári-ból származtatott volt, de a' mellynek töjeül *Curtius* nagyobb hihetőséggel a' *mri*-t tekinti. V. ö. Bopp *Vergl. Accent.* 180. 230. 295. *Magy Nyelvészet* III. 187. — A' nevezetes tenger fogalomra van más több görög lat. szó is. Így *ἄλς* lat. *sal*, szkr. *szárasz* = *ἔλος* = *mozgó, változó*, — és *πόν-*

Másik nevezetes tőszó az ember elnevezésére a' *man*, főkép a' német ágban. Egy a' legtermékenyebb tők közül az árja nyelvekben ezen szkr. tő : *mán* gondolkozik. Innen *má* ismer, *mita* ismert, *miti* ismeret, — innen igen sok mythologiai név : *mánu* az ősi-vallásalkotó 's neje *manadsi*, vagy *manavi* isteni személyek, — az ősi hindú törvények alkotói, az özönviz utáni emberek szerzői, kik aztán *manusáknak* istenféléknek neveztettek. Ide vág a' persa *manes*, *menes*, — a' lat. *manes* és a' mi *manónk* γ). (Fonseca Indische Alterthümer Berlin 857. l. 92. stb.)

A' görögben olly sok származék közül egyet találok, melyben még az ember fogalma ben rejlik. Ez *μνωία* kretai tájbeszéd szerint : rabszolga család. — Egyéb származottak : görögben : *μέν*, *μένος* szkr. *mánasz*, gondolkodás, akarás, — *δυσμενής*, *μέντωρ* (szkr. *mantri*), — *μων* ebben *μεμενονεύω* (kettőztetéssel alakult intensivum³⁾)

τος Benfey szerint ebből szkr. *pátha* víz, *ποταμός*, puteus. — Honnan veszi az érdekes magy. szó *tenger* magát? Ha a' teny-észtéstől, (teng, tenget) épen ellenkezőjét jelentené a' lat. *marenak*? β). Más epithetonai az embernek : *θνητός* gy. *θαν*, szkr. *han* = öl, *μέροψ*, tője : *μερ* (*μείρομαι*, *μέρος*) és *οψ*; darabol, részel, és beszéd.

³⁾ *Intensivum* az ige egy neme, melyről itt mellékesen egy vagy két szót. Az intensiv valamelly eselekvésnek némi erővel vagy hévvel teljesítését fejezi ki. Péld. szkritban, ennek *megy*, intensivje jelenti : *csavarogva megy*, *sokféleképen megy*, jár. — Az int. képeztetik a' szkritféle nyelvekben kettőztetés által, péld. *tud*, taszít; *tutud* taszigál, — *dasi* győz, *dzedasi* stb. A' kettőztetés néha teljes, máskor a' hangzó változása által módosul, kivált a' hangsúly hatására. — Ugyan ez áll a' görögben péld. *παίπαλλω* ettől *πάλλω* = izgat, — *μαιμάσσω* ettől *μάω* = keres, — *ἀπιτάλλω* ettől *ἀτάλλω* = bög, — *παμφαίνω* ettől *φαίνω*, — *πίμπλημι* ettől *πλέω* tölt, — *πίμπρομι* ettől *πρέω* éget. — Illyfélék volnának a' latinban : *murmurare*, *susurrare* stb. De alakúlnak intensiv igék kettőztetés nélkül is a' mult részesülőtől vagy supinumtól péld. *dicto*, *dictito*, *cursu*, *cursito*, — *scripto*, *scriptito*, — *lectito*. Ennek felel meg az ó felnémetben a' közbetett fogbetű Z által képzett alak a' latin t-nek megfelelőleg; péld. *hugazan* = cogitare, — *crochazan*, *crocitare*, — néha t-vel; péld. *lauchatlan* = leuchten, — így az új németbe : *krächzen*, *jauchzen*, *ächzen*, — néha a' hangzók elváltozása által; péld. *hören*, *hören*, — *plagen*, *placken*, *lachen*, *lächeln*, — *sausen*, *säuseln*. — A' magyarban az *at*, *et*, *t* igeképző bir illy jelentménnyel péld. *tör*, *törtet*, — *vágtat*, — *béget*, *vált* stb. — Intensiv alaknak kell némileg tartanunk a' régibb németben egykor használt, angolban ma is divatozó összetételt a' *thu-n*, *do* igével. Így : *da that er sagen*, e' h. *sagte*, — *do you want*? e' h. *want you*? — Intensiv (bensőleg erősödő) jelentményt okoznak a' magyar *kod*, *köz*, vagy csak *od*, *oz* is. De ki találhatná fel a' gö-

μαν péld. *μάντις* (monitor), *ματο* ebben *αὐτόματος*, mellyek már az *n* elmaradása miatt gyengébb alakoknak tekinthetők. Továbbá : *μῆτις*, *μαίνομαι*, *μανία*, *μῆνις* (düh, harag) szkr. *manu* kevély (stolz, stol-idus, *stul*-tus, gyök. szkr. *szthül* ang. *stout*) és *μάνη*, *μάνιν*, manju stb. éjsz. németben ezzel rokon fogalmakra : *mein* fájdalom, seb, *mán*, *maene*, merény, bün, bolondság. — Jellemző — mond Pictet Zeitschrift f. vergl. Sprachf. V. 325 — hogy mindezek, tehát a' túlfeszített gondolkodásból eredő lelki fájdalmak, és megzavarodás sőt bolondság (tője tán : pers. *bála*, *bal*, *balga*, *balgata*, *bolond* — mint *gerből*, *gerend*, — bódul, bódor, bódorog) is, az ember és gondolkodás fogalmával azonos töből erednek.

Latinban innen : *mens*, *memini*, *mentiri*, *moneo*, *monstrum*. Ó német *manon* = *monere*. Csaknem egyenlő hangzatu tö ezzel a' szkr. *masz* melly annyi mint : mérni, *metiri*, *messen*, honnan a' szkr. *mansza* = idő, lat. *mensis*, német : *mond*, *monat*, gör. *μήν*, e' h. *μήνς*, *μνᾶ*, *mina*. — De úgy látszik a' *man* gondolk. tö, melly aztán embert jelent, van meg ezen latin szóban is *mas* (mans) *maris* (e' h. *masis*).

A' kelta rokonokat elszámolja Benfey Wzlex. II. 34. l.

A' góthban megvan a' *man*, *manna* (latin szótárakban is *manus*, álzott német szó, *Tuisco* fijának neve, egyszersmind jelent lovat, csikót, tán *ménlo*vat is melly utóbbi jelentmény a' latin *masra* mutat) valamint más német fajta nyelvekben ; régibb időkben erőteljesb férfit jelentett ; midőn ellenben a' *mensch* = *masculus* melléknévi alak.

Valamint a' francziában a' *homo* elébb *hom*-má, utóbb *on*-ra gyöngült, 's utóbb névmásfélélévé vált : úgy a' német *man* is, honnan a' *mancher* (régebben *manege*, *manige*) ang. *mány*, fr. *même* stb. lett. (A' fr. tulajdonkép *mesme*, olasz. *medesimo*, vagy *medesimo* ; spany. *mismo* ; az nem származik a' *man*-tul. H.) — A' *man* ezen, t. i. személytelen kifejezéseknél előforduló használatára péld. Adelung a' héber *אִישׁ* és *אִשָּׁה*-t hozza fel, mellyek a' gör. *τις* lat. *aliquis*-sel egyezőleg használtatnak. De legvilágosb példa a' magy. embernek használata, mellynek némelly más nyelvben egy külön névmás, majd a' szenvedő ige alatti lappangás, majd a' személyi névmás

rög és latin igék kategóriáit szabatosan a' magyarban ? és ha nem, a' magyar nyelvnek hiánya-e az ?

többes harmadik személye felel meg. Ez utóbbi az angolban; péld. *they say* = mondják, *man sagt*, *dicitur* stb.

Némelly régibb nyelvészek a' *homo*-ban (vagy inkább *ho-min*, mert így szakgatják vala, máskép: *hemo*, *humo*, — ne-*hemo* = *nemo*) és a' *humanus*-, 's *immanis*-ban *) is a' *man* töt látták előfordulni, úgy gondolkozván, hogy a' *ho* szótag nem egyéb mint az előhangzatnak tán a' mutató névmás szkr. *sa* gör. *ós*-szal egybevetethető bővülése, a' *min* pedig a' csakugyan gyakran meggyöngülő *man*-ból ered. Lásd ez utóbbira nézve Zeitschr. f. vergl. Spr. I. 190. 195. II. Az ujabbaknak, mint látom, a' góth *guma* jelezte ki az irányt a' *homo* töjének fölfejtéséhez. Ennek töje: *gum*, *gam* megmaradt a' *bräutigam* szóban, melly világosan férfit jelent. Felkeresték e' töt a' szanszkritban, hol még Adelung nem kereshette volt. Föltalálták hát, hogy a' *homo* (*homin*-) lett a' *bhu* szkr. töbül melly földet, *humus*, tesz, — és a' *man* főnév-képzőből, melly különbféle jelentményü, him és semleges nemü szókat képez a' szanszkritféle nyelvekben.

De bizonytalannak látszott a' *bhu*-bol való származtatás, noha *bhúman* is van a' szkr. nyelvben. Mert hogy változott a' *bh* a' latinban *h*-vá, holott kifogás nélküli szabály, hogy a' görögben *φ*-vé, a' latinban *f*.-é lesz (Bopp Vergl. Gramm. II. 30. lap. és Magyar Nyelvészet III. 3. füzet); miként lett az *u* *o*-vá, 's épen az *m* előtt mellynek természete, hogy előtte az *u* meghosszabbúl⁴⁾: ezt megmagyarázni nem lehetett. Leghelyesbnek látszott tehát Pottal és Grimmel a' szkr. *kshama*, gör. *χάμα* (kiveszett töt, megvan ezekben, *χαμαί*, *φαμαί* földön; ígehatározók régi casusokból) vagy *χαμας*-t = föld, *humus*⁵⁾ ismerni el tőnek, melly így is van: *χθον*, 's mint ismeretes, maig is sok származataiban élő szótó.

*) *immanis*-ban méltán is.

⁴⁾ Így: *humus*, *fumus*, *rumor*. Ez utóbbi töje csakugyan nem a' *sru* hanem *ri*.

⁵⁾ Legyen ide jegyezve további kutatás végett: *homok* δ), *hamu* (egykor: *chomu*) és a' hasonló hangzásu: *homor*, *homorú*, *homlit*, *homlok* 's a' *χθον*-hoz képest, a' *hon*. A' rokon nyelvek tanítanak meg bennünket, vajjon történetes találkozása-e' ez a' hangzatnak vagy valamit jelent? — A' *homorút* (*homorodik* stb.) könnyü a' *homlit*-hoz 's tán *homlok*hoz is kötni; mindezek bena' *dombosság* (*gom*-oly, *gom*-b, *gom*-b-oru, *gömbörűség*) fogalma benlevén: de a' *homok*-ot lehet-e? Vagy a' *hom*-ok földet, *gömbölyü*, *dombos* valamit

Van még egy nevezetes elnevezése az embernek, a' férfinak, az árja nyelvekben, melyet nem csak a' nyelvvalakulásban eredetileg mutatkozó emberi elmének, hanem saját nyelvünk egy tőjének kutatása végett és méltó lesz följegyezni. Ez a' *vir* latin nevet. Van egy szkr. tő: *vri*, mely a' nyelv természete szerint lehet *var*-ra mint *nri-nar*, *bhri*, *bhar*-ra. Ama' tő jelent: megtermékenyít, véd stb. Ebből lesz a' képzővel *vira* mint ebből *hasz*, *hasza*, — nevetés, — ebből *tri*, *tara*, út, — *nri*, nára férfi, — *dzsi*, *dzája*, győzés; — és ez a' *vira* hőst, erős férfit jelent. Innen a' latin *vir*, melytől azután: *virtus*, *virgo*, (*virago*, férfi-leány, hős leány) *vis*, *vires*, a' góth *vair*, 's az ó német *wairman* l. Benfey Wzllex. I. 315.

Bopp Vergl. Accent. 143. l. a' *vrish* tőt említi, mely úgy mond, megesőzést, megöntést, megtermékenyítést (besamen, befruchten) jelent. — Ha szinte nem lehet is e' tőt két betűjüvé tenni*), és úgy látszik az *sh* = *s* benne nem igeképző vagy igeosztály jellemzője, mint péld. a' *na* 's eff. úgy hiszem mégis, rokon ama' *vri* tővel. Az előbbiből származnak, mond Bopp id. h. némelly him állatok nevei *ána* képzővel. Ennek nyoma maradt fön az *ἀρσην* (ebből digammával: *Ἀρσεν*) lat. *verres*, e' h. *verses* szókban.

A' föntebbi *vri*, *var* tőhöz foglalja Benfey ezeket: *ares* a' hadisten neve, *mavors*, e' helyett: *mag-vors* (nagy = *máha*, tehát nagy és erős), mely utóbbit tán helyesebben a' *mas* (l. f.) megketőztetéséből származtat Corssen Zeitschrift f. v. Spr. II. 1. 's köv. így *mas-mas*, *mar-mar*, *mamers*, *mavors*, *mars*; — innen jönnek az *ἀρετή* egy *Ἄρσ*-melléknévtől, hanem aztán többek is péld. *ἀρεταίνω*, *ἐνάρκτος*, — továbbá az összetételekben előjövő *ἀρι-*, *ἐρι-*, Passow szerint az *ἀρειος*-szal rokon és eredetileg térnagyságot jelentő szók (ném. *sehr*, angol *sore* péld. ezekben *ἐριανυγής* igen fénylő, *ἐριανύχην*

---

jelentett volna? (V. ö. hon = chon, görögösen irva: *χον*, mint ebben *χούριος* = hunnus = honós?) De honnan eredhetett volna a' föld és homorúság fogalmainak összekapcsolása? Lehetett-e ősidőkben fogalom a' föld gömbölyűségéről a' mi őseinknél előbb mint a' görögöknél? Vagy csak egyes vidék dombos fekvéséről volt elvonva a' kifejezés? — Leghihetőbb, hogy különböző tők. — De szükséges azért így egymás mellett is megtekinteni. A' különbség annál inkább kitűnik. —

* a' szkr. tők két betűre — egy mással- és egy magán szólóra, fejteséről lásd Benfey K. S. Gramm. 26—37. II. Analog ezzel a' sémi tők egytagúra vonásának kísérlete Renan Hist. Comp. d. l. Sémitiques l. 424.

igen nagy nyakú, *ἐριαχθής* igen megterhelt, *ἐριβόας* igen kiáltó, — és *ἀριδάκρυς* igen síró, *ἀριδηλος* stb. ⁷⁾ — Ide tartoznak *ἄρτι*, mely mint amaz *ἀρι* is a' fönt említett *ἀρο* mnév kikopott esete; ide *ἥρως* és a' góth *vair* 's ez, mint látszik, közelebbről mint akarmellyik. ⁸⁾

Végül kérdésbe tehetjük, hogy hát a' magyar *ember* nevezetel hogy áll a' dolog?

Előre bevallom, hogy e' szónak elfogadható megfejtését nem ismerek, és szolgáltatni korán sem merek. Elsorolom a' mely származtatásait ismerek:

1. Ember = em (ö) bar = emő állat. Kitől ered e' szófejtés, nem tudnám urát adni; annyit tudok, hogy létezett. Alapja a' *bar* szó ebben *bar*-om (nyáj!), a' szóló elváltozásával: *bar*-ka *ber*-ke, *bir*-ka, *bür*-ge, *ber*-ek stb. Annyi kétségtelen, hogy így összetett szó utófelében nem fordul elő sehol. Az pedig, hogy a' felhozottak mind egy töből volnának, nem bizonyos.

2. Ember = *em*(elkedő)*bar*. Vajda Péternél látom; kinek azomban ép oly kicsiny nyelvészi tekintélye, ép oly merészek nyelv-

⁷⁾ Ezen *αρι*-, és *ερι*-től megkülömböztessük a' tulajdon nevekben néhol előforduló *ari* szórészt. Így: Arius, Ariobarzanes, Arrianus, sőt a' kelt Ariovistus és az *ir* név, az irlandiak ősi neve (erse nyelv) 's eff. szókban is, melyekben mindenütt az árja népek eredeti nevének nyomaira találunk. Zeitschr. f. v. Spr. VII. 78. l.

⁸⁾ E' szónak hangzatára (vér = fér) eszünkbe jut a' magyar *férj* szó, mely kivált ragozva legtöbbször fér-nek ejtetik (férhez menni Páriz P.) Tévedésbe vinne beuntinket a' német szó hangzata, ha nem tudnók, hogy a' magyarban és a' rokon nyelvekben is (Boller Analyse des magy. Verbuns I. 30) van egy tönk *er*, mely az előhangzatban erősödve származtathatja a' *férj*-et is. Megjegyzést érdemel a' végső j, melynek a' góthban semmi nyoma, melynek oda járulása az árja nyelvekben hallatlan. De a' magyar *szerj*, *szerderj*, *fürj*, stb. Nem egyez-e az a' *némberi* véghangzatával, 's nem úgy áll-e ott, mint ebben *bulesu* (bölcs) az u, igazán ö, vagy mint néha a' magyar nép beszédében a' *szörnyüteleni*, *rettenteleni*-ben csupán az erőteljesb kifejezés végett? Nekem — mivel a, *férj* szónak az *er*, erő tövel sincs oly világos rokonsága, leghihetőbbnek látszanék a' *fél*hez való viszonyítás. Annyi bizonyos hogy a' *feleség* nem a' héber *פֶּלֶא*-ből lett, mint egykor gyanítják vala, hanem eredeti magyaros elnevezés, melyet már régiségtani nézetek végett is kizsákmányoltunk, 's ennek nagyon megfelelne a' *férj* elnevezése a' *fél*-től. Külömben is ez a' *fél* szó valaha főnév volt a' szláv-görög eredetű *barát*, *φράτωρ* helyett. — De szóljon bővebben a' rokon nyelvek ismerete, és a' nyelvtörténet! ⁹⁾

vészi javaslatai (lásd pesti leveleit), mint dicséretes és nagy írói buzgósága. Megfelelne a' görög an-thró-posznak.

3. ember = *en* (ön)ber. Olly állapot, melly önséggel, eszmélettel, öntudattal bír. Tudtomra Gregusztól ered, ki után még ma is némellyek (Néptanítók könyve) így írják.

4. ember = új perzsa *ebber*, ebből szkr. *nri, nara* = *ārya* ⁹⁾ vagy tán mivel az új perzsa sémivel is van keverve, = héberül *גבר*.

5. ember = *ymmär* (kimondva : ümmer) a' M. Nyelvészet t. szerkesztőjének gyanítása ; megfelelne a' *man*-nak, gondolkodástól vévén eredetét. —

A' harmadikat képtelennek látom. Lehetetlen hogy egyszerű nép reflexio után, mellyel alig bír, adjon nevet önmagának, 's nem csak reflectáljon, hanem hogy reflectál, ön nevében is kifejezze. Ez az *én*, ön (alany, alanyi = subjectiv, jobban : önleges, Greguss Szépészetében) a' német philosophia által lett szóvá, dolog szóvá. A' franciában most is idegenszerűen hangzik a' *le moi*, a' magyarban maig is nehéz műszó maradt az *én énem* stb. 's ha nem csálodom, az angol is hybridus beszédnek tartja a' *the I*-t. Ezen alakításra nem volt elég öntudatuk vagy öneszméletök öseinknek. Az megfogható volt, hogy az *erőről* nevezze el magát, mint a' hébereknél történt, — vagy megkülönböztesse, mint egyenes állásu valót, (2); sőt az is, hogy egy felsőbb valóval, az ész okosság megszemélyesítőjével rokonítsa : de hogy önálló, önmagát vizsgáló, vagy önmagát *bíró* elméről természetről : az lehetetlen.

A' 4. származtatás ellen kifogásunk csak az lehet, hogy nem tudjuk megmagyarázni, hol és mikor érintkezhetett nyelvünk azon nyelvvel, melly az Izlam bevétele után és így olly későn alakult. — Mert különben *ember* az *ebber*-höz úgy állhatna, mint *szombat* a *szabbathoz*.

Az 5. véleményre nézve a' nyelvhasznításból kellene bebizonyítani, hogy az ü, evé szokott lenni. (ζ.)

De az 1. 2. származtatás is meggondolást érdemel. Egyszerű öseink elnevezhették magokat az *em*-éstől 's még inkább az *emelkedéstől* csak úgy mint a' *lelket* a' *lélekzéstől* (léh-léh, kettőztetett alak *η*)

⁹⁾ Ha főnebb mellőzém, itt tán megemlítést érdemel még egy szkrit elnevezése az embernek : *pumsz*. Tője : *pus* volna, melly erőt jelent. Ide sorozzák a' latin *puber puer pusius pusio pusillus*. Lásd Zeitschrift f. vergl. Spr. V : 235.

mint *anima*, *animus* ettől *an* (szkt. lélekzeni, természeti hangzó ezekben is: *haveo*, *aveo*, *áw* áhit, óhajt stb.), az eget és istent árja nyelvekben a' fényléstől (Zeu-s ebből *Ájev*, lat. Ju-, Ju-piter, *divus*, szkr. *dévasz*, mind a' szkr. *djáu* töttől, mely fénylést jelent, (Bopp Vergl. Accent. I. 257), hova a' *himmel*, góth *himin* is tartozik, — mint a' *gyermeket* a' *jár*-ástól (gyár mint jön = gyön, jer = gyer, mely származtatás ellen a' hangzováltozás nem bizonyít; mert szakasztal *szeg* = vág, *kódússal* *kérész* *kajt*, *kajtat*, *kujtorog*, *kutat*, — *for-gat*-tal, *férgeteg*, *fürge*, *csal*-lal *cse*l, — *nád*-dal. Magy. Nyelvész. II. *nedv*, *lappal* *lep*, *tol*-lal *tülekedik* stb.), — továbbá a' szkr. gör. lat. *pitri-t* *patert* a' gondoskodásból (nem csupán természeti hang után, Benfey Kurze Skrgramm. 56. 57. l.) ¹⁰⁾, — a' *fogat* az evéstől: *ὄδovς* = *ὄδωv* (az előhangzat némely nyelvekben kiesik, mint a' lat. *dens* — *edens* — góth *tuthus*, ang. *tooth*, ném. *zahn* mutatja), — a' *lábat* a' menéstől: *padam* (honnan *pons*, *pontus* stb.) *ποὺς* eb. *πovvς*, pes, fusz, mely a' göröghöz közelebb áll mint a' latin, — a' leányt a' fejéstől: *θυγάτηρ* ném. *tochter* ang. *daughter* szkr. *duhitri* stb. mint *mulier* is némelyek szerint ettől: *mulgeo*; — a' *tisztát* a' tüztől *purus*: *πυρ* szk. *pu*. stb. Nem lehetlen hát, hogy a' nekünk elvontnak látszó szó igen is érzékiből lett; mint ezt a' szkrit összehasonlítása ezerszer gyönyörűen előtűnteti.

De az *ember* eredete felől a' kérdést eldönteni további kutatás fogja. Most összefoglalom az eddig mondottak eredményét. Az itt fölvehetett árja nyelvekben az ember nevének kifejezésére négy fő szó van: kettő a' férfiúnak főkép nemi megkülömböztetéseül: *nri*, *nara*, *ανήρ* (és az erőtlől: *vir*, *vair*); — másik az észtlől, gondolkodástól: *man*, *mas*, *mensch* stb.; végre, mely a' földtől vétetett: *homo*, *gam*, *guma*. Ezen nevekből annyi kijő, hogy az ember magát már eredetileg földből valónak és mégis eszesnek 's így istenfélének tartotta. Némileg egyez a' héberben, az egyszerű *אדם* mellett a' *גבר* és *אדם* nevezet, amazoknak megfelelővén. Kevésbbé a' magyar *fi*, *férfi* és *ember* kifejezések.

De ime e' parányi fejtögetés közben is árja v. indeuropai rokon hangzatokra akadánk. Megijedjünk-e rajtok, ha már a' ma-

¹⁰⁾ A' *pa* egyik legtermékenyebb tö az árja nyelvekben. Innen *ποιέω*, *aptus*, *ap-iscor*, *operor*, ném. *bauen* sőt *pa-sco*, *πινω*, *πιπινω* stb. Mint képző a' causale verbumokban, 's némely névszókban is, mint *stérps*, *trabs* stb. feltalálható. Zeitschrift f. v. Spr. VII. 1. 50 's köv. lap.

gyart más családba sorozni, 's eme családbelieket mint rokonokat tanulni kezdtük? Vagy elismerjük, hogy nyelvünk az árja csapat egyik messzevetődött tagja? Épen nem, mert:

1. A' nyelvek elegyedése mellett, ha arról van szó, mellyik mellyikhez rokon, hogy a' nyelvalkotmányt vagy rendszert kell tekintenünk: régen 's nálunk is elismert dolog, több emlegetésre nem szorúl. Hogy pedig az árja és magyar nyelvrendszerek közt iszonyú különbség van: azt csak maga a' tárgyi igeragozás, személyi névragozás, a' ragok egész természete, szókötés, szórend stb. világosan mutatja; mellyből kitetszik, hogy a' magyar nyelv inkább hasonlít bármellyikhez, mint épen az árja családhoz.¹¹⁾

2. Minden nyelvre nézve van valami az összes családokkal közös, — a' mit nagyobb részt felvihetünk az érzés, és ösztönadta hangig. Innen a' közös tők, néha dolog-, néha alakszók, vagy szóelemek. Ezek kutatásában — t. i. a' mellyek hangszóknak valóban tekintethetnek — fáradozik itt-ott (nálunk is Bugát által) a' physiologia; 's valóban mondhatnám is, hogy ezek inkább ehhez mint a' nyelvtudományhoz tartoznak, és a' nyelvtudomány körén kívül esnek; a' mennyiben ez sokkal számosabb, az embernek szellemi valójából kifejlett, szellemi életét világát visszatükröző *elvont* kifejezésekben szokott nagyobb és hozzá valóbb tért találni; mint ott, hol a' természeti hasonlóság, egybehangzás a' kutatást kizárja vagy megszorítja, vagy talán olly magas tájakra tereli, hol már a' szók anyaga valami szellemivé finomúl.¹²⁾

Mit tegyünk hát? Megütödjünk azoknak törekvésén, kik a' magyar töket árja szóelemekkel vetegetik össze? Épen nem. Hadd folytassa Mátyás F. úr magyar-árja nyelvhasonlatait; csakhogy ne

¹¹⁾ A' nyelvcsaládok lényeges jellemvonásainak a' nyelvészet-kedvelő nagyobb közönség előtti tisztába hozására, 's az összehasonlító nyelvészet eredményeinek megismertetésére szándékom még jelen évben egy önálló füzetkében adni, a' mit a' német legjelesb nyelvészek után Maury A. a' *Revue d. d. Mondesban* nem rég közlött.

¹²⁾ Újabbaknak szokásuk a' nyelvtudományt is a' természettudomány alá sorozni. Bizonyosan az ember-, és lélektan által közvetve. Methodusára nézve mindenesetre is afféle. Csakhogy a' természettudósok, physiológok midőn a' nyelvelemek, beszédhangok kutatására adják magokat, tartásuk magokat a' természetten módszeréhez, felmenőleg kutatván az általános törvényeket, a' meglevőből a' származottból a' származást. Külömben lesznek: *doctores quos culpa redarguit ipsos.*

buzgólkodjék elfogúltan a' sokkal gyümölcsözőbb finn nyelvhaszná-
 litás ellen. A' kettő közt különbséget tenni, 's elhatározkodni úgy
 sem nehéz. Ott az épületkövek lehetnek imitt-amott egy anyagból
 valók, itt maga az építésmód, az arány, az alkotás, az ízlés is. A'
 két munka nem áll egymással ellentétben, sőt egymást kiegészíti.
 Érdekes sőt kell nekünk tudnunk, melly tőink közösek az árja és
 sémi nyelvekkel. Vannak illyek az árja és sémi nyelvek közt is.
 Hányszor talál 's ereszkedik ki ezekre nyelvkutatásai közben Bopp,
 vagy Benfey, — Pottot nem is említvén, ki ezeket tüzetesen ta-
 nulmányozta. Hányszor az árja nyelvekre nézve első tekintélyű
 Zeitschrift? Renan E. a' franczia Institut egyik legkitünőbb 's e'
 szakban mármár első tagja némelly görög hangok kimondásának
 kulcsát a' sémi nyelvekben kereste (Eclaircissements tirés des
 langues sémitiques sur quelques points de la prononciation grecque
 Paris. 1849.) Ugyanez tárgyalta a' sémi és árja nyelvek közös tőit.
 (Histoire et Grammaire comparée des langues sémitiques I. 433. 's
 köv. l.) — Tehát hadd jöjünk tisztába, mit birunk más nyelvi
 ágakkal közöset — bár itt-ott utóljára a' természettel, természet-
 ösztönnel lesz számvetésünk —, 's mi eredetileg saját magunké.
 Hogy jól állunk, még jobban ki fog tűnni, ha adósságainkat le-
 számítjuk.

IMRE SÁNDOR.

a) A' 383. laphoz.

Plátón világosan ezt mondja: „Σω. Τούτων τοίνυν ἐν καὶ τὸ τῶν
 ἀνθρώπων ὄνομα πέπονθεν, ὥς ἐμοὶ δοκεῖ. ἐκ γὰρ ῥήματος ὄνομα
 γέγονεν, ἐνὸς γράμματος τοῦ α' ἐξαιρεθέντος καὶ βαρυτέρας τῆς τε-
 λευτῆς γενομένης.

Ερμ. Πῶς λέγεις;

Σω. Ὅδε. σημαίνει τοῦτο τὸ ὄνομα ὁ ἄνθρωπος, ὅτι τὰ μὲν
 ἄλλα θηρία ὦν ὀρεῖ οὐδὲν ἐπισκοπεῖ οὐδὲ ἀναλογίζεται οὐδὲ ἀνα-
 θρεῖ, ὁ δὲ ἄνθρωπος αἶμα ἐώρακε — τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ὅπως — καὶ
 ἀναθρεῖ καὶ λογίζεται τοῦτο, ὁ ὅπως. ἐντεῦθεν δὴ μόνον τῶν θη-
 ρίων ὀρεθῶς ὁ ἄνθρωπος ἄνθρωπος ὠνομάσθη, ἀναθρῶν ἂ ὅπως.

Szókrat. „Egy illyen (változást) szenvedett az ἄνθρωπος név
 is, mint nekem látszik. Mert igeszóbul egy betűnek, az a-nak kive-
 tésével, 's a' végzet súlyosbulásával, lett a' név.

Hermogenesz. Hogy hogy?

Szókr. Így. Az *ἄνθρωπος* szó azt jelenti, hogy más állatok abbul, mit látnak, nem vizsgálván, nem hasonlítgatván, sem figyelemmel nem nézván semmit, egyedül az ember megnézi azt a' mit lát, — mert ezt teszi az *ὄπωπα*, szemlél, szó — 's elméliködik arrul, a' mit szemlél. Azért helyesen nevezik minden állatok közül csak az embert *ἄνθρωπος*-nak, azaz : *ki megnézi a' mit szemlél.*“

β) A' 385 ²) laphoz.

Bopp egybeállítását a' szkr. *vāri* víz, és latin *mare*-nak mások is nem-találónak mondták. Curtiusnak a' t. szerző által felhozott *mri*-véleménye mellett, hogy t. i. a' *mare* inkább, holt'-at, hogy sem egyebet jelentene, a' homéroszi szólás is bizonyít, melly a' tengert *aratást nem hozónak*, *ἀτρυγέτος*-nak nevezi. Talán megemlíti azt Curtius is (én, — szégyenemre vallom meg, sok előkelő nyelvészeti munkát nem olvastam még): itt a' következő miatt teszem reája figyelmessé a' magyar olvasót. Ugyanis Homérosz nem csak a' tengert, hanem a' levegőt is *ἀτρυγέτος*-nak nevezi. Iliasz I. 316-ban olvassuk : *παρὰ θιν' ἀλὸς ἀτρυγέτοιο* [Szabó István fordítása szerint : „a' meddő tengeri parton“; — Vályi Nagy F.-nél is: „a' meddő tengeri partnál“], Iliasz XVII. 425-ben hasonlókép : *χάλκεον οὐρανὸν ἵκε δι' αἰθέρος ἀτρυγέτοιο* [a' magyar fordítások kevesebbé hiven, p. o. Vályi Nagynál : „A' réz égre sovány levegőn harsogva tolongott].“

A' tenger vize ártalmas a' szárazföld növényeinek, azokat kiöli, azért *ἀτρυγέτος*. De miért nevezi a' homéroszi nyelv a' levegőt is annak? holott az *αἰθήρ* az esőt neveli. Ugy látszik nekem, a' levegőt, a' légkört és a' tengert az ős ember vagy nagyságuk, vagy hasonló színöknél fogva hasonlította egybe, 's meglévén egyszer a' szemléleti hasonlatosság, később ugyan azon tulajdonítmányokkal is kifestötte; kivált, hogy a' levegőben szintűgy nem nőhet sem fű sem fa, mint nem a' tengeren.

Ezen hasonlatosságot a' tenger és lég közt kifejezik az áltaji nyelvek is, a' *tenger* és *tangara* szók által. A' *tenger* törökben *dāngiz*. Ha kérdezzünk e' szók eredeti jelentése után, feleletül kapjuk, hogy törökben a' *dāng dān* mennyiséget jelent, p. o. *ne dānli* mennyi, *o dānli* annyi; sőt hogy magyarban is a' *tenger* sokaságot teszen, mint *tenger nép*, azaz sok nép. A' *tő teng, dān*; mellyhez törökben (i)z, magyarban (e)r képző járult, mint a' magyar *ők-ör, tö-*

rökben *öküz*. De a' török sőt mongol nyelvekben az ég boltozatja is *tängri*, *tangara*; nyilván mert hasonlókép nagyságánál fogva tünt fel az ősi nézetnek. Ím ezen nézet hasonlít a' homéroszi nézethez, melly a' *ἄλξ* és *αἰθήρ*-t egyaránt *αἰθρῆος*-nak nevezi.

A' nyelvekben az anyagi ég a' személyes Isten nevezetét is szolgáltatta, példa reá a' szkr. latin *déva*, *dju-*, *deus*, *ju-piter* (lásd a' M. Nyelv. III. 118. és 119. 's itt a' 391 lap.). Így az áltaji nyelvekben is. Törökül *tängri* és *tänri* az isten, jakutul *tangara*, mongolul *tängri* az isten (és ég). Ezen szót a' mandsu *ten* magasság és *den* magas, felséges (olvasd : *tän*, *dän*) szókbán is találom, melyekről lekopott az (e)r, (i)z képző. Megvan a' magyar nyelvben is az *is-ten* szóban, mellynek első része az *is* atyát, nagyot, öreget, utó-része a' *ten* pedig azt jelenti, mit a' mandsu *ten* vagy *den*, a' mongol török *tängri*, *tangara*. Sőt a' kojbal (sziberiai török) nyelvben *djän*, *tyän* vagy *tyäjän* tévén istent, a' mi szöfejtésünk még bizonyosabbá válik. Lásd Castrén : Versuch einer Koibalischen u. Karagassischen Sprachlehre, Petersburg 1857. — az előszó XIII lapján. — A' kojbal *teng*, jakut *däng* (= nagyon) is ide tartozik; valamint a' kojbal *téger*, *tíger*, a' karabasz *tére* menny szó is. Az osztyák-vogul nyelvbeli *tárom*, *tôrom*, *türom*, vagy *tärm*, *tôrm*, *türm*-ot, melly hasonlókép levegőt, eget, idő-járást, és istent jelent, csak a' *tenger*, *tängri*, *tangara* hasonmásainak tartom, melyek első hosszú tagja az *rg* elnyelésébül eredhet, 's másik tagja *m* új képzővel bír, millyen a' magyar *hatalm* féle szóké.

Úgy látszik nekem, hogy a' *den-evér* és *tün-dér* szókbán is a' *den*, *ten*, levegő ég, *tünik* elő, melly mint ezen ige mutatja, *tü-nést* is jelent. Ezek utóbbi része, az *evér* homályos; a' *dér* valószínű egy a' finn *tar*, *tär* szóval, melly a' hold, nap és más szók mellett hold, nap leányát teszi, p. o. *kuutar* hold leánya, *päivätär* nap leánya; így *tün-dér* ég leánya.

A' magyar tenger sokaságot, nagyságot jelent tehát, a' halálnak képzeete nélkül, melly a' latin *mare* (szkr. *mri*, lat. *mori*) szóban lappang, De azért nem kapcsolódik hozzá a' *tenyészt*, *teng*, *teng-et* szók töje, mellyet a' török *ten* tövel hozok össze, melly testet jelent, úgyhogy *tenlű* testes, *tenlük* testesség. Az osztyák *tév* ev-tévem eszem, evém nem tartozhatik ide, mert a' finn *syö* (ejtsd szüö vagy szö-nek) által, melly a' magyar *ösz övn* (öszik, öttem, övék), megfordítottja, egyenlővé lesz az *enni eszik* szóval. —

Egyébiránt messze vagyunk még attul, hogy olly biztossággal kezeljük már az áltaji nyelvek szó-tőjít, millyennel az árja nyelvekét kezelik most, mintegy félszázadi munka után, mellyben 'tenger' tudós vett részt. Ha tehát mégis kapcsolat volna a' *tenger* és *tenyészt, teng* között, az a' 'test' fogalom által létesülne. Végre a' *tenk, tönk* szót (tönkre jutni) nem tudom, kössem-e az uj perzsa *tenk*-hez, melly *szük-et* jelent? Hogy sem a' *tenyészt, teng* tőjével, sem a' *tenger, tangara*-val nincs rokonsága, jelentésibül tesszik ki. Egyébiránt

A' 303. lapon azt irtam, hogy a' görögök a' *só* és *tenger* nevét talán az áltaji népektől vették. Legyen tehát itt, hogy a' szkritban *szarasz* (*szri*-bül) nagy tó; továbbá *szarasz* és femin. *szaraszá* nedves, uj, de izes is; továbbá *szaraszvat* tenger és folyó, *szarit* is folyó, és *szaródsa* (azaz *szarasz-dsa* tó-születte) a' lótuszvirág. Lásd Benfey Handbuch der Skritsprache, Chrestomathie, Glossar 331 332. lap. Mennyire csábit az osztyák *szórety szaris* tenger arra, hogy közvetlen egybevevessük eme' szanszkrit szókkal? De mennyire csalatkoznék az ember, ha az áltaji szókat az árja nyelvekből kölcsön vetteknek gondolná! kivált ha az árja szók a' *szri* gör. *ρῆ*-foly-ok törzstől származnak, 's az áltajiak a' *tav, sav* tőnek származottjai!

γ) A' 385 laphoz.

A' magyar *manó* hihetőbbkép a' finn *manala* (földalatti halottak laka), melly az utóhang elvetésével *manal*, 's mintegy palóczosan ejtve *manau, manó* lett.

δ) A' 387 laphoz.

Mi nehéz a' hasonhangzatu szókat, a' rokon nyelvek kiutatása előtt, megfejteti, mutassák e' következők is. Törökül a' homok *kum*, de a' hab is *kum*; jakutul a' homok *kumak* (lehetőleg egyezve a' magyarral) és *kum*; finnben *kankaha, kankare* a' homok, különösen homokdomb; *kankaise* homokos. Ezekbül kitetszik, hogy a' *homok* szónak törzse *hom*, és képzője *k*; ezen *hom-k* a' finnben *konk, kank*, utóhanggal *kankas, kankah* és *kankar*.

Továbbá törökben a' *ko* törzsnek származékai: *konak* szállás, *konuk* vendég, beszálló; jakutban hasonlókép *khon* háltni, *khonu* nyílt mező, felsík, *khonuk* szállás.

A' M. Nyelv. III. 281. lapján felhoztam már, hogy az osztyák,

vogul nyelvekben *kum*, *gum*, *kun*, *kü* embert jelent; a' mongol nyelvekben is *kumün* az ember, a' bürjätben *kung*, *khung*.

Hová sorozzuk a' magyar *hon* szót, melynek hasonmása a' finn *huone*? Alkalmasint a' török, jakut *ko-konak*, *konuk*, *khon*, *khonu*, *konuk*, szókhoz, melyek szállást és szállót jelentenek, minél fogva a' magyar *hon* és finn *huone* eredetileg szálló helyet tenne. — Tehát a' *kün*, *chün*, *kun* nép nevet hová tegyük? Most sem mondhatok egyebet, mint az idézett helyen mondhattam, miszerint az férfit jelent.

ε) A' 389 ⁸) laphoz.

A' magyar *férj* legközelebb áll a' szürjän *verasz*, *verosz* férj, s az előhang változásával a' mordvin *mird*-hez. Ehhez csatlódik a' finn *miehe* *mies*, eszt *mehe*, *mees*. A' török nyelvben *erkek* férj és him, *er-lik* férfiaság (*erlik szuju* férfi mag, férfi vize); uigurban is *er*, tártárban *ir* a' férfi; a' mongol nyelvekben *ere*, *ír*, a' kojbal törökben *er ir* *ier* a' férj. Hogy ezeknek közös gyökük lehet, nem nehéz gondolni; de nehezebb megsejtenünk az eredeti jelentést. Azomban van a' szürjänben, egy *verd* ige, melly Castrén szerint táplálni és *nemzeni*-t jelent. Ha e' tö *ver-d* kapcsolatban van a' *verasz*-szel: könnyü hozzája csatolni a' mordvin *mird* és magyar *férj*-et; de akkor a' török mongol *er*, *ír* törzsnek is hasonló jelentése van. A' *j* pedig a' magyar fér-j-ben a' török *erkek*, sőt jakut *irgükh* (him) által szintűgy képzőnek mutatkozik, mint a' *hom-ok* szónak *k*-ja.

ζ) A' 390 laphoz.

Az *ember* szórul azt mondtam e' kötet 94. lapján, „hogya homályos, ha nem kapcsolhatjuk a' finn *ymmär* (ümmer) szóhoz, melly érteni-t jelent, mi szerint *ember* = értő volna.“ Ennél nem nehéz az *ü*-nek *e*-re változását kimutatni, tudván, hogy a' halotti beszédbeli *muganek* most *magának*; mert ha *u* lehet *a*, *ü* is lehetne (ä) *e*. Így a' magyar *fül* a' lappban *pelj*, votjákban *päly*; a' finn *sysi syden* (a' tö *syte*) magyarul *szén szene*; a' finn *syryä* magyarul *szél széle*; valamint a' finntuuli magyarul *szélszele*. — Nehezebb megnyugodni az *ember* és *ümmer* azonosságában.

Mellözvén a' *kum*, *gum* stb. szót, melly embert, de leginkább férfit és férjet teszen, a' finnben *ihmise* az ember, régiesb alakja szerint *inhemise*; esztben *inimese* és *immese*. Ezek *s*-je *r*-ré változván

lehet *inhemise*, *inmese-bül immer*; mi nem üres hozzávetés, mert a' szamojédben van *hüberi* és *hüveri* ember, a' jurák szamoj. *nyenyetye nienecze*, 's a' jeníszeji szamoj. *ennetye*, ember, mellett. Úgy látszik nekem, a' magyar *ember*, a' szamojéd *hüberi hüveri*, és a' finn *inhemise* (inmis, immer) egy törzs alá tartoznak. De vajjon ez lehet-e egy az *ymmar* tövel? nem tudom.

η) A' 390. laphoz.

A' *lélek* szó nem állt elő a' *leh-leh* kettőzésből, mert az *lél* = *lehel* (tő) és *k* (képző), mint *fér-j*, *öly-v*, *kap-ú*, melly féléknek a' törökben rendszeren *k* felel meg. Finn hasonmása a' *henki*, mellynek *hen* tagja = *lél*, esztben már *hin*, — *ki* tagja pedig, esztben *ge*, = *k*. A' *lehel* tő azonos egy másik *hek* tövel. A' *leh* és *hek* azonosítására pedig az *l* és *h* betűk kölcsönös felcserélése utasít. Mert a' magyar *ló*, *lova* finnben *hoo*, bővitve *hepo*, *hevon*, esztben is *hoo hobo*; viszontag a' magyar *hóhava* finnben és esztben *lum*; a' magyarban is *lép* és *vép*, *lék* és *vék* váltakoztak.

H. P.

Iskolai tudósítványok.

IV.

De stilo bene latino. Értéközés a' nyszombati hgérseki gymnasium 1856/7-dik évi programjában Hidasi Kornéltól.

Ezen értéközést a' Zeitschr. f. d. oest. Gymnasien 1858, 92 's köv. l. után lehet ismértetnem, nem lehetvén szerencsés más, rendes uton megkaphatni. Cicero *stilus latinus*nak nevezi a' tiszta 's helyes latin irályt. Sz. *bene latinust* ír Scheller (1759) után, és arra nem csak szabályokat ad, hanem jellemző példát is szolgáltat értéközésében. Nem csak azt előadja többek közt, hogy a' *stilus bene latinus* a' *classicus* szerzők megértésén 's gyakorlatul szolgáló dolgozatokon kívül élőbeszédben is használtatni tartozik, — melly használatbeli ügyességet *audaciának* nevez, 's többször nyomatékkal kiemel — továbbá hogy erre *gustus aesthetice excultus* kívántatik: hanem *discussiójában* önmaga is e' szerént stilizál; péld.

A philologis ad stilum priscorum latinorum inviamur, proinde noli nobis vitio vertere, lector benevole, si in adjunctis populi romani quaerentes securam basim elucubrationis Historiam consuluerimus. Constat temporibus reipublicae democratiam imperium tenuisse, sub qua principes ducesque publicam opinionum elocutionem aut si mavis eloquentiam, ut praecipuum regiminis imperique elaterem considerabant, quo ad summos honores via sternebatur. . . Alább:

In antiquo systemate (igy) scholastico gymnasiales alumni — intelligo Regnum Hungariae — auditis grammaticalibus regulis ad conversandum lingua latina urgebantur, ne dicam adigebantur, sicque effectum, ut juvenes facilitatem quandam et audaciam in proponendo nacti. . . evaserint in lingua Latii oratores. . . Hungari igitur linguam latinam non ut mortuam solum classicitatis causa; sed ut linguam diplomaticam administrationis publicae propriam sibi fecere.

Hoc in novo *systemate* non obteneri communis omnium quacrela in aprico locat. . . Hoc a pluribus immo a plurimis in Regno nostro aegre ferri: quis mirabitur? . . . Lingua latina in novo *systemate* mortua considerata solum classicitatis gratia discitur, immo vires conatusque in eam omni studio incumbendi alia mortua, *graeca nempe* debilitantur:

Sz. a' Zeitschriftben eléggé megrovatik a' stilusért, melyet használ. Nekem nincs kedvem azon leczkézést tovább folytatni, vagy tán a' magyar olvasó közönség előtt ismételni. Nagy kedvem volna inkább elpalástolni a' dolgot; kivált ama' nagyobb közönség a' művelt europai előtt, — hova a' Zeitschrift elszokott jutni, 's hol talán szintűgy vagy inkább van hajlandóság hiányaink mint előnyeink megjegyzésére, hol bizony nem igen kedvezőleg ítélhetnek rólunk magyarhoni tanárokról illy adatok után. De van egy-két más körülmény, mit elhallgatni a' külföld irányában becsületünk, a' haza irányában jövő előhaladásunk érdeke nem enged.

Egy az, hogy ha bizonyos felekezeti célokból a' latin beszéd előszóbeli használata *néhol* szükséges; szükséges e' célzt szorosabban meghatározni, és nem mondani általán, hogy *a pluribus imo a plurimis et desideriiis justis Nationis* óhajtatik, hogy a' latin nyelv mint élő és iskolai stb. nyelv használtassék. Mert hogy e' részben nem eléggé világosan fejezi ki magát a' t. szerző, eléggé tanúsítja

Bonitz ur felelete a' Zeitschrift-ben, ki ezen óhajtást nagyon közönségesnek és így aggasztónak is látja. Nem, valóban nem! Bár *so-kak* nevében nem szólhatok, annyit mindazáltal bizton merek állítani, hogy igen kevés lehet a' magyarhoni gymnasiumok tanárai 's ügyértő pártfogói közül, ki a' magy. ifjuság olly bokros teendői mellett, hivatás és életnem külömbisége nélkül akarná tanulási czéllá tenni a' latin beszélési képességet, a' tudomány vehiculumává ama' stilus bene latinust, mellyet apáink nem régiben beszéltek vala; mellytől azonban — áldás érte rájok! — bennünket, ön jószántokból, megszabadítottak a' magyar nemz. művelődés megbecsülhetlen hasznára. — Jól tudjuk, hogy némellyek szerint a' latinul beszélés a' nyelvgyakorlatok egyik 's tán nevezetes részét teszi: de ez nem azon latin nyelv gyakorlata lenne, mellyet a' késő-, vagy újkori latin szavaknak, 's újabb nemzetek szavainak a' classicai stilusba vegyítése által, magyar német vagy tót szófűzés szerént szegény elődeink saját nyelvöket nem használhatva kinjokban alakítottak, vagy az, mellyet rotterdami Erasmus gúnyol. . . Azt is, ugy hiszem, mindnyájan elfogadjuk és óhajtjuk-, valamint óhajtja maga az iskolai m. kormányzat is, — hogy az a' műveltség, mellyet a' gymn. oktatás a' többféle ó és új nyelvek tanítása 's a' jelesb ó és új irodalmakba bevezettetés által eszközölni akar, nálunk a' magyar nyelv-képesség alapján létesüljön mindenütt, hol az intézetek pártfogása mást nem kíván. Az a' *stilus bene latinus* meghonosítása pedig bizonyára ellene volna nem csak a' magyar, de általában mindenféle művelődésnek. Mert mi rontja az izlést annyira, mi vezet annyi kontárkodásra saját nyelvünk használata körül is, mint egy korcs elferdített, elemeire nézve zavart, szókötésére nézve szabálytalan, 's csak nálunk jogos, a' mellett irodalommal nem bíró nyelvnek — mondanám jargonnak — használata, tanulási közeggé, 's némileg a' gondolkozásban is szabályozóvá tevése? . .

Más az, hogy kevésbé emeli süvegünket, ha a' művelt külföld és haza előtt kifejezzük, hogy mi *tanárok* nem értjük: miért foglal az ó görög nyelv fő helyet a' latin mellett a' gymn. oktatásban. A' Magy. Nyelvészet ¹⁾ t. szerkesztője és olvasói rossz néven vennék,

¹⁾ Érdekes volna tudni, mennyire áll kedvében a' M. Nyelvészet a' gymn. tanári testületeknek. A' mennyiben az általam látottakból ítélhetek, aligha nagyon. Tudom, hogy az illyet erőtetni nem jó, feszegetni kellemet-

ha itt erre kiereszkedném. Csak azt mondom hát a' t. szerzőnek, 's ha van más a' ki így kétkedik, annak is : olvassa Cicerót, olvassa a' latin szerzőket, azok legjobban megmondják, mi adja a' görög irodalomnak azt a' nagy becset.

Végre még egy programmot kívánnék megismertetni, felté-
vén, hogy a' M. Nyelvészet olvasói sem szerencsések — szintűgy
mint én — a' birodalombeli minden programhoz férni — ez :

V.

*Programm des k. k. Gymnasiums in Triest am Schlusse des Schul-
jahres 1856/7 Inhalt : Sprachgeschichtliches aus Homer. v. Ed. Ott.
etcet.*

Sz. ki úgy látszik a' tanári testület ifjabb tagjai közé tartozik, Nögelsbach *Homerische Theologie*, cz. munkája után az ember jellemzéseit, az ember felőli felfogás különböző mozzanait tanulmányozta és ismérteti, Homérosz után. — Rövid tartalma : I. az ember. Az ember nevei a) *ἄνθρωπος* = fölfelé néző, — b) *ἄνθρωπος* = az ember mint nemének képviselője; *θηρικός, βόρικός* az ember mint halandó. II. az emberiség mint hasonló valók egysége. III. az ember és az istenség. E' pontrn nézve Nögelsbachhoz útast. IV. az ember és az állat. V. Két hely megvizsgálása, mellyekben az ember viszonya az állatok irányában érdekeltetik. VI. az ember léte, valója : 1. Az ember mint az idő szülöttje 2. az ember mint a' széles föld lakója. 3. Az ember a' sok különféle népek között. 4. Az ember egyéb tulajdonai. — VII. 5. Az ember mint beszédképes való : *μέγας, αὐδής*. 6. az emberek különböző nyelvet beszélnek. *βάρβαρος* (hangutánzó név, a' nem érthető beszéd elnevezésére, szkr. *varvárasz.*)

Az értekezés becses adatokat foglal magában gondosan összegyűjtögetve arra, hogy a' homéroszi világnézetet megismerjük.

len dolog ; egy adatot még is feljegyzek. — X. gymnasiumnak — mint Tudósítványából bármely időben megmutathatnám — saját, egyházi rendi pénztárából 1856/7. évben megszerezték a' többek közt a' Vasárnapi könyvtárt, — a' szellemi Omnibust — no még egyet nevezünk ! — eredeti tréfák és adomák — Magyar Írók pályakönyve cz. munkákat. A' Magy. Nyelvészetet — nem !

Összeállítja mind azt, mi Homérosznál az ember fogalmával kapcsolatba jő. Egyszersmind néhány érdekes szófejtési részletet is szolgáltat a' szkr. görög, latin, góth és német nyelvek köréből, bár nem kifejtve vagy lehozva, hanem egyszerűen összevetve, és csak mellékesen érintve. Szófejtése — a' mennyiben szerfölkötti rövidsége mellett megítélhetni — a' jelen etymologiai színvonalon áll. Egy helyen homályosnak és indokolatlannak találom szófejtési nézetét, t. i. μέρου-*ra* nézve (μείρομαι *tő* μερ- *oszt*, és ὀψ, *tő*: ὀπ- *szó*) midőn az ὀψ-ot csupán *jelentmény nélküli* képzőnek tartja. Ez kétszeresen hibás, mert először az οψ képző az οπ-, v. επ- *tőből* ép úgy származhatott, mint a' *lex* a' *lego*-ból vagy *lacioból* (*exlex*, *pellex*), — *lebs* a' *lib* *tőből* (*lebs* ebben *cae-lebs* mintegy *caecilebs* németül *lieben*), *fex* a' *fac*-ioból (*opifex*) stb. — vagy a' görögben: — πλῆξ ebből πλῆσσω *péld.* βορ-πλήξ, τριψ ebből τριβω *péld.* παιδότριψ 's általán ilyenekben: ἀναξ ettől: ἀνάσσω, — ἀρπαξ ettől ἀρπάζω, vagy megfordítva. Továbbá az érthető és szófejtésileg világosan ismert *összetétel* helyébe *szóképzést*, t. i. csupán *phoneticai* *) értékű *ragot* vagy képzőt tenni: a' nyelvtudományi céljával és szokott irányával ellenkezik, — és itt több nagy tekintély *péld.* Passow szerint is, szükségtelen.

Azomban e' mellett egy nagyobb és fontosabbat is látok az értekezés írójának azon javaslatában, melyet munkája elején közöl.

A' nyelvtudományi munkák, mondja sz. Herder óta két útát követnek. A' régibbek a' nyelv valóját alkotását bölcselés útján keresik vala, a' nyelv szellemi vagy eszmei elemeit veszik fel kiinduláspontúl, tehát az eszmeitől 's az általánostól mennek vala át a' különösre és tüneményire. A' másik úton járók, a' későbbiek, a' nyelvnek hangféle alkatrészei 's elemeit vevén szemügyre, az egyesről a' különösről mennek föl az általánosra, egészre, szellemire, — a' hangzatok, hangváltozásoknak, a' szónak mint beszédbeli egységnek (individuum?) ennek anyagának jelentményének használatának vizsgálatáról emelkednek fel a' nyelv valójának alkotásának rendszerének bölcsészeti megfigyelmezésére.

Az utóbbi mód hosszabb és sokkal nehezebb; mert nagy

*) A' képzők és ragok az árja nyelvekben is többet és mást tesznek, mint csak *phoneticai* értéket. H. P.

számú tünemények tiszta felfogását, felismerését, áttekintését, összevetését igényli; de egyszersmind biztosabb, mert egyéni tévedésektől óvottabb, 's a' tényleges bizonyosság terén forgó. Ezen, a' természettudományéhoz hasonló irány eredményei már eddig is mérhetetlenek, 's a' nyelvtudománynak már is roppant kincsei állanak előttünk kitárva.

A' bölcsészirány sok valót mintegy joslóilag fölfedezett, de egyes nyelvtünemények felismerésére gyakran képtelenné válik, és fenakad; mialatt eme' természettudományi irányzat igen ifju és igen mohó levén a' részletek kutatásában, nagyon is elmellőzi a' közönségesnek a' nyelveszméknek, mint tán még korán és nem eléggé biztosan fejtegethetőnek vizsgálatát.

Eme' tapasztalás — folytatja sz. — azon gondolatra vezetett, nem lehetne-e oly eljárásmodot találni, melly szerént a' nyelvölceselet által üresen hagyott nyelvkategóriák tárgyilagos vizsgálat biztos eredményei által töltetnének be? És ezt úgy hiszem feltaláltam, ha azon kérdésre megfelelhetek: miként fogta fel az ember egyes népek és nyelvek körében a' beszéd lényegét természetét, mikép állandósította, 's testesítötte meg szókbán 's kifejezésekben nézleteit?

E' kérdés megfejtésére mind a' két irány elég bő anyagot szolgáltat... az utóbbi kivált elég részletet, mint anyagdarabokat; de az ismeretbánya maga a' nyelv; a' holt nyelv, emlékeiben és forrásaiban; az élő nyelv számtalan életerős tájbeszédeiben, mérhetlen teljességével, és amaz ellenében érthetőségével.

De a' munka a' feladat rendkívül nagy, nehéz, 's egyesre nézve kivihetetlen. Csak a' helyes munkafelosztás segíthet célhoz. Felszólítja tehát értekező kivált ifjabb pályatársait, hogy a' nyelvkutatást segítsék elő. Megmondja az eljárás módját. Ő — ugymond — olvasás, és a' nyelvemlékek átfürkészése közben összeszedett és feljegyzett mindent a' mi a' nyelv fogalmához tartozni látszik, péld. a' szólás, beszélés, elmondás nevezeteit, — a' természeti hangzókat a' beszélési szervek neveit, a' szellemi tevékenység és élet kifejezésére tartozókat, — továbbá a' hallás stb. megjelöléseit, az indulatszókat stb. mind ama' fő szempontból, 's az indeuropai nyelvek köréből.

Hasonló munkára buzdítja ifjabb kortársait, Homérosz szavait felhözva — mellyekre már a' M. Nyelvészet is hivatkozott. —

.. ἀλλ' εἴ τις μοι ἀνὴρ ἅμ' ἔποιτο καὶ ἄλλος,
μᾶλλον θαλπωρὴ καὶ θαρσαλεώτερον ἔσται. stb. stb.

A' dolog summája ez, hogy egyes szélesb fogalmak szempontjából gyűjtögessük irogassuk össze a' nyelvemlékek, irodalmi régiebb termékek 's tájbeszédek szókincséből a' különféle kifejezéseket; vizsgáljuk a' szók fejtögetése által, mikép adott neveket különbözö fogalmainak érzelmeinek eszméinek egyik vagy másik népcsalád, kivált pedig az, mellyhez mi tartozunk; 's így mint a' németek példája tanít (lásd a Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung cikkeit, az állatok, fák, betegségek stb. különféle elnevezéseiről), járuljunk saját nyelvünk és a' közérdekű classicaí nyelvek rendszerének megépítéséhez.

Nálunk a' tenni való még több; 's így ez a' leczke szól bizonynyal nekünk magyaroknak is!

— e — r.

Tájszók.

Helynevek és tájszók (főleg Fertőmellékiek) 's szólásformák.

Sikálók	(t. i. földek)	dülő	Sopron	Tamásiban
Drágaszerző	"	"	"	Széplakon
Beled ér	"	"	"	Tamásiban
Cseke tó	"	"	"	"
Tuzok szer	"	"	"	"
Beretvás előbb rét, most szántóföld			"	"
Hidász	"	"	"	Kapuvár
Szunyog	domb	halom	a'	Hangságban
Kökényes	"	"	"	
Hóbor	"	"	"	
Dinnyés	"	"	"	
Kajla	"	"	"	

Farkas árka : árok a' farádi és tamási határok közt, melly a' rábaközi vizeket tavaszi áradáskor a' hanyba vezeti.

Gyür : erdő Sopron Peresznyén

Bella : gyepség " Agyagoson, (melly Bél-Agyagosnak is mondatik)

Besenyő :	dülő	Sopron	Hegykőn
Pili kert :	pagony	"	Szárföldön
Pirpos :	dülő	"	Süttörön
Czamuta :	"	"	"
Várhely :	"	"	Széplakon
Vízállók (vízálló) dülő	Sopron	Széplak	
Kutya völgy	"	"	Tamási
Tölfa szer	"	"	"

Hét, nyolcz, tizenhárom, tizenhat, huszonhat rendes, rendesek — dülők nevei Sopron — Tamásiban.

Sár gátja ere, ér a' Fertő lápján a' saródi határban.

Kerékbuk : hely Sopron Nagy-Czenken.

Gyele : így neveztetik Saródon a' gyékény apróléka, melly annak tisztogatásakor a' szemétbe hull.

Nösze legény : nöszo, nösülő legény.

Gezderje : giz, gaz, szemét pazdorja.

Nyula hús : így neveztetik a' hús a' sertés hajának szélén.

Here : lakzi, eszem-iszom, helluatio; honnét herész helluo, Herében voltam : lakziban voltam.

Szájbók : szájók, nagy száju.

Káferka, borsos káferka : borsos ládika. A finn koparet, kopro is am : loculamentum condendis rebus minoribus.

Kóter : kalit, zárt hely, mellybe p. o. baromfi rekesztetik. A' finn kotelo am : involucrum, Hülle, Futteral.

Dögü : dög cadaver. Dögü félben van am : döglük.

Posz méh, posza v. poszka méh : satnya, elgyöngült, silány

Imel, imöl, himöl. Így hallottam neveztetni az apró csomókat. a' télen át jól tartott marha testén, mellyek megevesednek, 's belőlök kukacsz jön ki. Imölös, himölös töle származott tulajdonságnév.

Emésztet : ürület, excrementum animalium.

Czilla, nád-czilla : nádhegy, melly zölden learatva a' marhának tápul adatik.

Csille : egy csille széna = eine kleine Fuhr.

Rogács : a' tehén rogácsa : borju tartója.

Páha : szív páha, kis páha. Így nevezik a' varrónők az üngben az eresztéket, ném : Zwickel.

Sípújju üng, mellynek kezelője nincs.

Hunt : hunt szemű buza : csöpörödött, apró.

Csőre : csőre nád : apró, ritka nád.

Kelő : a' Fertő lápjain így nevezik az átjárásokat a' kis eren. (Mig a' Fertőre feljutottunk, négy kelőre találtunk) (Kelen föld!)

Szökemés : olyan mint kéremés, hallomás, halomás, tudomás stb.

Béle büszött v. büzhödt ember : rosz gyomrú, kényes belű.

Bél ember : belét szerető ember.

Sok száju ember : olly ember, ki azon egy dolgot sokféleképen hazugul beszéli.

Bordódzik : az ágyban hever, szunyátol.

Egyebugya ember : ronda, teráta ember.

Bagyula, bagyulál : bebagyulálja a' fejét, mondatik nőről, ki fejét pongyolán beköti.

Öreg : nagy ; öreg bab, öreg harang, öreg szemű borsó am : nagy.

Öregbik uram ! Így nevezi a' nő férjének idősebb testvérét, mint „kisebbik urának” az ifjabbikat.

Ballagást megy : ballagva.

Kólika : laptika, két kerekű szekér. A' finn kuljin, kulkimen am. instrumentum provehens e. c. traha, solea.

Sótagos föld : homokos, fővényes földről hallottam.

Csereklye : apró ágbog, rözse, hulladék.

Sögfa (ács műszó): polczfa, melly az ajtóragasztókba sög (süveg)-kint beeresztetik.

Isten taszította ember : gyáva, mamlasz.

Ófrálni : tekeregni, csavarogni.

Silapsi kalap : lehajló karamu ; silapsi ember, ki ilyen kalapot visel.

Philofennus.

Megjelent : *Keleti adomák* rokon nyelvű keresztyén példakkal hasonlítva. Közli *Mátyás Flórián*. Pest, 1858. Ráth Mór bizományaiban. — Szép tanulságu, 's ifjaknak öregeknek igen ajánlható könyv. A' keleti adomák arab és perzsa eredetiből fordítvák.

A' magyar igeidök használhatása.

(Befejezés).

V.

A' rokon nyelvek tanúsága.

Az időalakok léte a' nyelvek sajátosságaihoz tartozik : azoknak helyes, azaz a' nyelv természetével egyező használata, a' nyelv legeggyediesb sajátossága. Ha tehát eziránt támad kérdés, a' feleletet reá csak a' nyelv történeteiben lehet találni; ha pedig még mélyebbre bocsátkozik a' kérdés, 's azt kívánja tudni, miért szokta a' nyelv azon időalakokkal ezt, 's amazzal nem azt fejezni ki? arra meg a' rokon nyelvek felelnek, ha felelhetnek. — A' magyar nyelv történeteiből az ige időalakainak helyes használatát igyekeztünk felmutatni; következőik most a' rokon nyelvek tanúsága, mely talán megmondja nekünk, az időalakok miért jelentik épen azt, a' mit 's nem mást.

Ha a' szómi vagy finn nyelvet vesszük elő, az az áltaji nyelvek egész finn ágát képviseli, 's tanúságát ez egész ág tanúsága gyanánt vehetjük be. Azonkép szóljon a' török nyelv az egész török-tatár nyelvág helyett. 'S ezen két nyelv tanúskodásával be is érhetjük a' jelen kérdésben.

A' szómi nyelvnek következő időalakjai vannak : *tekee* teszen, *teki* teszen vala és *teve*, *on tehnyt* tett, *oli tehnyt* tett vala. Neki tehát csak egy egyszerű mult alakja van, a' *teki*, holott a' magyarnak kettő vagyon, a' *teve* és *tett*; neki nincsen *teszen vala* féle, nincsen *teend* féle alaka. A' jövődőt jelentő alak a' szómiban és magyarban egyaránt nincsen meg. Így lévén a' dolog, a' szómi nyelv tanúságát nem fogadhatjuk el azon kérdés felvilágosítására, miért használja a' magyar nyelv a' *tud vala* alakot a' latin imperfectum gyanánt,

a' *tuda* alakot a' latin praeteritum historicum, 's a' *tudánd* alakot a' latin futurum conjunctivi vagy plusquamperfectum conjunctivi gyanánt; mert nem lévén meg olyan alakai, melyek azoknak megfelelhetnek, nem is szólhat semmit ezek helyes vagy helytelen használatához. Kifejezi ugyan tökéletesen a' szómi nyelv is az idő fogalmait, mint a' német: de a' magyaréihoz hasonló eszközökkel nem fejezheti ki.

A' török nyelv gazdagsága kitünő az idő-alakokban. Előadjuk a' török nyelvtan-író (Fu'ad-áfándi és Dsävdat-áfánli szerint *).

I.

Aoristus (praesens és futurum):

idärim	idärszin	idär	tevő-vagyok stb.
idäriz	idärsziz	idärlär	tevő-vagyunk stb.

Praesens:

idijorum	idijorszun	idijor	teszek most stb.
idijoruz	idijorszunuz	idijorlar	teszünk most stb.

Futurum:

idädsajim	idädsäkszin	idädsäk	fogok tenni
idädsajiz	idädsäksziniz	idädsäklär	fogunk tenni stb.

II.

Határozott múlt:

ittim (itdim)	ittin	itti	tevék
ittik	ittiniz	ittilär	tevénk.

Határozatlan múlt:

itmisim	itmis-szin	itmis	tettem
itmisiz	itmissziniz	itmislär	tettünk.

*) Grammatik der Osmanischen Sprache, von Fu'ad-áfándi stb. Deutsch bearbeitet v. H. Kellgren, Prof. der morgenl. Sprachen an der Universität Helsingfors. Helsingfors 1855. (A' pesti egyetemenél nem volt és nincs még keleti nyelvek tanára!)

III.

Multbeli aoristus:

idär-idim	idär-idin	idär-idi	tevő valék
idär-idik	idär-idiniz	idär-idilär	tevő valánk.

Imperfectum:

idijor-idim	idijor-idin	idijor-idi	teszek vala
idijor-idik	idijor-idiniz	idijor-idilär	teszünk vala.

Multbeli futurum:

idädsäk-idim	idädsäk-idin	idädsäk-idi
idädsäk-idik	idädsäk-idiniz	idädsäk-idilär.

Határozott perfectum:

ittim-idi	ittin-idi	itti-idi	tettem vala
ittik-idi	ittin-idi	ittilär-idi	tettünk vala.

Határozatlan-plusquamperfectum:

itmis-idim	itmis-idin	itmis-idi
itmis-idik	itmis-idiniz	itmis-idilär.

IV.

Multbeli aoristus:

idär-imisim	idär-imis-szin	idär-imis
idär-imisiz	idär-imis-sziniz	idär-imislär.

Imperfectum:

idijor-imisim	idijor-imis-szin	idijor-imis
idijor-imisiz	idijor-imis-sziniz	idijor-imislär.

Multbeli futurum:

idädsäk-imisim	idädsäk-imis-szin	idädsäk-imis
idädsäk-imisiz	idädsäk-imis-sziniz	idädsäk-imislär.

Határozatlan plusquamperfectum:

itmis-imisim	itmis-imis-szin	itmis-imis
itmis-imisiz	itmis-imis-sziniz	itmis-imislär.

Ezen tizennégy indicativusi időalak megfelel a' magyar *tud*, *tud vala*, *tuda*, *tudott*, *tudott vula* időalakoknak : hihető, hogy jut mindenik magyarra legalább egy. A' *tudand* alaknak megfelel *idär-iszäm*, *idär-iszän*, *idär-iszä* stb. *idijor-iszäm*, *idijor-iszän*, *idijor-iszä*, stb. *idädsäk olurszam* stb. 's a' szenvedő *idilmis olurszam* stb. Tehát a' török nyelv tizennyolcz idő-alakot tehet szembe a' magyar hat idő-alaknak. Kérdés már, mellyik alak mit jelent? 's nyújthatnak-e felvilágosítást a' magyar idő-alakok használatára? De talán jó lesz azokat előbb fejtegetni némileg.

Az igének töje *it*, melly megfelel a' magyar *tev* 's a' szómi *teh* tőnek, 's jelent : tenni. Az *it* tőhöz *r*, *jor*, *dsäk* mis képzők járulván, belőle ugyan annyi képzős törzsökök lesznek. Az *r* képzővel lesz *idär* (a' t bötti magánszólók előtt d-re lágyul), 's ez a' magyar *tevő* és finn *tehdäjä*. (A' török *r* megfelel a' magyar *v* és a' finn *j*-nek). A' *jor* és *dsäk* képzők megfelelőit egyik finn vagy magyar ágbeli nyelvben (lásd a' 282. lapot) sem találom. Minthogy a' *jor* (jür = jár, megy) tagon áll a' hangsúly, azért nem hasonult még a' tőhöz, mellyhez járul, mint p. o. *atyakép* szóban a' kép rag sem hasonul a' tőhöz. A' *mis* képző megfelel a' finn *mise* igeneves képzőnek (csak hogy a' finn *s* = *sz*, a' török pedig vastag magyar *s*); p. o. a' *tekemise* tett, tétemény, ugyan azon képzőt mutatja, mellyet a' török *itm̄is*-ben látunk. A' magyar tétemény, tudomány féle szókban elötünő *me*, *ma* elem, úgy látszik nekem, kapcsolatban van ezen képzővel; 's ha igen, megtaláljuk azt még más finn és török képzőkben is, vesd össze a' M. Nyelv. II. 390-dik lapon levő 4. számot.

Az *it* tőhöz, valamint az. *idär*, *idijor*, *idädsäk*, *itm̄is* képzős törzsekhöz járulnak a' személyi ragok, mellyek akár maga a' létige, p. o. *im*, *szin*, *iz*, *sziz* vagyok vagy, vagyunk vagytok, akár pusztán személyi ragok, mint *m*, *n̄*, *i* stb. Ezen az úton lesznek a' török nyelv olly számos időalakjai, hogy más nyelv nehezen hághat nyomába *).

---

*) A' török nyelv időalakait tárgyalja különösen Schlottmann (über die Bedeutungen der türkischen Verbalformen; — Zeitschrift der Deutsch. morgenländischen Gesellschaft. Elfter Band. I. Heft, Leipzig 1857). Minthogy az ő értelmezéseit is elő elő fogjuk hozni, ide tesszük paradigmáját.

Fu'ad és Schlottmann szerint következő értelműek az előtünk nevezetes idő alakok:

a) *idär* (gidär) és *idijor* (gidijor) úgy különböznek egymástul, hogy az első szokott, vagy a' személlyel járó cselekvést jelent,

I. Indicativus.

Aoristus : gidär menő

Praesens : gidijor megyen most

Futurum : gidädsäk menni fog

Necessativus : gitmäli menni kell

Praeteritum : gitdi mene

Perfectum : gitmis ment

Aoristus praeteritus : gidär idi (gidärdi)

Aoristus perfectus : gidär imis (gidärmis)

Praesens praeteritum : gidijorudu (gidijordu)

Praesens perfectum : gidijor umus (gidijormus)

Futurum praeteritum : gidädsäg idi

Futurum perfectum : gidädsäg imis

Necessativus praeter. gitmäli idi

Necessativus perfectus : gitmäli imis

Plusquampraeteritum : gitdi idi (gitdijidi)

Perfectum praeteritum : gitmis idi

Plusquamperfectum : gitmis imis.

Formae periphrasticae.

Aoristus cum perfecto : gitmis olur (ol = val)

Praesens cum perfecto : gitmis olujor (bulunujor)

Necessativus cum praesenti : gitmäkdä olmalı

Necessativus cum futuro : gidädsäk olmalı

Necessativus cum perfecto : gitmis olmalı

Praeteritum cum praesenti : gitmüz oldu

Praeteritum cum futuro : gidädsäk oldu

Praeteritum cum perfecto : gitmis oldu

Plusquampraeteritum cum praesenti : gitmüz oldujudu

Plusquampraeteritum cum futuro : gidädsäk oldujudu

Plusquampraeteritum cum perfecto : gitmis bulundujudu.

II. Conditionalis.

1) Indicativus in hypotesi.

Aoristus : gidär iszä (gidärszä)

Praesens : gidijorsza

Futurum : gidädsäk iszä

Necessativus : gitmäli iszä

Praeteritum : gitdi iszä (gitdijiszä)

Perfectum : gitmis iszä

— azért hijják aoristusnak — a másik pedig jelenvaló cselekvést teszen, azért praesens. Ennélfogva *idär, gidär* azt teszik : tevő, menő, vagy tud, szokott tenni, menni. *Idijor, gidijor* pedig jelentik, hogy valaki *most teszen, most megyen*. P. o. valakit íráson találván azt kérdem tőle : *nä jazijorszun ? mit írsz (jelenben, most) ? Ha nä jazarszin ? mit írsz ? mondanék, ezzel azt kérdeném : tudsz-e, szok-*

Aoristus praeteritus : gidärdijiszä

Aoristus perfectus : gidärmis iszä

Praesens praeteritum : gidijordujusza

Praesens perfectum : gidijormus usza

Futurum praeteritum : gidädsäkdiiiszä

Futurum perfectum : gidädsäkmis iszä

Necessitativus praeter. gitmäli idi iszä

Formae periphrasticae.

Aoristus cum perfecto : gitmis olursza

Aoristus cum futuro : gidädsäk olursza

Praeteritum cum perfecto : gitmis bulundujusza.

2) Hypothesis.

Hypotheticus praesentis : gitsä

Hypotheticus praeteriti : gitsäidi

Hypotheticus praesentis cum perfecto : gitmis olsa

Hypotheticus praeteriti cum perfecto : gitmis olszaidi

Hypotheticus praesentis cum futuro : gidädsäk olsa

Hypotheticus praeteriti cum futuro : gidädsäk olszaidi

III. Optativus.

Optativus praesentis : gidä

Optativus praeteriti : gidäidi

Optativus perfecti : gidäimis

Optativus praesentis cum perfecto : gitmis ola

Optativus praeteriti cum perfecto : gitmis olaidi.

IV. Imperativus

git

Schlottmann, ki hivatalánál fogva 5 évig lakott Isztambulban, 's kötelességből is tanulja vala a' török nyelvet, föltevé magának az ige-alakok lehető alapos megtanulását, mellyek gazdagságát, valamint különböztetések logikai élet méltán csudálják, ámde vagy e' miatt is annál kevesebben bírják felfogni. Az oszmán khodsák (tanítók) nem igen elmélkednek a' török ige alakairul ; az örmény és görök tolmácsok pedig nem mindig jó vezérek. Schlottmann mind az irodalmat mind az élő beszédet tanulása alá vetvén, úgy készíti vala előadását, mellyet már idézett könyvben olvasunk.

tál-e írni? író vagy-e? Valaki mondja: *O uzakdaki gämiji görüjor-mus-szun? iste bir ücs diräкли gämi görünüjör.* A' messze levő hajót (gemiát) látod-e? ime egy három árboczu hajó látszik meg. Erre felel a' másik: *bän hics görmäjorum* én semmit sem látok. Ha így felelne: *bän hics görmäm*, azt mondaná: nem vagyok látó (mert vak vagyok). — Ezen különbséget magával az idő-alakkal nem bírja a' magyar nyelv kifejezni.

b) *Idädsäk (gidädsäk)* bizonyos jövőt jelent. P. o. *Szän bizä jarin gälirmiszin?* te hozzánk holnap jösz-e? Itt a' *gälir* aoristus, bizonytalan jövőt is jelent. A' másik felel: *mutlak gälirim* megyek, azaz, majd megyek, — bizonytalan —; de *mutlak gälädsägim* (vagy *gälädsäjim*) azt teszi: bizonyosan fogok menni. A' magyar futurumnál, akár a' jelen idővel akár a' *fogok* segítségével fejezzük ki, nem érzünk ilyen különbséget.

c) *Itti* és *itmäs* (gitdi, gitmis) úgy különböznek egymástul, hogy az első bennünket a' jelenbül a' multba teszen vissza, 's az elbeszélésekben használatos, mint a' praeteritum historicum; az utóbbi a' jelenbül nézi a' multat, mint bevégzettet. Úgy sejtjük ebbül, hogy *itti* a' tuda, és *itmäs* a' tudott alaknak felel meg; 's ha Schlottmann példáját olvassuk, bizonyosakká leszünk, hogy úgy van. Például valaki beszél: *Bän iszkälüjä gitdim, gördüm ki vapör gitmis, szonra baska järe gitdim* én a' „scala“hoz (kikötő helyre) menék, látám hogy a' vapör (gőzös) elment, azután más helyre menék. — Reggel fölkelvén valaki, 's látván, hogy hó borítja a' tetöket, felkiált: *bu gäcsä csok kar jaghmäs* ez éjjel sok hó esett! Ellemben a' ki az éjszaka utazik vala, így mondja el: *bu gäcsä csok kar jaghdi* ez éjjel sok hó esék.

Az *itti* (tuda) alaknak igésneve, participiuma, is lévén (mi nincsen meg a' magyarban), ezen participium a' tudott alak által fordítható csak, mert másképp nem bírjuk kifejezni.

d) Az *idär idi, idijor idi* (idijorudu) és Schlottmannál az *idär imäs és idijor imäs* (idijorumus) megfelelnek a' lat. imperfectumnak, azon különbséggel, hogy az *idär*-rel összerakott alakok szükséges, szokott (aoristusi), az *idijor*-ral összerakottak pedig épen történő cselekvést jelentenek, az a) alatti kifejtés szerint. P. o. *Bän filän ävü gitdi-jimdä, o jazi jazijor vdu.* Én valakinek (bizonyos embernek) házába mentemkor, az (a' valaki) épen ír vala. Vesd össze a' 353. lapon levő példát: „Épen írok vala, midön leveled megérkezik.“ —

Bän o memleketdä vardighimda alti szene olmus, bänim dosztum orada eglenijordu midön ezen városba menték, hat év mult el, hogy az én barátom ott mulat vala.

e) Az *idärszä* (idäriszä), *idijorsza* (idijor isza), *idädsäk olursza* és a' szenvedö *idilmis olursza* alakok (lásd Schlottmannál az indicativust in hypothesi) a' magyar *tudand* alak értelméhez közelnek, többféle értelmi árnyéklattal, melyek kifejezésére a' magyar ige nem képes. P. o. e' példában : *Git, bak : eger filän jazi jazijorsza, dokunma, eger bös otururjorsza, csaghır, buraja gälszin* = menj, nézd : *ha a' bizonyos ember írni talál, ne bántsd, ha üresen* (munka nélkül) *ül, hidd, (hogy) ide jöjjön.* — Eger oraja *gitmis olurszam, kabahatlı olurum* = ha oda menendek, bünös leszek. — Eger Pariszä *gidüdsäk olurszan, bana khaber ver* = Ha Párisba menni kedved leend, add nekem hírül.

Lássunk példákat is olyan írókból, kik nem akarják szántszándékkal tanítani az idök használatát. Veszek pedig a' Meninszky-Kollár török nyelvtana második kötetébül három mesét, melyek két előbbijéhez Pestibül a' magyar megfelelőket adhatom *).

Török fordítás.

Arszlán iki öküzün üzärinä gäldi. Öküzlär ikiszi dahi bir-birä mudstemi' olup bojnuzlar ilä dögüsmägin, arszlän aralarina girmäk mümkin olmadi. Arszlän bunlari birbirindän airtmak icsun hijel vä khada' szülük idüp : bän szizä tearruz itmäm däjü anlari biri birindän airdi, vä airduktan szonra birär birär ikiszini dahi jirtti vä jädi.

Pesti fordítása.

CII.

Valának a' bikák négyen, kik önnenköztek olyan szerzést tőnek, hogy eltek és holtok mind együtt lenne. *Meglátá* az oroszlän, hogy mind négyen együtt járnának a' mezőbe, és nem *meré* megkezdeni őket, hanem előszer hazugsággal *elválasztá* őket egymástól, és annak utána megszaggatá.

*) A' török mesék *Lokmán* arab meséjének fordítása. Az Aesopus és Lokmán-féle mesék gyakran ugyanazok, mibül azt tanuljuk, hogy a' görög és arab írók egy forrásból merítettek, akármellyikek voltak is az elsők. Így lett az, hogy Pestinek 1536-kén kiadott fordítását a' török, nem tudom ki által készített, fordítás mellé adhatom. — Lokmán arab szövegének egyik kiadása Charles Schier, Lipse 1838. Abban az I. XXIX. és V. mesék az itt következők.

A' török szövegben a' *gäldi* (mene, támada), *airdi* (választá) *jirtti* (szaggatá), *jüdi* (evé) tökéletesen megfelelnek Pesti szövegében a' *tuda* alakoknak. A' török mesének latin fordítása így hangzik:

Leo contra duos tauros venit. taurorum quoque uterque unus ad alium convenientes cornibus cum pugnarent, leo ad medium illorum ingredi nullo modo potuit. Leo hos unum ab alio separandi ergo, ad fraudes et dolum conversus: ego vobis adversarius non ero, dicendo, eos unum ab alio separavit, et separatos singillatim etiam utrumque laceravit et devoravit. — Ím a' *gäldi airdi* stb. meglátá, meré stbinek megfelel a' latin praeteritum historicum *venit, potuit*-nak stb.

CLVIII.

Bir demirdsinün bir köpägi var idi. Demirdsi her bár, ki is *islär idi*, kelb ol vakta dáim *ujur idi*; istän oszánup joldáslari ilä ätmäk *jämägä* oturduklarinda kelb ojanup jánlarina *gälürdi*. Demirdsi kelbä *didi* ki: ej jaramaz kelb, bir csäkics urdughumuz zemändä jár szarszilur ikän, nä adseb, ojanmazsin; emma biz ätmäk csäjnär ikän aghzümüzün szadaszindan ojanürsizin.

Vala egy kovácsnak egy ebe, melly mikoron ő az vasát verné az pöröllyel, mindenkoron *aloszik vala*; és mihelyen az ételhez *ül vala* az kovács, felkelvén farkkal *csavar vala* az asztal alatt, a' mit *kaphat vala*. Melylyet mikor az kovács eszébe vött volna, egyszer *elővonítá* ötet, alkalmasan *megütegeté*, és *monda* neki: Mikoron én dolgot teszek, akkoron aluszol, mikoron kegyik az fogamat mozgatom, tehát felkelsz, és farkkal csavarsz nekem.

A' töröknek szószèrinti latin fordítása ez: „Quidam faber ferrarius quemdam canem *habebat* (var idi, vall vala). Omni vice, qua faber in opere *versabatur* (*islär idi*, a' magyar latinosan: verné), canis eo tempore semper *dormiebat* (*ujur idi*, aluszik vala); fessus ab opere dum cum sociis ad manducandum panem consideret, canis *excitabatur* et ad latus eorum *veniebat* (a' török és magyar ojanup = felkelvén, *gälürdi* mene vala, Pesti: csavar vala). Faber canis *dixit* (*didi*, monda neki): O ignave canis: tempore ad unum ictum nostri mallei dum terra tremit et concutitur, quam mirum, quod non excitaris, verum dum nos panem mandimus, ad sonum oris nostri excitaris.“

Itt a' *tud vala* alak a' *tuda* mellett mind a' törökben mind a' magyarban tökéletesen helyén van, 's e' két nyelvben csudálatosan megegyeznek. A' latin fordítás is világossá teszi, hol van helye az imperfectumnak, az az a' *tud vala* vagy a' török *idür idi* alaknak.

Arszlán bir kerrä bir öküzi öldürmek müräd *ejlädi*, lákin öküz sedid olmaghin, bir ogur-dan üzärinä küdsüm itmägä dseräet-ü dseszäret *idämädi*. Pesz bir hile ilä ani tenhászina gätür-mäk kaszt *ejlädi*, *didi* ki: bän bir kuzi *bogazlamisim*, bänüm kona-guma gäl, ani pisürüp szänün ilä bilä jājälüm. Öküz da'vete idsäbet *itti* konaga gäldüklä-rindä öküz *gördü*, ki arszlän kati csok odun tedärük *ejlämis*, vä iri sislar pejda *itmis*. Öküz bunu *gördüktän* szonra oradan kacs-maga jüz *tutti*. Arszlän *didi* ki: ej büräder! buraja *gälmis* ikän, nä adseb, kacsap gidärszin? öküz *didi* ki: bu tedärük, ki szän *itmis-szin*, bir kuzi pisür-mäk icsün dejül dir, bälki kuzudan böjük näsznä icsün dür; anun icsun kacsarim.

Leo quadam vice quadam taurum occidere *voluit*, cum autem taurus robustus esset, uno impetu eum ut invaderet, audere et praesumere non *potuit*. Igitur fraude aliqua eum ad solitudinem suam ducere in animo *constituit*, *dixit* itaque: ego unum agnum *jugulavi*, ad hospitium meum veni, assemus eum ut una comedamus. Taurus invitationem *acceptavit*, cum ad hospitium venissent, taurus *vidit*, quod leo multa ligna *praeparaverit*, et crassa verua *produxerit*. Postquam taurus hoc *vidit*, ad illinc fugiendum se *convertit*. Cui leo dixit: O frater! cum huc *veneris*, quae haec res mira est, quod fugias et abeas? Taurus *respondit*: hic apparatus, quem tu *fecisti*, pro assando uno agno non est, quin potius pro re quadam agno majore esse videtur, idcirco fugio.

A' latin fordításban egyféle időalak van, hol a' török szövegben kétféle áll. Az *ejlädi*, *idämädi*, háromszor *didi*, *iti*, *gördi*, *tutti* a' latinban *voluit*, *potuit*, *constituit*, *dixit*, *acceptavit*, *vidit*, *convertit*, *respondit*, de praeteritum historicum jelentésiben; miért is ha Pestinél is találunk ezen mesét, azon alakokat bizonyosan *akara*, *monda*, *elfogada*, *felele* alakokra látnók fordítva. Ellemben a' *bogazlamisim*, *itmis-szin*, magyarul: *levágtam*, *csináltál*, általános multak, vagy végzett-jelenek: a' latinban hasonlókép *jugulari*, *fecisti*, de a' per-

fectum értelmében; mert latinban ezen alak mind praeteritum historicum, mind perfectum. A' latin *praeparaverit, produxerit, veneris* perfectum conjunctivi-k is törökben *ejlâmis, itmis, gâlmis*, mint volnának a' magyarban *tudott* alakuak.

Nem akarom szaporítani a' török nyelvből vett példákat, minthogy itt nem lehet annyira taglalnom, hogy minden figyelmes olvasó, ki eddig a' törököt nem tudja is, jól megérthesse; a' ki nem tud törökül, az hinni kénytelen; a' ki pedig érti a' törököt, az maga halmozhatja fel a' példákat, 's igazolni fogja előadásomat.

A' török időalakok egész bőséginek nem felelhet meg a' magyar nyelv: de a' jelen és mult időkre nézve megfelel, imígyen:

1) tanácsol	}	tanisür
		tanisijor
2) tanácsol vala	}	tanisür idi
		tanisijor idi
3) tanácsla		tanisti
4) tanácslott		tanismis
5) tanácslott vala		tanismis idi
6) tanácslott volt		tanismis imis.

Méltán csudálkoztunk azon, hogy a' legrégibb magyar nyelvemlékektől kezdve a' nyelv hanyatlásaig a' tizennyolczadik század elején, a' *tud vala* alak mindig ott áll, hol a' latin imperfectumnak van helye, akár a' latinbul készült fordítás legyen a' szöveg, akár eredeti. Felhoztam ugyan már elég példáját, mégis hadd legyen egy a' Sallustius 1596-beli fordításából is.

Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant.

Cum hoc Catilina et Autronius, circiter Nonas Decembres consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januariis

Vala ugyan azon időben egy Piso nevű, felette vakmerő, szűkölködő, háborúság-szerző nemes ifjú, a' kit az szegénység és a' gonosz erkölcs *izgat vala* az országnak felháborítására.

Ezek karácson havának 5 napján tanácsokat közölván, *akarják vala* a' római várban bódog aszszony havának 1. napján, az L.

Cottam et L. Torquatum Consules interficere ; ipsi fascibus correptis , Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere.

Ea re cognita , rursus in Nonas Februarias consilium caedis transtulerunt.

Jam tum non Consulibus modo , sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur.

Quod ni Catilina maturasset , pro curia signum sociis dare : eo die , post conditam urbem Romam pessimum facinus patratum foret.

Quia nondum sequentes armati convenerant , ea res consilium diremit.

Postea Piso in citeriorem Hispaniam Quaestor pro Praetore missus est , adnitente Crasso , quod eum infestum Cn. Pompejo cognoverat.

Ime az izgat vala , akarják vala , igyekeznek vala a' stimulabant , parabant , machinabantur latin imperfectumokat fordítják , még pedig eszmélettel , mivelhogy a' cognoverat helyett is tudja vala-t találunk. Ezen cognoverat-ot látszólag hivebben megtudta vala-val fejezhette volna ki a' fordító : de ő nem a' megtudás fogalmát (mint multban történtét) ; hanem a' tudás tartását akarván kifejezni , kellően teszi oda a' tudja vala alakot.

Illyen eszmélettel hosználván a' régi írók a' tud vala (imperfectum) alakot , csudálkozásunkat azon , hol vették ezen alakot ,

Torquatust és L. Cottat , kik akkor polgármesterek valának , megölni , és az birodalmat magoknak koporítván a' Pisót az két Spanyol ország bírására küldeni.

Ez a' dolog kihirhedvén viszontag elhalaszták ezt az ölésről való tanácsot böjt előhava 5. napjára.

És még akkor immár nem csak a' polgármestereknek , de többire még a' tanácsbélieknek is veszedelmekre igyekeznek vala.

Hogyha a' Catilina nem sietett volna jegyet adni a' tanácsház előtt az árulóknak : Róma kezdeti után rettenetesb dolog nem történt volna mint azon nap.

De mivelhogy a' fegyveresek még mindössze nem gyültek vala , csak az a' dolog halasztá el a tanácsot.

Azután az Piso a' külső Spanyolországban kincstartóságra küldteték fejedelem helyett , a' Crassusnak tanácsából , ki tudja vala , hogy a' Piso a' Pompejusnak nagy ellensége volna.

mellynek koholására a' latin nyelv külső ösztönül sem lehetett, abbéli meggyőződés váltja fel, hogy bizony őket arra a' nyelv kényszerűsége vezeti vala. Mert ilyenféle kényszerűség nélkül alkalmasint úgy éltek volna ezen és a' többi időalakokkal mind mi, majd ilyen, majd olyan jelentésben, szabály és rend nélkül. — Most a' török nyelv példája kitűnően felvilágosítja a' magyar nyelv abbéli kényszerűségét. A' török nyelv is összerakja a' jelen idő-alakot az *idi* = vala létigével, 's azt éppen ott használja, hol a' magyar *tud vala* alak (lásd a' második török mesét és Pesti előadását) és a' latin imperfectum áll (lásd a' Sallustiusbul vett példát). Ezen tanúság igen sokat, legtöbbet ér. Lehet-e még ezután legkisebb kételkedésünk azon, ha vajjon a' *tud vala* alak a' nyelv természetéből foly-e? 's ha régi íróink jól használták-e a' lat. imperfectum helyén?

A' millyen állandó használatu a' *tud vala* alak a' latin imperfectum helyén: olyan állandó a' *tuda* alak ott, hol a' latin praeteritum historicumnak van helye. Minthogy a' latin *amavit* alak kettős szerepű: praeteritum historicum és perfectum féle, a' magyar fordító v. író, a' lat. nyelv példája után indulván, könnyen arra vehette volna magát, hogy magyarban is mind a' két időjelölést egy mult időbeli alakkal fejezze ki, mint tett is Erdösi (vesd össze a' 332. 333; 348 — 360 lapokat). Azomban itt is olly hangosan nyilatkozik vala a' nyelvbéli kényszer, hogy a' temetési beszédűl kezdve a' XVIII. század elejéig vagy kizárólag, mint a' legrégibb és Heltai féle biblia-fordításban, v. legeslegnagyobb részint, mint a' Károly, Káldi féle fordításban, Pázmány irataiban stb. a' praeteritum historicum helyén találjuk a' *tuda* alakot. Lásd itt a' sallustiusi fordításban is az *elhalaszták* (transtulerunt), *halasztá el* (diremit), *küldette ték* (missus est) példákat. 'S ha találjuk is a' perfectum helyén: de az imperfectum helyén nem fordul elő a' XVIII. század végeig.

Ezen *tuda* alaknak megfelel a' török *it-di*, *git-di*, *tanis-ti* alak, mint azt a' három mesében láttuk, 's egész könyvekben láthatnók. A' török alak az ige-tőből és a' létige mult alakából forrt össze *); a' magyar alak is úgy eredett.

*) Külsőleg a' *tudott* alak látszik egyezni a' *gitti*, *tanisti* alakkal. Azomban a' török *di*-(ti) világosan *ídi*-ből való; a' magyar *t*-nek eredete nem az. Viszontag az *a* e a' magyar *tud-a* alakban létige, úgyhogy a' *tuda* és *gitti* alakok külső különbözősöik ellenére egyezők. Az *a* e létigésségit másutt érintetem már, — előadását későbbre halasztom.

Valamint a' *tanisür idi* és *tanisijor idi* a' *tud vala* alakot igazolja: úgy a' *tanisti* alak sem ellenkőzik a' *tuda-val*, sőt használatában egészen megegyezik ezzel, kivéve, hogy igésnévi alaka is lévén, többre képes mint ez. Például a' harmadik török meséből *gäldüklärindä*, *gördüktän szonra*, melyek a' *gäldi* = kele, jöve, *gördi* = láta-nak igésnevei, így *gäldük*, *gördük* = jött látott, *gäldüklärindä* = jöttökben, *gördüktän szonra* látta-után, de melyek ezen alakban is megtartják a' praeteritum historicum jelentését.

A' külsőleg különböző *tudott* és *tanismis* alakok jelentéseikben egyezők, mint a' harmadik török mese mutatja, 's a' Schlottmann példái c) alatt a' 413. lapon bizonyítják.

VI.

Béfejezés.

A' ki előadásaimat a' magyar igének időalakairul figyelmére méltatja, meg van immár győződve, hogy a' magyar irodalom megújítása korában, de különösen Révai után, 's nyelvtana ellenére, az időalakok körüli zavar úgy keletkezett, hogy nem ismerték a' *tud vala* és *tuda* két alaknak jelentését. Révai példája nem hat vala annyira a' nyelvtannal foglalkozókra, hogy a' régi magy. nyelv tanulása által készültek volna tisztók gyakorlására. Kiki inkább akara költetni, hogysen tanulni; inkább sietre teremteni, mi a szabadság legteljesebb gyakorlása, mintsem fáradságosan nyomozni, 's a' kitálalt eredményekhez alkalmazkodni, — mi épen a' szabadság röpözéseinek korlátozása. Innen van, hogy igen nagyon fel szoktak sülni embereink. Alig van nemzet, melynek szószólóji, tehát íróji, többet kérködnének az eredetiséggel, mint a' magyar írók; még is bizonyosan nincsen nemzet Európában, melynek íróji, a' tárgy eredetiségével nem tünkökölhethvén, kevesbbé gondolnának a' nyelv multjával, tehát a' *lehető* eredetiséggel, mint a' magyar írók. Az 1849 óta megjelent magyar, latin, görög nyelvtanokat nem igen tudnám előszámlálni: de fogadni mernék reá, egyiknek sincs legkisebb kétsége abban, vajjon a' *tuda* alak igazán megfelel-e a' latin imperfectumnak? egyik írójának sem jutott eszibe utána nézni: miért fordítja Révai a' *tud vala* alakott imperfectummal? Nyelvtan-íróink olly gyermekes gondatlanok, mint regény-róink *).

*) Gyermetes gondatlansági példa, bár nem ide tartozó, de nyelvészeti, ez is. A' *Sárospataki füzetek* másod. folyam. I. füz. 49. lapján olvassuk:

Elhibázván a' *tud* *vala* alak értelmét, a' *tuda*-t kellett arra csigázni, mi neki nem tiszte; 's így a' mult időbeli alakok használata teljes zavarba esett. Ez aztán a' *tudand* alakot is félre érteti *vala*; mert a' nyelvben is egyik hiba a' másikat vonja maga után.

Mit kell immár tenni? kérdezhetjük újra. Megmaradjunk-e a' zavar mellett, vagy igyekezzünk belőle kiszabadulni? Előtte nagyon különösnek látszhatnék, ha valaki azt merné állítani, hogy a' jelen szokásunk zavarra mellett kellene maradnunk. Ha megtudható a' helyes — már pedig hogy igazán megtudható, eléggé megmutattam —, azt követni kötelességünk. Felhozhatjuk ugyan a' követés nehézségét, melly leginkább a' *vala* szónak fülsértő ismétlése által öregbül. Vegyük azomban szemügyre a' dolgot.

Azt kezdem tapasztalni, hogy a' *tuda* alak mai napig igen gyakran helyes alkalmazásban fordul elő, 's ottan a' *tudott*, *tudott* *vala* alakra is jut a' kellő tiszt. Legyen példája Mátyás Flórián úr *keleti adomái* (Pesten 1858) 14. 15. lapja. „Beszéllek, hogy egy férfi *föltette* *vala* magában a' szent Kaabához zarándokolni, 's meglátogatni a' proféta sirját. *Elbucsuzék* házanépétől, *vön* magához öt száz aranyat, 's *mene* a' vásárra, útravalót venni a' zarándoklatra. Koros nővel *találkozik* utjában, ki így szólítá őt: Allah irgalma rajtad! Nemes származásu vagyok, tíz leányom van, 's Allahra! négy nap ólta nem *ettek*. Szavai szivemre *hatának*, *megszánám*, öltönye öblébe *vetém* az öt száz aranyat 's *szólék*: Gyarapodjatok evvel te és gyermekeid; 's *távozám*, dicsérvén Allaht, ki *elvevé* szivemből a' zarándoklat szándékát ez esztendőre. *Zarándokoltak* az emberek és *megjöttek*. *Mondám* magamban: Elmegyek barátimhoz, üdvözlöm őket. *Menék*, *találkozám* jó baráttal 's *üdvözlém* őt,

„Ez a' nevezet *zsoltár* származik ettől az ős hellen szótól *ψαλμός* = fidium cantus. Az ős hellének a' lantolást *psallenek* nevezték stb. A' héberek „*psalm*“ nevezettel ruházták fel az istentiszteleti énekeket stb.“ — Csupa új dolog. Először, hogy a' szó *psalm* héber volna, nehezen tudják a' rabbik, vagy Gese-
nius, Ewald, 's S. Patakon Somosy János, kinek zsidó olvasó könyvében a' *mizmor* *ladavid* és *halal* (miből *tehillim*) előfordulnak ugyan, mint héber szók, de nem a' *psalm* szó. A' héber bibliában a' *zsoltárok* *tehillim* névvel állanak, mellynek fordítása a' magyar *dicséretetek*; e' szónak van tehát némi alapja. — Másodszer, hogy a' *ψάλλειν* (az énekrül) ős hellén szó volna, sem igen valószínű; legalább nem tudom, előfordul-e Homérosznál, kinél az *αἰεΐειν* és *χοομίζειν* sokkal szokottabbak.

mondván: Eogadja Allah zarándoklatodat, 's helyeselve fáradalmadat! *Felele*: Neked is hasonlólag fogadja Allah zarándoklatodat, 's helyeselve fáradalmadat. Ezt *ismétlé* minden, kivel *találkozám* (találkozom vala). Bámulatomban nem *felelek*, gondolván, mást hasonlitanak hozzám. Továbbá azon éjjel *látám* a' profétát, ki így *szóla* hozzám: Ne csudálkozzál az emberek sserencsértetésén zarándoklatod miatt; *segítéd* (segítetted) a' családombeli panaszkodót és nyomorultat, 's én *kérm* (kértem) Allaht, ki *alkota* (alkotott) képedre királyt, ez zarándokol helyetted minden esztendőben." Itt Mátyás úr a' *tuda* alakot, mint prateritum historicumot, 19-szer alkalmazta jól, mellyek közt a' *föltette vala, ettek, zarandokoltak, megjöttek* alakok is helyökön vannak, annyira hogy az *álomlátásig* a' darab minta-darabul vehető; pedig írásában M. úr nehezen indult a' Nyelv. füzetek után. Így írván, kénytelen más alakkal fejezni ki az imperfectumot, ha előfordul, mint például előfordult, neki abban: *kivel találkozám*, mit azért így kell kifejeznie: *kivel találkozom vala*. Utója felé háromszor nem jó helyen van a' *tuda* alak is, hol *tudott* alak kell, épen úgy, mint elején jól áll ez: *ettek, zarandokoltak, megjöttek*.

Vajjon így kijavítva e' darab bántja-e a' fület? Az értelem nyert, 's a' széphangzat nem vesztett. Mert ám abbeli félelem, hogy a' *vala* elrutítja az írást, igen alaptalan. Hisz széltire használjuk nem illő helyen. Ha már helytelen alkalmazása nem sérti a' fület: hogyan sértse helyes alkalmazása!

Ezentúl kell, hogy nyelvtaníróink is gondolóra vegyék a' dolgot, 's olvassák nemcsak Révait, hanem a' magyar nyelv történeteit is, azaz a' nyelvemlékeket és a' XV. XVI. és XVII. századbéli irodalmat. Ajánlom nekik a' Magyar Nyelvészetet is, nem követésre, de czáfolatra. Mert ha megczáfolják az abban levő *cikkeket* az idők használatáru: bizonyára mindnyájan tisztábban fogunk látni a' dologban. Csakhogy itészettel olvassanak. Ennélfogva ne tegyék Komjáthit Kazinczy vagy Teleki mellé, se Vörösmarty-t ne idézzék Tinódira 's viszontag: mivel így se kort se szokást nem foghatnak fel helyesen. Hanem legyen az első tanulás a' XV-dik századnak szentelve, azt kutatván, mit miért használhatott az illető író; 's ha felfogtuk az első századot, úgy menjünk által az utána következőkre. — Még egy figyelmeztetés. A' kötött beszédre ne igen hallgassanak, se a' multban se a' jelenben. A' magyar művészet nem

nagyon uralkodik az anyagon, 's nem tűnik ki idom-erejével. Ő vagy az idomot áldozza fel a' helyességnak, vagy ezt veti oda az idomnak. Ha tanulni akarjuk a' nyelvet, a' kötetlen beszédű írókat kell olvasnunk.

Az Uj magyar muzeum V. füzete (1858.) vagy az idei akadémiai Értesítő IV. sz. megkezdí már Fogarasi úr előadását „a' magyar igeidőkről.“ Úgy hiszem, mindnyájan fogják ezt olvasni, kiket a' tárgyalt kérdés érdekel. Azok kedviért kiemelek abból némelly nehézségeket, melyeken túl kell törni, ha itélni akarunk.

Fogarasi úr a' *tud*, *tudott*, *tudand* alakokat általános vagy *beszélőknek* nevezi, minthogy csak a' beszélőre vagy íróra viszonyulnak. — Tetszésüktől függ jobb nevezéssel élni, csak aztán kövezetők legyünk, hogy ne szaporítsuk a' bajt. Mások csak *beszélő* vagy *történelmi multat* neveznek, minek én a' *tuda* alakot nevezem. Az olvasó ne feledje tehát, hogy Fogarasi *beszélő* alakai mások szerint *modus indicativus* alakai; 's hogy az én *beszélő alakom* (praeteritum historicum) nincsen meg az ő nevezetiben, a' három nevezetben kívül a' *tuda* és valamennyi alak *viszonyos* nevű lévén nála. — De Fogarasi úr a' *beszélő* (mások szerint *indicativusi*) alakokat csak elmélet kedviért nevezi így, nem a' magyar nyelv kedviért, mit ezen általa felhozott példa is bizonyít a' 169. lapon: „Én *vag yok* (beszélő jelen) az élő kenyér, ki mennyből *leszállottam* (beszélő mult); ha ki *ejendik* (beszélő jövő) e' kenyérből, él örökké (már viszonyos idő).“ Csekély felfogás kell arra, hogy az „*ha ejendik*“ alakot ne tegyük egy kategoriába a' *vag yok* és *leszállottam* alakokkal; mert ha ki nem érezzük az elsőnek külömbségét az utóbbi kettőtől: nem tudom, mint győzzük le az idő és módbeli alakok nehézségeit. Pedig maga Fogarasi úr mondja a' 176. lapon: „Igen nagy subtilitásoknak fognak talán ezek némelyek előtt látszani. Hja! a' ki ezeket föl nem fogja, vagy csekélyli, abból művészi ró soha sem lesz.“ Látja a' szives olvasó, milly szükséges a' subtilitások felfogása; legyen tehát rajta, hogy jobban fogja fel még Fogarasinál is. Az *ejendik* és *vag yok*, *szállottam* nem egy kategoriájú alakok, mint azt az összes irodalom bizonyítja az újabb időkig.

Egy másik subtilitást sem vett észre F. miszerint ha bizonyos alak *indicativusi*, ugyan az magában, minden külső ok nélkül, nem lehet nem-*indicativusi* egyszersmind. Láttuk, hogy F. a' *tud* alakot

beszélőnek (indicativusinak) nevezi, de ugyan az nála *viszonyos* is; mert a' felhozott példában *él örökké* már viszonyos idő volna. — Illyen különböztetéssel csak zavarjuk a' dolgot. F. úr előleges elméletből indul ki, a' helyett hogy a' magyar nyelv időalakjaiból indulna, 's ezek szerint határozná meg a' kategoriákat. Ha tetszik a' beszélő idők nevezete, arra így kellett volna alkalmazni a' magyar idöket, hogy :

beszélő	{	jelen : tud
		mult : tudott
		jövő : tud (tudni fog)

mivel a' magyarnak indicativusi jövő alakja vagy nincsen, vagy csak segéd igével lett. De kár volt így adni elő a' dolgot, mintha a' *tud* alak egyszer beszélő jelen, 's másszor *viszonyos* (tehát más-tul függő) jövő volna; mit a priori is elhinni bajos, a' nyelv való-sága pedig tagad.

„Ugynevezett *félmult*“-nak tartja F. a' *tuda* alakot, p. o. „lött kedig midőn megszűnt volna üvölteni úrhoz, *felkele* a' helyből.“ — „Martha azért hogy hallotta, hogy Jesus eljött, eleibe *futa* öneki.“ stb. Itt is jobban kellett volna magát kifejeznie, hisz a' latin nyelvet például rakja elénk; mert nem tudjuk, mit nevez *félmult*nak, a' *dicebam* alakot-e, vagy a' *dixit* alakot. Sőt később, mikor maga fordít Corneliusbul, még bizonytalanabbá lesz a' dolog előttünk, p. o. a' 175. lapon olvassuk :

„Datis, etsi non aequum locum videbat suis, tamen fretus numero copiarum suarum, con-fligere cupiebat; eoque magis, quod priusquam Lacedemonii subsidio venirent, dimicare utile arbitrabatur.“

Datis, ámbár övéire nézve a' helyet nem *találja* *vala* alkal-masnak; de bízván hadainak so-kaságában, *vágyék* megütöközni; annyival inkább, minthogy jónak *gondolá* megvinni, mielőtt a' lace-daemoniak segítségül jönnének.

Ezen példa mutatja, hogy Fogarasi szerint a' *dicebam* alak-nak megfelel egyszer *tud* *vala*, másszor *tuda* alak; ha pedig magyar példáit fordítjuk latinra, a' *felkele* a' helyből, eleibe *futa* alakokat *surrexit*, obviám *cucurrit* (ívit)-re kell fordítani, mint a' vulgatából is meggyőződhetik az olvasó. Valóban nem tudjuk tehát Fogarasi előadásából, mi tulajdonkép a' *félmult*. Ő a' *felkele*-t nevezi annak, de ez latinban *surrexit*; mi mások az imperfectumot gondoljuk fél-

multra fordítottak, ezt pedig hol *tud vala*, hol *tuda* alakkal fejezi ki.

„Armis erat dimicandum,“ ezt így fordítván F. úr „harcban kellendett megküzdeni,“ emígy igazolja magát: „Ezen mult jövőért már sokan és sokszor megtámadtak. Utóbb tüzetesen fogok róla értekezni, itt csak annyit említvén meg, *hogy másképen alig vagyunk képesek a' latint hiven tükrözni vissza.*“ Az itélni tudó olvasó jegyezze meg azt, mert Fogarasi előadásának megértésére szolgál. Ő nem indul ki a' magyar nyelv mivoltából, hanem előleges elméletet fejt ki maga előtt, azután nézi, mint illenek abba a' latin és francia stb. nyelv; 's végre így okultan fog a' magyarhoz, mellyre a' latin kedviért is kész ráfogni egyet mást. A' M. Nyelvészet másképp készül a' kérdés eldöntésére; azért igaz hogy „némmely időre nézve éppen ellenkezőjét tanítja annak, mit eddig tartunk és követünk vala (Fogar. a' 167. lapon), ámde vajjon, a' M. Nyelv. ellenközik-e a' magyar nyelv természetével, vagy az újabb nyelvtudomány után indult helytelen gyakorlat?

Ezen kis figyelemztetés után az olvasókra bízom az ítélethozást.

HUNFALVY PÁL.

A' héber névi módról.

(Nägelsbach Károly Vilmos után).

A' Magyar Nyelvészet szerkesztője szerint azt, a' mit a' latin nyelvtan gerundium, supinum, participium, infinitivusnak nevez, áltaji nyelvekben *névi módnak* kell hinunk *). — Ezen nevezet a' sémi nyelvészetben is igen találó 's ezért úgy hiszem elfogadandó. — A sémi névi módnak főként kettős alakja szembetűnő. Az egyik mondhatni megmerevedt, életnélküli elvont fogalom, élő kapcsolatban igen ritkán előtalálható, mivel közvetlen 's minden viszonyítás nélkül élnek vele (tehát absolute, innen latin neve infinitivus absolutus). — Az igétől abban különbözik, hogy sem személyt, sem időt, sem számot, sem módot nem képes kifejezni; az által azomban ige természetűnek vallja magát, hogy az ige vonatkozását, tehát képességét, tárgyat vonzani, noha megszorított mértékben, szinte gyakorolja. A' főnévtől abban különbözik az absolut névimód, hogy egy más főnévnek (genitivus, status constructus, status regiminis), vagy előljáró szócskának alá nem rendelhető; — abban azomban a' főnévhez üt, hogy az ige fogalmát főnév alakban fejezi ki, tehát az ige cselekvő része benne hiába keresendő (erre jó fényt vet a' görög τὸ γρῦζειν, τὸ φέρειν, τὸ φεύγειν, — das murmeln, das tragen, das fliehen) 's az ige tárgya gyanánt alája is rendelhető. — A' másik névi mód olyan elvont fogalom, melly az igevonzó képességéhez a' főnév vonzási lehetőségét lehető legnagyobb mérvben egybekapcsolja, azért a' megelőzővel 's utána következővel kapcsolatban áll. Ezen névi mód épen e' most említett

*) A' finn nyelvtan-írók kezdték alkalmazni ezen nevezetet.

tulajdonsága miatt infinitivus constructusnak hivatik; — a' szomszéd beszédrészekkel nagy forgalomban lévén a' nevezet igen találó. Az infinitivusnak, melly absolute szerepel, már a' benne lévő értelemért a' szélesebb, mintegy gazdagobb magánszólo kimondás igen megfelel, a' névi mód önállóságát jól kifejezve: **הַקָּטִיל, קָטַל**. Az említett két alak mindjárt a' második szótag mennyiségére nézve igen megvan különböztetve. Az infinitivus absolutusban hosszú változhatlan o (ó) szerepel; az infinitivus constructusban azomban, mint látni fogjuk, természeténél fogva, a' változásnak kitett hosszú o fordul elő, 's jöjjön csak rag, az o helyett sevát fogunk előtalálni. Az infinitivus constructus külső egybekötése a' netalán előforduló beszédrészekkel a' belső rövidséget, a' magánszólo gazdagság lehető legnagyobb minimumát igazolni látszik: **קָטַל**. Épen olly szépen felel tehát meg a' különböző névi módalak a' benne lévő 's mozgó értelemnek, mint a' parancsolóban ezen mód rövid öszpontosított formája a' parancsolás fogalmának *).

Nem lehet, hogy a' sok ide vonatkozó példákból legalább egyet fel ne említsék. A' héber sajátító a' vonzott és vonzó névszó

*) A' parancsolás bizonyos rövidséggel jár kezét kézen; azért az arab elif hamzatum a' parancsoló és az energigue imperativ (S. de Sacy szerint, Erpenius imperativus paragogicusról beszélt) két osztályában bizonyára csak későbbredt elő 's nem szerves, *γραμματα ετυμολογικόν*, hanem eredetét a' hangzatnak tulajdonító betű-*φωνητικόν*; ktub-ot mondtak tehát alkalmasint oktub (később oktob) helyett, 's az elif a vagy o-val csak azért mondatott ki később, mivel az arab nem szereti a' mássalszólokat hálmaezni; ezért a' görög *κλίμα* arabul eklimon (később eklemon)-nak hangzik. Mindjárt az is véleményemet látszik támogatni, hogy a' parancsoló elifje vezlont kaphat, holott a' vezlon a' negyedik alak elifjére soha sem tehető, de sőt az idegen szavak elifjére sem. Hogy a' semi nyelvek parancsolója a' rövid alakhoz, nem különben mint más nyelv-családok parancsolója ragaszkodik; igen szépen bizonyítja a' szür is, hol a' szenvedő alakok parancsolójában a' közép úgynevezett gyökbetű alá egy helyi viszonyára a' marhetononak megfelelő linea occultans tétetik, melly a' felette lévő mássalszólo kimondását, igaz hogy meg nem szünteti, de igen is meggyöngíti 's a' hasonításnak tért nyit. Jól lehet az ethtaphal 's úgynevezett (rosszúl) eschtaphalban ilyen diakriticus jelölés ki nem mutatható, mégis Uhlemann tanárral egy illyent itt szeretnek megállapítva látni. Hogy magában az arabban is a' parancsoló a' rövid alakot szereti, mutatja a' már említett elif vezlatumon kívül azon jelenség, hogy a' szenvedő alakban, hol parancsoló nem fordul elő, a' parancsolót az imperfectum conjunctivi modi, tehát a' legconcisobb imperfectum helyettesíti, p. o. ktal a' juktal imperfectumból.

egymáshoz viszonyában keresendő, e' kettő t. i. egy fogalmat, egy szavat képez (a' vonzott főnév a' vonzottat megelőzi); ezen belső kapcsolatot külsőleg a' vonzott főnév a' magánszóló gazdagság lehető legnagyobb minimumára szorítkozott alakja egy tekintetre elárulja; a' kéttagu szó első szótága, ha csak lehet, megrövidül, a' másik meg magánszólóját veszi el (az ellenkező történik az igénél, p. o. כְּתִיבָה = egy nő irt), — aztán névelő sem előzi meg az ilyen formát, p. o. סוּם הַמֶּלֶךְ = a' király lova.

Az árabban ilyen esetben a' tenvin hiányzik, tehát an helyett a, un (on) helyett u (o), in (en) helyett i (e) mondatik ki; a' szüriaiban a' többes szám ajba megy ki, a' khaldban é- -be (a' szür's khald statusvégzetek ki vannak cserélve), a' samaritanban judba, mi vagy e-vel vagy a-vel szerepel (tehát a' szüriai és khald ai és e egy és ugyanaz. A' rabbiban ilyen esetben joddal élnek; az aethiopban szinte van status constructus. Az árabban a' kettős és többes status constructi elvesztik n-jöket az n magánszólójával együtt, tehát a, u stb. marad csak. A' samaritán sajátitóban a' vonzott névszó sokkal ritkában fordul elő név-elővel mint a' szürben, kivéve ha d fejezi ki e' viszonyt (ilyen d van a' rabbi, szürben).

Mindezekből tehát kisé, hogy a' névimód egy igenév (verbalsubstantiv) 's e' kettős jellemből soha ki sem vetkeződik; a nőnemű végzet tehát nem félszenvedő, gyengébb 's, hogy úgymondjam, asszonyos természetét fejezi ki az ige fogalmának, mint azt Ewald akarja (nyelvtana 535. lapján) hanem inkább a' névi természetből egyedül kimagyarázandó. Ewald ezen nézetét Gossrau Quedlinburgból is megtámodja (Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik. 77 és 78. Band. Erstes Heft. Ausgegeben am 17. Januar 1858).

Ezen általános átnézet után az infinitivus absolutról fogok beszélni. Az infinitivus, mint minden névi mód, egy igealak, melyben az ige főnévként szerepel. Ezen kettős jellemből kettős használat is önkényt következik; a' használatok azomban nem egymást kizárók. 's ezért csak az ige- vagy névi természet túlsúlyáról lehet beszélni. Az infinitivus absolutus a' mondatától függetlenül, ahhoz gépszerűleg de nem szervesen tartozva, inkább szónoki mind nyelvtani jellemmel bír*). A' mi az infinitivus absolutus fő-

*) Kissé homályos ezen magyarázat, nem lévén világos a' szónoki és nyelvtani közötti különbség.

névi értelmét illeti, az igen ritkán alany-eset, többnyire tárgyeset, tehát itt távoli vagy közeli viszonyban lévő tárggyal van bajunk; Az első esetben a' tárgyeset módalitást fejez ki, 's átmenetet képez az igehatározóhoz. Igehatározó, névi mód, tárgyeset különböző nyelvekben közeli, igen közeli viszonyban vannak egymással (külömben az igehatározóban más esetek formái is találtnak; az igehatározó nevezetes a' *declinatio* tekintetéből *).—Illyen igehatározó, mint a' latin *guttatim* = *guttati*+*m* (a' szanszkr. *tu*+*m* ra végződő infinitivus ezen formára sok világot vet) 's ezen *tim* tárgyeset jelző; a' magyarra nézve lásd M. Nyelv. II. 387—391. l.

A' névi mód első használata tehát az ige körébe esik. Itt az ige és főnévi természet egymásmellettjében az utóbbi az előbbi felett túlsúlylyal nem bír; forma nominalis, quae verbi vices gerit (sic). Ezen használat következő környülményekhez van kötve: a) Ha megelőző ige után a' *vav* közbenvetésével, ki nem fejlett mondatban áll főnévileg, mint elvont fogalom, p. o. „és látá Pharao, hogy szabadulás van és megkéményíteni (megkéményíti szívét.“ A' mondatból elszakított oda állítása a' fogalomnak, a' mondat ezen nem igen észteni kinézése, a' fő tárgy ezen minden szám és személyről semmi tudomást nem vett külsője, az egésznek épen a' rövidség által bizonyos határozottságot kölcsönöz; ezért is kedvelik a' *παράταξις*-t annyira a' költők**). b) Ha a' beszéd kezdetén áll a' névi mód megelőző ige nélkül. Ebben az esetben is helyettesítenünk lehet a' kifejlődött modatalakot a' névi mód rövid *ἐμφατικόν* előtevésével. A' mondatnak magának kell határozni, hogy micsoda igealakban szükséges visszaadnunk a' főnév fogalmát, p. o. „ujjongás és öröm, gyermekeket ölni és juhokat mészárolni, húst enni és bort inni. Egyetek és igyatok mert holnap halva leszünk.“ — Itt a' névi mód a' főnevek megkezdett sorzatát folytatja. Ige-alakban így kellene hangozni ezen névi módoknak: és lásd! ők örvendeznek, gyermekeket ölnek stb. Ezen eset az előbb említettél koránt sem

*) Ha a' goth nyelvet tekintjük, igen szépen tűnik a' mondottak valóssága élénk; — *raihtis* (= quidem a' vulgatában) igehatározó, igen de a' *raihts* sajátítója is, glaggouba baja a' latin bus (*filia*+*bus*), görög *φι*, *φί* (*βίηφι* stb. Stomernél), gahahjo jó végzete ablativust jelent.

**) Ezért használtatik a' most említett infinitivus absolutussal rokon latin infinitivus historicus ott, a' hol az események sebesen egymás után adatnak elő 's nagyobb erő kívántatik.

egy, mennyiben a' környülmények körül tettünk kérdést. Igen sokszor az infinitivus parancsolót fejez ki, p. o. שָׁבֵר = a' sabbath-ról gondolkozni, emlékezni = gondolkozzál a' sabbathról. — Tudjuk a' névi mód ilyen nemű használatban másnemű nyelvekben is előfordul; Homernél mi sokszor fordul elő ilyen értelemben az ἀπαρέμψατον ῥήμα; különben a' későbbi görög prózaisták is szerették a' parancsolást kifejezni. Mi több, a' meghagyó (iussivus) mód is kifejezhető ezen forma által.

c. Legkevesebbé sem kell csodálkozni, ha abszolút névi mód a' tulajdonkép verbál névi mód értelmében áll, tehát ott, hol az infinitivus constructus is megtenné a' magáét, hol azomban nagyobb ἔμφασις szüksége ezen alakot teszi ajánlatossá; itt a' szűrt lehet egybeazonlítani, mert ezen nyelv mikor bizonyosságot fejez ki, határozatlan ilyen névi móddal szokott élni, p. o. מַעַל לוֹ עַל = semmi módon nem ment be; csak hogy itt két névi mód van. Főként jelentős kezdetekben találkozunk ezen formával majd mint alany-nyal, majd igétöli függésben, a' hol infinitivus constructust váránk.

Az infinitivus absolutus második osztálya főnevet fejez ki. Az ellentétet szemmel tartva mondhatjuk, hogy itt forma verbalissal van dolgunk, quae nominis vices gerit; ez igen feltetsző. Hogy a' sémi névi mód mennyire főnévi, mutatja a' többi közt az arab. Az aethiopban a' főnévi névi mód egyik osztálya, az az azon névi módok, melyek az alap ige-alaktól nem hozattak le, ot, o-ba mennek ki; a' rabbiban jod, a' szamaritánban he vagy alaph he, a' szür, khaldban u és aleph szerepelnek (u a' szürben, aleph a' chaldban), — a' szür u mellett természetes ut is szerepel. Az u forma eredeti alakja az ut, a' szür ut שִׁי elözte meg az (u-ról csak ennyit, bár hogy is eredt elő). Az itt említett névimódok különben a' szürben, khaldban csak öt igeosztálynál keresendők; a' pealban ilyenek elő nem fordulnak. A' névimód főnévi természete mellett tanuskodik még ezen szamaritán névimód פִּקִּיר (a' pealban) 's a' névimódoknál előforduló m, mely, mint tudjuk, a' főnév-képződésnél a' sémi nyelvekben olly nagyon szerepel. Az m a' khaldban egyedül a' pealban fordul elő, a' szürben mind a' hat osztálynál, a' szamaritánban szinte csak a' pealban, de a' többi osztályoknál is nem ritkán előtalálattatik; a' héberben az m egyedül egy két szó névi módjában fedeztetett fel, 's talán ezen kevés szavak névi módjára is a' khald nyelv ἀναλογία-ja hatott, p. o. מִקְטֵל. — Az infiniti-

vus absolutus néha egészen főnévnek veendő, p. o. כְּרִי וּמְאִים תְּשִׁימוּ sárrá stb. teszsz minket; sőt a' sajátító is ilyen alak-
kal kifejezhető: p. o. מוֹסֵר הַשֵּׁל = disciplina intelligentiae *).

Leggyakrabban az infinitívus egy ige meghatározására igehatározó értelmében (tehát tárgyeset) fordul elő, megfelelőleg a' latin úgynevezett igenév jövő (gerundium) do formájának; mivel ezen ige-
határozó a' tárgyeset, mint a' távollévő ige tárgy értelméből leho-
zandó, az infinitívus absolutus egy tárgyesetben álló név. Hogy a'
modalitási viszony a' tárgyival közel egybefügg, mindjárt a' latin
bonum facere 's bene facere egybevetéséből is kiderül.

Ebben az esetben az infinitívus absolutus következőképen állhat:

a) a' névi mód a' verbum finitumot megelőzi. Ezen állás által-
jában az erősítés, a' fogalom kiemelésével jár kezet kézen; sajátla-
gosan használtatik α) adversativ mondatokban, p. σ. 2. Sam. 24,
24 לֹא בִי קָנוּ אֶקְנֶה = nem, hanem megakarom venni. — β)
megszorításoknál, p. o. אַךְ יָדִיעַ תִּדְעוּ = csak tudjátok. — γ)
bizonyításoknál: Gen. 44. 28 אַךְ טָרַף טָרַף = csak szét szakít-
va, tehát bizonyára szétszakítva volt ő. δ) sok más módosítások-
nál, melyek a' mi nyelveinkben jobbára igehatározók, particulák
által visszaadhatók.

b) a' névi mód a' verbum finitum után következik; α) ilyen
esetben az infinitívus nem tartozik az igéhez mint annak értelmét
megújító része, ezért jobbára nem is tartozik hason tőhöz 's tényleg
az igétől elválva egyedül annak értelmét felderíti, 's a' mi nyelve-
inkben részesítő által helyettesítettik, ha ilyen kifejezésekkel mint
„midőn, az alatt míg, mialatt“ nem akarunk élni; — gyakran meg-
teszi a' magáét az igehatározó is. Gen. 30. 32: „minden juhaidat
megjárom ma elválasztva a' szeplős és tarka juhokat“, — ezen
mondat így is magyarra fordítható „a' mi alatt elválasztom a'
szeplős és tarka juhokat“; természetesen ezen egy mondatból ket-
tőt is csinálhatok, őket egybekapcsolva az és kötszocskával, így
tőn Károli Gáspár: „minden juhaidat megjárom ma, és elszakasz-

*) Itt láttuk, hogy a' héber névi mód is nagyon megközelítheti a' név-
szót; az egy nyelvcsaládhoz tartozó nyelveknél sokra nézve a' több vagy
kevesebb határoz; az árja nyelvek közt a' görög névi mód igen főnévi, a'
goth azomban nem.

tom a' szeplős és tarka juhokat' stb. β) az infinitivus absolutus az ige után közvetlen tétetik, úgy hogy az ahhoz lényegesen tartozni látszik, kiszélesíti mintegy annak fogalmát és a' teljesség és tartósság fogalmát kölcsönzi neki. Illyen nemű kifejezés visszaadható: mindig, állandón, egészen stb. által. Az egybekötés lehet egyszerű, de lehet összetett is, 's ilyenkor az egész még nagyobb erőre tesz szert.

Az infinitivus constructus az infinitivus absolutustól igen különbözik, 's ez az, mire a' mondatban különös súlyt kell fektetni. Az infinitivus constructus soha sem verbum finitum, valamint a' magyar tenni soha sem én teszek, te teszel stb., aztán egy idegen elem bevegyülését, az γ -ét elgondolva, soha sem fejez ki igehatározót, hanem mindig a' tulajdonképeni ige névimódja (infinitivus verbalis), tehát a' mi névi módunknak megfelel *). A' héberben, úgy mint a' mi nyelveinkben, ezen névi mód mint beszéd rész, a' név és ige közt lebeg, 's mind kettőnek természetében osztozik; ragoztatik mint névszó, de még sem az; tárgyat vonz ige gyanánt, pedig nem ige, szóval infinitivus verbalis. Az infinitivus absolutus szinte névszó és ige közt közepet tart, de a' latin infinitivustól abban elüt, hogy annál névibb, de egyszersmind sokkal igeibb. A' latin névimód ragoztatik mintegy főnév (tulajdonítóban van következő mondatban, nos numerus sumus et fruges consumere nati; tárgyesetben, quod crimen dicis praeter amasse meum; határozóban, contentus, dignus (amare)' stb. mellék neveknél), megemlítendő azonban, hogy tárgyat is vonzhat a' tárgyesetben ige gyanánt; — épen így van a' héberben is. Azomban, mint mondtam, sem a' latin, sem a' héber névi mód nem névszó, ha ragoztatik, nem ige, ha tárgyat is vonz. A' névi mód a' héber 's latinban mint mondatrész alany, mondomány, kiegészítése az alanynak, mondománynak stb. Nägelsbach copuláról is beszél, de hogy ennek mi értelmet adjak nem tudom; ezen használatra az említett tudós nyelvtanában nincs is példa. A' névi mód aztán, mint már jól tudjuk, ige- v. név természetben lehet az a' mi. Mindenféle esetben tehát előfordulhat ilyen névimód; előfor-

*) A gothban, angolban, német, francziában, olasz, spanyolban az ige a' névi módot megelőző to, zu, de, da, di, a, per, por előtt szerepel; csak a' non 'ho niente 's non ho da fár niente-t kell egybevetni.

dulhat a) alanyesetben, mint a' mondat alanya, **לֹא מִי הָיָה הָאָדָם**, **לִבְרִי** Mos. 1. 2. 18). Károli Gáspár ezen szavakat így fordítja, nem jó az embernekegyedül lenni, (= levése); b) a' sajátítóban, **עַתָּה הָאִשָּׁה הַמְּקַנָּה**, mint melléklet (Gen. 29. 7); Károli Gáspár így fordítja le az említett sajátítót, nincsen ideje, hogy mind a' juhok egybegyűljenek; miről mondatik ki valami? az időről, mi mondatik ki róla? hogy nincsen, de mire nézve nincsen? a' juhok egybegyűjtésére, tehát: nincsen idő egybegyűjteni a' juhokat, vagy jobban, de nem nyelvünk szerint: nincs ideje a' juh egybegyűjteninek (= egybegyűjtetninek). Az infinitivus constructus ennél fogva alany lehet a) mint névszó, épen mint a' latinban: dulce est pro patria mori (a' gör. *τὸ* articulusát használná ilyen esetben), p. o. **רַע וְיָמָר עֹבֵד** (Jer. 2, 19.) = Karoli szerint, mely gonosz és keserű legyen, hogy elhagytad a' te uradot istenedet. A' birtok névmás, mint láthatjuk, szinte szerepelhet a' névimódnál is. b) mint ige 's névszó egyszerre, p. o. **טוֹב תָּתִי אֶתָּה לָךְ מִתָּתִי אֶתָּה לְאִישׁ אֲחֵר** Károli ezt a' mondatot így fordítja: „Jobb hogy neked adjam ötet, h. nem mint más férfinak”; Gen. 29. 19. v. előforduló **תָּתִי** ige mennyiben utána **אֶתָּה לָךְ** következik, névszó, mennyiben névi suffixummal van ellátva, t. i. az *י* suffixummal. Tehát az egészt értelem szerint, de nem nyelvtanunkkal megegyezőleg, így fordíthatom le: jobb az (én) ötet neked ajándékoznim stb. c) mint ige, ebben az esetben a' constructus névi módot igen jól ismerjük. Az a, b, c esetekben, mint láttuk, a' névimód mindig alany volt. — A' mi a' névi módot, mint mondományt illeti, meglehetőleg jegyezni, hogy ilyen az obliquae constructionesekben. Ha azt mondom: Cajus vivit, vivit mondomány, de ennél fogva mondomány akkor is, mikor azt mondom: credo, Cajum vivere. Egészen így van ez a' héberben, a' hol tehát szinte infinitivus cum accusativo szerepel, tehát a' héber mondattan a' latinnal abban találkozik, a' mi oly lényeges, mind a' kettőnek infinitivus historicusa 's infin. cum acc. van. P. o. **מִדֶּ-טוֹב וּמִדֶּ-נָּעִים**, **שָׁכַת אֲחִים גַּמְיָחַד**; Károli ezt a' helyet (Soltár CXXXIII. 1.) „Imé mely igen jó és mely gyönyörűséges dolog, az atyafiaknak egyességben való lakások!” Mi jó és gyönyörűséges dolog? a' lakás (= lakni); ezen lakás aztán megvan közelebből határozva. — Ha a' névi mód kiegészítésül állhat a' névszó minden eseteiben, állhat

egy más névszóval szemközt egyenes függésben, tehát casus obliquusban (mint a' latin igenév-jövő, mely szinte casus obliquos képez, p. o. amandi, amando, amandum), állhat közvetett függésben, tehát előljáróval. A' névi módot illyeu esetben, mint sajátítót már láttuk **אֵל עַתְּ הָאִסְרִי הַמִּקְנֶה** mint tulajdonítót olyan névszó, melléknév, ige után, melynek az **ל**-t tulajdonító értelemben előzik meg^{*)}; p. o. **אִישׁ אֶיךָ לְבָרוֹ** (Gen. 19. 31); Károli itt így fordít, és nincsen (e' töldön) férfit, ki mi hozzánk bejöhetne'. Tárgyeset gyanánt névi mód szerepel a' Deut. 10, 10 **לֹא אָכַל הַשְּׁחִיתָהּ** = és nem akara téged elveszteni. Két tárgyeset következő mondatban könnyen észrevehető **לְמַדְוֹ לְשׁוֹנָם דְּבַר נֶשֶׁק** (Jer. 9. 5.). Az infinitivus constructus praepositiók után^{**)} nem kevesebbé jelentős. A' névimódok az **ל** particula vagy más előrag megelőzése szerint két osztályra esnek (itt az előrag nevezet a' maga helyén van). Az **ל** megelőzésével szereplő névi mód maga is kettős osztályzatban fordul elő a) mint infinitivus modalis, b) mint hanyatszó (der supinische infinitiv). Az infinitivus modalis, mivel már esetekről beszéltünk, ablativusnak hiható, a' latin igenév jövő ablativusának megfelelve. Az illyen modalis névi mód híd az infinitivus ablativusához, mennyiben tagadhatlan igenévi használatu; főként sokszor előfordul bibliai olvasmányunkban a' **לְאָמֹר** = mondva, di-

^{*)} Ettől az **ל**-től jól meg kell különböztetni a' **ל** genitivi-t, mely a' status constructus surrogatuma; a' sémi névragozás még egy kicsit *χάος* jellemű, a' szűrl tárgyesetet 's tulajdonítót jelent, különben ez az előljárók természetében van, mit mindent jelentenek a' görög *προθέσεις*? mit mindent jelent *πρός, ἐπὶ, περί* stb.; az arab második névi ragozásnál az a' a' sajátítót is jelöli, és talán lehetséges, hogy a' sajátító i (ia) je, a' tárgyeset a'-jával egybefügg.

^{**) Ezen hely Nögelsbachtól rosszul van citálva a' 9. f. negyedik versének (az én bibliám szerint is 9. f. 4. v.H.); értelme=az ő nyelvöket szoktatták a' hazugságnak szólására. Illyen értelemben mint kiegészítés az igét közlelről olly gyakran meghatározó infinitivus absolutus is használtatik; az árabban gyakorta a' perfectum után egy jelentő módú ige jön minden kötszócska nélkül, mely a' héber névi módnak megfelelőleg a' megelőző perfectumot jobban megvilágosítja, a' francziában ilyenkor S. de Sacy szerint vagy subjonctivot *précédé de pour que*, afinque (arabul *لأن*-stb), vagy infinitif (sic) *précédé d'une préposition*, vagy gerondif *précédé de la préposition* *en*, vagy participe present lehet használni (Grammaire arab. v. I. p. 211.)}

eendo. — Az infinitivus absolutus tehát majd forma nominalis, quae nominis vices gerit (vagy egészen főnév, de jobbára igehatározót fejez ki). Az infinitivus constructus azomban se nem verbum finitum, se nem főnév, hanem mindig infinitivus verbalis, 's mint ilyen a' mi nyelveinkben előforduló név-mód tulajdonságaival bir, tehát lehet főnév, főnév és ige, ige gyanánt alany, mondomány, kiegészítés, előfordulhat a' latin főnév mind a' négy casus obliquusában. A' két névi mód közös természete pedig abban fekszik, hogy mindakettő a' főnév 's ige közt van 's ezért Gesenius Rödiger-féle nyelvtanban, 93. l. — nem hiába neveztetik verbal substantivumnak. A' mi magát a' külső alakot illeti, valószínű, hogy az infinitivus constructus az absolutust jóval megelőzte, mennyiben mindjárt a' rövid magánszólók a' hosszúak mellett eredetibb megnyiséget mutatnak elő (az aethiop rövid magánszólók az át elgondolva ős régiségek végett el is veszttek). Az infinitivus constructus tőalakja a' héberben közös a' parancsoló 's imperfectumával; קָמַל infin. const. קָמַל lett, a' קָמַל tehát secundarium quid. A' קָמַל a' héberben ugyan kiinduló pont az infinitivusra nem kevesebbé mint a' parancsoló 's imperfectumra nézve, de ez csak későbbi azonos-ság: Rödiger, Gesenius nézete a' Nägelsbaché mellett meg nem állhat, az arab egészen mást tanít 's az infinitivus קָמַל alakja is a perfectum קָמַל-jához tartozik.

Elvégre a' héber ige többi osztályaiban — formes des verbes trilitères et quadrilitères — előforduló névi módokról tesztek említést. A' héber ige alakja, a' mint a' benne levő értelem változik, szinte változásnak van alá vetve ('s ez minden sémi nyelvben előforduló tünemény), és így verba derivaták állanak elő kettőzés, praeformantiák, szóval belső és külső változások által; van eset, mikor mind a' két változás egymásmellett előfordul, p. o. hithpaël. Ezen ige-alakok elosztatnak Nägelsbach által három osztályra az alap-alakot beszámítva.

Gyök

Fő tő	hatályozó tő	cselekedtető tő.
Kal-Niphal.	Piel-Pual-Hithpaël.	Hiphil-Hophal.

Mások azomban más osztályozást akartak volna behozni iskolai könyveinkben.

Nägelsbach után tehát a' névi módok így kövekeznek egymásután :

Inf. absol. Kal : קָמַל Niphal : נִקְמַל (*), Piel קָמַל
— קָמַל, Pual קָמַל, Hithpael הִתְקַמַּל, Hiphil הִקְמִיל, Hophal
הִקְמַל Az infin. constructus vagy tulajdonképi inf. Kal קָמַל,
Niphal נִקְמַל, Piel קָמַל, Pual קָמַל, Hithpael הִתְקַמַּל, Hiphil
הִקְמִיל, Hophal הִקְמַל. Az infinitivus absolutus Pieljében előfor-
duló קָמַל az inf. constructus קָמַל-je *ἀναλογία*-jára képeztetett.

Cr. KUUN GÉZA.

*) Ezen két alak a' praeformantiákra nagy világot vet, t. i. az erős mássalszólók azon nyelv és természetani szabályt érvényesítik itt, hogy a' nyújtás a' testek tömörségét kisebbíti, míg a' gyengék a' szóra mi hatást se gyakorolnak; e' következik az n és h egymásmellettjéből.

Italok és görögök *).

Mommsen azt tanítja „Római történetében“, hogy a' nyelv-buvárlat tanúsága szerint három itali őstörzset kell megkülönböztetnünk : a' japygit, az etruskit és az italit, melly utóbbi két fő-ágra szakad : a' latin nyelvre, és arra, mellyhez az Umbrok, Marsok, Volskok és Samnitok dialectusai tartoznak. Ő semmikép sem ismeri el azt, hogy a' latin nyelv görög és nemgörög elemekből keletkezett vala ; sőt azt sem akarja megengedni, hogy a' latin nyelv két közel rokonságu itali dialectusnak a' vegyülete. Az ő nézete szerint Alsó- és Közép-Itáliában csupa ősnyelveket kell keresnünk, mellyek rokonságát részint egymás között, részint a' görög nyelvvel csak úgy fejthetjük meg, ha Indiába, az európai emberiség bölcsőjébe, megyünk vissza.

A' hires hellenista, *Ross Lajos*, főnczimzett munkájában mintegy 1000 szó fejtegetése által mutogatja Mommsen ellenében, hogy egész Alsó- és Közép-Itáliában Etrúriáig és Umbriáig csak *egy* nyelvtörzs uralkodott, és pedig a' görög ; mellyet görög bevándorlók és telepedők különféle vidékekről 's legkülömbözőbb tájnyelvekben, Epirustól és Thessáliátul Lacóniáig és Crétaig, 's Hellesponttól és Jóniátul Lyciáig és Rhodusig a' tengeren át Itáliába hozának ; hol sokféle telepedők által sokszerüleg vegyüle 's helyi tájnyelvekben tovább fejlődék és átalakula ; később pedig külön alphabetumok által írásnyelvvé emelkedve, még kevésbé hasonlított görög anyatörzséhez ; miglen végre a' latin nyelv és írás fölolvastotta magába mint a' többi itali dialectust. *Ross* kutatásainak eredménye tehát az, hogy a' latin nyelvben, kivéve néhány celti,

---

*) Italiker und Gräken. Sprachen die Römer Sanskrit oder Griechisch? In Briefen an einen Freund von *Ludwig Ross*. Halle, 1858. Ára 1 fr. 18 kr.

iberi 's más nyugati névszót, minden görög. Ezáltal megczáfoltnak tartja Mommsennek azon állítását is, hogy a' Görögök és Rómaiak már ázsiai őshazájokban elkülönzött népek voltak, melyek mindegyike külön lakozék saját félszigetén, a' nélkül hogy egymásrul valamit tudnának, 's csak a' 6-ik és 5-ik szdban Kr. e. kezdének némileg érintkezni és még sokkal későbbben egymással megismerkedni.

Szerzőnk, mint előszavában mondja, már egy századnegyed előtt kezdte foglalkozni a' görög, és latin nyelv összehasonlításával, bejárva Göröghon és Kis-Ázsia hegyeit és völgyeit 's ellesve a' még mindig élő görög nyelv hangjait változatos tájszólásaiban. Akkor halla ő ilyen szavakat: *πνῆμα* (*μνῆμα* helyett), *μλοῖον* (*πλοῖον* h.); *φέλω* (*θέλω* h.), *βγαίνω* (*ἐκβαίνω* h.), *γλέπω* (*βλέπω* h.), *ῶξω* (*ἔξω* h.), *καραφλός* (*φαλακρός* h.), *ὄνειρώ* (*ὀνειρεύω* h.), *οὐλέω* (*δουλεύω* h.), 's más száz és száz hasonló áttételt, elhagyást, betoldást, 's fölcserélést. Csak az, ki ilyeneket a' nép szájából hall, képes ama' változásokat fölfogni, melyeket a' görög szavak Itáliában szenvedtek; 's ezt tekinti szerzőnk jögezímeül, hogy e' tárgyban fölszólaljon.

Kutatásaiban az élő Görögök kimondását használja kiindulási szempontul, melyet ő Inachusig visz föl. Az erasmusi kiejtéssel, úgymond, nem lehet boldogulni, mert a' nyelvhasználat, ha csak szótárak és nyelvtanok segítségével üzzük, a' nélkül hogy az összehasonlított nyelvek léteges hangzását ismernők, többnyire holtanszültött gyermekeket hoz létre. Maga Erasmus is, kit az utána megnevezett kiejtés tárgyában egyik barátja csupa negédes tréfából tévutra vezetett *), később „*Echo*“ című párbeszédében az élő gö-

---

*) Erről így ír Vossius (Aristarch. I, 79, Foertsch kiadása szerint): Erasmus qua occasione ad scribendum de recta pronunciatione fuerit impulsus, paucis cognitum arbitror. Itaque visum hac de re adicere, quod in scheda quadam habeo, scripta olim manu Henrici Coracopetraei, viri egregie docti doctisque perfamiliaris. Ea ita habet: Audivi M. Rutgerum Reschium, professorem linguae graecae in Collegio Buslidiano apud Lovanienses, meum piaae memoriae praeceptorem, narrantem, se habitasse in Liliensi paedagogio una cum Erasmo, plus minus biennio, eo superius se inferius cubiculum obtinente. — Henricum autem Glareanum Parisiis Lovanium venisse, atque ab Erasmo in collegium vocatum fuisse ad prandium: quo cum venisset, quid novi afferret interrogatum, dixisse (quod in itinere commentus erat, quod sciret Erasmus plus satis rerum novarum studiosum ac mire credulum) quosdam in Graecia natos Lutetiam venisse, viros ad miraculum doctos, qui

rögök kiejtését tartja egyedül helyesnek, így irván : „Conducendus aliquis natione Graecus, licet alioquin parum eruditus, propter nativum illum ac patrium sonum, ut castigata Graeca sonari discantur“.

Azon ellenvetésre, hogy az élő Görögök kiejtésében nagyon sok i-hang fordul elő, 's hogy mindjárt az Ilias első versében :

Minin aïde, Theá, Piliado' Achiliosz

nyolcz i-hangra akadunk, Horácznak ezen versével felel Ross :

„Quid tibi vis, mulier, nigris dignissima barris,

mellyben tizenegy i-hangot találunk. 'S ezen még sem ütköznek meg az Erasmiánusok, valamint a' *his inimicitii finitis* féle mondatokon sem.

Valamint az egész görög-római polytheismus Egyptombul származott, úgy jött onnan Görögországba az istennevek legnagyobb száma 's innen Itáliába, a' mint ezt Herodotbul tanulhatjuk. Hogy ezen nevek országrul országra vándorolva sok változáson mennek keresztül, azt mutatják a' következők : *Γιαωβος* = Giacomo = Jago = Jacques = James = Jack. *Ιωάννης* = Giovanni = Giam = Juan = Joao = Jean = John. *Επίσκοπος* = Vescovo = obispo = évêque, bishop = Bischof = Bisp stb. Mommsen azonban nem figyel az ilyenekre, hanem mindent őseredetinek tart az itali dialectusokban. Az egyptomi Pánbul, (görögül is Πάν, Φάνης) lett az itali *Faunus*, valamint *γηθίω*, *γαθίω* = gaudeo; de Mommsen kedvező istent csinál belőle, *faveo*-tul, mintha itáliai földön termett volna. Hasonlóul legrégibb római istenségnek tartja a' *Florat*. De Florarul már Ovid énekli (Fast. 5, 195):

Chloris eram, quae Flora vocor. Corrupta Latino

Nominis est nostri littera Graeca sono.

Sokkal furcsábban hangzik még az, hogy Hercules vagy Hercules, Mommsen szerint, a' besövényelt parasztszállás istene, *herceretul*. Igen ám; de *Hercle* számtalanszor fordul elő etrusk mű-

longe aliam graeci sermonis pronunciationem usurparent, quam quae vulgo in hisce partibus recepta esset. Eos nempe sonare pro β (vita) beta, pro η (ita) eta, pro α (ae) ai, pro ο (i) oi, et sic in ceteris. Quo audito Erasmus paullo post conscripsisse dialogum de recta latini graecique sermonis pronunciatione, ut videretur huius rei ipse inventor. . . . Verum Erasmus cognita fraude nunquam ea pronuciandi ratione postea usum, nec amicis, quibuscum familiariter vivebat, ut eam observarent praecepisse.

darabokon, a' görög Heraclesnek minden tulajdonságaival, sőt sokszor *Heracle* helyett *Kalanice*-nek neveztetik, annak jeleül, hogy az nem egyéb, mint a' görög Hercules *Καλλίνικος*. Az u közbetoldása nem támaszthat nehézséget, ha meggondoljuk, hogy *Alcumena* = *Ἀλκυμήνη*, *Aesculapius* = *Ἀσκληπίος*.

Ha Mommsen Rómát mint görög minták szerint szervezett várost és a' latin nyelvet mint görög növényt tekintette volna, nem hozott volna föl annyi hibás szómagyarázatot, melyek nyelvészeti ügyességét is kétségessé teszik. Szerinte *consules* együttlevők; *exsules* = küllevők; *insula* = benlevő. Itt tehát egészen a' praepositióban rejlenék a' fogalom, és *sul* azután *levőt* jelentene! Azonban *exsul* (*exilium* is) emlékeztet *ex*- és *solum*-ra, tehát arra *qui solum vertit*. *Insula* csak áttétele a' *νησ-ύλη* (sziget-anyag)-nek, hol *νη*=in, mint például *anas* = *ἡ ἄσσα*, *unda* = *δίνη*. A' *consul* pedig nem más mint a' görög *σύν* és *βουλ(ος)* (*εὔειν*). Ezt már Dionysius így magyarázta római archaeológiájában.

Továbbá Mommsen szerint *oppidum* = mü; *urbs* = gyűrű, rokon az *arvus*-, *curvus*-, *orbis*-sal, valamint *scribere* *scrobes*-sel, *usil* pedig *ausum*-, *aurum*-, *aurora*-val és *sol*-lal; ellenben *sum*, *do*, *pater* csupa természethangok. Ross Lajos mind ezt rosszalja; mert *oppidum* = a' vár alatti lapályon elterjedő város, tehát *ἐπίπεδον*; *scribo* = *γράφω* (*σγραφώ*); *sol* az etruski *usil*, samniti *ausil*, gör. *ἥλιος*. *Urbs* és *orbis* semmi rokonságban sem állnak egymással; csak a' szent atya említi együtt, midőn áldást mond *urbi* et *orbi*. *Urbs* jön *ὄρος*ος, *ὄροφίς*-tul, melly külső háztetőt jelent. A' háztetők többsége pedig a' város fogalmát nyújtja, mint latinban *tecta*; így a' görögben is τὰ τέγعا-bul tett a' helynév *Τέγεια*. *Orbis* pedig áttétele a' *ὄριμος*-, *ὀρύβος*, *ὀρύβος*-nak, és *orbitus* a' *ὀρμητός*-nak.

Mommsen megengedi ugyan, hogy az itali dialectusok sok szót vettek kölcsön a' görög nyelvtül; de a' dolog lényegét illetőleg, inkább Indiába megy vissza azok sajátságainak megfejtése végett, semhogy azokat átváltozott 's elromlott görög ivadékoknak tartsa.

Már most az a' kérdés merülhet föl, hogy mit tart tehát szerzőnk az egész szanszkrit nyelvtudományról? 'S ő erre azt válaszolja, hogy ő a' szanszkritbul épen olly keveset ért, mint Mommsen, kit csak mások vezettek rossz utra. Miképen hangzott legyen a' szanszkrit nyelv az élő beszédben, arrul, úgymond, nem igen sokat

tudhatnak a' szanszkritisták ; már pedig akármely nyelv előhang nélkül csupa merev tetem , melyet lehet ugyan megismerni , bonczolni és érteni , de nem mozgásba és cselekvésbe hozni. Szerzőnk egyáltalában nem vette még észre , hogy a' szanszkrit tanulmányok , mióta majdnem minden egyetemben vannak képviselve , más fontosabb eredményt szültek volna , mint az „indogermán“ szót , mely egyébiránt csak azt mondja , hogy az európai népek és nyelvek legtávolabb gyökerei Ázsiában vannak ; de ezt már Babel tornyának építése óta tudtuk , csak hogy máskép fejeztük ki. Szerzőnk nem tagadja ugyan , hogy némely görög és latin alakokat találólag lehet összehasonlítani a' szanszkrittal ; de ezt más nyelvekre nézve is mondja lehetségesnek. A' szanszkrit már azért is nagy tétovára nyújt alkalmat , mivel nem is tudják , milyen régi ez a' nyelv és irodalma ; vajjon virágzék-e Homér előtt vagy után ? Röth (Geschich. d. Philos. :) a' Kr. e. 6-ik és 5-ik szdba helyezi a' szanszkrit irodalom keletkezését ; Duncker pedig (Gesch. d. Alberth) vitatja , hogy Indiában 1500—1800 fejlődtek ki a' társadalmi állapotok. 'S azután kérdés még , vajjon az Indusok sokalaku és torz istenei nem csupa elferdített képmásai-e az egyiptomi isteneknek ? 'S végre megjegyzendő , hogy egyetlen egy történeti adat sem szól a' mellett , hogy a' régi India befolyást gyakorolt volna Görögországra ; sőt ellenkezőleg Sesostris hadjáratai , melyek a' Dionysus-mondában ismét fölmerülnek , Niltul India felé tartanak , 's a' későbbi népvándorlások is (Assyriusok , Phoeniciaiak) nyugotrul kelet felé indulnak.

Szükséges tehát , ugymond szerzőnk , a' Wolf és Niebuhr ideje óta annyira elferdített nézeteket a' régi történet igaz voltáról és becséről , a' Görögök és Rómaiak származásáról , rokonságáról , koráról 's fejlődési folyamáról és az Egyiptomiak őskori befolyásáról a' nyugoti népek nyelvére , irodalmára 's művészetére ujlag alaposan megvizsgálni ; 's akkor ki fog derülni , hogy a' régi hagyomány nem csupa *süköny* (taubes Gestein) , mint Mommsen gondolja , 's hogy nem minden tiszta arany , a' mit ő helyébe állit.

Mommsen közös indogermán származásuaknak 's az ős szanszkrit állapotban pásztoréletűeknek tartja a' Görögöket és Rómaiakat , mivel a' szelid állatok nevei változatlanul ugyanazok. De a' szelid állatok nem képezik az első és főmozzanatot a' népek életében. A' családi viszonyok , a' rokonsági fokok , a' testi fejlődés

s működés és a' lakás megnevezései korábbiak mint a' pásztori élet és földmivelés. Ross Lajos tehát ezekkel kezdi fejtegetéseit.

Az Italok és Görögök azzal kezdék életüket, hogy születtek (gnascor, nascor, γεννάω); ismerék atyjokat (pater, πατήρ) és anyjokat (mater, μήτηρ), mint öregatyjokat is (avus, ἀπῳς). Szüleik (genitores, γενέτορες, γενεῖρες) pedig házastársaknak (coniuges, συνυγες) neveztetének, kik egy házban (domus, δόμος) szoktak lakni 's egy ágyban (lectus, λέχος, λέκτρον) aludni. A' családfő volt a' ház ura (herus, ἥρως); a' fítestvér frater = φράτωρ, a' nővér soror = ὄαρ gen. ὄαρος, vagy ὦρ. ὠρος (társnő). A' megnőtt fiúból férfiú lett (vir, ἴσθρ, εἴσθρ) 's addig csak kis köpenyt (paenula, φαινόλης) visele. Fiatalkora virágában ifjúnak is (juvenis, διογενής) nevezteték, mivel az összabad nemzetségek (gentes, γενετή) az istenektől származtatták magokat. Miután megházasodott, volt sógornéja (glos, γάλως), ipája (socer, ἐκνρός) 's napa (socrus, ἐκνρά). Az aggastyán atyát a' Görögök és Rómaiak tiszteletből urnak (ἀραξ, senex) nevezték, és agg korát uraságnak (senectus ἀνακτος-tul). A' román nyelvekben 's a' latin senior-bul lett a' signore, senhor, seigneur, sieur, sire, sir.

A' test (corpus, κορμός) részeinek megnevezésében is meg egyezének az Italok és Görögök. Mindkettőnek volt haja (coma, κόμη, vagy θρίξ gen. τρικός = trica, melly még megvan az extricare szóban; továbbá hajfodra (cincinnus, κικιννος), homloka (frons frontis a' gondolkozás székhelye, tehát φρήν, φροντίς). A' vállakhoz csatlakozék a' kar (brachium, βραχίον) a' könyökkel (cubitus, κύβιτον) és alkarral (ulna, ὠλένη), ehhez pedig a' tenyér (palma, παλάμη) és az ujjak tagjai (artus, ἄρθρον) körmeikkel (unguis, ὄνυξ ὄνυχος) együtt. A' kar vagy jobb (dexter, δεξιτερος), vagy bal (laevus, λαιός). 'S a' kéz neve manus meg egyezik a' dóri μάρη-val, melly ugyanazt jelenti.

A' mell és altest belsejében és külsején volt a' csicsbimbó (uber, οὔθαρ, οὔφαρ), a' szív (cor cordis, καρδιά), a' tüdő (pulmo, πνευμών, πλευμών), a' lép (splen, σπλήν) a' has (venter, γέντερ; ἔντερον), a' köldök (umbilicus, ὀμφαλός) és a belek (ile, ilia, εἰλεος-tól, mi bélbetegséget jelent). A' térd (genu, γόνυ) hajlékonytette a' lábat (pes, πούς). 'S a' test belalkatát bevégzék a' csontok (os ossis, ὀστέον), a' velő (medulla, μυελός), a' vér (sanguis, ἄγγος- és ἀγγείον-tul), és az inak (nervus, νευρόν). Az egésztest betakarja a' bőr (cutis,

κῆτος, κῆτις), és a' testbe életet (vita, βίος, βιότη) lehel a' lélek (animus, anima, ἄνεμος).

Az Italok szintugy mint a' Görögök járának (vado, βαδίζω), állának (sto, στάω), ülének (sedeo, ἕζομαι), evének (edo, ἔδω), nevetének (rideo, κριζω, κριδδω) 's könyeket (lacrima, dacruma, δάκρυον) hullatának. Továbbá mindketten képesek voltak látni (video, εἶδω), hallani (audio, αῖς αὐτός-tul 's izlelni (gusto, γέω, γευστός). Álom (somnia, ὕπνος (után szoktak mosdani (lavo, λούω), fürdőbe (balneum, βαλανεῖον) menni, ugrálni (salio, ἄλλομαι) 's vagy a' stadionban (dórilag σπάδιον = spatium) vagy a' köralaku futtérén (circus, κῆκος) versenyt futni; azután pedig levakarák (scabo, σκάπτω) magukról az izzadságot (sudor, ἰδρως, ἴδωρ) és a' port (cinis, κόνις).

Megérkezvén az est (vespera, ἑσπέρα) 's utána az éj (nox, νύξ) és a' sötétség (tenebrae, δυοφερός), elöttüntek az ég boltozatán (coelum, κοῖλον) a' csillagzatokká (sidus, εἶδος) egyesült csillagok (astrum, ἄστρον), 's ekkor hanyatt (supinus, ὑπιος) feküdt le az ember takarójára (stramen, στρώμα), ha csak ivás közben (potus, πότος) nem dözsölt (comissor, κομάζω).

Az állattenyésztésben előfordult igásmarha (jumentum, ζεύγμα), melly szekeret (armentum, ἄρμα), ekét (aratrum, ἄροτρον), és boronát (urpex, sirpex, irpex, ὄρηξ) szokott huzni a' szántóföldeken (ager, ἀγρός és rus ruris, ἄρουρα) Továbbá a' kecske (capra, κίπρα, κάπραινα), a' juh (ovis, ὄις), a' kos (aries, ἄρρη) a' bárány (agnus, ἄμνός), a' bögő (mugio, μυκάομαι) marha, a' bika (taurus, ταῦρος), a' tehény (vacca, βακχή nőneműje a' Βάκχος bikaistennek), a' borju (vitulus, ἰταλός), az ökör (bos, βοῦς) és a' csikó (pullus, πῶλος). A juh gyapjut (lana, λῆρος, λᾶρος) adott 's bőre (pellis, πέλλα, corium, χόριον) valamint a' többi állatoké különféle használatra szolgált; a' belekből pedig hurokat (fidis, σφιδή) készítettek.

A' gabona nemüekből természetének buzát és tönkölyt (far farris, ἡ φᾶρος), mellyből kenyér (panis, παρός), kása (puls pultis, πόλπος) és lepény (placenta, πλακοῦς πλακοῦντος) készült; azután tavaszi buzát (siligo, σίλιγις), kölest (miliun, μελίνη), zabot (avena, ἀναίρω-tul). A' gabonát megtisztíták a' polyvátul (acus acris, ἄχνηρον), pajtákba (horreum ὠρορειον) takaríták 's végre a' malomba (mola, μύλη) viték.

A' fák közül kedvesek voltak az olajfa (olea, oliva, εἰλαία), a'

füge (ficus, σῖκον, τῦκον), az alma (malum, μήλον), a' som (cornus, κράνος), a' szeder (morus, μόρον, μῶρον), a' mastix (mastix, μαστίχη). Erdőkben (silva, ὕλη, saltus, ἄλσος, ἄλτις) és ligetekben (nemus, νέμος) pedig a' fenyő (pinus, πίτυς), melly szurkot (pix, πίσσα) adott 's mellynek gyantás fájából (resina, ῥητίνη) fáklyák (taeda, δῆς δαδός) készültek; azután a' tölgyfa (quercus, κέρκος, κερκίς), a' cyprus (cupressus, κυπάρισσος), a' platan (platanus, πλάτανος), a' gesztenye (castanea, καστανέα), a' kőrisfa (ornus, ἔρνος), a' puszpáng (buxus, πόξος), a' fűzfa (salix, ἑλιξ).

Szóval, ugymond Ross Lajos, az itali ember majdnem mindennek, mi őt környezte, görög nevet adott, mellyet azonban természetesen saját nyelvműszereihez alkalmazott 's azokhoz képest változtatott; és pedig a' szó elején elvetett sokszor egy vagy két betűt vagy egész szótagot is, a' mint ez magában a' görög nyelvben is történt, péld. σταφίς=ἄσταφίς; αἶα=γαῖα. E' szerint tehát via=ἄγνιᾶ; mulgeo=ἀμείλω; penus penoris=ἄφενος; notus=γνωτός; ros roris=δρόσος; pius=ἡπιός; aper=ἀπυρος; ignis=λιγνός (füst); nomen=ὄνομα; fallo=σφάλω; fungus=σφόγγος; laena=χλαῖνα. Továbbá a' szó elején előforduló hehezet vagy digamma helyett sokszor s-t vagy v-t vettek föl az itali dialectusok; péld.: sal=ἄλς; serpyllum=ἐρπυλλος; sex=ἕξ; septem=ἐπτά; sīdo=ῖζω; sorex=ῥοᾶξ; suavis=ἀδύς; sulcus=ὀλκός; vestis=ἑσθής; vetus=ἔτος; vicus=ὀικος; viridis=ῖρις ἱρίδος (a' szivárvány zöld színe).

Valamint a' görögben a' folyékony betűk gyakran egymással fölcseréltettek, péld. λίτρον és νίτρον, τέλμερα és τέρμερα, ugy történt ugyanez az itali dialectusokban is a' görög szavakkal. Erre nem ügyelt Mommsen, midőn azt írta, hogy Apollo nevének legrégibb római alakja az *Aperta* (megnyitó, kinyilatkoztató). Fzt ő Festusból merítette, ki azt mondja a' Paulus Diaconus által készített kivonatban: „Apellinem antiqui dicebant pro Apollinem. *Aperta* idem Apollo vocabatur, quia patente cortina responsa ab eo dentur.“ De ezen utóbbi szavakat alkalmasint maga Paulus toldotta oda, nem értvén azt, mit ő hibásan *Apertanak* olvasott. Hiszen ő maga megvallja, hogy sok homályos volt előtte 's azért saját szavaival magyarázta „quaedam abstrusa penitus stilo proprio enucleans.“ Hogy *aperio*-bul nem lehet *Aperta*-féle népszót képezni, azt már Scaliger is tudja. Festus kéziratában valószínűleg *Aperla*

(*Ἀπόλλων*) állt, mert *Ἀπελλαί* (= *Apollováros*) a' lyciai nyelvjárásban *Ἀπερλαί* és *Ἀπέρραι*.

Ha a' folyékony betűknek ezen fölcserélését szem előtt tartjuk, könnyen fogjuk sok római szónak görög eredetét megismerni; így *strigilis* = *στριγγίς*; *vermis* = *ἐλμινς*; *lilium* = *λείριον*; *sinister* = *ἀριστερός*; *area* = *ἀλώα*.

Gyakran a' folyékony betűk i-ra változtak; péld. *folium* = *φύλλον*; *labrum*, *labium* = *λάβρος*; *insidiae* = *ἐνέδρα* (= *ἐν-ἐδρα*). 'S némelykor két önhangzó közé l, n, r betűt toldott az itali nyelvjárás, péld. *musarum* = *μονσάων*; *nympharum* = *νυμφάων*; *sanus* = *σάος*; *plenus* = *πλέος*; *similis* = *ὅμοιος* (= *szomilosz*); *Neptunus* = *Νεφθους Νεφθνος*.

Az eddig mondottakból kiderül, hogy *viós* eredetileg *φύλιος* = *jilius* volt. A' φ és χ ugyan is több szóban változtak h-ra, mint *φορβή*, *φερβή* = *herba*; *φόρτος* = *hortus*; és megfordítva a' kemény hehezetből f lett; mint *ῥοχα* = *furca*; *Ὀρμιαί* = *Formiae*. Az f és h váltakozása meg van még a' spanyol nyelvben; péld. *hablar* = *fabulari*; *hierro* = *ferrum*; *hijo* előbb *ῥλιος*, azután, a' λ átváltozván i-ra 's ez összeolvadván az v-nal, *viós*. És ezzel egészen megegyezik a' spanyol *hijo*.

Lehet-e mind ezt, kérdi Ross Lajos, a' szanszkritből magyarázni?

A' görögben a' μ sokszor váltakozék az ajakbetűkkel (β, π, φ), péld. *βόρβιτος*, aeolilag *βάρμιτος*; *ἄβρσος* lakónilag *ἄμνσος*; *Πίνδαρος* lakónilag *Μίνδαρος*; *πενέσται* és *μενέσται*. Innen látszik hogy a' latin *bulga* = *μολγός*; *turba*, *turma* = *τύρβη*; *praemium* = *πραβείον*; *mendax* = *φέναξ*; *mons* = *βοννός*; *damnum* = *δαπάνη*, *δαπάνον*; *mi-*
les = *ὀπλίτης* (= *πλίτης*); *bellum* = *πόλεμος*; *formica* = *μύρμηξ*.

A' hehezetes betűk is váltakozának egymással a' görögben, mint *θλᾶν* és *φλᾶν*; *ἀνχῆν* és *ἀνφῆν*; *ὄρνιθα* és *ὄρφιχα*. Ebből ismét sok latin szónak görög voltára ismerhetni, ha arra figyelünk, hogy χ-ből, nehéz kimondása miatt, c vagy g vagy f vagy h lett; péld. *cano*, *cecini* = *χαίνω*, *κεχήνα* (mert éneklés közben föltátjuk a' száját); *scindo* = *σχίζω*; *gratia*, *grates* = *χάρις*, *χάριτα*, *χάριτες*; *ango* = *ἄγχω*; *vulgus* = *ὄχλος* aeolilag *ὄλχος*, *πόλχος*; *forum* = *χορὸς*; *ferrum* = *χέρρον* (szilárd, kemény); *funis* = *σχοίνος*; *false* = *χάλκεις*; *hiems* = *χειμών*; *humilis* = *χαμηλός*; *helluo* = *χέλλον* (nagy ajku hal); *fumus* = *θυμός*; *fringilla* = *θριγκός* (háztetőpárkányzat, hol

a' pinyőke fészkel); focus = θῶκος (ülés a' tűzhelyen); furia, furor = θοῦρος, θούριος.

A' *men* végzésu közneműek a' latinban hasonlóul görög eredetűek, mint *crimen* = κρίμα; *agmen* = ἄγμα; *specimen* = σκόπευμα; *fragmen* = ῥήγμα. Ez alkalmul szolgál szerzőnknek arra emlékeztetni, hogy a' Görögök pörzsölték az árpát valamelly edényben (φρύγγορον). Iunen a' pörzsölt babot φρυγγός-nak is nevezték. A' termékek pörzsölése volt φρυγγός; és maga az aszalt gyümölcs φρύγμα. Ebből magyarázhatók a' latin *frumen*, *frumentum*, *frux*, *fructus*, melyeknek nincs semmi közük a' *fruor*-ral; mert ez tökéletesen a' görög χρέομαι, χράομαι.

A' latin *homo*-t (Festus szerint *hemo*) hasonlóul görög eredetűnek tartja szerzőnk 's ezen szavakban leli meg: ἡγεμών vezető ember, vezér, fejedelem; κηδεμών gondoskodó ember stb. A' latin *dies* pedig szerinte az εὔ-διος-, εὔ-διος-ban lappang.

Ezekután fölhoz mintegy háromszáz latin igét, melyeknek görög származását mutogatja, úgy hogy hozzátevéen összetételeiket több ezerre rug a' számuk. De föl is szólítja az illetőket annak bebizonyítására, hogy ezen igék nem kölcsönöztettek a' görög nyelvből.

Végre szerzőnk több görög és latin szót az egyiptomi és phoeniciai nyelvből is származtat; és pedig egyiptomiak: *Amn*, *Amun*, a' kosfejű isten = ἄμνός = agnus. *Anepu*, a' rókafejű isten = ἀλώπηξ (uj gör. ἀλεπού) = vulpes. *Atmu*, *Etmu*, a' leáldozott nap, az alvilág napja, mint istenség = ἄτμος, ἄτμή. *Kneph*, *Neb*, *Nub*, a' felső lég istene = νέφος, νέφος = nubes. *Seph*, *Chäseph*, az írás és tudás istennője = σοφία, ἁ-σοφείω = sapio, sapiens. *Joh*, holdisten = a' szarvakkal ellátott Ἰώ. *Ehu* az ifju nap = ἥως. *Ank*, *Anuke* = Ὀγκα, Minervának mellékneve. *Asklep* = Ἀσκληπιός = Aesculapius. *Hekte* = Ἑκτέ. *Tmei* = Θέμις. *Reto* = Ἀητώ. *Harpechroti* = Ἀρποκράτης. *Jahpetoth* = Ἰαπετός. *MOT*, *MOTEI*, *METI*, Múzák istene, 's fényt, világosságot jelent; társnője volt *Tafne*; ez pedig a' görög Λάφνη, következőleg az ő egyiptomi istenszeretője = Φοῖβος = Phoebus. Ugyanezen egyiptomi *Mui*-val megegyezik a' görög μῦσα, boeótilag μῦα, dórilag μῶα. *Har*, *Her*, *Hor*, a' világban nyilatkozó isten = etruski nyelvben *Lar*, *Lars* (ur); péld. *Lar Porsena*, *Lar Tolumnius*; azután minden isteni lény szintén *Lar*, *Lares*, és nőnemben *Lasa*, *Lara*. Maga a' szó pelaszi, azaz, szémi

vagy phoeniciai-egyiptomi eredetű; azért megvolt Görögországnak számos helyneveiben, hol Pelaszgok laktak vala; mint: *Ἀάο-ισσα* úrvár; *Ἀάο-νυα*, *Ἀάο-ύνθιος*, *Ἀάο-ανδα*, *Ἀάο-ιχος* uracs. A' pelaszgi *Ἀάο* helyett később *ἥρως* jött használatba a' görög nyelvben, 's még később *κῆριος*; de az Etruskok megtarták a' *Lart*, 's tőlük kapták ezt a' Latinok.

Továbbá *bai* = *βαίον*; *heb* = *ἥβις*; *hefi* = *ἥφης*; *merh* = *μύρρα*; *sef* = *ξίφος*; *ter*, *tertor* = *τερέω*, *τέρετρον* = *terrebrum*. *Kne*, *kneb* = *γόνυ* = *genu*. *Papa* = *παπᾶς*. *Pet* = *ποῦς* = *pes*. *Dsor* = *σκώρ*. *Kelebin* = *πέλεκος*.

Phoeniciai szavak: *Apheredeth* = *Ἀφροδίτα* = *Ἀφροδίτη*. *Kebir* = *Κάβειρος*. *Adon* = *Ἀδωνις*. *Telchin*, érczműves, bányász = *τελχίς* = *Δελχίν*, *Θελγίν* = *Τέλχανος* = *Vulcanus*. — *Melkart* = *Μελικέρτης*. *Harkel* = *Ἡρακλῆς* = *Hercules*.

Ennélfogva azt ohajtja szerző, hogy bárcsak találkoznék szakember, a' ki a' görög nyelvben az egyiptomi és phoeniciai elemeket kimutatná.

TÉLFY JÁNOS.

Ross munkája, melyet Télfy úr egészen elbeszélőleg ismertet, egynél több tekintetből nagyon nevezetes — egyoldalúságainál fogva. Illyennek most világra jöttét, legalább Németországon, szinte lehetetlennek tartottuk volna. Ross megmutatá lehetőségét; munkája ezért nevezetes. Azt kérdezi: a' rómaiak szanszkritul vagy görögül beszélltek-e? 's a' feleletre úgy készült, hogy meg-megvetvén a' szanszkritot, egyedül a' görög nyelvvel vetegeti össze a' latint. Már illyen egyoldalúságot csak a' szanszkrit tudomány kora előtt lehetett eltűnni; ha most kérkődik valaki vele, annak nevezetössége nevetséggé válik. A' ki valamit czáfolni akar, kénytelen azon valamiből meríteni okait; különben úgy jár, mint a' mondák szerint az, ki Juno helyett felhőt ölele. — 'S Ross annyira megyen elfogultságában, hogy tagadni meri mások szanszkrit tudását is. Illyen eljárás mellett nem bizonyíthat semmit Ross, ha Mommsen 's mások mindig mindenben csatlakoztak volna is; 's a' valóságos tudomány kénytelen elhalasztani döntő ítéletét addig, míg valaki Ross egyoldalúságát, a' görög tudást, a' másik oldallal, a' szanszkrit tudással, kiegészítvén, igazán képessé lesz megmondani: szanszkritul vagy görögül beszélltek-e a' rómaiak. Ez azom-

ban csak Rossra és azokra nézve áll, kik az ő egyoldalúságában osztoznak; mert másokra nézve Ross kérdése is furcsa. Bizony a' rómaiak nem beszéltek se görögül se szanszkritul, hanem latinul, ha mindenik szavokat is egy egy göröggel lehetne azonosítani. A' nyelvek lelke, az, mi őket valamelly egyedi nyelvvé teszi, a' nyelv-idom, az egyes nyelvalakok, 's ezek alkalmazkodása; nem pedig a' szók törzsei. Ross elfeledé megmutatni, hogyan jutott a' latin nyelv több esethöz mint van a' görögben: holott más ilyenképen származó nyelvek nem igen mutatnak fel többet, mint megvolt az anyjoknak. Nem mondá meg, hogy a' görög *εἶδω*-bul mi csuda által képezett a' latin *videbam, videbo, sidus* stb-it.

A' szanszkritnál, úgymond Ross (XXIV.) már az okoz tétovázást, hogy sem a' nyelvnek sem irodalmának korát nem tudjuk, vajjon Homérosz előttiek-e, vagy homérosz utániak; 's hogy egyetlen egy történeti szálát sem mutathatjuk elő India hatásának Görög országra, hanem inkább viszontag. — E' szerint nem tudjuk, vajjon a' görög és latin nyelvek a' szanszkritul származnak-e, vagy nem inkább ez támad-e a' görögből. Hanem nevezetes ő ám azért is, hogy elhanyagolja az egyetlen eszközt, melly neki adhatott volna felvilágosítást erre és más kérdésre, t. i. a' szanszkrit nyelv tanulását. — Mintha az irodalom kora meghatározhatná nyelvének korát is; 's általában, mintha csak annyi történt volna a' földön, mennyit görög könyvekben följegyezve találunk. — Rossnak igen különös fogalma lehet nyelvszármazásról is; azt látszik hinni (egész könyvéből az tetszik ki), hogy a' nyelvet egyik országból a' másikba szállítják, 's hogy ezen szállítást hadjáratok alkalmával ki lehet tudnunk. Azon korban, mellyről Sesostris-féle hadjáratokat ismerünk, vagy gyanítunk, rég megvoltak a' nemzetek és nyelvek magvai, mellyek utóbb feltűntek a' történetekben; -- a' nyelvek és nemzetek keletkezése sokkal sokkal megelőzik a' tudható történeteket. De magok a' nyelvek történeti emlékek, mellyek összevetőgetése sokat beszél nekünk, ha meg nem vetjük, mint Ross. De ha megvetjük mint ő, ne akarjunk arrul itélni, mit tudni sem kívántunk.

Legnagyobbakon túl tevéen magát, nem csuda, hogy Ross földirati viszonyokról úgy beszél, mintha mulattató lapból ismerné csak az újabb föld- és népirati tudományt. Sok helyütt azt érteti az olvasóval, hogy az egybehasonlító nyelvtudomány a' görögöket

és rómaiakat Utóindiából hozatja ki: 's azon fölvevéssel mulatja magát, mintha Scipio elődjei, a' helyett hogy Görögországból sziget- szigetre csonakázva értek Italiába egy két nap alatt is, — szárazon Utóindiából mentek volna Olaszországba. — Az egybe- hasonlító nyelvtudomány adatai szerint az árja nyelvek Utóindiába nem is értek; Előindiába is előbb az Indusz mellékeire, 's utóbb a' Gangeszéire került éjszak nyugatrul a' szanszkrit nyelv. Valahon- nan egy közös földterületről a' szanszkrit nyelv kelet-délre, a' többi árja nyelvek nyugatra terjeszködtek; azon közös földterületről származik a' görög, a' latin, de a' német és szláv nyelvek is. Ezt tanítja az egybehasonlító nyelvtudomány.

Ennek ellenében Ross a' görögök autochthonságát volna hát kénytelen vitatni? gondolhatná az olvasó. — Igen, ha Egyiptusra nem vetné szemeit. — Tehát fölfejtí a' rejtélyt, mellyben az egyip- tusi emlékek még mindig tartvák? Oh nem, azt várja, hogy más tegye meg, ki az egyiptusi titkokban jártas. Ross tehát két ismeretlen világ előtt áll, a' szanszkrit és egyiptusi előtt. Egyikhez sem tud- ván, még is döntení akar, mellyikhez tartozik a' görög, 's vele a' római. Ó az egyiptusi mellett szól. — Látni való, ez nem tudomá- nyos eredmény, hanem alanyi vélemény, mellyet, hogy fentartson, a' tudomány lehető világátul gondosan őriz.

Ross a' latin és görög szókat egybe akarván vetni, alapnak veszi az új görögök kiejtését, *mellyet Inachosztl fogva, 's ha még régiebb valami van, tehát ettől fogva egyedül helyesnek tart.* — Lám ilyen könnyedén ítélnék az egybehasonlító nyelvtudomány meg- vetőji; ítélnék arról, a' mit nem tudnak, annak ellenére, mit, ugy- szólván, szemmel látnak, füllel hallanak. Szemmel látjuk, füllel halljuk a' nyelvek ejtésének változását: a' görög nyelv volna hát az egyetlen a' világon, mellynek ejtése Inachosztl fogva mindig egy és azon? E' csudát be kellene bizonyítani, épen mivel az egyete- mes tapasztalással ellenközik; addig mesének tartjuk. Senki sem fogja állítani, hogy Platon idejében úgy ejtették a' szókat, mint Homérosz idejében: ámde azt sem lehet bebizonyítani, hogy Plá- tón ideje után nem változott volna az élő nyelv ejtése. — Ross tudja, millyen kicsi a' tér a' Peloponnészosz, de kivált Ithaka és Italia közt; 's szerinte a' görög nyelv, átkelvén egy vagy két nap alatt a' másik felszigetre, mégis nemcsak ejtése, hanem alkotása szerint is annyira elváltozik vala, hogy új nyelvvé lön. Ó tudja,

mennyire különböztek a' görög tájnyelvek is egymástul, ejtésök-nél fogva. Már ezeket tudván sőt tudásukra büszke is lévén: hogyan állíthatja, hogy a' görög nyelv ejtése Inachosztul fogva nem változott! Ugyan mondja meg hát, hol vették magokat a' tájbeszédék és tájejtések? miért változott a' görög nyelv ejtése Itáliában? Az időbeli legnagyobb távolság nem bír-e hatni, ha a' legkisebb térbeli távolság illy roppantot hoz elő, még pedig aránylag igen hamar!

Nincs kétség előttünk, hogy a' görög ejtés az *ai-t é-nek*, az *oi-t í-nek*, az *η-t í-nek* stb. kezdte valaha ejteni; bizonyítja azt az élő nyelv: de hogy ezen ejtés nem volt meg az írás megalapításakor, épen a' görög írás bizonyítaná, ha minden más tanúság nem volna is, mellyeket kivált a' nyelvek történetei, az egybehasonlító nyelvészet által, napfényre hoznak. Az Erasmusról felhozott anekdota nem bizonyít semmit a' régiek ejtése ellen vagy mellett; mert ám Konstantinápoly elestekor is csak a' bötük történetéből, melyet azomban az egybehasonlító nyelvtudomány nem adhatta vala még elő, 's más külső bizonyítékból lehetne okoskodni a' régiek ejtésére. Az akkori görög tudósok igen is előadhatják vala az élő ejtést: de a' régiről kevesebbet tudának mint mi, kik a' nyelvek tudománya által jobban ismerjük a' régi kort, mint ők ismerhették.

Ennyit kell nekünk is Ross munkájárol mondanunk, mert ennyi tartozik az általánosra. A' különösre nem tolaodunk fel, annak kimutatására t. i. eltalálta-e Ross a' görög és latin szók egybevetését a' szanszkrit tudomány nélkül, de az új görög ejtés szerint. Megmondják neki majd a' német nyelvészek, ha érdemesnek tartják. Ha egy egy példát hozok fel, arrul tegyen tanúságot, hogy a' legnagyobb vélt jogosultság is csalatkozik a' történi nyelvtudomány nélkül. Ross a' 4. lapon a' latin *juvenis*-t a' görög *διογενής*-től származtatja: „Denn die urfreien und edlen Geschlechter (gentes, γενεαί) sahen sich gerne als von den Göttern abstammend an, wie die *διογενεῖς βασιλεῖς* des Epos, und so wurde *διογενής* in den italischen Mundarten gleichbedeutend mit adeliger Jugend.“ Ezen okoskodás a' történeti érzék teljes hiját bizonyítja -- eltekintve anyagi alaptalanságátul. Tehát a' nem nemes itáliai ifjak neve nem volt *juvenis*? — Az anyagi alaptalanság szembe szökő. A' görög *διός* ζεὺς szó, tudjuk, megvan a' szanszkrit *div* törzsben; azonkép megfelel a' szanszkrit *juvan*-nak a' latin *juven*-is; de a' szanszkrit *div* és *juvan* közt nincs azon kapcsolat, mellyet Ross a' *διογενής* és

juvenis közt kimesélt. Hát a' perzsa nyelv honnan vette a' *dsüvân* (=juvan = juvenis) szót? A' rómaiaktul-e? Azt nem merné állítani Ross. Tehát a' görögöktül, teszem Themisztokles idejében. De Themisztoklesz *ρεαρίας*, *ρέος*-nak nevezi vala az ifjút : mint tanulhatták volna meg tőle a' perzsák, hogy jobb lesz azt *dsüvân*-nak, azaz *διογενής*-nek nevezni?

Ugyan ott *ὄα* = soror. A' görög *ὄα* mellett a' szanszkrit *szvaszr* szót tekintvén, melyikbül származhatik könnyebben a' latin *soror*, 's a' német *schwester*? Az *ὄα* lehet *εἶω*-val, 's emezt *sero*-val hozni kapcsolatba : de már *soror* és *sero* közt nehéz kapcsolatot lelteni.

Ross szerint az 53. lapon : *εὔζωρος* latinban *jejunus*. „Wer noch nüchtern ist oder fastet, der kann sich am knappsten gürten.“ Ez okoskodás azon nyelvészködési elmefuttatásokhoz tartozik, a' melyekkel már nálunk a' naptárak olvasójit mulattatják. Ha ilyenek még most kellenek Rosznak, igen csudálatos. Egyébiránt azt is gondolhatná az ember, hogy előbb volt meg az *ἀστία* mint a' *ζώνη*, 's hogy azonkép a' latinoknál a' *jejunus* előbb volt meg mint az *εὔζωρος*.

Ross kérdezi : mi haszna van a' szanszkrit nyelvtudománynak? Azt fogják neki mondani : Többi közt az a' haszna is van, hogy vele az ő könyvének egyoldalúságát kitüntethetik, 's hogy ilyenféle kérdésekhez, minőket ő feszeget, alaposabban lehet vele hozzá szólni, mintsem nélküle.

HUNFALVY PÁL.

Iskolai tudósítványok.

VI.

Negyedik tudósítvány a' nagy-körösi helv. hitv. evang. főgymnásiumról 1856/7 tanévben. Szerk. Wurga János igazgató. Kecskemét 1857.

Minél inkább látjuk hazánkban az ó remek tudományok körüli pangást és tespedést, annál nagyobb örömmel vesszük az e' téren néha-néha napfényre jött eredményeket, kivált olly férfaktól, kik-től ez ügyben legtöbbet várhatunk. Illy megörvendezettő jelenet volt ránk nézve a' fönnt idézett tudósítványban Szofoklész Oidipusz királyának magyar nyelven megjelenése Szabó Károly tanártól az eredeti mértékben.

Sz. K. a' kolónoszi τραγικός egyik művét adá kezeinkbe magyar nyelven. Kérdezzük, milly alak és tartalommal adta azt nekünk át, ollyannal-e, a' millyennel azt Szofoklész hontársainak bémutatta volt? Feleletül röviden azt mondjuk, hogy *nem*: mert először olly alakban azt nem adta nekünk, de nem is adhatta, a' millyennel az eredeti bír, mivel a' mértéklésben több szabadságot engedett magának mint Szofoklész; 's ha nem is engedett volna a' párbeszédekben, a' kardalokban kénytelen lett volna azt mégis tenni, ha azok értelmét nem akarja elferdíteni; másodsor a' beltartalom vagy az értelem is tagadhatlan, hogy több hiányt szenvedett. — A' jót nem akarom névszerint idézni, mivel igen sok lenne: de azért ne vélje senki, hogy a' hibák felsorolásával tudós fordítónk érdemét elismérni nem akarnám; mert be nem látni és el nem ismérni, hogy ezen fordításban a' műfordításnak valódi példánydarabjai foglaltatnak, annyi volna mint saját belátásomat kockáztatni. Elég

legyen megemlítenem, hogy fordító még a' szójátékokra is ügyelt 's azok többjét mesteri kézzel vitte át nyelvünkbe (pl. v. 514 és 515 ; 516 és 517), és hogy a' legveszedelmesb sziklák mellett is szerencsésen kormányozta hajóját (minők, Wunder kiadása szerint idézve : 214—6 ; 657—8 ; 989—90 ; 1025 ; 1370—75 ; 1460—61). — De épen a' legvitattottabb helyek helyes átértése 's áttétele és azon körülmény, hogy, a' mennyire a' fordításból kivehető, fordító úr a' legjobb kiadásokat és commentarokat használta : teszi előttünk megfoghatlanná a' könnyebb helyeknek is, kivált a' mű első felében történt gyakori félreértését.

Most lássuk a' homályosb kitételeket és az eredetinek némellyholi nem helyes fölfogásából eredett hibák főbbjeit rendben.

22 v. Mert a' város, miként magad latod, nagyon

Zajong 's nem birja már emelni sem fejét stb.

Ha az olvasó, ki nem bir ezen színmű ismertetével, az idézett sorokhoz jön, azt kénytelen érteni, hogy a' város fölzendült 's hogy ezért jönnek a' királyérműiek Oidipuszt a' város megmentésére kérni ; — az ezután következő sorok sem magyarázzák meg a' *zajong* itt értetni akart értelmét, mert azok mondatköttővel levén a' *zajong*-hoz fűzve, egy második baleset elmondása végett irottaknak tekintethetők és tekintendők. A' hellén *σαλεύει*-nek körülbelől illy értelme van itt : a' város vész hullámokba merült *).

49 v. *De kormányodra majd csak rá se gondolunk,*

Ha helyre állva elbukunk most újlag.

Tökéletesen el van hibázva az értelem. — Korántsem fenyegeti Zeusz papja azzal Oidipuszt, hogy ha most nem segít, majd azután kormányára nem is fognak gondolni, hanem ezen értelem van az eredetiben : *Azon légy, hogy majd kormányodra gondolva, ne juthatson eszünkbe, hogy a' te uralkodásod alatt mentettünk meg és a' te uralkodásod alatt buktunk is meg**).*

*) Úgy tetszik nekem, a' *zajong* szó ép ezt fejezi ki. Mondjuk : *zajlik* a' Duna, mikor jege törödni és indulni kezd, tehát a' folyó „vész hullámokat“ hány.

H. P.

**) Mintha ítélő úr a' fordítónál kevesbbé találta volna el az eredetinek értelmét.

ἴθ', ὃ βροτῶν ἄριστ', ἀνόρθωσον πόλιν,

ἴθ', ἐλαβήθηθ' ὥς σε νῦν μὲν ἦδε γῆ

100. v. Ha számkivetjük őt, vagy a' halált viszont
Halállal büntetjük; mert vérért zajg e' hon.
Ez azt jelenti, hogy Thébé lakosai vért vérral akarnak megtorolni,
azaz hogy nyilván követelik Laiosz gyilkosának megöletését. Szofoklesz épen nem mondja azt, hanem a' ὡς τόδ' αἶμα χεῖμάςιν πόλιν
szavakkal csak azt akarja kifejezni: *Hogy azon (τόδε, az istentől
a' jóslatban értett) gyilkolás miatt szenved a' város.*

151. v. óh Zeusznek millyen édes jósszáva jött stb.
Hogyan egyez ezen édes jósszó azzal, ha mindjárt utána ez követ-
közik: *Megdöbben remegő lelkem. sat!?* — Az eredetiben azt látjuk,
hogy a' thébái férfiak tudják, hogy jóslat érkezett, de azt még nem,
hogy minő, kedvező-e vagy sem, 's azért ott kérdező alakba van fog-
lalva a' két sor, tudakozván a' jóslat kedvezése vagy nem kedve-
zése felől, nem pedig örömteljes fölkiáltásba, mint fordítónál. — A'
ἀδνειῆς φάτις-szal csak azt akarták kifejezni, hogy *kedves elöttünk
Apollón jóslata, bár millyen tartalmú legyen is az.*

174. . . 's a' nyomorú nép
Megsiratatlan omlik el a' halálos földön.

Talán valahogyan így:
. . . . 's a' ragadó kór

Megsiratatlan dönti a' sírba a' népet, — mert mind az ere-
deti mértékhez valamivel jobban közelít, mind pedig, a' mi fő, az
eredeti értelmet nem ferdíti el. A' θαναταφόρα talán csak nem tar-
tozik πῆδω-hoz, hanem γένεθλα-hoz, 's így νηλεά γένεθλα θαναταφόρα
fordításában meg kell említeni szükségkép a' ragadósságot, mely

σωτήρα κλήζει τῆς πάρος προμηθείας.
ἀρχῆς δὲ τῆς σῆς μηδαμῶς μεμνώμεθα,
σιώπῃτες τ' ἐς ὀρθὸν καὶ πεσόντες ὕστερον.

E' sorokban Oidipusz ἡ πάρος προμηθία-ja és ἀρχή-je tétetnek egymás el-
lenébe. A' szülő azt mondja: Előbbi bölcseségedért (προμηθία) mentőjének
nevez téged az ország (vidék, γῆ): azon légy hát, hogy uralkodásodat is
(mellyre amazért jutottál) dicsérve emlegethessük. 'S azt így fejezi ki a'
költő:

Rajta, derék férfi, segíts a' városon,
örizködjél, nehogy, mint most ezen ország
előbbi bölcseségedért mentőjének nevez,
uralkodásodat majd meg se emlegessük,
ha helyre álltunk után újra elbukunk.

H. P.

miatt nem lehet a' betegekhez közeledni 's a' miért épen nyomorultak. A' *halálos föld* nem ad értelmet!*)

178 v. Egy itt más meg amott *átkozva*

Nyögdeli gyászos kinait.

Ha ἀγαμαί imádkozni és átkozni jelent együtt (mint sacer, és a' héber קָרַב; (a' magyarban is egy a' gyök, lásd Magyar Nyelv. III. évf. 2. füz. 116. lapján), abból még nem következik, hogy ἰκτὴρ is jelenti mind a' kettőt; de ha jelentené is, mégis csak azt kellene a' fordításban választani, a' melyik jelentést az összefüggés kívánja. Ezt mondja Szofoklész: *Az asszonyok nyögnek fájdalmaik közt 's kéri (!) az isteneket, hogy távolítsák el bajaikat.*

181 v. Küldj hát Zeusz gyönyörű lánya segélyt

Kedves szemmel nézve ránk

Εὐῶπα csak nem hívó eset 's nem tartozhatik θύγατερ-hez, hanem ἀλλὰν szóhoz! — Igy talán megfelelőbb volna:

..... lánya küldj

Üdvözlő segélyt nekünk.

Igaz nem illik a' mértékbe, hanem legalább a' szótagszám van megtartva!

204 Ezt mondom én, *kit a' jósszó nem érdekelt* stb.

Sőt nagyon is érdekölte Oidipuszt a' jósszó! — A' ξέρος τοῦ λόγου κτλ ezt jelenti: *nem hallottam semmit a' dologról* sat.

216 . . . . El ne hallgasson e. h. hallgassa. — Inkább a' mérték szenvedjen, mint a' nyelv!

234 Megátkozom, hogy bár saját lakomban stb.

Fordító a' gyilkost átkoztatja Oidipusz által, holott Szofoklésznel úgy beszél Oid., hogy magát is érje a' másokra már kimondott átok, ha a' gyilkost lakába fogadja.

240 Eddig sem illet, *bár isten nem inte rá,*

A' vétket ekként büntetetlen hagynotok.

Sőt igen is inte rá az isten 's Szof. ezt mondja: *Ha nem is intett volna az isten rá, még akkor sem kellene büntetetlen hagynotok.*

247 v. Magzati val testvér lennének magzatim

's kinek fejére a' balsors csapása szállt.

Érthetetlen, mivel a' második sorban nincsen *de*. —

*) Úgy látszik, a' fordító nem használta Wunder kiadását, ki azt mondja: *θανάτοφόρα* rescripti pro *θανατηφόρα*.

261 v. A' mint megátkozál, úgy szólok óh király! — Nagyon homályos értelmet ad 's magyar ember nem veheti a' megátkozál szót azon értelemben, a' melyben azt fordító adni akará. Értelme a' mondatnak ez: *Mivel átkot mondál azokra, kik Laios gyilkosáról tudván, mindent nem fődeznek föl, azért úgy fogok szólni a' mint esküid kényszerít, azaz a' tiszta igazat fogom mondani.*

267 v. Kar. — Még egyszer szólánék tehát, mit gondolok.

Oid. — Akár harmadszor is; mondatlan azt ne hagyj. A' hellén *δευτερα* és *τριτα* szóknak itt ezen értelmét kívánja az összefüggés:

Kar. — Bár a' földolgot, hogy ki ölte meg Laioszt, meg nem mondhatom, hanem mondhatok egy mindjárt utána következő (másodrendű) földolgot.

Oid. — Ha még kevésbé fontosat (harmadrendűt) mondasz is, csak mondd.

290 v. . . . hisz tudod, ha nem hallottad is.

Fordító nagyobb tehetséget tulajdonít a' jósnak, mint Oidipusz, mert a' király csak ezt mondja: *Foibosz azt izente vissza a' jósdájához küldötteinktől — ha még talán tőlük nem hallottad — hogy sat.*

309 v. Mert látom azt, hogy nincs helyén, a' mit beszélsz,

Nehogy tehát magam se járjak épen úgy.

Nem értem; a' hellénben ez áll: *Valamint a' kutatásra intő beszéded nem lesz hasznodra és rosszkori; úgy én is őrizkődöm szólni, nehogy bajthozót mondjak.*

409 v. És más tömentelen bajod nem képzeld,

Mellyek rád 's gyermekidre jönnek egyiránt.

Nem ezt, hanem sokkal csattanósbat mond a' jós Oidipusznak, t. i. ezt: *Más szerencsétlenségeid halmazát nem látod, melly (mihelyest reá jössz α' αἰσθόμενόν σε) téged hozzád és gyermekeidhez hasonlóvá fog tenni, azaz melly megtudatja veled, ki vagy (nem Polybosz fia) és megtudatja, hogy gyermekeid testvére vagy. —*

463 v. ámde az (τὰ παντεία), a' míg él, mindig zeng körülötte. A' ζῶντα nem a' kerülő emberre, hanem a' παντεία-ra viendő, 's azt jelenti *szüntelen*; a' zeng helyett megfelelőbb a' szövegben levő περιποιᾶται-nak *leng*, kívált ha tudjuk, milly kedves ez a' régieknek (cura circumvolat sat. Horat.). —

473 v. . . . hogy pedig egy jós többet tud-e nálam

Nincs igazán elítélve sat.

Ezen szavakból csak azt lehet kivenni, hogy eddig még nem bizonyos, ki tud többet, egy jós-e vagy mi; Szofoklésznél eldöntik a' karfériak, mondván : *Csak Zeusz és Apollón tudják a' jövőt előre megmondani ; ha pedig azt hiszik az emberek , hogy egy jós (közön-séges , nem isten) jobban tudja a' jövőt mint mi : akkor nem ítélnék igazságosan. —*

477 v. Mert mikor a' szárnyas lány nyíltan ellene szállt,

Bölcsnek tünt ő fel 's jót tón szava a' várossal,

Ennélfogva hiszem, soha őt nem látjuk bűnösnek.

Nincs meg azon világos értelem, melly az eredetiben, mivel fordító *παρερά*-t igazatárazóként *ἐπ' αὐτῷ ἡλθε*-vel kötötte, holott az főnév helyett áll 's az értelem ez : A' mivel vádolják, az még kétes és nincs eldöntve ; az azomban tény (*παρερά*), hogy a' várost megmentette 's ennélfogva még csak jó tette bizonyos, rossz tette pedig nincs bebizonyítva : addig (nem soha, mint ford.) őt bűnösnek nem akarjuk látni.

591 v. Ha megmutattad, rám miért irigykedel.

Nem azt mondja Kreón Oidipusznak, hanem az ellenkezőt t. i. ezt : *Mutasd meg , hogy miben nyilvánítom én irigységet ellened, mielőtt halállal büntetsz. A' οἷόν ἐστι τὸ φθονεῖν világosan e' helyett van οἷόν ἐστι ὁ ἐμὸς πρὸς σὲ φθόνος.*

597 v. A' honra én is gondolok, nem csak magad.

Ebből nem értjük ki azt, a' mit Szofoklész mondott, — t. i. midőn Kreón azt mondja Oidipusznak : *ha tán rosszul országolsz, akkor Oidipusz azon meggyőződésben, hogy jól kormányzott, a' honfiakat segítségül hívja, hogy bosszulják meg az őt rágalmazó Kreónt, mire Kreón azt mondja : hogy őt is segitendik hontársai 's Oidipuszon a' szemrehányásokért és hallálal büntetni akarásért bosszút állnak *)*.

636 v. Nem szívesen engedsz, világos ; 's bosszúdat

Elfojtanod nehéz.

Nem látta át ford. *βαρὺς* szónak itt szükségelt értelmét, melly e' helyen magára neheztelt jelent t. i. midőn Oid. Kreónt küldözi, hogy menjen dolgára, ez azt mondja neki : *Nem szívesen engedsz, tudom, de ha ellenem haragod a' mértéket áthágandja : akkor meg fogod bántani tettetdet (magadra fogz neheztelni).*

649 v. Vigyázz hová jutsz, bárha jó lelkű vagy is,

Ha nem figyelsz rám, 's fölboszantod szívemet.

*) Wunder szerint.

A' második sor így van az eredetiben: τοῦτον παρῖεις καὶ καταβλή-
νων κέαρ, — mellynek értelme (Wunder szerint) ez: *ha az én ügyem-
mel nem gondolsz 's lelkiületedet (τὸ σὸν κέαρ), mellyel irányomban
tartozol, tompítod, el hagyod veszni.* — De ha a' κέαρ szóhoz nem
σὸν-t, hanem az előtte való ἐμὸν-t vesszük is, még akkor is jó lesz az
értelem és összefüggés, így: *Ha az én ügyemmel nem gondolsz és
az én szívemet (ἐμὸν κέαρ) tompítod, gyöngited kéréseddel, úgy hogy
Kreón nem érezheti haragomat.* — Fordító egyiket sem követte, —
azután hol jelenti καταβλήνω fölboszantani?!

659 v. Elmondom én, mert többre nézlek mint ezek (t. i. kar-
férfiak).

Szofoklésznél nem vádolja Oid. a' karférfiakat, hogy Jokasztét nem
tisztelnék úgy mint férje, hanem ezt mondja: *Elmondom neked nöm,
kit inkább tisztellek, mint ezeket (a' karférfiakat).*

661 v. Beszélj, ha őt (Kreónt) nyilván bűnről vádolhatod.
Mintha a' kíváncsi Jokaszté csak úgy akarná magának a' dolgot el-
mondadni, ha joggal vádolja Oid. Kreónt! — A' σαφῶς nem ἐγκαλῶν,
hanem ἐρεῖς-höz tartozik, 's ezt mondja Jokaszté: *Monddsz hát fér-
jem, mivel vádolod Kreónt, ha csakugyan (σαφῶς) el akarod nekem
mondani.*

696 v. Óh Zeusz! felőlem mit végeztél, hogy tegyek!

Mást mond Oidipusz. — Jokaszté elmondván Laiosz meggyilkol-
tatásának színhelyét és idejét, Oidipusz magát gyanúsítván a' kö-
rülményekből, így kiáltott föl: *Óh Zeusz, mit határoztál, hogy mit
fogsz velem (átkozottal) tenni!*

934 v. Hirül vevén Oid., hogy Polybosz meghalt 's hogy őt a'
korinthusziak királyukká akarják megválasztani, azt mondja, hogy
ő nem mehet oda, mert fél a' jóslattól, melly azt mondá, hogy anyját
nőül veszi majd. E' miatt az őt vigasztalni akaró Jokaszté így szól
hozzá fordítónk szerint:

'S atyád halála nem roppant világ neked?

A' magyar olvasó föl nem foghatja, mit akar ezzel mondani Jokaszté,
mert a' milly érthetlen e' sor, még inkább azzá teszi az is, hogy se
fölkiáltás, se kérdőjel nincsen végén, — igaz a' hellénben sínes, de
nincs is ám ott tagadólag kifejezve a' mondat! — Szofoklésznél így
vigasztalja őt Jokaszté: *Ne félj oda menni, mert hogy a' jóslatok-
nak nem kell bételjesedniök, arra nagy megnyugtatószul (ὀφθαλμός,
i. e. solatium, levamen, de nem világ) szolgálhat atyád természet-*

szerű halála, kit te meg nem gyilkoltál, mint a' jóslat ezt történetdönek mondta *).

995 v. Ki ismeré a' pásztort, a' kit e' beszél? —

Talán így : a' kiről ez beszél? Hasonló van az 1091-ik sorban is. — Az ezen hasáb alatt levő jegyzetben is kár volt kitenni, hogy οιδάω vagy οιδέω; mert nagyon rosszszul felelne a' tanítvány, ha töle φῶδες jelenét kérdezve, ezt mondaná οιδέω! (Οιδέω ión alaka οιδάω-nak).

1008 v. Ne fürkészd azt; elég ha én veszek, — mondja Jokaszté. Talán illyféle véget adjunk neki : *Elég ha nékem van bajom*, mert még akkor nehezen gondolt öngyilkosságra.

1051 Öreg! ha hozzá szólni nékem is lehet,

Ki véle nem társalkodám sat.

Nehéz volna itt kitalálni, hogy a' hozzá szólni nem a' pásztorhozi szólást jelenti, hanem a' dologba szólást, azaz következtetést, ha a' hellént meg nem néznők és a' σταθμαῖσθαι szót ott nem látnók!

1071 v. Erről ki itten áll; nem tartál-é vele?

Nem a' vele-tartásról, hanem csak egykori találkozásról van szó a' kérdésben. Talán így : *isméred őt?*

1398 Légy áldva érte 's életednek útain

Jobb szellem örködjék, miként enyém fölött.

A' τῆςδε τῆς ὁδοῦ alatt nem Kreón életutai értetnek, hanem azért áldja Oid. Kreónt, hogy lányait hozzá vezette (ὁδός).

1404 Nem látva sem nem hallva sat.

Jobb összefüggés lesz, ha a' drámai használatú ἰστορέω-nak megfelelő tudva szót tesszük hallva helyébe.

1429 Hallgass meg sat., meghallgatta már, most csak arra kéri, hogy *igérd meg* (ἔννευσον).

1431 v. Adnék sok intést; most csak azt kívánhatom :

Úgy éljete, miként illik, szünetlenül.

Nem így szól Oid. lányaihoz, hanem ezt mondja : *Kívánjátok nekem, hogy ott éljek, a' hol körülményeim engedik* (t. i. Kithairón rengetegeiben) *magatoknak pedig, hogy boldogabb életet éljetek atyátoknál.*

HORVÁTH ZSIGMOND.

*) Fordító nyilván nem vette a' világot mundusnak, hanem luxnak; a' kétértelműséget a' világosság helyett álló világ okozza. H. P.

Schott Vilmos észrevételei.

A' Magyar Nyelvészet egyik szorgalmas olvasója Schott Vilmos, azon berlini nyelvtudós, ki talán legtöbb nyelvet ért társai közt; 's kinek munkáját az áltaji és más nyelvekrül egész tudós Európa isméri. Hogy ő figyelmére méltatja e' füzeteket, azon mi szinte büszkéké lehetünk. Nem csak gyakran ismérteti azokat egyik igen olvasott berlini lapban (*Magazin für die Literatur des Auslandes*), hanem írott leveleiben sokat ki is igazít vagy egészít, minék én nagy hasznát veszem. Illyen igazításokat és kiegészítéseket akarok most, e' folyamra nézve, az olvasókkal is közleni, hozzájuk toldván némi további értesítéseket.

Azt írja nekem többek közt Schott V. A' 80. lapon a' szók elsiegett válogatásában nem vala mindig szerencsés. A' *koma*, finnül *kummi*, szó ellen föllehet hozni, hogy oroszban és lengyelben is megvan *kum* Gevatter és *kuma* Gevatterin. Nem tartom ugyan szlávznak ezen szót, hanem a' keresztyén kor szüleményének, tehát a' *compater* szóbul eredettnék; 's a' lengyelben a' *kum* mellett *kmotr* is divatozik. Ezt mondja Sch. — Tehát:

1. *koma*, *kummi*. Kezemenél lévén Safarzsik (Safarik) „über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus“ (Prag 1858.), azt látom ebbül, hogy ő a' glagolitság hazájában, a' Duna és Dráva köziben élt tulajdonképi glagolit szók közt, a' *kmotra*, és *kmotr* szókat is említi a' 38. lapon. Ezen *kmotra* melly a' latin *commater*, és *kmotr*, melly a' latin *compater*-bul lettek, úgymond Saf. a' szlovákok, morvaiak, csehek és lengyelek közt divatozó szók, 's magoktul is mint pannoniai, (nagy morvai) termények tűnnek fel. — Ha ez áll, miszerint a' *kmotr*, *kmotra* szók a' mai Magyarországon élt szláv népek közt keletköztek: föltetszik, hogy

nem ezen alakban kerültek a' magyar nyelvbe; föltetszik, hogy az orosz nyelvben *kum*, 's a' lengyelben a' *kmotr* mellett még *kum* is van. A' *kmotr* gyengülhetett-e az oroszoknál *kummá*? 's azután ezektől vették-e a' magyarok és finnek? Ha igennel felelhetni is az első kérdésre: de a' másakra tagadólag kell felelni addiglan, míg meg nincs mutatva, hogy a' keresztyénség az oroszok után jutott mind a' magyarokhoz mind a' finnekhöz. Pedig ez utóbbiakhoz a' svédek által jutott, kik nyelvéből, nem tudom, kikerült-e a' *kummi* szó; a' magyarokhoz a' németek és csehek által jutott, kiktől meg ők nem kapták a' *komát*. A' finn *kummi*, magyar *koma*, a' székely ejtésben *komé* szónak eredete homályos tehát, de ha földeritendjük, vele egy új darab miveltségi történetet fogunk kapni. —

Irja továbbá Schott: Kifogást lehet tenni a' *méz mesi* (mete), *rozs ruis* (rukihi), *mér määra*, *akna akkuna* szók ellen is, melyek legalább nem egyedül áltajiak. A' *tár tavara* lehet áltaji, ámbár lengyelben és oroszban is *tovar* az áru: de kérdés, melyik áltaji nyelvben találjuk meg az eredetit? Én azt hiszem, folytatja Sch. a' török *tavar*, melly pecus, armentum-ot jelent, az eredeti, a' mongolban csak *äd* (merx) mellett fordul elő, így *äd tovar* (Schmidtnél Vermögen, Güter, Waaren). — Legyen

2. *tár, tavara*. Millyen messzire terjedt szó ez, kitetszik imebbül. A' lappban, Stockfleth Nord-Lappisk Ordbog 537. lapja szerint, gazdagság (rigdom): *daverak*, *javalasvuot*, *éllolasvuot*; gazdag pedig: *javalas*, *éllolas* stb. Mellözve itt az *éllolas*, *éllolasvuot* szókat, melyek az *élam* (aelam) élek szónak származékai, 's mint a' magyar *élet* (gabona), úgy jelentenek vagyont; mellözve az ingerlő *javalas*, *javalasvuot*, melyeket hajlandó az ember a' jó, java, javakhoz hasonlítani: a' többes számu *daverak* az, mi a' finn *tavarat* azaz opes, 's mi a' magyar egyes számu *tavar* azaz *tár*=opes. Tehát a' lapptul kezdve a' magyaron keresztül a' mongolig megvan a' szó. Schott szerint jelentése a' török *tavar*-ban lappang talán, melly márhat jelent. P. o. Bianchi szerint: „*davar* v. *tavar* animaux domestiques bestiaux, bêtes de somme; *davar szüiriszi* marha csorda. Hogy ez igaz, bizonyítja ép a' magyar *marha*, melly pecus, de hajdan minden ingó jószágot, még aranyat ezüstöt is jelent vala; innen olvasunk a' régi könyvekben *arany* és *ezüst marhákrul*. A' finneknél *raha* azon áru, melly pénzül szolgált, mint bőr; azután pénz. Ennél fogva a' török *davar*, *tavar* marha, de a' magyar és finn nyelvben kincs, vagyon,

ingó jószág, mit különben a' magyar *marha* és a' finn *raha* is jelen-
tenek. — A' *marha*, *pecus* (innen a' latinoknál is *pecunia*) minden
régí népnél nemcsak áru, hanem *áru-mérő*, azaz pénz, is volt. Ebből
azt lehet következtetni, hogy az orosz *tovar*, mint áru, az áltaji
népek nyelveiből jutott az oroszba, mely, mint a' szláv nyelvek
legkeletiebbje, legelső és legtovább érintkezett az áltaji nyelvekkel.
— A' mongolban *ad* szóval jár a' *tovar*. Ezen *ad* Castrén szerint,
a' *burját* (*et*) és *tunguz* (*ät*) nyelvekben is megvan, és jelent áru-t.
Ezekben vagy nincsen már a' *tovar*, *tavar* szó, vagy nem is volt
meg soha.

Azomban a' szláv nyelvek közt nem csak a' lengyelben és
oroszban, hanem a' tót (magyarországi) szlávban is megvan a' *tovar*
szó. Bernolák *lexicum slavico-latinum hungaricumában* olvassuk :
„*tovar* merx, áru portéka“ — „*tovarich* merces diurna, napszám“ —
„*tovarichar* mercenarius, napszámos“ sok származékkal. — De
menjünk által még egy más igen hasonló szóra, a'

3. *társ-ra*, jól lehet a' *tár*-ral nincs származéki viszonyban. Van
egy persa-török *das*, *tas* szó, mely összetételben épen azt jelenti, mi a'
magyar szokott (*paj*)tás. Mit jelent e' *pajtás*? *bajtárs*-ot e? A' per-
zsa nyelvben *paj* láb, tehát *pajtás* socius itineris volna, ha megvan
e' szó a' perzsában vagy törökben; de se Meninzky se Bianchi nem
hozza fel. A' török *karindas* (karn has) testvér-t, *köjdas* falubeli tár-
sat, a' perzsa *khodsa-das* tanuló társat jelent. A' finnben van *tovi*, *tove*
út, és *toveri* comes itineris, inde socius vitae; (mint *ilma*-tul van *il-
mari*); *toveritsa* ugyan az, maxime socia (Renvall szerint). — A' szláv
és orosz nyelvekben van *tovaris*, *tovariscs* ugyan ezen értelemmel. A'
tovaris-bul azonképp lehetett *társ*, mint lett *tár* a' *tavara*-bul vagy
tovarbul. — Már e' szó: *társ* áltaji, vagy szláv nyelvü-e? Azt kellene
kérdoznünk, a' perzsa *das*, 's a' szláv *tovaris* talál-e hasonló szóra
a' többi árja nyelvekben? Ha nem: úgy az áltajiság győzne. Ha
pedig a' finn *toveri*, *toveritsa* a' *tovi*, út szónak származéka: min-
den kétség elenyészik; ámbár a' *toveritsa* merő utánozása lehet az
orosz *tovariscs*-nek. Íme két szó, a' *tár* és *társ*, melyek az áltaji és
szláv nyelvekben egyaránt megvannak.

Schott a' *mesi* méz szót is azok közé sorozza, melyek lega-
lább nem egyedül áltajiak. Lássuk ezt is.

4. *Mesi* és *mehi* méz a' finnben, 's *mesiläinen*, *mehiläinen* a'
méh; esztben is *mesi* a' méz, és *mesiläine*, *mehine*, *mehilene* a' méh.

Tudván, hogy a' méh svédben *bi*, 's a méz *honung* (németben *biene*, *honig*); hogy a' méh oroszban *psela*, 's a' méz *med*: már bizvást állíthatjuk, hogy a' magyar finn eszt szó nem jött közvetlenül a' svédből, németből, oroszbul ama' nyelvekbe, hanem hogy ezekben is olly ősi, vagy még ősbibb, mint az árja nyelvekben, melyek közt a' görög *μέλι* méz 's *μέλισσα*, *μέλιττα* méh, még legjobban egyez a' magyar-finn-eszt szóval. A' latinban is *mel* és *apis* van. Hogy a' mesi, mehi méz, és mihiläinen, mesiläinen, (*mesilane*, *mehilene*) méh csak ugyan ős áltaji lehet, mutatja a' török és mongol *bal* méz is, ámbár ezekben is a' *méh* nem közvetlen a' *bal* szótul származik, p. o. mongolban *balto dzöger*, (vagy csak *dzöger*) a' méh. — Szanszkritban *madhu* méz, és részegítő ital, görögül *μέθυ*, mi a' *madh* (örülni, ittasnak lenni) törzstül származik; azután *madhu kara* (méz-csináló), *madhu-pa* (mézivó) a' méh. — Annál fogja, mint sajátot, vethetni egybe a' magyar méz, méh-et a' finn mesi mehi- és mesi-läinen mehiläinen szóval.

5. Mondja továbbá Schott, hogy a' 80. lapon levökhöz nem ártott volna ezeket hozzáadni: kívánni *kiivaanttaa*; szökni *suikkaa*; tartani *tarttua*; tapasztalni *tapaistaa*; sütni *syttyä*; szép *sievä* (esztben *seev*, olv. szév, lappban *csabbe*); tő *tyvi*; tél *talvi*; szár *sääri*; köny *kyyny*; ál *valhe*; ár *arvo*; méh, maha; víg *viekas*; rém *hirm*, *hirmu*; világ *vilahtaa*; jutni *joutaa*; sérv *särke*; homály *himiä*; csont *kontti*; osz *osa*; riska *ruskia* stb. stb. melyeket azért írok ide, mert némelye (szép *sievä*, ál *valhe*, méh *maha*, víg *viekas*, sérv *särke*) csak ugyan kikerülte volt addig figyelmemet; a' többi másutt hoztam fel magam is.

6. A' 171. laphoz megjegyzi, hogy mongolban *boro* szürkét jelent; a' farkasnak *buri*, *büri* neve tehát nem a' *far-k-tul*, hanem színétül van véve. A' török *kurt* sem áll semmi viszonyban a' *kuj-ruk*kal, hanem *férget* és farkast jelent.

7. A' 305. laphoz. *Bolor* nem jelent feketét, hanem hegyi kristályt, jegeczet 's kapcsolatban lehet a' *βήρυλλος* szóval. Bármilyen is eredete a' szónak, messze terjedése nagyon nevezetes. Az árabban *bellār*, a' perzsában és törökben *büllur*, a' mongolban *bolor* = jegecz; sőt, úgymond Sch. azt hiszem, feltalálom a' sinai *p'o-li* szóban is, melly üveget teszen. A' német *brille*, 's a' román nyelvü *briller*, *brillant* is a' *βήρυλλος* termései.

8. A' 394. stb. laphoz. „A' *tenger* és *tangara* szók feltűnő ha-

sonlatossága mellett sem hiszem, hogy az utóbbinál *sokaságra* lehetne gondolni, 's nem *magasságra*. A' *tengri tangri* szók *ri-jét* helyet jelentőnek tartom, mint másutt előadtam. —

Schott „über einige benennungen des Himmels in der altai-schen sprachenclasse“ (Monatsbericht der königl. Akad. d. Wissenschaften zu Berlin, 1855. Nov. 29.) czimű értekezésiben a' látható eget, 's azután *istent* jelentő szókrul az áltaji nyelvekben azt tanítja, hogy azok némelyei két törzsszóra vihetők fel, melyek *magosat nagyot* jelentenek. Ezek pedig 1) a' török *kük*, *gjök*, 2) a' magyar *ég*, 3) a' török-mongol *tañri*, *tengri*, *tegri* (csuvasul *tora*), 4) a' mongol *oktargoi* vagy *oktorgoi*.

Gyök és *oktargoi* vagy *oktorgoi* a' látható eget, *tangri* törökben a' szellemi eget, istenséget jelent; ellemben a' mongoloknál a' *tengri*, *tegri* szellemet, őrszellemet, üdvözült lelket tesz. — A' *gjök* és hasonmásai a' legkülömbözőbb áltaji nyelvekben *magosat*, *emelkedőt*, *gögösöt* jelentenek. Ezekhez tartozik a' magyar *ég* is, mely torok előhangját elvesztötte. A' török *kök* és magyar *kék*, az *ég* színét jelentik, 's így amannak ivadécai. A' torok hang hiját mutatják a' tunguz és osztyák *ok*, *ök*, *och* szók is, melyek *magost* tesznek; de van a' tunguzban *gogda* is az *okta* mellett, amaz hegyet, ez *magasat* jelentvén. A' mongol *oktargoi* nyilván *okta* *magos* és *rgoi*. De mit jelent ez utóbbi? — Van a' mandsuban *ergi* szó, mely mind magán áll és helyet jelent, mind összetételekben fordul elő, hasonlóképen ezen jelentéssel; p. o. *amargi* (ama-ergi) utóhely, hát, megett, azután éjszak; *dsulergi* (dsule-ergi) előhely, előtt, azután dél; *dorgi* (do-ergi) belhely, benn; — így a' mongol *oktargoi*, vagy *oktergoi* (okta-ergi) menny, az az felhely, locus sublimis.

Ha ezen első törzs-szó torokhanggal kezdődik, a' másik foghanggal tűnik elő, mint *däg*, *dägä*. A' mongolban *dägäbär* fedél, *dägädä* fent, magas, *dägärä*, *dägrä* fel, *dägärülä* magasztalni, emelni. — Mandsuban *de(n)* magas, talám *deg-en-bül*; *te(n)* tető; *dergi* magas és felszállani. — Törökben *tek-ir* felszállani, *tek-izlik* gög; vastag magánszólóval *dag*, *tag*, *dau*, *tau* hegy. Ezeknél fogva a' *tangri*, *tängri*, *tekri* szók is *magos* helyet jelentenek, azután mennyet, istent*).

*) Schott figyelmessé teszen, hogy a' 395. lapon felhozott *ten*, *tenlik* *tenlü* (test, testség, testü) perzsa szótörzsbeliék.

Ezen jeles kiegészítés után a' 394 - 396. lapon előadottat úgy kellene venni, hogy a' *ten*, *tengri* stb. szók alap jelentése nem annyira *nagyot*, *sokat*, mint inkább *magosat* teszen. 'S ha ez áll, a' magyar-török tenger, tengiz hasonlókép másodrendű szók, úgy készülvén az első rendű *tangri*, *tengri* után, mint a' *kék* az *ég* után. De az *is-ten* szó ezen felfogás szerint is magyarázható, tevéen e' szerint előbb *ös* vagy *nagy magosságot* (az anyagi eget), azután a' *szellemi eget*, az az *deus-t*. —

Irodalmunkban eddiglen azon vélemény uralkodott, hogy *isten* a' perzsa *jezdan* szó volna. — Az új perzsa nyelvben *izid*, *ized* isten, *izedi* isteni; *jezd*, *jezdan* isten, *jezdani* isteni. E' szók eredete kapcsolatban van-e, úgy mint a' *dív*, *divane* (daemon, daemoniacus) szóké, a' szanszkrit-görög-latin *div*, *dju*, *djausz*, *ζεύς*, *dis-szel* (lásd 118. és 395. l.) nem tudom. De nagyon csudálatos volna, ha valamennyi áltaji népek között egyedül a' magyar nép nem tartott volna meg saját nevet a' fő lényre, 's a' perzsákét vette volna el épen a' nagy esemény előtt, mely ezeket az iszlamság karjaiba veté. Külömben is, ha a' magyarok Bibor Koszta idejében tűzimdók, tehát perzsa vallásuak találnak lenni, azzal annyira kitűnnek a' török-finn és szláv népek között, hogy a' büzantiak bizonyosan észreveszik, 's Koszta nehezen mellőzi hallgatással.

HUNFALVY PÁL.

Könyvismertetés.

(Magyarische Grammatik von Anselm Mansvet Riedl. Wien 1858.
Wilhelm Braumüller, kk. Hofbuchhändler. 356 lap.)

A' Magyar Nyelvészet olvasója előtt Riedl úr neve nem lehet ismeretlen. Tudva lévő sikeres munkálkodása a' magyar nyelv tanításában a' prágai egyetemenél, valamint föllépései a' magyarhoz rokon nyelvek tanulmányozásának előmozdításában, igen nagyon fokozhatják az érdeket azon nyelvtan iránt, mellyel most a' németül olvasókat mind a' magyar nyelv tanulására vezérteni, mind általában alkotmányának megismerésére kalauzolni akarja. Szól t. i. e' könyv azoknak is, kik a' magyar nyelvet nem annyira gyakorlati haszonvételre, mint inkább tudományos czélból kívánják megismerni.

Bévezetésiben előadja szerző a' magyar nyelv hovátartozását, miszerint az egyik ága az áltaji nyelvtörzsnek, melly külömbféle ágak szerint a' Japani tenger partjaitul kezdve nyugat felé Bécsig és Christiániáig (Norvégországban), 's a' Jeges tengertül fogva délféle Tübetben a' Tengeri taváig Lassánál, azután Afghanisztanban Gazna és Herátig, 's Kis-Ázsia déli partjaiig terjed. Elmondja röviden, hogy a' magyarnak rokonságát a' finn nyelvekkel *Rudbeckiustul* kezdve (1717) kik állították, 's mutatják meg a' legujabb időben; micsoda viszonyban áll a' magyar nyelv a' rokonaihoz; megemlíti a' magyar nyelvemlékeket, mellyek a' nyelvtudományban olly nevezetűsek, hogy lehetetlen mellőzni; meg a' nyelvjárosakat és tájszólásokat; a' viszonyt, melly a' magyar és árja nyelvek közt forog, 's mellybül a' hajtogathatás és ragozhatás fogalmai megigazíthatók; végre megemlíti a' határos nyelvek befolyását is

a' magyarra, mint a' mely ezer év óta idegen törzsbeli nyelvek közt él. Az olvasó már a' bevezetés ezen tartalmából is látja, hogy itt nem szokott nyelvtannal van dolgunk, hanem olyannal, mely a' teljes nyelvtudomány igényeinek akar megfelelni. Ha szerzőnek nem sikerült volna is megfejtenie földadatát: érdeme már azért maradna elvitázhatlan, hogy első mert, 's már is mert annak megfejtéséhez fogni.

A' mű két részre oszlik, elméletire (21—288 l.) és gyakorlatira (289—354 l.). Az elméleti rész megint négy szakaszban adja elő a' nyelvtudományt, jelesen: 1) *hangtanban*, 2) *szóképzésben*, 3) *szó-ragozásban* és 4) *szófüzésben*.

1. *Hangtan.*

Ezen szakasz először a' *hang- és írásrendszert*, azután a' *hang-törvényeket* tárgyalja. Elmondván, hogy a' magyar nyelv a' latin bötüket fogadta be, 's azoknak részint pontok és vonások általi megkülömböztetése, részint összerakása útján jelöli a' sajátos hangokat, a' magánszólók és mássalszólók kiejtésait a' köz és tájbeszédben, meg felosztásait adja elő. Itt föltetsző, hogy a' mássalszólókat *egyszerűekre* és *kéthanguakra*, konsonantendifthongokra (14. §.) osztja, az utóbbiakhoz a' *cz* ($t+sz$), *cs* ($t+s$), *ds* ($d+zs$), *gy* ($d+j$), *ly* ($l+j$), *ny* ($n+j$), és *ty* ($t+j$) bötüket számlálván. Mert ámbár lehet is ezen hangokat így taglálni: azok még sem *kéthanguak*, ha a' kéthanguság fogalmát tekintjük. Már a' magánszólók kéthangusága ez által jelenti magát, hogy érvényök egy hosszú szóval ér föl, p. o. *aj* olyan hosszú mint *á*. Hasontekintetből a' mássalszólók kéthangusága ez által fogja magát jelenteni, hogy érvényök az ejtésben valóságos hangtorlattal (*positio*) egyenlő, a' mi nincs úgy. Szerző azt tanítja, hogy $cz = t+sz$. De ha kiejtjük az *eczet* és *tetszik* szokat, legott érezzük a' különbséget. Az elsőnek első tagja rövid, mert *cz* nem hangtorlat, hanem csak egy hang; a' másinak első tagja hosszú, mert *tsz*, két hang, nem (*cz*) egy. Így *agya* másképp hangzik, mint *adja*; amaz első tagja rövid, mivel nem hangtorlat, ezé hosszú, mert *dj* hangtorlat. Hibázott tehát szerző az ezzel kapcsolatban lévő állításban is, hogy a' *tsz*, *ts*, *dj*, *lj*, *nj*, *tj* hangcsoportok (konsonantengruppen) a' 15. §. úgy ejtendők, mint a' *cz*, *cs*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty* megfelelő kéthangú mássalszólók. A' hangcsoportok mindenütt hosszuvá teszik az előző ta-

got; az úgynevezett kéthangú mássalszólók nem. Annál fogva a magyar nyelv mássalszólóji mind egyhanguak, jöllehet némellyei kétjegyűek, azaz két jeggyel irvák, mint a' cz, cs, sz, zs, ds stb.

Egyébiránt igen helyesen megkülömbözteti szerző a' három e-t így : e(ä), e (a' finn e) és ë (melly ö-nek laposulása).

A' *hangtörvények* alatt beszéll szerző a' gyöktagok helyéről a' szóban, és változhatlanságáról; a' mássalszólók egyezését; a' hangsulyról és annak hatásáról; a' hosszú szólók eredetéről; az ürről és annak kerüléséről; a' mássalszólók csoportjairól és azok felváltásairól, — melyek többnyire itt találunk először tárgyalva, 's a' mennyire tudományunk ér, igen helyesen tárgyalva. A' szólók hangegyezését felvilágosítja a' rokon finn nyelvbéli példákkal, 's az idegen szók által, melyek a' magyar nyelvben az egyezés törvénye szerint elváltoztak. Kiemeli azt, hogy a' hangegyezési törvény biztos kalauz a' szók képzésének megítélésiben, vajjon azok igazán létegesült szók-e, vagy csak összetételek, 's továbbá, vajjon a' magyar nyelvben uralkodik-e csak adhaesio, vagy cohaesio is. E' tant természetesen kiegészíti a' hangsulyról tan. — A' szólók hangegyezése előre hat; de vannak példái a' hátra felé hatásának is, p. o. a' *nélkül*, *amaz*, *soha* stb-ben, melyek *nal+kül*, *im+az*, *se+ha* tagokból állanak. Történetileg is fejtegetvén ezen hangegyezést, a' *he-on* szóban családkozik, mellyről a' 39. lapon állítja, hogy az *on* rag kemény a' lágy *he* törzs után. E' törzs nem lágy, hanem kemény, és azonos a' 35. lapon álló *hi*-val, mellyet hajdan *hé*-nak ejtettek, mint a' *kín* szó is *kén* (kénozni), a' *kívan* is *kéván* volt stb. De szerző is tudja ezt, mert a' 47. §. egybe állítja a' *hiány* *hi heon* szokat. Egy másik kis vétség lehet a' 37. lapon, hol a' *nal* szót egy török *nale* viszonzszóval veti egybe. Nem ismérek ilyen szót a' törökben (azomban lehet hogy van), csak a' lappban fordul elő *nal*, de ragosan így : *nala*, *naln*, *nalde*, p. o. *varen nala valdi szo* (finnül : vuorellen vei hänen) in montem duxit eum; *varen naln orroi* (finnül : vuorella oli) in monte mansit; *varen nalde lujtati* (finnül : vuorelta astui) de monte descendebat (lásd Rask : Raasoneret Lappisk Sproglaere, 39. lap). A' lap *nal* úgy veszen föl ragokat, mint p. o. a' magyar *fel*, tehát : *nal-a*, *nal-n*, *nal-de*, *fel-é*, *fel-ett*, *fel-öl*, melly ragok megfelelnek a' finn *lle*, *lla*, *lta* ragoknak.

A' hangsulyt illetőleg megegyez szerző a' Magyar Nyelvészeti I. 177—209. előadásával, akár ezt követi, akár saját nyomoz

zásai útján ért ugyan azon eredményre. Rendszeresen és világosan ad elő mindent, mit eddig e' tárgy körül tudunk. Azomban ő az ilyenekben: feje-delem, ura-dalom, soka-ság nem segéd magánszólót lát, mint én az idézett hely 194. 195. lapja szerint, hanem a' törzsnek eredeti elveszett utóhangját.

Igen jeles a' hosszú magánszólók eredete a' magyar nyelvben, melyet tulajdonít: 1) rövid szólnak egy i j vagy u v bötüvel való összeolvadásának, például tanojt, tanejt, tanít. — Rosszul írja itt a' 53. lapon az *áll-ait*, *áll-ét*, *áll-it* szót, mert ez hajdan *ala-jt* volt, 's különbözik vala az *állat*-tul. Alajt, alejt, alét, alít jelent putare; állat pedig ponere; a' mai nyelv elfelejtötte a' réginek jeles különböztetését. Hasonlókép csalatkozik talán szerző az 55. l., hol a' *vár-ám*, *várád* féle utolsó hosszú magánszólót a' *vár-ajam* *vár-ajad* stbbül alítja eredettnek. Az én taglalásaim szerint a' tárgyi ragozásban az *m* és *d* ragban rejlik már a' tárgyi *v*, *j* rag, úgy hogy várám, várád így eredne: vár-a-v+k, vár-a-v+sz. Hogy ilyennek kell lenni a' taglalásnak, bizonyítja a' tudom tudod, szóval a' jelenidő első és második személye, mellynek *m* *d* ragjait lehetetlen máskép származtatni, mint a' *v+k*, *v+sz* egybeolvadásából. Ha figyelmezőnk a' hasonulás eseteire a' magyar nyelvben, azon törvényét olvassuk ki azokból, hogy az értelemre előbb való hasonítja magához a' másikat; innen van, hogy majd az előző majd a' követő hasonít, még az összetételekben is, p. o. *ün*-nep és bös-törő, borstörő helyett. A' tárgyi ragozásban a' tárgyi rag *v* vagy *j* bizonyosan értelemre nézve legerősebb, azért tud-o-v+k, tud-o-v+sz-bul lett tud-o m, tud-o d; azaz a' *k* és *sz* engedtek a' *v*-nek. Tanulságos példáját a' hasonulásnak találjuk a' 61. lapon, hol szerzőnk a' *d+t* csoportról beszél, mint a' mellyet a' nyelv egy esetben nem szenved el, midőn *fárad*-bul *fáraszt* (fáradt h.) *széled*-bül *széleszt*-et csinál (széledt h.). Itt a' cselekedtető *t* bizonyosan nyomós; ha meghagyja maga előtt a' *d*-t, lesz *fáradt*, mi a' *fárad* szónak multja is volna. Maga nem hasonulhatván, mert értelemre előbb való mint az előző *d*, ezt változtatja el a' rokon *z* re, hogy legyen *fáraz-t*; a' *z* meg másodszor *sz*-re változik, hogy tenuis jusszon a' tenuis elibe, a' melly itt nem változhatik el. (Viszontag *szag-gat* szóban az előző tenuis mediára hasonul, mert a' *gat* képzőben a' *g* értelemre legerősebb). Hogy ezen *d* a' *fárad* féle szóokban csakugyan *z*, *sz*, mutatják a' melegeedik vagy melegszik, öregedik, vagy

öregszik, feküdik vagy fekszik; valamint a' gondolko-dik és gondolkodik félék. A' hosszú utolsó szóló pedig a' vár-ám féle alakokban csak onnan eredt, honnan a' várál félékben, melyekben j v. ja nem folyhatott be az alak képzésébe. Én ezen tüneményt hangvétel-nek neveztem az idézett hely 169. lapján, Riedl úr a' „Verlängerung des Auslautsvokals“-nak nevezi az 56. lapon.

A' 63. lapon a' szóllani jobb szólani egy l-lel, a' másjknak nem levén szóismeai alapja.

A' mássalszólók felváltásai eseteibül egyet emelek ki, a' 67. lapon, hol azt tanítja sz. hogy g, d-vé lesz az út képző előtt is, p. o. mozog, mozdít, mozgít helyett. Ez hibás felfogás. Következő képzők felelnek meg egymásnak: dül dít, g gat; tehát mozdül és mozdít, mozog és mozogtat; így rendül rendít, reng renget; csendül csendít, cseng csenget (cseneg csenegtet h.). Ez szerint változnia kell a' 139. lapon a' dul dül értelmezése, 's a' 142. lapon levő.

2. Szóképzés.

A' szóképzés, természet szerint, előbb a' névszók, azután az igezők képzését tárgyalja. Elmondja sz. hogy a' magyar nyelv szavai jelentés-szókra, és viszonyyszókra oszlanak. A' viszonyyszók eleinte összetétel útján állottak a' jelentésszókhoz, most gyökök v. törzsokhöz; utóbb a' hangegyezés meg a' szóegységét kimunkáló hangsúly mind inkább inkább gyöngítik vala a' viszonyyszókat, mígnem a' mai képzők és ragokká koptak. Ez által lényeges különbség állott elő a' tulajdonképi összetétel, 's a' képzés és ragozás útján eredő szóképzés közt.

A' gyökök a' magyar nyelvben is, a' névmásiakon kívül, ige-gyökök lehettek, ámbár ezt már nem tudjuk világosan kimutatni; sőt nem is találunk olyan különbséget a' két szónem közt, millyen van az árja nyelvekben (135. l.). Innen, úgy látja sz. sok képző mind névszók mind igezőkhöz járul. — Ha nem rosszalhatjuk is ezen előadást, mert külsőképen nem mindig különböznek a' névszók az igezőktől: még sem kell felejtenuünk, hogy a' magyar nyelv a' ragok által teszen illyen különbséget a' névszók és igezők közt. Jelesen más személyi ragokat veszen föl a' tiszta ige (tudok, tudsz, tetsz-ik), másokat a' névszó (tudásom, tudásod, tudása). Hogy a' tárgyi igeragozás az egyes számban ugyanazon ragokat veszi föl, a' mellyet a' névszó, csak újra bizonyítja a' kü-

lőmséget az ige és név közt. A' tárgyi ragozás fölteszi a' tárgyat; a' birtoki ragozás épen kifejezi a' tárgyat, p. o. házam annyi: én vagyok az, ki a' hazat birom, — 's birom (t. i. a' házat). A' mi pedig a' képzők azonosságát illeti, az néha látszó lehet csak, p. o. a' széled és gyöngéd. Végre még külsőképen is találunk különbséget az ige és névszó közt, mennyiben magyar ige, még egytagu ige, sem végződik magánszólóra (mert a' tenni, hinni, enni, inni, stb. igék mindenütt valamiféle mássalszólót tüntetnek fel a' ragok előtt): ellemben a' névszók igen is végződnek ilyenre.

Szerző tehát csalatkozik, véleményem szerint, ha az enni, inni stb. igék gyökét *e- i-*nek tartja; valamint nem helyes azt állítani, hogy *a* az újabb időben koptatta le a' *z-t*. Szerző maga tanítja a' 124. lapon, hogy „a bor“ úgy ejtendő mintha „abbor“ állana.

A' gyökök példái közt a' 79. lapon vannak képzős törzsök is p. o. ejt, olt, önt, melyek gyökei *es* (mint *fes-lik, fejt*), *al-öm*, és képzőjük *t*.

Kikerülte figyelmét a' *tollasok*, és *tollasak* közti különbség is, melly annál nevezetesebb, mert jele annak, hogy a' magyar nyelv még a' dologszókat is megkülönbözteti a' tulajdonság — szóktul. Hogy ez nem hiú különböztetés, mutatja a' *holtom* és *holtam*, melyek elseje substantive, utóbbika pedig adjective (verbum) áll. *Tollasok* = madarak, vagy die Befederten; *tollasak* pedig der die das befiederte. Ezen észrevétel illeti a' 28. §. a' 84. lapon.

A' 93. lapon az *ik* képzőt a' 3. személybeli *i-bul* és a' többesi *k-bul* eredezteti sz. — Én az egész *ik-et* tartom harmadik személybelinek, 's hasonlónak, jelentésre nézve, a' *ja* raghoz, ilyenekben: sokja romlott el, p. o. a' hadseregnek; ámbár maga újra elfogadja ezen *ja*, a' ragot.

Szerző szerint *ország* az ószlav *rusag* (a' 99. lapon) volna. Lehet, de nem valószínű, miután a' *ság* képző igen magyar, sőt áltaji, 's hajdan *sag*-nak ejtetett, mint mai napig a' csangóknál. A' vékony sz több példában vastag *s-re* változott, így még Zriinyinél találunk *csendes-sz-t* *csendes* helyett.

Talán túlmegyén szerző az összetétel fogalmán, ha ilyeneket: *Péter háza* *Besitz-composita*-knak nevez. Az összetétel fogalma kizárja a' rectiót, constructiót; pedig olyantén példákban

a' harmadik személybeli rag constructiót jelent, ha különbözött is a' latin nomen cum genitivo-tul. Azért nem ártott volna az összetételnél világosan kitüntetni, vajjon *közvetítés* nélkül, vagy *közvetítés* által történik-e, lásd a' *nyelvhasználat elvei és elmeiről. Szóképzés az 1850 -- 1851-ki Értesítő 572. l.*

A' 128. lapon helyesen jegyzi meg szerző, hogy a' *d* a' *kérd* és *küld* szókban átható jelentésű. De a' *küld*-nek gyöke nehezen *kül* das äussere, hanem hasonló valami a' török *gön-höz*, mellynek képzőse *göndür*-mek jelent *küld*-enit. Tehát *gön-kül*, *gön-dür* = *kül-d*.

Az *odik* és *odzik* képzőt nem tarthatom azonosnak, hanem az utóbbit *ódz-ik*-bul állónak. Külömbözik jelentése is a' kettőnek.

A' *hat* *het* képzőre nézve jól jegyzi meg sz. hogy amaz alanyi tehetségre, a' *lehet* pedig tárgyi lehetőségre vonatkozik. Ki lehet még azt egészíteni a' *tud* szóval. Tehát: *tud írni*, *írhat* és *lehet írni* úgy különböznek egymástul, miszerint az első azt jelenti, hogy írni megtanult; a' másik, hogy keze, tolla miatt írhat; a' harmadik, hogy senki sem tiltja az írást.

A' 143. lapon a' képzők egymásutánját az igetörzs után adja elő a' szerző, 's az igék összetételével béfejezi e' szakot.

Ki leheite jegyezni e' szakaszból azokat, mellyek iránt észrevételeim vannak, akár alaposak legyenek azok, akár igazulásra szoruljanak is. De lehetetlen azt is kijegyezni, a' miben nemcsak egyetértek a' szerzővel, hanem a' miben valóságos haladást látok nyelvtudományunkra nézve; mert sokat igen sokat kellene kiírnom. Szerző első, ki a' szóképzés tárába rendszert igyekszik behozni. Könnyű lesz ezután kiegészíteni a' tant, 's a' netaláni új kihozásokat illő helyre beigatni.

3. Szóragozás.

Helyesebben követték szerző a' viszonyragokat egymásután, mint én tévén az 1852—3. ki Értesítőben (lásd a' 80. 's a' t. l.), hol a' viszonyragok után a' birtoki ragokat, 's ezek után az önálló viszonzókat hoztam fel. Szerző a' birtoki ragokon kezdi, azután adja a' viszonzókat 's úgy az önálló viszonzókat. Hogy a' névviszonyítás után mindjárt az adverbiumokat követték, az nyelvünk természetéből foly.

A' birtoki ragokra nézve szerző az *m*-et az *én* gyanítható

eredeti *men* alakjából származtatja, 's a' többes *nk-t* *mk-bul* alkotja, melynek első eleme *n* az egyes számu *m* volna, mely a' *k* előtt *n*-né vált. Tekintve a' rokon nyelvek első személybeli névmását, mely úgy szolván mindenikben *min*, *men*, *ben*: Riedl úr véleménye alaposnak látszik. Nékem eltérő nézetem van, melynek kifejtésére itt nincs hely. Így a' többes *nk-t* én a' *muk mük-bül* hozom ki, melyet független törzsnek veszek az egyes számtul. A' személybeli névmások rendhagyósága nyilvános a' finn magyar és török nyelvekben, — de, mint mondtam, itt nem lehet megvitatni. Csak azt jegyzem még meg, hogy a' többes szám harmadik személybeli *i* ben a' többes jelelő és a' személyjelelő egybeolvadtak; mert az utóbbi nem hiányozhatik itt. Ez okbul irok én: *munká-ji*, nem *munká-i*.

A' 162. lapon a' *ként* ragot *kép-en-t-bül* hozza ki. De ha azaz egybeveti a' 166. lapon levő *gyanánt*, *szerént* viszonyítókkal: hajlandó lesz velem együtt gyanítani, hogy az *ént* rag összetett, a' harmadik személybeli ragbul (*gyana*, *szere*, *kéje*) és *nt-bül* (*gyanant*, *szer-ent*, *kéj-ent*) tehát: *gyanánt*, *szerént*, vagy *szerint*, *kéjént* vagy *ként*, *kint*. 'S ezen *ként kint-tül* megkell különböztetni a' *kéd-et* (ma *ként-et*), mely ragos névszó után áll, így *fejenkéd* vagy *fejenként*: holott amaz nem áll ragos névszó után, p. o. *atyaként*. Úgy látszik nekem, Riedl úr kihagyta a' *kéd* (*ként*) ragot. Lásd M. Nyelvészet I. 166. lapját.

Ugyan ott a' miatt-ot így taglalja szerző: *mia+tt*, pedig így kell ezt taglalni: *mi-ál:al*, mely előbb *miált*, azután hol *miá*, hol *miatt-á* lett. Az *által*, *ált*, *át* pedig alkalmasint *ált-val*-bul lett: csak hogy így sem értelmezhetem.

A' névszó-ragozás után következik az *igeragozás* (konjugazion á' 174 224 l.), mely még igen sok homályossággal boszantja a' nyelvizsgálót. Riedl úr mindent megtett annak tisztába hozatalára, 's iparkodása nagy köszönetre méltó. Ha nekem úgy látszik, hogy egyben másban hibázott, rajtam áll, kifejtteni a' tárgyat; de Riedl urat azért legkisebb gáncs sem érheti.

Ő az igeragozást *egyszerűre*, melyben csak mondományi ragok vannak, *tárgyira*, melyben a' mondományi ragokon kívül tárgyi ragok is vannak, és *magára hatóra* (ikes-re) osztja, 's *ek-kép* adja elő — helyesen. A' tárgyi ragozás illetőleg úgy hiszi szerző, hogy az egyesszámu első és második személyben az *o*, *é*

(tud-o-m, kér-e-m) a' tárgy jelelője, — mi szerintem nem lehet, mert a' magánszólo a' személyi ragok előtt hosszuvá lesz; a' mely magánszólo nem lesz ott hosszuvá, az csak kötszólo.

A' módok: *mutató*, melynek nincsen módjelelője; *foglaló* és *parancsoló*, melynek jelelője *j*; *óhajtó* és *föltételező*, melynek jelelője *na*, *ne*. Az idők külsőképen *egyszerűek* és *összetettek*, vagy inkább *körülirottak*. Az egyszerűek: a' *jelenidő*, melynek, úgy mint a' mutató módnak, nincsen jelelője; *történeti mult* (*praeteritum historicum*) melynek jelelője *a*, *e*; *végzett jelen* (*praesens perfectum*), melynek jelelője *t*; azután a' *foglaló* és *parancsoló jelenje* és az *óhajtó és föltételező jelenje*, melyek időbeli jelelő nélkül szükölködnek, mint a' mutató módnak *jelenje*; a' *föltételező jövőndője*, melynek jelelője *and*, *end*.

Az összetett idők: a' mutató mód *végzetlen multja* (*praeteritum imperfectum*): várok vala; a' második *történeti mult*: várék vala; a' *végzett mult*; vártam vala, a' *foglaló mod multja*: vártam legyen; az *óhajtó és feltételező multja*: vártam volna; ugyan ezen módnak *jövőndője*: várni fognék, várni fogtam volna.

A' módok és idők ezen előadását csak helyeselnünk kell. Szerző szem előtt tartván, mit legujabban a' M. Nyelvészet az idők körül felhoza, nem habozott visszatérni a' Révai előadásához, megmegjelentvén, hogy az uj szokás a' történeti multat imperfectumnak is veszi. De hogy a' *foglaló* módnak is imperfectumot tulajdonít: *várni fogjak*; hogy az *óhajtó és föltételező imperfectumának* a' *várnék vala-t* alítja az uj nyelvtani szokás szerint, azt igazolnia kellett volna.

4. Szófüzés.

Ennek tárgya: a' szám, névelő, tulajdonságnév, birtoki összetételek — használata; azután az egyszerű mondmányi tétel; a' viszonyragok használata, tehát a' birtoki és viszonyi ragoké, meg az önálló viszonzóké; a' számnév és névmás; az ige, mellynél meg kell állapodnunk kissé.

Szerző méltán mondja, hogy külföldire nézve az egyszerű és tárgyi igeragozás használata igen nehéz: ámde hozzá tehetne volna, hogy épen a' tárgyi igeragozás helyes felfogása igazítja el tökéletesen az idegent is. A' második tárgyi személyre nézve, úgy szólván, nehézség nem is forog fenn; szinte lehetetlen annak helyes használatát elvéteni, ha felfogtuk az illető ragozást, 's a' többi

szók alakai által nem hagyjuk magunkat megtévesztetni. Azért azt hiszem, a' 164. lapon álló példában „csak magatokat ismerék” nyomtatási hiba van, e' helyett: csak *magatokat ismerlek*. Azomban nem ártott volna, ha sz. világosan kiteszi, hogy a' második személybeli tárgyi rag számi külömbség nélkül áll; hogy tehát az l mind egyes, mind többes számu második tárgyi személyt jelent; 's azt példa által is meg kellett volna mutatnia. — A' harmadik tárgyi személybeli ragnak használata látszólag több nehézséggel jár, melly azomban igen fogy, ha teljesen nem enyészik el, midőn világosan és élesen meghatározzuk, hogy a' tárgyi rag harmadik személybeli és mutató névmás- természetű levén, nem vonatkozhatik az első és második személyre, hanem csak a' harmadikra, hasonlókép mind két számban; továbbá ezen harmadik személyre sem vonatkozhatik, ha ez nem mutató névmás-termetű. A' szók külseje mitsem mond, hanem csak azok fogalma. Tanulók számára nem árt ellentétbe rakni az első meg második személyt a' harmadikkal, 's a' visszaható mondatokat mutató természetű mondatokkal, — így hamarabb megélesedik szemök és felfogásuk.

Sz. mondja a' 263. lapon: „Nur wenn ähnliche Wörter mit den Possessiv-suffixen der 1. und 2. Personen behaftet, einfach als Repräsentanten derselben Personen auftreten, wo sie dann statt der Accusative: *engemet minket tégedet titeket* stehen, kann auch die einfache Konjugazion angewendet werden.“ Én azt hiszem, ilyen esetben *csak* a' mondományi ragozás állhat, *soha nem* a' tárgyi ragozás. De sz. nem jó példákat választott ki mondásának világosítására. A' szó: *mellyikünk* nem jelent csak annyit, mennyit: *mink*, vagy *én*, tehát *mellyikünket* is több mint akár „*magunkat*“, akár „*minket*“; az a' *magamé*, *magunké* szóval hasonlitható. Innen nem lehet így mondani: *mellyikünket szeretsz* inkább, hanem így: *mellyikünket szereted* inkább. Vesd össze M. Nyelvészet II. 369. — Következő két példát: *fogj be két lovadat*, és *szép tulajdonaidat fedeztünk fel* roszul fordítja németül, 's azért meg fogja ezzel az olvasót zavarni. Az első példa azt teszi németül: *spanne ein zweie deiner Pferde*, nem azt: *sp. e. deine zwei Pferde*, mert ez utóbbi magyarul szükségkép így hangzik: *fogd be két lovadat*. A' másik példa, ha jól van mondva magyarul, így állana németül: *wir haben einige deiner schönen Eigenschaften entdeckt*. De minthogy az

einige jelelő nincs kitéve a' magyarban, a' mondatot így kell kifejezni: *szép tulajdonaidat fedeztük fel.*

Az idők használata körül azon bölcseséget tüntette ki sz. hogy az ó és új szokást röviden és világosan kiteszi egymás mellett, nem akarván egyebet, mint azt tanítani, a' mi van. — Hogy a' *rárjak vala, várnék vala* 's több ilyen mondva csinált alakok nem igen lehetségesek, hallgatag bizonyítja szerző is, mert ezekre nem hozott fel példákat. Csudálkozik ezen tán némelly olvasó, ki tudja, mint szokás nálunk nyelvtanokban teremteni példákat, 's ez mi könnyen jár! De Riedl úr nem tudta ezen fortélyt, ő példáját írókból veszi, kiket mindannyiszor meg is nevez. Ő, tudtomra első tette, mit már ezentúl nem lesz szabad elhagyni. Az írókból lehető jó és velős mondatokat szedni ki és adni be nyelvtanba, annyi mint az irodalom szellemét gyöngyökben tükröztetni vissza. Ezt tette Riedl nemcsak az elméleti részben, hanem még inkább a' gyakorlaiban, hol nem találni egyetlen tételt, forrásának megnevezése nélkül. Mennyi névvel terhelte meg így könyvét, 's mennyi fáradságot vállalt az ilyennek írásával és nyomtatásával! De hiszen, sz. nem kimélt semmit, hogy könyvét lehetőleg azzá tegesse, millyennel szeret az ember föllépni.

Következik a' módok, igei névszók, igemelléknek és foglalo szók használata; 's egy rövid szak a' szók rendéről befejezi a' nyelvtant. Ámbár ez leginkább külföldiek számára van írva, de a' magyar olvasó, különösen a' magyar nyelvtudománnyal foglalkozó is nagy épüléssel fogja használni, 's egykét fogyatkozás miatt, mellyet tán benne észrevesz, nem fogja szemét húnyni azon nagy jelességre, melly Riedl nyelvtanát a' németül írottak közt első helyre teszi, 's melly miatt vele, tekintve különösen az előadást, a' fogalmak meghatározását, szóval a' nyelvtudományos szint, tudtomra, egy magyarul írott nyelvtan sem versenyezhet.

HUNFALVY PÁL.

A' M. Nyelvészet három első kötetének

N é v - é s d o l o g - m u t a t ó j a .

(A' római szám a' kötetet, az arab szám a' lapot jelöli).

A.

- Ábrázolat III. 81.
Agricola III. 156.
Áldomás, áldozat, áldás, III. 114.
Alexandriai sz. Katalin legendája I. 175.
Állítmány I. 55. 376.
Áltaji és árja szóhasonlatok III. 300.
Áltaji nyelvű ékiratok I. 330.
Ameis Odüsszeája II. 127.
Anaximenész retorikája II. 400.
And end képzőjü idő-alak I. 67.
II. 372—374. 443. stb. III. 333. 335. 336. 337. 341. 348.
Az *ἀρθρωπος* szó értelmezése III. 393.
Arany János, a' magyar nemzeti versidom. II. 68.
Árja és áltaji nyelvek hasonlósága III. 174—180.
Árja és áltaji nyelvek számnevei III. 89.
Árja hasonlatok III. 90. 184—188.

Árja és magyar számhasonlatok I. 120.

Az árja népek földirati terjeszködése III. 308.

Árja nyelvfaj, nem indo-európai ny. f. III. 5. 292.

Az árja nyelvek alakulásai III. 170—174.

Az árja nyelvfaj általában III. 167.

Az árja nyelvek közt, a' hangsulyra nézve a' szanszkrit és német nyelvek az ellenkező két végben állanak II. 109.

Ársis és thesis II. 127.

Asszony III. 94. 384.

Átok III. 117.

Az ázsiaiság mit jelenthet I. 4.

Az ez I. 158. II. 66.

B.

Balaena, hval stb. III. 303.

Balásfalvai gör. egy. gym. tudós. I. 253.

Ballagi, a' héber nyelv elemi tankönyve II. 160.

Balaklava III. 303.
 Balugyánszky Józs. I. 256.
 Bennünket benneteket II. 232.
 Ber = october II. 115.
 Bibor Koszta tudositása kétféle magyar nyelvről I. 226.
 Biszutuni föliirat II. 313.
 Boller, a' magyar többes szám képzéséről I. 144.
 Bolor, *βήρυλλος* III. 463.
 Bopp nyelvostztályozása III. 176. 293.
 Bornemissza I. 73.
 Boro, buri, farkas III.
 Bötürim a' magyar és finn nyelvekben II. 72. 73.
 Sz. Bruno levele második Henrik császárhoz III. 158.

C.

Calumnia = calvomnia II. 20.
 Capellmann görög nyelvtana I. 375.
 Castrén de affixis personalibus linguarum altaicarum III. 268.
 Castrén előadása a' számojéd igeragokrul III. 268—275.
 Cipariu Tim. I. 255.
 A' családositás a' gyökökig to-rekszik fel II. 177.
 cru = clu III. 36.
 Curtius de nomine Homeri I. 173.
 Csap II. 409.

D.

A' debreceni grammatika előadása a' magyar időkrül II. 44.

Denevér III. 395.

Dér képző II. 315.

Duhitr II. 360.

Dulló II. 410.

E.

E és ö viszonya I. 164.

Az egri kath. felgymnasium tanolai tudositványa 1855-rül I. 252. 1856-rul II. 376. 379.

Egytagu, ragozható és hajto-gatható nyelvek I. 17.

Az ejtés mint helyesírási elv II. 38. 85. 98.

Az ékírás és áltaji nyelvészet. Éles hangsuly II. 13.

Az ember neve némelly árja nyelvekben III. 382. stb.

Az ember szó értelmezése III. 389. 397.

Erdély, erdő III. 95.

Erdösi János előadása a' magyar időkrül III. 332. 333.

Erdösi J. gyakorlata az idők használatában III. 343. 348.

Erkölcsei és természeti tudomá-nyok I. 9.

Az érzék minek lehet alapja? II. 200.

Eurén finn nyelvtana III. 189--283.

Az európaiság keresztyén hellén alapjai I. 5.

F.

Fábián István I. 77. 97. 273. 337. 392. II. 80. 418 III. 189. 285.

Fajbéli nyelvegyezés I. 14.

- A' farkas szó értelmezése III. 170. 463.
- Fekete János II. 243. III. 40. 134. 358.
- A' fél szó és családja II. 138 stb.
- Félmult vagy imperfectum (végzetlen mult, tartós mult) a' latin-görögben III. 11—12. magyarban I. 69. 72. 76. II. 443. 447. III. 332. 334. 336. 337. 340. 346. 347. törökben III. 413. 415. 417.
- A' férj szó értelmezése III. 397.
- Feszler nyelvészködése III. 97.
- A' finn magáraható ige I. 337.
- A' finn esetrágok I. 103. 384.
- Finn-magyar szóhaszonlatok I. 84. 108. 294. III. 80. 463
- A' finn nyelv ismertetése I. 77. 97. 273. 337. 392.
- Finn vagy szuómi I. 330.
- Finn szenvedő ige I. 323.
- Finn tagadó ige I. 342.
- Finn viszonynevek I. 392. 398.
- A' fog segédige I. 223. II. 447. hasonmásai és hasonhangú társai II. 216. II. 218.
- Fogarasi János előadása a' magy. időkről III. 351—354 ; 423.
- Fremdwörter im Magyarischen II. 418. 434.
- Friedrich, die Realien in der Iliade u. Odyssee I. 175.
- Fritsch, vergleichende Bearbeitung der gr. und lat. Partikeln I. 411.
- Független és függő jelentésű névragok II. 288.
- G.
- Gáti Istv. a' magyar dialectusokról I. 230.
- Gegő Elek, a' csángó nyelvjárásról I. 231.
- A göcseji nyelvjárás I. 215. II. 403. 417.
- Görög-magyar szótár II. 475.
- A' görög igeinek kétféle ragjai, 's azok egyezése a' szanszkrit ragokkal III. 8—10.
- Guna hang-(szóló) öregbülés I. 326. 380. III. 187.
- Gyergyai Fer. a' magyar nyelv sajátosságai I. 411. II. 275. 361.
- Gymnasiumaink és az új tanterv I. 31.
- H.
- Halder Konr. I. 49. Kritischer Beytrag zu den griech. Grammatiken von Kühner und Szepesi II. 379.
- Hangpótlás I. 154.
- Hangsúly, éjtési, értelmi I. 185.
- Hangvétel I. 154—189.
- Hangzók (magánszólók) külömbiségei I. 154. 187. 188.
- Hasonhangú szók II. 211—214.
- A' hasonlító nyelvészködésnek nincs hatása a' magyar helyesírásra III. 309.
- Határozott ige, azaz tárgyi igeragozás II. 362—370. III. 100. 101.

- A' héber névi módrrul III. 426.
 A' hellén-latin nyelvtudomány
 szüksége I. 7. 8.
 Heltai bibliája az idők haszná-
 latára nézve III. 346.
 Hely, hel, hol II. 154.
 A' helyesírás elvei: szófejtés-
 tangsúly, széphangzat I. 138.
 II. 96.
 Helynevek és tájszók a' Fertő
 mellékeiről III. 240.
 Hérodotosz II. 79.
 Hidasi Corn. de stilo bene latino
 III. 398.
 Hoffmann, Homeros u. die Ho-
 meriden. I. 411.
 Holdmezővásárhelyi tanodai tu-
 dósítás 1856. II. 385.
 Homér Iliásza III. 319.
 A' hon szó értelmezése III. 396.
 Horváth Ád. a' magyar nyelv
 dialectusai I. 230.
 Horváth Zsigmond III. 452.
 Humanisticus irányu oktatás I.
 9. 36.
 Hunfalvy Pál. I. 1. 45. 65. 151.
 177. 226. 229. II. I. 68. 95.
 105. 190. 231. 275. 290. 376.
 385. 435. 475. III. 67. 87. 114.
 167. 223. 233. 263. 291. 309.
 307. 407. 460. 466.
 I.
 Az i bötiüs szókrul III. 125.
 Igenemek III. 5.
 Igeidők használata magyarban
 II. 435. III. 327. 407.
 Igen és ingyen III. 121. 122.
 Igor hadjárata III. 326.
 Ill, illik II. 155.
 Illy, olly I. 160.
 Imádni III. 117—118.
 Imperfectum a' latinban III.
 11—12; magyarban I. 69. 72.
 76. II. 443. 447. III. 332. 334.
 336. 337. 340. 346. 347; tö-
 rökben III. 413. 415. 417.
 Imre Sándor, a' határozatlan
 ígérül II. 385. — II. 462. III.
 1. 208. 382.
 Innep III. 119.
 Isten III. 118. 395. 465.
 Itse finn névmás I. 285.
 J.
 A' jelek ismétlése I. 439.
 A' jelenidő latinban és görögben
 III. 10. 11.
 A' jelenidő a' magyarban egy-
 szersmind jövő I. 26. II. 447.
 III. 334. 335.
 A' jelenidő a' törökben kétféle
 III. 406. 411. 412. 417.
 Jezdan III. 465.
 Judith negy. fejez. II. 439.
 Julius Caesar fordítása II. 454.
 II. 464.
 Jum, jumala III. 118.
 Juvenis III. 450—451.
 K.
 Kajszi=kesä I. 85.
 Károlyi Gáspár I. 73.
 Keleti tanulmányok szüksége II.
 221.

Kellgrén, die Grundzüge der fin-
nischen Sprache stb. I. 377.

Ként, kéd I. 166. II. 285.

Késa, kisálkodik III. 350.

Kevert nyelvek II. 54.

A' királyudvari kézirat II. 80.

Könnyű és nehéz szanszkrit ige-
ragok II. 112.

Koma, kummi III. 460

Koplya III. 123.

N. Körösi reform. felgymnasium
iskolai tudósítványa 1855. I.
255. 1856-rul II. 68. 1857-rül
III. 452.

Kovács S. gyakorlati magyar
nyelvtan németek számára
III. 233.

Kuun Géza gr. III. 426.

L.

Lak-ik II. 212.

A' latin igének időalakai I. 53.

A' latin imperfectum eredete II.
112.

A' latin hangsúly II. 11. 105.

A' latin locativus II. 124.

Latin magyar szótár II. 477.

A' latin régi hangsúlyozás nyo-
mai II. 110.

A' latin nyelv csak a' görög III.
442 stb.

A' latin nyelvet nem lehet egy-
oldalulag csak a' göröggel
vetni össze III. 448.

A' latin perfectum, részint prae-
teritum historicum, részint vég-
zett jelen vagy általános mult
I. 53. III. 14.

Látjátuc feleim I. 65. II. 438.

Lehet-e Thukydidesz gymnasi-
umi olvasmány III. 156.

Lichner Pál II. 226.

Liebhards L. görög elemi nyelv-
tan I. 375.

Linguisticai jegyzetek a' latin
perfectnm alakairul III. 315.

Lönnrot, a' többes szám képző-
jéről I. 375.

Lugossy József II. 138. 161.

Lyan, lyen képző I. 160.

M.

Magyar-árja nyelvhasonlatok I.
234.

Magyar és finn szóhasonlatok II.
207. 208. stb. III. 229 – 232.
463.

A' magyarok és finnek közt volt
viszonyokrul III. 217.

A' magyar hangsúly I. 177.

A' magyar harmadfoku segédszó-
leg, finnben liika I. 115.

A' magyar helyesírás I. 151. II.
37. 81. III. 310 – 314.

A' magyar igealakok egybevetve
a' görög és latin igealakok-
kal III. 1–39.

A' magyar ige rágjai I. 190.

A' magyar igének időalakjai
nem helyesen vetvék egybe a'
latinnal I. 53; — azok tör-
téneti nyomozása I. 65. 75. II.
435–463. III. 327–357. és
407–425.

Magyar kapcsoló és óhajtó mód
III. 21.

- A' magyar másodfoku képző b
finnben pi I. 115.
- A' magy. nyelvbölcsélet és nyelv-
használat III. 107—113.
- A' magyar nyelvészet feladata
I. 1. 2. 7—13.
- A' magyar nyelvjárások és táj-
szólások I. 229.
- Magyar nyelvelmékek II. 239.
- A' magyar nyelvhasználat ideje
nincs még itt II. 161 stb. 219
stb.
- A' magyar nyelv sajátosságai II.
275.
- A' magyar nyelv helye rokonai
között II. 292—294. III. 282.
- Magyar néptalányok I. 362. II.
237. 318. II. 392. III. 164.
- A' magyar névviszonyítók kö-
rülí hibák II. 277—282.
- A' magyar névviszonyítók kü-
lönbségei a' szók fajtái szerint
II. 283. 288.
- Magyarország Árpád előtti kora
három szakra oszlik I. 3.
- Magyar és rokon nyelvek igé-
jének ragozása II. 333—339.
- A' magyar és rokon nyelvek névi
módja II. 342.
- Magyar és rokon nyelvbeli szám-
nevek taglalása II. 302—306.
III. 105.
- A' magyar és mordvin tárgyi
igeragozás II. 345—352.
- A' magyar tárgyi ragozás II.
362—369.
- Mány, mény I. 194.
- Mare (tenger) III. 384.
- Márki József. szóelemzése III. 151.
- Mátyás Flórián I. 234; — nyelv-
használati munkái III. 67.
87.
- Mező III. 95.
- Mesi és mehi, méz és méh III.
462.
- Mindszenti Gábor naplója I.
68. 69.
- Mit jelent a' magyar szó? I. 44.
- Mondomány I. 55. 376.
- A' mordvin nyelv II. 290.
- A' mordvin névragozás II. 295—
309.
- Mordvin névmások II. 323.
- Mordvin igeragozás II. 333.
- Mordvin és rokon nyelvekbeli
viszonynevek II. 308—312.
- A' mordvin szenvedő ige II. 345.
- Mullach, Grammatik der griech.
Vulgärsprache III. 247.
- A' műszók helyes megválasztása
I. 49.

N.

- Nádaskai L. észrevételei a' he-
lyesírási javaslatra II. 81.
- Nádor Codex II. 444.
- Nagyszombati gymn. tudósítvá-
nya III. 398.
- Nyelvalkotó szellem II. 199.
- Nyelvanyag, nyelvvidom I. 13. II.
197.
- Nyelvbölcséleti és nyelvhaszná-
lati esetek II. 174.
- A' nyelvérzék foglalatja II. 194.
- A' nyelvészet általában I. 20.

Nyelvészeti csirák fejlesztése I. 257.

Nyelvészeti egymásután II. 168.

A' nyelvészet hasznai I. 21. 22.

A' nyelvfajok : sémi, árja, áltaji I. 17.

A' nyelvhasznítás tárgya II. 177.

A' nyelvhasznítás eljárása II. 191.

A' nyelvkategoriák I. 73.

A' nyelvnyomozás népies alapjának mivolta II. 192.

A' nyelv tárgyi kényszerűsége II. 198.

A' nyelvtanulás gyakorlati és elméleti I. 23.

A' nyelvtanulás története I. 24—30.

A' nyelvtudomány többet bizonyít mint a' krónikák III. 223.

A' nyelvvizsgálódás biztos útja a' nyelvhasznítás I. 13.

A' nemzeti műszók körüli vi-
gyázat I. 50. 51.

A' név szó az árja és áltaji nyel-
vekben III. 302.

A' névelő I. 381. 391. II. 298.
299 *).

A' névi mód a' magyar és rokon
nyelvekben II. 387—391.

A' névviszonyítók különbségei
II. 283. stb.

Néz és náke III. 82.

Nri (nara) III. 382.

Nyolcz I. 155.

A' nyugatiság és keletiség nem
nyelvtudományi fogalmak II.
54.

O.

Oszttyák igeragozás II. 293.

Ótalam, óv III. 96.

Ott Edvárd III. 401.

Ó, ava képzők II. 390.

Összehúzott ragok és képzők I.
186. stb.

P.

Pajdás II. 63. III. 462.

Parancs I. 250. III. 93.

Pää=fej II. 204.

Pécs értelme I. 48.

Pereszlényi Pál előadása a' ma-
gyar időkről III. 333.

A' perfectum, Révainál perfe-
ctum secundum, végzett jelen,
vagy általános mult. I. 70. 73.
II. 447. 449. III. 342. 346. 347.

Pesti Gábor meséje III. 339.

" " evangeliuma III.
343.

Philofennus I. 362. II. 318. 392.
III. 164. 240. 402.

Plánder Ferencz, a' göcseji szó-
ejtés I. 235.

Podhorszky Lajos II. 30.

A' praeteritum historicum, Ré-
vainál praeteritum primum,
beszélő vagy történeti mult, I.
69. 70. II. 439. III. 343. 345.
347.

*) A' II. 298. lapján igen hibásan írák, hogy a' mordvin nyelv ebbeli
ragozása magában áll; megvan ez a' román és a' svéd nyelvben is.

Prosodia II. 12.

puoli=fél II. 204.

puszta III. 95.

R.

Rag és képző fogalma I. 177.

Ragok, mondanái és tárgyi I.
189. stb.

A' ragozható és hajlítható nyel-
vek jellemzése III. 174—181.

Reál irányu oktatás I. 9 36.

A' régi magyar Credo II. 438.

Révai előadása a' magyar idők-
rül II. 447. III. 336.

Riedl Szende I. 30. 137. II. 239.
magyarische Grammatik III.
466.

A' rokon nyelvek szótörzsei ro-
konok. II. 214.

A' román nyelv ismertetése III.
40. 134. 358.

Román szóhasznalatok II. 255 —
274.

A' román nyelv története II. 343.

Ross, Italikeru. Graeken III. 437.

Rosty Zsigmond. I. 362 III 217.

Ruth könyve I. 67. 68. 70.

S.

Ság ség I. 195.

Sárváry Béla, fordítása J. Caesar
műveinek II. 464.

Schleicher nyelvosztályozása III.
168.

Schott V. észrevételei III. 460.

A' sémi, árja és áltaji nyelvek
jellemzése III. 73 — 78.

A' só szó az árja és áltaji nyel-
vekben III. 302. 396.

Sopronyi ev. felgymn. tudósít-
vánva 1855-rül I. 134

Sprachgeschichtliches aus Homér
III. 404.

Steinthal nyelvosztályozása I. 122

De stilo bene latino III. 398.

Sz.

Szabad I. 90.

Szabó Kár. Oidipusz király III.
452.

Szalay Alfréd I. 252.

Szalay László szövegébül II. 457.

A' szamojéd nyelv III. 263—282.

Szanszkrit eredeti viszonyítók
III. 292.

Szanszkrit görög-latin hangsuly
II. 105—109.

Szanszkrit (görög-latin) szógyö-
kök III. 291—293.

A' szanszkrit nyelv hangrend-
szere I. 235. III. 181—188.

A' szarvasi év. felgymn. tudó-
sitványa 1855-rül I. 134. 1857-
rül III. 315.

Száz finn és száz magyar népta-
lány I. 362.

A' száz szó az árja és áltaji nyel-
vekben III. 302.

Szeder Fábán, a' palócokról I.
231.

Szenácssy II. 318.

Szenczy fordítása és szövege II.
456.

Szenczi Molnár Alb. előadása a'
magyar időkrül III. 333.

Szepesi Imre, de utilitate linguae
graecae II. 376.

Széphangzat I. 209.

Szeremley Kár. III. 319.
 Szilágyi Ist. véleménye a' helyes-
 irási javaslatról II. 51. III. 320.
 Szózat Igor hadjáratáról a' pa-
 lócok ellen III. 326.
 Szócsalárendszer II. 138.
 A' szók mennyisége II. 11.
 Szura=sol III 51.
 Synonymica II. 77.

T.

Tájszók a' Fertő mellékéről III.
 404.
 Takarékoság elve a' helyesírás-
 ban, II. 40. 66. 100. III. 310.
 Tanodai tudósítványok I. 136.
 134. 252. 253. 255. 355. II.
 68. 377. 385. III. 151. 315.
 398. 452.
 Tár II. 213. III. 461.
 Tárgyi igeragozás a' magyarban
 I. 190. II. 362—369
 magyarban és mordvinben II.
 342—352.
 osztályokban III. 281.
 szamojédiban III. 277—280.
 vogulban III. 277—280.
 Társ III. 462.
 A' társadalom szellemi és anyagi
 munkásai I. 9.
 Tatay István III. 315.
 Télfy János I. 122. 334. II. 406.
 III. 207. 437.
 A' tenger szó értelmezése III.
 394.
 Tengeri, tenger III. 463.
 A' többes szám képeztetése a'

magyar és rokon nyelvekben
 I. 137.
 Toldy Ferencz I. 175. III. 309.
 Tompa hangsúly II. 14.
 Torkos Sándor I. 215. 377. II.
 404.
 Triesti gymnasium tudósítványa
 III. 401.
 Tudni, tuntea III. 83.
 tüg, tykö I. 395.
 tulipiros I. 90.

U.

Ugocsai néptalányok III. 320.
 Az új perzsa nyelv föltetsző ala-
 kai II. 30.
 Az új persza nyelvben nincsen
 meg a' tárgyi igeragozás II.
 33.
 Ungvári gymnasium tudósítvá-
 nya I. 355.

V.

Vajjon, nem valljon, se nem val-
 jon III. 3.
 Válik, vált, válasz, váll, val, vall,
 stb. II. 140—147.
 van, ven számnév II. 304. III.
 90.
 vány vény I. 194. III. 36.
 Vara = ber, időt jelent II. 115.
 vél II. 142.
 vel II. 153.
 vér és víz finn hasonlatai III. 98.
 Vont hangsúly II. 14.
 Viszonyítók gyökei és származé-
 kai I. 213. alkalmazása II.
 283. stb.

W.

Warga János I. 255. — magyar nyelvtana 208—216.

Weil és L. Benloew, théorie générale de l'accentuation latine II. 11. 115.

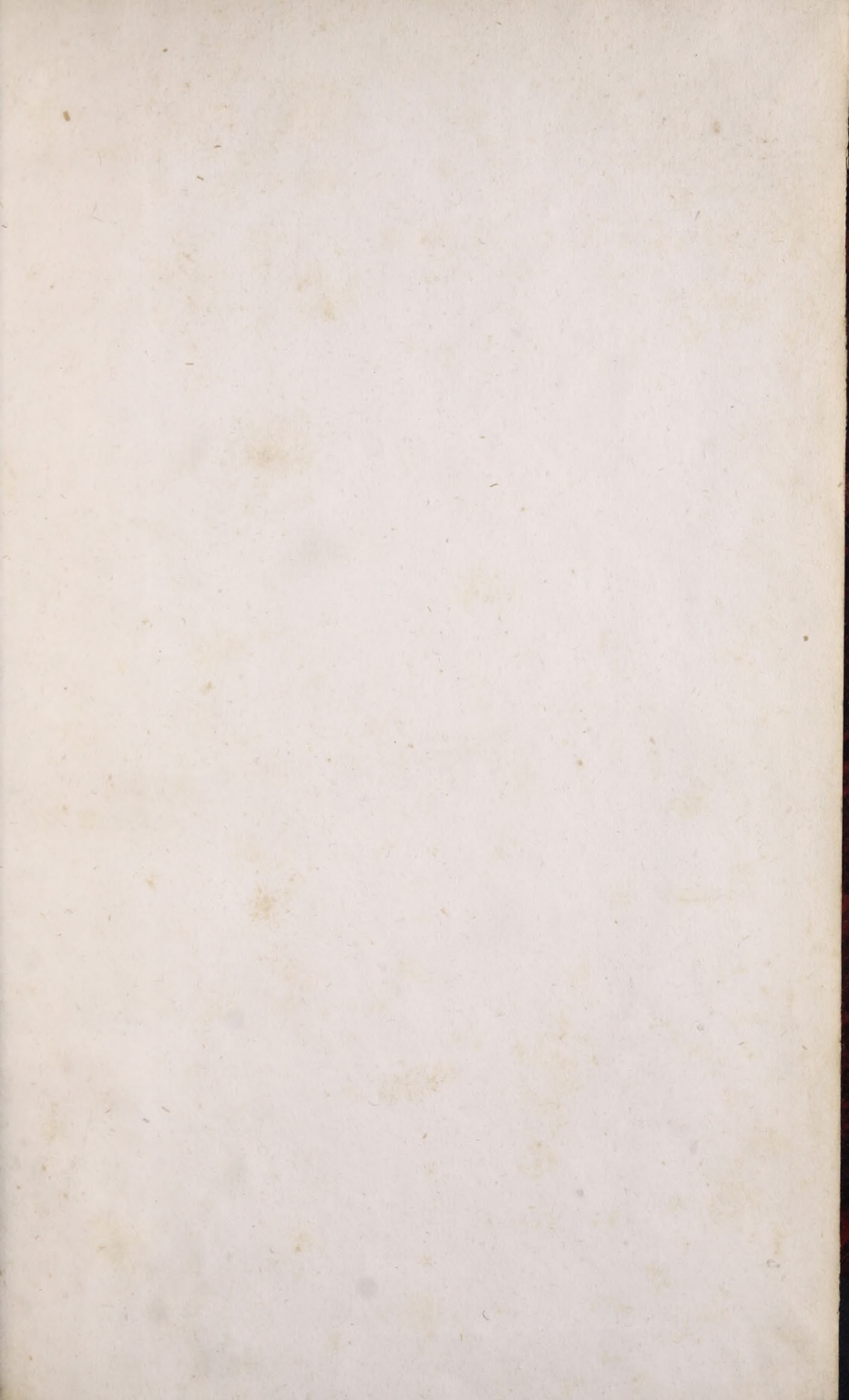
X.

Xenofón egyik helyének megfejtése III. 85.

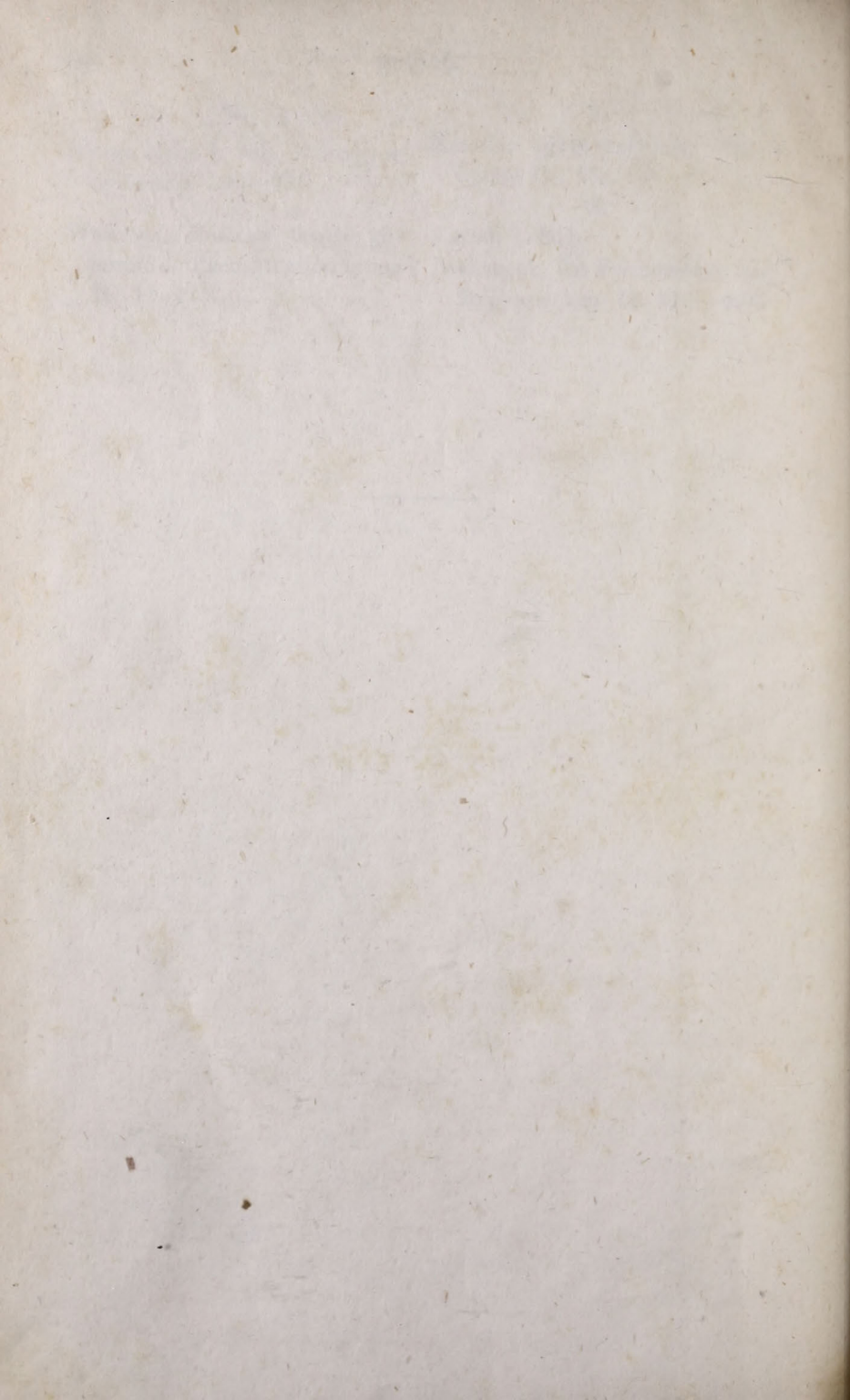
Z.

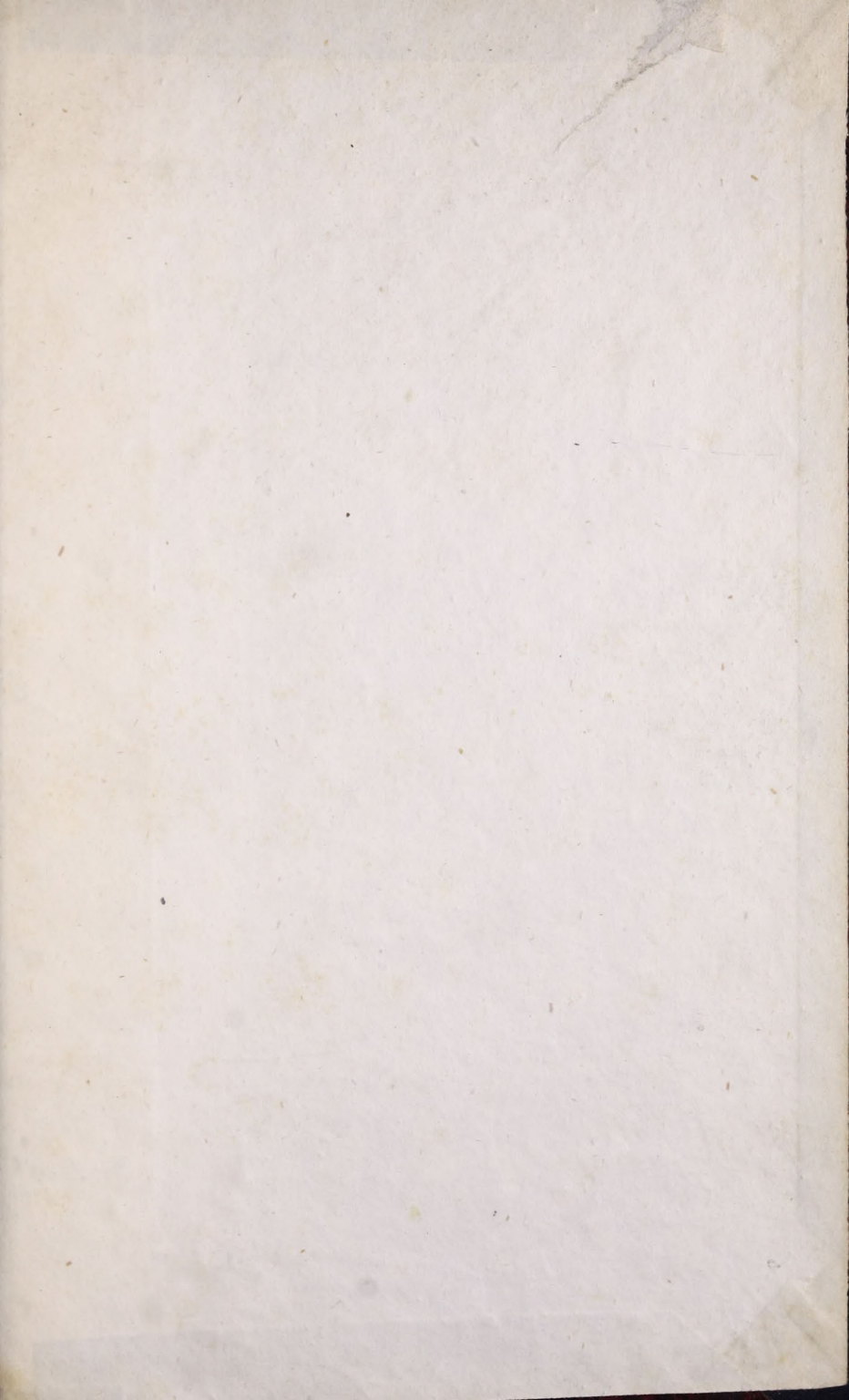
Zurbol I. 301.

Zsahourek, die Fremdwörter im Magyarischen II. 418—434.

308.407

308.407

